

Eva Ahl-Waris

Historiebruk kring Nådendal
och den kommemorativa anatomin av klostrets minnesplats

Akademisk avhandling som med tillstånd av Humanistiska fakulteten vid
Helsingfors universitet framlägges till offentlig granskning
i auditorium PIII (Porthania) onsdagen den 1 december 2010 kl. 12.

Skrift utgiven av Societas Sanctae Birgittae

Vadstena 2010

Layout: Eva Ahl-Waris

Abstract in English: Jüri Kokkonen

Korrektur av abstrakt på svenska: Charlotta af Hällström-Reijonen

E-thesis: ISBN 978-952-10-6674-0

Helsingfors universitet 2010

Limpärmad: ISBN 978-91-633-7702-0

Upplaga: 200 exemplar

Tryckt på Yliopistopaino, Helsingfors 2010

ABSTRAKT

Eva Ahl-Waris:

Historiebruk kring Nådendal och den kommemorativa anatomin av klostrets minnesplats

Denna avhandling granskar hur platsen för lämningarna av det medeltida birgittinerklostret Nådendal (Vallis Gratiae, gr. 1443) i Finland förvandlades till ett nationellt kulturarv och minneslandskap. Platsen var arkeologiskt utforskad på 1800-talet av professor Sven Gabriel Elmgren (1817–1897). Fil.dr Reinhold Hausen (1850–1942) tog upp hans arbete och grävde ut området på 1870-talet. Samtidigt etablerades Birgittaminnen i Sverige som kulturarv. Hausen publicerade sin utgrävning år 1922 som kom att utgöra en kontakt med följande generation av aktörer på platsen via direktör Amos Anderson (1878–1961), i samarbete med lektor Julius Finnberg (1877–1955) och arkeologen Juhani Rinne (1872–1950). De reste kommemorativa monument m.m. på platsen i Nådendal och skapade sålunda ett minneslandskap där. För dem representerade platsen *den goda hembygden*, som ingick i en västorienterad syn på Finlands historia. Nätverket av aktörer samarbetade också med svenska forskare och så kallade Birgittavänner, så som riksantikvarien Sigurd Curman (1879–1966), men även med medlemmar av bl.a. Societas Sanctae Birgittae och Pirita Kaunistamise Selts.

Historiska jubileer som manifestationer av historiebruk arrangerades också i Nådendal åren 1943, 1993 och 2003. Det förefaller som om det ibland fanns ett behov av Nådendal i Finlands historia efter en kristid, t.ex. efter Krimkriget på 1850-talet, efter inbördeskriget 1918, under andra världskriget och efter depressionen på 1990-talet. År 2003 betonades kontakten med det internationella Birgittajubileet i Sverige och överallt i Europa.

Metodologiskt är avhandlingen idéhistorisk, men knyter även an till forskning kring historiebruk, *invented traditions* och *lieux de mémoire*. Källorna utgörs av artiklar och akademiska texter i böcker och tidskrifter samt brev skrivna av aktörerna ur arkiv i Finland, Sverige och Estland, vid sidan av bilder samt resta kommemorativa monument in situ i västra Finland.

Nyckelord: Nådendal, Nådendals kloster, birgittinerna, Heliga Birgitta, historiebruk, lieux de mémoire, invented traditions, kommemorativ anatomi, minneslandskap, Birgittajubileer, S. G. Elmgren, R. Hausen, A. Anderson, J. Finnberg, J. Rinne, S. Curman, högkyrklighet, Pirita, Vadstena.

ABSTRACT IN ENGLISH

Eva Ahl-Waris:

The Use of History in Naantali and the Creation of a Commemorative Anatomy of the Monastery's Memory Landscape

This thesis examines the ruins of the medieval Bridgettine (Birgittan) monastery of Naantali (*Vallis Gratiae*, f. 1443) in Finland and the transformation of the site into a national heritage and a memory landscape. It was archaeologically surveyed in the 19th century by Professor Sven Gabriel Elmgren (1817–1897). His work was followed by Dr. Reinhold Hausen (1850–1942), who excavated the site in the 1870s. During this time the memories of Saint Bridget (Birgitta) in Sweden were also invented as heritage. Hausen published his results in 1922 thus forming the connection with the next generation of actors involved with the Naantali site: the magnate Amos Anderson (1878–1961), the teacher Julius Finnberg (1877–1955) and the archaeologist Juhani Rinne (1872–1950). They erected commemorative monuments etc. on the Naantali site, thus creating a memory landscape there. For them, the site represented *the good homeland* in connection with a western-oriented view of the history of Finland. The network of actors was connected to the Swedish researchers and so-called Birgitta Friends, such as state antiquarian Sigurd Curman (1879–1966), but also to the members of the Societas Sanctae Birgittae and the Society for the Embellishment of Pirita, among others.

Historical jubilees as manifestations of the use of history were also arranged in Naantali in 1943, 1993 and 2003. It seems as if Naantali is needed in Finnish history from time to time after a period of crisis, i.e. after the Crimean War in the 1850s, the civil war of 1918, during World War II and also after the economic crisis of the early 1990s. In 2003, there was a stronger focus on the international Saint Bridget Jubilee in Sweden and all over Europe.

Methodologically, the thesis belongs to the history of ideas, but also to research on the use of history, invented traditions and *lieux de mémoire*. The material for the work consists of public articles and scholarly texts in books or newspapers and letters produced by the actors and kept in archives in Finland, Sweden and Estonia, in addition to pictures and erected commemorative monuments in situ in the Western Finnish region.

Keywords: Nådendal, Naantali monastery, Bridgettines, St. Bridget, use of history, lieux de mémoire, invented traditions, commemorative anatomy, memory landscape, Saint Bridget jubilees, S. G. Elmgren, R. Hausen, A. Anderson, J. Finnberg, J. Rinne, S. Curman, High Church Movement, Pirita, Vadstena.

INNEHÅLL

FÖRORD.....	9
I. INLEDNING.....	13
I.1. ”Där stenarna tala”.....	13
Presentation av ämnet.....	13
Disposition.....	16
I.2. Syfte och frågeställningar.....	17
Bakgrund.....	17
Syfte.....	20
Periodisering.....	23
I.3. Källmaterial.....	25
I.4. Avhandlingens förhållande till tidigare forskning.....	26
Forskningshistoria och arkeologisk forskning rörande Nådendals klosterlämningar.....	26
Studier som tangerar arkeologi, helgon eller aspekter på aktörerna i Nådendal.....	28
II. TEORI OCH METOD.....	30
II.1. Vetenskapshistoria och historiebruk.....	30
Vetenskapshistoria.....	30
Historiebruk.....	32
II.2. Minneskultur och minnesplatser som en del av historie- bruk.....	34
Lieux de mémoire.....	34
Historiebruk, minnesplatser och arkeologi.....	37
Förhållandet till ”det heliga” – myt och minne.....	39
Kulturarvsbruk.....	40
Kulturarvet i förhållande till folk, nation och nationalism.....	43
Kollektivt minne, identitet, identifikation och plats.....	45
Kulturarv som minne och tillstånd – platsers ”kommemorativa anatomi”.....	46
Ruiner.....	46
Ruinen i sitt kommemorativa landskap.....	48
Topofili.....	50
Landskap, kulturarvsbruk och turism.....	52
II.3. Invented traditions.....	53
Minnesfiranden och monumentresningar.....	54
Jubileer och minnesfiranden.....	54
Kommemorativa monument och monumentresningar.....	55

III. SYNEN PÅ NÅDENDALS KLOSTERLÄMNING FRAM TILL CA 1860.....	59
III.1. Någratidiga beskrivningar av Nådendals klosterlämningar.....	59
Johannes Messenius och Nådendal i Rimkrönikan.....	59
Djäknen Gyllenius och Nådendal på 1600-talet.....	60
Andrabeskrivningar av Nådendal på 1600- och 1700-talen.....	61
Ortsbeskrivningar – pro exercitio och pro gradu – om Nådendal på 1700-talet.....	63
III.2. Romantikens tidevarv: fornforskning och nationsbygge.....	65
Idéhistorisk bakgrund till synen på klosterlämningarna i Nådendal un- der första hälften av 1800-talet.....	65
Topelius och Nådendal.....	68
J. F. Cajan (Kajaani): en tidig (fennofil) popularisering av Finlands historia.....	71
1850-talets synvinklar på historien – och Nådendal.....	71
<i>Romantisering av ruinerna</i>	71
<i>C. M. Creutz och Nådendals kloster</i>	73
IV. SKAPANDET AV NÅDENDALS KLOSTERS MINNESPLATS (CA 1860–1920).....	75
IV.1. Bakgrund till aktörernas i Nådendal nätverk: intresset för Vadstena och Heliga Birgitta i Sverige.....	75
Romantikens Vadstena.....	75
Intresse för det materiella birgittinska arvet i Sverige.....	76
IV.2. Sven Gabriel Elmgren och Nådendals klosterlämningar....	78
Elmgren och hans tid.....	78
Elmgren och Nådendal.....	81
Kretsen inom den Historiska sektionen och Nådendal – inspiration av Elmgren?.....	90
Herman Råbergh talar om Nådendal för studenterna vid Vest-Finska av- delningen.....	94
IV.3. Reinhold Hausen och Nådendal.....	95
Reinhold Hausens antikvariska resor.....	95
<i>En mångsidig forskargärning</i>	96
<i>Hausens antikvariska intresse 1868–1871</i>	99
Hausens utgrävningar i klosterlämningarna åren 1872–1873.....	103
<i>Undersökningarna i Nådendal</i>	103
<i>Hausen och Heliga Birgitta</i>	110
IV.4. Finska fornminnesföreningens konsthistoriska expedition år 1871.....	111
Fornminnesföreningen och synen på fornminnen.....	111

Expeditionen år 1871 och synen på Nådendals kloster.....	114
IV.5. Var låg Nådendals föregångare?.....	117
Kustaa Killinen (1849–1922) letar efter klosterlämningarna i Masku.....	117
Färlings och Appelgrens undersökningar i Bjärnå.....	118
IV.6. Institutionellt intresse för det materiella arvet: klosterlämningarna i Nådendal vid sekelskiftet 1900.....	122
Ströfynd och nationalromantik i Nådendal	122
Intresset i Sverige: en förening för det birgittinska arvets bevarande i Vadstena.....	126
V. ETABLERINGEN AV EN MINNESKULTUR I NÅDENDAL UNDER MELLANKRIGSTIDEN.....	129
V.1. En scen för historiebruk: minneskultur och invented traditions vid Nådendals klosterlämningar.....	129
Birgittaminnet återuppväcks i Nådendal: aktörer stiger fram.....	129
<i>Amos Anderson – en kort blick på hans liv.....</i>	<i>129</i>
<i>Andra aktörer i Nådendal: Finnberg, Hirn och Rinne .....</i>	<i>132</i>
En ”räddningsgrävning” av Rinne? Antikvariska aspekter på Nådendals minne.....	133
Intresset för det immateriella Birgittaminnet i Vadstena – en parallell till verksamheten i Nådendal.....	144
<i>Birgittaminnet och högkyrkligheten.....</i>	<i>144</i>
<i>Monumentresningar och jubileer i Sverige.....</i>	<i>143</i>
Vesperarrangemang och Jöns Buddes minnessten i Nådendal – exempel på historiebruk.....	148
<i>Nådendal som Andersons memento mori.....</i>	<i>148</i>
<i>Samarbetet mellan Finnberg och Anderson: vesprar och monumentresning.....</i>	<i>152</i>
<i>Antikvariska tillägg och Birgittajubileum.....</i>	<i>163</i>
Andersons och Finnbergs aktivitet kring det birgittinska minnet: andra monumentresningar och kontakten till kretsen av Birgittaforskare..	167
<i>Finlands medeltida konst – en monumental publikation .....</i>	<i>167</i>
<i>Mera monumentresningar.....</i>	<i>171</i>
<i>Kontakten mellan ”Birgittavännerna” – besök i Finland, besök i Sverige.....</i>	<i>176</i>
<i>Nådendal på scen under mellankrigstiden.....</i>	<i>181</i>
<i>Anderson och birgittinerna i Rom.....</i>	<i>183</i>
Högkyrklig inspiration.....	187
<i>Andersons kapell.....</i>	<i>187</i>
<i>Kontakten till von Rosens.....</i>	<i>191</i>
<i>Kontakten till de högkyrkliga kretsarna i Finland.....</i>	<i>197</i>
V.2. Intresset på 1930-talet: arkeologiskt intresse och monumentresningar.....	201
Ora pro nobis.....	202

Planer på friläggning av lämningarna.....	204
Kungabesöket i Nådendal år 1936.....	207
V.3. Pirita som en parallell till Nådendal.....	208
Intresset för Pirita från slutet av 1800-talet till 1920-talet.....	208
Pirita som ”bro” mellan Sverige och Estland.....	215
<i>Antikvariskt och politiskt intresse.....</i>	<i>215</i>
<i>Jubileet 1936 som historiebruk i Pirita.....</i>	<i>216</i>
<i>Pirita: från en ruin till en ”bro över politiska vatten”.....</i>	<i>219</i>
<i>Forskning i Pirita efter 1940-talet.....</i>	<i>224</i>
VI. JUBILEERNA 1943, 1993 OCH 2003 SOM HISTORIE- BRUK.....	225
VI.1. Jubileet i Nådendal 1943.....	225
Birgittaminnet under kriget.....	225
Nådendals 500-årsjubileum år 1943.....	226
<i>Planeringsskedet.....</i>	<i>226</i>
<i>Festen firades – i ”våra gemensamma drömmars gyllene stad”.....</i>	<i>230</i>
Nådendal ur en vetenskaplig synvinkel, i dialog med det populära intresset.....	238
<i>Antikvariskt intresse på 1940-talet.....</i>	<i>238</i>
<i>Historiebruk i kyrkorummet .....</i>	<i>241</i>
VI.2. Nådendalsjubileerna 1993 och 2003.....	246
Birgittamonument och jubileer i Sverige efter andra världskriget....	246
Jubileet i Nådendal 1993: optimism i svåra tider.....	247
<i>Planering och förverkligande.....</i>	<i>247</i>
<i>Historiebruk i samband med jubileet.....</i>	<i>248</i>
Tillbaka till klosterlämningarna: arkeologins nya intresse för birgitti- nerna.....	253
<i>Forskning kring Nådendals klosterlämningar i samband med stadsarkeologi.....</i>	<i>253</i>
<i>Tillbaka till Bjärnä: landsbygdsarkeologins slutliga landstigning i Finland.....</i>	<i>255</i>
Birgittajubileet 2003 i Finland: Nådendal i ett större sammanhang..	257
<i>Synpunkter på jubileet: Birgitta – från profet till projekt.....</i>	<i>257</i>
<i>Jubileet i Nådendal.....</i>	<i>260</i>
VII. SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER.....	267
VII.1. ”Stenarna har talat”: att uppleva det förflutna <i>in situ</i>	267
VII.2. Individen, kollektivet och minnesplatsen.....	273
VII.3. Periodisering av Nådendalsbilden.....	280
VII.4. ”Nostrifiering” i samband med Nådendal och birgitti- nerna.....	286
BILAGA I.....	293
BILAGA II.....	295
KÄLLOR OCH LITTERATUR.....	296

FÖRORD

And as we remake it, the past remakes us.

David Lowenthal, 1985

Historia och arkeologi upplevdes av mig som barn inte som skilda discipliner, utan bara som olika synvinklar till det förgångna, som fascinerade. När studierna började 1994 och jag med glädje såg på min läsordning, som innehöll bara historia och arkeologi dag ut och dag in blandat med litet språk, fylldes dagarna även med aktivitet inom studentorganisationerna *Historicus* r.f. och *Nylands Nation*. Nådendal blev faktiskt genast aktuellt, eftersom den första *Historicus* höstexkursion som jag deltog i år 1994 riktades till Åboland, bl.a. Amos Andersons hembygd Kimito och Sagalunds museum. Följande dag besöktes Nådendal, där vi åt lunch i den gamla badinrättningens huvudbyggnad ett stenkast från klosterkyrkan. Med andra ord slöts cirkeln på ett konstigt vis, när jag skrev klar föreliggande undersökning och därmed avslutar mina universitetsstudier för gott, genom att tangera såväl Nådendals klosterlämning som Andersons liv och förehavanden.

Vägen till denna avhandlings ämne gick via intresset att forska i den internationella, men ändå hemtama, forskningen kring Heliga Birgitta. Nygamla frågor kunde även ställas när gamla gränser föll och Vadstena och Pirita kändes mentalt närmare som medlemmar av EU vid sidan av Finland. Birgittaforskningen var mycket aktuell i ett par studier på 2000-talet, så jag försökte hitta något mer intressant ämne för studier sedan jag blev doktorand år 2002. Jag upptäckte att ingen forskningshistoria om det relativt omfattande arkeologiska intresset för Finlands medeltida kloster fanns, varför jag bestämde mig för att styra forskningen åt detta håll och utnyttja min know-how också inom arkeologin. Mycket snabbt insåg jag att ämnet är enormt, varför det kändes naturligt att återvända till intresset för birgittinerna, vilket var klokt. Den här undersökningen skrevs inom Europas historia, men ingår antagligen även i det som redan kallats ”Helsinki School of Historiography”, med en strävan till tvärvetenskaplighet.

Sällan har en enda forskare så många att tacka för så mycket. Först och främst vill jag tacka min handledare professor Laura Kolbe, som tog sig an att hjälpa mig sedan jag lämnat in min licentiatavhandling för drygt ett år sedan. Det kändes som om ämnet redan var uttömt, när Kolbe framförde ett antal goda aspekter på hur arbetet kunde förbättras och utökas – och bli en doktorsavhandling. Kolbe har jag att tacka för insikter i en internationell, vetenskaplig forskningstradition, som redan i mitten av 1990-talet beaktades av Kolbe inom läroämnet historia vid Helsingfors universitet, nämligen Pierre Noras syn på minneskultur. Kolbe är inte bara en teoretiker, utan en aktiv samhälledebattör och följaktligen ett ideal att följa. Via Kolbe och andra lärare vid vår lärostol och institution introducerades jag i en kritisk syn på hur tolkningarna av det förgångna framställts. Professor Matti Klinge och licentiat Henry Rask höll föreläsningar under studietiden, som även gjorde att jag fick ett avgörande intresse för historiografi och dekonstruerande av gängse historiebilder. Rask tackas även ödmjukt för kommentarer till manuskriptet.

Lärostolens (historia, svenskspråkig inriktning) resor till Europa under ledning av professor Klinge gjorde kontinenten handgriplig för oss studeranden. 1990-talets gränser rasade och vi kunde bege oss ut för att upptäcka det på minnen rika Central-europa relativt fördelaktigt. Resorna till Riga via Estland (1995), till Warszawa och Vilnius (1996) samt till Rom (1997) var stora upplevelser. Särskilt den sistnämnda resan kom att vara mycket viktig för mig, eftersom jag då på Klings inrådan fick tag i ett forskningsämne att hänge mig åt: Heliga Birgitta, birgittinerna och Birgittaforskningen. Under denna fantastiska resa träffade jag även professor Päivi Setälä för första gången då hon var direktör för Finlands Rominstitut situerat på Villa Lante, som jag senare fick glädjen att återvända till. Vi får tacka bland annat Amos Anderson även för att finländska forskare har tillgång till studier i Rom, stationerade i denna sköna byggnad.

Klinge och Setälä har jag även haft äran att få arbeta med. Vi idkade nämligen politiskt och vetenskapligt historiebruk år 2003. Jag fick möjligheten att i detta intellektuella och stimulerande sällskap verka som sekreterare för den kommitté som på nationell nivå arrangerade Birgittajubileet i Finland. Erfarenheten var enormt viktig, eftersom jag lärde mig en massa praktiska färdigheter som inte tillsvidare kan fås enbart genom studierna. För entusiasm och stöd i Birgittaintresset tackas även ambassadör Fredrik Vahlqvist, på vars initiativ kommittén blev till, och som så många gånger sände en uppmuntrande hälsning till mig i stunder då projektet nästan hade strandat. I samband med jubileet fick jag även äran att verka tillsammans med många unga och entusiastiska forskare och kolleger, som senare även hjälpt mig enormt genom att ge mig rekommendationer samt genom att diskutera, kommentera och läsa igenom detta manuskript: överdirektör Helena Edgren, docent Tuomas Heikkilä, docent Markus Hiekkänen, fil.dr Anu Lahtinen, fil.dr Carina Nynäs och teol.dr Päivi Salmesvuori. Hiekkänen och Salmesvuori har i egenskap av mentorer nästan verkat som handledare: tack för att ni gett mig av er dyrbara tid och delat med er av er expertis. På er uppmuntran orkade jag stiga upp och fortsätta igen många gånger då jag snubblat. Granskarna av min licentiatavhandling gav mig även många goda råd och sitt stöd inför arbetet med denna doktorsavhandling, nämligen professor Maiju Lehmijoki och fil.dr Leena Valkeapää – ni är sanna förebilder med era leende ansikten och ert stora kunnande! Professorerna Hannes Saarinen och Mika Lavento tackas särskilt för att ni uppmuntrade mig att slutföra studierna på doktorandnivå och möjliggjorde det i praktiken.

Teol.dr Per Ström tackas med ödmjukhet för möjligheten att få bekanta mig med källor i *Societas Sanctae Birgittae* arkiv i Uppsala samt möjligheten att utge denna undersökning i föreningens skriftserie. Bruket av bilder i denna avhandling var nödvändigt, eftersom de utgör en del av evidensen som stöder argumentationen. Följaktligen kom bildrättigheterna (främst de som ägs av Museiverket) att stå mig mycket dyrt. Därför tackar jag ödmjukt Marika Hausen, Amos Andersons museum, Antikvariskt-topografiska arkivet (RAÄ) och Riksarkivet (Stockholm) samt Finlands nationalmuseum och andra firmor eller institutioner (vars namn är enskilt nämnda i slutet av de respektive bildtexterna) för tillmötesgående gällande bilderna.

Själva skrivprocessen skulle dock ha förblivit ogjord, ifall jag inte fått dela såväl frågor kring ämnet som sorger och bekymmer med mina kolleger och vänner doktorand Sofia Lahti, professor Marko Lamberg, fil.dr Kati Parpei, fil.dr Kristina Ranki, doktorand Liia Rebane, doktorand Anna Ripatti, fil.dr Ira Westergård och doktorand Johanna Vuolasto. För kommentarer till främst frågorna kring Pirita tackas ödmjukt

docent Timo Salminen och doktorand Linda Kaljundi. Forskardoktor Derek Fewster skall få ett stort tack för sitt arbete som handledare för licentiatavhandlingen, och särskilt för stödet under inledningen av forskningsprocessen, då doktoranden ofta bara är i behov av att få diskutera om det ena eller det andra. Jag har dessutom fått viktig information om verk och personer som denna avhandling behandlar av fil. mag. och teol. mag. Mikael Busck-Nielsen, docent Georg Haggrén, kyrkoherde Raulo Heikola, fil. dr Visa Immonen, utvecklingschef Lasse Lehtonen, forskare Marianna Niukkanen, doktorand Ulrika Rosendahl och docent Kari Uotila. Många personer i arkiv, vid universitet och museer samt på bibliotek i tre länder har varit till hjälp i många avgörande situationer: Liisa Erä-Esko, Kenneth Gustavsson, Outi Johansson, Juhan Kreem, Aivar Kriiska, Tuija Kämppi, Marjut Lamminen, Synnöve Malmström, Ulrika Mebus, Inkeri Pitkäranta, Marianne Roos, Harriet Sandberg och Seija Sarkki-Isomaa.

För att skriva denna avhandling har jag under de senaste åren fått en del längre och kortare stipendier såväl ämnade för forskning som för utlandsvistelser i arkiv etc. Jag vill därför ödmjukt tacka följande institutioner och fonder för finansierandet av detta arbete: Nylands Nation vid Helsingfors universitet, Ragnar, Ester, Rolf och Margareta Bergboms fond (Svenska litteratursällskapet i Finland), Suomen kulttuurirahasto (Päivi Prihan rahasto) och Svenska kulturfonden. För rese- och konferensstipendier tackas varmt Historiska institutionen vid Helsingfors universitet, Kulturfonden för Sverige och Finland. Konkordia-förbundet, Tammerfors forskarskola och Villa Lanten ystävät – Villa Lantes vänner ry. Vistelsen vid Villa Lante i Rom år 2004 blev för övrigt trösterik och oförglömlig tack vare följande personer: docent Agneta Ahlqvist, doktorand Tryggve Gestrin, doktorand Jesse Keskiäho, professor Katariina Mustakallio, fil. dr Samu Niskanen, fil. mag. Vesa-Matti Ovaska, forskardoktor Kaj Sandberg och doktorand Jaakko Tahkokallio.

Ett nätverk av vänner och kolleger både bland historiker och bland arkeologer, som understött mina strävanden och gett mig sin tid i med- och motgångar, kommenterat tankar kring forskningen, bistått med logi eller arrangerat resor – överlag gett mig en hjälpende hand, bör även få ett stort tack och följaktligen sina namn nämnda i detta förord: Sari Aalto, Jouko Ahtola, Helena Anttila (1976–2003), Christina Berg, Michaela Bränn, Julia Dahlberg, Anton Eskola, Elise Garritzén, Tero Halonen, Heini Hämäläinen, Marja-Leena Hänninen, Ville Kajanne, Sini Kangas, Lars Karhunen, Antti Korpisaari, Kirsi Kontula, Katarina Kuuskoski, Antti Lahelma, Mia Lempiäinen, Jeanette Lindblom, Marika Lindström, Kristiina Mannermaa, Mikael A. Manninen, Harri Nyman, Jan Didrik Oker-Blom, Rose-Marie Peake, Katarina Pihlflyckt, Jukka Relas, Liisa Suvikumpu och Charlotte Vainio. Charlotta af Hällström förtjänar ett extra stort tack för hjälp med korrekturläsning i elfte timmen. Alldeles särskilt bör jag dessutom tacka Mikko Teräsvirta och Kari Varmio, mina vänner vid Museiverkets bildarkiv, för den extra hjälp de erbjöd mig i jakten på bildkällor till detta arbete. Alla vänner inom Glossa ry., Historicus r.f., på Eteläsuomalainen Osakunta och vid Nylands Nation samt inom Tieteen Ystävien Seura ry. är även värda ett stort tack för stöd och uppmuntran. Också alla nära och kära i Promotionskommittén 2003, Naturvetarklubben i Borgå och i MARK-projektet är värda ett tack för kamratskap och omtanke.

För den bildade och uppmuntrande stämningen på Kolbes forskarseminarium tackas särskilt för: seminariets nivå går mycket väl att jämföras med en ansedd, utländsk konferens. Henrik Meinanders och Björn Forséns forskarseminarier förtjänar

även ett tack. Kolleger och vänner från olika arbetsplatser under årens lopp, Esbo stadsmuseum, Finlands nationalmuseum, Lekslottet och Päivälehtimuseet, bör få ett varmt tack för ert varma intresse för mina vetenskapliga ambitioner.

De främsta att stöda detta projekt, och som jag fått äran att dela såväl glädjeämnen som motgångar med, är framför allt doktorand Aapo Roselius och fil.dr Anna Wessman. Det finns inte ord att beskriva det ni givit mig i form av vänskap, lojalitet, stöd och uppmuntran: tack från djupet av mitt hjärta, ni är fantastiska forskare och människor! Ni har tagit er tid att läsa och kommentera texten, om och om igen vid sidan av er egen forskning. I en kall och fräck värld är det tryggt med personer man kan lita på.

Jag skulle inte heller ha kunnat slutföra forskningen utan stöd av min familj och släkt, främst Maj-Britt och Adolf Ahl, Leif och Ritva Mattsson, Leila Mattsson, Monika Mäkinen med familj, mina bröder Kim och Johan med familjer samt Armi Waris, vilka hjälpt till ekonomiskt samt genom att agera som barnvakter i tid och otid.

Denna avhandling tillägnas min make fil.mag. Mikko Waris, som passionerat stött detta arbete genom att under de senaste åren besöka tre länder i jakt på konstiga stenar, stövla omkring i unkna kyrkor och museer och bland mossbevuxna fornminnen, såväl i snö som i solsken. Du har dessutom gett mig våra största gemensamma glädjeämnen i livet: Helena och Johannes.

*I Kyrkslätt i oktober 2010,
Eva Ahl-Waris*

I. INLEDNING

I.1. ”Där stenarna tala”

Presentation av ämnet

Det har sagts att stenarna kunna tala. För Eder, kära gäster från Svearike, har helt säkert detta påstående bekräftats vid åsynen av de gamla murarna av Åbo slott, Åbo domkyrka och klosterkyrkan i Vallis Gratiae. Minnen från längst förgångna tider, minnen som de gamla murarna gömma, bringade Eder den första hälsningen, en hälsning från den tid Sverige och Finland gingo hand i hand, en hälsning från den tid, då Finlands folk för första gången lärde känna världen utöver det timligas gränser.¹
Amos Anderson (1878–1961), manuskript till tal, juli 1926

Nådendals birgittinerkloster grundades i Finland, i Åbo stift, på 1430-talets slut och stadfästes på sin nuvarande plats år 1443 (fig. 1 och fig. 2., bilaga I) och benämndes Vallis Gratiae. På 1500-talet förföll byggnaderna och numera återstår endast klosterkyrkan ovan mark, eftersom den togs i bruk som luthersk församlingskyrka. Olika aktörer har senare, under 1800- och 1900-talen, skapat en minnesplats av klosterlämningarna och klostret har fått representera ett politiskt brohuvud mot väst – som en av platserna som ingick i en västorienterad nationell historiesyn i Finland. Klosterlämningarna på ”Nunnebacken” var en av de första platser i Finland som kom att bli arkeologiskt undersökta, i början av 1870-talet. Under mellankrigstiden intresserade sig olika aktörer² för klosterlämningarna och detta kan sammanlänkas med det intresse för Heliga Birgitta (ca 1303–1373) och birgittinerna som var aktuellt i Sverige. Åren 1943, 1993 och 2003 firades historiska jubileer i Nådendal – dessa anknöts starkt till klosterminnet.

En av dem som under mellankrigstiden ägnade ett stort intresse för birgittinernas minne i Nådendal var direktör, chefredaktör Amos Anderson. I bevarade tal i hans arkiv från samma tid odlar han uttrycket ”där stenarna tala” eller ”stenarna skola tala”³ i olika versioner vid några tillfällen. Uttrycket är bibliskt,⁴ men användes av

¹ Ur manuskript till tal i Nådendal i juli 1926 för svenska gäster i Nådendal, mapp 82, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

² Med denna term avses personer som engagerat sig för lämningarna – de kan vara såväl vetenskapsmän som representanter för andra områden så som näringslivet eller det kyrkliga.

³ Citat ur Amos Andersons tal. Se manuskript till tal för svenska modersmåls lärare 7.8.1930. Samma tema berördes även i manuskript till tal hållet för nordiska historiker i Nådendal 7.8.1931, mapp 82, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

⁴ Uttrycket härrör sig från Jesu svar till fariséerna, då dessa klagade över lärjungarnas lovsång.

Fig. 1. Klosterkyrkan i Nådendal på 2000-talet. Till vänster om denna park med sin lilla musikpaviljong, ligger Brunnshuset från 1800-talet, till höger ligger gravgården. Kyrkans interiör repareras under år 2010. Foto: M. Waris 2009.

Anderson uppenbarligen för att hänvisa till de enskilda medeltida objekten som varit i hans intresse att restaurera och bevara – däribland Nådendals klosterkyrka. Lämningsarna är stumma, men aktörerna lade ord i deras munnar.

Inte enbart de materiella lämningarna av medeltidens svunna tid spelade en roll för aktörerna. Anderson ville särskilt värna minnet av birgittinerbrodern Jöns Budde (ca 1437–1491). Det förefaller som om det immateriella minnet, dvs. den bokliga lärdom klostret representerade, och religiösa intressen även varit betydelsefulla för personer som Anderson. Det framgår också på många andra sätt i hans verksamhet.

Som en parallell berättelse kan man se Pirita i Estland: *primus motor* för att lyfta fram lämningarna som ett viktigt kulturarv var den svenska riksantikvarien Sigurd Curman (1879–1966), som hade engagerat sig i restaureringen av klosterlämningarna i Vadstena. Birgittinernas huvudort förefaller vara roten till intresset för Birgittinerna i norra Europa överlag. Curman stod i ständig kontakt med aktörerna i såväl Pirita som i Nådendal på 1930-talet och han hyste uppenbara storsvenska intressen i sin historiesyn.⁵

”Där stenarna tala” var även en rubrik i *Hufvudstadsbladet* i maj 1925, till ett inlägg där Anderson behandlade Åbo domkyrkas betydelse som representant för vår historia (oberoende av språklig tillhörighet).⁶ Åbo domkyrkas restaurering pågick under denna tid och Anderson deltog i detta projekt som mecenat och aktör. Artikeln utkom i en tid då språkfrågan var aktuell och han talade varmt för språklig enhet på ett nationellt plan. Anderson var riksdagsman (SFP) 1922–1927 och förde en aktiv

---

Orden lyder enligt 2000-talets Bibel: ”Jag säger er att om de tiger kommer stenarna att ropa”, Luk. 19:37-40.

⁵ Pettersson 2001; Ahl 2007; Kaljundi 2007.

⁶ HBL 10.5.1925.

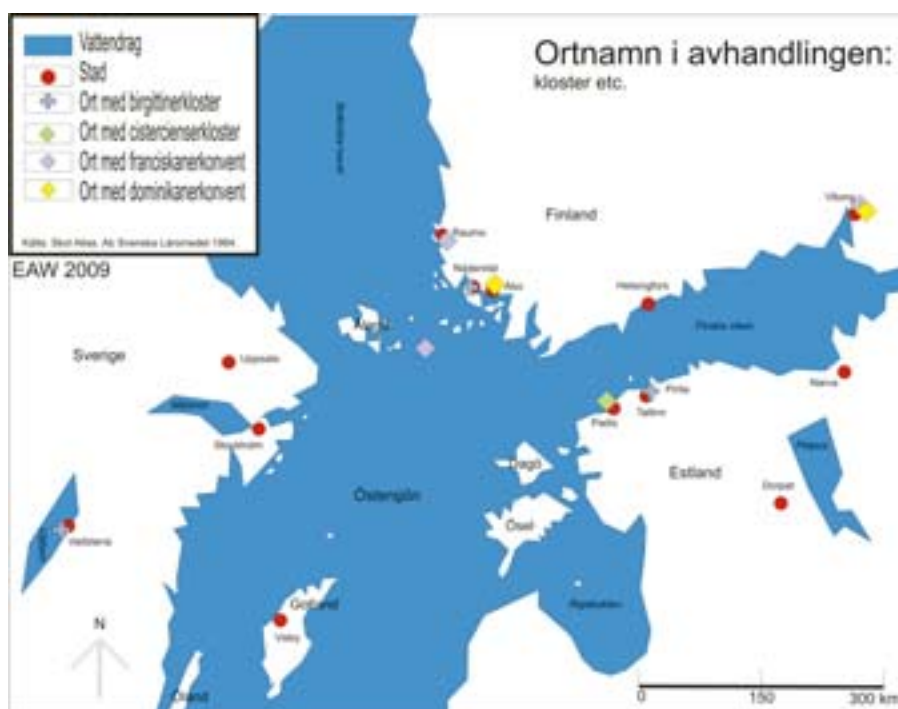

Fig. 2. Relevanta orter omnämnda i avhandlingen. På kartan ses även orterna där de medeltida klostren och konventen i Åbo stift var belägna (Raumo, Viborg, Åbo, Kökar). Birgittinerklostren i Vadstena (Sverige), Pirita (Estland) och Nådendal (Finland) är markerade med små kors.

Karta: Eva Ahl-Waris 2009.

försoningspolitik i denna fråga.⁷ Tillsammans med många andra personer deltog Anderson i etablerandet av en minneskultur⁸ kring Nådendals klosterlämningar med dels nationella, dels regionala, historiska och högkyrkliga inslag. I detta ingick även mer internationella (europeiskt) förankrade synvinklar. Av aktörerna som verkade för skapandet av en kommemorativ anatomi av klostrets minnesplats var Anderson och lektor Julius Finnberg (1877–1955) bland de viktigaste. Birgittinerkyrkan med de omgivande lämningarna på Nunnebacken blev nämligen på deras försorg skådeplatsen för vespers⁹ i högkyrklig anda samt monumentresningar och jubileer under 1900-talets gång.

I denna avhandling används begreppet ”Nådendals klosterlämningar”. Då delar av de medeltida, arkeologiskt iakttagna byggnadsresterna som återstår av kloster eller konvent avses, används begreppen lämningar eller klosterlämningar. ”Klosterlämningar” användes av pionjären inom forskningen, fil.dr K. A. Bomansson (1827–1906). Termen återkommer i brev sända till fil.dr Reinhold Hausen (1850–1942) på 1860- och 1870-talen.¹⁰ Hausens utgrävningar i Nådendal 1872–1873 anses vara de

⁷ Steinby 1980, 12.

⁸ På tyska *Erinnerungskultur*. Termen diskuteras utförligare i kapitel II.

⁹ Vesper efter benämningen på en tidegård som sjungs på kvällen, dvs. aftonsång. Se t.ex. Orrling 2001, 432.

¹⁰ Se t.ex. brev av K. A. Bomansson till R. Hausen 18.5.1870, låda 9, Reinhold Hausens arkiv, RA, Helsingfors.

första omfattande medeltidsarkeologiska utgrävningarna i Finland överlag.¹¹ Professor Sven Gabriel Elmgren (1817–1897) var den första att kartlägga lämningarna ett decennium tidigare.¹² Dessa forskare representerade en första generation som skapade synen på kyrkor och borgar som nationella uttryck för historien, och även synen på Nådendal som en viktig *lieu de mémoire*¹³ – ett minne, en minnesplats. En andra generation ses i forskare som fil.dr Juhani Rinne (1872–1950) och den senaste generationen forskare representeras t.ex. av docent Kari Uotila (f. 1961). Forskarna har ingått i en form av västfinskt *tankekollektiv*¹⁴ av sin tid, vilka är mycket intressanta att betrakta i detta avseende. Bomansson och Hausen tillhörde Finska litteratursällskapets (gr. 1831) Historiska sektion (gr. 1864) som år 1866 började utge sin forskning i serien *Historiallinen arkisto*.¹⁵ Rinne hade kontakt med Anderson och Finnberg, medan Hausen fungerade som en länk till dem.

Hannah Lewi har forskat i den *kommemorativa anatomin* av en kolonial park i Perth i Australien: i parken restes både monument för imperial historia och för platsens kollektiva, lokala minne. Lewi har delat in området i olika slag av kommemoration, där exempelvis ett område dominerades av krigsmonument, medan ett annat område av ett busklandskap som uppfattades som nationellt.¹⁶

The intentional memorialisation of military and imperial association has thus shifted towards more environmental and spacial significations of Australian nationalism. [...] The intentional monuments scattered across the front of the park still actively hold their collective historical values and memories, and are continually renewed through local ceremonies.¹⁷

Det förefaller som om det på området för Nådendals klosterlämningar även har idkats liknande så att säga ceremoniell verksamhet, som gjort att en kontinuitet av minnet skapats, etablerats och upprätthållits där i modern tid. Därför är det skäl att i någon mån skissera upp områdets minneskultur *in situ* både i ord och i bild. I denna avhandling hänvisas därför till Lewis uttryck om platsens kommemorativa anatomi för att beskriva den skapade minnespalts som Nådendal utgör år 2010.

Disposition

Kapitel I behandlar i korthet avhandlingens ämne, disposition, källmaterial samt presenterar tidigare relevant forskning och tangerande studier. Reflektioner kring metod och teori kommer att presenteras i kapitel II. Kapitel III, det första huvudkapitlet,

¹¹ Hausen 1922. T.ex. Gardberg 1984, 65.

¹² Elmgren 1863.

¹³ Termen härrör sig från Nora. Se Nora 1996–1998. I kapitel II behandlas detta utförligare.

¹⁴ Med tankekollektiv avses personer, som ständigt utbytt idéer, dvs. en grupp med olika sammansättning där personer även bytts under tid. Man kan ingå i flera tankekollektiv samtidigt. Termen härrör sig från Fleck, men har använts nyligen av t.ex. Christer Nordlund och Emma Bentz inom svensk vetenskapshistoria. Bentz har betonat att det är viktigt att granska tankekollektiv som även sträckt sig utanför den akademiska världen. Se Fleck 1997; Nordlund 2002, 29; Bentz 2008, 45.

¹⁵ Koskinen & Ignatius 1866.

¹⁶ Lewi 2000, 9–25.

¹⁷ Lewi 2000, 25–26.

presenterar avhandlingens tema Nådendals kloster i tidigare källor från 1600-talet till början av 1800-talet.

I kapitel IV behandlas forskning kring Nådendals klosterlämningar på 1800-talet och i början av 1900-talet, då forskarna skapade Nådendals klosterlämning som minnesplats. Mellankrigstidens Birgitta- och Nådendalsintresse behandlas i kapitel V och en jämförelse görs till Pirita. Minnen av klostret lyfts då fram som olika *invented traditions*¹⁸. Kapitel VI presenterar forskning och historiebruk i Nådendal under senare delen av 1900-talet, främst historiebruk i form av jubileer, monumentresningar och litteratur etc. Det sista kapitlet utgör ett sammandrag av de tankar avhandlingen presenterat kring arkeologins förhållande till monumentresning och minneskultur.

I.2. Syfte och frågeställningar

Bakgrund

Den moderna historiemedvetenheten verkar ha en bakgrund i upplysningstiden. Synen på kulturarvet som ett förflutenhetens landskap kan ses härstamma från 1700-talets ruinromantik. Frågor kring Finlands medeltida kloster har ständigt återkommit inom historie- och den arkeologiska forskningen under olika skeden. Forskarna påverkade (och påverkar samt påverkas alltjämnt) sedan i sin tur synen på Finlands medeltidshistoria genom publikationer och tidningspressen. Medeltida kloster och konvent har intresserat arkeologer särskilt vid slutet av 1800-talet och vid sekelskiftet 1900 fram till 1940-talet.¹⁹

I den enda monografin kring finländska kloster skriven av doktor K. G. Leinberg (1830–1907) år 1890, ansågs klostren vara ”äldre döttrar af den kristna kyrkan i Finland”, med betydelse för ”finska folkets bildning och religiösa föreställningssätt”. Boken ville celebrera Kejserliga Alexanders-universitetets 250-årsjubileum, och Leinberg framhävde universitetets ”härstamning från kyrkan, såsom det finska klostrets fostrarinna”. Till kyrkans ”...mindre bemärkta, tidigare afkomlingar höra Finlands kloster under katolicismens tid”, konstaterades även.²⁰ En viktig aspekt i sammanhanget är synen på klostren som symboler för finländsk bildning – en synvinkel som legitimerades i historieverken under 1800-talet.

Benämningen *arkeologi* definierades till att närmast omfatta ”förhistorisk etnografi” på 1870-1880-talet. Docent Timo Salminen anser att man vid vetenskapshistorisk forskning måste ta hänsyn till både disciplinens inre utveckling och de utifrån kommande idéerna samt arbetsvillkoren – man måste hålla sig till tidens tankar vid definitioner: historieskrivning kring arkeologin i Finland vid sekelskiftet 1900 är därför främst historia om forskning kring förhistoriska föremål och fasta fornlämningar.²¹ Det hela förefaller dock mer komplext.

Forskaren Ola W. Jensen har använt sig av termen fornforskning eller fornforskare, för att beskriva den forskning som studerade forntiden oavsett vem som avsågs.²²

¹⁸ Begreppet härrör sig från Hobsbawm. Detta diskuteras utförligare i kapitel II. Se Hobsbawm 2005.

¹⁹ Hiekkänen 1993, 123; Leinberg 1890.

²⁰ Leinberg 1890, I-III.

²¹ Salminen 2003, 20-21.

²² Jensen har forskat i 1600-talets syn på forntiden. Se Jensen 2002, 9 (not i). Enligt SAOB de-

De som på 1700-talet intresserade sig för det förflutna i antikvarisk mening, har av Mattias Legnér även benämnts ”fornforskare”.²³ Exempelvis forskaren C. A. Gottlund (1796–1875) skrev på 1860-talet allmänt om ”fornforskning”.²⁴ Redaktionen till Finska fornminnesföreningens (gr. 1870) skrift skrev i det första numret av *Finskt Museum*, år 1894, följande om ”fornkunskapens” uppgifter:

Fornkunskapens uppgift är att utreda folkens forna materiella och andliga utveckling, hvilken endast under den historiska tiden, men icke ens då tillfylles belyses af skriftliga urkunder. [...] Henne [fornkunskapen] åligger att för sin uppgift begagna alla minnen ifrån förgångna tider, antingen de te sig i en för ögat skönjbar form, såsom t.ex. ruiner eller byggnader, grafvar, helgedomar, gamla redskap och prydnader, eller såsom i seder och språk befintliga minnesmärken, sådana som fester... [etc.]²⁵

Det var alltså år 1894 tillsvidare inte enbart förhistoria som borde beaktas i ”fornkunskapen”. Denna definition liknar den heltäckande syn på fornforskningen som Gottlund företrädde på 1860-talet.

Fil.dr Leena Valkeapää har använt sig av en definition av ordet arkeologi (fi. *arkeologia*) ur *Tietosanakirja* år 1909. Definitionen säger att termen fortfarande motsvarar följande: ”muinaistiede, muinaistutkimus, yleensä jonkun muinaisajan kansan historiaa, tapoja, lakeja, tarustoa y.m.s. käsittelevä tiede”.²⁶ Arkeologin innefattade såväl verk, som granskade förhistorisk och historisk tid, som konsthistoriska undersökningar.²⁷ I denna avhandling kallas forskarna som grävt i Nådendal och har en akademisk utbildning allmänt taget för ”fornforskare”, ifall de inte har någon explicit titel eller definition på sin disciplin (p.g.a. att forskningen ofta var intresserad av att lyfta fram flera aspekter på en dylik, historisk plats, inte endast resultat som åstadkoms genom utgrävningar eller på basis av jordfynd).

För att hänvisa till arkeologiska lämningar från det förflutna används termen fornminnen, som redan var i bruk på 1850-talet.²⁸ Termen är intressant i förhållande till begreppet ”fornlämning”, eftersom den innehåller ordet ”minne”.²⁹ Termen ”fornlämning” användes åtminstone redan av Sven Gabriel Elmgren i samband med hans beskrivning av Nådendals klosterlämningar år 1863. Begreppet avser då närmast forntida föremål – här ett sigill.³⁰ Det är uppenbart att termen på 1800-talet användes både för föremål och om objekt i landskapet. Exempelvis C. A. Gottlund skrev på 1830-talet om ”vanhoja jäännöksiä ja musitomerkkejä” eller ”vanhoin-jäännös” då

---

finieras fornforskning enl. följande: ”undersökning l. studium av fornlämningar o. fornsaker; fornkunskap, arkeologi; förr äv. allmännare, om undersökning som gäller forna tiders historia. Se <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/index.html>, anv. 1790, senast sedd 28.4.2009.

²³ T.ex. Legnér 2004, 81.

²⁴ Gottlund 1864-1866, XIV (not).

²⁵ *Finskt Museum* 1894, 1.

²⁶ ”Fornvetenskap, fornforskning, en vetenskap som i allmänhet behandlar något forntida folks historia, seder, lagar, folklöre etc.” Se Valkeapää 2000, 145; *Tietosanakirja* I 1909.

²⁷ Valkeapää 2000, 146.

²⁸ Se t.ex. Bomansson 1858. På finska är termen muinaismuisto, ekvivalent med termen muinaisjäännös (fornlämning).

²⁹ Nationalencyklopedin förklarar termen enligt följande: ”förflutna tiders materiella spår i landskapet, se fornlämning”. Se <http://www.ne.se/kort/fornminnen>, senast sedd 25.4.2009.

³⁰ Elmgren 1863, 91.

han avsåg forntida lämningar, men dessa inbegrep såväl ruiner som dikter, språk etc.³¹ I fornminneslagen från år 1883 kallas de även ”forntida minnesmärken”.³² Professor J. R. Aspelin (1842–1915) använde termen ”fornlemningar” år 1894 i en översikt över skyddet av dessa lämningar i Europa för att beteckna den ”materiella substans” som har en ”betydelse för belysandet och utredandet af dels de resp. folkens dels hela mensklighetens kulturhistoria”.³³

Numera är termen fornlämning en ”arkeologisk och antikvarisk term, i princip synonym med det vidare fornminne. [...] Med fornlämning avses ofta antingen fornfynd eller fasta fornlämningar”.³⁴ Fornfynd avser allmänt föremål och de tillfaller staten ifall de upphittas i fält. Enligt finsk lag (stiftad 1963, justerad ett antal gånger sedan dess) är de *fasta fornlämningarna* fredade minnen över Finlands tidigare bosättning och historia.³⁵ Sedan 1963 ingår alltså Nådendals klosterlämningar på Nunnebacken terminologiskt i gruppen ”fasta fornlämningar”.

Lämningarna efter de medeltida klostren och konventen i Åbo stift har överlag haft en roll i synen på medeltiden.³⁶ Klostrens historia är dock bara en del av berättelsen. Simultant har synen på kulturarv skapats och lämningarna skyddats, undersökts och bevarats genom lagstiftningen.³⁷ De personer som i denna avhandling benämns aktörer, dvs. dels akademiska forskare som idkar forskning eller deltar i olika förenings verksamhet, dels andra till dem anknutna personer, kan sålunda granskas ur en vetenskapshistorisk synvinkel,³⁸ men särskilt ur en idéhistorisk aspekt genom att beakta uttryck för minneskultur och historiebruk överlag.

---

³¹ ”gamla lämningar och minnesmärken” eller ”gammel-lämning”. Se Gottlund 1831, 448-449.

³² *Kulttuurimuistoja* 1980, 23-27; Fewster 2006.

³³ Aspelin 1894, 1. Aspelin argumenterar även för att vården bör övervakas av en person i ”oberoende ställning”. Kanske detta ingick i en dispyt om tjänstemännens politiska ställning under denna tid. Se Aspelin 1894, 3-4. Det bör påpekas att översikten tycks ha tillkommit strax efter att Statens historiska museum bildats. De intellektuella västorientering var bunden till myten om att väst var bättre än öst, en myt som starktes mot 1800-talets slut som ett led av att motverka det ryska, vilket upplevdes som ett nationellt projekt. Enl. Mylly 2002, 265-266.

³⁴ Se Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se/kort/fornl%C3%A4mning>, senast sedd 25.4.2009.

³⁵ Maaranen & Kirkinen 2000, 230 (fornminneslagen 1. kap. §2).

³⁶ Det anses ha legat sex konvent eller kloster i Finland från 1200-talet till reformationstiden: två dominikanerkonvent (Åbo och Viborg), tre franciskanerkonvent (Raumo, Viborg och Kökar) samt ett birgittinerkloster (Nådendal, se även bilaga I). Inget av konventens eller klostrens byggnader står kvar i vår tid, men en del av klosterkyrkorna togs i bruk som församlingskyrkor på 1500-talet och finns fortfarande kvar. Frågan om ett sjunde kloster, ett möjligt nunnekloster (helgat till S:t Anna) har även diskuterats från och till i forskningen, men man har inte kommit till klarhet om huruvida det existerat eller ej, eller var det i så fall legat. Se t.ex. Hiekkänen 1993. Kyrkorna som lieux de mémoire har undersökts av Leena Valkeapää. Se Valkeapää 2000.

³⁷ Se översikter av exempelvis Härö, Fewster och Mentu: Härö 1984; Fewster 2008; Mentu 2009.

³⁸ T.ex. Gustafsson 2001; Salminen 2003; Bentz 2008. Man talar även om så kallad arkeologihistoria. Se t.ex. Gustafsson 1996; Gillberg & Gustafsson 1999; Gillberg 2001. Detta diskuteras i korthet även i kapitel II.

Denna avhandling ämnar alltså granska minneskultur som historiebruk i fallstudien Nådendals kloster. Undersökningen är kvalitativ och inbegriper arkeologisk forskning samt därtill länkad aktivitet kring lämningarna av det forna birgittinerklostret på Nunnebacken. Jag granskar Nådendal utgående från olika former av historiebruk (närmast minnesfiranden, jubileer och monumentresningar), nations- och identitetsbygge och *invented traditions*, med relation till idéhistoriska referenser. Synen på lämningar som minne, minnesplats eller *lieux de mémoire* kommer följaktligen även att diskuteras. Mitt perspektiv är mycket brett, men jag anser det nödvändigt för att kunna undersöka såväl forskarnas som de andra aktörernas synvinklar på Nådendals klosterlämningar i förhållande till skapandet av en minneskultur på platsen.

Avsikten med denna avhandling är bland annat att presentera Andersons och andra aktörers och forskares verksamhet och kontakter i anknytning till verksamhet kring Nådendals klosterlämningar, dvs. i skapandet av en minneskultur på platsen. Detta jämförs främst med liknande strävanden i Pirita, Estland. Synen på Pirita kan även ses som en parallell till skapandet av en minneskultur i Nådendal: i Pirita firades klostrets 500-årsjubileum med pompa och ståt år 1936 och både i Nådendal och i Pirita verkade föreningar för bevarandet av klosterlämningarna. Med andra ord: vilka tankekollektiv bildade aktörerna? Synen på arkeologiskt (medeltida, nationellt) kulturarv och hur det brukas kommer tydligt fram i exemplen på monumentresningar, verksamhet och jubileer *in situ*, men även i övrigt som berör bilden av klostret på nationell nivå. Klosterlämningarna i Nådendal har fått spegla olika intressen och aspekter på det förflutna från 1800-talet till tidigt 2000-tal: ett förflutet som fört en ständig dialog med sina betraktare. Att granska Nådendals klosterlämningar ur denna synvinkel är alltså en form av dekonstruktion även kronologiskt, vilket även ger en indelning av avhandlingens uppbyggnad, som strävar till att belysa: 1) Nådendals klosterlämningar som skapad minnesplats, 2) Nådendal som scen för *invented traditions* och 3) Nådendal som scen för främst jubileer. Synvinklar på historiebruk vid en forn lämning i Finland har inte behandlats i denna omfattning tidigare.

Den viktigaste frågan är följande: vilka aspekter på historiebruk kan skönjas gällande Nådendals klosterlämningar under 1800- och 1900-talet? I samband med denna fråga behandlas olika synvinklar på historiebruk och firandet av historiska jubileer, så kallade minnesfiranden, som såväl forskare som andra aktörer skapade och deltog i. Även monumentresningar har skett just från och med 1920-talet fram till 2000-talet. Det verkar därför meningsfullt att följa en möjlig kontinuitet eller diskontinuitet under en längre period gällande olika aspekter på intresset för Nådendal. Under det senaste decenniet har ett antal historiska jubileer som celebrerat både händelser och personer firats i Europa och inte minst i Finland. Med andra ord kan man anse att analysen av minnesfiranden är en mycket aktuell forskning.³⁹

Övriga frågor, anknutna till frågan om historiebruk, är följande: hur avspeglas de olika synvinklarna på området hos aktörerna, och hur synliggörs åsikterna i deras verksamhet och i växelverkan mellan dem? Klostren i Vadstena, Nådendal och Pirita undersöks nämligen delvis av samma forskare, särskilt från och med 1900-talet, och uppmärksammas under samma tidsperiod och i likande sammanhang och *de facto* i anslutning till varandra. Men i detta avseende bör man alltså beakta att forsknings-

³⁹ Se t.ex. Kolbe 2010, 22-23. "Historia elää ja sen nimissä tuotetaan politiikkaa" (historien lever och i dess namn produceras politik), har professor Laura Kolbe nyligen konstaterat. Enl. Kolbe 2010, 14.

intresset – och varför inte även de övriga aktörernas intressen – bidrog med synvinklar till skapandet av en *Erinnerungskultur in situ*.⁴⁰

Men historikernas och arkeologernas tolkningar har även intresserat andra aktörer, vilket återigen påverkat synen på dessa lämningar som kulturarv. De olika vetenskapliga föreningarna var viktiga aktörer i detta avseende vid mitten av 1800-talet. Under mellankrigstiden deltog även andra föreningar och aktörer i skapandet och upprätthållandet av minneskulturen kring klostren. Det framträder tydligt då man ser Nådendal ur ett mer internationellt perspektiv, via Vadstena och Pirita (i Sverige respektive i Estland). Kan man i de olika skedena av intresse för Nådendals klosterlämningar se uttryck för de tankar som knyts till nationella eller regionala aspekter i skapandet av minnesplatsen där? Verkar intresset för såväl de materiella lämningarna som för det immateriella ”birgittinska arvet” ha blivit byggstenar i en form av nations- eller identitetsbygge i Nådendal? Denna tendens går att granska från 1800-talets mitt till 2000-talet: från att man första gången intresserade sig för lämningarna arkeologiskt till att arkeologerna återigen undersökt området år 2005.

Intresset för det antikvariska anknöts till frågor kring nationens historia och även till synen på finskt och svenskt i Finland. Påverkade detta synen på Nådendals klosterlämningar? Hur verkade synen på lämningarna på dessa aspekter? Då det gäller jubileerna är det därför även intressant att jämföra den konstruerade bilden av Nunnebacken som minnesplats: har lämningarna varit en form av minnen i skapandet av en minneskultur, som deltagit i bygget av å ena sidan en nationell, å andra sidan av en lokal (urban, men provinsial) identitet? Hur? Avsikten är inte att skriva stadshistoria om Nådendals identitet som stad, men detta bör beaktas som en bakgrundsfaktor eftersom stadens ledning var med om att arrangera jubileerna.

Vissa jämförelser blir relevanta om man granskar jubileerna år 1943, 1993 och 2003: vilka likheter och vilka skillnader framträder mellan dem? Vilka monumentresningar skedde under 1900-talet och varför? Hur förhåller sig jubileerna och monumentresningarna till det vetenskapliga intresset och till samtiden? Jubileerna under 1900-talet var uppenbart viktiga i bygget av såväl nationell som lokal (urban, då man ständigt hänvisar till Nådendal som stad, om ock en liten sådan) identitet. Eftersom jubileerna är en form av historiebruk relateras de i denna avhandling till sin tid och det är som sagt också viktigt att jämföra jubileerna sinsemellan.

Eftersom det rör sig om minnet av ett kloster inbegriper detta en andlig dimension: hur ses och uttrycks ett möjligt religiöst intresse i synvinklarna på Nådendals klosterlämningar? Det religiösa har också uppenbara nationella anknytningar. Främst arkeologers och några andra till ämnet anknutna aktörers synvinklar kommer att granskas noggrannare, men dessa flankeras även av aspekter på detta inom historieforskningen och i pressen. Därför är det naturligtvis av nöden att i någon mån lyfta fram hur Nådendal förhåller sig till de andra birgittinska minnesplatserna i detta avseende.

Som en underordnad fråga kan man i detta sammanhang fråga sig huruvida det går att spåra de bakomliggande metoderna, inspirationen och orsakerna till forskningsintresset. Klostren har varit i fokus för såväl historisk, arkeologisk som konsthistorisk forskning sedan de olika disciplinerna utkristalliserades för drygt hundra år sedan. Detta bör dock relateras till forskningen kring medeltida borgar och kyrkor, som i större mån inverkat på synen på medeltiden överlag under 1800- och 1900-

⁴⁰ Meier & Wohlleben 2000; François & Schulze 2001. Minneskultur behandlas noggrannare i kapitel II.

talen. Synen på historien manifesterades i så kallade monumentala fornlämningar, som fortfarande var synliga och delvis i bruk.⁴¹ Fil.dr Emma Bentz har påpekat att det hela har sitt ursprung i synen på medeltiden som ett ståndssamhälle med intresse av att se de sociala grupperna i sina särskilda nischer: de andliga, de som slåss och de som brukar jorden.⁴² Man kunde anta att det med andra ord funnits ett större intresse för att forska i elitens lämningar ur en borgerlig synvinkel, om vi antar att forskarna överlag representerar det borgerliga ståndet på 1800-talet och i början av 1900-talet.

Det förefaller även som om det vid mitten av 1800-talet fanns få kända, alternativa (förhistoriska) fornlämningar, som kunde ha agerat som minnen i konstruktionen av en nationell historia i Finland.⁴³ Termen *esihistoria* på finska (förhistoria) togs i bruk först år 1899 för att beteckna tiden fram till historisk tid, dvs. fram till medeltiden.⁴⁴ Detta klingar väl med det som redan anförts i början av detta kapitel och bör med andra ord även granskas i förhållande till forskningen i Nådendal.

Klosterlämningarna anknyter även till religiösa intressen, vilket redan tangerats. Aktörernas verksamhet för att främja forskningen, vården av fornminnen och aktiviteten att ordna minnesfiranden kring klosterlämningarna har tydligt haft en avgörande betydelse för synen på området och dess förflutna. Avspeglas här ett religiöst intresse som hämtade inspiration från det förgångna? Då det gäller aktörerna i Nådendal, är det fråga om högkyrklighet? Högkyrkligheten slog igenom i Sverige och Finland under första hälften av 1900-talet. Den högkyrkliga rörelsen (eng. *High Church Movement*) uppkom på 1800-talet i Oxford som en anglikatolsk väckelse kallad *Oxford Movement*. Denna protestantiska rörelse betonade kyrkan som frälsningsanstalt och därmed sakramenten och liturgin i motsats till lågkyrkligheten (även kallad bredkyrklighet), som är evangelisk och betonar liberalteologi samt social verksamhet. Högkyrkligheten spreds även i Tyskland. Influenserna nådde Sverige både från Tyskland och England och detta innebar en renässans för exempelvis tidegården inom den lutherska kyrkan. I Sverige hade man kritiserat att nattvarden fallit i skymundan i gudstjänstlivet och att kyrkorna inte längre var öppna för bön under vardagarna. Bland dem som klagade över detta ”förfall” fanns exempelvis etnografen och högersympatisören greve Eric von Rosen (1879–1948) på 1910-talet. Prästerskapets kontakter till England gjorde att de högkyrkliga tankarna spred sig till Sverige. Det sammanbands också tidigt med intresset för Heliga Birgitta. Vadstenahögtiden år 1916 var en avgörande, högkyrklig tillställning. Till Finland spred sig högkyrkligheten i högre grad först på 1940-talet via kontakt med de högkyrkliga grupperna i Sverige.⁴⁵

I föreliggande avhandling hänvisas till högkyrklighet, då Amos Andersons och Julius Finnbergs religiösa intressen för Heliga Birgitta och Nådendal analyseras. Religionen är även en byggsten i nations- och identitetsbygget. Det rör sig om betydande

⁴¹ T.ex. Andersson 1993; Hiekkänen 1993, 123; Törnblom 1998, 279–281, Bentz 2008, 13.

⁴² Bentz 2008, 13. Emma Bentz har undersökt landsbygdsarkeologin som forskningsfält i Europa ur ett vetenskapshistoriskt perspektiv. Hon har även utförligt diskuterat skillnaderna mellan disciplin och forskningsfält överlag. Disciplinen är varaktig, institutionaliserad, medan ett fält i detta avseende är ”ett studieområde av varierande varaktighet inom en, eller i vissa fall flera, discipliner där utövarna förenas kring ett gemensamt studieobjekt, en bestämd forskningsproblematik eller ett tema”. Forskningsfält kan alltså uppstå via aktörer och på basis av deras inbördes relationer. Enl. Bentz 2008, 56.

⁴³ Ripatti 2007, 55; Fewster 2008, 102.

⁴⁴ Fewster 2008, 100.

⁴⁵ Kilstrom 1990, 10–72, 259–268. Jfr Busck-Nielsen 2009.

personer som kunde påverka en allmän opinion: Anderson var chefredaktör för en av landets ledande dagstidningar, *Hufvudstadsbladet*, och Nådendal fick stor synlighet vid denna tid i just pressen. Det är därför även viktigt att utreda hur aktiviteterna på Nunnebacken var riktade till allmänheten och så att säga *publika*.

För att dekonstruera skapandet av Nådendals minnesplats bör hänsyn även tas till aktörernas kontext och bakgrund samt inbördes nätverk. De vetenskapliga aktörernas verksamhet och publikationer med mera kan ge en inblick i vilka debatter som fördes och vilka tolkningar som lades fram, men de övriga aktörernas verksamhet kan dessutom avspegla populariserande synvinklar, som också är viktiga. ”Vivahteet, särmät ja yksityiskohdat ovat tärkeitä, sen sijaan mielikuvat ja pelkistykset epäolennaisia”, anser Laura Kolbe.⁴⁶ Det är väl sagt och kan sägas även ligga som grund för att betrakta aktörer utifrån en fallstudie av skapandet av minnesplatsen för Nådendals klosterlämning: evidensen ligger just i de enskilda personernas skrivna ord, antingen i privata brev eller i mer publika artiklar eller publikationer. Centralt är att svara på för vem ”stenarna talade”, vad ”stenarna talade”, hur och varför.

Periodisering

I avhandlingen behandlas tankekollektiven och synen på klosterlämningarna kronologiskt från och med 1600-talet, då lämningarna omnämns som ruiner. På 1500-talet var klostrets byggnader alltjämnt i sitt ursprungliga bruk reformationen till trots.⁴⁷ Tidsavgränsningen (ca 1600 fram till början av 2000-talet) kan kännas lång, men den är nödvändig för att utreda hur minneskulturen skapades vid Nådendals klosterlämningar och hur den förändrades (eller fortsatte) över tid. Det är med andra ord ett *longue durée*-perspektiv.

Forskardoktor Derek Fewster har forskat i olika aspekter på stenålder, järnålder och tidig medeltid inom arkeologin. De synvinklar som arkeologer och andra aktörer tagit fram har varit delar av ett nationsbygge och skapandet av en ”finskhets” från slutet av 1700-talet till andra världskriget. Fewster har delat in perioden i fem kortare avsnitt: det första skedet var en tid av patriotiskt eller protonationalistisk antikvarianism (från 1600-talet till det tidiga 1800-talet), den andra fasen omfattade romantisk nationell antikvarianism (från tidigt 1800-tal till ca 1890), den tredje perioden kallas hög nationell medievalism (från ca 1890 till 1918), som starkt påverkades av politiska slitningar i samhället. Efter denna period följde fas fyra, som Fewster betecknar som militant medievalism (ca 1918 till slutet av andra världskriget), då tolkningarna av den tidiga medeltiden var mycket krigiska. Den sista och femte perioden betecknas som sen nationell antikvarianism, från ca 1944–1945 fram till 2000-talet, då man kan skönja en viss kontinuitet av positivistiska tolkningar med tillägg av naturvetenskapliga metoder inom vetenskaplig och populär arkeologi som granskade ”finnarnas ursprung”, parallellt med en ”europeisering” av synvinklarna på 1990-talet.⁴⁸

I sin forskning kring restaurationen av och invented traditions kring Finlands medeltida kyrkor har Leena Valkeapää särskilt granskat perioden 1870–1920, i princip perioden för det så kallade *moderna genombrottet*, då en förändring skedde i synen på

⁴⁶ ”Nyanserna, kantigheterna och detaljerna är viktiga, däremot är sinnebilder och förenklingar oväsentliga”. Enl. Kolbe 2010, 9.

⁴⁷ Synvinklar på klosterupplösningen i det svenska riket inklusive Åbo stift under 1500-talet har allmänt presenterats av Martin Berndtson. Se Berndtson 2003, 324, 331, 334.

⁴⁸ Fewster 2006, 23–26.

kyrkor.⁴⁹ Valkeapää utgår från en periodisering som börjar med en fas från 1600-talet fram till 1860-talet, då fokus var på insamling av material och reparering av byggnader. Under perioden 1870–1920 bildades nya församlingar och nya kyrkor uppfördes bl.a. i samband med en tilltagande urbanisering, medan många medeltida kyrkor blev perifera och togs ur bruk. Samtidigt skedde förändringar i synen på de medeltida kyrkorna: restaureringen av dem inleddes utgående från att synen på det förflutna förändrades i och med att den antikvariska forskningen skapades, dvs. i och med att olika principer för restaurering utformades. Under perioden 1870–1920 förändrades även synen på de medeltida kyrkorna från gudstjänstrum till nationella fornminnen. De tidigare nödvändiga reparationsarbetena blev medvetna restaureringsarbeten och kyrkorna sågs nu snarare som forskningsobjekt och sevärdheter.⁵⁰

Föreliggande avhandling behandlar fyra huvudperioder från 1600-talet till 2000-talet: 1) en första period fram till ca 1850, då inget nämnvärt antikvariskt intresse riktats mot själva klosterlämningarna i Nådendal *in situ*; 2) en andra fas från ca 1860 till 1920, då minnesplatsen där skapas, 3) perioden ca 1920 till 1945 då minnesplatsen etableras som scen för historiebruk och perioden 4) ca 1945–2005, då historiebruk kan ses återkomma i varierande sammanhang. Denna typ av *longue durée*-perspektiv från tiden före *det moderna genombrottet* till *postmodern* tid⁵¹ har under senare år använts i liknande forskning i Sverige.⁵² Fastän avhandlingen fokuserar på perioderna 2) – 4) har period 1) tagits med i behandlingen i någon mån, eftersom den föregår det mer omfattande intresse som uppkom på 1840-talet för att överlag diskutera Finlands historia, t.ex. en debatt som påverkade historiesynen, vilken fördes gällande Sankt Henriks minne i Finland.⁵³ På 1850-talet sammanställde även K. A. Bomansson sin forskning om Ålands fornminnen och Kastelholms slott: detta är relevant för denna avhandling, eftersom Hausen på Bomanssons uppmaning utforskade lämningarna i Nådendal i början av 1870-talet.⁵⁴

⁴⁹ Valkeapää 2000.

⁵⁰ Valkeapää 2000, 31, 164, 172.

⁵¹ *Det moderna genombrottet* anses främst vara en kulturell strömning med inspiration från upplysningstidens samhällsideal om rättvisa etc. Detta skedde simultant med en omfattande industrialisering och sekularisering samt urbanisering. Uttrycket anses hjäröra sig från den danske litteraturvetaren och filosofen Georg Brandes (1842–1927) verk *Hovedstrømninger i det 19de århundrades litteratur* I–VI. Brandes kritiserade kristendomens världssyn och fördömde romantikens anda som drömmeri. Modernismen fick senare sin kritik i antipositivismen i början av 1900-talet. Se Brandes 1872–1890; Ahlström 1947, 163–166. I förhållande till konstnärernas syn på modernitet i sin samtid i Finland har detta senast diskuterats av fil.dr Maria Vainio-Kurtakko. Se Vainio-Kurtakko 2010, 14–16. Termen *postmodern* används i liknande sammanhang av t.ex. fil.dr Ingemar Lindaräng då han diskuterar 1990- och 2000-talets Birgittajubileer i Sverige. Se Lindaräng 2007. Postmodernism är en ”konstnärlig stilriktning som innebär en reaktion mot modernismen”, enl. SAOL 2006, 704.

⁵² T.ex. Zander 2001; Lindaräng 2007; Geijer 2007.

⁵³ T.ex. Topelius 1845. Se Härö 1984, 55–56; Valkeapää 2000, 151; Fewster 2002, 146; Anttonen 2004, 97; Fewster 2006, 118, 124.

⁵⁴ Bomansson & Reinholm 1856; Bomansson 1858; Hausen 1922; Lilius 2000, 55–56.

I.3. Källmaterial

Källmaterialet i avhandlingen består av brev, tal, manuskript, tidningsartiklar och andra handlingar såsom protokoll etc. ur olika arkiv som berör ämnet; såväl institutioners och föreningars som privatpersoners arkiv i Finland, Sverige och Estland har använts. Att spåra de olika breven och andra arkivkällor och förena mosaiken till en tolkningsbar helhet har varit ett rent detektivarbete. Enbart den bevarade brevväxlingen mellan Anderson, Finnberg och Curman omfattar nästan 300 brev. Juhani Rinne har ingen privat samling som gått att använda, utan brev och andra källor har samlats ihop ur olika arkiv. Ett mycket stort antal brev har lästs enbart för att konstatera att de inte innehåller något av intresse för just syftet med denna avhandling, vilket gjort arbetet relativt tidskrävande. Alla finskspråkiga citat, som lyfts fram i denna avhandling, har översatts till svenska av författaren.

Utgångspunkten för avhandlingen har dock varit frågorna och själva frågeställningen, varför sökandet – och finnandet – av källmaterial nästan haft karaktären av att söka efter en nål i en höstack. Emma Bentz har i sin undersökning om arkeologihistoria i Sverige gällande landsbygdsarkeologins forskningsfält använt sig av samma typ av varierande källmaterial och argumenterat för bruket av detta för att kunna analysera synen på olika arkeologiska objekt under en lång tidsperiod utgående från aktörsperspektivet. Denna typ av material är ännu tillsvidare rätt lite använt inom arkeologihistorisk forskning⁵⁵ och särskilt då i Finland.⁵⁶ Källmaterialet behandlas därför i föreliggande text mycket deskriptivt och uttömmande. Bruket av citat är även väsentligt i sin roll av evidensmaterial, som används för att presentera de olika aktörernas argumentation och personliga infallsvinklar. Det har hittills nämligen inte varit allmänt inom den arkeologiska vetenskapshistoriska forskningen i Finland att använda personlig brevväxling som källor. Därför kan denna doktorsavhandling förhoppningsvis även verka som en förebild för arkeologihistoria, trots att avhandlingen skrivs som idé- och lärdomshistoria. För att citera Emma Bentz: "...det är just i gränslandet mellan ämnen som man har möjlighet att formulera frågor och se sammanhang som annars hade blivit fördolda".⁵⁷

Materialet som samlats in för att kunna ge ny information om aktörerna och nya aspekter på forskningsämnet har lagts fram i enlighet med frågeställningen: det är alltså fråga om vetenskapligt historiebruk. Materialet som inkluderar även forskningsresultat och annan aktivitet samt forskarnas och andra aktörers tolkningar gällande en fornlämning kan därmed belysa hur minneskulturen på ett område skapats. Materialet kan te sig "mosaikmässigt", men det motsvarar de material på vilka t.ex. forskarna Koshar, Choay, Fewster och Bentz baserat sina verk om historiekultur.⁵⁸

Då det gäller verk och artiklar skrivna av forskarna och aktörerna har en del av materialet karaktären av litteratur, emedan också tidigare forskning reflekteras i dessa. I denna avhandling har de viktigaste av dessa därför beaktats som källor och inte som litteratur.⁵⁹

⁵⁵ Bentz 2008, 23.

⁵⁶ Undantagsvis har brevväxling använts i att skriva vetenskapshistoria kring arkeologin i Finland av t.ex. Timo Salminen. Se Salminen 2003.

⁵⁷ Bentz 2008, 16.

⁵⁸ Koshar 2000; Choay 2001; Fewster 2006; Bentz 2008.

⁵⁹ T.ex. Niukkanen 1997 m.fl.

För att förankra aktörerna i sin tid har jag i någon mån använt mig, i likhet med t.ex. Bentz,⁶⁰ av biografisk forskning kring dessa personer, ifall sådan funnits till hands, utan att närmare försöka mig på biografisk analys eftersom det inte inom ramen för detta arbete varit motiverat att diskutera bruket av biografier i någon vidare bemärkelse. De biografiska styckena fungerar här närmast som bakgrund till verksamhet i eller synvinklar på Nådendal. Då det gäller aktörerna har minnesrunor och uppgifter ur biografiska lexikon även använts för bakgrundsuppgifter om deras nätverk, utbildning, sociala ställning etc. som kan ha haft någon relevans för deras åsikter. Till temat anknuten tidigare forskning och litteratur har beaktats vid sidan av forskarnas verk, artiklar och texter. Artiklar och notiser i pressen har även uppmärksammats.

Information om jubileerna finns närmast i Nådendals stadsarkiv samt i Finlands nationalbiblioteks arkiv i Helsingfors. Birgittajubileets 2003 arkiv har de facto skapats av författaren till föreliggande avhandling, men materialet finns tillgängligt för fri användning i arkivet, så att säga öppet för alla att granska. Jag har därför strävat till att vetenskapligt hänvisa till handlingar, som är allmänt tillgängliga, trots att jag själv var en av aktörerna under jubileet. För jubileernas del har det också varit viktigt att använda rikligt med samtida artiklar ur dagstidningar och tidskrifter.

Andra källor som beaktats är resta kommemorativa monument, bild- och kartmaterial, vetenskapligt (närmast arkeologiskt) material samt fotografier och liknande källor (i pressen, ur privata arkiv etc.). I någon mån har jag kommenterat även skönlitterära verk, skolplanscher⁶¹ och skådespel som källor till synen på Nådendal, men dessa kommer endast att behandlas ytligt, som bitar i mosaiken av historiekultur.

I.4. Avhandlingens förhållande till tidigare forskning

Forskningshistoria och arkeologisk forskning rörande Nådendals klosterlämningar

Någon mer omfattande arkeologihistorisk analys av eller undersökning av historiebruk kring Nådendals klosterlämningar saknas i skrivande stund (oktober 2010), endast en licentiatavhandling och artiklar av författaren till denna avhandling har tidigare presenterat detta ämne.⁶² Det gemensamma för tidigare så att säga forskningshistoriska översikter inom arkeologin är att de flesta av dem nämner K. A. Bomanssons utgrävningar i Kökars klosterlämning i slutet av 1860-talet som en av de första arkeologiska undersökningarna i Finland överlag. Därefter nämns ofta även Hausen utgrävning i Nådendal. Inom tidigare forskning behandlas ofta endast vissa forskares mer omfattande borgforskningar (Bomansson i Kastelholm, Hausen i Kustö, J. R. Aspelin

⁶⁰ Bentz 2008.

⁶¹ Frågor kring skolplanscher (och kanske också skolböcker) berör även det pedagogiska området, vilket faller utanför frågeställningen i denna avhandling. De planscher som visar Birgitta och birgittinerna i Finland kommer dock i korthet att behandlas, i likhet med några skönlitterära verk eller skådespel i den mån de är av intresse i förhållande till aktörerna. I Fewsters avhandling från år 2006 finns en lista på dylika skolplanscher och verk. Se Fewster 2006, 408-479, 491-508.

⁶² Ahl-Waris 2010a; t.ex. Ahl-Waris 2010b.

(1842–1915) i Olofsborg etc.) i någon mån.⁶³ R. Hausen och J. R. Aspelin omnämns som Bomanssons assistenter och kom alltså även att utföra undersökningar i medeltida lämningar, fastän Aspelin kanske är mer känd för sina förhistoriska studier.⁶⁴ En allmän översikt över arkeologins historia i Finland har gjorts inifrån disciplinen, dvs. av arkeologiprofessorn C. A. Nordman, men denna studie är alltför knapp och ytlig för att tjäna någon verklig nytta för denna avhandling.⁶⁵

Forskningshistoria kring specifikt den arkeologiska verksamheten i Nådendal har berörts av docent Markus Hiekkanen, professor Henrik Lilius, Kari Uotila, magister Vesa Alén och Leena Valkeapää, som sedan 1990-talet lyft fram vissa utgrävningar och aktörer av betydelse.⁶⁶ Då det gäller forskningen kring kyrkor har deras historia under senare år undersökts av exempelvis Valkeapää och Hiekkanen, då även Nådendals klosterkyrka behandlats. Hiekkanen har också skrivit en forskningshistorisk översikt i sin artikel om de medeltida klosterlämningarna i Finland.⁶⁷ Den senaste monografin över samtliga klosters historia har skrivits för över hundra år sedan. Den senaste kortfattade sammanställningen är från år 2002.⁶⁸ I samband med de nämnda klosterundersökningarna har vissa forskningshistoriska sammanfattningar gjorts såväl av historiker som av arkeologer, t.ex. angående franciskanerna eller dominikanerna.⁶⁹ Professor Matti Klinge har i korthet berört tematiken kring intresset för birgittinerna, klostren och heliga Birgitta i Östersjöområdet vid ett seminarium under Birgittajubileet 2003.⁷⁰ Frågorna kring Piritas arkeologiska forskningshistoria har tidigare berörts av bl.a. fil.dr Jaan Tamm och doktoranderna Eva Ahl och Linda Kaljundi.⁷¹

---

⁶³ Se t.ex. Gardberg 1984, 65; Andersson 1993, 9.

⁶⁴ Törnblom 1998, 279–280; Salminen 2003.

⁶⁵ Nordman 1968. En allmänt citerad översikt över arkeologins historia har gjorts av Bruce G. Trigger. Se Trigger 1989. Medeltidsarkeologins historia har behandlats av bl.a. Andrén, Baudou, Gerrard med flera. Se Andrén 1997; Gerrard 2003; Baudou 2004.

⁶⁶ Hiekkanen 1993; Alén 1998; Alén 2001; Lilius 2000; Uotila 2003a; Uotila 2003b; Uotila (in press); Hiekkanen 2006; Valkeapää 2007; Valkeapää 2009; Valkeapää (in press). Vesa Alén har analyserat utgrävningsmetoder och fallstudierna inbegriper även Nådendal. Se Alén 1998; Alén 2001. Valkeapää har berört synen på Nådendal i sin forskning rörande Finska fornminnesföreningens konsthistoriska expedition år 1871. Se Valkeapää 2007; Valkeapää 2009; Valkeapää (in press).

⁶⁷ Hiekkanen 1993; Hiekkanen 1994; Valkeapää 2000. I Tyskland har fil.dr Jennifer Verhoeven i likhet med Valkeapääs avhandling analyserat Limburgs katedral som *lieu de mémoire* från år 1869 framåt. Se Verhoeven 2006.

⁶⁸ Leinberg 1890; Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2004 (2. Uppl. Sedan 2002).

⁶⁹ Se t.ex. Gallén 1946; Sjöstrand 1994; Brusila 2001, 123–135; Gardberg 2005; Hanska 2003 med flera.

⁷⁰ Personligt meddelande, föredrag av Matti Klinge 6.9.2003.

⁷¹ Raam & Tamm 2005; Ahl 2007; Kaljundi 2007. Tamm har även skrivit en översikt över de estniska klostren och forskningen kring dem. Se Tamm 1993. Curmans antikvariska intresse för Estland har kommenterats i korthet i biografiska verk över Curman författade av Sten Karling, Richard Pettersson och Anders Åman. Se Karling 1950–1954; Pettersson 2001; Åman 2008.

Studier som tangerar arkeologi, helgon eller aspekter på aktörerna i Nådendal

Tidigare forskning kring Amos Anderson har presenterats av professorn och direktören Torsten Steinby, och teol.mag. Anna-Kaisa Tenhunen. De har i någon mån tangerat aspekter som rör även bruket av Nådendals klosterlämning samt nätverket av Birgittaentusiaster och aktörer involverade i religiösa intressen av synen på det förflutna.⁷²

Då det gäller historiografisk forskning i Finland under de senaste åren har en del verk utkommit som tangerar Finlandsbild och synen på nationen som en helhet av natur, vetenskap och teknologi.⁷³ Det är även av nöden att reflektera Nådendal mot mer allmänna aspekter gällande synen på medeltiden i Finland. Derek Fewster har i ett flertal arbeten skrivit om synen på medeltiden, inklusive andra perioder, i Finlands arkeologiska idéhistoria och doktorand Anna Ripatti har forskat (och forskar) i synen på kulturarv reflekterat genom borgforskningen och arkitekters intressen för restaureringar. Fil.dr Kati Parppei har granskat skapandet av en historia för Valamo kloster och docent Timo Salminen har doktorerat med en undersökning om den finländska arkeologiska forskningen som intresserade sig för Sibirien och Ryssland.⁷⁴ Eftersom de politiska aspekterna är närvarande, bör även korta presentationer om uppfattningarna om Finlands politiska historia under 1800- och 1900-talen beaktas i förhållande till fornforskningens historia. Arkeologins anknytning till politiken har diskuterats aktivt i Norden sedan 1990-talet.⁷⁵ Under ett antal år har det i Sverige utkommit forskning som behandlar arkeologins (arkeologernas) relation till tolkningarna av det förflutna.⁷⁶ Resultat och kommentarer ur dessa undersökningar kommer att infogas i analysen både på teoretisk nivå och i samband med själva fallstudien Nådendal.

Professor Peter Aronsson har i en nyligen utkommen antologi behandlat också synen på historia och plats.⁷⁷ Aspekter som framlagts i detta verk är relevanta

⁷² Steinby 1978; Steinby 1979; Steinby 1980 (2. Uppl.); Steinby 1992 (antologi av gamla texter); Tenhunen 2004. En av aktörerna, Julius Finnberg, har även beskrivit verksamheten han idkade tillsammans med Anderson i Nådendal. Se Finnberg 1943, 5, 24-25, 107-199. Andersons och Finnbergs verksamhet har även tidigare behandlats kort i samband med historia kring den högkyrkliga rörelsen i Sverige och Finland. Se Kilström 1990, 259.

⁷³ Se t.ex. Päivärinne 2010. Kari Uotila har i korthet berört Nådendals arkeologiska forskningshistoria. T.ex. Uotila 2003a; Uotila 2003b, Uotila in press.

⁷⁴ Fewster 1990; Fewster 1999; Fewster 2000b; Fewster 2002; Fewster 2006, Fewster 2008; Ripatti 2003; Ripatti 2007; Salminen 2003; Parppei 2009; Parppei 2010. Fillic. Anne Maria Niemi har tangerat den senaste medeltidsvurmen i Åbo speglad genom populärt historiebok i form av arrangerandet av medeltidsmarknaderna. Se Niemi 2006; Niemi 2008. Fil. dr Visa Immonen ämnar analysera Juhani Rinnes liv och gärning och behandla även t.ex. restaureringsarbetet av Åbo domkyrka 1923-1929. Personligt meddelande av Visa Immonen 26.4.2010. Här bör även nämnas fil.dr Mari Isoahos arbete om synen på Alexander Nevski och fil.dr Petja Aarnipuu doktorsavhandling inom folkloristiken om Åbo slott som narrativ rum. Se Isoaho 2006; Aarnipuu 2008.

⁷⁵ Se t.ex. Sørensen 1996; Cederlund 1997; Petersson 2003; Petersson 2005. För en omfattande bibliografisk presentation av forskningsområdet, se Fewster 2006, 30-35.

⁷⁶ Larsson 2000; Gustafsson 2001; Zander 2001; Jensen 2002; Gillberg 2002; Geijer 2007 och bland de senaste, Bentz 2008.

⁷⁷ Aronsson 2009a.

för föreliggande avhandling. Då det gäller jubileerna, kommer jag att hänvisa främst till Aronssons elev, fil.dr Ingemar Lindaräng, som forskat i Birgittajubileerna i Sverige.⁷⁸ I Finland har Franciskussällskapets verksamhet, med minnesfiranden vid klosterlämningarna på Kökar sedan 1970-talet, presenterats ur en religionsvetenskaplig synvinkel av författaren Ulla-Lena Lundberg.⁷⁹ Perspektivet till denna typ av teman har sedermera förändrats något: numera skulle man tala om *invented traditions* och historiebruk. Någon mer uttömmande jämförelse med aktiviteten på Kökar görs inte inom ramen för detta arbete, men det kunde vara intressant att utöka undersökningen till att även omfatta Kökar i framtiden.

Professor Pekka Anttonen har forskat i den moderna synen på Sankt Henrik och Lalli samt bruket av deras gestalter i lokala och nationella sammanhang. Anttonen har vid sidan av en litteraturpresentation lyft fram aspekter på historiebruk exempelvis i hur företag på orten utnyttjat minnet av helgonet och banemannen,⁸⁰ vilket är en synvinkel värd att beakta i någon mån även i denna avhandling.

Allmänt baseras den teoretiska synvinkeln på tankar framförda av främst Pierre Nora, David Lowenthal och Yi-Fu Tuan samt Françoise Choay, för att nämna de viktigaste.⁸¹ Jag har valt att behandla Nådendals minnesplats på samma vis som Choay och Koshar gjort i sina övergripande arbeten om bruket av kulturarv, dvs. ur ett *longue durée*-perspektiv.⁸² I likhet med vad Bentz gjort i frågan om synen på vissa landsbygdsarkeologiska undersökningar,⁸³ kommer jag att presentera Nådendals klosterlämningar utgående från aktörernas motiv, tolkningar, samverkan och aktiviteter.

---

⁷⁸ Lindaräng 2005; Lindaräng 2007. Lindaräng hänvisar till fester som brukar historia i olika avseenden på minnesplatserna med begreppet *minnesfiranden* (pluralis), vilket därför även används i denna avhandling. Lindaräng 2007, titel.

⁷⁹ Lundberg 1985.

⁸⁰ Anttonen 2004. Den senaste utredningen över Henrikslegenden har gjorts av docent Tuomas Heikkilä. Se Heikkilä 2005.

⁸¹ Nora 1996-1998; Lowenthal 1985; Tuan 1990; Tuan 2006; Choay 2001. Tankar om kulturarv och plats i Finland har tidigare i korthet presenterats av fil.dr Cecilia af Forselles-Riska. Se af Forselles-Riska 2006.

⁸² Choay 2001; Koshar 2000, 5-7.

⁸³ Bentz 2008.

II. TEORI OCH METOD

II.1. Vetenskapshistoria och historiebruk

Vetenskapshistoria

Avhandlingen följer trender anknutna till minneskulturen i Nådendal fram till 2000-talet, å ena sidan eftersom nya arkeologiska metoder förändrat undersökningarna och å andra sidan därför att ett såväl vetenskapligt som populärt intresse för medeltiden ökade på från och med 1990-talet⁸⁴ i Finland. Tyngdpunkterna kommer inte att vara i att presentera förändringarna i arkeologisk metod, även om detta ibland kommenteras gällande aktörernas verksamhet. I förhållande till arkeologihistoriska avhandlingar i stil med t.ex. Emma Bentz avhandling om skapandet av landsbygdsarkeologin som forskningsfält,⁸⁵ är föreliggande avhandling mer idé- och lärdomshistorisk. Trots detta faktum framläggs här några tankar kring arkeologihistoria eller vetenskapshistoria, eftersom detta är aktuellt inom forskningen och tangerar även föreliggande arbete.

Inom historisk arkeologi har det under det senaste decenniet utkommit avhandlingar, särskilt i Sverige, med så kallade vetenskapshistoriska synvinklar. Tore Frängsmyr har diskuterat frågor kring vetenskapshistoria exempelvis naturvetenskapernas historia, vetenskapsmän som hjältar eller arkeologiska bluffar, då han närmast velat granska den vetenskapliga processen.⁸⁶ Han definierar vetenskapshistoria enligt följande: "Vetenskapshistorien behandlar den samlade vetenskapens såväl som den enskilda disciplinens historia. Den vill undersöka vetenskapens teoretiska förutsättningar och dess samband med världsbild och samhällsutveckling." Främst har vetenskapshistoria hittills behandlat naturvetenskapliga discipliner.⁸⁷

Med vetenskapshistoria⁸⁸ eller i detta fall arkeologihistoria kunde man belysa hur vetenskapsmännen och de andra aktörerna skapat och påverkat synen på Nådendals klosterlämningar. Det nyttiga med arkeologihistorisk analys är enligt Bentz att kunna "...synliggöra vad som eventuellt har försumrats respektive överbetonats inom ett forskningsområde, något som i förlängningen kan ge oss en möjlighet att förändra

---

⁸⁴ T.ex. Lehtonen 1997, 7-8.

⁸⁵ Bentz 2008.

⁸⁶ Frängsmyr 1984; Frängsmyr 2006.

⁸⁷ Frängsmyr 1984, 12.

⁸⁸ Auktoriteten inom forskningen var länge Thomas Kuhn. Se Kuhn 1970; Bentz 2008, 33-34. I denna avhandling tas närmast ställning till arkeologihistoria eller vetenskapshistoria såsom den under de senaste decennierna framlagts i Sverige av t.ex. Anders Gustafsson med flera. Se Gustafsson 1996; Gustafsson 2001; Baudou 1997; Baudou 2004; Gillberg 2001; Jensen 2002; Nordlund 2002; Bentz 2008.

rådande förhållanden eller leda oss in på nya frågor” inom disciplinen.⁸⁹ I någon mån beaktas därmed arkeologihistoriska aspekter, men jag skulle hellre tala om att granska förändringar i synvinklar på Nådendals medeltida klosterlämningar hos de olika fornforskarna, men även hos de andra aktörerna, utgående från nedslag i deras verksamhet och världsbild i den mån den kan belysas via bevarade källor. Det är dock fornminnet som är naven i undersökningen. Synen på arkeologi och arkeologihistoriska frågor verkar både påverka och påverkas av objekten och deras publika bruk. Man kunde därmed föreslå att detta *de facto* är att granska en storts historiebruk.

Då det gäller arkeologin har Anders Gustafsson sedan 1990-talet diskuterat frågor kring vetenskapshistoria i samband med så kallad arkeologihistoria, liksom Ola W. Jensen i sin avhandling om föreställningar om forntiden under förindustriell tid.⁹⁰ I Finland har främst Timo Salminen behandlat frågor kring vetenskapshistoria och arkeologihistoria.⁹¹ Basis i synvinklarna härstammar från tankar om diskurser framlagda av Foucault och på det faktum att det anses att vetenskapens historia inte bör handla om ”utveckling”.⁹² I en idéhistorisk analys bör man, enligt Foucault, rekonstruera den ”osynliga” text som döljer sig ”mellan raderna”.⁹³ Användningen av Foucaults diskurser inom arkeologins historia har dock kritiserats av exempelvis Jensen: ibland marginaliseras eller faller en del berättelser utanför det som lanseras som viktiga för en tidsperiod, eftersom man har lyft fram en del forskare framom andra.⁹⁴ Problemet verkar olösligt: genom att legitimera ett tankekollektiv genom att skriva dess historia, torgför man det oundvikligen.⁹⁵ Å andra sidan bidrar man med en alternativ berättelse till en kanske redan etablerad uppfattning om en viss disciplin eller ett visst forskningsfältets historia, vilket i bästa fall kan leda till nya insikter och diskussion.⁹⁶ I någon mån är ett vetenskapshistoriskt grepp jämförande,⁹⁷ varför intresset för Pirita klosterlämningar även beaktas i föreliggande avhandling. En kontakt mellan aktörerna är evident och bör granskas som en kontext.

En vetenskapshistorisk granskning kan använda olika typer av källor: publicerade artiklar, rapporter, brevväxling, dagböcker etc. både offentligt och privat material. Ofta betonas ett särskilt material i analysen.⁹⁸ Michel Foucault har påpekat att den vetenskapliga kunskapen föder filosofiska begrepp och tar slutligen en annan skepnad i exempelvis skönlitteraturen.⁹⁹ Växelverkan mellan forskningen och de populariserande aktörerna ses uttryckligen i pressen, konsten och minneskulturen. Eftersom valet av nav (i denna avhandling en plats) begränsas, är det möjligt att använda en bred

⁸⁹ Bentz 2008, 20.

⁹⁰ Gustafsson 1996; Gustafsson 2001; Jensen 2002. Bodil Peterssons avhandling om arkeologi och rekonstruktion tangerar även synvinklar på vetenskapshistoria. Se Petersson 2003.

⁹¹ Salminen 2003.

⁹² T.ex. Jensen 2002, 17-21; Foucault 2005.

⁹³ Foucault 2005, 42.

⁹⁴ Jensen 2002, 22.

⁹⁵ Jfr Bentz 2008, 32.

⁹⁶ Exempelvis i förhållande till att en etablerad äldre (manlig) forskare skriver nostalgisk forskningshistoria om den egna lärostolen kan en ung kvinna bidra med ett kritiskt perspektiv, anser vidare Bentz. Enl. Bentz 2008, 33.

⁹⁷ Kiikeri & Ylikoski 2004, 11.

⁹⁸ Kuhn 1970; Kiikeri & Ylikoski 2004, 9-10, 55-65.

⁹⁹ Foucault 2005, 180.

infallsvinkel och därmed många olika källgrupper om vad som rört sig runt denna nav.

Kriterier för vad som är ”vetenskapligt” inte kan skapas utgående från historiografens nutid, utan måste ses som föränderliga, kultur- och tidsbundna. För att förstå tidigare historiker är det nödvändigt att känna till den världsbild de representerade. I Finland har Juhani Mylly, då han granskat historikernas politiska band i Finland på 1800-talet, framhållit att historiografisk forskning hellre kan inbegripa analys av olika historiebilder (fi. *menneenkuvauksia*, kanske snarare översatt ”beskrivningar av det förflutna”), som är både skrivna, muntliga, består av bilder och kataloger samt är såväl akademiska som populära, gjorda av journalister med flera utanför den akademiska världen verkande aktörer. Dessa historiebilder måste ses sammanbundna av en kontext, för att inte bli alltför omfattande. I Myllys forskning presenteras historieforskarnas politiska kontext,¹⁰⁰ medan fallstudien Nådendal kan visa både forskarnas och de andra aktörernas förhållande till varandra och till en fornlämning, där platsen ges mening i olika grad (religiös, emotionell, politisk) och detta manifesteras i den minneskultur som skapas där.

Historiebruk

Det har konstaterats att vetenskaperna historia och arkeologi speglar frågorna kring det förflutna genom rådande ideologier och behovet att använda det förflutna.¹⁰¹ Kategorier av historia har sedan Friedrich Nietzsche ansetts bland annat vara följande: monumentaliserande, kritisk och antikvarisk historia.¹⁰² Den monumentaliserande och kritiska manar till handling, medan den antikvariska är estetiskt betraktande.¹⁰³ Synen på vad som menas med historiebruk har också förändrats under slutet av 1900-talet.¹⁰⁴ Svenska forskare har sedan 1990-talet presenterat kategorier av historiebruk, som kan anses relevanta för denna avhandling: vetenskapligt historiebruk, existentiellt bruk, moraliserande bruk, ideologiskt bruk samt ickebrukande bruk av historia, med flera.¹⁰⁵ Med historiebruk avses de processer genom vilka historiekulturen aktiveras till meningsskapande och bildar handlingsorienterande kontexter. Historiemedvetandet däremot omfattar föreställningar om dåtid, nutid och framtid samt sambandet mellan dem som styr, skapas och kopieras i historiebruket.¹⁰⁶

Särskilt Peter Aronsson har under senaste år behandlat frågor kring historiebruk, minnesfiranden och monumentresning i Sverige. Aronsson har påpekat att *det historiska minnet* och *historiekulturen* ofta formas av andra aktörer än de rent akademiska historieforskarna.¹⁰⁷ Enligt Aronsson brukas historia bl.a. genom:

1. att förstärka, fördjupa och omförhandla en känsla och respekt för den egna politiska gruppen (nation, region, lokalsamhälle, etnisk minoritet).

¹⁰⁰ Mylly 2002, 15-18, 22.

¹⁰¹ T.ex. Aronsson 2004, 122-123.

¹⁰² Nietzsche 1998; Bohman 2003, 10-11; Aronsson 2004, 8-28.

¹⁰³ Jensen 2002, 386.

¹⁰⁴ För en bibliografisk presentation, se Aronsson 2000, 8-28.

¹⁰⁵ Se t.ex. Bohman 2003, 10-11.

¹⁰⁶ Aronsson 2004, 189; Högberg 2009, 77.

¹⁰⁷ Aronsson 2000, 15.

2. att genom en balans av tystnad och forskningsbaserad representation av potentiella politiska alternativ integrera dessa i det rådande politiska systemet.
3. politisk fostran, genom överföring av ej förhandlingsbara värden (demokrati, lika värde, tolerans).
4. att omsätta och skapa ett brett spektrum av värden och aktörer vars politiska konsekvenser är svåröverskådliga och öppna: turism, teve, romaner.¹⁰⁸

Aronsson har definierat några grundbegrepp enligt följande: med *det historiska minnet* menas ”de konkreta uppfattningar som människor har om det förflutna”, medan *historiekultur* används som ”ett samlande begrepp för de betydelsebärande artefakter och berättelser som det historiska minnet har att arbeta med och välja från”. Ur ”produktions- eller receptionssidan” av historiekulturen konstrueras ett *historiemedvetande*, som är ”det sätt på vilket en sådan konkret förståelse bygger upp en allmän uppfattning om hur det förflutna hänger samman med den egna nutiden och de möjliga framtiderna.”¹⁰⁹

I föreliggande avhandling beaktas minneskultur bundet till minnesplatser som en form av kommemorativt och monumentalistiskt historiebruk. Minneskultur är med andra ord sammanlänkat med historiebruk. I någon mån är det värt att granska fallstudien Nådendals klosterlämning i relation till den omgivande bygden, då man granskar aktörerna. I förhållandet mellan aktörerna, forskarna och de medeltida klosterlämningarna rör det sig främst om frågor kring ett politiskt historiebruk, som innehåller nationella och/eller regionala perspektiv, som sedan verkar ha ökat kohesionen för den *föreställda gemenskap*¹¹⁰ aktören eller forskaren verkar ha ansett sig tillhöra eller riktat sig till. Även omsättning av perspektiven i romaner eller skådespel måste i viss mån beaktas,¹¹¹ då det gäller fallstudien Nådendal (och Pirita).

Ludmila Jordanova har gett synpunkter på ett publikt historiebruk, t.ex. hur historia förevisas i museer. Närmast avser hon då att bruket är populärt, dvs. ickeakademiskt, något som sker utanför universiteten.¹¹² Men vetenskapsmännen arbetar åtminstone i Finland vid museerna: fastän de inte längre är studeranden eller anställda vid ett universitet har de ofta en akademisk examen. Museernas och utställningarnas roll är mycket viktig i att forma en publik bild av historien.¹¹³ Ickeakademisk eller oprofessionell historia, som definierats *publik*, har tillsvidare inte blivit utförligt undersökt.¹¹⁴ Jerome de Groot's verk om *historiekonsumtion* har i någon mån diskuterat hur både historiker och amatörer deltar i historiebruk, historieproduktion och

¹⁰⁸ Aronsson 2005, 2.

¹⁰⁹ Aronsson 2000, 19.

¹¹¹ Uttrycket härrör sig från Benedict Anderson. Se Anderson 2007. Ett *tankekollektiv* verkar även vara en form av en föreställd gemenskap, men aktörerna kan alltså anse sig tillhöra olika gemenskaper simultant.

¹¹¹ I Aronssons punkt 4. nämns även turism, men turismens inverkan på fornlämningar är dock alltför omfattande för att kunna behandlas inom ramen för denna avhandling. Detta kunde dock vara utgångspunkten för en intressant undersökning i framtiden.

¹¹² Jordanova 2006, 126-127.

¹¹³ Exempelvis bilden av nationens förflutna och hur den återges i Finlands nationalmuseum under olika tid kunde förtjäna en fristående avhandling.

¹¹⁴ Jordanova 2006, 126-149; de Groot 2009, 4.

historiekonsumtion genom televisionen, via historiska skådespel, dataspel etc. etc. Exempelvis levandegörandet (eng. *re-enactments*, *performings*) av historiska händelser eller epoker är en form av historiekonsumtion, där deltagarna är subjekt:

The action of reinscribing the past through a particularised set of bodily actions – artperformance, or reanimation – is widespread through culture, from memorial walks through to the use of medieval instruments. Historicised performance is keynote to contemporary society's obsession with 'authenticity' and this is in some part because the key to such legitimacy is seen to be personal experience. Re-enactment blends the experience of the historical artefact such as is experienced in museums with individual revelation.¹¹⁵

Detta kunde även tangera immateriella förväntningar som läggs till historien, som får ersätta eller fylla ut något som påminner om en religiös upplevelse av insikter. Museiföremål kan vara provocerande om de får vidröras som kopior eller är närvarande vid en performans. Detta bör beaktas i en granskning av de historiskt-musikaliska vesprar som arrangerades vid Nådendals klosterlämningar under mellankrigstiden. Religionen, i detta fall kristendomen, är även något man strävar efter att få uppleva ut över tid och rum – en kontakt med det förflutna ger mervärde.

Vetenskapsmännens framträdanden i offentligheten (här avses t.ex. texter eller uttalanden i massmedier, tal under jubileer) genom framförandet av tolkningar av ett forskningsobjekt och synen på objektet (forskningsämnet) i populärkultur och konst växelverkar med varandra och faller därför snarare inom ramen för idéhistoria, och tangerar då t.ex. specifikt tangerande frågor kring historiebruk och minneskultur:¹¹⁶ "And as we remake it, the past remakes us", som David Lowenthal har uttryckt det.¹¹⁷

II.2. Minneskultur och minnesplatser som en del av historiebruk

Lieux de mémoire

Erinnerung (då även likställt med ordet *minne*, lat. *memoria*, *mneme*) inom konsthistorisk forskning är ett koncept som i olika form finns närvarande i sociala institutioner, privatlivet, filosofin och religiösa ritualer.¹¹⁸ Franskans *mémoire* och engelskans *memory* har på tyska översatts till *Gedächtnis* eller *Erinnerung*.¹¹⁹ I en text på tyska om Nådendals minneskultur, har en av 1900-talsaktörerna i Nådendal, Julius Finnberg, skrivit om platsens "historischen Erinnerungen". Minnesstenen för Jöns Budde benämns "Gedenkstein".¹²⁰ Texten inleds:

¹¹⁵ de Groot 2009, 103.

¹¹⁶ Jfr Kiikeri & Ylikoski 2004, 23.

¹¹⁷ Lowenthal 1985, XXV.

¹¹⁸ Boehm 2000, 77.

¹¹⁹ Hoffmann 2000, 37.

¹²⁰ Finnberg odat., artikel i Amos Anderssons arkiv, mapp 94, SLSA 900.1, NB. Helsingfors.

Auf ganz besondere Art ist die kleinste unter den Städten Finnlands, Nädendal, dank seinem an das mittelalterliche Kloster und an Legenden erinnernden Namen, "Vallis Gratiae", das Gnaden-tal und dank den mit dem Ort verknüpften mannigfachen alten Erinnerungen allmänlich einer größeren Allgemeinheit ans Herz gewachsen.¹²¹

Den minsta av Finlands städer har så märkvärdiga minnen, framhåller Finnberg: "alten Erinnerungen" som anknyts till Nädendals klostrets minnesplats.

Pierre Nora redigerade åren 1984–1992 ett digert verk om de franska *lieux de mémoires*.¹²² Avsikten med synvinkeln var att inte i så hög grad intressera sig för orsaker, som för verkan, och att mindre intressera sig för de händelser man minns, men mer för vilka spår händelserna lagt i kommemorationen av dem. Essäerna i samlingen fokuserade mindre på "wie es eigentlich gewesen", än på bruket och missbruket av historien: "...a history that is interested in memory not as a remembrance but as the overall structure of the past within the present: history of the second degree."¹²³ Minneskultur kunde ses som en del av historiebruket, speciellt i den form den manifesteras i fallstudien om skapandet av en minneskultur vid Nädendals klosterlämning.

Nora konstaterade att fokus var på objekt, som inte längre är *milieux de mémoire* (dvs. t.ex. platser eller symboler där minnet ännu är en närvarande del i upplevelsen av vardagen). Enligt Noras syn är historia en rekonstruktion (en alltid ofullständig sådan) av vad som inte längre är.¹²⁴ I ett samhälle där man är historiemedveten ersätts objekt med en minneskultur: "Museums, archives, cemeteries, collections, festivals, anniversaries, treaties, depositions, monuments, sanctuaries, private associations – there are relics of another era, illusions of eternity. [...] They are the rituals of a ritualless society..." som ökar kohesionen i ett samhälle som verkar vara mycket individcentrerat.¹²⁵

Gällande historiografi kring Jöns Budde, se översikt hos Laurén 1973.

¹²¹ Finnberg, odat, fol.1.

¹²² Nora 1998, 610. I Finland har ett motsvarande verk om finländska, nationella symboler utkommit år 2005. Se Halonen & Aro 2005. En antologi om finländska lieux de mémoire, däribland landskap etc., utkom 2006. Se Närhinen & Tiitta 2006. Laura Kolbe har nyligen skrivit ett bidrag till dekonstruktionen av finländska symboler. Se Kolbe 2010. Kati Parppe har nyligen disputerat om Valamo kloster som lieux de mémoire. Se Parppe 2010.

¹²³ Nora 1996a, XXIV; jfr Le Goff 1992.

¹²⁴ Nora 1996b, 1-3.

¹²⁵ Nora 1996b, 6-7; jfr de Groot 2009, 103. Sökandet efter en "autenticitet" och upplevelser har även påverkat minneskulturen, exempelvis i diskussionen om vad en Überrest är. För en definition på Überrest, se t.ex.: "In der Natur der Sache liegt es, dass deren fülle unabsehbar ist, da ja alles und jedes, was die Spur von Menschengestalt und Menschenland an sich trägt, von der Forschung als Material herangezogen werden kann." Enl. Hoffmann 2000, 40. Jfr: "1. das, was von einem Ganzen noch übrig ist: die Überreste einer alten Burg 2. jmandes sterbliche Überreste geschreuph; jmandes Leiche". Enl. "Überrest", <http://de.thefreedictionary.com/%C3%9Cberrest>, senast sedd 13.5.2009. Det hör uppenbarligen ihop med skapandet av de moderna museerna, skapandet av ett kollektivt "minne" där. En arkeolog "...sucht, findet und deutet Überreste". Enl. Hoffmann 2000, 34-38; jfr begreppet "museon muisti" (museets minne) på finska: "Museot esitellään mielellään kansojen muistoina ja näyttelyistä puhutaan aikamatkoina", konstaterar exempelvis Anne Aurasmaa som även presenterat bibliografi kring

Minnesplatserna kan ses på tre vis: materiella "platser", symboliska och funktionella. Exempelvis allt som berör kult av de döda, kulturarvet eller historiens närvaro anses av Nora vara *lieux de mémoire*. Minnet hör ihop med objekt, medan historien betraktar händelser. Minnesplatser har en dubbel natur: "...it is a hermetic excrecence upon the world, defined by its identity and summed up by its name but at the same time open to an infinite variety of possible meanings."¹²⁶

Skillnaden mellan det förflutna och nuet är avgörande för tidsuppfattningen. Ofta tillskrivs någon viss punkt som vattendelare för historiemedvetandet, exempelvis Franska revolutionen för Frankrikes del år 1789.¹²⁷ Historiekulturen, eller mentaliteten, är dock inte enbart beroende av förhållandet mellan historia och minne eller mellan det förflutna och nuet. Den hör även ihop med synen på tid överlag: för västerlandets del är den synen kronologisk.¹²⁸

Forskningshistorien kring minneskultur är lång och går tillbaka till Maurice Halbwachs med flera och tangerar även synen på identitet och dess förhållande till det kollektiva minnet.¹²⁹ I fråga om minne har man inom den tyska forskningen diskuterat skillnader i minnets roll i forskningen: de flesta är kulturhistoriska, historiska och konsthistoriska avhandlingar.¹³⁰ Inom forskningen har man under de senaste åren förenat Erinnerung med symbolik och identitet: "Erinnerung ist verbunden mit unseren Sein, aber Erinnerung is auch Gefahr, weil sie gegen Macht und deren Rechtfertigung verstösst. Das bedeutet, dass Erinnerung nicht einfach Erinnerung ist." Om man bygger sig själv på ett minne, som skapats av ett gemensamt förflutet finns otvivelaktigt ideologier i bakgrunden: "Vergangenheit kann so der Bestätigung von Ideologien dienen und nicht der Affirmation der eigenen erlebten Selbst."¹³¹ I Tyskland har tre band över Erinnerungsorte sammanställts av François och Schultze. Under "Erbfeinde" finns exempelvis en uppsats om det mytomspunna "Tannenberg/Grünwald" som en lieu de mémoire.¹³²

I Sverige har forskarna lyft fram ett landskap och dess minnen ur olika synvinklar. Både synvinklar på nationsbygge samt på förstärkande av regional identitet är vä-

---

ämnet. Enl. Aurasmaa 2005, 13, 22 (not 4).

¹²⁶ Nora 1996b, 14-20.

¹²⁷ Le Goff 1992, 1-2.

¹²⁸ Le Goff 1992, 131.

¹²⁹ Wohlleben 2000, 10-14. M. Halbwachs har t.ex. forskat kring kollektivt minne och minnesplatser i det heliga landet, vilket jag återkommer till senare. Se Halbwachs 1941; Halbwachs 1992.

¹³⁰ Wohlleben 2000, 9.

¹³¹ Gruen 2000, 25. Symbolernas roll kan även vara avgörande, som exempelvis i Albert Speers arkitekturplaner i Nazityskland: "Wenn Identität durch Identifikation mit Symbolen der Stärke und Grösse gesucht wird, bestimmt das auch die Denkmäler ganzer historischer Epochen." Se Gruen 2000, 29.

¹³² François & Schultze 2001; Schenck 2001, 438-454. Jennifer Verhoeven har granskat katedralens i Limburg restaurering från år 1869 till slutet av 1900-talet ur denna synvinkel. Katedralen var under olika perioder en stark symbol för nationen. Under restaureringen åren 1934-1935 inför katedralens 700-årsjubileum följde man den rådande nationalsocialistiska statsuppfattningen, vilket ses i exempelvis rekonstruering av målningar etc. Katedralen i Limburg användes även som politisk och nationell symbol på propagandaaffischer under Andra världskriget. Se Verhoeven 2006, 72-79, 99-100.

sentliga att uppmärksamma.¹³³ Aronssons punkter 1 och 4 om historiebruk har med andra ord särskild relevans för skapandet av Nådendal som minnesplats.

Historiebruk, minnesplatser och arkeologi

Även inom arkeologin har man tagit itu med att granska former av historiebruk i samband med synvinklar på minneskultur överallt i Europa. Inom arkeologin har exempelvis Nikolaus Himmelmann utrett begrepp som *Erinnerungsarbeit*, *Erinnerungskultur*, *Erinnerungsgestaltung*, *Erinnerungsmanipulation* etc. i förhållande till arkeologin och arkeologiska objekt.¹³⁴ Historiebruk och arkeologi tycks höra ihop med en nationalistisk syn på den förflutna. Nationalismen kan ses i bakgrunden av skapandet av arkeologin som vetenskap överlag. Europeiska institutioner som engagerat sig för bevarandet av det förflutna, var politiskt förankrade i nationalstaten och ökade ytterligare till att cementera den, anser Marguerita Díaz-Andreu och Timothy Champion: "Institutions (museums, monuments, commissions, universities...), organized on the political territory of the nation-state, served to justify it, as they took this territory as the basis for the history of the nation."¹³⁵ En ökad förståelse för individerna som agerar som exempelvis arkeologer är dock av nöden. I exempelvis det tidiga 1900-talets Sverige påverkade personliga kontakter som etablerades av enskilda forskare eller institutioner hur arkeologin som vetenskap etablerades,¹³⁶ och därmed även vem som kunde säga vad om något objekt. Det är därför av nöden att härnäst reflektera tankar kring historiebruk och arkeologi i förhållande till fallstudien Nådendal.

Arkeologins roll i det publika historiebruket kan ses både som skapare av och som skapad av politiska ideologier¹³⁷. Marie-Louise Sørensen har forskat i det nationalistiska bruket av arkeologi i 1800-talets Danmark och har konstaterat att det förflutna valdes och censurerades fram för publiken i politiska affischer, frimärken, sång med mera. Enligt Sørensen är det förflutnas roll i samtiden dikterad och skapad utanför den professionella arkeologin och det förflutna är naturligtvis försvarslöst inför denna form av bruk.¹³⁸ Denna avhandling är dock en granskning av ett s.k. "monumentalistiskt" historiebruk t.ex. i likhet Ola W. Jensens forskning av forntidsuppfattningar.¹³⁹

Arkeologer har under det senaste decenniet allt mer engagerat sig för dekonstruering av det arkeologiska bruket av det förflutna – eller alternativt av bruket av arkeologin i politiskt syfte. Liknande synpunkter har framförts även av andra forskare, då det gäller det politiska och publika bruket av det förflutna. Bodil Petersson

¹³³ Se Aronsson & Johansson 2005.

¹³⁴ Himmelmann 2000, 48.

¹³⁵ Díaz-Andreu & Champion 1996, 3. Äng. arkeologi, politik, plats och minne se även van Dyke & Alcock 2003, 2-6.

¹³⁶ Bentz 2008, 23-24.

¹³⁷ Då det gäller ett politiskt bruk av medeltiden inom arkeologin bör man beakta undersökningar framlagda av exempelvis Cederlund, Sørensen, Peterson, Nordenborg Myhre och Fewster samt Geijer och Bentz. Se Sørensen 1996; Cederlund 1997; Nordenborg Myhre 2001; Peterson 2003; Fewster 2006; Geijer 2007; Bentz 2008. Dessa har även utförligare refererats i Ahl-Warås 2010b.

¹³⁸ Sørensen 1996, 24-25.

¹³⁹ Jensen 2009, 159-178. Jensens senaste artikel ingår i en nyligen utkommen antologi om "historieanvändning". Jag ämnar dock fortsättningsvis tala om "historiebruk" så som t.ex. Peter Aronsson. Se Edquist, Hermanson & Johansson 2009; jfr Aronsson 2004.

har granskat kulturarvsbruk och det politiska bruket av arkeologi i fråga om byggnaderna av rekonstruktioner av forntida hus, skepp med mera närmast i slutet av 1900-talet.¹⁴⁰ Det är frågan om ett populariserande bruk.

I Finland har Derek Fewster beaktat aspekter på arkeologins bruk och popularisering, för att överblicka skapandet av en nationell ”finskhet” utifrån arkeologiskt material och dess tolkningar under 1800- och 1900-talen.¹⁴¹ Processerna i skapandet av en minneskultur i anknytning till Nådendals klosterlämningar kan relateras till Fewsters forskning om den fennomanska medeltidssynen, som ett västorienterat alternativ. Synen på objekt som del av ett nationellt kulturarv är även väsentligt i helheten, men också en betoning av aktörernas roll tillhör de viktiga aspekterna. Mia Geijer har i sin forskning kring vasaslottens restaurering i Sverige kommit fram till att aktörerna bestod dels av de professionella fornforskarna och myndigheterna, men dels också av föreningsaktiva och andra intresserade aktörer.¹⁴² Det är uppenbart att föreningarna är viktiga aktörer i skapandet av en minnesplats och av att bruka historia i anknytning med denna. Föreningarna kan allmänt även i detta sammanhang ses som en gemenskap genom vilken vissa *minnen* även lätt överförs från en generation aktiva till en annan.

Då det gäller förhållandet mellan arkeologin och landskapet, har Díaz-Andreu och Champion konstaterat, att arkeologin kunde visualisera en förfluten guldålder.¹⁴³ Hela landskap i en del länder kunde få en historisk förankring, medan det i andra länder rörde sig om enstaka objekt.¹⁴⁴ Arkeologerna verkar ha blivit mer varse om lämningarna och påverkade/påverkades av landskapet – man kunde betrakta det som en analogi för en resa. Michael Shanks har konstaterat:

...journeys to landscapes steeped in history, archaeological sites marking the cultural form and significance of the land. There is a journalism to this archaeology: its writings are not specialist, but popular and anecdotal, and great reliance is placed on myths and the mysterious, folklore and fascination. These supply the attraction, something that makes somewhere worth visiting. The site or object almost has to speak directly to the visitor, of great artistic skill, of knowledge, religious devotion, of wealth and power, or war and brutality.¹⁴⁵

Exempelvis David Lowenthal har påpekat att en viss händelse, ett år eller en plats kan tillskrivas en kronologisk betydelse som börjar leva sitt eget liv inom vetenskapshistorien.¹⁴⁶ Synen på forskningen kring ”kyrkor och borgar” borde därmed granskas noggrannare och alternativa synvinklar beredas utrymme. Därför kunde synen på Nådendals klosterlämningar som en spegel av det förflutna, erbjuda just detta. Synvinkeln tangerar som sagt därför frågan om synen på kulturarv och landskap som minne. Men en klosterlämning är även ett objekt, som tillhör en religiös sfär. Synen på området i förhållande till ”helighet” och myt är därför också värt att omfatta i

¹⁴⁰ Petersson 2003, 37-38.

¹⁴¹ Fewster 2006, 22.

¹⁴² Geijer 2007, 195-198.

¹⁴³ Díaz-Andreu 1996, 21; jfr Smith 1986, 192 ; Fewster 2006.

¹⁴⁴ Díaz-Andreu & Champion 1996, 20; jfr Fewster 1990; Sørensen 1996.

¹⁴⁵ Shanks 1992, 58.

¹⁴⁶ Lowenthal 1985, XVII.

samband med vetenskapsmännen och andra aktörer i förhållande till synen på det förflutna – mer än vad som hittills behandlats i forskningen.

Förhållandet till "det heliga" – myt och minne

En del av aktörerna i Nådendal verkar ha engagerat sig för just andliga aspekter av minnesfirande och historiebruk på platsen. Inom finländsk forskning har en plats som helig eller anknuten till ett helgons tradition i förhållande till minne behandlats av t.ex. professor Pertti Anttonen. I forskningen kring Sankt Henrik har Anttonen använt sig av Veikko Anttonens definition av "helighet". Termen "helig" avser då både en definition på tid och rum såväl gällande människokroppen som gällande samhället.¹⁴⁷ Det som benämns heligt markeras med territoriala, kroppsliga samt med andra gränser mellan samhällseliga kategorier. En helig plats är: "...sosiaalista yhteisöä ja sen arvokategorioita sekä niiden rajoja määrittävä ajattelun ja toiminnan symbolinen keskus."¹⁴⁸

Då det gäller arkeologi och minneskulturen i Nådendal (eller Pirita) måste en del frågor kring förhållandet mellan "helighet" och rum diskuteras. Trots att religionshistoriens *grand old man*, Mircea Eliade, sedermera kritiserats,¹⁴⁹ kan hans syn på myt dock även beaktas i korthet här. Enligt Eliade är en del myter kvar i den västerländska världsbilden, t.ex. myten om att "återgå till ursprunget", dvs. hur det "ursprungliga" fortfarande har hög prestige i Europa och därför ständigt används återkommer, t.ex. som antikens ideal i Franska revolutionen. I massmedia kan en mytologisering ses exempelvis i hur moderna superhjältar är de gamla hjältarna i ny tappning, eller hur publika personer mytologiseras etc.¹⁵⁰

Eliade har skrivit om förhållandet mellan erfarenheten av det heliga och det profana rummet. "Det heliga rummet" ger möjligheter att orientera sig i "världen" (dvs. ett fragmentariskt universum), menar Eliade. Vissa landskap kan också verka i samma mening, t.ex. hembygden, platser där individens upplevelser ägt rum etc. – de blir "heliga orter i hennes privata universum". För västerlänningen är det i många fall kyrkan som är ett rum där det profana överskrids. Men att resa ett helt tempel på en plats behövs inte – även enbart ett "tecken" räcker.¹⁵¹ I rummet är även ritualen en väsentlig del av religionsutövandet. Det är en strävan att förenas nutid med evighet, t.ex. i firandet av högtider, som därför blir upprepade upplevelser för individen: "Högtidens religiösa upplevelse, delaktigheten i det sakrala gör det möjligt för människan att städse på nytt leva i gudarnas närhet".¹⁵² Det rör sig alltså om en form av historiebruk. Myten om "det ursprungliga" förefaller även leva kvar inom arkeologins syn på fornlämningar och kulturarv.

1700-talets förändrade syn på naturen – som ordnad, rationell – påverkade också naturupplevelsen. Den historiska dimensionen har även påverkat förändringen i det-

¹⁴⁷ Anttonen 2008, 13; Anttonen 1996. Se även Berggren, Arvidsson & Hållans 2004; Holm 2008.

¹⁴⁸ "ett symboliskt centrum för en social grupp och dess värdekategorier samt tanke och handlingsverksamhet som avgränsar dessa kategorier." Enl. Anttonen 1996, 137, 151, 158; Anttonen 2008, 15.

¹⁴⁹ Se t.ex. Lahelma 2008, 39-40.

¹⁵⁰ Eliade 1975, 185.

¹⁵¹ Eliade 1968, 16-18.

¹⁵² Eliade 1968, 60, 72.

ta. Det finns dock en kontinuitet i myterna kring exempelvis landskapet.¹⁵³ Också i naturupplevelserna är det enligt Eliade religiösa upplevelser som ligger i bakgrunden till det som tillskrivs naturen i det moderna samhället – huruvida det sedan rör sig om hygien, estetik, idrott eller känslor etc. Exempelvis sten symboliserar makt och stabilitet, oföränderlighet. Den står som en motvikt till tillvarons flyktighet.¹⁵⁴ Historia är nämligen inte enbart människor och händelser, utan dessa är mycket starkt förknippade till plats, dvs. både tid och rum är väsentliga för förståelsen av det förflutna, som bildar spår. Dessa spår är möjliga att se.¹⁵⁵ Därmed hör det även ihop med frågan om hur man föreställt sig vad som menas med och inbegripes i ”kulturarvet”.

Kulturarvsbruk

Enligt en definition är kulturarv¹⁵⁶ en *nations kollektiva minne*.¹⁵⁷ Enligt UNESCO:s Världsarvskonvention inbegriper kulturarvet monument, byggnadsgrupper och platser/objekt (”sites”). De två sistnämnda definieras enligt följande:

groups of buildings: groups of separate or connected buildings which, because of their architecture, their homogeneity or their place in the landscape, are of outstanding universal value from the point of view of history, art or science;
sites: works of man or the combined works of nature and man, and areas including archaeological sites which are of outstanding universal value from the historical, aesthetic, ethnological or anthropological point of view.¹⁵⁸

Synen på kulturarv kan dessutom indelas i synen på 1) materiellt och 2) immateriellt arv. Men kulturarv måste även definieras som en dynamisk process, som innebär bruk av det förflutna.¹⁵⁹ Detta gäller även exempelvis synen på ”Birgittaarvet”, dvs. att det både finns ett immateriellt (andligt) och ett materiellt (byggnader, föremål, litteratur) arv. Aktörernas roll i synen på kulturarv – och bruk av arvet – är avgörande:

...different, and sometimes competing, interest groups actively maintain a variety of concepts, ideals, interests, priorities and strategies in relation to the definition of the 'archaeological heritage'. In doing so, they all (often unwittingly) participate within the 'heritage process', through which the material culture of past societies is re-evaluated and re-used in the present.¹⁶⁰

Även klosterlämningar (mer eller mindre synliga ovan mark), har uppfattats – och uppfattas – som viktiga, fastän avlägsna arv från medeltiden: samtidigt främmande

¹⁵³ Eliasson 2009, 157, 162.

¹⁵⁴ Eliade 1968, 104-107.

¹⁵⁵ Gerner 2009, 173.

¹⁵⁶ Kulturarv, eller ”vad ett folk o. d. i fråga om (andlig) kultur övertagit från tidigare generationer”. Se SAOB, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/index.html>, senast sedd 28.4.2009.

¹⁵⁷ Sörbom 1998, 5.

¹⁵⁸ Se UNESCO:s webbsidor, <http://whc.unesco.org/?cid=175> (§1), senast sedd 25.4.2009; jfr Skeates 2000, 11-12. Kritik av Världsarvskonventionen har bl.a. framförts av Strasser 2007; Weigelt 2007; Meyer-Rath 2007.

¹⁵⁹ Skeates 2000, 9-10; jfr Lowenthal 1998.

¹⁶⁰ Skeates 2000, 16.

och nära.¹⁶¹ Att exempelvis Nådendals klosterlämningar även sedermera inbegripes i skaran ”monumentala” fornlämningar kan exempelvis ses i Henrik Lilius text: ”Naantalain birgittalaisluostari kirkkoineen lieene Pyhän Birgitan toiminnan monumentaalisin ilmaus Suomessa.”¹⁶² Klostren fascinerar i sin monumentalitet, trots att samhället som skapat dem känns ”lika fjärran som månen”. Det bör påpekas att dylika tankar främst verkar tillhöra den nordeuropeiska kulturkretsen, där klostren stängdes i.o.m. reformationen, och här så småningom blivit fornlämningar: i den protestantiska kulturen saknas klostren i samtiden (med vissa undantag jag inte tänker diskutera här), varför de fullständigt tillhör det förgångna i den bemärkelsen att anläggningarna inte längre brukas i sitt egentliga syfte, utan har förändrats till fornminnen.

I Europa var det romantiska och gotiska svärmeriet på 1800-talet just riktat mot borgar och kloster: ”This type of monument and site illustrates well the steady development of interest and scholarship in the medieval period.” För vetenskapsmännen var klostren relativt lätta att datera och det var möjligt att testa teorier kring byggnadskonstruktion och -användning. Klosterlivet var ganska väldokumenterat och kunde ge svar på många frågor även gällande byggnaderna. I protestantiska länder fanns även ett relativt exakt datum för då klostret togs ur bruk att utgå ifrån.¹⁶³

Forskaren Mia Geijers forskning om vasaslottens restaureringar kunde ses just handla om denna form av kulturarvsbruk.¹⁶⁴ I Sverige har också Peter Aronsson tangerat frågor kring forskning om hur ”ett nationellt orienterat kulturarv” skapas på 1800-talet, dvs. synen på ett kulturarv, som fogas in i en nationell ”föreställd gemenskap”: gravfälten, borgarna och herresäten verkar ha bildat ”en katalog som inte är så olik en konventionell guide till det sevärda”.¹⁶⁵

I Finland definieras kulturarv av Museiverket enligt följande, på 2000-talet: ”Med arkeologiskt kulturarv avses spår som har uppkommit under historisk tid av mänsklig verksamhet, t.ex. föremål, hyddor, grav- och arbetsplatser.”¹⁶⁶ Det förefaller som om det då enbart avses förhistoriska lämningar. Lämningar från historisk tid kallas ”byggnadsarv”¹⁶⁷ och ställs i förhållande till en ”kulturmiljö”:

Med kulturmiljö avses i allmänhet den miljö som formats av människan. Kulturmiljön har alltid uppstått till följd av växelverkan mellan människan och naturen, exempelvis i form av byggnader, kulturlandskap och fornlämningar. Kulturlandskapets värde baserar sig på en tidsmässig och regional lagerföljd som avspeglar olika kulturskeden och växelverkan mellan människan och naturen. Kulturmiljön omfattar även människans förhållande till sin materiella omgivning förr och nu; de betydelser och tolkningar man har gett den.¹⁶⁸

¹⁶¹ ”Monastic buildings are among our greatest architectual legacies from the Middle Ages. [...] Yet, for most of us today, the way of life which generated them seems as remote as the moon. Why were they built, how were they used, and how were they paid for?” Se Bond 2004, 12.

¹⁶² ”Nådendals birgittinerkloster med sin kyrka är troligen det mest monumentala uttrycket för Heliga Birgittas verksamhet i Finland”. Enl. Lilius 2003, 68.

¹⁶³ Butler 1993, 191.

¹⁶⁴ Geijer 2007.

¹⁶⁵ Aronsson 2004, 143, 247.

¹⁶⁶ Museiverkets webbsidor, <http://www.nba.fi/sv/arkkulturarvet>, senast sedd 10.6.2009.

¹⁶⁷ Museiverkets webbsidor, <http://www.nba.fi/sv/byggnadsarv>, senast sedd 10.6.2009.

¹⁶⁸ Museiverkets webbsidor, <http://www.nba.fi/sv/byggnader>, senast sedd 10.6.2009.

Nådendal betraktas även som en dylik, ”glokal” kulturmiljö värd att bevaras.¹⁶⁹ I kulturarvsdebatten och den kritiska forskningen talar man om ”Die Macht des Lokalen im globalen”¹⁷⁰ och ”identity politics” då det gäller skapandet av (topografiskt) kulturarv.¹⁷¹

Museiverket uppmanar även att *bruka* fornlämningarna: ”Vårdade fornlämningar är mångsidiga besöksplatser. Man kan dra nytta av dem i undervisningen, inom turismen och också använda dem i rekreationssyfte.”¹⁷² Att presentera ruiner/fornminnen publikt kunde vara medvetet: ”att skapa förståelse, att ge upplevelser, att förmedla kunskap”, anser Hans och Nanna Cnattingius.¹⁷³ Det publika bruket av kulturarv måste delvis ses inbakat i jubileeer och monumentresningar *in situ*, vilket jag återkommer till. Ifall man skulle ge sig in på att utreda hurdan synen varit på kulturarv överlag i Finland sedan 1600-talet, skulle detta behöva en betydligt mer omfattande diskussion, som faller utanför ramen för denna avhandling.¹⁷⁴

Då det gäller kulturarv har Peter Aronsson påpekat att det inte finns ”...ett kulturarv utan en kamp mellan flera projekt; i det som sägs och firas finns alltid något dolt, något som inte celebreras; minnet kan användas för att markera distans, inte bara för att skapa gemenskap genom identitet och med det förflutna”.¹⁷⁵ I den här avhandlingen framkommer hur tydligt detta uttrycks i förhållande till en fornlämning som Nådendals klosterlämningar: ofta har denna exempelvis fått ett mycket sparsamt utrymme i allmänna verk om arkeologins historia i Finland under 1900-talet.

Debatten kring kulturarv har tilltagit i början av 2000-talet – man har talat om kulturarvspolitik och musealisering.¹⁷⁶ De numera använda begreppen för kulturarv, till exempel ”heritage” och ”patrimoine” i Europa har diskuterats av exempelvis Astrid Swenson. I det avseende att begreppet beskriver det materiella och immateriella arvet, anses vara relativt nytt (från 1900-talet). På 1800-talet användes begrepp så som ”ancient monuments”, ”Schätze” eller ”Erinnerungen”. I slutet av 1800-talet började man använda begrepp som ”legacy” och ”Heimat”.¹⁷⁷ Det förefaller som bilden av Nådendals kloster i Finlands nationalmuseum fortfarande är en syn på objektet, där dess ”skatter” presenteras i form av lyxtextilier etc. De keramikskärvor, spikar etc. som påträffats vid utgrävningarna under 1870- och 1920-talen finns i samlingarna, men presenteras inte. Kanske de i för hög grad representerar klostrets vardag, som inte kan ses som monumental, eftersom den inte motsvarar den bild av ett rum för eliten som klostren enligt ståndstanken¹⁷⁸ var (vilket även uttrycker en viss syn på vad en elits vardag är). Ätminstone kan dessa föremål, som är kvarlevor efter vardagen, inte ses som ”skatter” i likhet med exempelvis de präktiga textilierna och förefaller därför inte värda att förevisas.

¹⁶⁹ Uotila, Ehrström, Suna & Gyllenberg 2006.

¹⁷⁰ Tschofen 2007, 28.

¹⁷¹ Noyes 2007, 33.

¹⁷² <http://www.nba.fi/sv/anvandningen>, senast sedd 10.6.2009.

¹⁷³ Cnattingius 2007, 119.

¹⁷⁴ Anna Ripatti (Konsthistoria, Helsingfors universitet) ämnar behandla borgar och restaurationen av dessa i Finland i sin doktorsavhandling. Hon ämnar även diskutera synen på kulturarv. Hon har tidigare behandlat Viborgs ”bana” från *ruin* till *monument*. Se Ripatti 2003.

¹⁷⁵ Aronsson 2000, 22.

¹⁷⁶ Anttonen et al 2000; Sturm 1991.

¹⁷⁷ Swenson 2007, 56-57, 65. Jfr Brown 1905.

¹⁷⁸ Jfr vad som diskuterats om detta tidigare, ur Bentz 2008.

Fornlämningar, landskap och folklöre, som senare kom att kallas ”arv”, var viktiga i skapandet av nationer. Och de är fortfarande politiska verktyg som företräder det uniformt ”nationella”. Problemet är att konventioner kan leda till att synen på kulturarvet representerar en monokulturell syn.¹⁷⁹ Enligt rådande forskning bör man se kulturarv som kreerat och något som är under ständig förvandling: ”...heritage is a strong but flexible language for staking claims to culture and claims based on culture”.¹⁸⁰ Till exempel världsarvskonventionen kan därmed kritiseras bland annat för sin syn på att allt kan definieras som territoriellt och territorier kan topografiskt avgränsas, mätas och kartläggas.¹⁸¹ Kartans bild är därför även relevant i detta avseende: kartografen gör en bild av det som iakttagits för att bevara informationen, men bilden reflekterar sin skapares värderingar och tid och kan därför även ses som ett maktbruk.¹⁸²

Kulturarvet i förhållande till folk, nation¹⁸³ och nationalism

I all korthet kan konstateras att *nationalism* enligt exempelvis Eric Hobsbawm är ett intentionellt kollektivt fenomen, som i huvudsak anses företräda olika subjektiva innehåll. Nationalism är både ett kulturellt och ett politiskt fenomen.¹⁸⁴ Enligt Anthony D. Smith hör en definition av en nation ihop med definitionen av ett folk (*ethnie*), inte direkt med en stat.¹⁸⁵ Smith ger sex attribut för en ”ethnic community” (*ethnie*):

1. a collective proper name
2. a myth of common ancestry
3. shared historical memories
4. one or more differentiating elements of common culture
5. an association with a specific ‘homeland’
6. a sense of solidarity for significant sectors of the population.¹⁸⁶

Derek Fewster har även granskat begreppet folk utgående från fornforskningens i Finland synvinklar på termen. Detta är relevant även för föreliggande avhandling. Inom fornforskningen är begreppen *folk* och kultur parallella:

För att en tidsperiod skall uppfattas som en begreppsmässig helhet ges forskningsobjektet – folket – ett språk, en religion, en politisk organisationsnivå, en tradition av materiell kultur, en samhörighet inom den konstruerade kulturen och ofta rentav en kraniologisk, blodgruppsmässig eller genetisk likhet.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Hafstein 2007, 91-92; jfr Anderson 2007 (1991).

¹⁸⁰ Hafstein 2007, 76.

¹⁸¹ Hafstein 2007, 96.

¹⁸² T.ex. Kosonen 2000, 20. Katariina Kosonen har disputerat om det politiska bruket av Finlands geografiska karta i pressen. Se Kosonen 2000.

¹⁸³ Då det gäller diskussionen kring termen ”folk” och ”nation”, har aspekter på denna framförts av exempelvis Smith 1991; Anderson 2007; Fewster 2000 och Mylly 2002.

¹⁸⁴ Hobsbawm 2005. Exempelvis Hannu Syväoja har använt denna definition i sin forskning kring historiska romaner och nationellt identitetsbygge – och nationsbygge – i Finland. Se Syväoja 1998, 14, 38.

¹⁸⁵ Smith 1986; Smith 1991, 19-22; Mylly 2002, 53.

¹⁸⁶ Smith 1991, 21.

¹⁸⁷ Fewster 2000b, 107.

Fornforskningen skapades i takt med nationalismen. Arkeologins *folk* har uppenbart speglat politiska ställningstaganden.¹⁸⁸ Historia var så att säga näring för nationalismen.¹⁸⁹

1800-talets nationalism anses ha varit präglad av tankar om nationell frihet, revolution och liberalt framskridande, medan den under 1900-talet fått mer negativ utformning med rasism, expansionssträvanden etc. i Europa. Finland som nation kan i hög grad vara en nationalismens produkt. Under slutet av 1900-talet, efter Sovjetunionens fall, har man dock kunnat skönja en ny, positiv inställning till nationalism trots att nationalstaterna har förändrats.¹⁹⁰

Hagen Schultze har behandlat nationsbygget i Tyskland under 1800-talet och konstaterat att nationalismen var den starkaste drivkraften i bygget av ett *Grossdeutschland* år 1871.¹⁹¹ Nationsbygge¹⁹² var även vad man i Finland idkade på 1800-talet,¹⁹³ vilket även avspeglas i exemplet Nådendal.

Benedict Anderson anser att man inte borde betrakta nationalismen som en enda ideologi, utan som mångfacetterad i likhet med begreppen ”religion” med flera. Andersons ”nation” är en politisk *föreställd gemenskap*, som anses ha föreställda gränser, föreställd frihet och suveränitet.¹⁹⁴ Nationer begrips som en djup alltomfattande kamratskap. Denna kamratskapstanke, menar Anderson, har gjort att offerviljan för individerna i en dylik nation (i exempelvis krig) är stor.¹⁹⁵

Juhani Mylly definierar en nationalist enligt nationalistens ”identifikation”: ”Nationalisti *samastuu* kansakunnan historialliseen ja kulttuuriseen perintöön ja sen poliittiseen elämän muotoihin” [min kursivering] (*nationalisten identifierar sig med nationens historiska och kulturella arv och formerna av dess politiska liv*), dvs. i motsats till upplysningsfilosoferna, vars människosyn var att människan först och främst är en medlem av

---

¹⁸⁸ Fewster 2000b, 108. I *Geschichtliche Grundbegriffe* definieras ett folk, en nation och nationalism. Ordet ”Volk” har varit ett tyskt grundbegrepp sedan år 1800. *Geschichtliche...* 1992, 149. Jfr Kemiläinen 1964.

¹⁸⁹ MacMillan 1996, 81. Margaret MacMillan har skrivit ett översiktsverk om historiebruk och -missbruk. Se MacMillan 1996.

¹⁹⁰ Mylly 2002, 44-46; jfr Petersson 2005, 22-27.

¹⁹¹ Schultze 1987, 15-17. Hagen Schultze har granskat nationalism i Europa under 1800-talet och stöder sig på Ernest Renans (1823–1892) definition av en nation: betydelsen av gemensamma minnen är ytterst viktig. Schultze 1998, 97; jfr Renan 1882.

¹⁹² I Sverige har Ulf Zander behandlat historiedebatten under 1900-talet och historiografin kring nationella gestalter så som Engelbrekt Engelbrektsson, Gustav II Adolf med flera. Han har påpekat att människor både skapar historia och är skapade av den. Zander hänvisar till William Blooms användning av begreppet nationsbygge (nation-building), i betydelsen ”etablerandet av staten som politisk enhet och framväxten av nationell identitet hos dess medborgare”. Frågorna hör ihop med historiemåleriet, uppförandet av monument och museernas utställningsbygge. Se Zander 2001, 13, 20, 24-25, 28; Zander 1997, 92; Bloom 1990, 1, 54-55.

¹⁹³ Se t.ex. Mylly 2002, 55.

¹⁹⁴ Anderson 2007, 38-41. Ernest Gellner definierade däremot nationalism som en politisk princip, se Gellner 1984, 1. Benedict Anderson har ansett att Gellner såg nationalismen som ”invented”, fastän man egentligen borde se den som ”imagined” eller ”created”. Enl. Anderson 2007, 39.

¹⁹⁵ Anderson 2007, 40-41.

sin art och en sorts världsmedborgare.¹⁹⁶ Denna nationella identifikation kunde med andra ord även gälla för aktörerna i Nådendal: de kan mycket väl ses som nationalist-ter, fastän västorienterade sådana.

I sin forskning kring arkeologins idéhistoria betecknar Evert Baudou skillnaden mellan begreppen *nationell* och *nationalistisk* arkeologisk forskning enligt följande:

Som "nationell" betecknar jag en forskning som utan värderingar i något avseende omfattar nationen, i "nationalistisk" ligger att den egna nationens egenskaper värderas högre än andra nationers.¹⁹⁷

Detta har kommenterats av fil.dr Håkan Petersson, som i sin forskning granskat arkeologernas stenåldersforskning och deras förhållande till idéer om nationalstaten. Petersson anser att Baudou förenklat det hela betydligt och att man således tvingas skilja mellan "god" och "dålig" forskning. Problemet är att "nationalism, nationell identitet och såväl nationalistiska argument som utformning har skiftat, både över tid och mellan såväl uttolkare som situationssamband. Metodologiskt blir därför terminologin meningslös."¹⁹⁸ Nationalism hör även enligt Petersson ihop med tankar kring etnicitet, "...om statsstrukturer uppbyggda på tanken om en förment nationell gemenskap integrerad i den allmänna mentaliteten inom statsstrukturen, där nationellt och nationalistiskt är samma sak, två sidor av samma mynt." Dessa strävanden kan exempelvis uttryckas i att "definiera den samtida nationens förment ursprungliga, historiska utveckling i syfte att klargöra förhistorien som en naturlig del av nutida nationers historiska process fram till modern tid".¹⁹⁹ Petersson har granskat stenåldersforskningen i Sverige, men i vilken mån detta är att tillämpa på synen av det medeltida Nådendal i Finland återstår att se. Huvudsaken vore att inte betrakta forskarna och aktörerna i ett ganska prejudicerande ljus i likhet med Baudou.

Kollektivt minne, identitet, identifikation och plats

I David Lowenthals forskning kring historiemedvetandet definieras identitetens förhållande till historia enligt följande: "Ability to recall and identify with our own past gives existence meaning, purpose, and value." Även kontakten till plats är viktig – och det behöver inte vara fråga om en spektakulär plats.²⁰⁰ Enligt Halbwachs är minnet i individen knutet till samhället: "...it is in society that people normally acquire their memories. It is also in society that they recall, recognize, and localize their memories."²⁰¹ Sinnet rekonstruerar sina minnen under samhällelig press.²⁰² Ett individuellt minne är del av en aspekt på en grups minne – den sociala miljön har avgörande betydelse: "...the framework of collective memory confines and binds our most intimate remembrances to each other."²⁰³ Vissa religiöst (och historiskt) förankrade platsers förhållande till det kollektiva minnet har som sagt granskats av

¹⁹⁶ Mylly 2002, 57.

¹⁹⁷ Baudou 2002, 223.

¹⁹⁸ Petersson 2005, 26-27.

¹⁹⁹ Petersson 2005, 31.

²⁰⁰ Lowenthal 1985, 41-42.

²⁰¹ Halbwachs 1992, 38.

²⁰² Halbwachs 1992, 51.

²⁰³ Halbwachs 1992, 53.

Halbwachs, som menar att synen på platsen projiceras i hög grad "inifrån".²⁰⁴

Flera forskare använder begreppet *identifikation* i förhållande till en plats på lokal nivå, exempelvis i bruket av arkeologin för skapandet av en lokal identitet.²⁰⁵ Michael Shanks har konstaterat att också arkeologiska objekt påverkar identifikationen i hög grad: "Archaeological sites and finds play a vital role in the construction of cultural identity. Visible in the landscape, subject of visits, viewed, felt, contemplated, whatever. They may be brought into narratives and myths."²⁰⁶

Då det gäller *nationell identitet* har diskussionen kring termen varit omfattande.²⁰⁷ Nationell identitet är otänkbar utan en historisk dimension och myter. Ett gemensamt förflutet är viktigt för att stärka gruppkohesionen.²⁰⁸ Historien används för att konstruera en nation och den population som är målet för historieskrivningen måste övertygas om att den har en unik identitet. Genom historia definieras vem som är fiende och hur nationens överlevnad tryggas.²⁰⁹ Exempelvis Lowenthal har påpekat att historia förstärker lokal och nationell identitet genom att legitimera ett folk i dess egna ögon: "Identification with a national past often serves as an assurance of worth against subjugation or bolster a new sovereignty."²¹⁰

I en västorienterad syn på Finlands historia som finns närvarande i synen på Nådendals kloster, finns fienden i öst. Från 1800-talets andra hälft till mellankrigstiden ses en kontinuitet i denna syn, som finns närvarande just i Nådendal: först används klosterminnet för att definiera historien – dvs. Storfurstendömet Finlands identitet – mot det kejserliga, ortodoxa Ryssland och sedan används det för att definiera nationen Finlands västliga identitet emot Sovjetunionen.

Kulturarv som minne och tillstånd – platser "kommemorativa anatomi"

Ruiner

Hvad kan en ruin väl vara
För tidernas yngste son?
En kulle, en mullhög bara
Att se en utsikt ifrån.

*Vers ur dikten Neros gyllene hus av Karl Snoilsky (1841–1903)*²¹¹

Synen på *ruiner* genom tiderna har presenterats av ett flertal forskare, däribland av Carl Fehrman, som skrivit ett verk om ruiner utifrån litteraturhistoriska aspekter. Fehrman ser ruinen som "...en forntidsö, som har trotsat tidshavets översvämningar [...] ...en historisk innebörd eller vädjan [...] ...ett stycke konserverad tid." Ruinen som en förgänglighetens symbol, är stark som graven. Fehrman skriver att "kyrko-

²⁰⁴ Halbwachs 1941, 1; Halbwachs 1992, 193-235.

²⁰⁵ Díaz-Andreu & Champion 1996, 12.

²⁰⁶ Shanks 1992, 117.

²⁰⁷ Se t.ex. Branch 1999.

²⁰⁸ Hroch 1999, 97-98.

²⁰⁹ Upton 1999, 153.

²¹⁰ Lowenthal 1985, 44.

²¹¹ Dikten är från 1864–1865 och handlar uppenbarligen om Garibaldi och hans förtjänster. Bruket av ruinsymboliken är dock intressant. Se t.ex. <http://runeberg.org/snoildik/1/nero-shus.html>, senast sedd 16.8.2009.

gårdskänslan” och ”ruinkänslan” går hand i hand.²¹²

Men först måste ruinbegreppet ges en kort presentation.²¹³ Latinets *ruina*, *ruere*, innebär ras, ruin, att rasa ner. En förfallen byggnad är något negativt. För att en byggnad skall bli en ruin krävs tid: den måste ha genomgått en viss grad av förfall. För att få en positiv laddning krävs en kontext som framhäver den förfallna byggnadens betydelse: naturen eller en park. Skillnaden mellan ruin och fornlämning är flytande, men exempelvis fornborgar från förhistorisk tid räknas inte som ruiner. Ruiner kan friläggas genom arkeologisk undersökning, som exempelvis klosterruinerna i Alvas- tra och Vreta i Sverige.²¹⁴ Ruinen

...fascinerar genom sin förmåga att berätta om det förflutna. Den öppnar ett fönster mot gångna tider. Den är en lämning efter avslutade händelser, en historisk slutpunkt, en hyllning till och ett minne av det förgångna. I en ruin arkiveras det kollektiva minnet av en förändrad kultur.²¹⁵

Kulturarv – däribland ruiner – berör även synen på vad som är autentiskt, dvs. ”äka”. Kravet på vetenskaplig expertis gällande presentationer av fornlämningar är hög. Arvet bör även upprätthållas och konserveras, bevaras och skyddas. *Autenticiteten* är en av de väsentliga faktorerna som påverkar exempelvis en ruins bevarande. Sven Gabriel Elmgrens bok är den första som presenterar Nådendals lämningar på arkeologisk väg och han titulerar lämningarna ”kloster-ruiner”.²¹⁶

Enligt Nationalencyklopedin definieras termen numera enligt följande: ”lämningar av en förfallen, övergiven byggnad. Arkeologiskt definierad saknar ruinen tak, medan rester av väggarna är kvar ovan mark”.²¹⁷ Även Hausen använder termen ”klosterruin” i sin forskning,²¹⁸ trots att lämningarna är fyllda med jord och nära nog fullständigt övervuxna av gräs.

Hans och Nanna Cnattingius har presenterat tre stadier av synen på autenticitet hos en ruin: 1) den ignorerade ruinen, som fått förfalla ostört och är nästan helt autentisk, 2) den vårdade ruinen, som har ”en partiell autenticitet”, dvs. en del partier har bytts ut för att skydda den och 3) den rekonstruerade ruinen, var autenticitet ”närmar sig noll”.²¹⁹ Enligt denna definition motsvarar Nådendals klosterlämning inte helt kategori 1), men faller inte heller inom kategori 2), eftersom man efter ar-

²¹² Fehrman 1956, 5. En nutida ruinindelning har presenterats i Finland av Lind: 1) ruiner som åstadkommits av tiden, 2) ruiner som åstadkommits av människan t.ex. i samband med krig, 3) ruiner som framgrävts av arkeologer och 4) konstgjorda ruiner. Se Lind 2009, 23-24. I detta fall bör Nådendal betraktas som något mellan 1 och 3, eftersom området åstadkommits av tidens tand, men undersökts på arkeologisk väg – och täckts igen. Detta presenteras senare i samband med Reinhold Hausens verksamhet.

²¹³ I Sverige har Hans och Nanna Cnattingius senast skrivit ett översiktsverk om ruiner och ruinvård. En förteckning på allmän litteratur om temat finns hos Cnattingius 2007, 217-222.

²¹⁴ Cnattingius 2007, 9-13.

²¹⁵ Cnattingius 2007, 16. Till frågan om minne återkommer jag i kapitel II.

²¹⁶ Elmgren 1863.

²¹⁷ Se <http://www.ne.se/kort/ruin>, senast sedd 25.4.2009.

²¹⁸ Hausen 1922.

²¹⁹ Cnattingius 2007, 120-121, 124.

keologisk aktivitet på platsen återtäckt murarna fullständigt med jord.

Men, som redan nämnts, innebar ”uppfinnandet av ruinen” även en symbolisk, litterär förändring. En tidig och viktig representant bland författare som beskrivit sin syn på ruiner är exempelvis Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832). Hans känslösamma närmande till historien och livet överlag är känt exempelvis i *Den unge Werthers lidanden*. Det är även frågan om att vurma för det förgängliga, att dryfta över *memento mori*.²²⁰ Goethe kritiserade dock de romantiska strömningarna i sin tid.²²¹

Ruiner som estetiska symboler sågs tidigare även som metaforer för *vanitas*.²²² Men synen på en fornlämning på 1800-talet kan mer ses i ljuset av exempelvis minnesmärket i Teutoburgerskogen, som mer är ett tecken på *Geschichtskultur* på 1800-talet: ”Den Ort, an dem etwas geschah, bezeichnen dijenigen, für die das Geschehen von bedeutung ist.”²²³

David Lowenthal har påpekat att man på 1500-talet beundrade ruiner som *memento mori*. Minne och historia härstammar ifrån och får betoningar av fysiska lämningar: ”...a heritage wholly saved or authentically reproduced is no less transformed than one deliberately manipulated.”²²⁴ Lowenthals forskning i synen på det förflutna har gett upphov till att han anser att det förflutna upplevs genom nostalgi, men nyttan av att bevara det förflutna avspeglas i exempelvis kulturarvet.²²⁵ Historia utökar och utarbetar minnet genom tolkning av kvarlevor (*relics*) och genom att skapa synteser av ögonvittnesskildringar ur det förflutna.²²⁶ ”Memory, history, and relics offer routes to the past best traversed in combination”, konstaterar Lowenthal, varför även minnesplatser märks ut rent fysiskt. Spridandet av informationstavlor i landskapet ökar betoningen av en viss tolkning: ”Awareness of the tangible past is shaped as well as sharpened by signs telling where it is and what it was”.²²⁷ Också området kring Nådendals klosterlämning har märkts ut med en tavla (fig. 3). Det fanns även andra planer på utmärkning av lämningarna, vilket behandlas senare i föreliggande arbete. Här kunde man göra en jämförelse med vad Eliade konstaterat gällande de utmärkande ”tecken” som även kan ”helga” ett rum.²²⁸ I någon mån kunde kanske också 1900-talets förklarande skyltar på fornminnesområden med andra ord klassificeras som dylika, vilket kunde göra platserna ytterligare knutna till en viss form av religiös upplevelsesfär.

Ruinen i sitt kommemorativa landskap

I Nådendal, och då särskilt då man beaktar kyrkan och klosterlämningarna, måste man även hänsyn till synen på området som landskap (och som park) i sin helhet, dvs. i samband med kulturarvet. Tyskans *Landschaft* hade betydelsen ”del av mänsklig verksamhet”.²²⁹ Rudy Koshar, som forskat i Tysklands minneskultur från föreningen

²²⁰ Se t.ex. Lindgren 2009, 28; Goethe 1932.

²²¹ Klessmann 1991, 14.

²²² Steinhauser 2000, 100-101.

²²³ Hoffmann 2000, 41; jfr Shama 1996, 109-120.

²²⁴ Lowenthal 1985, XVII-XXIII.

²²⁵ Lowenthal 1985, 36-37.

²²⁶ Lowenthal 1985, 210; jfr Le Goff 1992.

²²⁷ Lowenthal 1985, 269.

²²⁸ Eliade 1968, 18.

²²⁹ Shama 1996, 10. I Finland har Eeva Ruoff granskat 1700-talets syn på landskap och minne, och anser att det kom att påverka 1800-talets syn på parker och monument i s.k. landskapspar-ker: ”Die Denkmäler in den Landschaftsparks drückten persönliche Beziehungen und Ideale aus.” Se Ruoff 2000, 176. Rainer Knapas har även skrivit om synen på landskapet – exempel-

Fig. 3. Infotavla invid Nådendals klosterkyrka (på norra sidan om Nunnebacken). Denna tavla beskriver badlivet, eftersom den är belägen invid Nunneviken. Foto: M. Waris 2009.

1871 till återföreningen 1990, har påpekat att det i "memory landscapes" (minneslandskap, ty. *Erinnerungslandschaft*) ingår "monuments, memorials [dvs. det jag kallar kommemorativa monument], and historical buildings to cityscapes, street names..." etc.²³⁰

Peter Aronsson följer samma tankegångar då han granskat minnet i förhållande till platser:

Det första och viktigaste budskapet i berättelsen om en plats är att den *finns*. Detta är i sig ganska meningslös information så länge den inte tillhör någon, talar om en ägare, en gemenskap och dygder kopplade till dessa. [...] Genom att i en väl berättad enhet osynliggöra sambanden mellan plats och människor över tid förvandlas platsen raskt till ett tillstånd, en beskrivning av självklara sakförhållanden, av samma karaktär som och en del av naturens objektiva existens.²³¹

Då det är frågan om landskap och minne som skapelser bör man också hänvisa till Simon Shama, som granskat förhållandet mellan olika landskap och upplevelser/världsbild i ett historiskt perspektiv. Även landskap som anses "fria" från mänsklig påverkan eller verksamhet är vid närmare granskning en kulturskapelse.²³²

Även inom den anglosaxiska forskningen har man under det senaste decenniet

vis parken Monrepos – som skapelse och minne. Knapas har även undersökt en park norr om Tavastehus slott, och konstaterat att man där till och med hade byggt en konstgjord ruin från början av 1850-talet, vid sidan av paviljonger och bersåer. Samtidigt skapades "nationallandskapet" i diktningen. Se Knapas 2008; Knapas 1996, 42-54. Se även Laitila 1995; Lind 2009, 24; jfr Tiitta 1994; Syväoja 1998.

²³⁰ Koshar 2000, XV.

²³¹ Aronsson 2009b, 20.

²³² Shama 1996, 9; jfr t.ex. Tiitta 1994 ang. Topelius syn på landskap.

ägnat studier åt landskapets förhållande till minnet. Landskapet kan ses som en representation, antingen som "representation of sites" i t.ex. fotografier eller "in situ sites as representations" – och i interaktionen mellan dessa. Landskap är då en motsats till arkitektur. Men också landskapet är bundet till begreppet tid:

Vision of a landscape has a temporal dimension and thus brings the temporal dimension into the spatial dimension. The landscape perspective foregrounds time [---] ...transporting the past into the present, blurring past and present, recreating the present as past.²³³

Ett försök till att se området för klosterlämningarna i Nådendal i ljuset av detta kan därmed även vara ett mål i sig, som man måste ta hänsyn till i en studie av aktivitet med intresse för klosterlämningarna.

Men man bör också beakta det faktum att klostret legat i det, som på 1900-talet sågs som Finlands minsta stad.²³⁴ Laura Kolbe har påpekat att städer rätt sent setts som en del av den kulturella identiteten och som symboler. Städerna har även fått symbolisera nutiden eller framtiden.²³⁵ I likhet med vyn över Borgå mot kyrkan med strandbodarna i förgrunden, har även Nådendal en viss vy, som ofta avbildas, dvs. vyn från andra sidan viken i söder mot klosterkyrkan i norr, som sträcker sig i en östvästlig riktning med Brunnshuset i förgrunden (Fig.4.).

På svenska kallas dylika platser alltså "minnesplatser" och då menas både "orörd" natur och kulturlandskap, städer, byggnader och minnesmärken. Platsen måste ha ett namn för att inbegripas i den så kallade historiekulturen. Platsernas betydelse kan vara både politisk och existentiell. Platser med betydelser för historie- eller minneskulturen väcker känslor.²³⁶ Då det gäller medeltida kyrkor eller ruiner av kyrkor, kloster, är ju kyrkogården en del av landskapet på området, så man kanske kan se kontakten till dessa "känslor" även på ett område som det forna klosterkomplexets i Nådendal "minnesplats".

Topofili

Vad innebär "minnesplatser" (*sites of memory*)²³⁷, "landskap och minne" (*landscape and memory*) i förhållande till "minneslandskap" (*landscape of memory*) och "landskap som minne" (*landscape as memory*), enligt betraktaren? Skillnaderna i begreppen kan belysas en aning utifrån teman som diskuterats av konsthistoriker. Men landskapets och minnets förhållande till känslorna är även ett tema som är viktigt i detta avseende. En plats kan uppskattas p.g.a. de minnen som anknyts till den, eller omvänt: en plats, som tidigare verkat neutral tillskrivs uppskattning.²³⁸ Här kunde man se detta ske just med fornlämningarna: de "upptäckts" på 1800-talet och tillskrivs en roll av minnesplatser. Byggnader som fortfarande var i bruk, t.ex. gamla kyrkor, tillskrevs även en annan betydelse än Gudshusens – den historiska lämningens,²³⁹ som knöt an till

²³³ Birksted 2000, 1-3.

²³⁴ Jfr Finnberg, odat., fol. 1.

²³⁵ Kolbe 2005, 31-35.

²³⁶ Gerner 2009, 174, 190; jfr Nora 1996-1998; Aronsson 2009a.

²³⁷ Då det gäller Olavs- och Birgittaminnena använder Lindaräng termen "minnesplatser" för att avse Vadstenam, Finsta med flera. Se Lindaräng 2007, 12-13.

²³⁸ af Forselles-Riska 2006, 221.

²³⁹ Jfr Valkeapää 2000.

Fig. 4. "Klassisk" Nådendalsvy mot kyrkan från söder. Lämningarna är belägna väster och norr om själva klosterkyrkan. I förgrunden Brunnshuset och hamnen. Foto: E. Abl 2005.

personliga känslor som innefattade känslan för det förflutna i platsen, till ens "rötter". Talet om organiska rötter ses mycket tydligt återspeglas även i Nådendal ännu under slutet av 1990-talet.

Förhållandet mellan landskapet och betraktaren förefaller som en mycket invecklad process, som enbart ytligt kan beröras i denna avhandling. Temat tillhör det som av Yi-Fu Tuan definierats som *topofili*. Tuan har diskuterat landskapet och känslan: topofili, dvs. "...the affective bond between people and place or setting". Detta inbegriper alla människans affektiva band till den materiella omgivningen.²⁴⁰ Då det gäller en plats, har den även ett avgörande förhållande till tid: platsen måste sluta förändras för att man skall kunna få en uppfattning om den. Inget slutar förändras, men förändringen kan bli så långsam att den förefaller evig.²⁴¹ Detta är fallet just gällande en fornlämning. Ifall förfallet sker för snabbt måste man sträva till att bromsa förändringen. Om platsen ges de av Tuan givna exempel på känslöväckande betydelser kan det ses som ett sätt att hindra förändringen? Särskilt stark betydelse har då platser som *hem* och *fosterland*. Tuan anser att topofili för denna strävan till *stabilitas* starkt uttrycks i användningen av *alternativa platser*: fotografier, målningar, fil, dikter, berättelser och romaner, musik. I dessa representationer för platser är det möjligt för människan att vända tiden bakåt, finna en form av *stabilitas* att meditera över.²⁴² Detta fenomen ses även hos personer som vurmar för Nådendal och Pirita.

Topofili, dvs. platskärlek, är alltså även starkt sammanknutet till föreställningen om *den goda hembygden*, som var en källa till stolthet. Lokal kohesion och fred är då viktiga värden – de är en motvikt mot framstegstanken, som karaktäriserat exempelvis vetenskapen på 1800- och 1900-talet.²⁴³ I början av 1900-talet propagerade

²⁴⁰ Tuan 1990, 4, 93.

²⁴¹ Tuan 2006, 15.

²⁴² Tuan 2006, 29.

²⁴³ Aronsson 2009b, 32; Eskilsson 2009, 93.

hembygdsrörelsen starkt för att man skulle känna till sin hembygd och sin familjs historia.²⁴⁴ Liknande drag av intresse kan skönjas i den verksamhet som bedrevs av Amos Anderson och Julius Finnberg. Men även vetenskapens roll i identitetsbygget anknutet till plats är väsentligt. Då det gäller intresset för birgittinernas klosterlämningar har det även en internationell prägel samtidigt som platserna deltar i de respektive nationsbyggande projekten.

Det går hand i hand med de redan behandlade synvinklarna på *vanitas*. Det är ibland inte frågan om enskilda monument, utan hela minnesplatser. Då det gäller gravgårdar har man kallat dem "minnenas parker", där "monumenten hejdar tiden, här börjar en dröm om odödlighet som vi tar ut i förskott".²⁴⁵ Liisa Lindgren skriver om gravgårdarna som "skulpturparker" för konsthistorikern. I sin undersökning av gravmonument på Sandudd i Helsingfors och gravgården i Åbo hänvisar hon till konsthistorikern och författaren Emil Nervanders (1840–1914) böcker om dessa.²⁴⁶ Lindgren betonar Nervanders romantiska, patriotiska och känsllosamma sätt att uttrycka sig ("sivistyneen romantikon ja patriootin sentimentalisuudeksi"). Nervander propagerade på sin tid för behovet att ta hand om gravmonumenten, anser Lindgren.²⁴⁷

Landskap, kulturarvsbruk och turism

Trots att aspekter på turism inte tas upp här i en vidare bemärkelse, berör turism till arkeologiska/historiska objekt även i viss mån Nådendal, särskilt då det är frågan om ett publikt bruk av arkeologi (dvs. även berör aktörers verksamhet på området): "Archaeological heritage sites provide the public with an opportunity to experience the material remains of past societies at first hand, and for certain groups of people this comprises an important cultural activity."²⁴⁸ Allt detta hör ihop med de tidigare diskuterade begreppen kollektiv identitet, dvs. i det sammanhang att en del platser ses som "kollektivt kulturarv".²⁴⁹

Det som jag inte sett behandlas mer ingående är frågan om huruvida en historisk lämning, ovan eller under mark, kan ses representerad i sina föremål, t.ex. i fynden från en arkeologisk lämning, i samma stil som medeltidens och katolska *reliker*, dvs. som en *pars pro toto*. För många verkar det nämligen som om föremålet på museet i sin monter verkligen är en symbol för känslorna och respekten för en helhet, känslor som tangerar topofili. Då det gäller Nådendal är det därmed även lönt att betrakta denna aspekt. Föremålet i vitrinen sammanlänkas även på annat sätt till en religiös föreställningsvärd kring fornminnena: museibesökarens i museet, eller jämförelsevis turistens som i fält tar sig till minnesplatsen för att mysa över det förflutna, med eller utan vanitasmotivet. Bygdeturismen (*maakuntamatkailu*) kan ses som en sorts perverterad modern pilgrimsfärd till kulturarvet.²⁵⁰ Det hela hörde ihop med industrialise-

²⁴⁴ Eskilsson 2009, 107.

²⁴⁵ Hammarskiöld, Theorell & Wästberg 2001, 9. Jfr Heimatsrörelsen i Tyskland. Se Koshar 2000.

²⁴⁶ Lindgren 2009, 7-15; Nervander 1883; Nervander 1888.

²⁴⁷ "En civiliserad romantikers och patriots sentimentalitet". Lindgren 2009, 16, 21-28.

²⁴⁸ Skeates 2000, 113.

²⁴⁹ af Forselles-Riska 2006, 226.

²⁵⁰ Turismen som pilgrimsfärd, eller pilgrimen som turist, har behandlats av ett antal forskare, däribland t.ex. av Yrjö Hirn på sin tid. Se Hirn 1924. Om turism till kulturarvet, se af Forselles-Riska 2006, 227.

ringen av samhället, då det blev av nöden att göra ”kult” av ”arvet”, dvs. ”relikerna” från en förgången värld.²⁵¹

Även aktiviteten på platsen är viktig att iaktta i frågan om fornlämningar; sammankomster, picknicks, fester, ritualer vid fornminnet, som påminner om historien och som kan ge råd.²⁵² I detta fall vill man sammanlänka sig med förfäderna, vilket ger känslan av kontinuitet och odödlighet.²⁵³ Detta kunde alltså ses som motiv till *historiekonsumtionen*, som diskuterats tidigare.

I samband med det publika intresset för kyrkor som fornminnen och klosterlämningarna i Nådendal bör aspekter på turism och historiebruk framföras i korthet, åtminstone gällande synen på plats och landskap. Historiska rutten har ”återuppfunnits” för att attrahera turism,²⁵⁴ vilket även kan ses inom den religiösa, ekumeniska väckelsen då intresset för historiska pilgrimsleder aktualiserades under slutet av 1900-talet.²⁵⁵

Den publika synvinkeln berör även synen på kulturmiljön som minne och att levandegöra dess historia. Industrialisering och byråkratisering i samhället har även påverkat uppfattningarna. Parallellt till dessa skapades hembygdsrörelsen och museer så som Skansen. Den ökade turismen gjorde att behovet av museer och kulturmiljövård även ökade.²⁵⁶ Eller gjorde musealiseringen och tillgängligheten till kulturmiljöer att turismen ökade? Tyvärr kan denna aspekt inte fördjupas inom ramen för detta arbete. Några nedslag i hur Nådendal lyfts fram i turistbroschyrer ingår dock här och där.

II.3. Invented traditions

Forskningen om samhällets eller grupperns bruk av historia hade sina rötter i den kulturhistoriska forskningen i slutet av 1900-talet. I fråga om synvinklar på nationalismens uppkomst omnämns t.ex. Eric Hobsbawms inledning i *The Invention of Tradition*.²⁵⁷ Hobsbawms tankar kan väl lämpas även för intresset för fornlämningar under 1800-talet, vilket även Leena Valkeapää konstaterat i sin forskning, som granskar de finska kyrkornas restaurationer. Hon påpekar att detta, enligt Hobsbawm, hör ihop med att individerna och samfunden höll på att mista kontakten till det förflutna, varför man skapade symboler och personifikationer, som han benämner *invented traditions*.²⁵⁸ Hobsbawm uttrycker det enligt följande:

’Invented tradition’ is taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies

²⁵¹ Choay 2001, 138-139.

²⁵² Shanks 1992, 201.

²⁵³ Lowenthal 1985, 61; jfr Eliade 1968; Eliade 1975.

²⁵⁴ Kostiaainen 2008, 9.

²⁵⁵ Anttonen 2004, 107, 112.

²⁵⁶ af Geijerstam 1998, 13-16; Eskilsson 2009.

²⁵⁷ Aronsson 2004, 47, 52-53; Hobsbawm 2005, 1.

²⁵⁸ Valkeapää har diskuterat frågor kring förändringen av synen på kyrkor under modern tid och därav tangerat tankar kring ”invented traditions” i sin forskning. Se Valkeapää 1998, 179-180. Kati Parppei har forskat i hur Valamo klostrets historia skapades för att klostret skulle verka äldre och heligare. Se Parppei 2010.

continuity with the past. In fact, where possible, they normally attempt to establish continuity with a suitable historic past.²⁵⁹

I forskningen kring nationalism sedan den industriella revolutionen har Hobsbawm således utkristalliserat följande typer av ”invented traditions”:

...a) those establishing or symbolizing social cohesion or the membership of groups, real or artificial communities, b) those establishing or legitimizing institutions, status or relations of authority, and c) those whose main purpose was socialization, the inculcation of beliefs, value systems and conventions of behaviour.²⁶⁰

Typ a) hör enligt Hobsbawm ihop med identifikation kring institutioner som representerar eller symboliserar en ”nation”. Han konstaterar dock allmänt även följande, särskilt angående historikerns och samhällets roll för former av historiebruk: ”For all invented traditions, so far as possible, use history as a legitimator of action and cement of group cohesion.”²⁶¹ Därmed tangeras aspekter på exempelvis de grupper eller aktörer som verkar kring klosterlämningarna och de minnesfiranden dessa idkar, särskilt under mellankrigstiden, gällande t.ex. birgittinerna är dessa *Societas Sanctae Birgittae*, *Birgittastiftelsen* och *Pirita kaunistamie Selts* samt personer anknutna till dem. Jag anser att närmast typerna a) och c) berör synen på och användandet av klosterlämningarna.

Minnesfiranden och monumentresningar

Jubileer och minnesfiranden

I Finland har Leena Valkeapää påvisat att olika jubileer har haft stor betydelse för intresset för och synen på exempelvis medeltida kyrkor.²⁶² Jubileer och minnesfirande kommer nämligen också i fråga när vi betraktar intresset för fornminnen i den ”identitetsskapande processen”.

Ingemar Lindaräng, som forskat i Birgittajubileet 2003, har påpekat jubileets starka inverkan på historiemedvetenhet såväl inom forskarnas krets som i publiken jubileet riktats till. Jubileer har firats sedan antikens tid, men har särskilt ökat i popularitet sedan 1870-talet.²⁶³ I sin forskning betonar däremot Ingemar Lindaräng vikten av att granska Birgitta- och Olavjubileerna utan att göra några särskilda kategoriseringar av vilka typer av historiebruk det rör sig om, emedan han anser att olika bruk samverkar – det väsentliga för honom var att granska hur jubileerna slog igenom.²⁶⁴

Man kunde säga att jubileerna kan ses som ett slags monumental handling. Lindaräng har konstaterat att jubileer kan ses som en form av historiebruk och nationella manifestationer jämsides med monumentresning, som t.ex. i Sverige nådde sin

²⁵⁹ Hobsbawm 2005, 1.

²⁶⁰ Hobsbawm 2005, 9.

²⁶¹ Hobsbawm 2005, 9, 12.

²⁶² Valkeapää 2004, 222.

²⁶³ För aspekter på minnesfiranden och deras historia genom tiderna se Lindaräng 2007, 26-41; jfr Hobsbawm 2005; Johnston 1991 med flera.

²⁶⁴ Lindaräng 2007, 25.

blomstring under mellankrigstiden.²⁶⁵ I anknytning till granskningen av jubileumsfiranden från ca år 1900 till 2000 i Norden följer Lindaräng Noras tankar, som baserar sig på de franska förhållandena: båda perioderna är högkonjunkturer för minnesfiranden, men under den första perioden kom initiativet från ett statligt håll, då det under senare år kommit från lokalsamhället. Men Lindaräng har skönjt även starka nationella och internationella strömningar i Birgitta- och Olavsfirandena under post-modern tid: tvärtom har evenemangen ökat i omfång och då det gäller massmedialt intresse. I likhet med vad bl.a. Magnus Rodell konstaterat då det gäller statyinvigningarna under modern tid, har Lindaräng konstaterat då det gäller helgonjubileerna: moderniseringsprocessen har inte inneburit en sekularisering av samhället, trots att hänvisningar till detta setts på institutionell nivå.²⁶⁶

Det är uppenbart att detsamma gäller för Nådendal: både år 1943 och 1993 samt 2003 var Nådendals församling aktivt med i arrangerandet av jubileerna. Aktörerna hyste även religiösa intressen, som bidrog till historiebruk och bygge av minneskultur, t.ex. resningen av ett nunnemonument år 1993, vilket kommer att ytterligare demonstreras i fallstudien.

Kommemorativa monument och monumentresningar

I SAOB definieras *monument* som ”minnesmärke, minnesvård” och monumental är ”storslagen”.²⁶⁷ Enligt Nationalencyklopedin är ett monument en ”... skulptur eller byggnadsverk uppfört till minne av en person eller en händelse”.²⁶⁸ I UNESCO:s Världsarvskonvention definieras monument enligt följande: ”architectural works, works of monumental sculpture and painting, elements or structures of an archaeological nature, inscriptions, cave dwellings and combinations of features, which are of outstanding universal value from the point of view of history, art or science”.²⁶⁹

Liisa Lindgren har forskat i offentliga monument och deras betydelse för samhället. Hon konstaterar följande:

Nimensä mukaan monumentit (lat. Monumentum – monere) muistuttavat jostakin. Niiden informaatio ei kuitenkaan ole neutraalia, vaan muistettavaksi sanotaan valikoituvan sellaista, jolla koetaan olevan yhteisön identiteettiä säilyttävää ja suojaavaa arvoa.²⁷⁰

Monument kan vara både resta minnesmärken och historiska minnen. Françoise Choay konstaterar att monument till skillnad från ”historiska monument”, reses för att påminna om något, medan man i de senare inbegriper lämningar, i vilka betydelser lagts till i efterhand. Dessa bildar det ”historiska arvet”, som tillskrivs ständigt nya objekt, som delar av en gemensam forntid som både blir en institution och en menta-

²⁶⁵ Lindaräng 2005, 18-24, 36.

²⁶⁶ Lindaräng 2007, 30-32, 45-46, 186, 189; Rodell 2002, 46, 135-137; Nora 1996-1998.

²⁶⁷ Se SAOB, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/index.html>, senast sedd 28.4.2009.

²⁶⁸ Se <http://www.ne.se/kort/monument>, senast sedd 25.4.2009.

²⁶⁹ Se <http://whc.unesco.org/?cid=175> (§1), senast sedd 25.4.2009.

²⁷⁰ ”Enligt namnet minner monumenten (lat. Monumentum – monere) om något. Deras information är dock ej neutral, utan det sägs att något sådant, som upplevs som preserveerande och skyddande värden för ett samhälles identitet, väljs ut att vara värt att minnas.” Enl. Lindgren 2000, 11.

litet, argumenterar Choay.²⁷¹ Det globala intresset för historiska monument vaknade på 1870-talet: såväl det historiska monumentet som preservingen är en västerländsk uppfinning som baserar sig på en linjär syn på tiden, som fungerar distanserande. Via fotografier spreds dessutom semantiken kring monumenten och lämningarna publikt i pressen.²⁷²

Benedict Anderson ser hjältegravarnas minnesmärken som en av den moderna nationalismens mest fascinerande kulturyttringar. De hör ihop med minnen av det förgängliga, människans dödlighet. Samtidigt som 1700-talet var gryningen för nationalismen var det aftonrodnaden för religionen, inte så att nationalismen ersatte religionen, utan så att de kan ses vara liknande i viss mån: nationalismen är idag lika självklar som religionen var före upplysningstiden.²⁷³ Fascinationen för att granska minnen och skapa minnen ses starkt representerade hos exempelvis Goethe: historiska lämningar som resta, samtida monument. Goethes möte med medeltida murar vid Gardasjön och hans omnämnande (i samma kapitel) av den guldmedalj, som en bekant präglat för att fira jubileet för sin bröllopsdag, kunde representera hans intresse för och bild av det förgångna.²⁷⁴

Inom svensk forskning kring monumentresningar har bland andra Mattias Legnér konstaterat följande: "Även monument i form av byggnader, statyer och gravar har i olika skeden av historien visat sig kunna utgöra starka brännpunkter i skapandet av minnen."²⁷⁵ Då det gäller gravmonument har Liisa Lindgren sammanfattat det enligt följande:

Muistomerkkien pystyttäjät ilmaisevat patsain ja rituaalein omaa asemaansa esikuvien seuraajina ja vahvistavat näin omaa auktoriteettiaan. Siksi ei ole ollut yhdentekevää, miten valtiollisen ja sivistyksellisen eliitin edustajia on muistettu ja kuka heitä on muistanut.²⁷⁶

Monument reses för kommemoration, men de bör även betraktas som en visualisering av politiska strävanden.²⁷⁷ Tuuli Lähdesmäki, som behandlat bl.a. identitetsbegreppet gällande resandet av ett monument för Aleksis Kivi under mellankrigstiden, har definierat en monumentresning så här:

Monumentin pystyttäminen henkilön, asian tai tapahtuman kunniaksi on yhteisöllinen teko, joka koskettaa monia erilaisia sosiaalisen ja kulttuurisen elämän alueita, kuten taidetta ja estetiik-

²⁷¹ Choay 2001, 1, 6. I Finland har Anna Ripatti forskat i synen på Viborgs slott och hänvisat till Choay. Se Ripatti 2003, 4.

²⁷² Historiskt monument som term härrör sig från 1790-talets Frankrike, men idén härstammar från renässansen och dess "rötter" finns i antikens konstsamlade. Se Choay 2001, 11-37. Choay anser dock att det historiska monumentets "konserkrationsfas" är modern, dvs. skedde ca 1820–1960 (i stort sett under industrialismens era). Se Choay 2001, 82-83.

²⁷³ Anderson 2007, 43-47.

²⁷⁴ Goethe 1921, 9-27.

²⁷⁵ Legnér 2004, 22; jfr Rodell 2002; Aronsson 2004.

²⁷⁶ "Monumentresarna uttrycker med statyer och ritualer sin egen position som efterföljare av förebilder och stärker således sin egen auktoritet. Därför är det inte det samma hur representeranter för den statliga och lärda eliten har kommits ihåg och vem som har hedrat deras minne". Enl. Lindgren 2009, 65.

²⁷⁷ Aronsson 2004, 198-213.

kaa, muistamista ja muistelemista, yhteisöllisyyttä ja identiteettiä, menneisyyden hahmottamista ja siitä kertomista, spatiaalista kokemusta, yhteisöllisiä ja yhteiskunnallisia arvoja ja normeja, politiikkaa, valtaa ja kieltä.²⁷⁸

När man reser ett monument representerar det alltså i viss mån ett kollektiv, en föreställd gemenskaps syn på det som är värt att minnas.²⁷⁹ Likaledes är det alltså av betydelse till vems minne något *kommemorativt monument* uppförts. En del av forskarna och aktörerna, som behandlas i denna avhandling, använde ordet *monument* för att avse *fortida minnesmärken* (dvs. fornlämningar)²⁸⁰ men i denna avhandling ämnar jag använda termen ”kommemorativa monument” för att explicit avse de *offentliga minnesmärken* (t.ex. plaketter, stoder, statyer, minnesstenar och skulpturer, men även skriftliga praktverk och frimärken) som har rests eller offentliggjorts (på allmänna platser) sedan 1800-talet (ifall det inte rör sig om direkta citat).²⁸¹

Magnus Rodell ser monumentresningar och nationsbygge i Sverige under 1800-talet som en form av ”traditionsskapande”. Enligt Rodell var de offentliga statyernas och monumentens roll pedagogisk, riktad till en bred allmänhet. Han poängterar därför även invigningens betydelse i sammanhanget: ”...i den producerades olika berättelser kring nationen, historien, traditionen och framtiden”.²⁸² Kring dessa monumentresningar producerades historia även i andra genrer: tal, skådespel, artiklar, dikter, forskning – alla ”...var delar i samma process och i flera fall formulerades bilden av det förflutna, oavsett genre, genom samma principer eller på samma sätt”. Detta material har utgjort källorna till Rodells undersökning. Den ”historieproduktion” utgör basis för det som Rodell kallar ”nationsformering” (snarare än ”nationalism”),²⁸³ vilket även lämpar sig väl då det gäller synen på klosterlämningarna.

Särskilt om man ser monumenten länkade till en ”historisk geografi”²⁸⁴, dvs. till de konkreta historiska platserna (t.ex. fornlämningen), ”minnesplatserna” (eller *in situ* ”landskap som minne”). Platsernas betydelse är sammanvävd av olika element; materiellt, symboliskt och funktionellt.²⁸⁵ Också religionen spelar in, särskilt kopplad till nationen, har Rodell även påpekat då det gäller statyinvigningarna. Han hänvisar därför till Benedict Andersons åsikter om hur religiösa uttryck användes i nationsbygget på 1800-talet.²⁸⁶ Religionen är ett mycket väsentligt element i skapandet av nationen Finlands historia och det är ett mycket viktigt element i skapandet av en minneskultur

²⁷⁸ ”Att resa ett monument över en person, sak eller händelse är en samhällelig akt, som berör många olika områden inom det sociala och kulturella livet, så som konst och estetik, minne och att minnas, samhällelig enhet och identitet, att få en bild av förflutna och att berätta om det samma, spatials upplevelser, samhälleliga värden och normer, politik, makt och språk.” Enl. Lähdesmäki 2006, 346.

²⁷⁹ Aronsson 2004, 199-200, 247.

²⁸⁰ I det första påbudet om fornlämningar från 1666 lyder en del av titeln: ”...om Gamble Monumenter och antikviteter”. Se Placat... 1666, http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2008/augusti/plakat_om_antikviteter_1666_8782.pdf, senast sedd 26.8.2009. Lämningarna benämns ”minnesmärken” av Gottlund. Se Gottlund 1831, 448.

²⁸¹ Se exempelvis Sørensen 1996, 24.

²⁸² Rodell 2002, 20-22; jfr Nora 1996-1998; Hobsbawm 2005.

²⁸³ Rodell 2002, 40-42.

²⁸⁴ Eller ”kommemorativa anatomi”. Jfr Lewi 2000.

²⁸⁵ Rodell 2002, 44; jfr Nora 1996.

²⁸⁶ Rodell 2002, 222; jfr Anderson 2007.

i Nådendal. Monumenten reses av aktörerna inte enbart för att hedra historiska personer, utan även på religiösa grunder. De kommemorativa monumentens symboler kan även få ett "eget liv", dvs. ge upphov till kopior, ge upphov till *invented traditions*, alltså blivit "traditionsskapande" i sig själva.

Det är inget nytt i Europa att monument rests för att manifesterar legendariska hjältar och över författare (liksom vi ser i Nådendal). Exempelvis i Bulgarien restes monument under mellankrigstiden, under den socialistiska tiden och i slutet av 1900-talet (den post-socialistiska tiden), som en form av "kollektiv fantasi" eller *invented traditions*, för att manifesterar kvasihistoriska gestalter. Monumentresningarna representerade såväl en form av lokal syn på identitet ("local sence of identity") som en form av nationalstämning ("national sentiment"). De lokala kommuniteterna spelade en stor roll i förändringen av synen på kulturarv, som sedan förändrat det kollektiva minnet.²⁸⁷ Det samma kunde sägas om "tankekollektiven" som format synen på Nådendals klosterminne. Lähdesmäki har påpekat att ett monument verkar spegla även konstnärens identitet och bör inte fullständigt kopplas ihop med nationell identitet. Kontexten i vilken monumentet skapas och reses, dvs. dess förhållande till andra monument, är även viktig.²⁸⁸ Men även publiken monumentet reses för är av stor vikt. Och varför kan inte också en tryckt publikation eller en webbsida ses som ett *monument*? Vår så kallade historiemedvetenhet formas av summan av allt: till exempel olika museers samlingar, skolböckernas skildringar, media, konst, reklam, film osv., vilket redan tidigare konstaterats. I Finland har Jorma Kalela diskuterat frågor kring de sätt även forskarna påverkas av "historiebilderna":

...yleisö on tutkimusprosessin vaikuttava tekijä – riippumatta siitä, haluaako tutkija sitä tai ei. Tämä on historiakuvien välttämätön seuraus. [...] Valitessaan tutkimuskohteensa historiantutkija päättää tosiasiallisesti myös keiden historiakuvia hän ryhtyy kommentoimaan.²⁸⁹

Inom historiografien är det alltså viktigt att – i mån om möjlighet – utreda varifrån forskarna har fått sina intryck, hur det kan spåras och hur det kommer till uttryck. Kalela vill alltså betona vilken publik forskningen riktas till: historikern tar ställning genom att betona vissa fakta och utesluta andra.²⁹⁰ Vikten av att föra en dialog med forskningsobjektet och dess källor är med andra ord väsentlig.²⁹¹ Därmed sluts cirklarn till aspekterna på historiebruk som Aronsson framfört (se kapitel II.1.).

²⁸⁷ Benowska-Sabkova 2007, 292-293. I USA har dylika synvinklar presenterats av Martha Norkunas. Se Norkunas 2002.

²⁸⁸ Lähdesmäki 2006, 353, 357.

²⁸⁹ "...publiken är en viktig nämnare i forskningsprocessen – oavsett ifall forskaren vill det eller ej. Detta är en nödvändig följd av historiebilderna [...] Då historieforskaren väljer sitt forskningsobjekt beslutar forskaren de facto även vems historiebilder som kommenteras." Enl. Kalela 2001, 17-18.

²⁹⁰ Kalela 2000, 207, 213. Kalela fyller ut förhållandet mellan historikern och samhället med hjälp av lingvistik: språkets kulturbundenhet. Det som tidigare skrivits inverkar på historikern, men även publiken verket riktas till påverkar alltså slutresultatet, se Kalela 2001, 13-18. Kalela kommenterar dock inte Koselleck och historikerns möte med källorna i någon högre mån. Se Kalela 2001, 16; jfr Koselleck 2004, 166.

²⁹¹ Kalela 2000, 234-235; jfr Carr 1963, 32. Teologen Björn Vikström framför motsvarande tankar om en "tolkningsgemenskap", se Vikström 2005, 29. Vikströms verk om hermeneutisk synvinkel är inspirerat av Gadamer och Ricoeur. Se Vikström 2005, 17-18; Gadamer 2004; Ricoeur 1988.

III. SYNEN PÅ NÅDENDALS KLOSTERLÄMNING FRAM TILL CA 1860

III.1. Några tidiga beskrivningar om Nådendals klost- terlämningar

Johannes Messenius och Nådendal i Rimkrönikan

Under Johannes Messenius (ca 1580–1636) tid kvarstod ännu motsättningen mellan katolskt och protestantiskt i det svenska riket, vilket var problematiskt emedan han var katolik. Messenius, som härstammade från Östergötland, slog sig ner i Finland och avled sedermera i Uleåborg. Sin skolning började han som pojke i Vadstena kloster på 1580-talet, vilket troligen påverkade honom starkt, åtminstone religiöst. Han studerade även utomlands och vistades i Rom, där han blev jesuit. Han återvände till Uppsala efter att Karl IX övertagit makten och utnämndes till professor i juridik år 1609. Messenius hade dock uppehållit brevväxling med polska katoliker och var tvungen att sitta fängslad i Finland då man misstänkte honom för att smida planer mot kronan. Slutligen frigavs han och gavs möjlighet att vistas i Uleåborg en kort tid innan sin död.²⁹²

Till Messenius produktion hör bland annat en genealogi över kung Sigismunds ätt. Messenius utgav även många primärkällor till Sveriges historia samt skrev historiska dramer och beskrivningar över gravmonument. Under sin fängelsetid skrev han tre rimkrönikor av vilka en behandlade Finlands historia samt ett storverk om Skandinavien.²⁹³ Krönikan om Finland inleds med en hälsning till läsaren:

Fromme Läsar, om tu Finsk ähr,
Thenna bok må tu hafua kär;
Mädan hon tigh, och andra wijs
Gör om titt fädernes landz prijs.²⁹⁴

Messenius inleder med forna tider, men kommer så småningom närmare sin egen tid och 1400-talets klostergrundande:

Dock war kungen [Kristoffer] them mehra hull
J Nådendal för Christi Skull,
Stenbergh, och Helgå, Samtycker
Till klåstret, sitt segel trycker
wnder gåfuog brefuet, sålundh
Han håls för klåstrens Stijktare rundh;²⁹⁵

²⁹² Lönnroth & Linna 2004, 9-16.

²⁹³ Lönnroth & Linna 2004, 17-19.

²⁹⁴ Messenius 2004, 157.

²⁹⁵ Messenius 2004, 218.

Klostrets öden omnämns ytterligare några gånger.²⁹⁶ Messenius var katolik, varför hans historiesyn kan ses vara påverkad av detta. Han har ofta citerats och lika ofta kritiserats. Exempelvis Topelius kallade honom ironiskt ”katolicismens apostel i det kätterska Sverige” i *Fältskärens berättelser*.²⁹⁷ Är han ändå med i boken tack vare sina förtjänster som hävdatecknare av Finlands historia? Messenius opus magnum är *Scondia illustrata*, i 15 delar. Betydelsen av Messenius verk är närmast det, att han använde sig av källor som numera är försvunna. Många av hans påståenden är dock tvivelaktiga.²⁹⁸ Messenius nämner alltså klostergrundandet som en del av den fosterländska historien.

Djäkenen Gyllenius och Nådendal på 1600-talet

Ett av de första omnämnandena av klosterlämningarna i Nådendal härrör sig från 1600-talet, men avsikten hos författaren är inte att skriva nationell historia utan mer personlig. I åbostudenten Petrus Magnus Gyllenius (1622–1675) dagbok från 1600-talet omtalas bl.a. ett besök i Nådendal.²⁹⁹ Gyllenius var bördig från Värmland och blev sedermera kyrkoherde. Han åkte på 1640-talets slut till Åbo för att studera och har samtidigt nitiskt beskrivit sina upplevelser samt de platser och de kyrkor han besökt.³⁰⁰ Exempelvis ger Gyllenius en ganska utförlig beskrivning av Korpo kyrka.³⁰¹ Den 2 mars 1652 besökte han Nådendal i samband med en marknad och skriver sedan:

Nådendaal ähr en lithen stadh på en lustigh ort vidh haffzstranden belägen, 2 stoore mijl ifrån Åbo. Staden ähr temmeligh långh men icke myckit bredh, allenast en gata. Thär ähr och en myckit stoor kyrckia, som ligger från staden på ett högt ställe på norre sijdan brodn. Hon haffver i förtijden varit en berömmeligh kyrckia, men nu ähr hon myckit förfallen, sedan som hon bran; gudztiensten hållest allenast uthi sakerstijet. Thär haffver och så varit ett ganska stort munckekloster, och står ännu murarna qvar. Thet haffver varit på en högh plan vidh kyrckian ganska vidt begrepit, medh sköna brunnar och lustige trädh, som ännu synass, på hvilcket closter ähr en gångh emellan tvenne höga muurar nedh til siön, genom hvilcken munckarna och nunnorna haffva gått på watnehuuset att giöra sin tarff. Hvilket huuss bleff för några årh sedhan nedhreffvet, och tå fanss thär under öffwer 200 barnehuffvudskallar, hvilcka nunnorna haffva ther fördränckt.³⁰²

²⁹⁶ Messenius 2004, 235, 241 etc.

²⁹⁷ Topelius 1899, 276.

²⁹⁸ Messenius 1865; Palola 1997, 31–32.

²⁹⁹ Ett utdrag ur dagboken om Nådendal presenterades av Hjelt på Historiska sektionens möte, se kapitel IV.3. Enl. Hjelt 1868, 119. Senare publicerade Hausen dagboken år 1882. Bomansson bad om finansiering för att ge ut helheten, som endast presenterats som utdrag av Hjelt i Historiallinen Arkisto. Hausen fick i uppdrag att redigera texten, som lånades från Karlstads läroverk. Se Hjelt 1868; Hausen 1882, II.

³⁰⁰ Toijer 1962, IX.

³⁰¹ Gyllenius 1962, 131–132.

³⁰² Gyllenius 1962, 137.

Den förödande branden föranledde repareringar av kyrkan.³⁰³ Gyllenius verkar inte känna till att det varit ett birgittinerkloster, men har en åsikt om klostrets paradisiska trädgård – nu dels ett förflutet landskap. En negativ bild av klostrets verksamhet ses dock i berättelsen om de 200 barnskallarna – kanske en metafor för klostrets förfall. Liknande folklore förekom även om Vadstena i samband med att man mer kritiskt började forska i historia kring klostret vilket kommer att behandlas senare.

Nästa år, i september 1653, besökte Gyllenius återigen nejden. Man klättrade upp på ett närbeläget berget och begrundade utsikten enligt följande: ”Thet berget ähr mechta högt, och tijt synass många kyrckior, nembligen kyrckian i Åbo, Numis, i Rennemecki, Nådendaal, Reeso och Masko.”³⁰⁴ Ett par dagar senare besökte Gyllenius staden igen per båt: ”Och först kommo vij til Nådendaal, thär gick iagh omkringh heela staden, såsom och öffver broden, som ligger öffver vijken och til kyrckian, som heeter S. Brita, och besågh thet stoora klostret, thär många stoora murar ännu ähro.”³⁰⁵ Uppenbarligen var klostermurarna, som sedermera uppges ha varit helt gräsbevuxna, fortfarande synliga.³⁰⁶

Under de gångna decennierna sedan den sista nunnan omnämnts ha avlidit på 1590-talet, hade synen på klostret uppenbart förändrats. I Gyllenius ögon tillhörde det nu ett förflutet landskap som ett minne över en raserad världssyn, dvs. den katolska, som han inte längre delade. Men någon noggrannare antikvarisk analys ägnade djäknens Gyllenius inte lämningarna. Den paradisiska trädgården ägnas dock en kort begrundan. För honom var kyrkan däremot ett (aktivt) gudstjänstrum, som för tillfället var i rysligt skick: den representerade kontinuiteten.

Andra beskrivningar av Nådendal på 1600- och 1700-talen

I Rhyzelius omfattande verk om klostren i Sverige behandlas även klostren i Åbo stift i riklig mån. Upptakten till birgittinerklostrets historia föregås av ett kort kapitel om ett möjligt St. Anna kloster anlagt vid Åbo. Rhyzelius antar att det sammanslogs år 1445 med Nådendals kloster, som han därmed övergår till att behandla.³⁰⁷ Efter reformationen blev nunnorna kvar i klostret, men i och med Johan III:s tillträde ”... tycktes solen gå up för them til en ny dag; ty hans gemål Drottning CATHARINA Jagellonica, som war af then Romersk-Catholska Religionen, lät straxt, år 1569, them både skrifteligen och werkeligen förmerka, at hon förthem nåd hade.”³⁰⁸ I slutet av 1500-talet förbjöds dock allt ”Papisteri”, varför även verksamheten i Nådendal nedlades. På 1500-talet hade nunnorna dock börjat ”...at sticka trådstrumpor, och lärdt flickor therpå orten at göra thet samma med stor ferdighet”. Detta hantverk idkades ännu på Rhyzelius tid med ”flit och snille”.³⁰⁹

Strumpstickeriet framhävs av de flesta efterföljande beskrivningar av Nådendals klostrets historia. Det bör påpekas att Rhyzelius klosterverk är omfattande, och är den

³⁰³ Se t.ex. Hausen 1922, 56; Lilius 1969.

³⁰⁴ Gyllenius 1962, 161.

³⁰⁵ Gyllenius 1962, 161; Hausen 1922, 56.

³⁰⁶ Jfr Elmgren 1863, se kapitel IV.

³⁰⁷ Rhyzelius 1740, 292.

³⁰⁸ Rhyzelius 1740, 297.

³⁰⁹ Rhyzelius 1740, 298.

första heltäckande historiska presentationen (och uppenbarligen en av de få) av de medeltida klostren i det svenska riket.

En bakgrund till forskningen av fornminnen i Finland kan ses i hur arkeologin som vetenskap skapats. Arkeologins historia³¹⁰ i Europa brukar allmänt taget anses härstamma i 1600-talets intresse för forntida lämningar. Då det gäller Finland bör man beakta skeendena i Sverige vid denna tid överlag. Prästerskapet fick i uppdrag att kartlägga möjliga lämningar eller forntida föremål i socknarna inom det svenska riket.³¹¹ Erik Dahlbergs bilder av fornlämningar och borgar i *Svecia antiqua et hodierna* blev symboler i politiskt syfte, som kom att innebära en form av ära för landet, men även på ett lokalt plan då den egna staden eller kyrkan sågs representerad här. De antikvariska framställningarna bildade en myt om ära.³¹² Detta nationella bygge kom att växa till sin zenit hos Olof Rudbeck i *Atlantica* (1679–1702).³¹³

I Europa hade antikvarierna på 1600-talet börjat intressera sig även för andra lämningar än de antika, för kyrkor etc. Föremål etc. behandlades dock som inferiora i förhållande till texterna som källor till det förgångna. Verk om klostrens historia i stil med det skrivet av Rhyzelius skrevs även i Europa på 1600-talet.³¹⁴ I England blev ”gotiken” den nationella stilen. Klostrens sekularisering skapade en historisk distans till dem som gjorde det möjligt att granska dem antikvariskt.³¹⁵ Denna distans fanns även hos Rhyzelius, som ju även verkade i ett protestantiskt land vars kloster redan var fornlämningar.

Göthicismens idéer framhöll Sveriges förträffliga forntid för att legitimera samtiden. Under 1600-talet förändrades världsbilden, vilket möjliggjorde att man allt oftare inte enbart närmade sig fornlämningarna skriftligen, utan även via utgrävningar. Ola W. Jensen har framhållit att det kunde bero på följande faktum: 1) fornforskningen specialiserade och nya metoder togs i bruk, 2) empirismen ökade och man ifrågasatte auktoriteter, dvs. de skriftliga källorna, 3) den mekaniska/materialistiska världsbilden ersatte den organiska, 4) kristen etik i förhållande till gravskändning, 5) man var inte längre rädd för de avlidna och 6) grävandet sågs som skattletning. Den fornlämnings-typ som mest grävdes fram under denna tid var gravar. År 1666 utfärdades *Placat och Påbudh om Gamle Monumenter och antiquiteter*, som definierade fornminnena som kronans egendom. Grävningar skedde med kungens tillstånd.³¹⁶ Det tog dock ett tag tills några mer omfattande utgrävningar gjordes i Finland.

I Finland samlade miniatyrmålaren och numismatikern Elias Brenner (1647–1717) in uppgifter om kyrkor och borgar.³¹⁷ Kyrkorna representerade ett historiemedvetan-

³¹⁰ En allmän översikt över arkeologins historia har gjorts av Bruce G. Trigger. Se Trigger 1989.

³¹¹ T.ex. Härö 1984, 15, 23, 25, 27, 29; Legnér 2004, 15, 20–21. Översikter över arkeologins historia i Norden har gjorts av Anders Andrén och Evert Baudou. Andréns tyngdpunkt ligger i medeltidsarkeologins historia. Se Andrén 1997 och Baudou 2004. En översikt över antikvetenskapens historia och vurmen för fornminnen och konstverk i Europa fram till mitten av 1800-talet har framlagts av Lena Landgren och Ida Östenberg. Se Landgren & Östenberg 1996.

³¹² Legnér 2004, 48; Dahlberg 1924.

³¹³ Rudbeck 1937–50. Se även Urpilainen 1993; Upton 1999, 154–157; King 2006.

³¹⁴ Choay 2001, 41, 47–48.

³¹⁵ Choay 2001, 49.

³¹⁶ Jensen 2002, 269–276.

³¹⁷ Av Aspelin sågs Brenner som en föregångare till 1870-talets antikvariska insamlingsresor.

de och en kontinuitet av institutionell makt på lokal nivå.³¹⁸ Brenner, som var anställd av antikvitetskollegiet, gjorde tre antikvariska resor 1669–1672, av vilka den tredje gjordes till Finland, ev. på grund av hans fars död.³¹⁹ År 1670 besökte han flera kyrkor i Finland, däribland Nådendal. Under två års tid besökte han 40 kyrkor och tre borgar och kopierade gravstenars texter etc., samt lär ha tagit till vara även andra minnen, dvs. medeltida dokument han hittade med mera. Han återvände till Uppsala 1672.³²⁰ Brenner arbetade i Olof Rudbecks anda, men var mer kritisk i sitt sätt att granska fornminnen.³²¹

Ortsbeskrivningar – pro exercitio och pro gradu – om Nådendal på 1700-talet

På 1700-talet skrevs Ortsbeskrivningar, som knöt an till en akademisk tradition som hörde samman med intresset för den egna födelsebygdens historia – en tradition som kom att bli långlivad.³²² Antikvariska uppgifter i dessa kom närmast att betraktas på regional nivå. Ett ökat intresse för landskapet som kontext kunde skönjas.³²³ Tidens patina på lämningarna verkar ha blivit intressant *per se*, som en del av det romantiska landskapet.³²⁴

År 1700 försvarade Daniel Juslenius (1676–1752) sitt akademiska lärdomsprov, verket *Aboa vetus et nova*.³²⁵ Juslenius verk om Åbo anses, trots att professorn ofta skrev innehållet i lärdomsproven under denna tid, vara skriven av honom själv. Juslenius var bördig från en kaplansfamilj i Mietois och skrevs in i akademien i Åbo år 1691. *Aboa vetus & nova* lades fram för akademisk granskning år 1700.³²⁶ Beskrivningen anses påminna om ett hyllningstal. Den är även tidstypiskt i och med att man vid denna tid var intresserad av att framhäva och trycka fosterländska tal. Disputationen fick stor uppmärksamhet och beskrivningen anses ha påverkat de senare Ortsbeskrivningarna i Finland.³²⁷ Beskrivningen av staden Åbo kom att innebära en beskrivning av – och hyllning till – Finlands forntid.³²⁸ Hans avsikt var att

---

Se Aspelin 1896, 32. Brenners liv och arbete hade behandlats redan av C. A. Gottlund i *Otawa* 1. Se Gottlund 1831, 338.

³¹⁸ Legnér 2004, 175. Detta kunde kanske konstateras även gällande 1800- och 1900-talets syn på kyrkor, sekularisering till trots?

³¹⁹ Aspelin 1896, 29.

³²⁰ Aspelin 1896, 33–35. Brenners reseberättelse är utgiven i Aspelins bok. Brenner avritade på majestätets begäran exempelvis heliga Birgittas fars gravmonument i Uppsala och även monument i Vadstena innan resan till Finland, där han bl.a. besökte Sankt Henriks kenotafium i Nousis. Se Aspelin 1896, 163–166, 189 (förteckn. över kopparstick gjorda på B:s ritn. som innehåller dessa tidigare nämnda minnesmärken).

³²¹ Tarkiainen 2003, 801.

³²² Klinge 1987, 633; Legnér 2004, 15.

³²³ Jensen 2002, 345–346.

³²⁴ Lowenthal 1985, 148–149.

³²⁵ Härö 1984, 11–13; Ringbom 1986, 11; Valkeapää 2000, 28–30; Juslenius 2005.

³²⁶ Fewster 2006, 54; Pekkanen & Seppälä-Pekkanen 2005, XV; Manninen 2000, 76–97; Rabbe 1878.

³²⁷ Pekkanen & Seppälä-Pekkanen 2005, XV–XVII.

³²⁸ Klinge 1982, 40; Fewster 2006, 55.

...kunna framlägga något som rör det älskade fäderneslandet. Så vitt mina krafter medger, hoppas jag kunna rädda dess minne från undergång och från våra ovänner förakt genom att visa att den givmilda moder natur här i nordpolens grannskap inte lämnat oss lottlösa och inte givit våra förfäder, som man säger, svampar till hjärnor.³²⁹

Skriften inleds med en topografisk beskrivning.³³⁰ Hans syn exempelvis på kloster verkar vara starkt förankrad i protestantisk renlärighet. Gällande frågan om platsen för det forna (dominikaner)klostret i staden, konstaterar Juslenius: ”Strax efter att reformationens ljus gått upp, brann klostret lägligt nog ned genom en våldeld, som ett tecken på att den papistiska lärans b[l]oss blivit förtärt av evangeliets sanna eld.”³³¹ Härfter beskrivs de ekonomiska premisserna för befolkningen i korthet.³³² Andra kapitlet handlar om Åbo stads historia.³³³ Kapitel tre behandlar stadens förvaltning och seder. I likhet med andra verk i tidens anda kopplas invånarna ihop med de bibliska folken och språket och poesin behandlas även.³³⁴

Nådendal verkar även så småningom dragit till sig mer intresse. År 1754 nämns fornforskaren N. R. Broockman ha besökt Nådendal. Han skrev att kyrkan var förfallen och staden i uselt skick överlag. Klosterbyggnaderna hade lämnats åt sitt öde vid början av 1600-talet och tydligen hade kyrkan inte reparerats ordentligt efter branden på 1620-talet.³³⁵ År 1760 besökte samlaren A. Hylphers klosterlämningarna och konstaterade att murarna och några källare av klostrets byggnader ännu var synliga samt att abbedissan Birgitta Kurcks grav fanns i östkoret av kyrkan. Detta omnämnande anses dock vara det sista om själva interiören i kyrkan före 1860-talet.³³⁶

I Finland utgavs så kallade ortsbeskrivningar under presidium av exempelvis professorerna Algot Scarin (1684–1771) och Johan Bilmark på 1700-talet.³³⁷ Några beskrivningar av denna typ behandlade även Nådendal. Man kan även skönja en viss kontinuitet från Juslenius: de inleds med topografisk beskrivning. Till dessa har senare forskning ständigt hänvisat, ofta bristfälligt. Professorerna var preses – dvs. ansvarade för innehållet – i det arbete, som skrevs *pro exercitio*, men inte i det som skrevs *pro gradu*.³³⁸

Den götiska historieskrivningen hade haft stor inverkan på historiesynen i Sverige under 1600-talet, men förändringar skedde under 1700-talet då synen på stat och religion förändrades. Man ställde sig exempelvis kritiskt till antikens källor om Norden. Detta nya företrädde även professor Scarin.³³⁹

³²⁹ Juslenius 2005, 5, 7.

³³⁰ Juslenius 2005, 9-41.

³³¹ Juslenius 2005, 17.

³³² Juslenius 2005, 25-41.

³³³ Juslenius 2005, 43-73.

³³⁴ Juslenius 2005, 75-173. Noaks sonson Magog ansågs ha varit finnarnas stamfar. Enl. Juslenius 2005, 155; Fewster 2006, 54. Fewster har påpekat att Magog även ansågs vara svenskar-nas stamfar. Enl. Fewster 2006, 54.

³³⁵ Leinberg 1888, 63; Hausen 1922, 56.

³³⁶ Leinberg 1888, 136; Hausen 1922, 57.

³³⁷ Klinge 1987, 633, Legnér 2004, 15.

³³⁸ Pekkanen & Seppälä-Pekkanen 2005, XV.

³³⁹ Urpilainen 1993, 33-48, 224-226.

Scarin presenterade avhandlingen *Coenobii Nadbendals in magno Finlandiae ducatu principis succincta historia* år 1744 genom Engelbertus Rancken. I verket hänvisades till Rhyzelius, till Nädendalsnamnets etymologi och beskrevs klostrets grundläggning.³⁴⁰ Hausen nämner att även Algot Scarins avhandling 1744–1745, behandlade Nädendal, men att den var ”knapp och ytlig”.³⁴¹ Det har dock undgått Hausen att den andra delen var en *pro gradu* som framlades av Engelbertus Rancken, trots att innehållet till stor del är likartat.³⁴²

Johan Bilmarks avhandling år 1775, *Analecta quedam Historiae coenobii Nädendabliensis in Finlandia*, nämns ofta (felaktigt) som den tidigaste undersökningen av klostret. Bilmark var professorn Algot Scarins efterföljare år 1763 – Scarin hade varit intresserad av Åbo domkyrkas historia. Under Bilmarks tid disputerade även H. G. Porthan under ämnet Åbo domkyrka.³⁴³ Bilmarks avhandling framlades av Petrus Elmgren och man hänvisar till Scarin och Rancken 1744–1745. Bilmark hänvisar till bl.a. också Rhyzelius.³⁴⁴

Under 1700-talet sågs fornforskningen i Sverige som en provinsiell företeelse. Medan historieskrivningen presenterade kronologier och var knuten till den politiska makten, var fornforskningen plats och föremålsinriktad. Andreas Olavi Rhyzelius (1677–1761) översiktsverk *Monasteriologia svigothica, eller Klosterbeskrifning* från 1740 anses ha haft stor betydelse för forskningen vid denna tid.³⁴⁵ Detta bör beaktas som synnerligen intressant emedan tidigare forskning ofta betonat vikten av forskningen kring borgar och kyrkor för historiesynen, som tog form under senare delen av 1800-talet. Intresset kanske fortfarande var förankrat i synen på historien som en biblisk frälsningshistoria.

III.2. Romantikens tidevarv: fornforskning och nationsbygge

Idéhistorisk bakgrund till synen på klosterlämningarna i Nädendal under första hälften av 1800-talet

Den som i egentlig mening anses ha startat forskningen kring forntiden i Finland var Henrik Gabriel Porthan (1739–1804). Porthan ställde sig kritisk till göthicismens romantiska idéer. Porthan har allmänt ansetts vara ”summan av det finländska 1700-talets akademiska upplysning”, och ansåg att lagom är bäst – han lär ha hatat överdrifter.³⁴⁶ Porthan anses ha fått influenser till sin forskning av J. A. Ernesti (1707–1781), C. G. Heyne (1729–1812) och även J. J. Winkelmann (1717–1768), som utförde utgrävningar i Pompeij. Den mångfacetterade Porthan kan därmed även ses som ”fadern till klassisk arkeologi” i Finland.³⁴⁷ Porthans syn på folk och nation skiljde sig

³⁴⁰ Scarin 1744, 5, 7-9, 10-19, 20-25; Rhyzelius 1740.

³⁴¹ Hausen 1922, 5.

³⁴² Rancken 1745.

³⁴³ Valkeapää 2000, 30; Ringbom 1986, 16-21.

³⁴⁴ Bilmark 1775, 2-4, 8; Scarin 1744; Rancken 1745; Rhyzelius 1740.

³⁴⁵ Rhyzelius 1740; Legnér 2004, 20-21.

³⁴⁶ Manninen 2000a, 9.

³⁴⁷ Jarva 2000, 61, 84-85.

avgörande från Juslenius syn: han avskiljer de finska och svenska språkelementen i skilda "nationer", skilda *ethnie*. Nationalismen i Finland på 1800-talet var inte en reaktion mot upplysningen utan hade influerats av Porthan.³⁴⁸

Forskningen omfattade både studiet av fasta fornminnen, såväl etnologiska som förhistoriska föremål samt insamling av folkloristiskt material.³⁴⁹ Porthan har historigrafiskt "valts" till att representera upptakten till en finsk historieskrivning framom sina föregångare Scarin och Bilmark. Porthans intresse för antiken, estetik, mytologi och konst i kombination med källkritik har dock ansetts legat som grund för 1800-talets fornforskning.³⁵⁰

Skalden Johan Ludvig Runebergs (1804–1877) och professor Zacharias Topelius (1818–1898) litterära produktion influerade särskilt de finländska nationalistiska ideologerna under andra halvan av 1800-talet.³⁵¹ Finskhetens programmet var till en början beroende av storfurstendömet byråkratiska karaktär och Helsingfors blev dess centrum med sin monumentala arkitektur. Universitetet blev sedan 1828 vaggan för skapandet av "finskheten": Runeberg skapade idén om de ädla finnarna i det inre av Finland (exempelvis i dikten om *Paavo* och verket *Älgskyttarne*) och professor Elias Lönnrot (1802–1884) samlade sina dikter till *Kalevala* i de östra rannarna. Matti Klinge har påpekat att man här kan finna ursprunget till Runebergs "två fosterland" – ett Finland som stod i förhållande till väst och det inre av Finland med sin kontakt till öst. Eftersom det var svårt att identifiera sig med Stockholm eller S:t Petersburg, byggde man sin identifikation på "bonden Paavo".³⁵² Med andra ord avspeglas Runebergs syn på fosterlandet i *Fänrik Ståls sägner*. Naturen och folket är idealiserat: ett tålmodigt och spartanskt folk. Boken har haft en mycket stark betydelse för folkbildningen i Finland.³⁵³ Klinge och Fewster har påpekat att Lönnrots och Runebergs med fleras syn på att landet består av ett finskt folk vid kusten, ett annat på låglandet och ett tredje folk – mer ursprungligt – i inlandet härstammar från Porthan.³⁵⁴ Det förefaller som om språk och etnicitet blev en del av hans protonationalism.³⁵⁵

Intresset för fornforskning ökade även i Finland på 1820- och 1830-talen, bland annat i och med utgivandet av Lönnrots *Kalevala* (1835). Fornforskningen hörde, som sagt, vid seklets mitt ihop med den spirande nationalismen – inom både den fenomanska och den (en aning senare skapade) svekomanska ideologin.³⁵⁶ I historiedebatten vid denna tid deltog ansedda historiker, som kom att forma bilden av Finlands historia långt in på 1900-talet. Detta var en del av det pågående nationsbygget.³⁵⁷

Den ideologiska ramen för fornforskarna måste ses mot en bakgrund av 1800- och 1900-talets politiska klimat. Efter Finlands separering från Sverige i och med det

³⁴⁸ Manninen 2000b, 237-241.

³⁴⁹ T.ex. Härö 1984, 15, 23, 25.

³⁵⁰ Se t.ex. Klinge 1982, 63-86; Urpilainen 1993, 15-16; Fewster 2006, 56.

³⁵¹ Se t.ex. Klinge 1996, 151-156; Klinge 1998; Loima 2006, 130.

³⁵² Klinge 1982, 15, 21. Då det gäller frågan om de "två fosterlanden" har Sten Högnäs påpekat att även Topelius hyste dylika föreställningar: om en kustbefolkning och en befolkning i inlandet – och skillnaderna i svenskt och finskt lynne. Se Högnäs 1995, 7-14.

³⁵³ Klinge 2004, 13.

³⁵⁴ Klinge 1989b, 39-57; Fewster 2006, 58-60.

³⁵⁵ Manninen 2000, 235-241; Fewster 2006, 60-62.

³⁵⁶ T.ex. Salminen 2003, 35-36; Fewster 2008, 197-202.

³⁵⁷ Se t.ex. Loima 2006. I Sverige har historiedebatten som en del av nationsbygget under 1900-talet granskats av Ulf Zander. Se Zander 2001.

så kallade Finska kriget 1808–1809 blev 1800-talet en period av autonomt styre under den ryske kejsaren – ett århundrade då tankar kring ”finskheden”³⁵⁸ konstruerades och anammades av eliten och borgerskapet, som influerades av de nationalistiska strömningarna.³⁵⁹ Den första nationalistiska vågen bland de finländska intellektuella var troligen en form av ”protonationalism” på 1820-talet, då retoriken fördes på svenska. ”Modern”³⁶⁰ nationalism utvecklades på 1870- och 1880-talen efter en tid av ”invention of tradition”.³⁶¹ Denna period anses även vara den, då det så kallade ”moderna genombrottet” sker inom litteraturen och i kulturhistorisk kontext.³⁶² Det sammanföll även med industrialiseringen i Finland under 1860-talet, och järnvägen byggdes ut. Det ekonomiska uppsvinget hörde också samman med stiftandet av nya lagar under kejsar Alexander II:s tid. Lantdagen började sammankomma regelbundet.³⁶³ Juhani Mylly vill skilja den äldre nationella väckelsen i Finland under första halvan av 1800-talet, från den senare nationalistiska *fennomanin*, genom att kalla företrädarna för denna tidigare patriotism för *fennofiler*. Han anser även att fennofilernas ”projekt” i viss mån fortsatte i den så kallade *kultursvenskheten*. Brytningen skedde på 1860-talet.³⁶⁴

Politiskt måste man dock även betona betydelsen av universitetets roll år 1848 – under Europas *Tolle Jahr*. På Floradagen ordnade man en ”konservativt-nationalistisk antirevolutionär motdemonstration”, som Klinge uttrycker det. Tillfället omsattes till en lojalitetsförklaring till kejsaren, där bl.a. Runebergs *Vårt land* sjöngs för första gången. Ideologiskt ville man göra studenterna till patrioter snarare än revolutionärer.³⁶⁵ I samband med universitetet bör det nämnas att universitetsreformen år 1852 även var av betydelse, emedan den i stort sett var i kraft till år 1990. Universitetet förblev en finsk institution med principiell autonomi och utan ryska språkkrav.³⁶⁶ Studentnationerna förbjöds, men återuppstod i och med legaliseringen år 1868. De kom att bli viktiga arenor inom det politiska livet emedan universitetslärarna och studenterna

³⁵⁸ Derek Fewster förklarar termen ”finskhed” (*Finnishness, suomalaisuus*) och ”bilden av Finland” enligt följande: de betonar den finländska historiens unika drag och innehåller positiva värderingar samt företräder åsikter om att nationen ockuperats av Sverige. Se Fewster 2006, 42-43.

³⁵⁹ Se t.ex. Jussila 1987; Klinge 1996, 127-288; Loima 2006.

³⁶⁰ Modern definieras enligt Nationalencyklopedin enligt följande: ”...som sammanhänger med nutiden (med vag gräns bakåt; ofta i fråga om tiden från och med den industriella revolutionen, det demokratiska genombrottet e.d.); (speciellt) som överensstämmer med nyaste kunskap och teknik; som överensstämmer med nyaste smak (speciellt om nyare konstruktningar, ofta med bibetydelse av svårbegriplighet).” Se <http://www.ne.se/kort/modern>, senast sedd 26.4.2009.

³⁶¹ Loima 2006, 91-92. Se även Fewster 2006, 30-38, 401-405; jfr Smith 1991; Hobsbawm 2005.

³⁶² Inom litteraturen hade riktningen ”...sina rötter i de tänkesätt som karakteriserade industrialismens nya samhälle och i en livsåskådning som byggde mer på naturvetenskap och framstegstro än på religion och spekulativ filosofi.” Enl. Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se/kort/detmodernagenombrottet>, senast sedd 25.4.2009; jfr kapitel I.

³⁶³ Klinge 1996, 187, 191,

³⁶⁴ Mylly 2002, 47-48.

³⁶⁵ Klinge 1996, 152-153.

³⁶⁶ Klinge 1996, 163.

aktivt deltog i, och skapade, de språkpolitiska partiernas ideologier.³⁶⁷ Och ideologierna var även starkt förankrade i synen på det förflutna. I detta avseende är det helt väsentligt att reflektera detta också i förhållande till de olika aktörernas nätverk och samhälleliga bakgrund. J. L. Runeberg kom till exempel att räknas som en medlem av Tengströmarna, som hade en stark anknytning till universitetet, via sin hustru Fredrika (född Tengström). Fredrika Runebergs historiesyn, i likhet med Runebergs, avspeglas även i hennes produktion. Årkebiskop Tengströms betydelse i skapandet av en ”finskhet” från och med år 1809 har nämligen varit mycket viktig. I andra delen av *Fänrik Ståls sägner* spelade synen på Finska kriget (1808-1809) en avgörande roll i hur samtiden uppfattade skapandet av nationen Finland: i synen på fosterlandet uttryckt i exempelvis dikten *Vårt land*. I denna dikt finns en stark landskapidealisering närvarande.³⁶⁸

Några historiker har haft särskilt stor inverkan åtminstone på de tidiga arkeologiskt intresserade forskarnas synvinklar – dessa är: J. F. Kajaani, Wilhelm Lagus och C. M. Creutz samt Z. Topelius, som ofta ingår i senare forskares hänvisningar. Det är därför viktigt att ta upp deras synvinklar tillsammans med några övriga fall där Nådendal varit i fokus, för att belysa det intresse som förefaller ha funnits för lämnarna i förhållande till skapandet av Finlands historia.

Lagus och Arwidssons verk presenterar källor till Finlands historia, varför de kan ses representera intresset för källutgivning. Lagus verk, *Handlingar och uppsatser rörande Finlands kyrko-historia*, del IV innehåller källor till Nådendals kloster.³⁶⁹ Arwidssons *Handlingar till upplysning af Finlands häfder* del 3 innehåller även källpublikationer, delvis med hänvisning till Lagus.³⁷⁰

Topelius och Nådendal

Zacharias Topelius var redaktör vid *Helsingfors Tidningar* och doktorerade år 1847. År 1854 utnämndes han till professor. Han deltog i historiedebatten vid mitten av 1800-talet gällande frågan om Finlands folk ägde en historia. Han anses ha påverkats av exempelvis Geijer och Runeberg i sin syn på fosterlandet. Religionen var även en viktig del av det nationella för Topelius.³⁷¹ Hans syn på katolicismen var uppenbart negativ.³⁷²

Topelius utgav *Finland framställt i teckningar* år 1845, där ett antal nationella ”minnesplatser” är beskrivna. I förordet påpekar Topelius att arbetet är det första i sitt slag i Finland och inspirerat av ett svenskt motsvarande verk. Verket skulle vara en skildring med element av geografi, historia, statistik och folksaga.³⁷³ Det vill säga i någon mån ha kvar samma uttryck som Ortsbeskrivningarna från 1700-talet. I kapitel

³⁶⁷ Klinge 1996, 196.

³⁶⁸ Klinge 2004, 27-36, 381-382.

³⁶⁹ Lagus 1845-1850.

³⁷⁰ Arwidsson 1849, 17; Lagus 1847, 63. Det exemplar av Arwidssons *Handlingar...* del 3, som jag hittade i Studentbiblioteket har de facto tillhört den Westfinska Afdelningens bibliotek. Arwidsson 1849.

³⁷¹ T.ex. Tommila 1989, 77; Tiitta 1994, 92-93, 101, 303-349; Syväoja 1998, 58-60; Klinge 1998; Forsgård 1998; Fewster 2006.

³⁷² Klinge 1998, 303-313; Valkeapää 2009, 98.

³⁷³ Topelius 1845, 3; Mellin 1840; Häyrynen 2005, 41.

7 behandlas den lilla staden Nådendal, som ”...vuxit upp kring det stilla brigittiner klostret af samma namn”.³⁷⁴ Topelius beskriver de materiella lämningarna i korthet:

På backen till venster om kyrkan ses ännu lemningar af det gamla klostret: qvarlefvor af en mur – det är allt. Kyrkan sjelf har för 60 eller 70 år sedan fått sig ett torn, det hade den icke förut, men likväl säges man se uppå den, att fordna tiders herrlighet är förgången.³⁷⁵

Topelius ägnar även den sista nunnan, ”katholicismens enka”, några rader.³⁷⁶ Topelius idé med verket var att visa regionala identiteter på basis av landskapen, för att skapa en nationell identitet. Tidigare bilder av Nådendal hade närmast ingått i reseskildringar. Nådendal kom att förbli ett av de mest avbildade landskapen även i senare verk av liknande karaktär som *Finlands framstäldt i teckningar*.³⁷⁷

I *Boken om vårt land* från 1875 ingår berättelser från Finlands ”katolska tid”, exempelvis om biskop Hemming. Inget nämns dock om Heliga Birgitta i detta sammanhang. Angående lagar och rättigheter på 1300-talet³⁷⁸ skriver Topelius att ”...detta länder Svenskarne till heder och tack, att de icke ville förtrycka Finland, utan upplyfta detta land och dess folk till sin jemnlige.”³⁷⁹ Biskop Magnus Tawast ses som en positiv gestalt, som styrde Finland ”...med stor vishet”.³⁸⁰ Topelius har dock inte mycket till övers för katolicismen, som

...var mycket blandad med menskliga villfarelser, men man hade då ingen bättre. [...] De [påven och prästerna] lärde, att påfven har makt öfver människors tro och samveten. Katolikerne tillbedja Jungfru Maria och helgonen; därför hade också i vårt land hvaroch en sitt skyddshelgon, som han anropade, fastän alla helgon varit fattige syndare, likasom vi. Men de katolske presterne ville vara sådane medlare, att ingen kunde blifva salig förutan dem.³⁸¹

Om Nådendals kloster skriver Topelius några sidor senare. I klostret rådde dock friden – här fann många övergivna och olyckliga ”...en efterlängtdad fristad inom de stilla klostermurarna”. Även Topelius skriver om sju kloster (ett ofullbordat, som han placerar på Åland). Nådendals kloster ”byggdes af Magnus Tawast år 1443”, konkluderar här. Vid klostret fanns en trädgård med nyttoväxter och ”de flitiga nunnorna” stickade strumpor och broderade.³⁸² Som minnen från den katolska tiden kvarstår helgonbilder och altarskrudar samt strumpstickningen i Nådendal.³⁸³ Topelius syn på vad som räknas som nunnornas ”skatter” finns delvis kvar ännu på 2000-talet – det

³⁷⁴ Topelius 1845, 102. Vyn över kyrkan sedd från söder är berömd. Se fig. 5.

³⁷⁵ Topelius 1845, 103.

³⁷⁶ Topelius 1845, 103; Valkeapää 2009, 98.

³⁷⁷ Häyrynen 2005, 41, 71, 75-76.

³⁷⁸ Topelius 1875, 253-280.

³⁷⁹ Topelius 1875, 281. En kontinuitet i denna syn kan exempelvis representeras av Jalmari Jaakkola. Han framhäver 1300-talet som ett århundrade av betydelse för ett nationellt Finland. Jaakkola 1928; Jaakkola 1944; Pirinen 1985.

³⁸⁰ Topelius 1875, 283-285.

³⁸¹ Topelius 1875, 286.

³⁸² Topelius 1875, 289-290; jfr Rhyzelius 1740, 298.

³⁸³ Topelius 1875, 291-292.

Fig. 5. Litografi över Nådendals klosterkyrka sedd från syd, tryckt i Topelius 1845, jfr fig. 4. Notera väderkvarnen till vänster om kyrkan – den är belägen på den tillsvidare kala kullen som gömmer klosterlämningarna. Museiverket.

är dessa som kan stå i någon form av prakt med tecken på förgängelse, som räknas, inte kvarlevor av vardagen i form av föremålsfragment etc. Nunnornas trädgård med sin frid har en stor roll i denna syn – som en metafor för himmelriket.

I Topelius diktning ingick temat ”den sista nunnan” även i dikten ”Katholicismens enka i Finland (Historiemålning)” i diktsamlingen *Sånger* III år 1889. Temat är ett *vanitas*-motiv eller *memento mori*.³⁸⁴ Dikten lyder enligt följande:

En höstqväll. Nådendal. Ruin af klostret.
Solnedgång. Hafvet purpurrodt i vester.
Man ser en skara bilderstormare,
På gyckel styrda ut i biskopsmössor
Och nunnedok, i nysstænd eld förbränna
Reliker, helgonbilder, rosenkransar...
Belyst af skenet från papismens aska,
Står, åtti år, i brigittinerdrägt,
Den fromma syster Elin, sista nunnan
I Nådendal. Hon knäpper sina händer,
Med tårögd blick, kring helga krusifixet.
Hon ser sitt tidehvarf med henne dö.³⁸⁵

I ”historiemålningen” var det höst för katolicismen med sina relikier, helgon och nunnedok i Finland, med den sista nunnan gick ”papismen” mot sin död, ansåg Topelius.

³⁸⁴ Topelius 1889, 219-220; Valkeapää 2009, 98. Fredrika Runeberg (1807–1879) berörde den sista nunnan Elin Knutsdotter även i sin roman *Sigrid Liljeholm*. Se Runeberg 1862; Syväoja 1998, 66-67; Valkeapää 2009, 98.

³⁸⁵ Topelius 1889, 219-220. Även återgiven av Valkeapää 2009, 101 (i not 34).

J. F. Cajan (Kajaani): en tidig (fennofil) popularisering av Finlands historia

Johan Fredrik Cajans (Kajaani) *Suomen historia* utkom år 1846 och kan ses som en tidig popularisering (och syntes av Lönnrots syn på finskheten), utgiven av Finska litteratursällskapet. Fewster har argumenterat för att verket kan ses som en del av 1800-talets historiskt förankrade nationsbygge.³⁸⁶

I förordet betonar Kajaani i Arwidssons anda viljan att bilda folket (och öka sammanhållningen) och lyfta finskan till ett kulturspråk, enligt följande: ”Siinä toivossa nyt, että tästä olisi jotakin hyödytystä yhteiselle kansalle, olemme tämän historian tutkineet ja kirjoitettuna Suomen kielellä prääntin kautta antaneet walkeuteen.”³⁸⁷ I inledningsorden framkommer att basis för Finlands historia är Finlands folk. Medeltiden hänvisas till som ”Paawinuskon aika” (*Påvetrons tid*). Det bör berättas hur finnarna bosatte sig här och hur ”...kristillisyden terweellinen siemen Ruotsin maalta pitääntänne tuotiin ja kuinka se lewitettiin...”³⁸⁸ Alla klostren behandlas, Jöns Budde omnämns, men inget särskilt nämns om klostrens fysiska lämningar. Däremot betonas Magnus II Tavast och hans tid på ett positivt sätt.³⁸⁹

Det finns en positiv konnotation till att Finland får kristendomen västerifrån i Kajaanis verk som kunde karaktäriseras som fennofilt. Först från och med slutet av 1800-talet verkar antisvenska stämningar klinga i de historiska synvinklarna. Detta kunde eventuellt bero på den politiska radikalering som sker under 1880-talet och blomstrar särskilt militant upp under mellankrigstiden.³⁹⁰

1850-talets synvinklar på historien – och Nådendal

Romantisering av ruinerna

Europa efter Wienkongressen har allmänt ansetts präglad av romantiken, som beundrade medeltidens mystik och ”gotik” som en motvikt till upplysningens klassicism. Den brittiska världens författare betecknades av den viktorsianska vurmen för medeltiden. Man fantiserade till och med om hur samtida byggnader skulle se ut som estetiska ruiner. Eftersom utgångspunkten för intresset var människan, reflekterades detta även i synen på ruiner: åldrandet i ruinen blev en metafor för *memento mori*.³⁹¹ Romantiken anses i Tyskland ha varat från slutet av 1700-talet i 150 års tid och kanske till och med längre. Till exempel Goethe ställde sig kritisk mot den nykatolska sentimentaliteten, men den vann gehör i sina uttryck att fånga skuggsidan av tillvaron och fick sina anhängare inom måleriet, grafiken och musiken under 1800-talet. Romantiken var ett andligt förhållningssätt, vilket gör det svårt att skapa en gräns till när de romantiska strömningarna avtog.³⁹²

³⁸⁶ Fewster 2006, 102-104.

³⁸⁷ ”I hopp om att detta på något vis kunde gynna det gemensamma folket, har vi undersökt denna historia och prääntat det skrivet på Finska språket och låtit den se dagens ljus.” Enl. Kajaani 1846, IV.

³⁸⁸ ”...kristendomens sunda frö fördes hit från Sveriges land och hur den spreds...” Enl. Kajaani 1846, IV.

³⁸⁹ Kajaani 1846, 147-166.

³⁹⁰ Jfr Fewster 2006.

³⁹¹ T.ex. Lowenthal 1985, 96-98, 148-149, 168-182.

³⁹² Klessman 1991, 14, 32.

Världsbilden baserar sig på den protestantiska, men en konvertering till katolicismen kunde ses som en verklighetsflykt i romantisk mening. Romantiken kan inte till fullo beteckna en epok, och exempelvis i konsten skapades inte ett eget uttryck för romantiken, utan man använde de existerande stilarna men ertsade nytt innehåll i dem.³⁹³

Nils Henrik Pinello (1802–1879) använde sig av Nådendals klostres öde i sitt teaterstycke i fyra akter, *Birgitta Kurck*, som skapades i slutet av 1840-talet. En del av stycket, *Den sista nunnans intagande i Nådendals kloster*, visades som en *tableau vivant* i Åbo 1849. Konstnären R. W. Ekman (1808–1873) ansvarade för scenerna, som ackompanjerades av orgelmusik. Pinellos skådespel hade premiär i Åbo i sin helhet år 1870. Bland annat Emil Nervander kände till teaterstycket redan år 1869. Nervander gjorde sedermera en antikvarisk forskningsresa just bland annat till Nådendal. Den sista nunnans öde var ett *vanitas*-motiv och berörde uppenbarligen även forskarna.³⁹⁴ Nervanders förkärlek för *memento mori*-känslor har även påvisats.³⁹⁵ Man kunde anta att Pinellos stycke påverkade Nervanders historiebild.

I detta sammanhang kan även nämnas att bland andra konstnärerna Ekman, Severin Falkman (1831–1889) och Adolf von Becker (1831–1909) odlade (utländska) nunne- och munkteman – tillsammans med måleriska ruiner – i sin produktion,³⁹⁶ vilket för tankarna till en stark påverkan från romantiken.

Ruinromantiken har inte tillskrivits ett starkt fotfäste i det kejserliga Finland. Detta tål dock att granskas närmare. *Kalevala* var först och främst ett homeriskt verk. A. I. Arwidsson (1791–1858), som tvingades gå i exil (till Sverige) på grund av sina ryssfientliga åsikter, var dock en ivrig beundrade av medeltiden.³⁹⁷ Det förefaller som om Arwidssons inverkan på just fornforskarna var stor och som om de romantiska idéerna sprids några decennier senare i Finland i förhållande till Europa just på grund av de politiska omständigheterna i storfurstendömet. Universitetsmännens betydelse för synen på Finlands historia och även de politiska strömningarna under 1800-talets första decennier är mycket viktig. De som sysslade med att skriva historia vid denna tid hyste en ungdomlig patriotism och nationell romantik i sina verk: A. I. Arwidsson, J. J. Tengström, Gabriel Rein och W. G. Lagus med flera. Det var av stor betydelse att universitetets självbestämmanderätt fortgick under autonomins tid.³⁹⁸ J. L. Runeberg fick starka influenser av Tengström och hans diktning påverkade samhällets syn på Finland och ”finskheden” enormt, vilket tidigare konstaterats.³⁹⁹

Gabriel Rein (1800–1867) var historieförare från 1834 till 1861 och höll föreläsningar om Finlands historia, som påverkade eleverna, fastän Rein höll en återhållsam linje mot överhögheten. Rein hade träffat Leopold von Rancke i Tyskland på 1840-talet och betonade vikten av en noggrann källforsk-

³⁹³ Börsch-Supan 1991, 34.

³⁹⁴ Valkeapää 2009, 97–99; Hirn 1998, 188; Cygnaeus 1889, 61; Lindberg 1921, 268; Forssell 2006, 711.

³⁹⁵ Lindgren 2009; jfr kapitel II.

³⁹⁶ Valkeapää 2009, 98.

³⁹⁷ Junnila 1979; Klinge 1986, 23–27, 45. Klinge har dock argumenterat för att de klassicistiska tankarna stannade kvar i synen på fosterlandet och ”finskheden”. Han har påpekat att det verkar som om det fanns en ”social beställning” på forndikterna. Viljan om att förena dem till ett epos uttalades första gången av C. A. Gottlund (1796–1875) år 1818 i Sverige. Se Klinge 1986, 28, 45.

³⁹⁸ Mylly 2002, 70–72.

³⁹⁹ Klinge 2004.

ning.⁴⁰⁰ Reins föreläsningar i Finlands historia från åren 1834 och 1835 är utgivna postumt och i dem nämner Rein även grundandet av Nådendals kloster.⁴⁰¹ Bland Reins elever fanns även pionjärerna i Finland på arkeologins område.

C. M. Creutz och Nådendals kloster

Greve Carl Magnus Creutz (1821–1893) var född i Pernå, studerade historia i Helsingfors och blev filosofie kandidat år 1846. Han utförde ytterligare studier i Sverige och skrev sin doktorsavhandling år 1849 om Nådendals kloster. På 1860-talet utnämndes han till landshövding för Åbo och Björneborgs län, och till guvernör år 1864. Han fortsatte dock att intressera sig för det förflutna – år 1875 var han med om att grunda Finska historiska sällskapet.⁴⁰²

Creutz publicerade sin skrift om Nådendals kloster i *Suomi* år 1849 och följande år som ett särtryck utgivet av Finska litteratursällskapet. Uppenbarligen ansågs ämnet vara en del av fosterlandets historia emedan den publicerats här.⁴⁰³ Skriften inleds med hänvisningar till Finlands kristnande och biskopslängder fram till 1400-talet, och anläggandet av klosterordnar i Norden. Creutz, som baserar sin skrift på Arwidsson, medeltida brevmaterial etc.,⁴⁰⁴ har inte heller undgått att notera att birgittinerklostret först anlades på bl.a. Helgås mark i Bjärnå 1441 innan det fick sin slutliga placering i Reso två år senare.⁴⁰⁵ Creutz behandlar – i likhet med många andra tidigare forskare – även frågan om ett dominikannunnekonvent ev. förlagt i Åbo, som skulle vara en sorts upptakt till birgittinerklostret.⁴⁰⁶

Creutz förhållning till själva området förblir dock avlägsen – han ägnar inget större intresse åt de fysiska byggnadslämningarna. Men han avslutar dock med ett stycke levande kulturhistoria:

Och om man undantager kanske några obetydliga ruiner och några mumier, hvilka sednare än i dag i Nådendals kyrka visas för den besökande främlingen, äro de högst allmänna strumpstickerier, som ännu i det lilla Nådendal med mycken framgång af invånare bedrifvas, det enda varaktiga minne, som detta förr så berömda och ansedda birgittiner kloster qvarlemnadt.⁴⁰⁷

Strumpstickerierna, från Rhyzelius verk och tid, finns alltså också omnämnda här. Till traditionen med ”strumpstickerier” hänvisas ofta även senare i de populära skildringarna av Nådendal eftersom det finns belägg för detta.⁴⁰⁸ Det är intressant att Creutz nämner att man tydligen under denna tid hade för vana att besöka ruinerna och framförallt bese gravarna – det gjorde även exempelvis hans samtida, Sven Gabriel Elmgren, och de övriga brunnsgästerna senare på 1860-talet, då brunnshusets

⁴⁰⁰ Mylly 2002, 119-120; Fewster 2006, 93.

⁴⁰¹ Rein 1870, III-IV, 219.

⁴⁰² Hanski 2003, 267-268.

⁴⁰³ Creutz 1850; Valkeapää 2009, 97.

⁴⁰⁴ Creutz 1850; Arwidsson 1849.

⁴⁰⁵ Creutz 1850.

⁴⁰⁶ Detta har behandlats av flera forskare i mycket stor omfattning. Jfr t.ex. Rhyzelius 1740.

⁴⁰⁷ Creutz 1850, 257; Rhyzelius 1740, 298.

⁴⁰⁸ Se t.ex. Heino 1983, 21; Setälä 2003, 184.

verksamhet blommat upp.

Vid mitten av 1800-talet var den europeiska fornforskningen präglad av romantikens och evolutionsteorins idéer. Romantiken har som sagt setts vara borgerlighetens motreaktion på 1800-talet mot upplysningssidéerna från föregående sekel. Romantiken vurmade för nationalitetstanken och därför har arkeologi också ansetts vara en vetenskap för den bildade medelklassen, som sökte efter sitt folks rötter – med särskilt intresse för brons- och järnålder samt medeltiden.⁴⁰⁹ De konstnärliga uttrycken nådde i viss mån Finland (och påverkade senare uppenbart bl.a. en mycket inflytelserik antikvarisk forskare, nämligen Emil Nervander).⁴¹⁰

Källutgivningarna under de första decennierna av 1800-talet i Frankrike och Tyskland påverkade även utgivningen av källor till Sveriges och Finlands historia. Dessa underlättade forskningen och gjorde också att man omfattade tankar kring den nationella historien. På 1850-talet började – i samband med en ökande professionalisering – historiska tidskrifter utkomma i Tyskland, Frankrike och Italien. Under dessa decennier uppkom även behovet av att skapa nationella arkiv. I Finland startade denna arkivbyggnad på 1840-talet.⁴¹¹ Under 1830- till 1850-talen skapades också en vokabulär på finska för behandlingen av ”förflutenheten” som kom att bli grunden i retoriken: ord som *muinaismuisto* (fornminne), *suomalaisuus* (finskhets) etc. ”slog igenom”.⁴¹² I samma veva ”fann” man även Nådendals kloster som ett minne i Finlands historia – något som nu höll på att skapas.

---

⁴⁰⁹ Mylly 2002, 102-104; Immonen 2008a, 79.

⁴¹⁰ Valkeapää 2009.

⁴¹¹ Mylly 2002, 157-161.

⁴¹² Fewster 2006, 97; Rapola 1960. C. A. Gottlund erbjöd en del alternativa termer, men dessa ”slog” inte igenom. Se Fewster 2006, 98; jfr kapitel I.

IV. SKAPANDET AV NÅDENDALS KLOSTERS MINNESPLATS (CA 1860– 1920)

IV.1. Bakgrund till aktörernas i Nådendal nätverk: intresset för Vadstena och Heliga Birgitta i Sverige

Romantikens Vadstena

Eftersom Nådendal är ett birgittinerkloster påverkar synen på hela orden och dess grunderska, Heliga Birgitta, mycket starkt även synen på en enskild klosterlämning av denna orden. För att förstå de första stegen inom antikvarisk forskning i Finland bör man ägna även Sverige några ord: Birgitta blev nämligen under 1800- och 1900-talet en nationell, politisk ikon. Men i Sverige intresserade man sig även för sin forntids ”storhet” under vikingatiden – nu, då Sverige reducerats politiskt. *Götiska förbundet* grundades år 1811 och en förebild inom historieskrivningen framom andra blev Erik Gustav Geijer (1783–1847). Geijers stil påverkade även fennofilerna och fennomannerna i Finland, särskilt Arwidsson och Topelius.⁴¹³ Götiska förbundet intresserade sig för historia, fornforskning och språkforskning med syfte att forma elitens identitet.⁴¹⁴ Denna krets hade redan intresserat sig för byggnaderna i Vadstena i början av 1800-talet. Förbundet påverkade stort fornminnesvården, då man ville återuppliva Sveriges ”nationalkaraktär”. Man protesterade till exempel mot att byggnaderna skulle byggas om av armén år 1815. Det stämningsfulla historiska minnet av Birgitta och hennes orden var värda att bevaras, ansåg man.⁴¹⁵

Historievetenskapen specialiserades under 1800-talets andra hälft, så att historikerna arbetade med de skriftliga källorna till det förgångna.⁴¹⁶ Seklets intresse för historia gjorde att arkiv öppnades och urkundsmaterialet började utges. Bakgrunden var patriotisk under första halvan av 1800-talet.⁴¹⁷ I samband med detta intresserade man sig för den nationella historien och dess politiska gestalter. Heliga Birgitta sågs som sagt även starkt anknuten till en nationell historia. Grundaren av *Götiska förbundet*, Per Henrik Ling (1776–1839), skrev skådespelet *Den heliga Birgitta* år 1818. Scenerna utspelar sig i Italien och Birgitta framhålls i ett positivt ljus.⁴¹⁸ Författaren H. C. Andersen (1805–1875) reste i Sverige och publicerade år 1851 en optimistisk bild av Birgitta och Vadstena i sitt verk *I Sverrig*.⁴¹⁹ I *Läsebok för folkskolan* år 1868 diktade finländaren Frans Mikael Franzén (1772–1847) om Vadstena:

⁴¹³ Tommila 1989, 66; Mylly 2002, 103.

⁴¹⁴ Legnér 2004, 197. För en översikt på Götiska förbundet och nygöticismen i Sverige etc. se Grandien 1987.

⁴¹⁵ Östergren 1981, 36-40.

⁴¹⁶ Dahlgren & Florén 1996, 55-56.

⁴¹⁷ Torstendahl 1964, 215-216.

⁴¹⁸ Ling 1818; af Johnick Östborn 2003, 55.

⁴¹⁹ Andersen 1851, 47-49; Hassler 1980, 109-120; af Johnick Östborn 2003, 55.

Det gifves ställen, som af minnen stråla
 Vid hvilas möte utmed skogens bryn
 Man häpen står, som vi en adesy,
 Bland dem är Vadstena, det verldsberömda,
 Det fordom helga, nu till dårhus dömda.
 Dess öde helgedom är ännu värd,
 Ja kanske mer än förr, en pilgrimsfärd.
 Res dit och se bland lemningar som rasa,
 Birgittas vålnad fly för den af Vasa...⁴²⁰

Vadstena var världsberömt, en helig plats, nu ”dömt” till hospital. Tack vare sitt minne var lämningarna ännu värdiga en status som helgedom, som raserats vid reformationen. Behovet av upprättelse för det ”birgittinska arvet” höjde tydligen på huvudet, troligen som en del av behovet av nationell stolthet och som en del av skapandet av en svensk historieskrivning.

Intresse för det materiella birgittinska arvet i Sverige

Under 1800-talets andra hälft tilltar det historievetenskapliga intresset för heliga Birgitta, särskilt i Sverige, i samband med källutgivningar av hennes uppenbarelser. Detta är en bidragande orsak till en ökning av biografisk litteratur och ett allmänt intresse för Birgittas liv, andlighet, klosterorden eller politiska verksamhet.⁴²¹ Intresset för Birgitta och Vadstena var som sagt romantiskt – samtidigt nationellt och provinsialt.⁴²²

Under 1800-talet utkom den första moderna, tryckta upplagan av utvalda uppenbarelser på fornsvenska, redigerade och utgivna av Gustav E. Klemming (1823–1893) åren 1854–1887.⁴²³ Exempelvis professor Henrik Schück kom att ha stor nytta av Klemmings litterära fynd (bl.a. medeltidshandskrifter bevarade i bokpärmar) i sin litteraturhistoriska forskning om bland annat Birgitta.⁴²⁴

På 1860-talet kom de stora nationella och internationella konst- och industriutställningarna att bli forum för ekonomiskt och kulturellt utbyte. Det blev viktigt att framhäva det egna landet och via det påverkades utställningsbygget i en ideologisk riktning.⁴²⁵ Fornforskningens roll i detta sammanhang var även väsentligt. I de nor-

⁴²⁰ Franzén 1979, 178. Även återgiven i af Johnick Östborn 2003, 55.

⁴²¹ För översikter över Birgittaforskningen se t.ex. Lindaräng 2002; Ahl 2002; Ahl 2003a-c; Nynäs 2006.

⁴²² af Johnick Östborn 1999, 15; Nynäs 2006, 139-140.

⁴²³ Klemming var handskriftstolkare, dock med ett bibliofilt grepp, men endast hans verk om Birgittas uppenbarelser har senare ansetts vara otillfredställande. Enl. Ehrensvärd 1977, 275-280.

⁴²⁴ Schück 1892; Schück & Warburton 1896; Schück 1901. Birgittaforskningen kan sägas ha kommit igång på allvar under sekelskiftet 1900. Till dem som benämnts banbrytande inom birgittaforskningen räknas förutom Schück exempelvis fil.dr Richard Steffen och professor Knut B. Westman. Forskningen koncentrerade sig på de textkritiska problemen, men fortsatte även att tolka och identifiera olika reella personer i Birgittas uppenbarelser. Se Steffen 1909; Westman 1911; Nynäs 2006.

⁴²⁵ Klinge 1996, 269-271. Dessa utställningar blev under 1860-talet oerhört betydelsefulla för

diska länderna gjordes rekonstruktioner av forna monument på 1600- och 1700-talen av eliten, som en vurm för det förflutna. Under 1800-talet förändrades bruk av det förflutna till att bli mer politiskt, dvs. nationellt. Arthur Hazelius (1833–1901) gjorde exempelvis rekonstruktioner (i form av friluftsmuseum, interiörer med mera) som kom att inspirera många museer och grupper.⁴²⁶

Svenska Vitterhetsakademiens antikvariska verksamhet var till en början enbart intresserad av ruiner, dvs. övergivna byggnader, av borgar, kyrkor och kloster med mera. Dessa fornminnen hade bland annat upptagits ånyo i ett nytt fornvårdsplakat av år 1828. Intresset för fornminnen var stor i exempelvis Visby och Alvastra – här grävde man redan år 1827 under ledning av L. F. Rääf. C. G. Brunius undersökningar i Lund var även led i utvecklingen av intresset för fornminnesvården och forskningen i Sverige. År 1902 sände Vitterhetsakademien en skrivelse till kungen där man framförde kritik mot restaureringarna i nationalromantisk anda och krävde bättre vård av minnena. I Sverige blev året 1920 en form av gräns i och med att det då kom en förordning om äldre byggnaders vård och underhåll.⁴²⁷ Svenska fornminnesföreningen, som hade grundats år 1869–1870, hade för avsikt att höja den nationella självkänslan enligt sitt program. De nya vetenskapsgrenarna gjorde att man intresserade sig allt mer för regionala särdrag inom landet. I Sverige gick hembygdsrörelsen och naturskydds-rörelsen sida vid sida vid sekelskiftet 1900.⁴²⁸ Intresset för Vadstena förefaller både nationellt och lokalt, men även religiösa intressen fanns att skönja.

---

hur nationen presenterade sin kultur och historia. Det blev aktuellt för Finland att profilera sig som en industrination och samtidigt skapa sin kulturella identitet mellan öst och väst. I likhet med vad som skedde i Storfurstendömet Finland, fanns en liknande strävan i Sverige under denna tid. Den svenska nationella identiteten skapades även – och uppvisades – vid dessa tillfällen: vurmen för det ”fornnordiska” fanns närvarande i Parisutställningen 1867: en kopia av Ornässtugan (Gustav Vasas boning) var uppförd där. Helsingforsutställningarna 1875 och 1876 uppvisade även prov på historiens identitetsskapande roll. Studentavdelningarnas idoga insamlande av etnografiska föremål konkretiserades i etnografiska docktablåer under den andra utställningen. Se Smeds 1996, 71-76, 102, 140; Schwindt & Sirelius 1922, 7-8; jfr af Geijerstam 1998, 12-13.

⁴²⁶ Petersson 2003, 117-118.

⁴²⁷ Westlund 1946, 324-348.

⁴²⁸ Sundin 2003, 52-54. En allmän översikt över arkeologins historia i Sverige i förhållande till nationalism och *ethnie*, och slutligen rasism har sammanställts av Maja Hagerman. Se Hagerman 2006.

IV.2. Sven Gabriel Elmgren och Nådendals klosterlämningar

Elmgren och hans tid

Historikern, professorn Sven Gabriel Elmgren (1817–1897) var dock den första som mätte upp själva klosterlämningarna i Nådendal i en grov skiss, som ingick i hans bok om platsen år 1863.⁴²⁹ Kyrkan hade byggts om i olika etapper från och med 1600-talet och hade återigen varit i behov av omfattande reparationer, som genomfördes under 1860-talet.⁴³⁰ Elmgren följde sträckningen av klosterkomplexets överväxta murars rester ovan mark och försökte skapa en första uppfattning om var byggnaderna legat. Varför?

Elmgren har av sina biografer beskrivits som en man som arbetade i det tysta och därför föll i skuggan av sin tids stora namn.⁴³¹ I en dödsruna framhävs Elmgrens gärning i ”det finska nationalmedvetandets stärkande genom höjandet af kunskapen om fäderneslandet, dess forntid och nutid, dess litteratur och minnesvärda män”.⁴³² Elmgrens bakgrund i ett prästhem gjorde honom, enligt biografen, till en ”afgjord demokrat” som senare ”med sådan värme och energi anslöt sig till det finska nationalitetssträvandet”.⁴³³

Vid hundraårsminnet av Elmgrens födelse år 1917 framhövdes Elmgren i ett minnestal som en sann ”fosterlandsvän”.⁴³⁴ Elmgren var teologie licentiat och mångårig sekreterare för Finska litteratursällskapet på 1840-talet, då han även verkade som t.f. kurator för den Vest-finska Afdelningen till dess upplösande 1852. Under denna tid var även historikerna H. A. Reinholm⁴³⁵ och K. A. Bomansson medlemmar av studentavdelningen, så de kände varandra uppenbarligen redan från denna period. Elmgren blev teologie kandidat år 1844, men prästvigdes inte på grund av sina liberala idéer. År 1862 blev han vicebibliotekarie vid universitetsbiblioteket och från den tjänsten avgick han med pension år 1891.⁴³⁶ Han har till och med blivit kallad en av Finska litteratursällskapets (SKS) mest betydande gestalter vid sidan av Elias Lönnrot.⁴³⁷ Det har även ansetts att Elmgren motverkades på flera plan på grund av sin fennomanska ideologi från och med 1840-talet, uppenbarligen inom det kyrkliga.⁴³⁸

De nationalistiska strömningarna började även influera de intellektuella i Finland: en nationell historiekultur höll på att formas vid Alexanders-universitetet (sedan 1828 i Helsingfors) och även historiska föreningar grundades.⁴³⁹ Nationalismens idéer blev

⁴²⁹ Elmgren 1863.

⁴³⁰ Lilius 1969, 130-135.

⁴³¹ Maliniemi 1939, V; Mäkinen 2003, 551.

⁴³² Ignatius 1899, 3.

⁴³³ Ignatius 1899, 5.

⁴³⁴ Palmén 1922, 65; Tommila 1989, 138.

⁴³⁵ Reinholm fick stipendium från Finska litteratursällskapet för en resa till Ladoga-regionen år 1847. Se Nordman 1968, 17-19.

⁴³⁶ Palmén 1922, 17-19, 38-39.

⁴³⁷ Palmén 1922, 5; Sulkunen 2004, 95.

⁴³⁸ Maliniemi 1939, VII-VIII.

⁴³⁹ T.ex. Klinge 1967; Klinge 1978; Klinge 1989a; Klinge 1996, 34-43; Mylly 2002, 160-164; Fewster 2006, 92, 146-150.

viktiga för vetenskapsmännen i medelklassen (borgerskapet): de delade således ett intresse i "rötterna" till deras folk och de ansågs kunna bli funna via exempelvis arkeologin. Synen på vad som verkar ha varit relevant att betona i Finlands historia – t.ex. i debatten om huruvida finnarna överlag hade en historia på 1840- och 1850-talet – var det just medeltiden som vid denna tid kunde erbjuda de minnesmärken och minnen samt historiska källor till det man uppfattade vara det finska folkets historia: "Historialliset muinaismuistot edustivat enimmäkseen yleistä hengen viljelyn historiaa ja kristinuskon ja sivistyksen voittoa, mutta toisaalta ne olivat myös erilaituisia merkkejä kansallisista henkisistä arvoista", har Derek Fewster konstaterat.⁴⁴⁰ År 1857 firades ett stort fosterländskt jubileum – 700-årsminnet av Finlands kristnande och S:t Henriks verksamhet.⁴⁴¹ Även en del av borgarna sågs som nationella symboler i denna bemärkelse. Bland annat Georg Zacharias Forsman (senare Yrjö Sakari Koskinen, slutligen Y. S. Yrjö-Koskinen) verkar ha argumenterat för en historiesyn där också fornminnen från svenska tiden kunde ses i just denna kontext.⁴⁴² Gottlund konstaterade att de medeltida lämningarna var betydande redan år 1831: "Se on moni joka sanoo Suomessa ei löytyvän mitään *Vanhoja Jäännöksiä*. Se on oikeen sanottu, jos sillä sanalla ymmärretään vanhoja pakanallisia temppelöitä, hautakammioita, tahi muita sellaisia..."⁴⁴³

[...] ...eivät myöskään meidän vanhoin-Jäännökset onk varsin vanhat ja harmoopaiset. Hyö ovat kaikki lähteneet ehkä siitä ajasta kuin keäntymme Ruotsin vallanalaisiksi, ja suurin osa on vasta siitä Paavilaisesta ajasta luettavia.⁴⁴⁴

Den första perioden av intresse för utgrävning och dokumentation av ruiner kunde även benämnas "monumentalarkeologisk". Huvudintresset var att gräva ut och dokumentera ruiner.⁴⁴⁵ Men Arwidsson hade påpekat att ett folk endast lever i sin historia och i sina fornminnen. Från dem skulle man få fyr åt sitt fosterländska sinne.⁴⁴⁶ Fornminnena var alltså inte enbart av intresse på grund av sin "monumentala" karaktär, utan viktiga just som en del av nationsbygget – som minnen som deltog i den nationella narrationen (den "stora berättelsen") och skapandet av en historia åt Finlands "folk", i identifikationen med en politisk och religiös "finskhets".

Utgrävningar gjordes på 1860-talet i Finland av vissa historiker, så som av K. A.

⁴⁴⁰ "Historiska fornminnen företrädde främst allmän andlig odling och kristendomens och civilisationens seger, men å andra sidan var de även märken för nationella andliga värden av olika kvalitet." Enl. Fewster 2008, 102.

⁴⁴¹ Härö 1984, 55-56; Klinge 1996, 195; Valkeapää 2000, 151; Fewster 2006, 118, 124.

⁴⁴² Ripatti 2007, 55.

⁴⁴³ "Det är mången som säger att man i Finland inte kan påträffa några Gamla kvarlevor. Det är rätt sagt, ifall man i detta avseende menar forntida, hedna tempel, gravkamrar eller andra dylika..." Enl. Gottlund 1831, 449 (i not). Detta bör alltså ses mot en bakgrund i att arkeologin på början av 1800-talet i Porthans anda ännu av flere ansågs vara endast en del av antikforskningen. Jfr Andrén 1997.

⁴⁴⁴ "...inte är heller våra gamla-Kvarlevor särskilt gamla och gråhåriga. De härstammar alla kanske från den tid då vi föll under Sveriges valde, och största delen av dem är från Påvedömet's tid". Enl. Gottlund 1831, 450. Gottlunds uppfattning var även att finnarna fordom blev under svenskt valde.

⁴⁴⁵ T.ex. Taavitsainen 1999, 7-8.

⁴⁴⁶ Syväoja 1998, 13.

Bomansson i Kökars klosterlämningar i slutet av decenniet. Bomansson hade utgivit den första egentliga akademiska avhandlingen med arkeologiskt tema i Finland år 1858.⁴⁴⁷ Finska litteratursällskapet gav stipendier för arkeologiska resor, bl.a. åt J. R. Aspelin till Österbotten år 1868. Utgrävningar som gjorts även av historikerna Karl Ferdinand Ignatius (1837–1909, senare senator), Georg Zacharias Forsman och Axel Olof Freudenthal vid denna tid, var bekostade av universitetet och deras fynd tillföll universitets samlingar, som sedan 1849 bestod av myntsamlingen respektive etnografiska samlingen. Litteratursällskapet donerade sina samlingar till universitetet och från och med år 1869 bevarades de i universitetets laboratoriebyggnad, det så kallade Arppeanum (sedermera Statens historiska museum 1893).⁴⁴⁸

Personerna inom litteratursällskapet (SKS) representerade starkt det savo-karelska och viborgska, medan Elmgren representerade den konstitutionella fennomani som frodades vid den Vestfinska afdelningen. Då klimatet på 1850-talet blev mer ryssfientligt sökte män som Elmgren en andlig kontakt i väst och den gamla kontakten till Sverige. Under detta decennium startade projektet att resa en staty över Porthan och utge hans samlade skrifter.⁴⁴⁹ Tillsammans med Topelius karaktäriseras därmed även Elmgren som liberalfennomani. Liberalismen stödde sedermera folkupplysning då språkstriderna drog igång på 1870-talet.⁴⁵⁰

Elmgren arbetade som tidningsman och författare på 1850-talet, då han bl.a. skrev biografier över Finlands stormän. I sin historiesyn anses han vara influerad av romantikern A. I. Arwidsson.⁴⁵¹ Elmgren anses även ha blivit – i likhet med Topelius – influerad av sin lärare, Gabriel Rein.⁴⁵² Elmgren var även aktiv inom pressen och anslöt sig till den snellmanska nationalitetstanken. Uppenbarligen därför behandlade Elmgren även fosterländska teman, biografier och lokalhistoria (om exempelvis sin hemort Pargas). År 1860 promoverades han tillsammans med bl.a. Snellman, Lönnrot och Cygnaeus till hedersdoktor. År 1873 utnämndes han till e.o. professor.⁴⁵³ I debatten vid seklets mitt gällande finnarnas historias vara eller inte vara, ställde han sig tillsammans med bl.a. Snellman i det läger som betonade den kulturhistoriska synvinkeln på historien. Under denna tid innefattade kulturhistoria även kyrkohistoria – Elmgren utgav så det första finskspråkiga verket om Finlands kyrkohistoria år 1850.⁴⁵⁴ Elmgren var en av dem som inom Finska litteratursällskapet – däribland Topelius och Bomansson – deltog i verksamheten i den historieintresserade krets, som år 1864 bildade det som senare kom att bli Finska historiska samfundet (1875).⁴⁵⁵

Porthanmonumentet restes slutligen år 1864. Det sammanföll ”kuriöst” med grundandet av Historiska sektionen. Elmgren noterade följande:

Ett kuriöst sammanträffande var, att Porthanska monumentet

⁴⁴⁷ Bomansson 1858; Nordman 1968, 17-18.

⁴⁴⁸ Salminen 2003, 36, 45; Nordman 1968, 17-18; HArk II 1868, 166-167 (§2).

⁴⁴⁹ Klinge 1967, 123-131, 148; Sulkunen 2004, 95-98, 114-117.

⁴⁵⁰ Sulkunen 2004, 123.

⁴⁵¹ Palmén 1922, 8, 45, 50, 64.

⁴⁵² Tommila 1989, 73-75, 80-81.

⁴⁵³ Palmén 1992, 7-8; Maliniemi 1939, VI.

⁴⁵⁴ Tommila 1989, 73-78, 85, 106-107, 130; Hübner 1850.

⁴⁵⁵ För att stöda antikvarisk verksamhet grundades sedermera Finska fornminnesföreningen. Studenternas historiska sällskap med Georg Forsman och Aspelin verkade även 1868-1870, men ingick sedan i praktiken i Fornminnesföreningen. Enl. Tallgren 1920, 9-15; Tommila 1989, 100.

afgick till Åbo samma dag historiska sectionen hade sitt första möte. Dess framtid torde bli god nog, emedan nuförtiden verkliga ganska många yngre män befatta sig med Finsk historie, hvilket synes deraf att böcker rörande densamma beständigt äro uttagna från biblioteket.⁴⁵⁶

Det finns belägg för att den så kallade nationella historieskrivning som nu tog form och vars syn dominerade från 1800-talets senare del, pågick ända till 1960- och 1970-talen i Finland. Den var bunden till den internationella nationalismen, en del av en allmän europeisk process. I Finland började den med de så kallade fennofilerna i början av seklet och fick fart från och med år 1865, då censuren minskade. Alexander II:s politik påverkade detta stort.⁴⁵⁷

Elmgren och Nådendal

I början av 1860-talet, då Elmgren besökte Nådendal, arbetade han sedan 1848 som amanuens för universitetsbiblioteket. I början av 1860-talet nådde han en ekonomiskt bättre position i och med att han fick tjänsten som vicebibliotekarie år 1862 (det hade varit dyrt att studera i Helsingfors och Elmgren hade skulder att betala). Han hade avgått från sekreteraruppdraget på Finska litteratursällskapet år 1861 och gifte sig följande år.⁴⁵⁸

Monumentresningarnas tid var inne. Elmgren var med om att se en Henriksstaty resas. Han deltog nämligen i gudstjänst i den nybyggda S:t Henrikskatedralen i Helsingfors. År 1861⁴⁵⁹ kände Elmgren antagligen till det nationella Henriksjubileet som hade, som sagts, firats 1857, och kunde nu konstatera följande:

På gafveln ofvanom ingången står i en nisch *S:t Henriks* bild i kroppsstorlek, den enda i sitt slag sedan reformationstiden; den är dock egentligen blott en biskop i allmänhet, utan något utmärkande attribut. Sålunda kom bilden af Finlands skyddshelgon ännu en gång att uppresas – men i en till det mesta *Polsk* kyrkas mur, byggd för penningar från Ryssland.⁴⁶⁰

Forskare noterar sällan detta faktum. Ofta hänvisar man endast direkt till resandet av Porthans monument. År 1862 noterade Elmgren i sin dagbok hur man avancerade med att resa monumentet över Porthan i Åbo. Tillsammans med bl.a. Snellman inspekterades föreslagna platser. Vid samma tid inledde Elmgren även sin forskning i Nådendal.⁴⁶¹

I enlighet med tidens anda besökte han Nådendals brunnshus och umgicks med societeten. I Nådendal hittade han så även andra skatter än klosterlämningarna, nämligen en fru: dottern till kyrkoherden i staden, Hilda Karolina Heickell (1844–1935).

⁴⁵⁶ Elmgren 1939, 526.

⁴⁵⁷ Mylly 2002, 33–34. Enligt Mylly kan utkristalliseringen av ett fennomanskt paradigm ytterligare ses gå vidare i en tredje fas under perioden 1899–1917. Se Mylly 2002, 35.

⁴⁵⁸ Palmén 1922, 49–50.

⁴⁵⁹ Hans omdöme om det hela var dock protestantiskt: ”Presten gick också omkring i kyrkan och stänkte vatten i syne på folket hela kyrkan igenom”. Enl. Elmgren 1939, 422.

⁴⁶⁰ Elmgren 1939, 423.

⁴⁶¹ Elmgren 1939, 458–459.

Tillsammans fick de fyra barn. Den förstfödda, dottern Fanny, föddes år 1863, men dog tragiskt på faderns födelsedag samma år⁴⁶² – under den tid då Elmgren väntade på att boken om Nådendal skulle utkomma. Strax innan, i oktober, hade barnet döpts och som faddrar stod bl.a. Topelius och Bomansson. Då hade Elmgren nyss blivit färdig med manuskriptet till boken: ”Blott jag nu får den tryckt så fylles i alla fall en liten lucka i vår fornkunskap; ty i allmänhet äro ännu ganska få ruiner beskrifna i Finland.” Den 20 november utkom slutligen boken.⁴⁶³

I Elmgrens dagboksanteckningar (utgivna i tryckt form av Aarno Maliniemi 1939) finns en del upplysningar om Elmgrens vistelser i Nådendal.⁴⁶⁴ Exempelvis i juni 1862 åkte han till Nådendal och bosatte sig i gästgiveriet vid tullen och ”simmade för första gången i år invid klosterruinerna”. Han besökte brunnshuset och sammanträffade med bl.a. prosten Heickell (sin blivande svärfar), men gjorde även besök i den närbelägna kyrkan och dess område, bland annat noterar han inskriptioner i kyrkan etc. Tillsammans med sina bekanta, även de förefaller ha varit brunnsgäster, gjordes ett besök till klosterbacken – det regnade så de blev genomblöta, noterar Elmgren.⁴⁶⁵

I Elmgrens anteckningar läggs stor vikt på den societet som då befann sig på brunnshuset, men uppenbarligen – i likhet romantikens anda – på naturupplevelser. Sällskapet gjorde promenader i området och man besökte även natursköna platser. Elmgren noterar exempelvis i juli 1862: ”Från det höga berget invid Viiala syntes Åbo kyrktorn, slott, observatorium och korrektionshus, äfvensom Nådendal”.⁴⁶⁶ I Elmgren bok om Nådendals klosterruiner ses även lämningarnas plats i landskapet stå i förhållande till skönheten i stadens trädgårdar.⁴⁶⁷ Elmgren hänvisade även gällande Åbo kyrktorn till Topelius verk, vilket är ett uppenbart tecken på att han kände till dess innehåll.⁴⁶⁸ Närvaron av ett behov av att kliva upp från sin bakgård på en kulle och samtidigt vidga såväl sina yttre som sina inre vyer kan ses – tidstypiskt⁴⁶⁹ – även hos Elmgren.

Elmgren besökte klosterruinerna ett flertal gånger medan han skrev sin bok. Han hade börjat mäta upp dem i juli 1862 tillsammans med baron Carpelan, ”...för att få reda på byggnadernas sträckning och läge”. Den 2 augusti noterade han: ”I går fortsatte jag, hjälpt af grefve Alexander Armfelt⁴⁷⁰ som hade landtmäteristativ och ked, mätningen af klosterruinerna; fick de två hufvudbyggnaderna riktigt utstakade, äfvensom ringmuren”.⁴⁷¹ I september antecknade han:

För en vecka sedan fick jag mig tillsänd genom Tigerstedt grefve

⁴⁶² Elmgren 1939, 504; Mäkinen 2003, 552.

⁴⁶³ Elmgren 1939, 504, 507.

⁴⁶⁴ Elmgren 1939; Maliniemi 1939. Gällande direkta upplysningar ur dagboksdelen, har jag hänvisat till ”Elmgren 1939” – gällande biografiska uppgifter i förordet, skrivet av Maliniemi, har jag hänvisat till ”Maliniemi 1939”.

⁴⁶⁵ Elmgren 1939, 459-462.

⁴⁶⁶ Elmgren 1939, 465.

⁴⁶⁷ Elmgren 1863, 4-5, 17. Trädgårdstemat fortsätter uppenbarligen då man senare ett flertal gånger just betonat klostrets trädgård.

⁴⁶⁸ Elmgren 1863, 26; Topelius 1845.

⁴⁶⁹ Klinge 1975, 104; jfr Shama 1996, 15.

⁴⁷⁰ Kunde det vara fråga om Alexander Armfelt (1794–1876), som var ministrestatssekreterare och universitetskansler? I så fall var Elmgren i mycket gott sällskap, eftersom Armfelt anses ha varit en av kejsar Alexander II:s favoriter. Se Savolainen 2003, 369-372.

⁴⁷¹ Följande dag friade han till Hilda Heickell, fick sitt ja och reste till Åbo. Se Elmgren 1939, 463-465.

August Armfelts nu i sommar uppgjorda planritning öfver Nådendals klosterruiner, hvilken jag jemfort med min egen efter mätning uppgjorda ritning. Den senare fick derigenom några behöfliga rättelser, men öfverensstämde i hufvudsaken temmeligen bra med Armfelts.⁴⁷²

Elmgren justerade sin ritning och sände den tillbaka till Armfelt och beslöt att kontrollera ritningarna nästa gång han besökte Nådendal. I samband med att han i oktober gifte sig med Hilda Heickell, besökte han även klosterbacken: ”Mycken bröllopsbrådska på prestgården, jag betraktade Klosterbacken och jemförde ruinerna med min ritning”.⁴⁷³ I Elmgrens arkiv på Finska litteratursällskapet återfinns mycket riktigt två planritningar, som kan ses komplettera varandra. Även delar av manuskriptet (utan noter) samt en uppmätning av kyrkan finns bevarade.⁴⁷⁴ Ruinerna avmättes alltså med lantmåteristativ och ked, i likhet med de verktyg som K. A. Bomansson och Reinhold Hausen senare använde – i likhet med dem strävade Elmgren till vetenskaplig exakthet i mån om möjlighet och i förhållande till sin vetenskapliga världsbild vid denna tid. Det är med andra ord förhastat att kalla honom amatör alltför lättvindigt.

Sommaren 1863 var Elmgren åter tillbaka i Nådendal för att dricka brunn. Denna sommar idkade han insamling av växter, vilket även hörde till hans stora intressen.⁴⁷⁵ I augusti fortsatte han ihärdigt med mätningarna på klosterbacken, men avreste snart till Åbo.⁴⁷⁶ I sitt förord till boken konstaterar han att forskning kring Nådendals historia intresserat honom på grund av

...dess anseende hos fromma själar och betydenhet som andlig institution [...] men klosterbyggnadens utseende, dess läge, beskaffenhet och sannolika inrättning, har ingen nogare beskrifvit, emedan urkunderna derom ingenting nämna, och inger har ansett mödan värdt att i det ämnet anställa speciella forskningar på ort och ställe. [...] någon ritning öfver murarnes sträckning har icke funnits, ej heller hafva deras sönderfallande ruiner någonsin blifvit aftecknade med konstnärlig hand, den tid de ännu hade något pittoreskt att framvisa.⁴⁷⁷

Topelius hade, som tidigare nämnts, i *Finland framstäldt i teckningar* år 1845, beskrivit även Nådendal, men bilden visade endast kyrkan sedd från söder, inte lämningarna. Även Raumo franciskanerkyrka finns med, sedd från norr, i detta verk.⁴⁷⁸

Det ruinromantiska intresset hos Elmgren, som framkom i slutet av detta stycke, finns även med senare: ”Endast det vackra landskapet deromkring och sjelfva belägenheten på en hög udde kunde lemna tacksamt ämne för en målares pensel. Der saknas dock nuförtiden en för landskapsstycken väsentlig ingrediens, nemligen lum-

⁴⁷² Elmgren 1939, 468. Här skriver Elmgren om August, inte Alexander. Det kunde vara fråga om löjtnanten och folkskolläraren August Armfelt (1836–1905).

⁴⁷³ Elmgren 1939, 468, 473; jfr Elmgren 1863, 7.

⁴⁷⁴ Planritningar..., Sven Gabriel Elmgrens arkiv (SKS/KIA), Helsingfors. Se fig. 6, 7 och 8. En skiss till uppmätningar av kyrkan återfinns även i arkivet (SKS/KIA), se fig. 9.

⁴⁷⁵ Elmgren 1939, 493. Elmgren var även engagerad i *Societas pro fauna et flora fennica*. Enl. Maliniemi 1939, XI.

⁴⁷⁶ Elmgren 1939, 495.

⁴⁷⁷ Elmgren 1863, 3–4.

⁴⁷⁸ Topelius 1845; Hiekkänen 1993, 138.

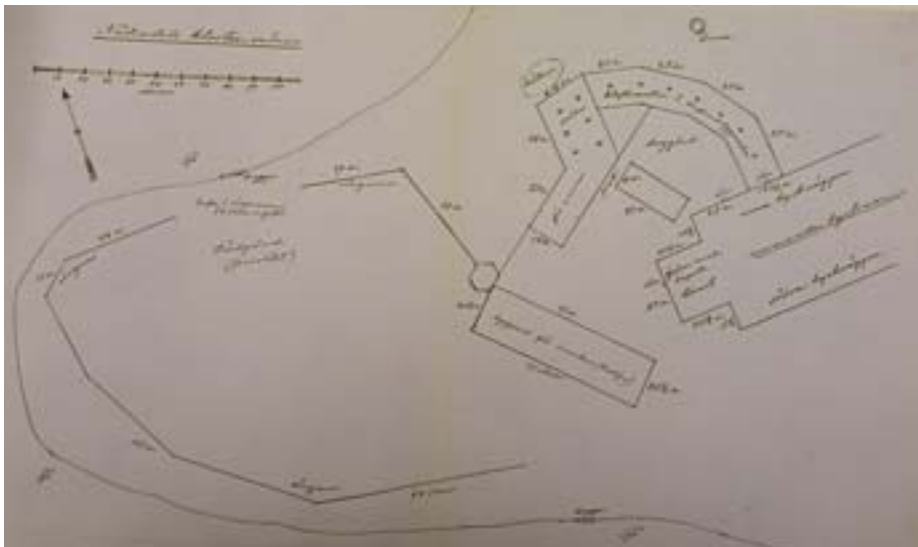

Fig. 6. Nådendals kloster fixeras på en karta och visualiseras därmed som fornminne i antikvarisk bemärkelse. Kartskiss ur S. G. Elmgrens arkiv. SKS/KLA.

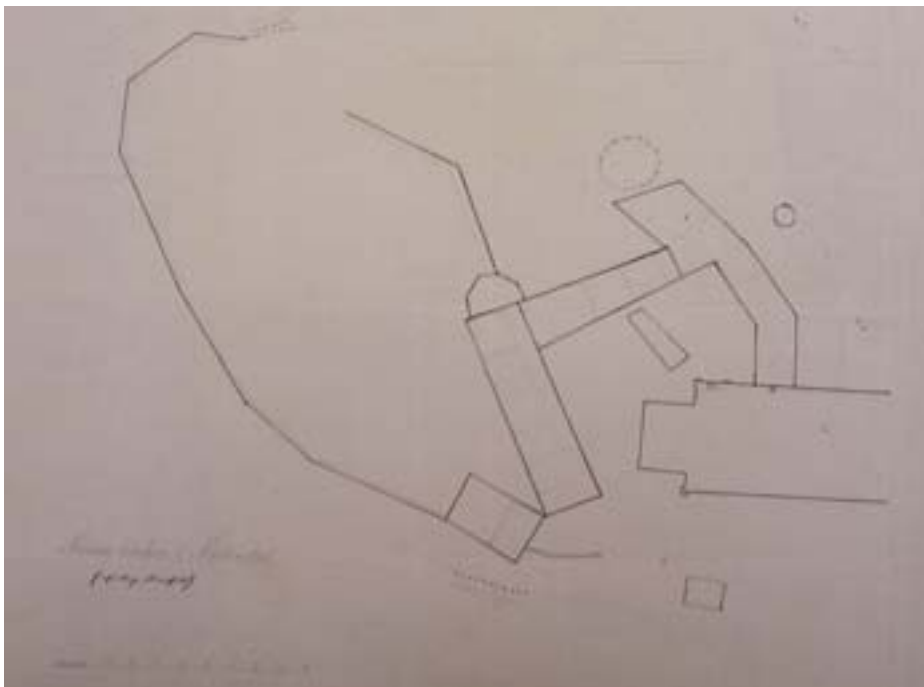

Fig. 7. Kartskiss ur S. G. Elmgrens arkiv, parallell med fig. 6. och härstammar från de uppmätningar som gjordes av Elmgren och Armfelt på Nunnebacken. SKS/KLA.

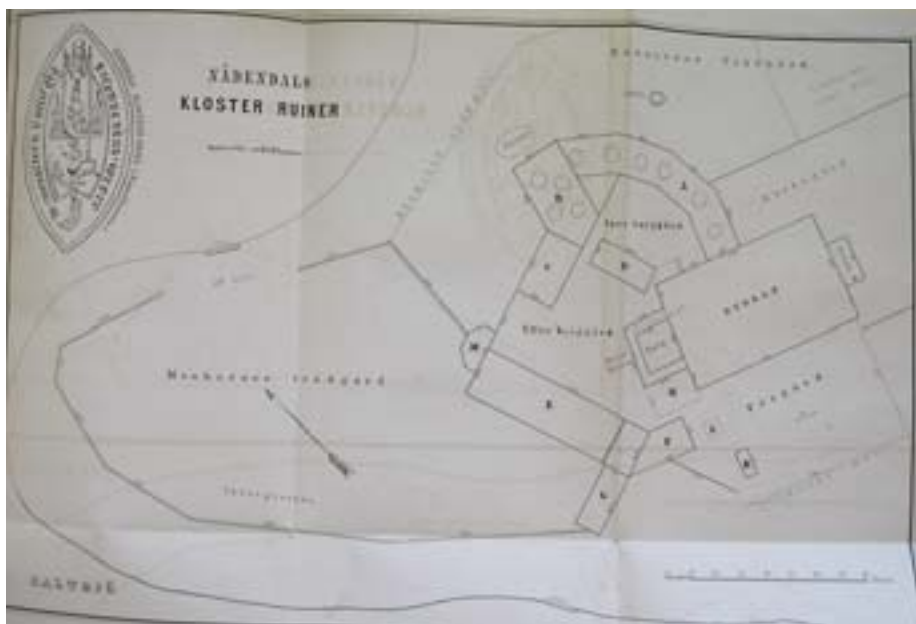

Fig. 8. Fornminnet publiceras som karta och synen på platsen får en viss anatomi: en tolkning av byggnader som inte är synliga ovan mark. Slutlig karta över Nådendals klosterlämning, som publicerades i Elmgren bok. Ur Elmgren 1863.

miga trän...”⁴⁷⁹ Elmgren var inte lycklig över lämningarnas sorgliga tillstånd:

Få minnesvärda ruiner torde hafva blifvit så fullständigt lemnade till sköflings, som Nådendals kloster. Ty det är ej tidens tand alena som tårt på dess fordom helgade murar, utan förnämligast skonlösa människohänder som under mer än 2 århundradens lopp arbetat på dess förstöring.⁴⁸⁰

Elmgren ansåg dock nu att det blivit dags för dokumentering:

Någon ritning öfver murarnes sträckning har icke funnits, ej heller hafva deras sönderfallande ruiner någonsin blifvit aftecknade med konstnärlig hand, den tid de ännu hade något pittoreskt att framvisa. Numera, och redan för en mansålder tillbaka, skulle ett sådant aftecknande verkligen icke löna mödan, emedan ingenting annat återstår än några gräsbevuxna grushögar, som icke erbjuda någon intresserande anblick.⁴⁸¹

Klosterområdet var alltså inte en sådan ”ruin” som Elmgren i romantisk anda kanske önskade se, dvs. en monumental lämning ovan mark i likhet med borgruinerna.⁴⁸² Nådendal förefaller dock ha ansetts nationellt så pass betydande att lämningen var

⁴⁷⁹ Elmgren 1863, 4.

⁴⁸⁰ Elmgren 1863, 5.

⁴⁸¹ Elmgren 1863, 4.

⁴⁸² För diskussion kring denna aspekt tackar jag t.f. prof. Markus Hiekkänen. Personligt meddelande av Markus Hiekkänen 11.10.2008.

Fig. 9. Byggnadsarkeologi in the making: historiska byggnader mäts och avritas. Denna version av uppmätning Nådendals klosterkyrka finns i S. G. Elmgrens arkiv. SKS/KLA.

värd stor uppmärksamhet trots att den låg dold under mark. Elmgrens uppmätning kan kanske ses som ett sätt att för första gången ”lägga den i dagen”, synliggöra den fysiskt i enlighet med aktuella vetenskapsideal och som en del av en nationell berättelse.

Elmgren gör i sin beskrivning jämförelser med Vadstena kloster. Dessa uppgifter härrör sig från C. G. Brunius (1792–1869).⁴⁸³ Professorn och arkitekten Brunius besökte Vadstena på en antikvarisk forskningsresa år 1849. Han blev föga berörd av kyrkan, utan ansåg den knappast ”såsom något sant konststycke”. De återstående klosterbyggnaderna var hem för veteraner och invalider vid denna tid.⁴⁸⁴

Gällande klostrets historia hänvisar Elmgren bl.a. till verk av C. M. Creutz, W. Lagus, A. I. Arwidsson och H. G. Porthan.⁴⁸⁵ I frågan om klosterområdet i Nådendal beskriver han noggrant det omkringliggande landskapet och nämner även några väderkvarnar belägna innanför klostrets ringmur.⁴⁸⁶ Dessa har även avbildats på några teckningar från Nådendal från 1800-talet.⁴⁸⁷ Elmgren hade noga stiftat bekantskap med trakten, vilket även ses i texten som beskriver området, för där är ”...utsigten ifrån klosterbacken utmärkt skön och välbehaglig, värdig stället vackra bestämmelse: att vara ett fridens hem i medeltidens stormiga tider.”⁴⁸⁸ Elmgren anser att klosterbyggnadens ruiner är ”...av epokgörande betydelse i Finlands häfder, ty när Nådendals kloster förvandlades till en ruin hade reformationen segrat i Finland; det var katolicismens sista tillflyktsort.”⁴⁸⁹ Även Elmgren kommenterar – och hänvisar till Topelius – gällande ”katolicismens änka”, den sista nunnan.⁴⁹⁰ Det kontextuella greppet är uppenbart. ”Bland klostrets fornlemningar bör man också räkna det sigill,

⁴⁸³ T.ex. Elmgren 1863, s. 24, 41; jfr Brunius 1851.

⁴⁸⁴ Brunius 1851, 73-124; Hassler 1980, 125, 129.

⁴⁸⁵ Elmgren 1863, 15, 19, 38, 59 m.m.; Lagus 1845-50; Creutz 1850; Porthan 1862.

⁴⁸⁶ Elmgren 1863, 10.

⁴⁸⁷ En målning av Carl von Kugelgen år 1822 finns i Lilius bok om klostret, fig. 10. I Heinos bok finns en teckning av Annie Melartin med samma tema och sett ur samma vädersträck (ungefär öst-syd-öst). Se Lilius 1969, 17; Heino 1983, 19.

⁴⁸⁸ Elmgren 1863, 10-11. Det finns uppenbart en kontinuitet i att framhäva klostertiden som fridsam och staden som fridfull: en liten stad med ett klosterminne. Klostren är fridfulla paradis på jorden. Se t.ex. Shama 1996.

⁴⁸⁹ Elmgren 1863, 37.

⁴⁹⁰ Elmgren 1863, 34, 37-38; Topelius 1845, 103; Valkeapää 2009, 97.

Fig. 10. *Lavering* av Carl von Kugelgen. Notera de fem väderkvarnarna på klosterlämningen. Originalet i färg finns på Eremitaget. Museiverket.

hvilket systrarne begagnat och som vi här meddela i afteckning, emedan en lycklig tillfällighet gjort att vi öfverkommit detsamma”, konstaterar Elmgren och hänvisar till att han fått en skiss av sigillet av Bomansson.⁴⁹¹ Sigillet återges på den karta som finns bifogad i boken.⁴⁹² I kategorin ”fornlämningar” ingår alltså även enskilda föremål, ”reliker” från en förgången värld.

Efter beskrivningen av klostrets byggnader och öden, avslutar Elmgren med sin egen tid:

Den nya tiden som efter hand bortsopat spåren af det fordna klostret, dit tusental menniskor valfärdade för att finna ro till sina själar, har framkallat en inrättning af annat slag, som framledes måhända ånyo förmår många menniskor att dit valfärda för att söka bot, nemligen för kroppslig ohelsa. [...] Genom sitt lagom undangömda läge ej långt från en jemförelsevis stor stad, är Nådendal också nu lika lämplig till badort, som det fordom var klosterort. [...] Ailis-udden skall sålunda sommartiden ånyo dagligen besökas af talrika skaror, och kanske återfå den prydning af vårdade trädplanteringar, som den utan tvifvel ägde under klostertiden...⁴⁹³

Synen på klostret med sin frid och sin trädgård finns tydligt närvarande. Vurmen för trädplanteringar på ruinerna kan anses tidstypisk för den romantiska synen på ruiner från forntiden: en trevlig park hellre än övervuxna lämningar.⁴⁹⁴ Kanske intresset för trädgårdsodling härstammar från klostret? Elmgren konstaterar: ”Måhända

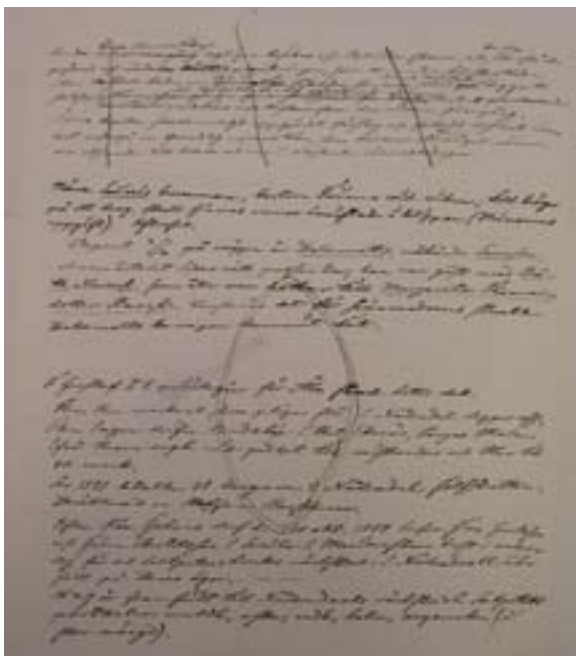
⁴⁹¹ Elmgren 1863, 55. Senare har han uppenbarligen även fått kopia av sigillet av E. L. von Julin i Nådendal år 1876. Se Sven Gabriel Elmgrens arkiv, Diverse, Kl. 7573, SKS/KIA. Se fig. 11.

⁴⁹² Elmgren 1863.

⁴⁹³ Elmgren 1863, 59-60.

⁴⁹⁴ Uotila 2003a, 44-46; Uotila 2003b, 8.

Fig. 11. Skiss av Nådendals klostrets sigill bland anteckningar i S. G. Elmgrens arkiv. SKS/KIA.

är dock smaken för trädgårdar öfverallt på stadens trånga tomter en kvarleva från klostertiden...”⁴⁹⁵

I romantisk anda ses kurortsverksamheten även som en fortsättning på klosterverksamheten i samband med ”Heliga Birgittas källa” osv., vilken särskilt omnämns på flere ställen.⁴⁹⁶ Landskapet är starkt i den västerländska nationella traditionen som en bärare av myter, minnen och tvångstankar: topografin är kartlagd och utformad som ett fosterland.⁴⁹⁷

Det politiska landskapet är förvisso viktigt, men även det symboliska. Forskningen kring trädgårdar och landskap i Finland finns representerad i t.ex. *Puu, puisto ja puutarha* från år 2007. Här betonas även symboliken med heliga träd. I Finland har träden även fått bära med sig en representation över finskheten.⁴⁹⁸ Nils G. Holmger i samma verk en överblick av lustgårdens tradition vid sidan av trädsymboliken. Kontakten mellan trädgård, träd och helighet finns representerad också i andra religioner än kristendomen, men är där mycket starkt representerad i Edens lustgård och uttryck som Kristus ”på korsets träd”.⁴⁹⁹

Vattnet är även en stark symbol för det eviga livet. I Elmgrens arkiv finns en handskriven lapp med noga anteckningar om brunnsvattnets beskaffenhet.⁵⁰⁰ Det-

⁴⁹⁵ Elmgren 1863, 17.

⁴⁹⁶ Elmgren 1863, 13-14, 60.

⁴⁹⁷ Shama 1996, 15. Simon Shama har forskat i bl.a. den litauiska identiteten och skogen, och exempelvis även kring den tyska monumentresningen i Teutoburgerskogen: sökandet efter en identifikation med förflutenhetens landskap i Germania på 1800- och 1900-talen. Se Shama 1996, 61-134.

⁴⁹⁸ Immonen 2007, 13-19. Jämförelsevis har Anssi Paasi forskat kulturgeografiskt kring lokal eller regional identitet i förhållande till den finsk-ryska gränsen. Se Paasi 1996.

⁴⁹⁹ Holm 2007, 20-25.

⁵⁰⁰ Sven Gabriel Elmgrens arkiv, Diverse, Kl. 7573, SKS/KIA.

ta beskrivs även i Elmgrens dagboksanteckningar.⁵⁰¹ Apotekaren Lindeman visade också en annan gammal (offer)källa vid Ahteen orko för Elmgren år 1862.⁵⁰² Den nya badinrättningen öppnade vid denna tid⁵⁰³ och utgjorde med sitt sociala liv otvivelaktigt en del av Elmgrens intresse för staden. Intresset för natur och att sköta hälsan verkar även ha funnits i bakgrunden överlag. Källan på klosterområdet besöktes senare även ”med fruntimren”,⁵⁰⁴ vilket kunde ses som ett ytterligare belägg för Elmgrens romantiska syn på fornminnen överlag och sådana som ansågs intressanta eller relevanta under denna tid. Detta korrelerar med intresset för exempelvis Finlands kristnande. Landskapets långa historia av metaforer blir synlig även här: traderade landskapsmyter och minnen är synnerligen långlivade genom århundradena. Exempelvis den nationella identiteten bär en viss landskapstraditions mystik i bland annat sin kartografi. Den klassiska harmonin ligger i de välordnade paradisiska förhållandena mellan trädgård och skog, vatten och åkrar.⁵⁰⁵ Fascinationen för källor är även en del av romantikens ideal,⁵⁰⁶ och omfattades uppenbarligen även av det fennomanska ”tankekollektiv” på SKS som Elmgren ingick i.

Fascinationen för landskapet blev litterärt uppmärksammat genom Runebergs *Vårt land*. Det fosterländska landskapet är inte bara vackert, utan också moraliskt förpliktande. Att göra landskapet synligt för sin ”själs ögon” eller i en teckning – ritad eller berättad – för betraktaren bort från utnyttjandet av naturen, mot kontemplationen och naturupplevelsen: mot en djupare reflektion över skönhet, förgänglighet och det gudomliga.⁵⁰⁷ Betydelsen av bland annat Runebergs dikter och landskapsmåleriet och därmed även exempelvis Topelius prosaiska idealbild av landskapet – ett landskap där Finlands natur förenades med ”folkets natur”. Men landskapets historiska minnen påverkade även upplevelsen. I romanerna strävade man till att fånga det förflutna och återge det, så att det inte helt skulle falla i glömska.⁵⁰⁸ Man längtar till ett förlorat paradiset? Kanske är det just i detta man upplevde kontakten till den mystiska värld klosterfromheten representerade? Och vad ligger närmare paradiset om inte ett kloster – med dess muromgärdade fromma gemenskap och blomstrande trädgård: en metafor för Edens lustgård? Trädgårdens blomstring är en organisk, paradisisk metafor, medan en förfallen trädgård är ett *vanitas*-motiv.

På 1840-talet var klosterkyrkan i uselt skick, så en restauration var nödvändig – och redan då gjorde den antikvariska synen på byggnaden som historiskt minnesmärke sig gällande. Restaurationsarbetet inleddes året efter att boken utkommit, år 1864.⁵⁰⁹ Elmgren konstaterade redan i boken att kyrkan snart skulle undergå reparationsarbeten, ”...som kommer att ånyo något närma dess utseende till hvad det var i klostrets välmaktsdagar”⁵¹⁰ – eller vad man alltså då ansåg att det innebar. Kloster-

⁵⁰¹ Elmgren 1939, 460.

⁵⁰² Elmgren 1939, 462-463; Elmgren 1863, 14.

⁵⁰³ Se t.ex. Heino 1983, 69.

⁵⁰⁴ Elmgren 1939, 464.

⁵⁰⁵ Shama 1996, 15.

⁵⁰⁶ Jfr Runebergs diktning. Se även Shama 1996, 268-289, gällande synen på ”vishetens källa”; jfr Tuan 1990. Det bör även sammanlänkas med fascinationen över hednisk källkult.

⁵⁰⁷ Klinge 1986, 58-59.

⁵⁰⁸ Syväoja 1998, 88-96. Senare appliceras dylika landskapsmyter även på synen på fornborgar i Finland – då med en militant anspelning (till fosterlandets försvar). Se t.ex. Fewster 1990.

⁵⁰⁹ Lilius 1969, 133, 135, 137; jfr Valkeapää 2000, 28.

⁵¹⁰ Elmgren 1863, 61.

kyrkan behandlas omfattande i Elmgrens verk,⁵¹¹ och har även senare varit den mest utforskade delen av klostret, troligen på grund av att den fortfarande står upprätt – i bruk och bevarad – fastän omärandad ett antal gånger. Byggnadsarkeologiskt har den därför varit mycket betydande.

Det kan även nämnas, att Elmgrens beskrivning verkar följa samma uppbyggnad som ordsbeskrivningarna från 1700-talet.⁵¹² Först beskrivs naturfenomen på området, landskapet, sedan lämningarna och verksamheten anknuten till dem samt slutligen några ord om hurdan verksamhet som numera idkas på området.⁵¹³ Det är värt att notera att uppbyggnaden av texterna i rapporter från utgrävningar eller inventeringar vid Museiverket på 2000-talet fortfarande följer denna stil.⁵¹⁴ Bakgrunden till den finns uppenbarligen i upplysningstiden.

Kretsen inom den Historiska sektionen och Nådendal – inspiration av Elmgren?

Kom Elmgrens bok att få några efterverkningar? I varje fall har den blivit mycket flitigt citerad ända tills Hausens monografi utkom år 1922 och även därefter p.g.a. sin status som pionjärverk.⁵¹⁵ Elmgren ingick i ett liberalfennomanskt tankekollektiv med Hausen som yngsta medlem på 1860- och 1870-talet – ett kollektiv för vilket Nådendals kloster var med i den nationella historiens berättelse.

Elmgrens undersökning av klosterlämningarna kommenterades i fennomanernas *Suometar* i februari 1864 av YK (Yrjö Koskinen?). Elmgrens gärning skulle ju givetvis även uppmärksammas, men skribenten förfasade sig allmänt över att fornminnena undersöks ytligt, att de ofta förstörs innan de hunnit utforskas, utforskas slarvigt eller att forskningarna inte publiceras. Signaturen anser att fornforskningen i landet överlag borde intensifieras och en förening grundas för detta ändamål. I artikeln påpekas till exempel att klostret är den mest besynnerliga lämning från katolicismens tid: "...katolicisuuden merkillisin jäännös tässä maassa". Det var väl gjort av Elmgren att ha besökt ruinerna på plats innan de totalt förstörs. Skribenten fortsätter med att konstatera att det i Finland saknas personer som kunde forska i fornminnen: "...puutuu niitä, jotka tarkemmin tutkisivat paikallisia muistomerkkejä j[a] muistokohtia". I länder som exempelvis Frankrike har nästan varje stad en egen vetenskaplig förening, vars uppgift är att undersöka den egna regionen. Viktigt vore att föra krafterna: "...woimien yhdistäminen kotimaan muinais-tutkimusta ja historiaa warten".⁵¹⁶ Detta

⁵¹¹ Elmgren 1863, 20-36. Som jämförande källor, för rekonstruktion, använder Elmgren den svenska forskaren Brunius verk, som beskriver Vadstena klosterkyrka. Se Elmgren 1863, 24; jfr Brunius 1851. Även senare görs antaganden om hurdan kyrkan varit på basis av jämförelser som gjorts med andra, delvis bevarade, birgittinerkyrkor, så som Vadstena. Se Lilius 1969; jfr Berthelson 1929; Berthelson 1946.

⁵¹² Han citerar Scarins avhandling. Se Elmgren 1863, 3-4; jfr Scarin 1744 (Rancken 1745).

⁵¹³ För beskrivning av områdets natur, se Elmgren 1863, 8-11. För beskrivning av verksamhet på området, se Elmgren 1863, 11-19. Och slutligen gällande samtida verksamhet på området, se Elmgren 1863, 59-61.

⁵¹⁴ Se t.ex. Peltonen 1996.

⁵¹⁵ Hausen 1922.

⁵¹⁶ "...katolicismens mest besynnerliga lämning i detta land", "...saknas personer som

ställningstagande bör förläggas i den kontext, att man i samma nummer av *Suometar* ingående rapporterade från den pågående lantdagen.

År 1864 grundades så den grupp (*Historiallinen Osakunta*, Historiska Sectionen), i vilken även Elmgren ingick, på Finska litteratursällskapet, som sedermera kom att bilda Finska historiska sällskapet (*Suomen historiallinen seura* år 1875),⁵¹⁷ vilket tidigare redan nämnts. Också Finska fornminnesföreningen (1870) kunde kanske slutligen ses som ett annat exempel av svar på detta upprop av YK.

Historiska sektionens protokoll från de första åren finns i tryckt form i samband med deras skrift, *Historiallinen Arkisto*:s första fyra volymer. Ur protokollet framgår bland annat att sektionen godkändes av Finska litteratursällskapet den fjärde april 1864 på Koskinens initiativ. Förutom Elmgren engagerade sig exempelvis K. A. Bomansson, R. Hausen och J. R. Aspelin i föreningens verksamhet. Föreningens syfte var uppenbarligen fennomanskt nationsbygge emedan man strävade till att skriva en enhetlig historia om Finland.⁵¹⁸ Männen kände varandra sedan 1850-talet. Elmgrens omdöme om Bomansson år 1853 löd enligt följande:

Kandidaten Bomansson har blivit antagen till amanuens vid senatsarkivet på Grönblads föranstaltande, med 100 Rb.s. lön om året och förbindelse att arbeta i arkivet alla dagar 2 timmar. Detta är en god sak, emedan derigenom det ganska rika senatsarkivet blir någorlunda tillgängligt för historieforskare, ty Bomansson är flitig och oegennyttig.⁵¹⁹

Dylik pionjärverksamhet vilade tydligt på bara några personers axlar. År 1857 hade Elmgren katalogiserat Litteratursällskapets "antiquitetssamling", uppgav han i sin dagbok. Ingen hade gjort det sedan sällskapet grundats. Nu uppgick samlingen till 100 nummer.⁵²⁰ Bomansson utförde någon form av vetenskapliga utgrävningar på Åland samma år, skrev Elmgren. Detta är första gången i Finlands historia. Elmgren skriver:

Bomansson, eller Bulle som han kallas, har nu hitkommit ifrån Åland, der han under hela sommaren på universitetets bekostnad anställt utgrävningar i ättehögar och stenkummel. Han sade sig hafva genomgått ända till 60 ättehögar och stenkummel på Åland eller mest i Saltvik, och dessutom afritat en mängd inskriptioner i berg... [--] Fornforskningen torde hafva vunnit mycket genom detta första publika understöd för sådant ändamål.⁵²¹

På sektionens grundande möte den 9 maj 1864 framgick den Historiska sektionens syfte: "Toimikunnaksi Suomen historiaa ja muinais-tutkintoa varten". Ledningen bestod av professor Matthias Akiander (1802–1871), docent K. A. Bomansson och

noggrannare kunde utforska lokala minnesmärken och minnesplatser", "...förena krafterna i hemlandet för att idka fornforskning och historia". *Suometar* 5.2.1864.

⁵¹⁷ T.ex. Valkeapää 2000, 30; Mylly 2002, 162-164.

⁵¹⁸ Tallgren 1920, 10-14; Sulkunen 2004, 149.

⁵¹⁹ Elmgren 1939, 58. Dessa var sannerligen flitiga män: under denna tid skapar de grunden till de samlingar av medeltida manuskript som numera kan läsas, tillgängliga, på Riksarkivet. Tillgängligheten ökade även senare, i fortsatta källutgivningar, i.o.m. att Hausen utgav de samlade medeltidsurkunderna. Se Hausen 1910-1935.

⁵²⁰ Elmgren 1939, 251.

⁵²¹ Elmgren 1939, 272.

doktor G. Z. Forsman (Koskinen). De beslöt genast bjuda in flera medlemmar ur sällskapets led: professor G. Rein (deras lärofader, uppenbarligen), F. Cygnaeus, H. A. Reinholm, Z. Topelius, K. E. F. Ignatius, J. Krohn, R. A. Renvall, prästen J. W. Murman och magister Aleks. Boehm.⁵²² På följande möte, den 26 maj, beslöt man att ytterligare bjuda in personer som "...ovat myös erityisesti harrastaneet isänmaan historiaa ja muinaistiedettä", t.ex. E. Lönnrot, C. M. Creutz med flera.⁵²³

Då de gäller gruppens syn på Finlands historia och medeltidens minnen, ges ett exempel på detta i ett av protokollen – här gäller det borgar:

Osakunnalle ilmoitettiin, että muutamat maamme linnoista ovat kesän kuluessa tulleet mitatuiksi ja pohjapiirroksessa käsitetyiksi. Muun seassa oli toivo saada tarkka pohja-piirros [sic] Wiipurin-linnasta, jonka hra opistolainen N. V. A. Löfgren on mitannut, ja lausuttiin hyvin suotavaksi asiaksi, että kaikki muutkin muinais-linname samalla tavoin otettaisiin piirroksilla historian talteen, ennen kuin ne muodostetaan uuden-aikaisiksi kammio-vanki-huoneiksi.⁵²⁴

Vikten av behovet av forskning kring de fysiska minnena var evident. Då man diskuterade pilgrimsfärder på mötet den 25 februari 1869 – bl.a. drottning Margaretas testamente och dess omnämnda platser, konstaterade Reinholm exempelvis i anknytning till detta: "...kuinka tärkeätä olisi saada selville, mitkä kirkot maassamme ovat vanhimmat".⁵²⁵ På mötet den 3 mars 1872 diskuterade man huruvida man borde lägga in en petition till den pågående lantdagen: "...anonus Suomen muinaismuistovartiijan asettamisesta sekä Historiallisen ja Muinaistieteellisen Seuran perustamisesta", som Forsman fick i uppdrag att diskutera inom prästeståndet.⁵²⁶ I samband med Hausens utgrävningar i Nådendal kunde man vid mötet 24.9.1872 konstatera att det rörde sig om "...Suomenmaan tärkeimmästä muinais-luostarista".⁵²⁷

Bomanssons klosterstudier, vilka aldrig publicerades i någon vidare bemärkelse, men som finns bevarade som fragmentariska anteckningar och handskrifter i hans arkiv,⁵²⁸ redogjordes även för på sektionens möten. Här citerades bl.a. Rhyzelius, men felen i dennes utläggningar rättades.⁵²⁹ Bomansson presenterade även sina grävnings-

⁵²² "Som en section för historia och fornforskning", "...som även speciellt har idkat fosterlandets historia och fornforskning", enl. *Historiallinen Arkisto* (HArk) I 1866, 125 (§1).

⁵²³ "...som även särskilt idkat fosterlandets historia och fornforskning". HArk I 1866, 126 (§3).

⁵²⁴ "Till sektionen meddelades att några av vårt lands borgar under sommaren blivit uppmätta och avbildade till grundplanen. Bland annat uttrycktes en förhoppning att få en noggrann grund-plan över Wiborgs slott, som hr studenten N. V. A. Löfgren hade uppmätt, och man uttalade sig att det var en mycket önskvärd sak att alla andra fornborgar även kunde dokumenteras på samma vis genom teckningar, före de byggs om till moderna cell-fängelser." Enl. HArk II 1868, 150 (§6).

⁵²⁵ "... hur viktigt det vore att utreda, vilka kyrkor som är de äldsta i vårt land", enl. HArk III 1871, 146 (§5).

⁵²⁶ "...ansökan om att stadfästa en Finlands fornminnesväktare samt grunda ett Historiskt och Fornvetenskapligt Sällskap", HArk IV 1874, 10 (§2).

⁵²⁷ "...Finlands viktigaste fornkkloster", enl. HArk IV 1874, 154 (§3).

⁵²⁸ K. A. Bomanssons arkiv, låda 4, Riksarkivet, Helsingfors.

⁵²⁹ HArk II 1868, 156-158 (§6); jfr Rhyzelius 1740, 312.

resultat i franciskanerkonventet på Kökar för denna krets:

Tohtori Bomansson, joka viime kesän kuluessa oli käynyt Kökar'in saarella ja siinä, missä nykyinen kappelinkirkko seisoo, antanut kaivaa entisen luostarin perustuksia, toi nyt Osakunnalle esiin tarkasti tehdyn pohjapiirroksen näistä luostarinjäännöksistä.⁵³⁰

Bomansson höll på med undersökning om klostren i flera år och hade bland annat hittat nya uppgifter rörande dominikanerna.⁵³¹

Trots att Elmgren inte gör några tydliga hänvisningar till varken Birgittas revelationer i sin beskrivning över Nådendal, eller till klosterregeln eller andra källor, återfinns avskrifter av dessa i hans arkiv på Finska litteratursällskapet,⁵³² varför man kan anta att han kände till dem.⁵³³ På ett Historiska sektionens möte uppgav han att dess avskrifter påträffats bland Edvard Grönblads kvarlämnade papper.⁵³⁴ Elmgren utgav senare dessa, och andra han hittat, som källpublikationer i serien *Historiallinen Arkisto*.⁵³⁵ Elmgren kommenterade även forna tiders felaktiga uppfattningar om klosterlivet, då Otto Hjelt utgivit åbostudenten Gyllenius dagbok.⁵³⁶ Han ansåg att det inte var sannolikt att skallarna Gyllenius såg där härrörde sig från barn:

...koska jokainen ken tarkemmin silmäilee mainitun luostarin asemaa ja rakennusten entisiä sijoja, välttämättömästi [sic] tulee siihen päätökseen, ettei kerrotussa asiassa ole perää; Tohtorin mielestä se ei muuta ollut kuin eräs Protestantisesta vihasta syntynyt ja Naantaliin sijoitettu mukailus tuosta samoin perättömästi huhusta, että muka Wadstenan luostarin puistossa olisi lasten pääkalloja löydetty josta-kusta [sic] ontevasta päärynäpuusta.⁵³⁷

Det kan antas att man kände till Brunius antikvariska beskrivning av Vadstena, där myten om skallar i päronträdet återges och starkt dementeras.⁵³⁸

Det förefaller som om även de ändrade statliga förhållandena från och med 1809,

⁵³⁰ ”Doktor Bomansson, som under förra sommaren hade besökt ön Kökar och där, var den nuvarande kapellkyrkan står, låtit gräva ut grunderna till det forna klostret, förevisade nu för Sektionen en noggrant gjord bottenplan av dessa klosterlämningar.” Enl. HArk III 1871, 139 (§4).

⁵³¹ HArk III 1871, 159-160 (§6), 192-193 (§4).

⁵³² ”Vadstena kloster-reglor för nunnor”, 12 fol.; ”Afskrift ur ”Revelationes S. Birgittae”, Nürnberg 1521”, 15 fol. Se Sven Gabriel Elmgrens arkiv, Diverse, Kl. 7573, SKS/K1A.

⁵³³ T.ex. Elmgren 1863, 57.

⁵³⁴ HArk II 1868, 137-138 (§3).

⁵³⁵ Elmgren 1868; Ignatius 1899, 18.

⁵³⁶ Hjelt 1868; se kapitel III.1.

⁵³⁷ ”...alla som noggrannare tar sig en titt på nämnda klosters stllning och byggnadernas forna platser, kommer nödvändigt till den slutsatsen att det inte är någon sanning i den nämnda berättelsen; enligt Doktorn var det inte annat än en viss form av ett ogrundat rykte som fötts ur Protestantiskt har och situerats i Nådendal, att det i Wadstenas klosterpark skulle ha påträffats barnskallar i något ihåligt päronträd.” Enl. HArk III 1871, 142 (§11); jfr. Gyllenius berättelse, se kapitel III.

⁵³⁸ Brunius 1851, 76-77; Hassler 1980, 124.

tillsammans med en inspiration av romantiken samt det industriella vaknandet gjorde att nationalistiska tankar vann även mark inom fornforskningen, främst kring frågan om finnarnas ursprung, men även gällande konst och arkitektur på medeltiden. Studentavdelningarna och bland annat *Finska litteratursällskapet* samt *Finska fornminnesföreningen* sände ut expeditioner till de medeltida kyrkobyggnaderna för att göra byggnadsarkeologiska och konsthistoriska iakttagelser under decennierna efter mitten av 1800-talet. Detta anses vara upptakten för den så kallade ”antikvariska konsthistorien”.⁵³⁹ Liknande föreningar bildades i Sverige och i Europa. Under denna tid var betäckningen som användes för den forskning som gjordes närmast alltså i ruiner av borgar eller kyrkor, konstarkeologi (ty. *Kunst-Archäologie*).⁵⁴⁰ Mellan åren 1868 och 2005 har det allmänt taget gjorts 251 kyrkoarkeologiska utgrävningar i Finland.⁵⁴¹ Historiska sektionens forskare bör alltså ses som konstarkeologer.

Herman Råbergh talar om Nådendal för studenterna vid Vest-Finska avdelningen

Helt fysiskt finns intresset även i Finland att visualisera detta även i landskapsbilderna vid mitten av 1800-talet.⁵⁴² Skapandet av ”finskheden” omkring år 1860 uttrycktes som topos i ett intresse för landskapet och historien också i antikvarianismen. Den antikvariska synvinkeln ses närvarande inom olika forum, även exempelvis industriställningarna, men inte minst rådande inom de intellektuella studentkretsarna.

Vid Vestfinska afdelningens årsfest höll magister Herman Råbergh (1838–1920) år 1864 ett tal, som berörde det litterära livet i Nådendals kloster.⁵⁴³ Enligt unge Råbergh kunde historien skänka tröst i en orolig tid: ”Ur jordens djup manar hon [människoanden] fram vittnesbörden om en förgången kulturverld och dess förhållanden”, varför bildning skingrar mörkret som ett resultat av århundradens nit.⁵⁴⁴ Inom fosterlandets historia var Nådendals kloster ”...den första begynnelsen till litteraturen i vårt fosterland”. Ämnet ”...rör sig på fosterländsk botten, det låter oss blicka in i våra fäders andliga åskådningssätt, och visar oss den egendomliga form i hvilken litteraturen först i vårt fosterland vaknade till lif...”⁵⁴⁵ Jöns Buddes betydelse var viktig och klostret var vår litteratur ”vagga”.⁵⁴⁶

I sitt tal ställde sig Råbergh (i motsats till Topelius några år senare) positivt till mystiken, eftersom den sprängde skolastikens bojar och ”...återförde kristendomen från skolorna in i människohjertat.”⁵⁴⁷ Enligt Råbergh hade fosterlandets bildning ”...sina rötter i medeltidens dunkel, må vi ej misskänna det, vår litteratur, vår kristendom, vårt statskick...” osv.⁵⁴⁸ Själva de fysiska lämningarna av klostret berörde Råbergh

⁵³⁹ T.ex. Härö 1984, 27, 29; Ringbom 1986, 23-26.

⁵⁴⁰ Valkeapää 2000, 146-147.

⁵⁴¹ Hiekkanen 2006, 40, 42, 51, 54.

⁵⁴² Häyrynen 2005.

⁵⁴³ Råbergh 1864; Valkeapää 2009, 100 (i not 15).

⁵⁴⁴ Råbergh 1864, 133-135.

⁵⁴⁵ Råbergh 1864, 136-137.

⁵⁴⁶ Råbergh 1864, 139.

⁵⁴⁷ Råbergh 1864, 157; jfr Topelius 1875.

⁵⁴⁸ Råbergh 1864, 160.

inte närmare. Uppenbart är dock att Nådendal av honom sågs som en väsentlig del av den fosterländska historien. Klostrets betydelse som bildningscentra återkommer även senare i många synvinklar.

Sven Gabriel Elmgren var närvarande vid avdelningens fest och kunde kommentera talet i sin dagbok. Han ansåg att magister Råbergh höll "...ett lyckat, temligen utförligt föredrag om litteraturen i Nådendals kloster [---]. Af detta jemförelsevis torra ämne hade han gjort en någorlunda intressant afhandling innehållande äfven något nytt i ämnet."⁵⁴⁹

Herman Råbergh verkade senare som professor, kyrkohistoriker och politiker. Han innehade professuren för kyrkohistoria under 20 år, 1872–1892. År 1891 tog han initiativ till att grunda Finska kyrkohistoriska samfundet. Politiskt var han aktiv inom prästeståndet fram till år 1906.⁵⁵⁰

Den Vestfinska afdelningen hade åtminstone innehaft ett exemplar av Arwidssons verk.⁵⁵¹ Inom den Vestfinska afdelningen verkade som sagt även många andra fennomaner så som Sven Gabriel Elmgren. Det förefaller som om det för studenterna vid avdelningen fanns en västorienterad kustfennomani, som också lyfte fram Nådendal som ett betydande minne i nationens historia. Kanske Elmgrens bok figurerade som en av källorna till Råberghs tal? Senare förefaller det som om detta glömts bort totalt. Kanske som sagt därför att fornforskningen fick nya (förhistoriska) lämningar att bygga Finlands historia med.

IV.3. Reinhold Hausen och Nådendal

Reinhold Hausens antikvariska resor

Finlands politiska karta under slutet av 1800-talet – med relevans för fornforskningen – är i korthet följande: de så kallade fennomanerna strävade politiskt för rättigheter att använda finska språket och motsatte sig den ryska överhögheten. Under 1880-talet delades riktningen: de radikala liberalerna respektive "gammelfennomanerna", som var lojala mot det ryska styret (och bedrev så kallad undfallenhetspolitik). Svekommanerna var liberaler, som senare började förespråka rättigheter för svenskspråkiga till sin litteratur och sitt språk. Grupperingarna spred sina tankar via pressen, litteratur och publikationer.⁵⁵²

I Historiska sektionens protokoll får man en inblick i de forskningsresor Reinhold Hausen företog i början av 1870-talet. Hans brevväxling med Bomansson kan anses synnerligen betydande i belysandet av såväl intresse som metod. Även vissa skeenden i samband med utgrävningarna i klosterlämningarna åren 1872–1873 belyses här. Sin monografi som presenterade utgrävningens resultat utgav han först år 1922.⁵⁵³

---

⁵⁴⁹ Elmgren 1939, 536-537.

⁵⁵⁰ von Bonsdorff 1957, Murtorinne 2006, 462-463.

⁵⁵¹ Arwidsson 1849.

⁵⁵² Se t.ex. Klinge 1996, 296-303.

⁵⁵³ Hausen 1922.

*Fig. 12. Reinhold Hausen på Åland.
Publiceras med tillstånd av Marika Hausen.*

En mångsidig forskargärning

Reinhold Hausen har ofta förknippats med Riksarkivet och Finlands medeltidsurkunder. Under sin karriär hann han dock vara en blandning av arkivarie, bibliotekarie, paleograf, antikvarie och arkeolog.⁵⁵⁴ Hausen föddes på Åland – hans mor Julia Aejmelaus var hemma från Germundö, medan hans far Carl Magnus Hausen härstammade från en tysk-baltisk släkt i Estland. Carl Magnus Hausen var överläkare i Bomarsunds fästning, men flyttade med familjen till Helsingfors efter Krimkriget. Reinhold Hausen inledde sin skolgång vid Helsingfors Lyceum år 1859, då K. G. Leinberg var lärare där. Under sin skoltid bevarade han kontakten till Åland – han deltog i Bomanssons utgrävningar på Kökar i slutet av 1860-talet. Bomansson, som då var amanuens vid statsarkivet, ägde en gård i Kvarnbo, som låg nära Germundö, så det var säkert en av orsakerna att de hade kommit i kontakt. Hausen skrevs in vid Tekniska realskolan, men inledde studierna vid universitetet.⁵⁵⁵ Han var medlem av Nyländska avdelningen under denna tid.⁵⁵⁶

Under sin studietid gjorde han resor till Sverige, Danmark, Preussen, Österrike och Schweiz. På resorna samlade han material för att fortsätta utge källpublikationer till Finlands historia, som inletts av Arwidsson med flera. På 1870-talet började han arbeta för Bomansson vid Riksarkivet och blev sedermera hans och J. R. Aspelins efterföljare som amanuens. Bomanssons tilltagande ögonsjukdom gjorde att han allt mer litade på Hausens hjälp under 1870-talet. Sin doktorsavhandling skrev han om Kustö borggruin (1881).⁵⁵⁷ Hausen betonade finsk kultur med allmänuropeiska och nordiska rötter. Man har påpekat att han hade en negativ inställning till fennomanerna, och var med om att grunda Svenska Litteratursällskapet i Finland år 1885,⁵⁵⁸ men

⁵⁵⁴ Litzen 2004, 609. Se även t.ex. Reinhold Hausens biografi på Mariehamns stadsbiblioteks webbsidor, <http://www.bibliotek.ax/WebRoot/1027359/SubPage.aspx?id=1040709>, senast sedd 22.10.2010. Fig. 12.

⁵⁵⁵ Litzen 2004, 609; Hausen 2000, 11.

⁵⁵⁶ Autio 1996, 4.

⁵⁵⁷ Litzen 2004, 609-610; Hausen 2000, 21.

⁵⁵⁸ Litzen 2004, 610.

det finns belägg för att han på 1860-talet hyst så kallade fennomanska åsikter, som senast på 1880-talet blivit mer svekomanskt inriktade. Kontakt med svekomanska idéer och nordism hade han antagligen även fått redan på 1870-talet – de spirade nämligen under denna tid vid Nyländska afdelningen under A. O. Freudenthals kuratel. Det svekomanska vikingaromantiska ”programmet” kom dock att förtydligas först på 1880-talet.⁵⁵⁹ Hausens aktivitet inom de liberalfennomanska⁵⁶⁰ kretsarna vid Historiska sektionen på 1860-talet måste alltså även granskas närmare.

De intellektuellas västorientering stödde sig på tanken om att väst var bättre än öst. Denna orientering stärktes vid slutet av 1800-talet, eftersom det upplevdes som ett nationellt mål att motverka det ryska inflytandet.⁵⁶¹ Fennomannernas antisvenskhet låg nu i opposition mot åsikterna inom den tidigare fennofilin, där utrymme även funnits för det svenska arvet. I liberalernas västerländskhet var arvet från Sverige nämligen en viktig fråga – motsatsen mot detta var det efterblivna Ryssland. Antisvenskheten sågs därför som ett hot bland många,⁵⁶² och konflikten ställdes på sin spets i frågan om vilket språk som skulle användas officiellt vid olika instanser, t.ex. vid universitetet.⁵⁶³

Under denna tid genomförde Hausen bygget av en byggnad för Statsarkivet, som stod klar år 1890. Byggnaden har ansetts manifesteras Finlands historia under en tid, då behovet av dylika statliga ”nationsbyggen” ansågs nödvändiga. Hausen tvingades avgå från sin post vid arkivet på grund av politiska, ryssfientliga åsikter år 1916. Han

---

⁵⁵⁹ Jfr t.ex. Högnäs 1995, 51-52. Svekomannerna eller de så kallade freudenthalarna, efter professor Axel Olof Freudenthal (1836–1911), arkeolog till utbildningen och mångårig kurator för den Nyländska afdelningen, hade en ännu radikalare syn än österbottningarna Runeberg och Topelius på Finland som bestående av två områden med två versioner av finskheten – ”svenskt och finskt lynne”. Enligt Freudenthal bestod landet nämligen av två helt olika etniska grupper, finnar och svenskar. En del svekomannor organiserades dock även i en grupp liberaler på 1880-talet. De betonade Finlands västerländska band. Professor Carl Gustav Estlanders ”kultursvenskhet” representerade denna fraktion: Finland behövde det svenska mot Ryssland. Detta bör även ses mot en bakgrund av rysk så kallad förryskningspolitik, som påverkade det politiska klimatet i storfurstendömet från och med 1880-talet. Se Klinge 1996, 284-285, 296-300; Högnäs 1995, 37, 45; Syväoja 1998, 42-43; Mylly 2002, 150-153, 179-183. Inom den Nyländska afdelningen (nuv. Nylands Nation) kom en omfattande vikingaromantik att blomma upp under 1880-talet och den fortgick in på 1900-talets början. Den avspeglades mycket tydligt i avdelningens retorik (särskilt hos kurator Arvid Mörne) och i det konstnärliga formspråket (skapat närmast av Albert Edelfelt). Se Bränn 2003.

⁵⁶⁰ Den äldre generationens fennomannor – eller fennofiler – var Johan Vilhelm Snellman (1806–1881), Runeberg och Lönnrot. Den andra generationen utgjordes av gruppen kring tidningen *Suometar* (grundad 1847); August Ahlqvist (1826–1889) med flera, som fick antagonist i Georg Zacharias Forsmans (1830–1903) jungfennomannor på 1860-talet. Dessa förde en aggressivare språkpolitik än de föregående. På 1880-talet skingrades grupperingarna ytterligare och ungfinnarna kom med på den politiska kartan. De stödde de naturvetenskapliga synsätten (positivismen), kvinnoemancipationen och realismen. Se Klinge 1978, 59-60, 67-70, 74-89; Klinge 1996, 281-285; Syväoja 1998, 41; Liikanen 1995, 111-116, 313-317. Mylly benämner den äldre generationen för fennofiler, den yngre för fennomannor. Enl. Mylly 2002, 47.

⁵⁶¹ Mylly 2002, 265-266.

⁵⁶² Mylly 2002, 149.

⁵⁶³ Se t.ex. Klinge 1967.

fortsatte dock med en diger publikationsverksamhet långt in på 1930-talet.⁵⁶⁴ Kontakten till Åland bestod under hela hans liv, eftersom han fr.o.m. 1910-talet ägde en villa där.⁵⁶⁵

Hausens föregångare, Karl August Bomansson, härstammade även från Åland (Saltvik) och fick 1853 assistera professor Edvard Grönblad (1814–1864), som via universitetsbiblioteket anställdes för att arbeta i senatens arkiv. Det fanns som sagt ett behov av att göra källorna till Finlands historia tillgängliga för forskning. Bomansson började propagera för att det också fanns behov av en tjänst vid arkivet. År 1869 förvandlades senatens arkiv till Statsarkivet (från 1944 Riksarkivet) och Bomansson anställdes som ”arkivarie”. Bomansson doktorerade om Ålands fornminnen år 1858 och blev docent vid universitetet. Under denna tid var han med om att grunda Historiska sektionen och därefter Finska historiska sällskapet, varifrån han dock utgick till att vara med om att grunda Svenska Litteratursällskapet år 1885 på grund av språkstridigheter, i likhet med Hausen. Bomansson hade dock tidigare utgivit en del artiklar på finska. På 1880-talet blev hans ögonsjukdom värre och han måste överlåta sitt arbete åt Hausen.⁵⁶⁶ Detta måste uppenbarligen ha bidragit till det faktum att Bomansson exempelvis inte kunde slutföra sin ”Inledning till Finlands klosterhistorie”, som återfinns som manuskript i hans arkiv.⁵⁶⁷

Hausens utgrävningar i Nådendal 1872–1873 har kommenterats av ett antal forskare. Hausens mest betydande arbete utgjorde enligt dem källutgivning, framför allt källor till Finlands historia. Han utgav under sitt liv en omfattande mängd medeltida källmaterial, fast han under sin ungdom visade intresse för även annan antikvarisk verksamhet. Som gymnasist deltog han, som sagt, i K. A. Bomanssons utgrävning av Käkars klosterruin år 1867.⁵⁶⁸ Hausen publicerade senare en del av resultaten från dessa utgrävningar.⁵⁶⁹

Om Hausen som gestalt i den finska historieforskningen, med sin långa ämbetsmannabana på 43 år, har Kari Tarkiainen konstaterat följande: “...hänen [Hausen] hahmonsa on sopinut verraten huonosti Suomen 1800-luvun kulttuuriheerosten fennomaaniseen kaanoniin”.⁵⁷⁰

Hos Tarkiainen kan man dock skönja drag av en viss form av fennomansk syn på Hausens verk, för han prisas främst för sina källfynd till Finlands historia i arkiven i Baltikum och Sverige, som dock fick även lokala följder.⁵⁷¹ Hausens patriotism är västorienterad och passar verkligen illa i den historiesyn som började hamras igenom på 1880-talet, konstateras ändå.

”Finskheten” som höll på att skapas, omformades då via språkvetenskapen och etnografin till att innebära en form av ”ugriskhet” med blicken mot öst: ”Volgan

⁵⁶⁴ Litzen 2004, 611; Hausen 2000, 24–25. Hausens publicering av material från Finska kriget ansågs ha varit orsaken till hotelserna. Han avgick därför frivilligt med pension. Se Hausen 2000, 38.

⁵⁶⁵ Hausen 2000, 28–36.

⁵⁶⁶ Litzen 2003, 709–710; Bomansson 1858.

⁵⁶⁷ ”Inledning till Finlands klosterhistorie”, manuskript, K. A. Bomanssons arkiv, Riksarkivet, Helsingfors, mapp 4.

⁵⁶⁸ Tarkiainen 2000a, 8–9.

⁵⁶⁹ Hausen 1916, 56–71.

⁵⁷⁰ ”...hans [Hausen] gestalt har passat ganska illa in i Finlands fennomanska kanon av 1800-talets kulturheroer”. Enl. Tarkiainen 2000a, 7.

⁵⁷¹ Tarkiainen 2000a, 10.

mutka” (*Volgakeröken*) blev en del av ”rötterna” och därmed av finskhetens *ethnie*.⁵⁷² För dem (Elmgren, Hausen, Bomansson) som härstammade från Egentliga Finland eller Åland regerade dock naturligt en västorienterad historiesyn.

Under de tidigare decennierna hade den östliga historiesynen dock inte ännu ”slagit igenom”. På 1850- och 1860-talen åsamkade olika instanser att en bred antikvarisk forskning uppkom. Lilius har indelat fasen i två trender: 1) samlandet och dokumenterandet av etnologiskt och arkeologiskt material, inventering av kyrkliga föremål och forskning av kyrkor och borgar samt 2) uppkomsten av en konsthistorisk forskning: ”Eräin osin nämä kaksi tutkimussuuntaa käsittelivät samaa aineistoa”, konstaterar Lilius dock,⁵⁷³ varför man föränsades att ifrågasätta hela indelningen. Särskilt när man beaktar Reinhold Hausen.⁵⁷⁴ Angående Hausens identitet anser Kari Tarkianen dock att Hausen och Bomansson i språk och sinne till och med kan ses ”mer svenska än svenskarna” i.o.m. sin åländskhet.⁵⁷⁵

Men det svekomanska, eller till och med svensksinnade, kunde även innebära en nationalistisk syn på Finlands historia, särskilt den svenska tiden. Hausen var nämligen en av de grundande medlemmarna i Svenska Litteratursällskapet år 1885⁵⁷⁶, men hade som student deltagit i Finska Litteratursällskapets historiekrets i sällskap av bl.a. Aspelin, Topelius, Akiander, Elmgren och Ignatius, vars protektor för åtminstone en tid var K. A. Bomansson.⁵⁷⁷ Och även de personer som kom att skapa grunden till en nationell historieskrivning, t.ex. Forsman, som dock senare kom att omfatta en radikalt fennomansk synvinkel. Nådendals kyrka med omnejd räknades tydligen fortfarande på 1870-talet in i den kulturhistoriskt tungt vägande gruppen av monumentala minnen som skulle användas för skapandet av en nationell historieskrivning, som en del av ett nationsbygge. Att en person kunde omfatta en viss politisk syn (senare i livet), betyder nödvändigtvis inte att personen omfattade denna syn redan under yngre år.

Hausens antikvariska intresse 1868–1871

Hausen gjorde antikvariska forskningsresor åren 1870 och 1871.⁵⁷⁸ Inventeringarna är tidstypiska, emedan strävan fanns inom exempelvis studentavdelningarna att insamla material från hembygderna.⁵⁷⁹ Han omnämns första gången i Historiska sektionens protokoll den 1 februari 1870, då han fick 300 mark av Finska litteratursällskapet för att göra en forskningsresa till Västra Finland – för fotografering av tak- och väggmålningar i kyrkor med mera.⁵⁸⁰ Föregående år, 1869, hade han skrivits in vid Alexanders-universitetet och Nyländska afdelningen.⁵⁸¹ I april hade han redan fotograferat Vichtis kyrka och ritat en bottenplan av objektet, i samband med att han

⁵⁷² Kolbe 2010, 33. Jfr Salminen 2008; Smith 1986; Smith 1991.

⁵⁷³ ”Delvis behandlade dessa två forskningsriktningar samma material”, enl. Lilius 2000, 51.

⁵⁷⁴ Tarkianen 2000a, 10–11.

⁵⁷⁵ Tarkianen 2000a, 8.

⁵⁷⁶ Tarkianen 2000a, 10.

⁵⁷⁷ Kukkonen 2000, 74.

⁵⁷⁸ Lilius 2000, 53–54.

⁵⁷⁹ Se t.ex. Hirn 1970; Bränn 2003.

⁵⁸⁰ HArk III 1871, 168 (§2); Kukkonen 2000, 74.

⁵⁸¹ Autio 1996, 4.

undersökte fornlämningar i trakten.⁵⁸²

Fotografering var relativt ovanligt ännu under 1870-talet, men just i samband med antikvariska intressen uppmanade universitetet, studentavdelningarna och Finska litteratursällskapet till dokumentering av historiska, konstens, etnografiska och naturvetenskapliga objekt. Det var ofta unga vetenskapsmän som hade i uppgift att fotografera – exempelvis Reinhold Hausen och Emil Boehm. Enligt de bevarade fotografierna var de mest fotograferade objekten under Hausens antikvariska resor ruinerna i Kastelholm och Kustö.⁵⁸³

I november 1870 framförde Hausen muntligt om sin forskningsresa i Västra Nyland och i april 1871 lämnade han in en rapport om denna.⁵⁸⁴ Samma vår gav man ett stipendium på 250 mark åt Hausen å sällskapets sida för ytterligare en resa till Västra Finland.⁵⁸⁵ I september 1872 skrevs en rekommendation åt Senaten att Hausen skulle få ge ut dessa sina reseskildringar,⁵⁸⁶ vilket även skedde.⁵⁸⁷

Hausens undersökningar har sagts stamma från Bomanssons uppmaning,⁵⁸⁸ men det kunde ses snarast som en form av underestimering, eftersom ett flertal brev har bevarats, där vi kan följa Bomanssons instruktioner och andra uppmaningar åt Hausen i den forskning denne företog. Hausens uppmanades till att resa till exempelvis till klosterlämningarna i Raumo och Nådendal av Bomansson.⁵⁸⁹ Bomansson hade överlag ett stort intresse för samtliga klosterlämningar inom det forna Åbo stift, men hans forskning avslutades aldrig.⁵⁹⁰ Den tilltagande ögonsjukdomen kan antagligen ha påverkat forskningen.⁵⁹¹ Det förefaller som om Hausens antikvariska resor var mycket viktiga även för Bomanssons forskning.

Bomansson hade gjort expeditioner för att samla in fakta om gamla minnesmärken samt dokumenterat medeltida kyrkor och var en av pionjärerna inom området. Han hade som sagt utfört sina tidigaste utgrävningar för sin doktorsavhandling på 1850-talet.⁵⁹²

Medeltidsarkeologins⁵⁹³ bakgrund kan spåras till den klassiska arkeologin som intresserade sig för antikens lämningar, men närmast till romantiken i början av 1800-

⁵⁸² HArk III 1871, 175 (§4); Kukkonen 2000, 74. Vichtis ruinkyrka ansågs vara tillägnad Heliga Birgitta. Se t.ex. Setälä 2003. Ruinen hade skadats svårt i en storm år 1869. Enl. Hiekkänen 2007, 489.

⁵⁸³ Kukkonen 2000, 71, 73. Fotografierna, däribland bilder från Nådendal, finns numera i Museiverkets bildarkiv. De donerades av Hausen år 1941. En del av dem publicerade Hausen i sin bok om klostret. Jfr Hausen 1922. Se fig. 16-22.

⁵⁸⁴ HArk III 1871, 183 (§4); HArk IV 1874, 129 (§7); Kukkonen 2000, 74.

⁵⁸⁵ HArk III 1871, 200 (§7), Kukkonen 2000, 74.

⁵⁸⁶ HArk IV 1874, 154 (§2).

⁵⁸⁷ Hausen 1872; Hausen 1873. Han gjorde även en antikvarisk forskningsresa till Östra Nyland år 1876. Se Hausen 1887; Kukkonen 2000, 74-75. Se även Litzen 2004, 609-610.

⁵⁸⁸ T.ex. Lilius 2000, 56.

⁵⁸⁹ T.ex. brev av K. A. Bomansson to R. Hausen 27.12.1871, mapp 9, K. A. Bomanssons brev, Reinhold Hausens arkiv, Riksarkivet, Helsingfors.

⁵⁹⁰ Flera manuskript i Bomanssons arkiv hänvisar till Finlands kloster. Se t.ex. ”Inledning till Finlands klosterhistorie”, K. A. Bomanssons arkiv, mapp 4, Riksarkivet, Helsingfors.

⁵⁹¹ Lilius 2000, 20; Litzen 2003, 709-710.

⁵⁹² Bomansson 1858; Ringbom 1986, 24; Valkeapää 2000, 30.

⁵⁹³ En allmän översikt över medeltidsarkeologins historia har skrivits av Gerrard 2003.

talet, vilket även påverkade och påverkades av tidens nationsbygge: då man sökte efter medeltiden, sökte man samtidigt sin nationella identitet, vilket var annorlunda än intresset för antiken.⁵⁹⁴ Då det gäller medeltidsarkeologin i Skandinavien och Finland var det forskning just kring byggnader som representerat institutioner, som först började undersökas. År 1860 utfördes undersökningar med arkeologisk metod i Bergen i Norge, i klosterlämningarna av birgittinerklostret Munkaliv. Även i städerna fortgick institutionella, närmast kyrkliga, byggnader att vara fokus för intresset.⁵⁹⁵ Dessa associerades uppenbart med synen på det nationella, i vilket religionen var en viktig beståndsdel. Det är med andra ord inte förvånande att Bomanssons intresse riktade sig mot just klosterlämningar. Likaså fanns källmaterial i form av texter till hands om klostren, så att undersökningarna av lämningarna kompletterade bilden.

Henrik Lilius har beklagat avsaknaden av grävningsrapporter från den tidiga forskningen,⁵⁹⁶ men fornforskarna (exempelvis Bomansson och Hausen) hade inget intresse och behov av att skriva utgrävningsrapporter av den typ som senare standardiserats vid Arkeologiska kommissionen (nuv. Museiverket) under 1900-talet i och med att utgrävningsverksamheten på så vis institutionaliserats. Forskarnas strävan verkar däremot ha varit att konstruera en historisk kontinuitet i sin forskning och samla in alla typer av kunskap (folkloristisk, historisk, arkeologisk) på en plats samt publicera sina resultat. Detta hör uppenbarligen ihop med att de ser alla form av kvarbliven data som "fornminnen" (jfr kapitel I) och deras syfte var att publicera hela kontexter eller källpublicering, i tidens anda. Deras syn på fornlämningar var därmed holistisk. Detta verkar även uppenbart då man analyserar materialet som finns kvar i Hausens och Bomanssons arkiv och bekantar sig med vad de publicerat.⁵⁹⁷

Lilius har även konstaterat att Bomansson och Hausen inte hade någon utbildning inom arkeologin och att inget är känt om deras grävningsteknik,⁵⁹⁸ men man kan få en inblick i hur arbetet skedde genom att bekanta sig med deras bevarade korrespondens. Bomansson nämner var Hausen kan läsa (om apostlarnas attribut) i ett brev till Hausen: "*Handbuch der Kirchlichen Kunst-Archäologie der deutschen Mittelaldert von Heinrich Otte Leipzig 1854* [sic]".⁵⁹⁹ "Arkeologin" vid denna tid inbegrep (före 1920-talet) såväl forskning som senare ansetts tillhöra den förhistoriska arkeologins, konsthistoriens eller historiens fält. Termen konstarkeologi användes under några årtionden i slutet av 1800-talet och vid sekelskiftet 1900.⁶⁰⁰ Man kan anta att Ottes verk kunde användas även till att bekanta sig med andra aspekter inom forskningen.

Angående fältinstrument som användes vid utgrävningarna, ber Bomansson Hausen i några brev att beställa en kedja av en smed. Bomansson skriver:

Då det för våra arbeten i Kökar blev högst nödigt att ega något lämpligt verktyg att mäta afstånd, så fast jag i enlighet med hvad

⁵⁹⁴ Andrén har i korthet skrivit om medeltidsarkeologins bakgrund i klassicismen. Det som idag definieras som medeltidsarkeologi som disciplin uppkom på 1960-talet, men har sitt ursprung i intresset för monumentala byggnader, dvs. det som numera kallas byggnadsarkeologi (byggnaden är källmaterialet). Se Andrén 1997, 35-36.

⁵⁹⁵ Andersson 1993, 9.

⁵⁹⁶ Lilius 2000, 54, 56.

⁵⁹⁷ K. A. Bomanssons arkiv, Riksarkivet, Helsingfors; Reinhold Hausens arkiv, Riksarkivet, Helsingfors.

⁵⁹⁸ Lilius 2000, 54, 56.

⁵⁹⁹ Brev av K. A. Bomansson till R. Hausen 27.12.1871, mapp 9, Brev från K. A. Bomansson, Reinhold Hausens arkiv, Riksarkivet, Helsingfors; Otte 1868 (4. uppl.).

⁶⁰⁰ Valkeapää 2000, 146-147.

wi i helsingfors överenskommo om, anhåller det du godhetsfullt ville hos smeden i Godby (hvilka besvara skriftligt dertill) anhålla beställa en så fin jernkedja som möjligt, om det gå an och den ej blir för lång och obeqväm att medföra, 3 alnar lång, men om du och smeden finner den i sådant skick beqvämare blott 2 alnar lång, af hvilka 1 aln [...] borde wara till qvarter afdelad genom finare och mindre tvär slåar än de som begräfs och afsluta kedjan, i sin helhet. Att dessutom hvarje aln bör wara betecknad med en något litet större tvärså än quarterslång, är onaturligt.⁶⁰¹

På basis av beskrivningen kunde ju detta verktyg nästan vara möjligt att rekonstruera. Troligen har denna kedja använts för att uppmäta byggnadslämningar redan på utgrävningen på Kökar i slutet av 1860-talet.⁶⁰² Bomansson påminner Hausen även om andra verktyg av nöden:

Dina ritmaterial glömmar du wäl ej. Måne ej sjökortet skulle behöfwas och det behöfwes säkert för vår expedition, en kompass vore ock af nöden? Och om du tycker kunde ock taga med dig ett exemplar af Hartmans stora...⁶⁰³

Kunde Bomansson avse C. J. Hartmans flora, först publicerad 1820?⁶⁰⁴ Intresset för växter var gemensamt för dem båda.⁶⁰⁵ Det ingick självfallet i den topelianska synen på "nationallandskapet" och kunde eventuellt ses mot männens bakgrund i en bildad, borgerlig miljö.

I följande bevarade brev av Bomansson till Hausen, daterat 21.6.1868, tackas för brevet och att Hausen ombestyrkt införskaffandet av järnkedjan. Smeden skulle göra kedjan "fri" (?) varför den kunde göras längre än 2-3 aln. Åtminstone skulle detta öka bekvämligheten att använda den. Hausen och Bomansson skulle träffas i juli för sina forskningar.⁶⁰⁶

I ett odaterat brev (troligen från början av 1870-talet) konstaterar Bomansson att han samtycker med Hausen angående en noggrann undersökning av kyrkorna i Sydvästra Finland: "Din plan att hellre undersöka ett mindre område wäl än ett större mera lösligt [?], är den enda riktiga man alltid bör följa vid alla forskningar...", och att det är det enda rätta sättet att göra undersökningar.⁶⁰⁷

Bomansson ville även att Hausen skulle åka till Masku för att eventuellt finna lämningarna av det så kallade S:ta Anna kloster eller påträffa Nädendals klosters första läge. Ifall några lämningar påträffades, skulle Hausen

---

⁶⁰¹ Brev av K. A. Bomansson till R. Hausen 11.6.1868, mapp 9 Brev av K. A. Bomansson, Reinhold Hausens arkiv, RA, Helsingfors.

⁶⁰² Brev av K. A. Bomansson till R. Hausen 11.6.1868, 21.6.1868, mapp 9 Brev av K. A. Bomansson, Reinhold Hausens arkiv, RA, Helsingfors.

⁶⁰³ Brev av K. A. Bomansson till R. Hausen 11.6.1868, 21.6.1868, mapp 9 Brev av K. A. Bomansson, Reinhold Hausens arkiv, RA, Helsingfors.

⁶⁰⁴ Hartman 1820.

⁶⁰⁵ Litzen 2003; Litzen 2004.

⁶⁰⁶ Brev av K. A. Bomansson till R. Hausen 21.6.1868, 21.6.1868, mapp 9 Brev av K. A. Bomansson, Reinhold Hausens arkiv, RA, Helsingfors.

⁶⁰⁷ Brev av K. A. Bomansson till R. Hausen, odaterat, mapp 9, Brev från K. A. Bomansson, Reinhold Hausens arkiv, Riksarkivet, Helsingfors.

...uppmäta och beskrifva dem, anteckna nuvarande längd, tjocklek och beståndsdelar (tegel, gråsten?) och charmant [?] vore de t.o.m. du kunde göra små planritningar af dem. Deras belägenhet och vädersträcket från närmaste by eller gård är veterligen [?] ock viktigt.⁶⁰⁸

Härmed ges ytterligare en inblick i tillvägagångssätt Bomansson åtminstone önskade att man skulle använda vid utforskningen av byggnadslämningar.

Det förefaller som om en viss tävlan mellan de olika grupperna som intresserade sig för att antikvariskt dokumentera olika områden förelåg under det tidiga 1870-talet. Bomansson inom Historiska sektionen uppmanade idogt Hausen i hans forskning och dokumentation av kyrkorna etc. och kritiserade antagonisterna inom Finska fornminnesföreningen i deras arbete åt sin protegé. Emil Nervander beskylldes exempelvis för att vara en "karrikatyr till fornforskare" och att han borde stanna inom poesin eftersom han är alltför "svärmisk och poetisk" i sin retorik.⁶⁰⁹

Hausens utgrävningar i klosterlämningarna åren 1872–1873

Undersökningarna i Nådendal

Initiativet för undersökningarna i Nådendal kom från K. A. Bomansson. Lilius har ansett att man inte kan utreda detta ytterligare,⁶¹⁰ men någonting kan ändå framgå ur brevväxlingen mellan Bomansson och Hausen. Det är uppenbart att Bomansson hade ett stort intresse av att forska i de medeltida klostren i Åbo stift. I ett flertal brev bad han Hausen, som tidigare nämnts, besöka Nådendal och Raumo under expeditionerna åren 1870 och 1871.⁶¹¹ Man kan alltså anta att detta påverkade Hausen även i fält. Några föremål från utgrävningarna finns i Museiverkets samlingar, se fig. 13, 14 och 15. Ett bevarat fotografi från utgrävningarna visar grävare (och en student) med spadar invid murrester (fig. 16.).

I Nådendal förefaller det som om Hausen närmast varit intresserad – i likhet med Elmgren – att utreda hur byggnaderna var belägna på området och deras omfattning,⁶¹² vilket var typiskt för forskarna som representerade "romantisk antikvarianism" överlag.⁶¹³ Bomansson underrättade Elmgren om Hausens förevanden och beskrev reaktionen i ett brev åt Hausen: ""Stabben" [Elmgren] har jag nu underrättat om dina klostergrävningar i Nådendal. Han såg dervid något missnöjd ut, men sade just ingenting, då jag frågade honom om han kände någon punkt, som speciellt borde kontrolleras noga."⁶¹⁴

⁶⁰⁸ Brev av K. A. Bomansson till R. Hausen 18.5.1870, mapp 9, Brev från K. A. Bomansson, Reinhold Hausens arkiv, Riksarkivet, Helsingfors.

⁶⁰⁹ Brev från K. A. Bomansson till R. Hausen 24.7.1871, 2.8.1871, 26.10.1871, mapp 9, Brev från K. A. Bomansson, Reinhold Hausens arkiv, Riksarkivet, Helsingfors.

⁶¹⁰ Lilius 2000, 56.

⁶¹¹ T.ex. brev av K. A. Bomansson till R. Hausen 18.5.1870, 21.5.1870, mapp 9 brev av K. A. Bomansson, Reinhold Hausens arkiv, RA, Helsingfors.

⁶¹² Hausen 1922; Lilius 2000, 56-57.

⁶¹³ Ringbom 1986, 24, 28.

⁶¹⁴ Brev av K. A. Bomansson till R. Hausen odat. [trol. 1872], mapp 9, Reinhold Hausens arkiv, RA, Helsingfors.

Fig. 13. Lås funnet vid R. Hausens utgrävningar i Nådendal. KM 1524:1. Foto: E. Abl-Waris 2009. Museiverket.

Fig. 14. Nyckel i järn funnen vid R. Hausens utgrävningar i Nådendal. KM 1524:2, Foto: E. Abl-Waris 2009. Museiverket.

Fig. 15. Nyckel i järn (bruten itu) funnen vid R. Hausens utgrävningar i Nådendal. KM 1524:3. Foto: E. Abl-Waris 2009. Museiverket.

En första muntlig rapport avgavs över grävningarna för Historiska sektionen. I protokollet finns följande uppgift:

Herra Hausen, joka viime kesän kuluessa on Tohtori Bomansson'in kustannuksella tehnyt kaivauksia Naantalin luostarin raunioissa ja siinä paljastanut nunnakonventin perustukset pohjoispuolella kirkkoa, toi esiin erään huolellisesti tehdyn pohja-piirroksen, joka lupaa tarkkaa selvitystä tämän muinaisen rakennuksen laadusta. Muurit, jotka paljastettiin, olivat olleet säilyneinä 3 tai 4 kyynärän korkealla, vielä selvästi huomattavilla ovi- ja ikkuna-aukoilla; lattia oli ollut tiilikivistä tiviisti [sic] liitettyä; konventista meni käytävä alas merenrantaan. Koska herra Hausen aikoo tulevana kesänä tutkia myöskin munkkikonventin osaa, on niin-muodoin toivo saada täydellinen pohjapiirros tästä Suomenmaan tärkeimmästä muinais-luostarista.⁶¹⁵

⁶¹⁵ ”Herr Hausen, som under förra sommaren på Doktor Bomanssons bekostnad gjort utgrävningar i Nådendals klosterruiner och där lagt i dagen nunnekonventets sockel norr om kyrkan, tog fram en noggrannt gjord grundplan, som utlovar en noggrann utredning om kvaliteten på denna forntida byggnad. Murarna, som togs fram, hade varit bevara i 3 eller 4

Fig. 16. "Utgrävning af systrakonventets byggnads-länga". Fotografi föreställande grävarna i klosterlämningen i Nådendal år 1872, under R. Hausens utgrävningar. Foto: R. Hausen. Ur Hausen 1922.

I november 1872 förevisade Hausen ytterligare uppgifter från den gamla Nådendal: "Herra Hausen [...] näytti piirroksia [...] muutamasta Naantalin kaupungissa olevasta vanhan-aikiuisesta ikkunasta, joka sanotaan ennen olleen viimeisen abbatissan Birgitta Kurjen huoneessa".⁶¹⁶ Detta fönster hade även noterats och avritats vid den konsthistoriska expeditionen år 1871.⁶¹⁷ Följande år i september presenterade Hausen återigen en karta över klosterlämningarna från årets utgrävningar:

Herra Hausen näytti Osakunnalle pohjapiirroksen Naantalin luostarin raunioista, joiden tutkimista hän nyt menneenä kesänä on jatkanut pää-asiallisesti munkki-osaston puolella. Tuo kaunis ja muinaistieteellemme tärkeä kuvaus on aiottu niin pian kuin mahdollista julkaistavaksi. Itse kaivaukset, jotka ovat maksaneet lähes 1000 markkaa, on valtio osaksi kustantanut; mutta lähes toinen puoli kustannuksista on ollut Tohtori Bomansson'in antama.⁶¹⁸

alns höjd, dessutom med tydligt märkbara dörr- och fönsteröppningar; golvet hade varit gjort av tätt lagd tegelsten; från konventet ledde en gång ner till havsstranden. På grund av att herr Hausen inkommande sommare ämnar undersöka även munkkonventets sida, kan vi på så vis hysa förhoppningar om att vi får en fullständig grundplan av detta Finlands viktigaste forn-kloster." Enl. HArk IV 1874, 154 (§3).

⁶¹⁶ "Herr Hausen [...] visade ritningar [...] av några gammal-tida fönster i staden Nådendal, vilka sägs ha varit i abbatissan Birgitta Kurcks rum", enl. HArk IV 1874, 161.

⁶¹⁷ Valkeapää 2009, 96-98.

⁶¹⁸ "Herr Hausen förevisade för Sektionen en grundplan över Nådendals klosterruiner, som

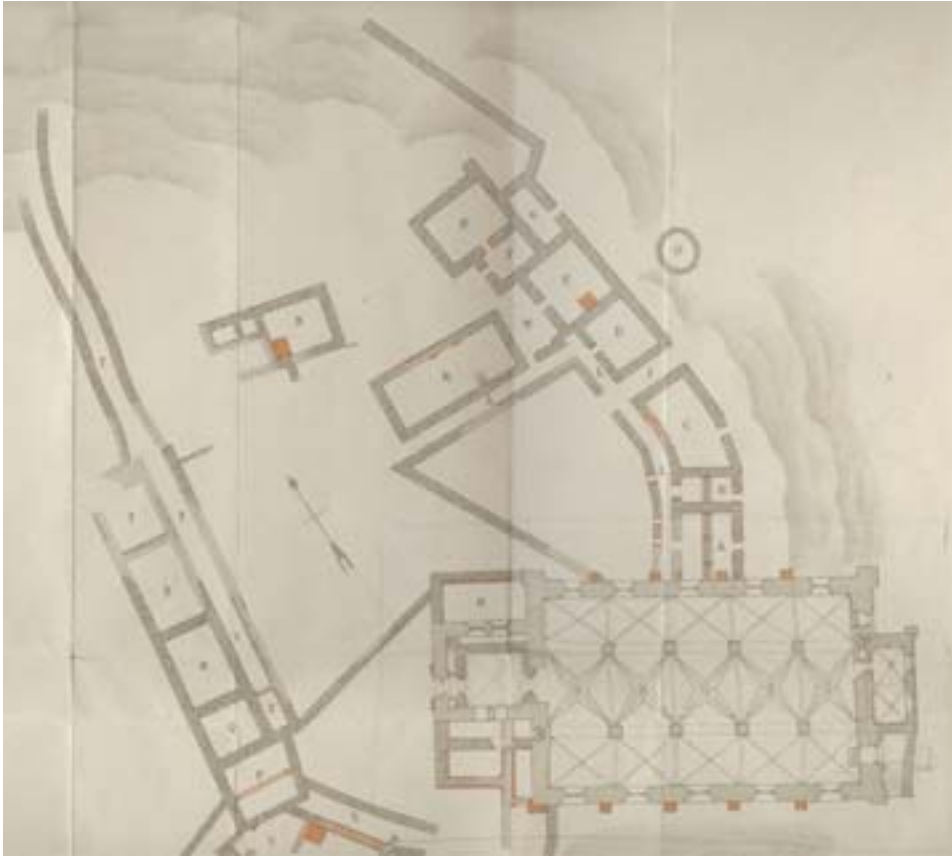

Fig. 17. Nådendals klosterlämningar enl. R. Hausen. Karta publicerad i Hausens bok om Nådendals kloster. Detalj. Ur Hausen 1922.

I Museiverket återfinns några fynd från Hausens utgrävningar åren 1872 och 1873, som inte tidigare hänvisats till: en nyckel och en kniv av järn, båda rostiga, som Hausen påträffat år 1872. I kartoteket finns en anteckning om att fynden inte påträffats vid en inventering i lagret 1930–1935.⁶¹⁹ Det samma gäller en ”basrelief i brons” som påträffats 1873.⁶²⁰ De fynd som dock återstår i lagret är från Hausens grävningar: ett litet lås och två nycklar.⁶²¹ Endast några föremål finns alltså bevarade från utgrävningen av dem som överlag togs tillvara – de är sådana att de går att identifiera relativt väl. Detta måste väl anses tidstypiskt.

Publiceringen kom inte att ske så snabbt som väntat. Om sina grävningar i Nådendal skriver slutligen Hausen själv 50 år senare, i boken utgiven på Amos Anderssons förlag. Forskningen utfördes genom att gräva fram byggnadsresterna, men även han under gånga sommar fortsatt huvudsakligen på miunkkonventets sida. Denna vackra och för vår fornforskning så viktiga beskrivning skall så fort som möjligt få publiceras. Själva utgrävningarna, som har kostat nästan 1000 mark, har staten delvis bekostat; men nästan hälften har betåt av medel som Doktor Bomansson donerat.”Enl. HArk IV 19874, 171 (§2).

⁶¹⁹ KM 1286. Lappistan, TA, MV, Helsingfors.

⁶²⁰ KM 1362. Lappistan, TA, MV, Helsingfors.

⁶²¹ KM 1524:1-4. Fig. 13-15.

täcka in dem:

En fullständig utgrävning af ruinerna, men bortskaffande af all i dem hopad jord- och grusmassa, låg icke i min plan och kunde för öfrigt af flere skäl ej ifrågakomma; därtill var nämligen, för det första, anslaget alldeles för otillräckligt; för det andra hade en sådan åtgärd inneburit ett slopande till stor del af den träd- och buskvegetation, som skänkte skugga och prydnad åt platsen, och slutligen skulle den ovillkorligen leda till ett förintande af de än kvarvarande byggnadsresterna...⁶²²

Lilius har utrett frågan med buskvegetationen närmare, eftersom det inverkar på utgrävningens utförande. Hausen hade velat inleda grävningen 1873 redan på våren, men fick avslag av stadens magistrat, eftersom träden skulle ta skada. Hausen nekade till att någon skada föregående år skett (1872) och förundrade sig över magistratens avslag, eftersom det rörde sig om utforskningen av Finlands viktigaste medeltida kloster. Hausen förde frågan därför ända till Senaten innan den avgjordes till Hausens favör. På grund av otillräcklig finansiering och värnandet om träden gjorde Hausen endast en utredning över murarnas sträckning och djup, varefter de täcktes in igen. Hausen jämförde forskningen med vad man vid den tiden visste angående byggnaderna i Vadstena samt styckena ur Birgittas uppenbarelser.⁶²³ Publikationen är dock försedd med en detaljerad karta över murarnas sträckning (fig. 17.).

Uppenbarelserna hade, p.g.a. motsvarande källutgivningsverksamhet i Sverige, utgivits på fornsvenska av Gustav Klemming från och med 1850-talet.⁶²⁴ Inom Historiska sektionen hade man även idkat källutgivning och Elmgren hade, som tidigare nämnts, publicerat också handskrifter rörande heliga Birgitta.⁶²⁵

Angående Hausens utgrävningar i Nådendal har Lilius konstaterat följande: ”Käsitys Naantalin luostarista jää siis varsin ylimalkaiseksi, mutta toisaalta voidaan todeta, että tietomme luostarin rakenteesta ovat yhä edelleen Hausenin kaivaustulosten varassa”.⁶²⁶ Lilius dryftar dock inte desto utförligare huruvida Hausen kan anses som en föregångare eller ett barn av sin tid. Däremot övergår Lilius till att kommentera Hausens forskning av kyrkan, som Lilius själv även grävde senare (och Lilius övergår sedan faktiskt till att snarare skriva om sina egna tolkningar): ”Hausen teki eräitä hämmästyttävän suuria huomioita kirkon rakenteesta, jotka saivat vahvistusta 1960-luvun kaivauksissa. [...] Hausen oletti, että muurin alaosa oli alettu muurata väärään suuntaan, väärässä koordinaatissa”, vilket var de resultat även Lilius själv kom fram till på 1960-talet.⁶²⁷ Lilius har slutligen en kommentar om Hausens betydelse som antikvarisk forskare, som lyder enligt följande:

Epäilemättä hän oli uranuurtaja historiallisen ajan arkeologisten

⁶²² Hausen 1922, 6.

⁶²³ Lilius 2000, 57-58; Hausen 1922.

⁶²⁴ Ehrensvärd 1977, 275-280.

⁶²⁵ T.ex. Elmgren 1868.

⁶²⁶ ”Vår uppfattning om Nådendals kloster förblir alltså ganska allmän, men å andra sidan kan man konstatera att vår kunskap om klostrets konstruktion fortfarande är baserade på Hausens utgrävningsresultat,” enl. Lilius 2000, 59.

⁶²⁷ ”Hausen gjorde några förvånansvärt viktiga iakttagelser av kyrkans konstruktion, som kunde konfirmeras av utgrävningarna på 1960-talet [...] Hausen antog, att murens [norra väggen] nedre del hade börjat byggas åt fel håll, i fel koordinatsystem”, enl. Lilius 2000, 59-60.

Fig. 18. "Kyrkan innantill". Utsikt mot östkoret. Kyrkan såg ungefär ut så här från reparationerna på 1860-talet fram till restaureringen på 1960-talet. R. W. Ekmans tavla från år 1868 fungerar som altartavla. Foto: R. Hausen. Ur Hausen 1922.

Fig. 19. "Enda synliga klosterlämningen". Området framför Nådendals kyrkas västtorn är fortfarande relativt kallt. I mitten ses en tydlig murrest. Foto: R. Hausen. Ur Hausen 1922.

Fig. 20. "Nunne-brunnen". Bilden föreställer brunnen norr om kyrkan. Den finns fortfarande kvar och är synlig ovan mark, tydligt avgränsad. Foto: R. Hausen. Ur Hausen 1922.

Fig. 21. Utsikt över klosterlämningarna väster om kyrkan (västtornet skymtar i bakgrunden). Fotografi donerat till Arkeologiska kommissionen av R. Hausen år 1941. Foto: R. Hausen. Museiverket.

kaivausten osalta. Kuten olemme nähneet, Naantalin luostarin osalta olemme edelleen hänen tietojensa varassa, ja myös luostarikirkon suhteen hän teki useita sittemmin oikeiksi osoittautuneita havaintoja.⁶²⁸

Hausen, som dock sedermera blivit erkänd som fotograf, hade fotograferat kyrkan och klosterområdet vid en okänd tidpunkt. Han donerade fotografierna till Arkeologiska kommissionen år 1941. På bilderna ses gravgården på östra sidan mycket lummig och totalt annorlunda än på 2000-talet. Klosterlämningarna väster om tornet är inte lika övervuxna av träd eller fulla med olika monument etc. som numera (fig. 18, 19, 20, 21 och 22).

Leinberg noterade senare i samband med sin klostermonografi 1890, att information saknades angående klosterbyggnaderna, trots Elmgrens och Hausens utforsk-

⁶²⁸ ”Otvivelaktigt var han en pionjär då det gäller utgrävningar inom historisk arkeologi. Såsom vi har sett, är vi fotsättningsvis beroende av hans uppgifter då det gäller klostret, och även då det gäller klosterkyrkan gjorde han många iakttagelser som sedermera bevisades riktiga.“ Enl. Lilius 2000, 65.

Fig. 22. "Östra gafveln". Gravgården framför östkoret av Nådendals klosterkyrka är lummig och pittoresk. Numera finns hjältegravar etc. på detta område. Fotografiet bör därför rimligen dateras åtminstone till tiden före vinter- och fortsättningskriget. Foto: R. Hausen. Ur Hausen 1922.

ningar. Endast kyrkan kunde närmare studeras:

Då härtills ingen ritning till Nådendals klosterbyggnader kommit i dagen och ej heller någon beskrifning öfver dem finnes från den tid, de voro till i verkligheten, är det icke möjligt att lemna någon närmare och pålitlig uppgift om deras vare sig yttre utseende eller inredning. [...] Genom gräfningar, som i senare tid anstälts i de gamla klosterruinerna af professor S. G. Elmgren i början af 1860-talet och af numera statsarkivarien R. Hausen med större noggrannhet sommarne 1872 och 1873, har det lyckats att åtminstone uppvisa konturerna af de forna klosterbyggnadernas utsträckning.⁶²⁹

Hausen och Heliga Birgitta

Hausen återkom ännu till frågor kring birgittinerna – nämligen Heliga Birgitta – i sin brevväxling med bibliotekarie Claes Annerstedt (1839–1927). Hausen publicerade nämligen en artikel "Förstod den heliga Birgitta finska?", där han kommenterade Harald Wieselgrens (1835–1906) uppfattning, som denne publicerat i sitt album *Snöflingor*.⁶³⁰ Wieselgren hade lyft fram att en finsk pilgrim hade biktat sig för Birgitta i Rom och att Birgitta därför eventuellt kunde finska.⁶³¹ Hausen ansåg att Birgitta

⁶²⁹ Leinberg 1890, 210–211.

⁶³⁰ Hausen 1900; Wieselgren 1891; Tarkiainen 2000b, 103.

⁶³¹ Wieselgren 1891. Det rör sig om en berättelse från Birgittas revelationer. Se Birgitta 1992 (VI: 115). Möjligen kan den ses som birgittinska propaganda. Se t.ex. Lamberg 2002, 56; Krötzel 1994.

omöjligtvis kunde ha talat finska.⁶³² Han rådfrågade Claes Annerstedt i frågan och denne upptäckte faktiskt att Wieselgren hade gjort ett misstag.⁶³³ Under denna tid var Annerstedt mycket engagerad i det birgittinska arvet i och med museiföreningens verksamhet i Vadstena.

Birgittaentusiasten Annerstedt och Hausen hade känt varandra sedan 1870-talet, då Hausen varit i Uppsala, och de brevväxlade och utbytte information om medeltida källor och politik hela livet ut. Hausens syn på förryskningen framkommer här: han motsatte sig exempelvis Finska litteratursällskapets undfallenhetslinje.⁶³⁴ Det förefaller som om Hausen på äldre dagar sällat sig till den Estlanderska kultursvenska politiska linjen – en linje som återförenades med liberalfennomanerna under förryskningstiden.

IV.4. Finska fornminnesföreningens konsthistoriska expedition år 1871

Fornminnesföreningen och synen på fornminnen

Finska fornminnesföreningen grundades år 1870. I spetsen för föreningen fanns delvis samma män som hade figurerat i Historiska sektionen, dvs. Forsman och Aspelin med flera. Topelius valdes till hedersordförande. I bakgrunden fanns verksamhet i studenternas historiska sektion åren 1868–1870. Fornminnesföreningen hade genast för avsikt att skapa en lag för fornminnen, deras skydd och forskning. De definierade därför snart ett ”program” genom att sända en adress, där man ville fokusera på bevarandet av borgar och kyrkor.⁶³⁵ Kan detta vara orsaken till att man ansett att 1800-talets fornforskare enbart intresserat sig för borgar och kyrkor? I varje fall anser Tallgren att Fornminnesföreningen inledde ett katalogiseringsarbete redan från och med år 1876 på Aspelins initiativ. Arbetet hörde ihop med de så kallade konsthistoriska expeditionernas verksamhet (från och med år 1871). I en arkeologisk beskrivning skulle det finnas en geografisk beskrivning, socknens bakgrund etc., information om fornlämningarna och beskrivningar av historiska minnen samt en katalog över fynden och fynd och fornlämningar utmärkta på kartor.⁶³⁶

Man bör dock härmed påpeka att beskrivningarna som gjordes innan Aspelin utarbetade sina direktiv följer just denna disposition – de har sin bakgrund i 1700-talets Ortsbeskrivningar, vilket tidigare nämnts. Aspelin, som varit verksam i Historiska sektionen på 1860-talet, hade med all säkerhet även stiftat bekantskap med Elmgrens verk om Nådendal och Hausen rapporter från de antikvariska resorna. Dessa borde antagligen även ses ha påverkat Aspelin att utforma sina direktiv på 1870-talet. I princip följer arkeologiska rapporter från fält fortfarande samma disposition på 2000-talet.

Ståndslandtdagen hade år 1867 godkänt Gabriel Reins petition om fredande av

⁶³² Hausen 1900, 217–220.

⁶³³ Brev av C. Annerstedt till R. Hausen 11.1.1901 och 28.1.1901, mf PR:240, RA, Helsingfors; Tarkiainen 2000b, 103.

⁶³⁴ Tarkiainen 2000b, 103–104.

⁶³⁵ Tallgren 1920, 9–54; Valkeapää 2007, 42.

⁶³⁶ Tallgren 1920, 55–57; jfr Aspelin 1877.

fornlämningar, vilket i Fornminnesföreningens handlingar markerar upptakten till föreningen. Aspelin nämnde vid grundandet av Fornminnesföreningen att han rådgjort med Koskinen om SKS förhållande till fornforskningen. Ej heller Bomansson hade understött Aspelins idé om förhistorisk forskning – först K. A. Castrén hade hörsammat idéerna och de sammankallade studenter för överläggning (bl.a. F. I. Färling, E. Nervander med flera) och grundandet av en ny förening.⁶³⁷ Topelius och Reinholm blev föreningens beskyddare. Enligt ett protokoll från mötet 1.10.1870 var även de svensksinnade C. G. Estlander och A. O. Freudenthal närvarande.⁶³⁸ Topelius höll ett inledningstal, där han bl.a. konstaterade följande: ”Kärleken till forntiden, omsorgen att samla och vårda dess minnesmärken har sedan några årtionden tillbaka delats af Europas nationer, och hvem känner icke den inverkan detta sträfvande utöfvat på nationernas lif samt huru forntiden sålunda verkat framåt på samtiden.”⁶³⁹ Fornminnesföreningens viktigaste mål var att ”...hos det finska folket väcka intresse för dess nationela [sic] minnen, för deras bevarande från glömska och förstöring. [...] ...med samma intresse och verksamhet skulle omfatta såväl de af svenska som af finska innevånare bebodda delarna af landet...”⁶⁴⁰ Föreningen framhöll alltså mycket starkt sin affektion för forntiden och deras mission var att även få ”folket” att känna lika.

I det program som föreningen skapade spelade minnet en central betydelse. Man kan se en begynnande skapelse av det som senare benämns kulturarv. I schemat nämns i del I följande: ”...om betydelsen af minnet för ett folk och dess inflytelse på nationalkänslan. Minnet förvaras i skrift, i sång och saga, fornlemningar, hvilka senare, såsom minnen af en förgången kultur l. förgångna kulturstadier, finnas fästade vid den torfva man bebor l. bebrukar.”⁶⁴¹ Del II innefattar ”minnesmärken från hednatiden”, dvs. ”...landets fasta fornlemningar, grafvar och stensättningar, särdeles de som ännu ej kunnat til sin ålder bestämmas. Vigten af dessas beskrifning, afteckning och topografiska bestämmande, helst å kartor.” Periodindelningen stenålder – bronsålder – järnålder är med här. I kategori III fanns ”minnesmärken från den katolska medeltiden”, där det ingår arkitektur, skulptur, måleri, kultföremål, sköldar och sigill, vapen och rustningar, smycken, kärl osv.⁶⁴² Detta kunde ses som upptakten till ”kulten” av en samling ”reliker” från en förgången värld, som även skedde simultant i Europa.⁶⁴³

I programmet har även de olika forskningsgrenarna utkristalliserats (”Med afseende på de olika forskningsgrenarne, *historia*, *etnografi*, *arkeologi* och *konsthistoria*...”) varmed det till kommittén utnämndes olika personer att representera dem: A. Ahlqvist, C. G. Estlander, K. E. F. Ignatius, A. O. Freudenthal, E. Nervander och J. R. Aspelin.⁶⁴⁴ Vid årsmötet i maj 1871 höll Topelius återigen ett tal, som angav föreningens avsikter: ”Fornminnesföreningen sammanhänger på det närmaste med den starka ström i tidsriktningen, som fört isynnerhet de små nationerna till källorna för deras

⁶³⁷ Tallgren 1920, 9-54; SMY I 1909, 1-5; Valkeapää 2007, 42-43.

⁶³⁸ SMY I 1909, 7.

⁶³⁹ SMY I 1909, 9.

⁶⁴⁰ SMY I 1909, 10-11.

⁶⁴¹ SMY I 1909, 15; Valkeapää 2007, 42.

⁶⁴² SMY I 1909, 16-17.

⁶⁴³ Choay 2001, 138.

⁶⁴⁴ SMY I 1909, 18.

tillvaro, grunderna för deras berättigande att äga en egen historia, egen utveckling.”⁶⁴⁵ Finska litteratursällskapet hade handhaft forskningen, men området hade blivit så stort att verksamheten varit tilldelad sektioner, ”...intilldess att numera äfven arkeologin, såsom en mognande frukt, afsöndrar sig från den gemensamma stammen, för att såsom en fristående planta utså nya frön i den gemensamma fosterjorden.”⁶⁴⁶ Fornminnesföreningen kom att handha expertisen för arkeologisk forskning fram till att Arkeologiska kommissionen grundande år i mitten av 1880-talet. Kommissionen hade senare nytta av det material föreningen insamlat.⁶⁴⁷ Arkeologerna kom att finnas med i föreningens styre under den närmaste 50-årsperioden: Aspelin verkade som sekreterare 1874–1885 och som ordförande åren 1885–1915 (samtidigt som han var statsarkeolog), Freudenthal var viceordförande åren 1876–1878. Juhani Rinne var sekreterare åren 1902–1918 och viceordförande 1919–1920 för att bli vald till ordförande år 1920.⁶⁴⁸ Någon språklig (fennomani vs. svekomani) motsättning avspeglas inte här, åtminstone inte ännu.

Då det gäller fornforskningen innebar 1880-talet även administrativa förändringar: J. R. Aspelin, sedermera statsarkeolog från år 1885, utnämndes till e.o. professor i Nordisk arkeologi 1878(–1885)⁶⁴⁹ och definierade på 1870-talet slutligen arkeologin som ”förhistorisk etnografi”.⁶⁵⁰ Det har dock påpekats att disciplingränserna vid denna tid ännu inte varit huggna i sten – även de är historiska konstruktioner.⁶⁵¹

Den följande epoken inom arkeologins lärdomshistoria kan benämnas kulturhistorisk. Arkeologin utkristalliserades då så småningom som vetenskapsgren i Finland⁶⁵² och arkeologin i Norden kan allmänt anses ha etablerats som vetenskap under perioden 1860–1900. I Sverige utkom de första avhandlingarna i arkeologi under denna period och då inledde till exempel Svenska fornminnesföreningen (år 1870) även sitt arbete. Under den följande perioden, fram till 1960-talet, etablerade den akademiska arkeologin och lagstiftningen kring fornminnesvården skapades. Från och med år 1921 grundades Riksantikvarieämbetet med Sigurd Curman i spetsen. Museerna kom även att spela en roll i nationsbygget under 1900-talets första decennier. År 1885 trädde fornminneslagen i kraft och Arkeologiska kommissionen (föregångaren till det nuvarande Museiverket, fr. 1972) grundades samt statsarkeologens tjänst skapades i Finland (den tillföll alltså J. R. Aspelin). Finlands nationalmuseum (vars samlingar var baserade delvis på universitetets samlingar) öppnade för allmänheten år 1916 och en lärostol i arkeologi grundades vid Helsingfors universitet år 1921.⁶⁵³ Fornminnesföreningens arkiv befinner sig på 2000-talet fysiskt vid Museiverket. Därmed kunde man anta att föreningens syn på Finlands forntid påverkat denna institution och dess syn på det förflutna i någon mån.

⁶⁴⁵ SMY I 1909, 75.

⁶⁴⁶ SMY I 1909, 75.

⁶⁴⁷ Valkeapää 2000, 95; Valkeapää 2007, 42.

⁶⁴⁸ Tallgren 1920, 173–174.

⁶⁴⁹ J. R. Aspelin deltog i verksamheten på Finska litteratursällskapets Historiska Avdelning, men gjorde även arkeologisk forskning i Sibirien. Se Salminen 2003, 43–46, 49–57, 60–67.

⁶⁵⁰ Salminen 2003, 20.

⁶⁵¹ T.ex. Andrén 1997, 18, 38; Valkeapää 2000, 171; Bentz 2008.

⁶⁵² Immonen 2008b, 82.

⁶⁵³ Nordman 1968; Andrén 1997, 35–40; Baudou 2004, 165–177, 205–208, 275–277; Bergström & Edman 2005, 9–10; Fewster 2006, 146–150; Fewster 2008, 97–107.

Fig. 23. Nådendals klosterruiner och klosterkyrkan uppmätta av N. Mandelgren och W. Westling i samband med Finska fornminnesföreningens konsthistoriska expedition år 1871 till Sydvästra Finland ledd av E. Nervander. Bild nr 68, N. Mandelgren & W. Westling. Museiverket.

Expeditionen år 1871 och synen på Nådendals kloster

Den första konsthistoriska expeditionen som Fornminnesföreningen sände ut leddes av konstnären Nils Månsson Mandelgren (1813–1899) och riktade sig till sydvästra Finland och Åland. Nervander har beskrivit resan i detalj i tidningsartiklar och i bokform år 1872. Resan finansierades av Senaten och föreningen. I expeditionen deltog unga studeranden så som exempelvis Albert Edelfelt (1854–1905).⁶⁵⁴ Leena Valkeapää, som forskat i expeditionens resa, har påpekat att det fanns problem mellan Edelfelt och de övriga deltagarna, och dessa handlade om språkfrågan. Edelfelt tillhörde Nyländska avdelningen, som var svekomanskt färgad, medan största delen av de andra tillhörde den mycket starkt fennomanskt färgade Österbottniska avdelningen. Därmed anser Valkeapää att grundandet av Fornminnesföreningen framförallt kunde ses som ett särskilt fennomanskt projekt, som borde granskas utförligare,⁶⁵⁵ dock inte i föreliggande arbete.

Nervander förefaller ha varit expeditionens verkliga ledargestalt.⁶⁵⁶ Nervander hade egentligen startat sina studier vid universitetet inom naturvetenskaperna. Han inledde sin författarbana på 1860-talet i tjugooårsåldern på initiativ av J. V. Snellman som var en familjebekant. Åren 1864 och 1865 gjorde han en omfattande utlandsresa bland annat till Tyskland, Frankrike och Italien, som anses ha påverkat honom i stor omfattning. Hans intresse för medeltida kyrkor i Finland härstammade dock troligen från 1850-talet, då han spenderade sina ferier i Voipala.⁶⁵⁷ Under sin resa i Italien införskaffade sig Nervander en röd skjorta i sitl med den som bars av garibaldinerna. Valkeapää har antagit att det måste ha tilltalat den teatraliske Nervander att kunna leka rövare – han och några andra ur expeditionen klädde sig i röda skjortor vid ett

⁶⁵⁴ HBL 5.7-22.10.1871; HBL 3.1-8.2.1872; Nervander 1872, 141-143; Tallgren 1920, 72-82; Hirn 1970, 22; Valkeapää 2000, 135-137; Valkeapää 2007, 43; Valkeapää 2009, 96-100; Valkeapää 2010, 11.

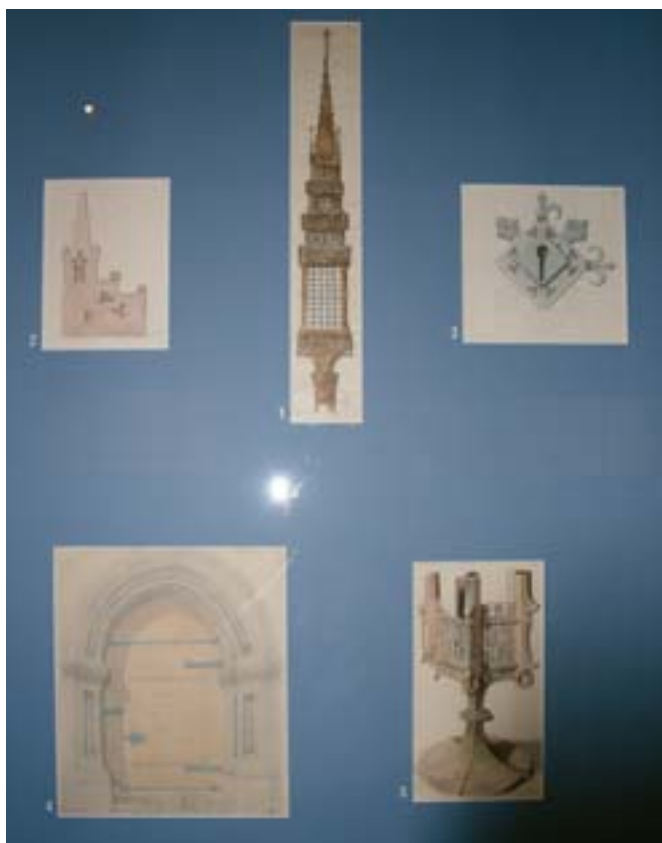
⁶⁵⁵ Valkeapää 2010, 26-27.

⁶⁵⁶ Aspelin-Haapkyllä 1912, 342; Valkeapää 2007, 43; Valkeapää 2010, 10.

⁶⁵⁷ Tallgren 1914, 96; Ringbom 1986, 37; Valkeapää 2004, 102; Valkeapää 2007, 40-42, 47-49.

Fig. 24. Tavla med teckningar gjorda av den konsthistoriska expeditionens 1871 medlemmar. Tavlan ingår i en miniatyrrätt om birgittinerna som byggdes 2003 (till Birgittajubileet), som är en del av basutställningen i Finlands nationalmuseum år 2010. Expeditionen har tillskrivits en mycket stor betydelse här som producenter av den bild av Nådendals kloster museet vill ge. En del av akvarellerna är gjorda av den kände konstnären Albert Edelfelt (1854–1905), som deltog i expeditionen blott 17 år gammal. Att de är gjorda av Edelfelt, i sin egenskap av nationellt legitimerad konstnär, gör i sig teckningarna betydelsefulla (jfr. t.ex. Vainio-Kurtakko 2010). Foto: M. Waris 2010. Finlands nationalmuseum.

tillfälle.⁶⁵⁸ Kunde det dock i varje fall även haft en djupare politisk avsikt? Kanske det inte kan ha varit omöjligt att Nervander sympatiserade med de nationella ”storitalienska” strävandena Garibaldi hade? Garibaldi var mycket hyllad i sin samtid (jfr Snoilskys dikt).

Expeditionens rapport är en diger text i Museiverkets topografiska arkiv. Texten innehåller ett antal planscher över föremål etc., däribland en monstrans, två lässkoldar etc.⁶⁵⁹ I Nervanders skildring av klosterlämningarna märks närmast intresset för platsen som en *memento mori*.⁶⁶⁰ Klosterlämningen beskrivs i mycket känslösam anda:

...då vi vandrade upp till den bergssluttning vid hafsstranden, på hvilken kyrkan, anseelig och ganska vördnadsbjudande, höjer sig öfver den lilla världen vid dess fot. Här befinna vi oss åter på ett minnesvärdt ställe, vid hvilket forna tiders religiositet hade fäst många fromma och innerliga känslor. [...] Det vidsträckta dubbelklostrets grund betäcker nu mera bergssluttningen, och blott med möda kan vandraren följa spåren af den storartade

⁶⁵⁸ Valkeapää 2010, 46-47.

⁶⁵⁹ Finska Fornminnesföreningens konsthistoriska expedition 1871, mapp Nådendal, TA, MV, Helsingfors. Föremål: KM 1997: 1-8.

⁶⁶⁰ Nervander 1872, 141-143; Valkeapää 2009, 97; Nervander 2010, 196-205.

Fig. 25. I bilden av Nådendals kloster på Finlands nationalmuseum på 2000-talet är Emil Nervanders syn på vilka föremål som är värda att representera nunnorna och värdiga att visas fortfarande tongivande: i vitrinen finns föremål som dokumenterades av expeditionen år 1871, t.ex. de två låssköldarna (i mitten på hyllan, KM 1997:7-8) och olika prakttextilier (från gruppen KM 1997). Uppenbarligen betonas även den topelianska synen, eftersom litografin föreställande klosterkyrkan som ingick i Finland framställt i teckningar (1845) ställts ut och ses i vitrinen på hyllan till vänster. De rostiga fynden gjorda av Hausen år 1872 eller senare fragmentariska fynd får inte utrymmen i vitrinen fokus på prakt och elit. Utställningen byggdes till Birgittajubileet 2003 och är således även ett monument över ett senare jubileum och speglar dess uppfattningar om Nådendal ur museets synvinkel. Foto: M. Waris 2010. Finlands nationalmuseum.

klosteranläggningen, hvars ruiner förlora sig bland anspråkslösa hallontelningar eller der de nå sin högsta höjd, resa sig ett par alnar ofvanom marken.⁶⁶¹

Enligt Fornminnesföreningens protokoll från september 1871 redogjorde expeditionen för sina resultat preliminärt för föreningen.⁶⁶² Den konsthistoriska expeditionens resultat ställdes ut på en utställning i Studenthuset i december 1871 – där förevisades även planscher av föremålen från Nådendal.⁶⁶³ K. A. Bomansson ställde sig mycket kritiskt till expeditionens arbete. Om utställningen i Studenthuset, med över 350 teckningar från expeditionen, skrev han ”multa sed non multum!”⁶⁶⁴ Expeditionen hade riktat sig till de på ”kända” historiska minnen ”rika” delarna av Egentliga Finland och Åland. Avsikten var dock att ”återfinna” historien, påpekar Valkeapää: ”Pohtia voi, kenen tai keiden menneisyydestä oli puhe ja kuka tai ketkä sen olivat unohtamassa.” Valkeapää har påpekat att dessa ståndspersoner hade ett *von oben* perspektiv på det hela, och det kan man med fog hålla med om.⁶⁶⁵ Nervander tyckte exempelvis vid åsynen av de medeltida föremål i kyrkan att de ”...så fort som möjligt böra finna en

⁶⁶¹ Nervander 1872, 143. Lämningen mättes även upp, se fig. 23.

⁶⁶² SMY I 1909, 170.

⁶⁶³ SMY I 1909, 107-116; Valkeapää 2009, 96.

⁶⁶⁴ Brev av K. A. Bomansson till R. Hausen 27.12.1871, mapp 9, Reinhold Hausens arkiv, RA, Helsingfors. Se fig. 24.

⁶⁶⁵ ”Man kan fundera över vems eller vilkas förflutna det var talo m och vem eller vilka som höll på att glömma den”. Enl. Valkeapää 2010, 41.

fristad i samlingarne i Helsingfors”.⁶⁶⁶ Föremålen skulle alltså samlas på ett ställe, där de kunde förevisas som klenoder, lösryckta ur sin forna kontext på ett eller annat vis. De verkar ju redan ha upplevts lösryckta ur den tid de härstammade ifrån, vilket kanske påverkade det hela.

I utställningen i Finlands nationalmuseum år 2010 är fortfarande de föremål som avbildades av denna expedition, de som förevisas. Även teckningarna utförda av exempelvis Edelfelt förevisas i anknytning till en presentation av klostret. Föremålen har varit utställda sedan år 2003, då de ställdes fram i samband med Birgittajubileet.⁶⁶⁷ Bilden av Nådendal avspeglad i Finlands nationalmuseum kan symbolisera dess bild i förhållande till synen på Finlands historia. Synen på Nådendals kloster som etablerats av denna expedition kan alltså anses varit avgörande för hur klostret uppfattas än idag av representanter för museet – och hur det fortfarande presenteras för en flertusenhövdad publik årligen. Det är alltså frågan om fynd som inte är fragmentariska och inte heller vardagliga, utan prakttextilier. Följaktligen verkar klostrets föremål främst företräda 1800-talsbilden av ett samhälle av idogt handarbetande nunnor.

IV.5. Var låg Nådendals föregångare?

Kustaa Killinen (1849–1922) letar efter klosterlämningarna i Masku

En relevant fråga i samband med intresset för Nådendals klosterlämning var även var klostret ursprungligen byggdes år 1438. Även denna till Nådendals klosterlämning anknutna fråga engagerade fornminnesföreningens representanter och man kan följaktligen se en kontinuitet i detta.

Kustaa Killinen var en mycket ihärdig inventerare för Fornminnesföreningens räkning under 1870- och 1880-talen. I sin beskrivning över fornlämningarna i Masku, beskrivs bl.a. Reso och Nådendal.⁶⁶⁸ I en not refereras bland annat hurdana medeltida föremål fröken Augusta Granberg funnit från Multakota i Luonnonmaa.⁶⁶⁹

Angående klostrets föregångares läge i Karinkylä i Masku föreslås en åker på Uudentalos gårds marker. En fin karta över området presenteras även, se fig. 30. På den möjliga klosterplatsen sågs fortfarande stå ett träkors, som uppgavs bli förnyat med jämna mellanrum. Korset placerades där nunnekyrkans altare ansågs ha varit beläget. Många häggar på området ansågs också vara en relik från klostrets trädgård.⁶⁷⁰ Kartan kunde närmast beskriva områdets ”kommemorativa anatomi” vid den tid Killinen besökte platsen.⁶⁷¹ Klosterminnet tycktes dock ha varit mycket starkt i bygden, liksom även i Bjärnä.

⁶⁶⁶ Nervander 1872, 145.

⁶⁶⁷ Själva avbildningarna av föremålen har nu blivit ”reliker” i sig själva. Se fig. 24 och 25 från utställningen år 2009.

⁶⁶⁸ Killinen 1878, 85-95.

⁶⁶⁹ Killinen 1878, 89 (not 5).

⁶⁷⁰ Killinen 1878, 98-99.

⁶⁷¹ Se fig. 26.

de inte alls besökt samma plats, dvs. Mondola-udden.⁶⁷³ Färling hade besökt Bjärnås "fornminnen" redan år 1865, då han beskrivit kyrkan och dess gravstenar med mera i Åbo Underrättelser, för att "...kasta en blick åt forntiden och dess magiska rosen-skimmer bestrålade aflägsna horisont".⁶⁷⁴

Uppenbarligen var avsikten att trycka Färlings "monografi" i *Finskt Museum*, eftersom Appelgrens kommentar föranledde denna brevväxling på grund av delade åsikter i ruinernas omfattning. Mest kritik fick alltså kartan, som var totalt annorlunda än Appelgrens från år 1895, då han besökt platsen.⁶⁷⁵ Appelgren hade besökt Mondola-udden, som enligt folklig tradition var platsen för klostret, men konstaterade att området var omöjligt att datera och verifiera utan utgrävningar. Det ansågs dock att det kunde vara platsen för Näse kungsgård.⁶⁷⁶ Denna har troligen även lokaliserats senare på denna plats.⁶⁷⁷

Färling konstaterade i sitt brev att han förundrade sig över att han misstog sig på måtten.⁶⁷⁸ En karta i mappen "Perniö" på Museiverket har katalogiserats till datumet "16.7.1840", men vid en närmare granskning av denna "Plankarta öfver Helgå klosterlämningar", var det tydligt att man misstagit sig på datumet. Det är tydligt "16.7.1870", dvs. det datum som överensstämmer med Färlings besök på området. Kartan måste rimligtvis vara den, som Appelgren och Färling hänvisar till i sina brev.⁶⁷⁹ Vid en närmare granskning av kartan kan man konstatera att det mycket väl kan röra sig om ett annat område. Varför skulle Färling ha ritat nordpilen fel? Med en jämförelse med landskapet/en karta över Bjärnå, kan man se att området nära det forna Näse bruk har just en dylik topografi med åarna i vertikalt läge i förhållande till norr, dvs. om man fortsätter mot sydöst från Mondola-udden.⁶⁸⁰ Hundra år senare började arkeologerna utforska detta område och påträffade lämningar troligen från 1300- och 1400-talen.⁶⁸¹

Färlings och Appelgrens artiklar i *Finskt Museum* 1896 ifrågasatte slutligen den lokala traditionen om möjliga klosterlämningar: "Det finns ingen skriftlig anteckning derom att faktiskt någon byggnadsverksamhet i och för klostret blifvit företagen å Helgå och den korta tid (1441-43), hvarunder beslutet om Nådendals klostres förläggande till Helgå var gällande...", skrev Färling.⁶⁸² Överallt hade Färling påträffat grus, kalk och tegelsten vid sitt besök på platsen år 1870. Han lämnade in denna berättelse,

⁶⁷³ "Plankarta öfver Helgå klosterruiner affattad 16.7.1870", mapp Perniö, TA, MV, Helsingfors; brev av Hj. Appelgren till F. I. Färling 26.11.1896, mapp Perniö, TA, MV, Helsingfors; brev av F. I. Färling till Hj. Appelgren 29.11.1896, mapp Perniö, TA, MV, Helsingfors; Niukkanen 1997b, 105-106.

⁶⁷⁴ *Åbo Underrättelser* (ÅU) 24.12.1865.

⁶⁷⁵ Brev av Hj. Appelgren till F. I. Färling 26.11.1896, mapp Perniö, HTA, MV, Helsingfors.

⁶⁷⁶ Perniö, Näsen kartano, rapport/manuskript, mapp Perniö, HTA, MV, Helsingfors.

⁶⁷⁷ Niukkanen 1997a.

⁶⁷⁸ Brev av F. I. Färling till Hj. Appelgren 29.11.1896, mapp Perniö, HTA, MV, Helsingfors.

⁶⁷⁹ "Plankarta öfver Helgå klosterruiner affattad 16.7.1870", mapp Perniö, HTA, MV, Helsingfors; brev av Hj. Appelgren till F. I. Färling 26.11.1896, mapp Perniö, HTA, MV, Helsingfors; brev av F. I. Färling till Hj. Appelgren 29.11.1896, mapp Perniö, HTA, MV, Helsingfors.

⁶⁸⁰ "Plankarta öfver Helgå klosterruiner affattad 16.7.1870", mapp Perniö, HTA, MV, Helsingfors; Se fig. 27 och 28; jfr fig. 29. Se vidare kapitel VI gällande undersökningarna på 1990-talet.

⁶⁸¹ Niukkanen 1997b.

⁶⁸² Färling 1896, 85.

Fig. 27. Kartskeiss gjord av F. I. Färling år 1870 föreställande en fornlämning i Bjärnå han antog kunde ha varit en av föregångarna till Nådendal, dvs. en av de platser där birgittinerna ansetts ab residerat innan flytten till nuv. Nådendal. Foto: E. Abl-Waris 2009. Mapp Perniö, HTA, Museiverket.

ifall någon vill”...utreda huruvida man här verkligen har att göra med Helgå kloster-ruiner eller möjligen med någonting helt annat”.⁶⁸³

F.I. Färling brukar tillskrivas en relativt stor roll i uppkomsten av den utökade insamlingsverksamheten av fornföremål inom studentavdelningarna på 1870-talet, vilket kom att utgöra grunden för universitetets samlingar, senare Statens historiska museum, nuvarande Finlands nationalmuseum.⁶⁸⁴ Arkeologen Hjalmar Appelgren har ofta tillskrivits rollen som en första egentlig utgrävare av fornlämningar i Finland genom att han förnyade utgrävningsmetoderna och museiverksamheten, genom exempelvis att utöka katalogisering och rapportering. Han använde dock inte kamera i sin dokumentation eftersom han var en god tecknare.⁶⁸⁵

Appelgren hade vid sitt besök i Bjärnå 1895 gjort en promenad till Mondola-udden och där påträffat flera ruiner och en stor grop. Uppe på backen fanns flera grunder.⁶⁸⁶ Det fanns även en sägen om en underjordisk gång mellan nunneklostret i Mondola och munkklostret på Helgåsida om Bjärnå, men ingen visste mera var den fanns.⁶⁸⁷ Den underjordiska gången tycks vara en myt som återkommer såväl gällande kloster som borgar, och varför då inte även här? Klosterruiner och klostertinnen är omringade av ett romantiskt skimmer, vilket troligen även reflekteras i mytbildningen.

⁶⁸³ Färling 1896, 86.

⁶⁸⁴ Se t.ex. Schwindt & Sirelius 1922.

⁶⁸⁵ Huurre 2003, 348-349.

⁶⁸⁶ Appelgren 1896, 87-88.

⁶⁸⁷ Appelgren 1896, 88.

IV.6. Institutionellt intresse för det materiella arvet: klosterlämningarna i Nådendal vid sekelskiftet 1900

Ströfynd och nationalromantik i Nådendal

1800-talets romantiska intresse för medeltiden, dvs. medievaalismen, nådde även Finlands antikvariska forskning. Intresset för de medeltida byggnaderna sammanföll så småningom även med ett behov av restaurering. I Finland utgjorde 1890-talet en höjdpunkt för kyrkorestaureringen fram till mellankrigstiden, då nästa höjdpunkt inföll. Reparationerna i kyrkorna bekostades oftast av institutioner, t.ex. församlingarna. Man intresserade sig för deras kulturhistoriska värde i anslutning till nationsbygget – kyrkorna knöts tidigt till föreställningarna kring den finländska forntiden.⁶⁸⁸ De medeltida kyrkorna blev i allt mindre grad endast ett rum för kult, utan mer ett nationellt fornminne.⁶⁸⁹

En del mindre arkeologiska undersökningar gjordes även i Nådendals kyrka eller i klosterlämningarna under början av 1900-talet. Intresset för klostret ses även i pressen. I Arkeologiska kommissionens arkiv (nuv. Museiverket) kan man spåra en del av undersökningarna, trots att inga utförligare rapporter eller publikationer om undersökningarna finns bevarade.

I slutet av 1800-talet verkar schaktningar pågått på klosterområdet, eftersom fröken Augusta Granberg⁶⁹⁰ från Åbo sände ett brev till kommissionen om att hon brukade gå igenom lass som fraktades från klosterområdet. Vid klosterbrunnen hade en bronssticka påträffats.⁶⁹¹ I Museiverkets lager återfinns en donation av Jenny Maria Tallgren från år 1905. Föremålet, en ljusstake i mässing, donerades till Fornminnesföreningen. Den hade påträffats i klosterruinerna.⁶⁹²

Åren 1909–1910 utförde Juhani Rinne granskningar och undersökningar i kyrkan, eftersom församlingen bl.a. påträffat gravar under ingången i östra änden.⁶⁹³ Fynden från år 1910 finns i Museiverkets lager och är katalogiserade under nummer KM 5764:1-2. Nr 1 är glasögon med kopparskallar av vilka det ena glaset fattas. På den står inskriftionen IONAS SCHWARTZ IN FURTH. Nr 2 är 3 stycken gröna glas-

⁶⁸⁸ Valkeapää 1998, 199-200; Valkeapää 2000, 170. Allt sedan restaureringar gjorts – med en början exempelvis med E. E. Viollét-le-Ducs (1814–1879) restaurering av Notre Dame i Paris) – har det funnits olika synvinklar hur dessa skulle genomföras. Se t.ex. Vauchez 1997, 56-64; Valkeapää 2000, 19-30.

⁶⁸⁹ Valkeapää 2000, 2.

⁶⁹⁰ Om Augusta Granbergs verksamhet som Arkeologiska kommissionens ”agent” kommer snart att utges en artikel. Se Kivistö in press (<http://www.muuritutkimus.com/na2007/index.html>, senast sedd 3.5.2009).

⁶⁹¹ Brev av Augusta Granberg till Axel O. Heikel 28.3.1897, Arkeologiska avdelningens arkiv (AA), MV, Helsingfors; Hickkanen 1991, 37-38. Föremålet har inte kunnat spåras vid Museiverket år 2010.

⁶⁹² KM 4601:2. Lapplistan, TA, MV, Helsingfors. Se fig. 30.

⁶⁹³ Hickkanen 1991, 37-38. Brev från Naantalin kirkkoherran virasto till Arkeologiska kommissionen, 27.9.1909, 21.4.1910, 30.4.1909, 10.8.1909, mapp Naantali I, Historiska avdelningens topografiska arkiv (HTA), Museiverket, Helsingfors; Juhani Rinne, ”Päiväkirja”, s.a. [1910?], mapp Ämbetsresor, Historiska avdelningens topografiska arkiv (HTA), MV, Helsingfors.

skärvor, som kanske härstammar från fönsterglas.⁶⁹⁴

Arkeologiska kommissionen hade 1909 föreslagit åt Nådendals församling att det medeltida altarskåpet borde lyftas upp på väggen med hjälp av järnkrokar samt att det s.k. nunnekapellet i östa änden, som då användes som vedbod, borde repareras och användas på ett värdigare vis. År 1910 beslöt församlingen att bygga en skild vedbod och föreslog då åt kommissionen att koret kunde repareras. Då golvet hade brutits upp hade man påträffat en kista, varför man nu bad kommissionen komma och granska detta. Rinne påstår i sin reserapport att han gjorde en planritning över den där synliga släktgravens bjälkar. Denna kan dock inte återfinnas bland de kvarvarande pappren.⁶⁹⁵ Arkitekt Alarik Tavaststjerna deltog även i att rusta upp detta utrymme under sakristian. Altarskåpet fästes med järnkrokar i väggen och även de andra medeltida föremålen flyttades hit. Samtidigt granskades väggmålningarna. Han återvände även år 1911 för att komplettera sina undersökningar.⁶⁹⁶

År 1909 publicerade Svante Dahlström (1883–1965)⁶⁹⁷ en omfattande artikel om klostret i *Åbo Underrättelser*. En återgivning av Elmgrens karta över ruinerna fanns som illustration tillsammans med kyrkan, klostrets sigill och en nunna. Efter presentationen av klostret, övergick han till att presentera badanstalten.⁶⁹⁸ Samma år skrev också arkeologen A. M. Tallgren en artikel om gamla Nådendal. Han beskriver gångna seklers bild av staden och beskriver själv, hur ”vi står på Nunnebacken i Nådendal”, där man överväldigas av en ”forntida stämning” – det var här som nunnorna en gång levde och bodde, hur de ägna sitt liv åt mysticism, men ”medeltidens forn- och kulturlämningar är nästan alla försvunna”. Avslutningsvis citeras Topelius.⁶⁹⁹ En romantisk topofili har härmed även uttryckts av fornforskarna.

I en handbok för turister över Nådendal från år 1911 framläggs de orsaker, som kan tänkas ligga bakom en resa till Nådendal: antingen för att kureras hälsan eller för att njuta av sevärdheter, dvs. natur och kultur. Förordet är skrivet av Svante Dahl-

⁶⁹⁴ KM 5764: 1-2. Se fig. 31. och 32.

⁶⁹⁵ Brev från Naantalin kirkkoherran virasto till Arkeologiska kommissionen, 27.9.1909, 21.4.1910, 30.4.1909, 10.8.1909, HTA, MV, Helsingfors; *Analecta Archaeologica* 1917, 100, 103; Innamaa 1965, 260.

⁶⁹⁶ *Analecta Archaeologica* 1917, 116, 120-121; *Uusi Suomi* 23.8.1910, Alarik Tavaststjerna, ”Dagbok” 26.6.–2.7.1911, mapp Ämbetsresor, HTA, MV, Helsingfors.

⁶⁹⁷ Fil.mag. Svante Dahlström var bl.a. medlem av styrelsen för Åbo stads historiska museum. Se Drake 1995, 24.

⁶⁹⁸ *Åbo Underrättelser* 20.6.1909.

⁶⁹⁹ ”Me seisomme Naantalin Nunnanmäellä. Tässä valtaa katsojan pakostakin ikimuinainen tunnelma. Se oli siis tässä kerran, tuo mainio luostari, joka oli rikkain ja mahtavin Suomessa. [...] Mutta me tiedämme, miten suuria ja runollisia luonteita keskiajalla on ollut, ja P. Birgitan haaveileva henki on varmaan elänyt yhden ja toisen luostarisaren sydämessä. Se mystisismi, joka keskiajalla asui ylhäällä ja alhaalla, teki kai näkyjen näkemisen tavalliseksi...” (”Vi står på Nunnebacken i Nådendal. Här överväldigas betraktaren med tvång en urgammal stämning. Det var alltså en gång här, det ypperliga klostret, som var det rikaste och mäktigaste i Finland. [...] Men vi vet, hur stora och poetiska lymnen det på medeltiden funnits, och H. Birgittas drömmande ande har säkert levt i hjärtat på både en och anna klostersisters. Den mysticism, som på medeltiden bodde högt och lågt, gjorde att det var vanligt att få uppenbarelser...”) Enl. *Helsingin Kaiku* 31.12.1909, 592, Topelius 1845. En dikt har tryckts efter artikeln, ”Naantalin Kuparivuorella kesällä v. 1909”, av Juho Laine, som romantiskt betraktar klosterkyrkan som syns därifrån. Enl. *Helsingin Kaiku* 31.12.1909, 593-594.

Fig. 30. Ljusstake i mässing (trol. i barockstil, dvs. inte från klostertiden) påträffad på klosterberacken av Jenny Maria Tallgren. KM 4601:2. Foto: E. Abl-Waris 2009. Museiverket.

Fig. 31. J. Rinnes fynd från undersökningarna år 1910, glasskärvor. KM 5764:2. Foto: E. Abl-Waris 2009. Museiverket.

Fig. 32. J. Rinnes fynd från undersökningarna år 1910, glasögon (trol. ej medeltida). KM 5764:1. Foto: E. Abl-Waris 2009. Museiverket.

ström.⁷⁰⁰ Till den "...säregnet spröda, estetiska stämning man njuter af i Nådendal" hörde vackra gårdar och gränder, utsikten mot kyrkan och fjärden, men även de blommande trädgårdarna.⁷⁰¹ Badanstalten, inrättad 1862, var naturligtvis ännu värd att besöka.⁷⁰² Om Nådendals historia, däribland klostrets skeden i korthet avhandlas i kapitel 4 och också klosterbyggnaderna ägnas några ord: "Man har genom gräfningar och observationer på Nunnebacken konstaterat den hufvudsakliga sträckningen af de nu alldeles förstörda klosterbyggnaderna, hvilka utbredt sig åt udden till, inneslutande 2 borggårdar, hvilkas läge jordvallarna ännu utvisa."⁷⁰³

År 1911 och 1912 utkom några skönlitterära böcker med birgittinsk anknytning eller med handlingen förlagd i klostermiljö i Finland. von Heidenstams Birgittaroman från år 1901 ansågs tydligen viktig eftersom den översattes också till finska, och utkom år 1913.⁷⁰⁴ Lauri Soini publicerade *Pyhä hymy*, vars handling var förlagd till biskop Hemmings dagar ca 1365. I Soinis *Luostarin metsästäjä* sker handlingen i Raumo på 1520-talet. Kyösti Wilkunas roman *Viimeiset luostarin asukkaat* handlar även om reformationstiden på 1500-talet.⁷⁰⁵ I Wilkunas roman tags även en ung nunna in i klostret under högtidliga, ljusbelysta former. Händelsen är dock beskriven mer från nunnan Kaarinas sida än från betraktarens – det är hon som ser på nunnorna och tänker sig in bland dem, hon som betraktar det vackra altarskåpet etc. Ceremonien avslutas och nunnorna avlägsnar sig i sång: "Vanitatum vanitas..."⁷⁰⁶ Det är uppenbart fråga om ett *vanitas*-motiv, men med ett lyckligt slut.

Intresset i Sverige: en förening för det birgittinska arvets bevarande i Vadstena

En jämförelse mellan Nådendal och Vadstena vid sekelskiftet 1900 är väsentlig. Inom konsten under andra halvan av 1800-talet florerade historiemåleriet i Sverige och birgittanunnor ses i konsten hos Carl Larsson, Hugo Birger och Ernst Josephson. Larssons fresk föreställande Birgitta och Katarina i elementarläroverket för flickor år 1891 trycktes även i *Ord och Bild* år 1892.⁷⁰⁷ Kring sekelskiftet skrevs även ett antal berömda litterära verk, där Birgitta figurerade, t.ex. hos August Strindberg och Verner von Heidenstam.⁷⁰⁸

Riksantikvarien Hans Hildebrand (1842–1913), bevandrad i sin tids källkritiska forskning,⁷⁰⁹ påpekar år 1904 i artikeln "Minne af Heliga Birgitta", att Birgittas minne redan på medeltiden blev "...en samlingspunkt för den tidens nationella intressen och strävanden. Att hon tillhört Sverige var en ära för landet, och man ville gärna gifva åt

⁷⁰⁰ *Nådendal*... 1911, 5-6.

⁷⁰¹ *Nådendal*...1911, 9-10.

⁷⁰² *Nådendal*...1911, 22.

⁷⁰³ *Nådendal*...1911, 31.

⁷⁰⁴ von Heidenstam 1901; von Heidenstam 1913; Fewster 2006, 408, 418.

⁷⁰⁵ Soini 1911a; Soini 1911b; Wilkuna 1935; Fewster 2006, 416-417.

⁷⁰⁶ Wilkuna 1935, 48-58. Nunnan i Amos Andersons legendspel hette även Karin/Kaarina. Se Anderson 1923 och kapitel V.

⁷⁰⁷ Nodin 1997, 90-91; af Johnick Östborn 2003, 55; Wählin 1892, 1. Se även Ahl 2002, 29.

⁷⁰⁸ af Johnick Östborn 2003, 55-56; Strindberg 1899; von Heidenstam 1901.

⁷⁰⁹ Torstendahl 1964, 324-325.

denna ära ett så rikt mått som möjligt...”.⁷¹⁰ Detta kan i viss mån beskriva även den renässans som Birgittas minne kom att uppleva under sekelskiftet 1900 både i forskningen och i populärlitteraturen.

Inom vetenskaperna geologi, botanik och arkeologi var 1890-talet en sammanfattningarnas tid parallellt med att en nationell agendas symboler skapades och togs i bruk, t.ex. svenska flaggan, svenska nationaldagen, Du gamla... började sjungas osv.⁷¹¹ Birgittaminnet tycks utgöra en stark del av nationsbygget i Sverige och vetenskapsmännen verkade som byggare.

År 1891 hade 500-årsjubileet av Birgittas kanonisation firats. Flera vetenskapliga och populära arbeten om Birgitta och hennes orden utkom under de två decennierna kring sekelskiftet. År 1911 grundades en ny gren av orden av svenskan Elisabeth Hesselblad i Rom. Det första intresset för att grunda ett Birgittamuseum i Sverige vaknade redan 1906 i Vadstena. Museiföreningen fick fastare form år 1910. Bl.a. riksantikvarien Oscar Montelius (1843–1921) utsågs till hedersledamot. Man planerade ett museum i en av de forna klosterbyggnaderna, varför professor Sigurd Curman kontaktades för att välja ut föremål för en kommande utställning. Konsthistorikern Andreas Lindblom (1889–1977) gick med i föreningen 1917. Forskaren Bertil Berthelson kom även att bli aktiv i museiföreningen på 1920-talet, då han deltog i restaureringsarbetena i Vadstena. 1918 förverkligades Birgittautställningen i Stockholm med hjälp av dessa aktiva krafter. Lindblom och Curman var också bland initiativtagarna till grundandet av den nämnda *Birgittastiftelsen* 1920.⁷¹² Curman anar Birgittaintressets betydelse redan 1916 i samband med seminariet i Vadstena, i ett brev till Lindblom: ”Det hela var helt visst en ny fas i den heliga Birgittas ställning i detta land och framför allt i Vadstena”.⁷¹³ Denna fas behandlas i föreliggande avhandling dock först i samband med nästa skede även i Nådendal, se kapitel V.

Föreningen för Birgittamuseet i Vadstena verkade i Vadstena under 1900-talets första decennium. Handlingarna där kan ge en inblick i de första planerna på ett Birgittamuseum i Vadstena.⁷¹⁴ Föreningen hade en starkt nationell förankring, eftersom de ledande birgittaentusiasterna inom konst och vetenskap samt antikvarierna i landet deltog i verksamheten. Som föreningens ständige ledamöter nämns bland andra blivande ärkebiskop Nathan Söderblom och konstnären Anders Zorn. Bland årligen betalande ledamöter var bland annat Kungliga bibliotekets bibliotekarie Claes Annerstedt, blivande riksantikvarien Sigurd Curman och författaren Verner von Heidenstam samt Uppsala-professorn Harald Hjärne.⁷¹⁵

Föreningens idé var mycket starkt att bevara fornminnena i Vadstena. Detta framgick exempelvis ur en inläga av Kjellberg i maj 1907, ”Om skyddande och bevarande af Vadstena fornminnen”. Man ville samla och dokumentera allt som kunde påträffas av minnen från klostret, men även sådant som kunde hittas vid grävningar under mark.⁷¹⁶ Riksantikvarien Oscar Montelius höll också anförande om klostrets

⁷¹⁰ Hildebrand 1906, 329.

⁷¹¹ Nordlund 2002, 122–123. Professor Christer Nordlund har för övrigt forskat i vetenskapshistoria och disputerade om arkeologernas, geologernas och biologernas syn på Sveriges landhöjning och hur förknippat detta var med nationsbygge. Se Nordlund 2002.

⁷¹² Olai 2005, 29–36.

⁷¹³ Brev från S. Curman till A. Lindblom 28.10.1916, Andreas Lindbloms arkiv, ATA, RAÄ.

⁷¹⁴ Föreningens verksamhet har utförligt undersökts och presenterats av Olai 2005.

⁷¹⁵ *Föreningen*... 1913, 8–10.

⁷¹⁶ Inläga av Kjellberg 11.5.1907, Korrespondens ur Falkenbergs arkiv, FRIDA 35 B, LA,

Fig. 33. Vadstena klosterkyrkas västkor är vänt mot sjön Vättern i Sverige. Framför gaveln ses lämningar av klosterbyggnader som frilagts till en sorts "ruinpark". Foto: E. Abl 2006.

historia, till exempel på ett möte 23.11.1906. Man planerade även museet, där man ämnade förevisa bilder av heliga Birigitta, fotografier av föremål, litteratur och fotografier av birgittinerkloster i andra länder.⁷¹⁷ Montelius höll exempelvis ett föredrag om Birgittaminnen år 1912.⁷¹⁸ Montelius talade även vid de så kallade Svenska dagarna på Skansen på 1910-talet, där talens innehåll var fosterländskt laddade. Samtidigt slets det svenska samhället av politiska motsättningar mellan högern och vänstern, då vänstersinnade arresterades etc.⁷¹⁹ Andreas Lindbloms verkade på Skansen och Nordiska museet i början av 1900-talet, då dessa museer var en del av den svenska, nationella retoriken.⁷²⁰

Under mötet 21.6.1911 föreslog arkivarien C. M. Kjellberg att munkklosterbyggnaderna skulle uppmätas och avritas. Riksantikvarien Montelius hade till och med lovat en summa för detta ändamål.⁷²¹ På hösten kunde man uppvisa färdiga ritningar över byggnaderna.⁷²² Curman kom med för att planera museet på 1910-talet och gjor-

---

Vadstena.

⁷¹⁷ Protokoll 23.11.1906 §2, Föreningen för Birgittamuseet i Vadstena FRIDA 35B, LA, Vadstena.

⁷¹⁸ Protokoll 19.6.1912 §8, FRIDA 35 B, LA, Vadstena.

⁷¹⁹ Bohman 1997, 71-74.

⁷²⁰ Bohman 1997, 66.

⁷²¹ Protokoll 21.6.1911 §6, FRIDA 35 B, LA, Vadstena.

⁷²² Protokoll 24.11.1911 §2, FRIDA 35 B, LA, Vadstena.

de förslag på hur det skulle förverkligas år 1915.⁷²³ Men företaget förverkligades inte. I samband med undersökningarna på 1920- och 1930-talen togs nya tag, men inte heller nu blev museigrundandet av Bertil Berthelson hade dock gjort restaureringsarbeten i byggnaden.⁷²⁴ Nationalromantiska restaureringar hade utförts i klosterkyrkan redan på 1890-talet med stöd av en nationell insamling. Clas Grundström och Gustaf Petterson stod för ritningarna.⁷²⁵ De mest omfattande och informativa utgrävningarna samt restaureringsarbetena i klosterbyggnaderna skedde sedermera under ledning av Iwar Andersson på 1950- och 1960-talen.⁷²⁶ Istället för museigrundandet bildades dock föreningarna SSB och Birgittastiftelsen år 1920 och man kunde påstå att synen på Vadstena fick, som sagt, en helt ny vändning. Detta kom att ha betydelse även för synen på Nådendal. Arkeologen Juhani Rinne tillhörde det nya *tankekollektiv* vars verksamhet vid Nådendals klosterlämningar nu tog vid, i kontakt med svenskarna.

---

⁷²³ Protokoll 15.5.1915 och 7.12.1915s, FRIDA 35 B, LA, Vadstena.

⁷²⁴ Protokoll ”i augusti 1926” och brev till styrelsen av B. Berthelson 24.8.1934, FRIDA 35 B, LA, Vadstena.

⁷²⁵ Unnerbäck & Söderström 2000, 715.

⁷²⁶ Andersson 1991; Ståbeus 2000, 45-48; Fritz 2000, 205. Se fig. 33.

V. ETABLERINGEN AV EN MINNESKULTUR I NÅDENDAL UNDER MELLANKRIGSTIDEN

V.1. En scen för historiebruk: minneskultur och invented traditions vid Nådendals klosterlämningar

Birgittaminnet återuppväcks i Nådendal: aktörer stiger fram

Amos Anderson – en kort blick på hans liv

Amos Anderson (1878–1961) föddes i Kimito och växte upp i enkla omständigheter. Några synvinklar på sitt liv och människor han känt framför han i boken *Minnen och meditationer*. Två omfattande levnadsteckningar och några artiklar om Anderson har skrivits av Torsten Steinby. Anna-Kaisa Tenhunen gör även ett kort sammandrag av Andersons liv i sin avhandling pro gradu.⁷²⁷ Steinby, som personligen kände Anderson åren 1947 till 1961, ville beskriva hur målmedveten Anderson var i sin karriär och sina strävanden inom affärsvärlden och i politiken och kulturlivet. Han har undvikit ”psykologiserande”, men kunde konstatera att Anderson helst ville bli tilltalad med titlar som erinrade om intellektuella förtjänster (chefredaktör, hedersdoktor): ”Tyngdpunkten i hans verksamhet låg på det ekonomiska planet, men de andligt kulturella intressena stod honom närmast”.⁷²⁸ Trots denna strävan att inte ”psykologisera”, anser Steinby att Anderson hade drag av både sin kontemplativa mor och sin hänsynslöse far. Hembyn i den mörka skogen var en kontrast till Kimito ljusa kyrka med den sköna orgelmusiken: ”Här formades hans religiösa åskådning, här lades grunden till hans intresse för sakral musik, medeltidens kyrkliga konst och mystik,” anser Steinby.⁷²⁹

Andersons skolning fick en viktig vändning då han började i Vreta folkhögskola, där lärarna Nils Oskar Janssons (1862–1927) och Adèle Weman (1844–1936) prägla hans livssyn: de var svenskhetsivrare, hembygdsvänner och romantiker. Jansson grundade hembygdsmuseet Sagalund.⁷³⁰ Detta borde dock ytterligare fördjupas: det verkar som om det just genom folkhögskoleverksamheten spreds svekomani och vikingaromantik inom Svenskfinland i slutet av 1800-talet. Tyvärr ligger detta utanför ramen till denna avhandling. I korthet måste dock dessa aspekter belysas i anknytning till Andersons världsbild. Amos Anderson bad nämligen J. J. Huldén skriva levnadsteckningar över Jansson och Weman, som verkade ha betytt mycket för Anderson. Jansson samlade fornföremål och beundrade stort Carl von Linné. Han uppmanade

⁷²⁷ Anderson 1962; Steinby 1978; Steinby 1979; Steinby 1980; Steinby 1992; Tenhunen 2004.

⁷²⁸ Steinby 1980, 6-7. Steinby uppger även en viktig källkritisk synpunkt: Andersons sekreterare Per Nyström gallrade i arkivet innan det deponerades till SLS. Enl. Steinby 1980, 6.

⁷²⁹ Steinby 1980, 8.

⁷³⁰ Steinby 1980, 8.

Fig. 34. N. O. Janssons "altare" med personliga minnen och ljus på 2. hyllan nerifrån. Skåpet finns på Sagalund i Kimito. Foto: E. Ahl-Waris 2009. Sagalunds hembygdsmuseum.

även kimitoborna att vörda fädernas minne i sin undervisning.⁷³¹

Att Anderson talade varmt för försoningspolitik i språkfrågan har redan konstaterats, så någon renodlad svekoman verkar han inte ha varit. Men jag antar att Jansson och Weman inspirerade honom till ett djupt intresse för det förflutna i både materiellt och immateriellt hänseende, vilket verkar genomsyra hans verksamhet i privatlivet och på det kulturella planet inom olika konstformer. I förhållande till Andersons ter sig Janssons världssyn tämligen intressant. I den från 1600-talet stammande skolans byggnad på hembygdsmuseet område finns Janssons blå skåp bevarat, det så kallade Mattböleskåpet.⁷³² På skåpets mellersta hylla finns ett litet "altare" som Jansson inrett med ljus, böcker och några "reliker", dvs. fotografier av sina föräldrar och hans första karamell i en ask, se fig. 34. Det antas att Jansson inte var religiös.⁷³³ Altaret påminner närmast mer om ett romerskt altare för förfädersdyrkan eller ett personligt museum. Men det är ändå synnerligen intressant att han hade ett dylikt i detta avseende.

Den merkantila banan slog Amos Anderson in på i Åbo i slutet av 1800-talet. Han studerade en tid även nationalekonomi vid Göttingens universitet. Han studerade även en tid i London. Efter studierna fick han en aktuariestjänst i Helsingfors och startade snart inom förlagsbranschen vid början av 1900-talet. Under kriget år 1918 vistades han i Stockholm och ledde Finska Finanskontoret. På 1920-talet blev han vd för Mercator. Under kriget hade han gjort några mycket lönsamma affärer och köpte bland annat kvarter i det nuvarande Forumkvarteret, *Hufvudstadsbladet* etc. Under mellankrigstiden inledde han sina stora kulturprojekt med att restaurera kyrkor, vara med om att grunda *Institutum Romanum Finlandiae* (1938) och Åbo Akademi, syssla med teater och tidningspress. Han köpte Söderlångvik gård på 1930-talet i sin hembygd för att också kunna spendera tid där vid sidan om sitt hem på Georgsgatan 27.⁷³⁴ *Hufvudstadsbladets* hus stod klart år 1926. Anderson var även med om att grunda andra kulturinstitutioner, bland dem bör nämnas Föreningen Konstsamfundet (1940).⁷³⁵ Anderson dog på Söderlångvik år 1961.⁷³⁶

På 1920-talet tilltog den så kallade kommunistkräcken. Högern färgades av lut-

⁷³¹ Huldén 1940, 5, 140.

⁷³² Näse 2000.

⁷³³ Personligt meddelande av Harriet Sandberg 24.7.2009.

⁷³⁴ Steinby 1980, 8-15.

⁷³⁵ Landgrén 2003, 295.

⁷³⁶ Landgrén 2003, 296.

herska, religiösa ideal.⁷³⁷ Åren 1922–1927 var Amos Anderson riksdagsman för *Svenska folkepartiet* och förde en försoningspolitik i språkfrågan, som då hade fått ny relevans. I slutet av decenniet drabbades även Finland av den ekonomiska depressionen, men ekonomin återhämtade sig något redan under början av 1930-talet, då även en ökande urbanisering långsamt förändrade landets demografi.⁷³⁸ Förhållandet mellan Finland och Sverige förbättrades så småningom efter Ålandsfrågans lösning på 1920-talet: Gustav V med drottning gjorde ett Finlandsbesök år 1925.⁷³⁹ Det var även under denna tid man skapade en minneskultur i sin moderna form kring Nådendals klosterlämningar.

Det förefaller som om exempelvis *Hufvustadsbaldets* chefredaktör, Amos Anderson, skulle ha drabbats av de äktfinska stormarna, som dock avtog mot slutet av 1930-talet. Anderson stod på god fot med presidenterna, som under somrarna residerade på Gullranda – i Nådendal, fysiskt beläget mitt emot Nådendals kyrka över viken.⁷⁴⁰

Steinby framhåller Andersons musikintresse och därmed intresse för sakral musik.⁷⁴¹ Tenhunen har dock påpekat att Andersons intresse för mystiken och kyrkonkonst och -musik även torde ha haft religiösa orsaker, trots att Steinby inte har uttryckt det lika entydigt. Tenhunen har även visat hur de lågkyrkliga företrädarna gick hårt åt mot Andersons ”katolska” vurm.⁷⁴² Då man granskar Andersons kontaktnät, bevarade brevväxling och kulturverksamhet med teman som berör kyrkorna och Nådendal, är man benägen att hålla med Tenhunen i detta avseende,⁷⁴³ men det har visat sig att det inte rör sig om ett renodlat intresse för katolicismen, utan kontakterna tyder på att Anderson snarare var högkyrklig. Detta uttrycks exempelvis i hans verksamhet i och kring Nådendal.

Andra aktörer i Nådendal: Finnberg, Hirn och Rinne

Julius Finnberg (1877–1955) gjorde sin karriär som lärare och museiman i Åbo, där han var född. Hittills finns ingen heltäckande biografi som kunde belysa hans person och verksamhet tillhanda trots att han verkar mycket intressant i sitt engagemang för exempelvis museer och historia.⁷⁴⁴ Finnbergs kontakt till Anderson etablerades år 1920 i samband med engagemanget för Nådendal och Andersons vilja att samarbeta för de gemensamma målen: att återupprätta minnet av Nådendals kloster.⁷⁴⁵ Finnberg var starkt engagerad i Åbo museiförening och förespråkade restaureringen och vårdnaden av Åbo slott och museum. I hans minnesruna framhävs följande:

Hänen romantiselle historiannäkemykselleen oli linna sadun
maailmaa, ja hänen onnistui täydellisesti voittaa mukaansa sy-

⁷³⁷ Meinander 1999, 102-103.

⁷³⁸ Meinander 1999, 119.

⁷³⁹ Meinander 1999, 91.

⁷⁴⁰ Ang. Andersons politiska program och verksamhet, se Steinby 1980, 242-246.

⁷⁴¹ Steinby 1980, 14.

⁷⁴² Tenhunen 2004.

⁷⁴³ Anderson är definitivt även en person som borde få minst en alternativ, vetenskaplig biografi. Det har gått över 30 år sedan Steinbys biografier utkom.

⁷⁴⁴ En nyutkommen artikel av Kari Appelberg behandlar i korthet Finnbergs liv och arbete, främst som museiman i Åbo. Se Appelberg 2009.

⁷⁴⁵ Steinby 1980; Tenhunen 2004.

dämet mukaansatempaavilla kertomuksillaan. Hän ei ollut yhtä kiinnostunut tieteellisen tutkimuksen pedanttisesta arjesta kuin mielikuvituksen kokonaiskuvista, jotka hänen mielestään parhaiten kykenivät herättämään nuorisossa rakkautta muinaismuistojamme kohtaan.⁷⁴⁶

Från år 1915 var han medlem i Åbo museiförenings styrelse, blev sekreterare följande år fram till år 1934, då han återigen blev styrelsemedlem fram till 1953.⁷⁴⁷ På eldsjälens Finnbergs initiativ arrangerades museidagar i Åbo år 1921, vilket ledde till grundandet av Finska museiförbundet år 1923. Han gjorde även ett förslag på att restaurera biskop Hemmings kista år 1928.⁷⁴⁸ Detta hörde uppenbarligen ihop med bland annat hans verksamhet att (tillsammans med Anderson) delta i Åbo domkyrkas restaurering.

Professorn Yrjö Hirn (1870–1952), född i Villmanstrand, var son till Reinhold Hirn, och uppväxt i Borgå, eftersom fadern var lektor vid Borgå Lyceum. Fadern uppges ha varit fennoman. Hirn tog studenten år 1888 och doktorerade med Edward Westermarck som opponent år 1895. Han fick proffessuren i estetik och nyare litteratur år 1910 och avgick med pension år 1937. Under sin karriär skrev han många kända verk, bland annat *Det beliga skrinet* år 1909, som behandlade katolsk estetik och mystik.⁷⁴⁹ Innan Hirn blev professor verkade han som amanuens för universitetsbiblioteket i 20 års tid. Han reste ofta i Europa och verkar ha fått starka impulser från exempelvis England.⁷⁵⁰ Under mellankrigstiden forskade och dekonstruerade han bland annat Runebergs minne.⁷⁵¹

Statsarkeolog Juhani Rinne (1872–1950) var hemma från Pikis och gick i skola i Åbo. Efter avslutade universitetsstudier anmälde han sig som praktikant till Statens historiska museum år 1900, då han fick börja med att delta i utgrävningarna av biskopsborgen i Korois. År 1902 började han arbeta som amanuens vid Arkeologiska kommissionen. Han intresserade sig för 1100- och 1200-talen och undersökte exempelvis Stenberga i Masku. Han doktorerade år 1914 och blev chef för historiska avdelningen vid Arkeologiska kommissionen år 1917. Han engagerades på 1920-talet i Åbo domkyrkas restaurationsarbeten tillsammans med bland andra Curman, Anderson och Finnberg.⁷⁵²

Rinne upplevde en personlig tragedi på 1930-talet, då en underlydande bestulit

⁷⁴⁶ ”I hans romantiska historiesyn var slottet en sagans värld, och han lyckades fullständigt vinna över alla hjärtan med sina medryckande berättelser. Han var inte lika intresserad av den vetenskapliga forskningens pedantiska vardag som av fantasins helhetsbild, som han ansåg bäst kunde väcka ungdomens kärlek till våra fornminnen.” Enl. Nikander 1956, 52.

⁷⁴⁷ Nikander 1956, 52; Drake 1995, 25.

⁷⁴⁸ Finnberg 1931, 15; Drake 1995, 26.

⁷⁴⁹ Rantavaara 1977; Rantavaara 1979; Lehtonen 1998, 142-147; Riikonen 2004, 836-837.

⁷⁵⁰ Lehtonen 1998, 143

⁷⁵¹ Hirn 1935; Hirn 1942; Lehtonen 1998, 151-152.

⁷⁵² Gardberg 2006, 302; Voionmaa 1950. Det bör påpekas att Masku ju även ansetts vara det ställe där birgittinerna först slog sig ner, vilket kan tänkas intressant i detta avseende. För Rinne förefaller birgittinerna i Nädendal uppenbart vara en viktig del av den nationella berättelsen. Fil.dr Visa Immonen arbetar för tillfället med en biografi över Rinne under rubriken ”Kirkko ja lohikäärme: Juhani Rinteen elämä ja teot keskiajan tutkijana”. Personligt meddelande av Visa Immonen 26.4.2010.

kommissionen på pengar som Rinne som chef utbetalat för restaureringsarbeten i Åbo och på Sveaborg. Rinne var tvungen att avgå, men fortsatte att forska till sin död. Han mest berömda verk behandlar Åbo domkyrka och Sankt Henrik.⁷⁵³

En "räddningsgrävning" av Rinne? Antikvariska aspekter på Nådendals minne

Under mellankrigstiden gjordes en arkeologisk undersökning i Nådendals klosterruin år 1921, men denna undersökning hörde redan ihop med ett nytt skede i skapandet av Nådendals minneskultur som berodde på ett uppsving för medeltidsintresse och dragnings till högkyrklighet. Detta omsattes i historiebruk på platsen. Rinnens utgrävning i Nådendal år 1921 har aldrig tidigare presenterats mer utförligt och lagts i sitt samband, varför mycket möda har lagts även på detaljer kring aktörernas verksamhet.

En analys av händelserna vid klosterlämningarna år 1921 bör inledas med en beskrivning av den arkeologiska aktiviteten. Juhani Rinne hade besökt nämligen Nådendal i arkeologiskt syfte redan i maj 1920, då han gjorde en undersökning där: "...toimitin tutkimuksen kirkossa, museossa ja kaupungin vanhoilla rakennuksilla".⁷⁵⁴ Historiekommittén och Museiföreningen, som hade tillkommit under våren 1920, och engagerat sig i frågor gällande klosterområdet och kyrkan och framfört att lämningarna borde friläggas.⁷⁵⁵ I Nådendal grundades alltså en museiförening i samma syfte som i Vadstena i början av seklet. I Nådendal kom föreningen dock att få en viktig betydelse. Simultant i Sverige grundades *Societas Sanctae Birgittae* och *Birgittastiftelsen* som även hade mer konkreta mål för sin verksamhet. Denna typ av verksamhet låg i tiden.

Enligt en tidningsartikel skriven av Julius Finnberg år 1919 hade man museala planer i Nådendal och även ett intresse att rusta upp norra sidan av kyrkan, som låg som park. Man önskade även att hela klosterkomplexet kunde göras synligt genom att markera byggnadernas gränser med stenar. Man kunde även förse en återstående murrest med en infotavla, tyckte Finnberg, som även ansåg att ifall ett museum grundades, kunde det se till att detta åtgärdades.⁷⁵⁶

...toiwomuksenamme vielä lausuisimme sen, että luostarin asemapiiri, rakennukset ja muurit saatawilla olewien tarkkojen asemakarttojen mukaan maahan painettawilla kiwisillä rajawiiwoilla wiitoitettaisiin ja että warsinkin arwokkaan luostarikirkon perin wetistynyt ja aivan kurjaan tilaan ränsistynyt pohjoinen kirkkopihha raiwattaisiin puhtaaksi, siinä kun tietääksemme joukko luos-

⁷⁵³ Gardberg 2006, 302-303; Rinne 1932; Rinne 1941-1952.

⁷⁵⁴ "...jag gjorde en forskning i kyrkan, museet och i stadens gamla byggnader". Enl. Juhani Rinne, "Päiväkirja", 4-6.5.1920, mapp Ämbetsresor, HTA, Museiverket, Helsingfors.

⁷⁵⁵ *Unsi Aura* 5.8.1920. Kanske besöket även berodde på att Atte Franck (medlem av stadsfullmäktige 1890-1911) donerade ett fotoalbum till Nationalmuseets samlingar samma år, det är omöjligt att verifiera. I alla fall donerade Franck fotoalbumet då. Det finns katalogiserat under nr KM 7700 (HTA, Museiverket, Helsingfors).

⁷⁵⁶ *Turun Sanomat* [TS] 28.9.1919.

Fig. 35. Murresten, som fotograferades av J. Rinne år 1921, finns fortfarande synlig framför kyrkans västtorn. Fotot har med all sannolikhet tagits i samband med undersökningen i juli 1921, från det ställe där Buddes minnessten nu är belägen. Foto: J. Rinne 1921. Museiverket.

tarisaria lepää ikuista untan, ja että kirkon pääsisäänkäytävän edessä oleva luostarimuurien viimeinen jäännös arwokkaana muistona sopiwalla aidakkeella, ehkäpä pienellä muistotaululla varustettaisiin ja siten varjeltaisiin.⁷⁵⁷

Finnberg höll uppenbarligen på att nu skapa grunden till den anatomi Nådendals kyrkas omgivning har idag. En infotavla finns numera (rest på 1990-talet?) även vid området, men på norra sidan, bakom brunnen mot Nunnevik (se fig. 3).

Den nyligen grundade *Nådendals museiförening* närmade sig så i december 1920 Arkeologiska kommissionen med en rad brev gällande kyrkan och klosterområdet. De ville ställa ut de kyrkliga föremålen i likhet med vad man gjort för några år sedan i Vadstena. Arkitekt Tavaststjerna hade gjort ritningar för ett altarskåp där föremålen kunde ställas ut, som bifogades.⁷⁵⁸ Nådendals historiekommitté bad även om lov

⁷⁵⁷ "...vi hoppas att vi ännu kunde säga att klostrets grundplan, byggnader och murar kunde vara tillgängliga genom noggranna grundkartor som skulle återges genom att lägga ut gränser i sten och att särskilt den gamla klosterkyrkans norra kyrkogård, som är mycket våt och har förfallit till ett gräsligt tillstånd, skulle friläggas, eftersom där enligt vad vi vet vilar en grupp klostersystrar i evig sömn, och att den sista lämningen av klostermuren framför kyrkans huvudingång skulle avgränsas med ett lämpligt staket som ett sista värdefullt minne, kanske förses med en liten minnestavla och således skyddades." Enl. TS 28.9.1919.

⁷⁵⁸ Brev från Nådendals museiförening/Ilmari Manninen till Arkeologiska kommissionen 14.12.1920, 31.12.1920, HTA, Museiverket, Helsingfors; Gällande utställda föremål, kan här nämnas att en Birgittautställning även arrangerades i Stockholm år 1918. Se t.ex. Collijn & Lindblom 1918. Troligen för denna utställning hade K. K. Meinander åkt till Nådendal i augusti 1916 för att där under en dag undersökt "Birgittaminnen [...] för en utställning i Stockholm." K. K. Meinander, "Dagbok", sommaren 1916 (odat.), mapp Ämbetsresor, HTA,

att få schakta området norr om klosterkyrkan, p.g.a. ett behov att anlägga en park. I samband med detta föreslog man åt kommissionen att utföra undersökningar på konventets område – eftersom ingen publikation ännu fanns att få om området, betonade man:

...historiallisesti muistorikkaalla alueella toimeenpanna nyt suoritettaviksi tulevien maan tasoitustöiden yhteydessä perustatutkimuksia, mistä [---] on oleva suurta hyötyä sekä luostaritutkimuksellemme yleensä että kaupunkimme historian perustana ja pohjana olevan Naantalin luostarin esittämiselle erikoisesti.⁷⁵⁹

Arkeologiska kommissionen hade fått 40 000 mark av Alfred Kordelins stiftelse till förmån för lokala museer. Nådendals museiförening fick 5000 mark i understöd av denna summa för att finansiera museet.⁷⁶⁰ Kommissionen blev således intresserad av att göra undersökningar på det område staden ämnade schakta. Man motsatte sig inte heller museiföreningens förslag om att ställa fram föremålen i kyrkan, tvärtom: "...Naantalin nykyisin jonkun verran autiolta vaikuttava kirkko tämän ehdotuksen toteutettua saamaan arvokkaita kaunisteita samalla kuin itse taidemuistot täten arvokkaalla tavalla saataisiin yleisön nähtäväksi".⁷⁶¹

Undersökningen år 1921 gjorde Rinne i samband med andra resor å tjänstens vägnar, då han granskade bland annat Olofsborg, Kastelholm och Kustö slottsruiner.⁷⁶² Bland fynden från utgrävningen i Nådendal 1921 nämns benfragment, fyra bitar kalksten, delar av olika kärl, glasskärvor och t.ex. ett bältesspänne och en liten snäcka – fynden gjordes på olika håll på klosterområdet och på västra sidan av kyrktornet,⁷⁶³ möjligen på den plats där Jöns Buddes minnessten sedan restes (se fig. 35).

Utgrävningen i Nådendal utfördes från och med den 12 juli (uppenbarligen innan vespersn och resandet av minnesstenen). På grund av hård vind och regn, måste

---

Museiverket, Helsingfors.

⁷⁵⁹ "...nu på det historiskt minnesrika området verkställa kommande utjämningar av marken och i samband med dem utföra grundundersökningar, av vilka [---] skulle vara stor nytta såväl för vår klosterforskning som för basen av vår stads historia och grunden till ett särskilt beskriva Nådendals klosters historia." Enl. Brev av Nådendals historiekommitté till Arkeologiska kommissionen 1.12.1920, mapp Nådendals museum, Ämbetsarkivet, Museiverket, Helsingfors. Som bilaga till brevet finns ett protokollsutdrag av Nådendals stadsfullmäktiges möte 2.11.1920. Enligt utdraget hade historiekommittén sänt ett brev till dem 3.10.1920 med förslaget om att snygga upp området norr om kyrkan. Se Utdrag ur protokoll för Nådendals stadsfullmäktiges möte 2.11.1920, bilaga till brev 1.12.1920, mapp Nådendals museum, Ämbetsarkivet, Museiverket, Helsingfors.

⁷⁶⁰ Arkeologiska kommissionens protokoll 13.4.1921 och 24.10.1921, Ämbetsarkivet, MV, Helsingfors.

⁷⁶¹ "Nådendals kyrka som numera förefaller rätt öde, skulle enligt detta förslag få värdefulla utsmyckningar samtidigt som själva konstminnena på detta värdiga sätt skulle kunna förevisas för allmänheten." Enl. Brevkopia, Arkeologiska kommissionen till Nådendals museiförening 18.1.1921, Arkeologiska kommissionen 1921, Ämbetsarkivet, Brevkopior, MV, Helsingfors.

⁷⁶² *Analecta Archaeologica Fennica* 1931, 19.

⁷⁶³ KM 7986: 1-6, HTA, Museiverket, Helsingfors. De omnämns i korthet av Hiekkänen. Se Hiekkänen 1991, 37. Fynden har inte publicerats tidigare – kanske de inte setts "fina" nog? Antagligen, se fig. 36-39, för en del fynds del. Juhani Rinne publicerade dock en artikel med anknytning till klostrets historia i *Finskt Museum*. Se Rinne 1921.

Fig. 36. Djurben (KM 7986:1) från J. Rinnes utgrävning år 1921. Foto: E. Abl-Waris 2009. Museiverket.

Fig. 37. Rödleraskärvor (KM 7986:3) från J. Rinnes utgrävning år 1921. Foto: E. Abl-Waris 2009. Museiverket.

Fig. 38. Glas- och porslinsskärvor (KM 7986:2) från J. Rinnes utgrävning år 1921.
Foto: E. Ahl-Waris 2009. Museiverket.

Fig. 39. Järnföremål (KM 7986:6) funna av J. Rinne vid utgrävningarna år 1921 på Nådendals klosterområde. Andra från vänster en bältessölja. Foto: E. Ahl-Waris 2009. Museiverket.

Rinne avbryta utgrävningarna den 14 och återvända till Åbo. Rinne återupptog grävningarna igen den 19 och säger sig ha avslutat dem den 24,⁷⁶⁴ då vespern hållits och minnesstenen avtäckts föregående kväll. Kunde ”västra sidan av kyrktornet” just avse platsen för minnesstenen? Den står nämligen ungefär västsydväst om och ganska nära kyrkans torn (se fig. 40 och 41).

Det förefaller därför som om det kanske kunde ha rört sig om en så kallad ”räddningsgrävning”, som utfördes på grund av monumentresningen. Julius Finnberg skrev nämligen till Amos Anderson gällande resandet av Jöns Buddes minnessten att någon från kyrkofullmäktige och en expert från Arkeologiska kommissionen borde utse platsen för monumentet och senare att Rinne var på väg för att utföra en utgrävning för att utreda var monumentet kunde resas.⁷⁶⁵

Sommaren 1922 utkom Reinhold Hausens bok om undersökningarna på 1870-talet – på Andersons försorg.⁷⁶⁶ Detta är uppenbart länken från det föregående tankekollektivet (Elmgren, Hausen, Bomansson) till nästa (Anderson, Finnberg och Rinne).

Inför vespern, som ordnades 1922, ämnade Nådendals museiförening även göra nämnda lilla utställning om kyrkokonst i samband med vesperfesten. De bad därför om att få låna föremål (KM 1997:1–8 – bl.a. låssköldarna och textilierna) av Finlands nationalmuseum för detta ändamål. Professor K. K. Meinander besökte därför också Nådendal i juli. Rinne hade även föreslagit att man kunde fortsätta fältarbetena där, men endast ifall de övriga arbetena tillät det.⁷⁶⁷ De flesta av dessa föremål är redan noterade som en grupp ”skatter”, som lyfts fram av Fornminnesföreningens expedition av år 1871 (jfr fig. 24 och fig. 25: dessa föremål har i snart 150-årstid representera den bild museet vill förmedla till allmänheten – detta tangeras även senare, i kapitel VI).

Tyvärr blev undersökningarna inte av. Amos Anderson hade vid denna tid även låtit restaurera Kimito kyrka, som invigdes sommaren 1922.⁷⁶⁸ Rinne gjorde även en resa i Baltikum samma sommar, då han också besökte Pirita ånyo och åt middag med baron Staël von Holstein. Ett koncept med ett långt tal på svenska och tyska om Nådendals och Piritas kloster ”åt baltiska gäster” finns även bevarat (trol. från mellankrigstiden) bland Rinnes papper, vilket även tyder på kontakter till Estland.⁷⁶⁹ I sin

⁷⁶⁴ Juhani Rinne, ”Päiväkirja”, 4.7–22.8.1921, mapp Ämbetsresor, HTA, MV, Helsingfors.

⁷⁶⁵ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 28.4.1921 & 5.7.1921, mapp 12, SLISA 900.1, NB, Helsingfors; jfr Finnberg 1943, 106–116; Steinby 1978, 355–356; Tenhunen 2004, 22–29.

⁷⁶⁶ Brev från R. Hausen till A. Anderson, 14.7.1922, mapp 17, SLISA 900.1, NB, Helsingfors.

⁷⁶⁷ Brev av Nådendals museiförening till Arkeologiska kommissionen 20.5.1922, mapp Nådendals museum, Ämbetsarkivet, Museiverket, Helsingfors; K. K. Meinander, ”Dagbok”, 8.8.1922, mapp Ämbetsresor, HTA, Museiverket, Helsingfors. Föremålen man ville låna var KM 1997:1–8 och 2034:1–4. Se även Arkeologiska kommissionens Historiska avdelnings protokoll 27.5.1922, Ämbetsarkivet, Museiverket, Helsingfors. En del av dessa föremål finns på 2000-talet utställda i Finlands nationalmuseum och får representera bilden av Nådendals kloster i utställningen över Finlands historia.

⁷⁶⁸ Se t.ex. Anderson 1962, 23–24; Tenhunen 2004, 38–43. Bland många andra deltog även Rinne i detta evenemang och tackade för ”...att ha fått vara med om den högtidliga invigningen av din egen kyrka med dess enastående vackra inredning du givit densamma”. Brev av Juhani Rinne till Amos Anderson, 19.9.1922, SLISA 900.1, Finlands nationalbibliotek, Helsingfors.

⁷⁶⁹ Resedagbok 1922 (anteckningsbok) samt koncept till tal, mapp Rinne tidningsurklipp m.m., HTA, MV, Helsingfors.

Fig. 40. Jöns Buddes minnessten, som rests 1921 invid Nädendals klosterkyrka, är på västra sidan försedd med svensk text av Y. Hirn. Texten lyder: "Denna sten är rest till minnet af Finlands äldste skriftställare Jones Budde klosterbroder i Nädendal - - 1462 - - 1491 - - Judiths Esthers Ruths och Makkabeernas böcker fromma kristnas lif betraktelser uppenbarelser och kyrkans trosläror blefvo af hans flit uttydde och vände från latin till svenska". Foto: E. Abl-Waris 2010.

Fig. 41. Jöns Buddes minnessten som restes 1921 är på östra sidan försedd med finsk text. Denna sida är riktad mot västtornet och den gång som leder förbi kyrkan, ner för backen mot parken mellan gravgården och Brunnshuset. Notera att stenen är försedd med ett runt s.k. kristuskors. Foto: E. Abl 2003.

resedagbok från år 1922 skriver Rinne om hur han faktiskt vid tiden för Birgittadagen i oktober besökte Pirita med bil:

Tämä mielenkiintoinen raunio olisi ehdottomasti seikkaperäisesti tutkittava. Se näyttää kokonaan poikkeavan brigettilaistuostarien [sic] yleisestä suunnitelmasta. Itäpäästä puuttuvat yleisön sisäänkäytävät. Sen sijaan jakaantuu kirkko tavallaan pituussuuntaan kahteen osaan.⁷⁷⁰

Några fotografier – uppenbarligen från Pirita – återfinns även i Rinnes mappar, se fig. 42 och fig. 43. Fotografierna (inalles sex stycken) ser dock äldre ut än 1920. Kan de härstamma från ett tidigare besök? På bilderna ser området i klosterkyrkan ut som om det inte grävts där på ett tag. Det skulle föranleda en att tro att bilderna kunde vara från början av 1900-talet.

Åt *Pirita Kaunistamise Selts* skrev Rinne att han sedan år 1904 sett Pirita som ”antoi-simpia ”pyhiinvaellus”-paikkojani” och ett flertal gånger på egen hand eller i sällskap ”...sen sytyttävistä muistoista nauttinut”.⁷⁷¹ Rinne hade ett uppenbart intresse för birgittinernas byggnadsverk och kanske även en västorienterad, borgerlig politisk agenda. Det odaterade talet till balterna, uppenbarligen i Nådendal, inleds mycket lyriskt: resan genom Finland

...haven I sett ett stycke av vårt fosterland dess natur i högsommar skrud och dess folk i arbete på åker och fält, kanhända även under söndagsvila. På många ställen haven I säker[t] rört Eder också på historisk mark, där sagan och verkligheten mötas. På en sådan plats befinner I Eder också nu.⁷⁷²

Talet hölls uppenbarligen helt eller delvis på tyska, och presenterade Nådendals historia och även några ord om lämningarna: ”Kyrkan ensam återstår medan de övriga byggnadskomplexen till sin omfång anseelig [sic], ligger i ruiner där omkring och täkt av jorden [sic].” Jöns Budde och hans betydelse nämns även, men klostrets saga tog slut.⁷⁷³

Numera är det ett minne blott, ett minne, som uppbäres ännu av den lilla staden som en gång uppstått till dess annex och troget bevarar dess namn och traditioner. Övertygad om att en varaktig kultur kan byggas blott på en historisk grund i vars enskildheter Finland har så mycket gemensamt med länderna söder om Finska viken har jag vågat ... beropa [?] de lokala minnena för denna ort, också de gemensamma för dessa länder, genom Brigitta [sic] kultens utbredning också i baltikum. Även i Estland bevaras minnet av en centralort för dem. [i Reval ---] Leve de gemensamma historiska minnena för baltikum, leve våra gemensamma strä-

⁷⁷⁰ ”Denna intressanta ruin borde absolut noggrant undersökas. Den ser helt ut att skilja sig från brigettinerklostrens allmänna plan. I östra änden fattas allmänhetens ingångar. Däremot delas kyrkan upp i två delar på sätt och vis på längden.” Enl. Resedagbok 1922 (anteckningsbok), mapp Rinne tidningsurklipp m.m., HTA, MV, Helsingfors.

⁷⁷¹ ”ett av mina mest givande ”pilgrims”-mål”, ”...njutit av dess upptändande minnen” Brev av J. Rinne till Pirita Kaunistamise Selts 17.8.1936, PKS, TL, Tallinn.

⁷⁷² Koncept till tal, mapp Rinne tidsningsurklipp m.m., HTA, MV, Helsingfors.

⁷⁷³ Koncept till tal, mapp Rinne tidsningsurklipp m.m., HTA, MV, Helsingfors.

Fig. 42. En av sex bilder från Pirita som påträffades av författaren i J. Rinnes mapp i Historiska avdelningens topografiska arkiv vid Museiverket i Helsingfors, inte på samma institutions bildarkiv, där man kunde ha antagit att dylika bilder kunde påträffas. Troligen har dessa fotografier tillhört Rinne. De härrör sig antagligen från någon tidig resa till Estland och Pirita, trol. i början av 1900-talet. Foto: J. Rinne? Museiverket.

Fig. 43. En av sex bilder från Pirita som påträffades av författaren i J. Rinnes mapp i Historiska avdelningens topografiska arkiv vid Museiverket. Det är oklart vem bilden föreställer, men den är tagen vid ruinen i Pirita. Antagligen är bilden från början av 1900-talet, eftersom inga schaktningar tillsvidare verkar ha utförts på platsen tillsvidare och personen på bilden bär studentmössa, vilket var fashionabelt vid förra sekelskiftet. Foto: J. Rinne? Museiverket.

vanden att bevara en del av vår kulturella och politiska självständighet på historisk grund...⁷⁷⁴

Birgittinernas minne verkar alltså ha kunnat förena länder, men även delta i nationsbygget på lokal nivå. Vi rör oss på historisk, rentav kanske helig mark. Men det är inte bara fråga om nationella platser, utan även ett ankare till den västerländska kulturen. Birgittinerna fick representera ett brobygge i forskarens samtid, något som förenade två nya republiker.

Bruket av birgittinerna ingick även i en nationell (uppenbarligen politiskt ”vit”) agenda. Rinne hade även hållit ett festtal på Egentliga Finlands skyddskårsavdelnings landskapsfest i Nådendal, som torde dateras till början av 1920-talet. Talet har en fosterländsk anda och beskriver Finlands väg från hertigdöme på 1300-talet till självständigheten. Egentliga Finland var det område, som bar Finlands namn och dess huvudstad var Åbo. Några ord tillägnas även birgittinerklostret.⁷⁷⁵

Eikä liene sattuma, että tämän juhlan paikaksi on walittu Naantali, jossa toimi maan ainoa Birgittalaisluostari, se luostarijärjestöistämme, joka warasi kirkkonsa suuren yleisönkin tulla kansankielistä saarnaa kuulemaan. Maakunnan kesäiselle yhteisjuhlalle olisi tuskin woitu keksiä toista paikkaa, joka niin eläisi suurissa muistoissaan kuin tämä, muistoissa, jotka welwoittawat.⁷⁷⁶

Nådendals klostrets minne kunde uppenbarligen även brukas av en arkeolog till att stärka nationens försvarsvilja. Men vilka värden är det han försvarar då? Det förefaller som om det är lärdomen och den västerländska förankringen, i likhet med vad som framhävts redan på 1800-talet. Rinnes retorik påminner delvis om den hans samtida Jalmari Jaakkola hade: synen på Finland som ett mycket emanciperat område redan på medeltiden. Det är med andra ord en viss kontinuitet i att bruka Nådendal som en källa till en fennomanskt patriotisk, fastän västorienterad, historiebild.

Rinne konfronterades även under sina undersökningar i Åbo domkyrka med frågor kring den katolska kyrkans syn på helgon i förhållande till den protestantiska. I detta sammanhang kan nämnas att Rinne påträffat relikier i undersökningarna (som han senare publicerade⁷⁷⁷), om vilka biskopen, professor Jaakko Gummerus (1870–1933) skrev till honom. Gummerus hade noterat att den katolske biskopen von Christierson varit synnerligen intresserad av denna: ”... toivoen että uusi päivä pian koittaa Rooman kirkolle Suomessa! Kyllä me luterilaisetkin [sic] osaamme muistoja arvossa pitää, vaikka meitä ei enää saada takaisin taikauskoon ja ihmisorjuuteen!”⁷⁷⁸

⁷⁷⁴ Koncept till tal, mapp Rinne tidningsurklipp m.m., HTA, MV, Helsingfors.

⁷⁷⁵ Odat. tidningsurklipp ”Tohtori Rinteen juhlapuhe”, mapp Rinne, HTA, MV, Helsingfors.

⁷⁷⁶ ”Och det är troligen ingen slump, att valet av plats för denna fest är Nådendal, som verkade som landets enda Birgittinerkloster, den av våra klosterordnar, som även lät den stora allmänheten komma och lyssna på predikan på folkspråk. För en sommar i landskapet kunde det inte ha valts en annan plats som så väl levde i sina stora minnen som denna, minnen som oblikerar.” Odat. tidningsurklipp ”Tohtori Rinteen juhlapuhe”, mapp Rinne, HTA, MV, Helsingfors.

⁷⁷⁷ Rinne 1932.

⁷⁷⁸ ”...med en önskan om att en ny dag snart randas för Roms kyrka i Finland! Nog kan även vi lutheraner ära minnen, fastän vi inte längre kan fås att återgå till trolldom och slaveri!” Brev av J. Gummerus till J. Rinne 30.11.1927, mapp Rinne, HTA, Museiverket, Helsingfors. Det bör noteras här att de lutherska kyrkligt engagerade personerna verkar mycket kritiska till allt

I det folkbildande verket *Oma maa* år 1908 hade professor Jaakko Gummerus kort skrivit om Finlands kloster på medeltiden.⁷⁷⁹ I verket skildras Nådendals klosters öden från grundläggningen år 1438 i Karinkylä i Masku till flyttningen till Bjärnå och sedan till Reso. Byggnadslämningarna får en mycket kort beskrivning: endast kyrkan står kvar, "...mutta kaivaustöiden kautta on saavutettu jotenkin varma käsitys muidenkin rakennusten asemasta".⁷⁸⁰ Klostren i Finland har överlag inte haft så stor inverkan på den folkliga fromheten, menar Gummerus. Texten avslutas i mycket reformatorisk anda: "Lutherin persoonassa astuu munkki takaisin maailmaan, toteutamaan kristillisen elämän ihannetta jokapäiväisen elämän ja maallisen kutsumuksen velvollisuuksissa ja vaihtelevissa kohtaloissa".⁷⁸¹

Intresset för det immateriella Birgittaminnet i Vadstena – en parallell till verksamheten i Nådendal

Birgittaminnet och högkyrkligheten

I Sverige landsteg under början av 1900-talet även den så kallade högkyrkliga rörelsen, som verkar ha haft ett särskilt varmt förhållande till den medeltida klosterfromheten. Dessa synvinklar förefaller ha spelat en viktig roll i uppmärksammandet av den birgittinska rörelsen och dess lämningar i Vadstena⁷⁸² – och även i Nådendal under mellankrigstiden. Det verkar som om man inom de religiösa högkyrkliga kretsarna även varit intresserad av just historiska aspekter i sitt identitetsbygge. Dessa kretsar deltog sedan å sin sida i ett nationsbygge, som särskilt lyfte fram historiska karaktärer i svensk historia så som Birgitta, som en motvikt till kungarna och krigarna. Det är uppenbart att dessa åsikter är något högerorienterade, eftersom de verkar betona det västerländska arvet exempelvis i Finland.

Under 1920- och 1930-talen började *Societas Sanctae Birgittae* (SSB) och *Birgittastiftelsen* med flera Birgittaforskare i ledningen restaureringen av Vadstena kloster. Birgittastiftelsen stödde ekonomiskt även exempelvis författaren Johannes Jørgensen, som höll på att skriva en biografi om helgonet.⁷⁸³ Tydligt är att SSB, där många av forskarna som finns med i denna avhandling var verksamma, kan ses som en del av intresset för katolicismens arv och samtidigt bevarandet av det nationella kulturarvet

---

som kunde verka katolskt och en rädsla fanns för den katolska missionen. Jfr Tenhunen 2004; af Johnick Östborn 2005.

⁷⁷⁹ Gummerus 1908, 752-763. Gummerus hade studerat i Halle på 1890-talet och blev professor i kyrkohistoria år 1900. År 1920 vigdes han till biskop i Borgå stift. Under 1900-talet intresserade han sig för ekumeniken. Gummerus var en av arrangörerna av det nordsiska biskopsmötet år 1933. Hans teologiska synvinkel var influerad av tysk kulturprotestantism. Se Ijäs 2004, 355-358.

⁷⁸⁰ "...men genom utgrävningarna har man fått en någorlunda säkert uppfattning även om var de andra byggnaderna legat." Enl. Gummerus 1908, 759.

⁷⁸¹ "I Luthers personlighet stiger munken tillbaka ut i världen, för att förverkliga sitt livs ideal i det vardagliga livet och i världsliga uppdrag och i varierande öden" Enl. Gummerus 1908, 763.

⁷⁸² För en översikt över högkyrkligheten i Sverige och Finland under 1900-talet, se Kilström 1990. Se även Busck-Nielsen 2009.

⁷⁸³ Lindblom 1970, 43-44; Jørgensen 1941.

i Sverige.⁷⁸⁴ Nathan Söderblom verkade som inspiratör för båda dessa föreningar, fast han inte ville verka aktivt i dessa. I regulan finns uttrycket ”Birgittas kyrka och vår” i likhet med vad Söderblom framhävde i sitt tal från 1916. Enligt Söderblom hade Birgitta drag som inte till fullo utnyttjas i protestantismen, dvs. han såg sin egen teologi i hennes.⁷⁸⁵

Bengt Ingmar Kilström (en medlem av *Societas Sanctae Birgittae* som även själv forskat i frågor kring Birgitta) betonar högkyrklighetens roll i Sverige i grundandet av SSB, som föregicks av föredrag som hölls i Vadstena 1916 (där bl.a. ärkebiskop Nathan Söderblom talade) och en stor utställning i Stockholm år 1918. Kilström påpekar dessutom att Söderblom ej engagerade sig i SSB, utan hellre i Birgittastiftelsen, för att inte väcka alltför mycket kritik.⁷⁸⁶ Professor Lindblom skrev stiftelsens historik år 1970, som utkom till jubileet av Birgittinordens stadsfästelse.⁷⁸⁷ Lindblom var engagerad i Vadstenas arv tillsammans med ärkebiskop Nathan Söderblom och prins Eugen, som var ordförande för stiftelsen 1920–1947, och arrangerade redan år 1916 nämnda symposium om Birgitta i Vadstena med kända talare som Ellen Key och biskop Nathan Söderblom. Berömda personer engagerade inom kulturlivet, men också i den katolska kyrkans nyetablering i Norden, fanns på plats vid tillfället, bl.a. Sven Hedin. I anslutning till detta symposium arrangerades år 1918 en Birgittautställning, under pågående världskrig, av bl.a. Lindblom och Isak Collijn, i Stockholm, vilket ytterligare väckte allmänhetens uppmärksamhet. Lindblom blev sedermera också chef för friluftsmuseet Skansen.⁷⁸⁸

Till utställningen utkom en skrift av Collijn och Andreas Lindblom, där de vädjade till det svenska folket, om hjälp till utställningens finansiering i följande ordalag:

Ty det är det svenska folkets intresse och kärlek, som böra främja denna utställning och som genom densamma än mer skola väckas. Må denna utställning bli en nationell högtid mitt i en tid, präglad af nöd och krasst förvärfsbegär, firad till minne af en bland de ädlaste och i sin lifsgärning mest betydelsefulla personligheter, som vår historia känner!⁷⁸⁹

Det var ”Birgittakärleken” som höll Lindblom kvar i Birgittastiftelsens ledning i många år, trots att han på 1920-talet var bl.a. styresman för Nordiska museet och Skansen.⁷⁹⁰ I detta fall kunde Lindblom väl representera en grupp forskare som inspirerades av Birgittas gestalt till att engagera sig i forskningen och värnandet av Birgittas minne även i Finland och Baltikum. Under andra världskriget kom Andreas Lindblom och Sigurd Curman att verka i *Nordens frihet*, som stödde Finlands kamp

⁷⁸⁴ Cavallin 1983, 32.

⁷⁸⁵ T.ex. Söderblom 1916, 6; Blücker 2004, <http://www.signum.se/signum/template.php?page=read&id=1103>, senast sedd 18.8.2009; se även Busck-Nielsen 2009.

⁷⁸⁶ Söderblom 1916; Kilström 1990, 11, 69–74, 84. Se även Lindaräng 2002; Nynäs 2006; Lindaräng 2007.

⁷⁸⁷ Lindblom 1970, 7.

⁷⁸⁸ Lindblom 1970, 4, 7, 13–14; Cavallin 1983, 32. En ny historik utkom till 75-årsjubileet år 1995. Enl. Kilström & Grefbäck 1996, 11–12. Se även Lindaräng 2002, 18, 54; Lindaräng 2005, 48–49; Steinby 1978, 352–254, 365–366.

⁷⁸⁹ Collijn & Lindblom 1918, IX–X. Även återgivet av Nynäs 2006, 141; Ahl 2002, 39.

⁷⁹⁰ Lindblom 1970, 30

under vinterkriget.⁷⁹¹

Greve Eric von Rosen – entusiast för Heliga Birgittas minne – var även intresserad av återskapande projekt i nationell anda. Han vurmade uppenbart för det förflutna och hade tydligen en insikt i forskningen: han hade varit med om etnografiska expeditioner på 1910-talet och lät bygga en jaktstuga i forntida stil på sitt gods med bilder av Oden och Tor.⁷⁹²

På 1930- och 1940-talen var von Rosen nazistsympatisör. von Rosen blev bekant med Herman Göring år 1920, då denne var pilot och flög hem von Rosen i snöstorm från Stockholm till Rockelsta. Göring träffade där Karin von Kantzow (född Fock, syster till Mary von Rosen) och de gifte sig år 1922. Göring besökte sedan ofta Rockelsta under 1920- och 1930-talen. von Rosen reste på 1930-talet även till Göring i Tyskland och träffade bland annat Hitler och Mannerheim – han höll föredrag om dessa och olika personer inom nazirörelsen i Tyskland på Samfundet Manhems möte i Sverige verksamhetsåret 1935–1936.⁷⁹³ Dessa svenska ”överklassnazister” samlades även i Riksföreningen Sverige – Tyskland och man visade solidaritet med Finland, som fanns med i ett slags nordisk enhetstanke, och ville kraftigt motverka kommunismen genom att se mot Tyskland.⁷⁹⁴

Monumentresningar och jubileer i Sverige

En Birgittastaty avtäcktes i Linköping år 1921 i anslutning till domkyrkan, se fig. 44 och 45. I programmet ingick sång (*Ave Maris Stella* och *Rosa rorans bonitatem*), ett högtidstal av grevinnan Trolle och tal av K. G. Westman. På kvällen höll en ”ämin-nelsegudstjänt” med delar av *Cantus sororum* i programmet. En dikt av Clara Romdahl ingick även.⁷⁹⁵ Den börjar:

I Dömens hägn Birgittas bild man satt
Att nya släkten hennes livsverk minna,
Hur man till helgon krönt en svenskfödd kvinna,
Vars levnadsgärning nu är hävdens skatt.⁷⁹⁶

Förutom statyn i Linköping restes ett monument av Skederids församling och Roslagens hembygdsförening år 1930 i Skederid, invid den medeltida kyrkan. Enligt tradition anses Birgitta ha fötts i Finsta i Uppland och besökt Skederids kyrka i sin barndom.⁷⁹⁷ De kommemorativa elementen manifesterades såväl i minnesstenar som i diktform. Liknande företeelser förekommer även i Finland i anknytning till Nådendal.

⁷⁹¹ Bohman 1997, 90-93; Johansson 1973a.

⁷⁹² Peterson 2003, 84-90; von Rosen 1916. Von Rosen tillät även av ett återskapande av en stenåldersmiljö på sina marker år 1919. Journalisten Ernst Klein agerade ”vilde” och skrev en bok om sina upplevelser. Se Peterson 2003, 84-90; Baudou 1997, 119; Malmberg 1929, 263; Klein 1920.

⁷⁹³ Erik von Rosen hade varit högerinriktad uppenbarligen redan på 1910-talet, då han stödde den vita sidan i Finland år 1918 genom att skänka befälhavaren Mannerheim ett flygplan. Se Nilsson 2000, 47, 80-81, 115-116.

⁷⁹⁴ Nilsson 2000, 327.

⁷⁹⁵ *Birgittadagen...*1921; Lindaräng 2007.

⁷⁹⁶ *Birgittadagen...*1921.

⁷⁹⁷ Lindaräng 2007, 76; Utgren & Harrison 2003, 24-25. Finst hade noterats redan i början av 1700-talet som en minnesplats. I ”grottan” är ”eremiten” dock inte längre hemma, hon är död sedan sekler tillbaka. Se fig. 46.

Fig. 44. Historiebruk i Linköping år 1921. Birgittastatyn, som är en kopia av den s.k. "porträttlika" Birgittabilden från 1400-talet i Vadstena klosterkyrka (fig. 45), är belägen på domkyrkans sydvägg. En av-
gjutning av denna staty förevisades även på en utställ-
ning om "utlandssvensket" i Göteborg år 1923.
Foto: E. Abl 2006.

Fig. 45. Birgittaskulptur från medeltiden i Vadstena klosterkyrka. Foto: E. Abl 2006.

Fig. 46. Birgittas grotta i Finsta
avbildad i början av 1700-talet.
Riksantikvarieämbetet.

Birgittajubileet år 1923 kom att bli en nationell händelse ledd av män som Lindblom och Curman, som betecknats som "kulturminnesvårdens centralpersoner" i Sverige. Birgittastiftelsen skulle ordna en historisk minnesfest och SSB ansvarade för vesperarrangemang. Den katolska kyrkan deltog inte så starkt i detta jubileum emedan det samtidigt rådde antikatolska stämningar. SSB:s högkyrkliga framtoning tilltalade inte heller katolikerna.⁷⁹⁸

Det birgittinska arvet utanför Sverige och Birgitta som "utlandssvenska" var en form av storsvensk, högerorienterad politisk synvinkel som även inbegripes i detta. Under Birgittajubileet anordnades även en utställning om utlandssvenskheten i Göteborg samma år i samband med stadens 300-årsjubileum, vilket tidigare nämnts i korthet. Initiativet för utställningen togs av professor Vilhelm Lundström, som hade grundat *Riksföreningen för svenskehetens bevarande i utlandet*.⁷⁹⁹ Utställningen skulle påminna om "svensk gärning" i utlandet.⁸⁰⁰ "Må minnena tala!" skrev Lundström.⁸⁰¹ "Öst-svenskarna" i Finland och Estland hade sin egen avdelning. Men först steg besökarna in i "minnenas och de stora hädangångna utlandssvenskarnas sal, som avser att stämma minnet till mottaglighet för intrycken av de svenskes värdiga gärning i främmande land."⁸⁰² En väggfris i rummet innehöll bilder på minnesstenar och platser utomlands – bland dem självfallet Casa di Santa Brigida i Rom.⁸⁰³ En avgjutning av den år 1921 avtäckta Birgittastatyn i Linköping (dvs. kopian av den medeltida Birgittabilden i Vadstena) med podium och baldakin var en av rummets huvudattraktioner.⁸⁰⁴ Bilder från klostren i Altomünster, Syon och Weert fanns även med.⁸⁰⁵ En kopia av kopian av den medeltida skulpturen, med andra ord. Från svenskt håll fanns alltså storsvenska ambitioner inbakade i intresset av Birgittaminnen runtom i Europa.

⁷⁹⁸ Lindaräng 2007, 76-81.

⁷⁹⁹ Kummel 1994; Limberg 2008; Löf 2008.

⁸⁰⁰ *Utlandssvenska avdelningen* 1923, 5.

⁸⁰¹ *Utlandssvenska avdelningen* 1923, 8.

⁸⁰² *Utlandssvenska avdelningen* 1923, 6.

⁸⁰³ *Utlandssvenska avdelningen* 1923, 9.

⁸⁰⁴ *Utlandssvenska avdelningen* 1923, 13.

⁸⁰⁵ *Utlandssvenska avdelningen* 1923, 17.

Vesperarrangemang och Jöns Buddes minnessten i Nådendal – exempel på historiebruk

Nådendal som Andersons memento mori

I och med att museiföreningen och historiekommittén i Nådendal "...gemensamt fattade beslut om placandet i själva kyrkan av klostrets fornminnesföremål samt att utgrävnings- och utforskningsarbeten av klosterruinerna planeras inkommande sommar under medverkan av arkeologiska [sic] kommissionen", beslöt uppenbarligen Amos Anderson att publicera sin text "Vallis gratiae. En Nådendals-vision" i *Hufvudstadsbladet* den 28 november 1920.⁸⁰⁶ Skribenten påstod sig nämligen vara "...en varm vän av Nådendal och dess förgångna glansperiod", varför denna "stämningsbild" presenterades. Texten är uppenbart en *memento mori* eller ett *vanitas* motiv, eftersom författaren sitter på Nunnebacken i skymningen och erinrar sig "...de människor, vilka levat här och efter slutad levnadsdag gått in genom den klosterport, varifrån ingen återvänder..."⁸⁰⁷ Det blir midnatt, betraktaren ser kyrkdörren på glänt och går in. Kyrkan är i sin medeltida skrud med tända ljus, växelsången ljuder – en novis skall upptas i orden och hon ber inför Madonnabilden: "Ljusen flämta allt mattare och kasta ett underbart sken kring Marias ansikte. O, vilket under! Vänder icke bilden sitt ansikte ned mot den unga kvinnan vid dess fot?" Småningom bryts förtrollningen och betraktaren söker sig tillbaka till utgången. En blix flammor till och åtföljs av en knall, varpå betraktaren vaknar upp på bänken på Nunnebacken. Tornuret slår tolv. På väg ner för backen talar en gravsten till författaren: "vi har en gång varit vad ni är och vi är vad ni kommer att bli..." Texten avslutas med datumet: "Nådendal i juli 1920".⁸⁰⁸

Andersons artikel i HBL 1920 kan spåras tillbaka till en anteckningsbok i hans arkiv, under titeln "Nattsången i Vallis Gratiae". Det antas att han här gjort ett första utkast för sitt legendspel "Vallis Gratiae", om en ung nunna som antas som novis i klostret. I arkivet finns även ett program för en vesper, som hölls i Stockholm under Birgittautställningen, vilket föranleder antagandet att han deltog i den. Under 1910-talet hade Anderson lärt känna pater Vincent Oskar Ludwig (1875–1959), som också uppmuntrat honom att också utge boken om medeltida konst i Finland. Anderson hade berörts av kyrkornas medeltida stämning och kom att ägna mycket möda på att medverka i restaureringen av sin hembygdskyrka i Kimito, Åbo domkyrka samt Nådendals klosterkyrka.⁸⁰⁹ Medeltiden var uppenbarligen en "glansperiod", en guldålder, för Anderson, vilket även uttrycktes i visionstexten.

⁸⁰⁶ HBL 28.11.1920. I samband med vesperarrangemangen trycktes den på finska (översatt av Finnberg?) i HS 20.7.1921.

⁸⁰⁷ HBL 28.11.1920.

⁸⁰⁸ HBL 28.11.1920.

⁸⁰⁹ "Nattsången i Vallis Gratiae", manuskript i vaxdukshäfte, mapp 81, SLSA 900.2. NB, Helsingfors; Steinby 1978, 304, 353-354; Steinby 1982, 424; Tenhunen 2004, 22, 32-33, 54; *Medeltida...* 1921; *Birgitta-vesper. Historisk-musikalisk högtid, som i samband med öppnandet af Birgitta-utställningen i Statens historiska museum anordnas af Sanct Nicolai Gille i Stockholms storkyrka* 11.3.1918, mapp 94, SLSA 900.2, NB, Helsingfors. Uppenbarligen har också Juhani Rinne träffat Ludwig i något skede, eftersom dennes visitkort finns i hans arkiv på Museiverket. Kanske i samband med Nådendalsfrågor eller restaureringen av Åbo domkyrka? Se visitkort, mapp Rinnes brev, HTA, MV, Helsingfors.

Texten i vaxdukshäftet skiljer sig till en del från artikeln. Exempelvis nämns att författaren är på sin "älsklingsplats" på Nunnebacken, men detta har senare strukits. Han dryftar mer de människor som avlagt sina klosterlöften här. Då han träder in i kyrkan beskrivs detta enligt följande: "Jag känner ingen rädsla, ingen ångest, och kommer mig före som om jag ginge till gamla goda vänner. Jag förnimmer allt tydligare böneklockans manande klämtning."⁸¹⁰ Klockklängen är ett återkommande tema hos Anderson: den genomförs i radion på 1920-talet och Steinby nämner även att Anderson fascinerades av berättelsen om kyrkklockan i Jungfrusund, vars klang man kunde höra i spöklika omständigheter.⁸¹¹ Inför vesperkvällen 1921 publicerades "visionstexten" faktiskt på finska i *Helsingin sanomat* under rubriken "Kun luostarinkellot kutsuvat iltamessuun", som en *memento mori* text i likhet med den i HBL.⁸¹² Nunnebacken som en konkret plats fylld med minnen, och som en port till en guldålder finns uppenbart återspeglad i denna text.

Steinby har dryftat huruvida denna vision är upptakten till legendspelet *Vallis gratiae*, och detta kan mycket väl vara fallet.⁸¹³ Historien börjar med att Karin/Kaarina vigs till nunna, men rymmer tillbaka till världen lockad av en man. I historien vaknar Madonnabilden till liv och tar den förlupna nunnans plats. I slutet är Karin död – hon har betalt för sina synder.⁸¹⁴

Steinby har påpekat att Anderson ägde ett antal verk, som kunde ha tjänat som förebild för denna "vision", dvs. gamla katolska legendmotiv. Förebilder kunde ha varit G. Kellers "Die Jungfrau und die Nonne" ur *Sieben Legenden* (1872/1884), M. Maeterlincks *Zwei Singspiele* (2. uppl. 1904), pantomimen *Das Wunder* (Das Mirakel, 1912), som uppfördes i Stockholm år 1917, då Anderson såg stycket. Den äldsta förebilden kunde enligt Steinby ha varit *Mariechen von Nymwegen* från 1500-talet i en volym tryckt år 1918.⁸¹⁵ En av karaktärerna i legendspelet *Vallis gratiae* (1923) är benämnd Pitkä Piena. Steinby antar att denna kan härstamma från en saga, som upptecknats i Pargas år 1912 av Gabriel Nikander. Anderson kunde mycket väl ha känt till den även i Kimito.⁸¹⁶

Adèle Weman, Andersons lärare, alias Parus Ater, kände nämligen till dessa historier och använde dem i sina skådespel och dikter. Det är troligt att Andersons läst hennes produktion redan i skolan och läste hennes verk även efter sekelskiftet 1900. Parus Ater var mest känd för sina hembygdsskildringar och skådespel. Tillsammans med Nils Oskar Jansson var hon med om att grunda ungdomsföreningen i Kimito och inviga föreningshuset Wrethalla (fig. 47). Diktboken *Toner från bygden* (1898) har ansetts vara en av Wemans mer betydande böcker. På 1910-talet uppfördes hennes skådespel på Svenska Teatern, vars chef var Nicken Rönngren, även en av männen i Andersons krets.⁸¹⁷

I sitt tal till Parus Ater på dennas 85-årsdag år 1929 betonade Anderson enligt sitt koncept och den i HBL tryckta artikeln lärarinnans betydelse: "För Kimito-landet har Vreta blivit en helig plats." Weman hade grundat skolan Alfhem: "Och när ele-

⁸¹⁰ Vaxdukshäfte, mapp 81, SLSA 900.2., NB, Helsingfors.

⁸¹¹ Steinby 1980.

⁸¹² "Då klosterklockorna kallar till kvällsmässa", enl. HS 20.7.1921.

⁸¹³ Steinby 1979, 41-42.

⁸¹⁴ Anderson 1923, 17-40. Jfr Wilkuna 1935.

⁸¹⁵ Steinby 1979, 17-18.

⁸¹⁶ Anderson 1923; Steinby 1979, 20.

⁸¹⁷ Weman 1898; Karlsson 1996, 61-74.

verna vandrade till sina hem, voro deras unga sinnen uppfyllda av intryck från Parus Aters skola”. För Anderson var Wemans skola och hem på Sagalund en alldeles särskild plats: ”Och stjärnhimlens altarljus tändas och stjärnehimlens altarljus tändas över Sagalund”. Anderson lyfte fram stämningsbilden om den sjunkna kyrkklockan i Jungfrusund och dess klang i natten. Han citerade även Wemans dikt om Sagalund, där bland annat skrivs:⁸¹⁸ ”Förgångna tidens drömmar parken drömmer/Där fädrens minnen i sitt hägn den gömmer.”⁸¹⁹ Möjligen kunde också detta ha påverkat Anderson i hans vision om Nådendal. Också Sagalund är en form av minnesplats – en mycket personlig sådan – för Anderson. Området som friluftsmuseum – och minnesplats – är dock en uppenbar skapelse av Jansson och Weman. Varför skulle inte eleven Anderson ha engagerat sig i ett liknande syfte i Nådendal?

Steinby påpekar även att N. O. Jansson skrivit en dikt daterad till 1898, publicerad 1909, som uttryckligen svärmar för Nådendal, vilken också kunde ha påverkat Anderson:⁸²⁰

Vallis Gratiae du väna
tusen minnen dig förläna
sagans skimrande behag.
Se, när kvällens fläktar tiga
och till nattens ro oss viga,
upp ur glömskans kamrar stiga
vålnader med blida drag.

Säg, vad gör del väl, om gruset
gömmar forna nunnehuset
i sin djupa, mörka grav?
Det som sjönk i grus och mylla
fantasin får återfylla
och med trolldomsmakt förgylla
vad i Lethe gått i kvav.⁸²¹

Dikten fortsätter med några strofer till. Dikten påminner även en aning om Topelius dikt om den sista nunnan.⁸²² Jansson borde rimligtvis ha känt till den dikten, och kanske även Anderson.

Men genom sina lärare kunde Anderson även ha känt till en finländsk berättelse i liknande anda, den skriven av Jöns Budde. Ramberättelsen är nämligen liknande: berättaren faller till sömns och får en trösterik vision. Till morgonbönens klockklang vaknar berättaren ur sin dröm.⁸²³ Andersons fascination för Budde verkar även uppenbar, emedan Buddes insats i kulturhistorien betonas i ett flertal av de manuskript

⁸¹⁸ Tal till Parus Ater 1929, konsept, mapp 105, SLSA 900.2, NB, Helsingfors; HBL 7.10.1929; HBL 8.10.1929.

⁸¹⁹ Weman 1898.

⁸²⁰ Steinby 1979, 23-25.

⁸²¹ SVF kalender 1909; Steinby 1979, 23.

⁸²² Topelius 1889.

⁸²³ I Jöns Buddes vision är författaren i färd med att översätta St. Mechtilds legend, då han somnar in och möter en nunna (eller kvinna) i grå dräkt (Mechtild eller Birgitta?), som visar honom i en spegel hur klart allting skall bli. Se Lamberg 2007, 13-14.

Fig. 47. Wrethalla uppfördes på 1890-talet som ungdomsföreningens i Kimito föreningshus. Är monumnet i förgrunden för Weman och Jansson resta av Anderson? Tyvärr blev denna fråga obesvarad. Foto: E. Ahl-Waris 2009.

till tal som finns i hans arkiv.⁸²⁴ Klockklangen (som karaktäriserar tidegården och är en viktig symbol) återkommer även i temat, och även i anslutning till de vesperfester Anderson och Finnberg ordnade i Nådendal.⁸²⁵ Klockklangen verkar ha hänfört Anderson även i den gamla Kimito-sången. Det kan mycket väl tänka sig att Anderson genom sina lärare (särskilt den teaterfrälsta Weman) även kunde ha känt till Pinellos stycke⁸²⁶ om nunnornas intagande i Nådendals kloster, det också ett *vanitas*-motiv. I varje fall är det uppenbart att Andersons "vision" ingår i skapandet av en modern minneskultur i Nådendal.

Någon slutlig lösning på förebilden till "visionen" kan dock troligen inte nås. Det som bör påpekas är att Anderson verkar ha svärmat även för andra ruiner, dvs. exempelvis etruskernas Veji i Italien. Även här dryftades tidernas gång – dock som de stora kulturernas uppgång och fall. Texten avslutas i följande ord: "Jag bryter upp från min viloplats på Vejis ruiner och vandrar den slingrande vägen ner från platån. Från Isola Farnese strömmar snart sångens och musikens glada toner mot mig. Det är söndag, livsglädje och fest i byn."⁸²⁷ Denna text blir också mer en meditation över

⁸²⁴ T.ex. i tal i Nådendal åt svenska modersmåls lärare 7.8.1930 eller i tal 7.8.1931 för nordiska historiker, mapp 82, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

⁸²⁵ Se t.ex. HBL 25.7.1921.

⁸²⁶ Jfr Valkeapää 2009.

⁸²⁷ Anderson 1962, 118.

”carpe diem”, dvs. ett *vanitas*-motiv eller en *memento mori*, i likhet med Nådendalstexten. Med sina sinnen upplever författaren samtidigt en tidsresa till denna forntida ”guldålder”.

Samarbetet mellan Finnberg och Anderson: vesprar och monumentresning

Julius Finnberg hade deltagit i en Birgittavesper i Vadstena den 23 juli 1920, anordnad av Societas Sanctae Birgittae, som då grundades, och ”mottog djupa intryck” där. Han lyckades engagera museiföreningen i Nådendal för att arrangera en liknande tillställning, liksom även Amos Anderson, som samma år intresserat sig för birgittinerarvet där. Anderson medverkade således som medeltidsintresserad finansiär i en vesper som anordnades i Nådendal den 23 juli 1921, på Birgittas dödsdag.⁸²⁸ Finnberg hade år 1921 varit mycket aktiv för minnet av Nådendals medeltid. Han hade, som sagt, lyckats engagera Anderson och som resultat stod det nya altaret, minnesstenen och Birgittavespern, rapporterades även i Nådendals museiförenings årsberättelse.⁸²⁹

Julius Finnbergs samarbete med Amos Anderson från och med år 1920, för att liva upp Birgittaminnet, sammanföll med museiföreningens intressen för klosterområdet. Bakgrunden till detta var följande: Finnberg var en aktiv museiman (han satt bl.a. i styrelsen för Åbo stads historiska museum, som handhade museet på Åbo slott)⁸³⁰ och tog kontakt med Anderson per brev i december 1920 med anledning av dennes artikel i *Hufvudstadsbladet*. Finnberg hade besökt Vadstena och varit med om Birgittavespern anordnad av SSB där 23.7 (på Heliga Birgittas dödsdag).⁸³¹ Det är troligt att det var vid detta tillfälle Finnberg även bekantat sig med Vadstena kyrka och där ”utställda” kyrkoföremål.

Finnberg hänvisar till Andersons artikel i sitt första brev i december 1920 och ber

...såsom initiativtagare till exponerandet af gamla medeltida kyrkoföremål i Nådendals klosterkyrka enligt samma plan som i Wadstena, härmed vördsamt fråga huruvida Ni, af allt att bedömma [sic] med stort intresse för Nådendals fornminnen, vore intresserad af att taga del af våra [museiföreningens] planer...⁸³²

Nästa sommar skulle man i Nådendal förverkliga en tillställning, ”..för att sedan årligen celebrera den hel. Birgittas dödsdag, den 23 juli med en Vespergudstjänst i samma stil som i Wadstena senaste sommar”, där Finnberg hade varit närvarande.⁸³³

⁸²⁸ Steinby 1978, 352-354.

⁸²⁹ Nådendals museiförenings årsberättelse, ankommit per brev till Arkeologiska kommissionen 7.4.1922, mapp Nådendals museum, Ämbetsarkivet, Museiverket, Helsingfors.

⁸³⁰ Genom sin sekreterarpost (1917–1934) var han under denna tid även i kontakt med Arkeologiska kommissionen gällande Åbo slott. Se t.ex. brevkopia av Juhani Rinne till Julius Finnberg 1.2.1921, Ämbetsarkivet, Brevkopior, MV, Helsingfors; Drake 1995, 24-25; Appelberg 2010.

⁸³¹ HBL 28.11.1920; Brev av J. Finnberg till A. Anderson, 17.12.1920, mapp12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors; Brev av J. Finnberg till SSB/S. Hult 20.8.1939, SSB, Uppsala universitetsbibliotek, Uppsala; *Uusi Aura* 16.10.1949; Steinby 1978, 351-354; Tenhunen 2004, 21-22.

⁸³² Brev av J. Finnberg till A. Anderson 2.12.1920, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁸³³ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 2.12.1920, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors; Steinby 1978, 356.

Anderson svarade att han inte var ”fackman”, men gärna ville diskutera planerna ytterligare.⁸³⁴ Anderson deltog sedermera i kostnaderna ”...för uppförandet i Nådendals kyrka af en altarformig förvarings- och utställningsplats för fornminnen från klostertiden” och i finansierandet av vespern.⁸³⁵ Donationen hade gjort av Anderson, ”keskiaikaisen kirkkotaiteemme ja Naantalin ystävä”. Altarets underdel (fig. 48 och 49; jfr fig. 50) var ritat av Alarik Tavaststjerna och uppenbarligen prytt med ett av museiföremålen, textilien från Nådendal med bilder av hjärtat, örnen, livsträdet etc. innanför ett glas,⁸³⁶ dvs. KM 1997:1,⁸³⁷ som dokumenterats redan år 1871 och uppenbarligen alltså lånats ut åt museiföreningen från Arkeologiska kommissionen. Eller var det fråga om en kopia av klädet i själva altaret? Trots försök att utreda altarets öde, har detta inte varit möjligt eftersom Nådendals museum inte svarat på mina förfrågningar om var delarna till altaret numera finns. Appelgren uppger att klädet (KM 1997:1?) fortfarande är deponerat i kyrkan och kan vid efterfrågan visas upp.⁸³⁸ Monumentet var alltså tillfälligt och knutet till den uppfunna traditionen att fira vespers. Men även ett mer varaktigt minne restes i Nådendal, nämligen Buddes minnessten (fig. 40 och 41).

Den första vespern, anordnad av Anderson och Finnberg, firades i Nådendal äntligen 23.7.1921. Inför denna vesper gjordes mycket förberedelser – även nämnda utgrävning och en monumentresning. Finnberg rapporterade om hur man framskred åt Anderson:

Öfningarna för Birgitta-vespern den 23 dennes äro i full gång. Vi hafva lyckats att få skådespelerskan Fru Edda v. Bidder-Ehrnrooth att sjunga solopartierna, St Mikael's kyrkokör från Åbo att utföra körsången och Dir. V. Mikkola till orgeln. I dessa dagar anländer Dr. J. Rinne till orten för att börja med gräfningarna å gamla klosterplatsen. Då kan platsen för J. Buddes minnessten slutligen utses. Stenen torde af allt att bedöma blifva färdig att resas den 15 dennes.⁸³⁹

På våren hade arrangemangen med Buddes minnessten redan förberetts, eftersom A. A. Brandes tackat Anderson i ett brev i maj 1921: ”...fuer das zuerrichtendes grossartiges jones buddes denkmal am nonnenhuegel will die geschichts und muse kommission Noendendals hierdurch dem generosen donator ihren erkenntlichsten dank abstalten.”⁸⁴⁰ J. F. Hellman från Nådendals församling skrev till Anderson likaledes och tackade för hans insatser inför monumentresningen:

...församlingens uppriktigaste och varmaste tack för Edert ädelmodiga och om varmt intresse för gången forntid vittnande anbud att i närheten af vår forntida klosterkyrka få uppressa en

⁸³⁴ Brevkopia av A. Anderson till J. Finnberg 3.12.1920, mapp12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁸³⁵ Brevkopia av A. Anderson till J. Finnberg 14.1.1920, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁸³⁶ ”vän av vår medeltida kyrkokonst och Nådendal”. Finnberg 1937, 7.

⁸³⁷ Återgiven i t.ex. Nordman 1980, 107.

⁸³⁸ Appelberg 2010, 167.

⁸³⁹ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 5.7.1921, mapp 12, SLSA 900.1, N, Helsingfors.

⁸⁴⁰ Telegram av A. A. Brandes till A. Anderson 9.5.1921, mapp 5, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

Fig. 48. Det medeltida altarskåpet inför vesperaftonen år 1921 försett med sin nybyggda underdel som visade det medeltida klädet, som fortfarande uppges bevaras i kyrkan. Underdelen blev alltså en form av vitrin och den finansierades av Anderson. Foto: J. Rinne 1921/Museiverket.

minnessten öfver vordne klosterbrodren m.m. härstädes Jöns Budde. Med längtan och glädje emotser Nådendals församling den stund då denna föräring blifver dess egendom, icke blott till ett minne i allmänhet af en här engång [sic] upplefd klostertid, utan ock till en förlifvande påminnelse om det kraf på sinnets och lefvernets allvar, hvilket kristendomen ålägger sina bekännare, hvilket klosterboerne pligttroget på sitt sätt sökte att uppfylla...⁸⁴¹

I sitt svar tackade Anderson för det vänliga mottagandet inför den planerade monumentresningen. Han skriver:

Det har icke blott varit mig kärt att hedra minnet af en fögångne tid utan äfven att genom realiserandet af denna tanke kunna gifva ett uttryck för min erkänsla och tacksamhet för de många angenäma och stämningsfulla stunder jag haft tillfälle att tillbringa i Nådendal bland dess arbetsamma och idoga befolkning.⁸⁴²

Nådendal som kurort var naturligtvis bekant för Anderson.

I samband med resningen av Buddes monument gjorde Juhani Rinne alltså den tidigare nämnda arkeologiska utgrävningen på klosterområdet. Minnesstenen, som var förfärdigad K. G. Forsström som för den 15 juli skulle ställa upp monumentet. Stenen försågs med text författad av professor Yrjö Hirn (som medverkade även i Andersons bok om medeltidskonsten). Hirn höll även talet – inne i kyrkan p.g.a reg-

⁸⁴¹ Brev av Nådendals församling/J. F. Hellman till A. Anderson 25.6.1921, mapp 33, SLISA 900.1, NB, Helsingfors.

⁸⁴² Brevkopia av A. Anderson till Nådendals församling 1.7.1921, mapp 33, SLISA 900.1, NB, Helsingfors.

Fig. 49. Det medeltida altaret med sin underdel fotograferad år 1934. Det förefaller vara kvar på samma ställe som år 1921: vid sydvästra eller nordöstra hörnet av kyrkorummet. Museiverket.

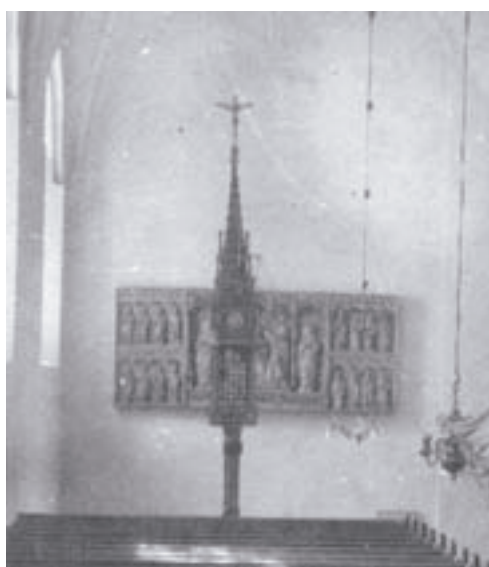

Fig. 50. Det medeltida altarskåpets tidigare placering (före 1965) var tydligen i det sydvästra eller det nordöstra hörnet av kyrkorummet. Terminus ante quem 1921, eftersom underdelen ännu inte placerats på plats. Detalj. Museiverket.

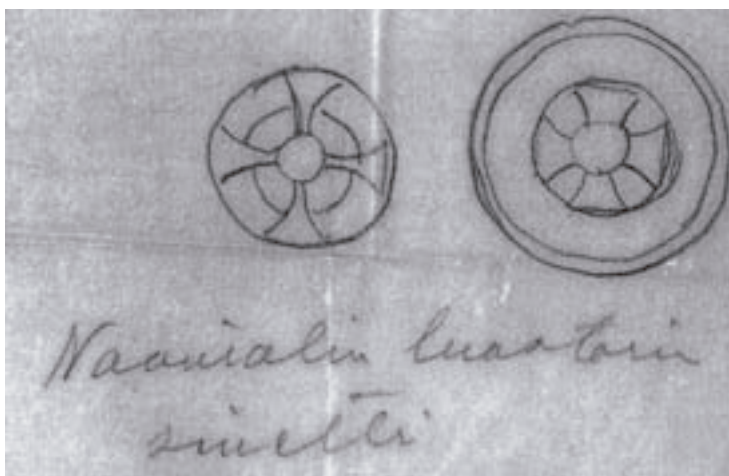

Fig. 51. Skiss av Nådendals klostrets sigill funnen i Rinnes mapp i Historiskt-topografiska arkivet vid Museiverket, Helsingfors. Reproduktion, Museiverket.

nigt väder – då minnesstenen, ritad av V. Palmqvist, avtäcktes under vesperkvällen.⁸⁴³ Stenen är försedd med ett likarmat kristuskors, som påminner om den kopia av Nådendals sigill som återfinns i Rinnes arkiv vid Museiverket.⁸⁴⁴ Det är med andra ord frågan om historiebruk.

Finnberg hade även fått till stånd skyltar för de olika vägarna på klosterområdet och begravningsplatsen; ”Vespertie” (Vespervägen), ”Pyhän Birgitan tie” (Heliga Birgittas väg), ”Angelustie” (Angelusvägen) osv. (fig. 53).⁸⁴⁵ I redovisningen framkommer att Finnberg köpt namnskyltar för parken för 366 mark i juni 1921. Ytterligare skyltar införskaffades år 1923.⁸⁴⁶ ”Vägnamnen” är en etablerad del av den kommemorativa anatomin vid Nådendals klosterlämningar fortfarande år 2010.

Inför vesperen såg Anderson till att Nådendal fick utrymme i HBL. Den 21.7.1921 ingick en lång artikel, ”Ur Nådendals klostrets historia”, där man noterade exempelvis följande:

Nådendal koncentrerar denna sommar sitt intresse kring sin åldriga klosterkyrka. På orten finnes tvenne livaktiga föreningar, som ägna sitt arbete till fromma för uppväckandet av intresset för Nådendals forntid... [---] ... de har bedrivit en energisk verksamhet för uppbevarandet av Nådendals forntidaminnen [sic].⁸⁴⁷

Parkens stigar hade alltså namngivits och doktor Rinne vistades för tillfället på orten och utförde arkeologiska utgrävningar. Alla väntade med spänning på den ”högtid,

⁸⁴³ HBL 20.5.1941; Finnberg 1943, 106-116; Steinby 1978, 355-356; Tenhunen 2004, 22-29.

⁸⁴⁴ Ett likadant kors fanns även på en grav på Nådendals gravgård. Symboliken fortgår som historiebruk Fig. 51 och 52.

⁸⁴⁵ Se t.ex. Finnberg 1943, 106-108.

⁸⁴⁶ Nådendals museiförenings redovisning för år 1921 och Årsberättelse för Nådendals museum 1922, mapp Nådendals museum, Ämbetsarkivet, MV, Helsingfors.

⁸⁴⁷ HBL 21.7.1921.

Fig. 52. Exempel på historiebruk: gravsten på Nådendals kyrkogård rest över personer som avlidit år 1978 respektive år 2005. Graven är försedd med ett likadant kristuskors som finns avbildat på Jöns Bud-des minnessten (rest 1921), som i sig är en återanvändning av ett av Nådendals klosters medeltida sigill. Jfr fig. 51 och 40/41.

den första i sitt slag i landet”, som snart skulle äga rum. Männen bakom planerna anges ha varit ordföranden för museiföreningen A. A. Brandes i samarbete med prosten J. F. Hellman och stadsfullmäktigeordföranden Oskari Tervo samt sekreteraren i historiekommittén, J. Finnberg.⁸⁴⁸ Det var uppenbart, rapporterade HBL, hur man var

...intresserad av stadens glansfulla forntid. Nådendals kloster var emellertid såväl kulturellt som materiellt av så stor betydelse för hela landet att dess minnen ingalunda böra hållas i ära enbart på ort och ställe, utan böra omfattas och uppbäras av hela nationen.⁸⁴⁹

Därpå följde en koncis presentation av Finlands kloster, heliga Birgitta och Nådendals historia. Även i denna utläggning hänvisade man till den sista nunnans tragiska öde.⁸⁵⁰ Skapandet av en minnesplats i Nådendal hade fått ymnigt med olika kommemorativa och ”monumentalistiska” element. Nådendals roll i hela Finlands historia betonades här starkt.

I *Hufvudstadsbladet* framhövdes firandet stort i ett antal artiklar. Om själva festen rapporterades utförligt den 24.7.1921. Trots det regniga vädret var stämningen hög. Yrjö Hirn höll ”ett briljant tal” och Juhani Rinne talade och betonade klostrets betydelse som kulturcentrum. Programmet genomfördes på finska och svenska. Festen följdes av ca 1200 personer. I vespren deltog exempelvis presidentens hustru, fru Ståhlberg med dotter. Efter vespren hölls en supé i Brunns huset.⁸⁵¹

⁸⁴⁸ HBL 21.7.1921.

⁸⁴⁹ HBL 21.7.1921.

⁸⁵⁰ HBL 21.7.1921. Troligen har man använt Elmgren 1863 som källa. Se Elmgren 1863.

⁸⁵¹ HBL 24.7.1921; HBL 25.7.1921; HBL 27.7.1921; Steinby 1978, 356-359; Pouttula 1993, 26. Steinby uppger att presidenten var närvarande, se Steinby 1978, 359, men det baserar sig på fel uppgifter i HBL 24.7.1921, som rättades i en notis i HBL 27.7.1921. Se pärm till ves-

Fig. 53. Exempel på historiebruk på initiativ av J. Finnberg: vägs skylt i parken mellan kyrkogården och Brunnshuset. Skyltarna fästes inför vespern år 1921, troligen har de förnyats senare. Foto: M. Waris 2009.

I HBL 25.7.1921 fanns ännu en rapport från tillställningen, där det konstaterades vilken betydelse det hela hade: Birgittastiftelsen och SSB hade sänt telegram till tillställningen. Anderson hade vid supén framhållit att klosterkyrkan var ”symbolen för Nådendal”. Artikeln påpekade: ”I vårt avlägsna kulna land var ju Nådendals kloster en av de äldsta och mest betydande kulturhårdarna och ännu idag finnas murarna delvis kvar och hålla vakt över de därmed förknippade medeltidsminnena.”⁸⁵² Följande dag, 26.7.1921, ingick ännu ett reportage i HBL om Birgittastiftelsens första sammanträde i Vadstena. Där hoppades man på att klosterbyggnaderna skulle upplåtas för annat bruk än det hospital de för tillfället inhyste.⁸⁵³

Vespren noterades även av katolikerna i Sverige, genom *Credo*. I nr 9 år 1921 skrevs om att Anderson bekostat minnesstenen över Jöns Budde, att stenen försetts med Yrjö Hirns text osv.⁸⁵⁴ Det är uppenbart att ämnet intresserade katolikerna, men deras syn på helgon var ju i enlighet med den katolska, levande traditionen och deras krav på och bruket av vetenskapliga, historiska element mindre, och därav verkar även betoningen av ”minnet” inte lika viktigt.

Efter den lyckade vespren år 1921 fortgick intresset och planerna. Finnberg fortgick med att planera ett Birgittamuseum i Nådendal och skrev:⁸⁵⁵

Dessa planer, om hvilc[a] jag redan i somras hade tillfälle att antyda för Dig, komma dock på intet sätt att stå i vägen för realisandet af Din tanke om den nuvarande sakristian såsom ett stilla ”Sanctuarium Birgittinum”. Tvärtom anser jag att dessa båda förslag kunna komplettera hvarandra och realiseras i samband med hvarandra.⁸⁵⁶

Finnberg hade även ett tillägg till Birgittamuseets samlingar: han hade samlat all perandaktens programblad (detta dock från 1922), fig. 54.

⁸⁵² HBL 25.7.1921.

⁸⁵³ HBL 26.7.1921.

⁸⁵⁴ *Credo* 9/1921.

⁸⁵⁵ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 30.10.1921, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁸⁵⁶ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 30.10.1921, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

Fig. 54. Programblad för *Andersons och Finnbergs vesper i Nådendal*. Detta programblad är från år 1922. Reproduktion ur Föreningen Konstsamfundets arkiv, SLSA 900.2, Finlands nationalbibliotek.

urklipp från sommaren för att bindas ihop till ett praktverk. Också Andersons nyligen utkomna verk om kyrkokonsten fick beröm.⁸⁵⁷ Anderson var även mycket intresserad av Syon Abbey i England och kontaktade dem tillsammans med Finnberg. Kontakten med Syon Abbey föranledde även att man försökte få tag på deras tidegärd och sånger, för att kunna variera den engelska ritualen med den från Vadstena under kommande vesprar.⁸⁵⁸ Anderson hade ju som sagt som ung vistats i London, så det verkar logiskt att han var intresserad av birgittinerna i England.

Under denna "glansperiod" utkom *Naantali-Lehti*, där teol.stud. Sven Sorthan (f. 1906) presenterade klostret.⁸⁵⁹ Anderson var en gammal bekant till Sorthans och Sven agerade frivillig sekreterare åt Anderson under 1920-talet.⁸⁶⁰ Sorthan engagerade sig sedermera för den högkyrkliga birgittarörelsen. Högkyrkligheten var alltså en protestantisk rörelse, som ville blåsa nytt liv i liturgin. Element togs in från det katolska, men de högkyrkliga var alltså inte konvertiter eller intresserade av att konvertera, utan fortsättningsvis protestanter och tillhörande statskyrkorna i Sverige (och Finland).⁸⁶¹

Att Andersons fascination för Nådendals klosterlämnings kommemorativa ana-

⁸⁵⁷ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 30.10.1921, mapp12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁸⁵⁸ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 7.12.1921, mapp 12, SLSA 900.1., NB, Helsingfors.

⁸⁵⁹ Finnberg 1943, 115; *Naantali-Lehti* 16.6.1922 och 20.6.1922. Texten i tidningen hänvisar till Elmgrens och Hausens verk gällande beskrivningen av klosterkomplexet, se Elmgren 1863; Hausen 1922. Sven Sorthan skrev exempelvis även en artikel om Jöns Budde till *Credo*. Se Sorthan 1928, 41-44.

⁸⁶⁰ Steinby 1979, 12.

⁸⁶¹ Se Kälström 1990; Busck-Nielsen 2009.

Fig. 55. Santeri Salokivi (1886–1940): *Nådendal*, 1918. Tillhört Anderson, Söderlångvik. Foto: E. Abl-Waris 2009.

tomi⁸⁶² var omfattande, måste även bevisas i det faktum att det på Söderlångvik fortfarande hänger några målningar föreställande Nådendal (kyrkan, klosterområdet, begravningsplatsen, parken...) från åren 1918–1936, se fig. 55, 56, 57 och 58. Kyrkan med omnejd är alltså en central symbol i ”kulten” av klosterlämningarnas minnesplats. Anderson ville hålla kvar minnet av platsen genom dessa målningar.⁸⁶³ Kanske målningarna representerar minnet av en god tid, en ”guldålder”, i hans eget liv överlag.

I och med restaureringen av Kimito kyrka finns vissa detaljer att lyfta fram gällande Andersons insats. Ansiktet hos madonnan i mitten av det nya altarfönstret, som ritades av Armas Lindgren, antas bära drag av Andersons mor. Detta har konstaterats redan tidigare ha varit en mycket hänförande konnotation: modern och madonnan i samma gestalt.⁸⁶⁴ Kanske hänförelsen för Birgitta även kunde ha liknande orsaker? Birgitta är även en etablerad modersgestalt i sin egenskap av fru och moder samt klostergrunderska. Under denna period är Anderson mycket engagerad i allt detta och får tåla både kritik och hänförelse för sina insatser. I samband med att man firade återinvigningen av Kimito kyrka år i september 1922 skrev hans kära lärarinna Weman en skämtsång till hans ära där hon bland annat framhävde nunne- och påveintresset. Ett utdrag ur sången lyder enligt följande:

Amos Andersson [sic] är, om vi gissa
kanske kär i en skön abedissa [sic],
penningetunnan,
lockar nunnan,
så hon vrider sig runt som en trissa.

⁸⁶² Jfr Lewi 2000.

⁸⁶³ Jfr Tuan 2006.

⁸⁶⁴ Steinby 1978; Steinby 1979; Tenhunen 2004; fig. 59.

Fig. 56. John R. Ekelund (1877–1946): *Parkmotiv från Nådendal*, 1936. Tillhört Anderson. Foto: E. Abl-Waris 2009.

Om man lyssnar en smula till pratet,
 så upphävs ju snart celibatet,
 klosterlivet,
 det är givet,
 hyllar hemligen konkubinatet.
 Ryktet sagt, att mot tro och mot loven,
 drack Ni brorskål [sic] i Roma med påven,
 men för fanden,
 bryt de banden
 och vänd åter till fädernelanden.⁸⁶⁵

I övrigt är diktens innehåll mycket politiskt. Vilken ”nunna” Weman syftar till är oklart. Är det den katolska kyrkan? Birgitta? Hesselblad? Men kanske Weman åtminstone ändå ställer sig rätt lutherskt negativt mot alltför mycket samröre med påven, i alla fall kryddar hon med ironi. Detta är för övrigt det enda humoristiska elementet i minneskulturen kring Nådendals klosterlämning överlag och framfört av en poet är det dessutom ganska harmlöst. Det verkar som om skapandet av en minneskultur i religiöst och patriotiskt syfte upplevdes som mycket allvarlig verksamhet av aktörerna.

Antikvariska tillägg och Birgittajubileum

År 1922 och 1923 firades även vespers. Lämpligt till vespersn år 1922 utkom Hausens

⁸⁶⁵ Skämtsång för A. Anderson av Parus Ater på festen 18.9.1922, mapp 105, SLSA 900.2, NB. Helsingfors. Anderson mötte katolska överhuvuden i både Finland och i Rom vid flera tillfällen. Se Tenhunen 2004.

Fig. 57. John R. Ekelund (1877—1946): Nådendals kyrka, 1938. Tillbört Anderson, Söderlångvik. Notera svagt i bakgrunden, ovan muren till vänster ses skuggan av Buddes minnesstens överdel. Till vänster vid gången står ett solur och en sparbössa, som flyttades år 1958. Mittemot platsen där den stod, vid kyrkans sydvägg, står numera en nunnestaty rest 1993, jfr fig. 121. Foto: E. Abl-Waris 2009.

Fig. 58. Hugo Backmanссon (1860—1953): Nådendal, 1921. Den klassiska vyn av kyrkan sedd från söder, jfr fig. 4 och 5. Tillbört Anderson, Söderlångvik. Foto: E. Abl-Waris 2009.

Fig. 59. Madonnan i kyrkfönstret i Kimito kyrka lär föreställa Andersons mor. Foto: E. Abl-Waris 2009.

bok om klosterlämningarna, bekostad av Anderson. I ett brev av Hausen till Anderson tackar Hausen för sina exemplar av boken: "Häftets utstyrsel är synnerligen vacker, och det är att önska att åtminstone denna måtte locka allmänheten att köpa boken. Tack vare eder frikostighet är den 50-åriga tanken på ämnets publicering [...] förverkligad."⁸⁶⁶ Det fascinerande med Nådendals klosterlämningar är med andra ord att historiebruk och offentliggörandet av vetenskapliga rön går hand i hand – får näring av varandra – i skapandet av en minneskultur på platsen.

En recension av boken ingick i *Församlingsbladet*, i samma tidning där man beskrev senaste vesperkväll. I tidningen ingick foto på utgrävorna och boken jämfördes med praktverket om medeltidskonsten: "I dessa dagar har ett nytt arbete av liknande art, om än på långt när icke så epokgörande som det nämnda, sett dagen tack vare direktör Andersons frikostighet och stora intresse för forskningar av detta slag." Läsaren var tydligen inte så intresserad av arkeologi, men ansåg att det rika bildmaterialet var av värde.⁸⁶⁷

År 1922 planerade Finnberg och Anderson även restaurering av kyrkorna i Nådendal och Kimito. Kimitorestaureringen genomfördes och sedermera började restaureringen av Åbo domkyrka, och Nådendal ingick även till en början i herrarnas "program". Finnberg hade låtit några "gubbar" mäta upp fönstren i Nådendals kyrka för att göra nya glasmålningar där:

Vid mitt besök hos erkebiskopen [sic] kände jag mig äfven för, huru domkapitlet och i all synnerhet, huru dess primus skulle ställa sig till en möjlighet att Nådendals kyrka skulle prydas med

⁸⁶⁶ Brev av R. Hausen till A. Anderson 11.7.1922, mapp 17, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁸⁶⁷ *Församlingsbladet* 27.7.1922. Fig. 16.

dyrbara fönstermålningar till hvilka motiven skulle tagas ur klostrets historia.⁸⁶⁸

Finnberg hade antytt för ärkebiskopen att planerna var Andersons och ärkebiskopen hade varit nöjd med Andersons initiativ till mecenatskap. Planerna på en ny vesper engagerade även Finnberg denna vår:

För öfrigt har jag redan småningom börjat förbereda nästa sommarens vesper med att ur den Heliga Birgittas *Revelationes* utvälja lämpliga stycken för lectio och collectae och har jag, hvad lectio beträffar, tillsvidare åtminstone stannat för II bokens kap. 7 om "Huru frälsaren röjer väg i världens öken".⁸⁶⁹

Nästa år började Finnberg och Anderson delta i planerna på Åbo domkyrkas restaurering, så fönsterplanerna överflyttades uppenbarligen istället till detta, mer omfattande projekt.⁸⁷⁰

Till skillnad från vad som framhållits i tidigare forskning,⁸⁷¹ verkar det alltså som om Birgittajubileet även firades i Finland i samband med vesperkvällen i Nådendal. I Vadstena hölls ett stort jubileum, varvid man bjöd in Birgittavännerna i Finland, men varken Branders, Finnberg eller Anderson deltog i festligheterna.⁸⁷² Branders skrev: "Det hade varit mig oändligt kärt att i moderklostrets ärevördiga hälgedom få övervara en dylik, för levandegörandet av vårt gemensamma dyrbara Birgittaarv så utomordentligt betydelsefull högtid..."⁸⁷³ I Amos Andersons arkiv finns tiotals tidningsurklipp bevarade från det svenska Birgittajubileet eller annat med Birgittatema, vilket skulle tyda på en omsorgsfull bevakning av märkesåret och den birgittinska rörelsen.⁸⁷⁴

I ett urklipp ur *Svenska Dagbladet* den 26.7.1923 rubriceras händelsen med att "Birgittarörelsen snarare mot än för katolicismen. Kyrkoherden i Vadstena karakteriserar strävandena att försköna vår gudstjänst".⁸⁷⁵ Högkyrkligheten var alltså en inbitet protestantisk förnyelse. Detta bör alltså ses mot det faktum att Anderson var intresserad av det katolska men aldrig konverterade. Steinby har konstaterat att Anderson påverkades av intresset för kyrkomusik och mystik: "Mest fångad i katoliserade föreställningar var han under birgittavesprarnas år i Nådendal och då legendskådespelet *Vallis Gratiae* upptog hans tankar." Steinby anser även i korthet att läraren Jansson öppnade Andersons ögon för klosterkyrkan.⁸⁷⁶ Antagligen, men man även måste inse betydelsen av Weman, och samarbetet med Finnberg, Hirn och Rinne i konstellationen. Det var kanske även dags för en revitalisering av klostrets minnesplats i Nåden-

⁸⁶⁸ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 1.3.1922, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁸⁶⁹ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 1.3.1922, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁸⁷⁰ T.ex. Gardberg, Heininen & Weilin 2000.

⁸⁷¹ Jfr Lindaräng 2007.

⁸⁷² Birgittastiftelsens styrelse, protokoll 23.7.1923 §3, A 2:1, Birgittastiftelsens arkiv, VL, Vadstena.

⁸⁷³ Brev av a. A. Branders till E. von Hoftsten 26.6.1923, bilaga till protokoll 23.7.1923, A 2:1, Birgittastiftelsens arkiv, VL, Vadstena.

⁸⁷⁴ Urklipp om Selma Lagelöfs tal vid minnesfesten i Vadstena, SvD 25.7.1923, dito i HBL 27.7.1923, Nyupptäckt Birgittabild i Dalarna, SvD 20.7.1923, reportage om Ellen Key och Birgitta i HBL 22.7.1923 m.m. i mapp 94, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

⁸⁷⁵ SvD 26.7.1923.

⁸⁷⁶ Steinby 1979, 10, 21-24.

dal p.g.a. det nya politiska läget? Finland var i behov av att markera sin historia och dessa män hade både personliga och ideologiska orsaker till att handla. Man bör även hålla vid minne att det även fanns en viss kontinuitet i intresset för klosterlämningen, från andra hälften av 1800-talet. Platsen var även betydelsefull för aktörerna tack vare sitt religiösa symbolvärde.

Steinby och Tenhunen har framhållit Andersons svärmeri som främst inspirerat av katolicismen,⁸⁷⁷ men det rör sig alltså troligen snarare om ett högkyrkligt intresse, eftersom SSB, som var den väsentliga beröringspunkten här, uttryckligen är en högkyrklig rörelse och frågan om ett konverterande till katolicismen inte verkar ha varit aktuellt. Det var uppenbart att Finnberg och Anderson kallats till noviser i *Societas Sanctae Birgittae* och planer på att realisera ett dotterkonvent fanns i luften. Åtminstone uttryckte SSB sitt omdöme om Andersons själsfrände Finnberg med följande ord år 1925:

Sedan den tiden [1920, då Finnberg deltog i vespren i Vadstena] ha flera av vår ordens medlemmar uppehållit förbindelsen med honom [Finnberg] och lärt känna honom som en varmt religiös, utpräglad högkyrklig man, träget arbetande för samma ideal, som vi här i vårt land sträva hän emot. Lektor Finnbergs vän, direktör Amos Andersson [sic] i Helsingfors, ha väl vi alla, som uppkallat vårt Societas efter den Heliga Birgittas namn, hört talas om såsom en man, vilken i anda och sanning strävat efter att göra detta namn känt, älskat och vördat. [...] Direktör Andersson [sic] arbetar tillika med lektor Finnberg oförtrutet för andaktslivets höjande och förädlande och som de båda var och en på sitt sätt ha starkt inflytande och mycket att skänka sitt land och folk, vore det säkerligen till bättnad och hjälp för dem och för oss, om vi kunde arbeta gemensamt.⁸⁷⁸

SSB hyste starka förhoppningar om ett dotterkonvent i Nådendal – förhoppningar som till och med antog en storsvensk retorik: ”Måhända skulle Vadstena härigenom ännu en gång bliva i tillfälle att bygga en bro över Bottenhavet emellan två brödraländer, en bro, som även byggdes för att vara en förbindelse med vårt gemensamma fädernesland.”⁸⁷⁹ Birgittaminnet genom Vadstena (kloster) uttrycks här uttryckligen vara ett brohuvud mellan länderna – ett historiskt minne som brukas av samtiden. Det andra brohuvudet är självfallet Nådendal.

HBL, som leddes av Anderson, skrev ett reportage om Birgittas 550-årsjubileum i augusti 1923. Artikelns förespråkade firandet av minnesfesterna (vesperkvällarna) och att traditionen pågått redan några år. Beskrivningen av jubileet avslutades med följande ord:

Genom dotterklostret i Nådendal sträckte sig den hel. Birgittas välsignelsebringande inflytande under medeltiden även till vårt land. Vi skulle uppenbarligen ha mycket att lära oss även av birgittarörelsen. Envar måste väl medge, att man i våra kyrkor tills vidare icke fäster tillräcklig vikt vid skönhet, stämning och andra estetiska värden.⁸⁸⁰

⁸⁷⁷ Steinby 1980; Tenhunen 2004.

⁸⁷⁸ Protokoll för generalkapitlet i Vadstena 23.7.1925 §8, SSB:s arkiv, UUB, Uppsala.

⁸⁷⁹ Protokoll för generalkapitlet i Vadstena 23.7.1925 §8, SSB:s arkiv, UUB, Uppsala.

⁸⁸⁰ HBL 8.8.1923.

Birgittajubileet uppmärksammades även alltså i någon mån i Finland. Det högkyrkliga inflytandet var närvarande. Bakom vesperfesten fanns kyrkoherde Eino Sormunen, som sände tidningsurklipp och programblad till Vadstena: ”Avsikten är, att dessa papper måtte bevaras bl. Birgitta-stiftelsens andra, värdefullare historiska dokument såsom ett anspråkslöst bevis på att rörelsen vunnit genklang även i Finland.”⁸⁸¹ I Andersons arkiv finns ett programblad bevarat från den samma Birgitta-vespern, som anordnades i Helsingfors i Fredriksbergs kapell 2.12.1923 (fig. 60).⁸⁸² En notis i HBL noterade även 500-årsjubileet och vespern i Finland.⁸⁸³ Även programblad från Vadstena-vesprar finns bevarade i arkivet från åren 1922 och 1925. Urklipp fram till 1943 finns även gällande birgittinerorden.⁸⁸⁴

År 1923 inföll även kardinal von Rossums besök, som engagerade Anderson stort. Nästa år besökte Anderson själv påven. Även åren 1925–1926 besökte han Sverige och Rom och hyste brigittinska sympatier i sällskap av Finnberg.⁸⁸⁵ Högkyrkligheten är engagerad i ekumeniken,⁸⁸⁶ så intresset för Vatikanen *per se* vittnar inte om något ”katolskt intresse”, utan snarare om högkyrklighet.

Andersons engagemang och vesprar i Nådendal väckte dock ont blod i de lågkyrkliga, protestantiska kretsarna för att vara ”katoliserande” och hård kritik riktades mot verksamheten under 1920-talet av exempelvis ärkebiskop Gustaf Johansson (1844–1930).⁸⁸⁷ Kanske det ledde till att Anderson inte längre ville betona sitt birgittinska intresse lika offentligt längre? Det förefaller dock, på basis av bevarade brev och tal samt annat arkivmaterial, som om ett visst intresse kvarstod livet ut.⁸⁸⁸ Eventuellt fanns det även politiska förvecklingar i bakgrunden till att kontakten till von Rosens avtog: på 1930-talet var de nämligen nazistsympatisörer, vilket efter år 1945 blev problematiskt.

Andersons och Finnbergs aktivitet kring det birgittinska minnet: andra monumentresningar och kontakten till kretsen av Birgittaforskare

Finlands medeltida konst – en monumental publikation

Andersons kontakt till Hirn och hans verk är även en relevant sida av Andersons syn på Nådendal. Yrjö Hirn kontaktade Amos Anderson i december 1918, emedan han kände till ”...Herr Andersons intresse för gammal kyrklig konst”. Planschverket med fint tryck behövde mecenater,⁸⁸⁹ så Hirn önskade få medel för att förverkliga

...ett planerat litterärt-konstnärligt företag hvilket, om det blefve realiseradt, komme att väcka den inhemska och utländska

⁸⁸¹ Brev av E. Sormunen till S. Hult 6.12.1923, bilaga till protokoll, A 2:1, Birgittastiftelsens arkiv, VL, Vadstena.

⁸⁸² Birgitta-vesper, programblad, mapp 94, SLISA 900.2, NB, Helsingfors. I korthet återgivet av Lindaräng 2007.

⁸⁸³ HBL 3.12.1923.

⁸⁸⁴ Mapp 94, SLISA 900.2, NB, Helsingfors.

⁸⁸⁵ Anderson 1962; Steinby 1978; Steinby 1980; Tenhunen 2004.

⁸⁸⁶ Kilstrom 1990.

⁸⁸⁷ Tenhunen har behandlat detta tema utförligt. Se Tenhunen 2004.

⁸⁸⁸ Detta kunde dock föranleda fördjupade studier i Andersons person och verksamhet.

⁸⁸⁹ Brev av Y. Hirn till A. Anderson 19.12.1918, mapp 18, SLISA 900.1, NB, Helsingfors; Steinby 1980; Tenhunen 2004.

publiken till en bättre uppskattning för vårt lands gamla estetiska odling. [...] Verket skulle blifva en praktbok, som låte Europas konstkännare öfvertygas om att Finlands konstkultur är rikare, vackrare och äldre än man anat.⁸⁹⁰

Anderson donerade 50 000 mark för att främja Hirns litterära arbete på grund av att

...alla tecken tyda på att de tillämpade naturvetenskaperna på grund af tidsförhållandena komma att i framtiden ställa sig mera lockande än forskningar inom Ditt eget område, synes det vara af stor kulturell betydelse att ni så länge vårt land äger bemärkta vetenskapsmän på det estetiska området, dessa sättas i tillfälle att någon tid ostörtd få egna sig åt litterär verksamhet.⁸⁹¹

Steinby och Tenhunen har tidigare kommenterat Andersons engagemang i projektet.⁸⁹² Projektet med praktverket fortskred alltså våren 1921. Hirn sände brev om planerna och skrev bland annat att han hade velat ha Albert Edelfelts ritning av monasteriumet i Nådendal på titelbladet, men det förverkligades inte. Istället kunde man lägga henriksofficiet, som ändå uttryckte "...det finska folkets tacksamhet ofver [sic] att det blifvit upptaget i den vesterländska, katolska kyrkans gemenskap."⁸⁹³

Detta projekt kunde ses som ett uttryck för nationsbygge och detta bör uppfattas som ett monument. Verket beskriver även en form av minnesplatser, särskilt då det behandlar de olika kyrkorna och var de är belägna. Det blir sålunda en form av sakralt-nationellt, historiskt förankrat landskap. Kontakten med den västerländska kulturen betonas starkt. Det kunde kanske också politiskt ses ett uttryck för en "vit" historiesyn på 1920-talet. Det kan även ses som en kontinuitet i den västorienterade patriotiska synen på Finlands historia som myntats på vid mitten av 1800-talet. Nu var det nämligen dags att återigen "definiera" vad Finlands – den nybildade suveräna statens – historia var, och detta var ett alternativ som erbjöds.

Medeltida kyrkokonst i Finland utkom slutligen och recenserades i ett antal tidningar åren 1921 och 1922. En del urklipp finns bevarade i Amos Andersons arkiv.⁸⁹⁴ Mottagandet av verket var i stort sett mycket positivt. I *Åbo Underrättelser* avslutas recensionen med följande lovord:

Avsikten med verket, som utkommer i skilda upplagor på fem språk... [...] är främst att giva utlandet en föreställning om Finland som ett land, vilket från sin högre kulturs begynnelse varit intimt anknutet till den västerländska bildningen och som sådant utgör en integrerande del av den västerländska kulturvärlden.⁸⁹⁵

⁸⁹⁰ Brev av Y. Hirn till A. Anderson 19.12.1918, mapp 18, SLISA 900.1, NB, Helsingfors.

⁸⁹¹ Brev av A. Anderson till Y. Hirn 7.4.1921, HYK Coll 75:80, NB, Helsingfors. Brevkopia av A. Anderson till Y. Hirn 7.4.1921, mapp 18, SLISA 900.1, NB, Helsingfors.

⁸⁹² Steinby 1980; Tenhunen 2004.

⁸⁹³ Brev av Y. Hirn till A. Anderson 10.6.1921, mapp 18, SLISA 900.1, NB, Helsingfors. Denna Edelfelts teckning av monasteriumet finns nu utställd på Finlands nationalmuseum sedan år 2003 i en Birgittarelaterad miniutställning, se fig. 25.

⁸⁹⁴ Steinby 1980; Tenhunen 2004; *Medeltida kyrkokonst i Finland*, rec. 1921-22, mapp 95, SLISA 900.2., NB, Helsingfors.

⁸⁹⁵ ÅU 23.12.1921.

Fig. 60. Programblad för vesperandakt i Helsingfors i december 1923, under jubileet för 550-årsminnet av Heliga Birgittas död. Bladet finns bland Andersons bevarade papper – deltog han kanske i festen? Det är omöjligt att avgöra med säkerhet, men kunde antas. Kopia av programblad i Föreningens Konstsamfundets arkiv, SLSA 900.2, Finlands nationalbibliotek, Helsingfors.

I *Unsi Aura* inleds recensionen med orden: ”Maamme keskiaikaisen historian loiste-lia, monumentaalinen muistomerkki on ilmestynyt lähinnä tirehtööri Amos Anders-sonin [sic] lämpimän huolenpidon alaisena”.⁸⁹⁶ I *Församlingsbladet* uttrycktes tacksam-heten över att ett dylikt verk skapats:

Och denna tacksamhetskänsla blir så mycket varmare, då man vet, att det icke varit blott kulturhistoriskt och konsthistoriskt intresse, som livat direktör Amos Anderson, utan att där även varit något av detta, som födes av religiositet och kyrkligt sinne, något av djup vördnad för förgångna tiders fromhet.⁸⁹⁷

I HBL ingick recensionen i januari 1922 med underrubriken ”Ett vackert kulturmonument”!⁸⁹⁸ Också en publikation över monument kan sägas ha blivit ett monument *per se*. Dess värde verkar även ha varit mycket politiskt för skribenterna och Anderson i och med det faktum att det lanserades för att propagera den unga statens långa historia.

Det var i samband med samarbetet kring praktverket, som Anderson även fö-reslog att Hirn kunde delta i avtäckningen av Jöns Buddes monument sommaren 1921: ”Kanske kunde Du den 23. juli besöka Nådendal, det är ju inte långt från Nagu [Hirns vistelseort] kyrkoby?”. Han upprepade sin inbjudan i början av juli: ”Festen kommer nämligen att blifva rätt... stämningsfull – sången utföras af en kör om 70

⁸⁹⁶ ”Vårt lands medeltidshistorias gloriösa, monumentaliska minnesmärke har utkommit när-mast på direktör Amos Anderssons [sic] varma försorg.”Enl. UA 24.12.1921.

⁸⁹⁷ *Församlingsbladet* 5.1.1922.

⁸⁹⁸ HBL 17.1.1922.

personer från Åbo”.⁸⁹⁹ Hirn tackade för inbjudan: ”För mig blir det kärt att få medverka vid avtäckningen af Buddes minnessten.”⁹⁰⁰

Det förefaller som om samarbetet mellan dessa, forskaren och mecenaten, var mycket fruktbart. Troligen påverkade Hirn stort Anderson. Hirn sände Anderson sin bok *Helgonsagor* som utkom i samarbete med Venny Soldan-Brofelt år 1922.⁹⁰¹ Boken byggdes upp kring en tavla i Uffizierna i Florens och bestod av tio planscher.⁹⁰² Anderson har en akvarellkopia av en italiensk fresk utförd av Soldan-Brofelt även på Söderlångvik (fig. 61).

Anderson verkar ha finansierat Hirns utlandsresa i Europa 1923 och således påverkat uppkomsten av hans bok, *Bland eremiter och pilgrimer*, år 1924.⁹⁰³

Att Ditt namn icke står tryckt redan på dedikationsbladet till årets volym, har sin grund i att boken uteslutande rör sig om religiösa ämnen. Jag har fruktat att de, som veta att Du understödt mina arbeten, kunde tro att Ditt så utan alla villkor givna understöd skulle ha avsett endast ett befrämjande av forskning i kyrkliga frågor.⁹⁰⁴

Anderson hade nämligen kritiserats för att föra katolsk propaganda i samband med sitt intresse för Nådendal. Men det förefaller som om Anderson kände till Hirns produktion väl. Hirn skrev om mariologin och andra katolska symboler och ritualer i förhållande till medeltidskonsten.⁹⁰⁵ och det vore intressant att spekulera i huruvida Anderson även kände till och hade bekantat sig med detta verk. Åtminstone återfinns det ett exemplar av boken i hans bokhylla i Söderlångvik. Det skulle även kunna förklara Andersons synvinkel till det katolska som en kulturell och estetisk företeelse. Hirn var i varje fall mycket tacksam för Andersons vänskap: ”För allt vad jag sedan början av 1920-talet fått till stånd står jag därför i skuld till dig.”⁹⁰⁶

Under 1900-talet drogs Birgittaforskarna in i debatten kring katolicismens återetablering i Norden.⁹⁰⁷ Men religiositeten var även politisk. Flera intellektuella, t.ex. Birgittaforskare i Sverige, konverterade under denna tid till katolicismen. T.ex. Birgittaforskaren Sven Stolpe (1905–1997), som startade som högkyrklig och konverterade på 1940-talet, hade uppenbart en antikommunistisk agenda i sina tolkningar.⁹⁰⁸ Under mellankrigstiden kom frågorna kring katolskt och protestantiskt att dryftas i t.ex. den svenska pressen, då den katolska biskopen Adolf Bitter kritiserade bilden av katolicismen i skolornas läroböcker. Antikatolska inlägg försvarade den å sin sida.

⁸⁹⁹ Brevkopia av A. Anderson till Y. Hirn 27.6.1921, mapp 18, SLSA 900.1, NB, Helsingfors; brev av A. Anderson till Y. Hirn 8.7.1921, HYK Coll 75:80, NB, Helsingfors.

⁹⁰⁰ Brev av Y. Hirn till A. Anderson 11.7.1921, mapp 18, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁰¹ Hirn & Soldan-Brofeldt 1922; Brev av A. Anderson till Y. Hirn 21.11.1922, HYK Coll 75:80, NB, Helsingfors.

⁹⁰² Hirn & Soldan-Brofeldt 1922, 3.

⁹⁰³ T.ex. brevkopia av A. Anderson till Y. Hirn 21.11.1922, brev av Y. Hirn till A. Anderson 22.7.1923, mapp 18, SLSA 900.1, NB, Helsingfors; Hirn 1924.

⁹⁰⁴ Brev av Y. Hirn till A. Anderson 13.11.1924, mapp 18, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁰⁵ Hirn 1909.

⁹⁰⁶ Brev av Y. Hirn till A. Anderson, mapp 18, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁰⁷ För exempelvis en översikt om den katolska missionen i Sverige under 1800- och 1900-talet, se af Johnick-Östborn 1999; af Johnick Östborn 2003.

⁹⁰⁸ T.ex. Nynäs 2006, 201, 204.

Fig. 61. Akvarell av Venny Soldan-Brofeldt. Tillhör Anderson, Söderlångvik. Akvarellen är en kopia av en medeltida fresk i Florens: Grande fresque av Taddeo Gaddi, Niccolò di Pietro Gerini, Spinello di Luca Spinelli Aretino (Spinello Aretino). Foto: E. Abl-Waris 2009.

Den nygrundade tidskriften *Credo* sågs som ”motreformatorisk”. Bitter fick ej rakt medhåll, fast en del sakkunniga kommenterade frågan.⁹⁰⁹

Yrjö Hirn konstaterade år 1909 i sin studie av katolsk världsbild, att den romersk katolska tron är lockande: ”...det framgår redan af det stora antalet konvertiter, dem katolicismen förvärfvat bland skaldar och målare.” Katolska kyrkan binder sig genom ceremonier med den enskilde församlingsmedlemmen, och genom mysticismens dragning,⁹¹⁰ och det påverkade säkert katolicismens positiva konnotationer: den individualistiska människan vid sekelskiftet 1900 kunde kanske känna sig betydelsefull i en dylik kontext. Hos Anderson är det uppenbart att religiositeten utgörs av intresse för konsten, musiken och platsen (kyrkobyggnaden, rummet och dess historiska dimension), i en sorts estetik som även är typisk för högkyrkligheten.

Hirn betonar olika aspekter som verkar värda att beaktas i förhållande till Andersons intressen. Hirn hade en estetisk synvinkel på katolicismen och ansåg att den ”... katolska kyrkan är en medeltid, som lefvat kvar till det tjugonde seklet”.⁹¹¹ I stycket om mässan betonas dess rituella handling – och musiken: ”Altartjänsten är framför allt *musikalisk*, och på de icke troende utöfvar den sin största lockelse som en konsert, i hvilken man åhör melodier, komponerade till gamla liturgiska *dikter*.” Officiantens ”pantomim” inramas sedan av konsten och arkitekturen till en helhet i kyrkans rum.⁹¹²

Hirn avhandlar även noggrant madonnakulten, den mariologiska traditionen. Maria är ”det heliga skrinet” med symboler som rosen och liljan, vår eller morgon – och (den inhägnade) trädgården och (stängda) brunnen: jungfruligheten som ingått ett

⁹⁰⁹ Wadensjö 1969, 206-208, 210, 219-222.

⁹¹⁰ Hirn 1909, 8.

⁹¹¹ Hirn 1909, XIV.

⁹¹² Hirn 1909, 72.

förbund med den Högste och föregår Honom osv.⁹¹³ Dessa drag kunde väl passa in på Anderson: en fascination för den sakrala musiken och mariologin,⁹¹⁴ som en del av religiositeten tillsammans med konsten och det historiska arvet: det bildar en helhet. Denna historiesyn och världsbild omsattes i diverse monument. På sätt och vis kunde de olika projekten även ses som symboler för aktörernas inbördes band. Detta kan dock inte analyseras djupare inom ramen för denna avhandling.

Mera monumentresningar

Finnberg och Anderson organiserade även ett antal andra resningar av minnesstenar anknutna till Finlands historia på 1920-talet: bland annat Jöns Budde, biskoparna Magnus I och Magnus II Tavast.⁹¹⁵ Förutom Buddes minnessten, kan dessa ses som ett försök av dessa att skapa även andra nationella, västorienterade, minnesplatser vid kyrkor i Egentliga Finland ("deras" landskap)? Magnus II Tavast är i varje fall väsentligt kopplad till birgittinerna, eftersom han ansetts ha sett till att klostret grundades. Det förefaller som om Finnberg var mycket aktiv gällande dessa projekt, som Anderson villigt deltog i att bekosta. Finnberg hade bland annat deltagit i att bekosta en minnestavla åt författaren J. J. Wecksell (1838–1907) i Åbo, som även skulle finansieras av "den varma Åbopatrioten Amos Anderson". Tavlan avtäcktes 30.4.1923 i närvaron av studenter och lyceister.⁹¹⁶

Men minnet av medeltiden uppmärksammades som sagt även via monumentresningar, t.ex. för att ära biskop Magnus II Tavast. En sten till minne av biskopen avtäcktes i Mietois i augusti 1927⁹¹⁷ (se fig. 62). Vid avtäckningen hölls ett tal på finska (av Anderson?), eventuellt riktat till den närvarande ungdomsföreningen, där han redogjorde för Magnus Tavasts liv.⁹¹⁸ Naturligtvis uppmärksammades evenemanget i *Hufvudstadsbladet*, där det rubricerades "Magnus II Tavast. Vår främsta medeltida kyrkofurste" och man nämnde att det gått 570 år sedan Magnus Tavast föddes.⁹¹⁹ Manuskriftet för talet, som (av allt att döma) Anderson höll före avtäckningen, avslutas med att önska att ungdomen, i likhet med Magnus Tavast på sin tid, även begav sig modigt ut på sin egen väg.⁹²⁰ Det andra manuskriptet utgör tydligen ett tal som hölls efter avtäckningen, även det på finska. Eventuellt kunde man här skönja en strävan till språklig förlikning och ett nationsbygge för ett enat land:

Minä toivon, että aina tahdotte kunnioittaa kotiseutunne suurimman pojan muistoa ja että se muistopatsas, minkä me tänään

⁹¹³ Hirn 1909, 164-447.

⁹¹⁴ Jfr t.ex. Steinby 1979; personligt meddelande av Synnöve Malmström 10.5.2009.

⁹¹⁵ T.ex. brev av J. Finnberg till A. Anderson, 10.10.1949, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹¹⁶ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 5.4.1923, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors. Se även Appelberg 2010.

⁹¹⁷ Steinby 1979, 14.

⁹¹⁸ Två tal hållna i samband med avtäckningen av monumentet i Mietois 28.8.1927, SLSA 900.2, mapp 86, NB, Helsingfors.

⁹¹⁹ HBL 28.8.1927. År 1948 behövde minnesstenen i Mietois repareras, vilket Finnberg såg till genom att underrätta kyrkoherden därom. Om det nitiska intresset att värna minnena rapporterades till Anderson. Enl. brev av J. Finnberg till A. Anderson 2.10.1948, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹²⁰ Manuskrift för tal vid avtäckningen av minnesstenen i Mietois 28.8.1927, mapp 86, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

olemme hänelle pystyttäneet, on säilyvä Teidän rakastavan huolenpitoron hoivissa [...] Me käsitämme ettei isänmaa ole vain se maakamara, jota me astumme, vaan että sen muodostavat yhteiset muistot, tunteet ja pyrkimykset. Näin olemme me nykyyhetkestä ja sen virtauksista riippumatta yksimielisinä voineet koontua Teidän mainehikkaan poikanne muiston eteen, hänen, joka elämällään Suomen kansan ei vain eläessään, vaan joka vielä monta vuosisataa kuolemansa jälkeenkin on tarjonnut meille meitä yhdistävän muiston, mikä [sic] on kohottanut meidät yli levottomuuden, riidan ja kiistan.⁹²¹

Det bör påpekas att texten på Jöns Buddes minnessten även är på två språk (se fig. 40 och 41). Myten om en medeltida enhetskultur verkar vara närvarande i detta tal – en myt som kunde användas politiskt på 1920-talet.⁹²²

Angående sitt språkpolitiska program skrev Anderson exempelvis till Eric von Rosen år 1923:

Då undertecknad såsom riksdagsman och tidningsutgivare försökt – där detta utan att skada svenskheten i Finland kunnat ske – att få ett samarbete till stånd mellan de svenska och finska folkgrupperna i landet och därmed äfven befrämja en orientering mot Skandinavien, härvid främst byggande på historisk grund, har det för mig varit synnerligen glädjande att kunna konstatera, det intresse, som man på finskt nationellt håll börjat ägna Birgitta. Detta intresse har äfven kommit legendspelet Vallis Gratiae till del. I omfattande artiklar har den finskspråkiga tidningspressen uppmärksammat Birgittas lif och verksamhet, och i den ledande tidningen Uusi Suomi (Nya Finland) anfördes bl.a. af författaren Jalmari Finne, att Birgitta skulle behärskat finska språket.⁹²³

Kanske Anderson hade anammat en dylik syn redan under skolåren? Nyåret 1935 förärade Parus Ater en dikt åt Anderson, där åtminstone hennes synvinkel framgår. I dikten återfinns bl.a. strofen: ”Och låt de tvenne språkens klockor klinga/i rytmen och samklang, som kan lycka bringa”.⁹²⁴ Som man kan se här, levde myten om Birgittas

⁹²¹ ”Jag önskar, att ni alltid vill hedra minnet av er hembygds största son och att den minnesstaty, som vi idag har rest över honom, skall bevaras i Er käraste vård [...]. Vi förstår att fosterlandet inte enbart är den mark, som vi går på, utan att den även bildas av gemensamma minnen, känslor och strävanden. Således har vi oavsett stunden och dess strömningar i endräkt kunnat samlas framför minnet av Er berömda son, han, som med sitt liv, inte bara under sin livstid utan även flera århundraden efter sin död, erbjudit Finlands folk ett sammanbindande minne, som har lyft oss över oroligheter, strider och tvister.” Manuskript för tal hållet efter avtäckningen av monumentet i Mietois 28.8.1927, mapp 86, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

⁹²² Ibland förefaller det som om denna myt om en enhetskultur – och guldålder? – levde kvar i 1990-talets EU-retorik och i 2000-talets historiebruk kring medeltiden. Detta skulle dock kräva en närmare undersökning som faller utanför ramarna till denna avhandling.

⁹²³ Brevkopia av A. Anderson till E. von Rosen 23.8.1923, mapp 37, SLSA 900.1, NB, Helsingfors. Finne kommenterar samma fråga, som Hausen kommenterat år 1901. Jfr Hausen 1901, kapitel IV.

⁹²⁴ Dikt av Parus Ater till A. Anderson nyåret 1935, mapp 105, SLSA 900.2, NB, Helsingfors. Anderson hade år 1927 även rest en minnessten över Wemans farfar i Vreta. Enl. Steinby

Fig. 62. Monument över Magnus II Tavast
invid den medeltida kyrkan i Mietois. Bisko-
pen, som föddes här och dog i Nådendal, var
med om att grunda birgittinerklostret i Fin-
land år 1438, varför han uppenbarligen var
värdig en trogen kult av Birgittavännerna.
Biskopen anses här vara "Finlands största
medeltida biskop", "kyrkans och landets
fader", och minnesstenen ingår därmed tydligt
i nationsbygget. Foto: E. Abl-Waris 2009.

möjliga finskakunskaper ännu segt kvar. Höll Birgitta nästan på att "nostrifieras"⁹²⁵ i stil med Jöns Budde? Klostret och dess medlemmar var även värda att minnas efter eller under kristider – och detta ses även senare.

Under åren 1923–1929 kom Anderson, Finnberg och Rinne dessutom att engagera sig i restaurerandet av Åbo domkyrka. Då etablerades även samarbete med Sigurd Curman.⁹²⁶ År 1925 planerade Finnberg och Anderson även att skapa ett monument för biskop Thomas. Därför blev det aktuellt att skriva till riksantikvarien Curman som kunde bidra med synpunkter på monumentresandet:

Mellan lektor Finnberg och mig har det varit fråga om åstad-

1979; Tackbrev av Parus Ater till A. Anderson julen 1927, mapp 105, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

⁹²⁵ "Nostrifiering" används av Max Engman för att definiera något i historien som uttryckligen skulle göras till en del av ett finländskt "pantheon" i historieskrivningen. Se Engman 2009, 287.

⁹²⁶ Ett antal brev mellan Curman och Anderson finns bevarade från 1923 till 1958. I det sista brevet erinrar sig Curman sina besök i Finland (Kimito, S. Marie vid Åbo, Nådendal m.fl.). Se brev av S. Curman till A. Anderson 31.8.1958, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors. Arkeolog Visa Immonen kommer inom en snar framtid att närmare granska frågorna och nätverket kring Åbo domkyrkas restaurering. Personligt meddelande av Visa Immonen 8.11.2008.

Fig. 63. Monument över biskop Magnus I vid Rusko kyrka: "Ensimmäinen Suomen mies hüpan kanta-jana" ("Den förste mannen från Finland att bära biskopsstaven"). Notera att portalen troligen härrör sig från samma jubileum då minnesstenen restes, år 1737. Foto: M. Waris 2009.

kommande av en liten minnessten över biskopen i Åbo, Thomas, vilken ligger begravad i St. Nikolai kyrk[a] i Wisby. [---] Det faller av sig själv att denna minnessten skulle göras så enkel oc[h] anspråkslös, att den ej skulle bilda något främmande inslag i de övriga golvstenarna. Jag har emellertid varit tveksam huruvida jag överhuvudtaget borde besvara eder med denna sak... [---] Lektor Finnberg och jag hade tänkt oss att stenen skulle enl. ritningar och anvisningar av Herr Riksantikvarien huggas i Finland samt alla kostnader jämväl bestridas härifrån.⁹²⁷

Curman tilltalades av förslaget, som även Finnberg vidtalat honom om:

Jag tycker, att det skulle vara synnerligen glädjande, om en dylik minnessten kunde från Finland läggas i den gamla Nicolai-kyrkans ruin till hugfästande av Biskop Thomas. [---] ...med en inskription, som angiver, att stenen blivit lagd till Thomas minne av minnesgoda finländare. [---] ...det synes mig, som om det skulle vara naturligare och viktigare och även för sakens skull vackrare, om det hela bleve ett bevis på, huru man från finsk sida önskar hugfästa det gemensamma minnet.⁹²⁸

⁹²⁷ Brev av A. Anderson till S. Curman 15.5.1925, Sigurd Curmans arkiv, ATA, Stockholm. Brevkopia av A. Anderson till S. Curman 16.5.1925, mapp7, SLA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹²⁸ Se brev av S. Curman till A. Anderson 27.5.1925, mapp 7, SLA 900.1, Finlands nationalbibliotek, Helsingfors

Anderson tackade Curman för stödet gällande minnesstenen.⁹²⁹ I ett brev av Finnberg till Anderson sändes en avskrift av ett brev av Curman, där det framgick att riksantikvarien rådgjort med professorn i konsthistoria Johnny Roosval (1879–1965) angående minnesstenen och att de inte såg något hinder för att resa en dylik sten.⁹³⁰

Enligt byggnadsantikvarie Ulrika Mebus finns ingen dylik minnessten eller tavla i Nicolaikyrkans ruin i Visby, åtminstone inte längre år 2009.⁹³¹ Monumentresningen blev troligen på planeringsstadiet, men kan ändå ge en inblick i de inblandade personernas strävan att främja nationellt identitetsbygge, men även ett brobygge mot väst med internationella kontakter. Den medeltida biskopen fick representera en ”vår gosse” i världen.

Förutom minnesstenen över Magnus Tavast i Mietois, planerade man resa även en minnessten till Magnus I i Rusko år 1929. Finnberg sände Anderson bilder från kyrkan i samband med detta.⁹³² År 1937 firades en stor kyrkofest i Rusko, där Finnberg deltog. Han skrev till Anderson om detta: ”Har just slutat en kort uppsats om Rusko 600-åriga minn[e] samt om Magnus I och isynnerhet om hans minnessten även som om vem de ha att tacka för initiativet och resandet av denna minnessten” (fig. 63).⁹³³ ”Våra gossar” Magnus I och Magnus II Tavast var verkligen värda monument, tyckte uppenbarligen Finnberg och Anderson.

Finnberg engagerade sig även på äldre dagar i monumentresningar. I Masku deltog han i avtäckandet av ett monument för Hemmingus Henrici maskuensis (d. 1619) år 1949. Finnberg skrev till Anderson i detta sammanhang och framhävde då att Anderson ”...under gångna år havt så stora intressen för dessa kyrkohistoriska minnesmärken och som gjort så mycket i dessa ting: minnesstenarna över Jönes Budde, Magnus Tavast och Magnus I.” Finnberg skulle även hålla ett anförande i radion om resandet av minnesstenarna.⁹³⁴ De här exemplen på monumentresningar, vid sidan av monumenten i Nådendal, presenteras i bilaga II, tabellerna A och B (se även karta för deras geografiska spridning, fig. 64).

Kontakten mellan ”Birgittavännerna” – besök i Finland, besök i Sverige

Finnberg och Anderson besökte Sverige och Vadstena under 1920-talet och sammanträffade både med Curman och Lindblom under resorna, och även då dessa besökte Finland.⁹³⁵ Anderson såg sig själv i detta sammanhang som en av ”alla varma vänner af vår medeltida kultur”.⁹³⁶ Men man kan anta att intresset för det birgittinska även förenade dessa män (vid sidan av många andra frågor).

År 1923 inledde Curman, Finnberg och Anderson alltså sitt samarbete kring

⁹²⁹ Brev av A. Anderson till S. Curman, Sigurd Curmans arkiv, ATA, Stockholm. Brevkopia av A. Anderson till S. Curman 4.6.1925, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹³⁰ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 27.5.1925, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹³¹ Personligt meddelande av U. Mebus 2009.

⁹³² Brev av J. Finnberg till A. Anderson 13.6.1929, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹³³ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 16.7.1937, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors. Då det gäller monument lär Anderson nu även ha bekostat en minnessten för Adèle Wemans förfader i Vreta, prosten Weman. Steinby 1979, 9.

⁹³⁴ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 10.10.1949, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹³⁵ Se t.ex. Steinby 1978, 365.

⁹³⁶ Brevkopia av A. Anderson till S. Curman 10.10.1923, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

Åbo domkyrkas restaurering tillsammans med Juhani Rinne och arkitekten Armas Lindgren. I samband med detta besökte Curman Finland. I ett brev till Anderson i september tackar han för gästfriheten under sitt besök och uttrycker sin beundran för Andersons aktivitet och viktiga roll gällande ”den kyrkliga konstens renässans i Finland”. Synen på kulturarvet framkommer, då han anser då även att Andersons arbete är gott, arbete för ”...att göra den gamla svenska kulturen i Finland till en makt, som kan sammanföra, ej skilja de olika folkelementen i Edert land.”⁹³⁷ Åtminstone Curman såg sin uppgift i ett politiskt ljus och ville att

...allt som kan göras för att stärka banden mellan de båda länderna på var sin sida om Bottenhavet bör göras och göras snart. Och med omsorg. Det, som göres, bör emellertid göras med klokhet och omsorg, ty det finnes många svårigheter att övervinna icke endast i Finland, utan även i Sverige.⁹³⁸

Det förefaller som om frågorna kring kulturarvet var mycket politiska och att aktörerna var tvungna att verka varsamt. Utbytet av information var viktig för etablerandet av en gemensam historiesyn: Curman sände även sin artikel ”Kyrkorna såsom kulturminnesmärken” som särtryck åt Anderson.⁹³⁹ Anderson sände uppenbarligen böcker om Kimito till Curman, som önskade att de vid Andersons besök i Sverige kunde bese kyrkor och minnen.⁹⁴⁰ Detta realiserades uppenbarligen år 1925, då Anderson besökte Sverige i samband med premiären av *Vallis Gratiae* i Stockholm.⁹⁴¹ Curmans syn på kyrkor kan alltså även ha påverkat Anderson.

Våren 1925 skulle alltså *Vallis Gratiae* uppföras i Stockholm. Även Birgittaentusiasterna var mycket lyckliga över detta. I en kopia, som Julius Finnberg sänt till Anderson, av ett brev som Finnberg mottagit av Sigrid Hult (SSB), framkommer hur glad hon var över uppförandet och att de då skulle få träffas:

Och att vi då få se våra kära Birgittavänner, ändtligen, glädja vi oss ofantligt över. Stor var missräkningen vid 550 års festen [1923, sic], då Ni Herr Lektor Finnberg och Eder vän Dir. Amos Anderson, ej kunde komma. Innerligt hoppas jag att även resan till Vadstena kan bli verklighet och att min far och jag kunna få den stora glädjen se Eder här på Helig mark. [...] – det blir för Eder en upplevelse av alldeles sällsynt slag och ett oförgätligt minne för livet.⁹⁴²

⁹³⁷ Brev av S. Curman till A. Anderson 21.9.1923, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors. Monumentresningen i Mietois var en annan konkret händelse, då Anderson som sagt strävade till språklig försoningspolitik.

⁹³⁸ Brev av S. Curman till A. Anderson 15.10.1923, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹³⁹ Brev av A. Anderson till S. Curman 12.2.1924, Sigurd Curmans arkiv, ATA, Stockholm; Brevkopia av A. Anderson till S. Curman 12.1.1924, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁴⁰ Brev av S. Curman till A. Anderson 3.3.1924, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁴¹ Signhild Curman beklagar i ett brev att hon inte kunde sammanträffa med Anderson under resan: ”Det var ju så mycket jag skulle velat höra om; om besöket hos nunnorna, hela bilresan...” Hon hade velat visa Eds kyrka för Anderson, skrev hon ytterligare. Enl. brev av Signhild Curman till A. Anderson 6.5.1925, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁴² Kopia av brev från S. Hult till J. Finnberg 4.2.1925, bifogat till brev från J. Finnberg till A. Anderson 14.2.1925, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

[illegible]

Aldrig har jag återvänt hem från någon resa med så djupa, så rika och så varma intryck som från denna och detta tack vare vår mycket angenäma pilgrimsfärd till Wadstena, vilken just genom de råd och anvisningar samt rekommendationer med vilka Du bistod och jämte genom det att vi hade lyckan att få med oss en då ”samstämmig” resekamrat som Docenten Lindblom, blev det, vad det verkligen var, en verklig rekreations resa [sic] både för kropp och själ.⁹⁴⁴

Senare utgav Anderson en bok om Kimito – under brinnande krig – som han sände till Lindblom. Lindblom tackade och tyckte att den ”...är ett vackert monument över Din älskade

för färden till Vadstena och gratulerade Lindblom för den professur han nyss tillträtt.⁹⁴⁶ Sommaren 1925 skulle Curman och Lindblom delta i arkeologkongressen i Finland och önskade då sammanträffa med Anderson.⁹⁴⁷ Arkeologkongressen hölls i juli 1925⁹⁴⁸ och där deltog bland andra Lindblom och Curman. Samtidigt fick man möjlighet att umgås med Anderson. Lindblom tackade Anderson varmt för gästfriheten under resan till Finland i juli 1925: ”En vecka har jag varit hemma, men ännu surra intrycken av de fjorton Finlandsdagarna i min hjärna...” Han beklagade att han inte kunde delta i resan till Kimito, som Curman deltog i.⁹⁴⁹ Lindblom sände Anderson ett exemplar av sin *In memoriam Sanctae Birgittae*, eftersom han hade haft glädjen att motta ett exemplar av *Vallis Gratiae* av Anderson.⁹⁵⁰

Denna sommar ordnade Anderson även en exkursion där till och med presidenten deltog. I ett rörande tal i Åbo domkyrka framhöll han domens betydelse. Sven Sorthan har meddelat Steinby att detta var Anderson mest ”katolska” period.⁹⁵¹ Man bör förhålla sig kritiskt till Sorthans hågkomst, eftersom den troligen härrörde sig från långt senare, då Steinby sammanställde sin biografi över Anderson. Avsikten i denna avhandling är att betona, att det troligen trots allt rörde sig om högkyrklighet.

I augusti 1925 var både Finnberg och Anderson på resa i Sverige. Finnberg deltog i biskopsinvielsen i Uppsala domkyrka, sammanträffade med Curman och skulle sedan åka till Stockholm. Han reste uppenbarligen även till Vadstena och sammanträffade eventuellt på hemresan med Anderson i Stockholm.⁹⁵² Några programblad, som finns bevarade i Andersons arkiv, påvisar att man kanske deltog i de evenemang som Birgittaentusiasterna arrangerade i Vadstena denna sommar.⁹⁵³ Appelberg anser att Finnberg nu även sammanträffade med moder Elisabeth Hesselblad.⁹⁵⁴

Resorna till Sverige gjorde även intryck på Anderson. Han skrev synnerligen mycket relaterat till kulturarvet och religionen år 1925 i *Hufvudstadsbladet*. Den tionde maj publicerade en text, som uppenbarligen hörde ihop med presidentens besök i Åbo domkyrka. Anderson uttrycker sin syn på nationens förflutna enligt följande: ”Fäderneslandet är icke blott förfädernas mark, på vilken de nya generationerna fortfarande att leva, utan alla dessa gemensamma traditioner, minnen, tankar och känslor, vilka sammanknyta invånarna till ett folk.”⁹⁵⁵ I ett till synes sekulärt fosterland fanns dock en historisk kontakt till minnesplatser, där både historia och religion samman-

---

hembygd, vars blivande öde jag livligt behjärtar.” Enl. Brev av A. Lindblom till A. Anderson 21.1.1941, mapp 25, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁴⁶ Brevkopia av A. Anderson till A. Lindblom 6.5.1925, mapp 25, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁴⁷ Brev av A. Lindblom till A. Anderson 13.6.1925, mapp 25, SLSA 900.1, NB, Helsingfors; Se brev av S. Curman till A. Anderson 27.5.1925, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁴⁸ T.ex. HBL 5.7.1925.

⁹⁴⁹ Brev av A. Lindblom till A. Anderson 16.7.1925, mapp 25, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁵⁰ Brev av A. Lindblom till A. Anderson 30.7.1925, mapp 25, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁵¹ Steinby 1979, 15.

⁹⁵² Kort av J. Finnberg till A. Anderson 16.8.1925, kort av J. Finnberg till A. Anderson 18.8.1925, telegram av J. Finnberg till A. Anderson 20.8.1925, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁵³ Programblad i Amos Andersons arkiv, mapp 84, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

⁹⁵⁴ Appelberg 2010, 167.

⁹⁵⁵ HBL 10.5.1925. I texten tar han strid mot de språkliga tvisterna – man borde ha en gemenskap till skydd mot öst.

svetsades – minnen från en enhetlig, västerländsk guldålder: platser som Vadstena i Sverige och Nådendal i Finland. Det är dock inte frågan om en sekularisering: religionen är ett viktigt element i den patriotiska historiesynen och identiteten!

Nådendal får agera som en av brobyggarna i sin roll som denna typ av minnesplats. I samband med kung Gustav Vs besök i Finland i augusti 1925 skrevs om minnesmärken från svenska tiden – Viborg, Olofsborg, Åbo domkyrka etc. Kunga-besöket sammanföll med Olofsborgs 450-årsjubileum, som även lyftes fram.⁹⁵⁶ Besöket var en uppenbar politisk brobyggarsats, där historiska minnesmärken brukades för att förstärka betydelsen av samarbetet. Efter de strama förhandlingarna mellan Sverige och Finland i Ålandsfrågan några år tidigare, var detta en uppenbar fläkt av försoning.

I juli 1925 hade samtliga tre delar av Andersons serie ”På strövtåg genom minnesrika kulturbygder” i Östergötland publicerats.⁹⁵⁷ Texterna bär samma prägel som tidigare: i Strängnäs domkyrka drömmer Anderson sig bort och ser kungakröningen där (Gustav Vasa), varpå psalmsången slutar ”...och ljusen släckas. Endast några få flämtande lågor synas långt borta vid altarskåpet i koret. Jag väckes ur mina drömmier...”⁹⁵⁸ Artiklarna från Östergötland i HBL år 1925 angick i hög grad just Birgittaminnet. von Rosens får även beröm: de hade restaurerat altarskåpet i Vadstena och hade ett vackert hem med ett Birgittakapell.⁹⁵⁹ I Vadstena hänförs de av Birgittas skrin – och av en Madonnabild, som också avbildats i artikeln: ”Likaså fängslas ögat av den sällsynt sköna madonnabilden i sydvästra kortväggen, ett av de bästa skulpturverk som bevarats från medeltiden i Norden, fyllt av mildhet, renhet och höghet.”⁹⁶⁰ von Rosens hade varit ägare av Rockelstad sedan år 1900. Godset hade dock anor från 1300-talet. En fris av Oskar Brandtberg i grevinnans gemak visar birgittinska motiv: Birgittas krona med de sju stenarna, Birgittas syn där Kristi lekamen är närvarande i altarbrödet, Birgitta blir Kristi brud etc. ”Birgittarummet” hade även annan inredning: ett altare, en Madonnabild och framför den ett brinnande ljus i sin lampa. Omdaningen av rummet hade skett år 1914 och var klart år 1918. Som arkitekt för smyckningen verkade Ivar Tengbom.⁹⁶¹

Anderson å sin sida besökte även Stockholm år 1927, då han uppenbarligen återigen träffade Curman – ett möte, som sågs som mycket givande:

Varje gång man återkommer från Stockholm efter att där hava sammanträffat med goda vänner, känner man sig uppmuntrad och har – åtminstone för en tid – skakat i från sig den ledsamma pessimism, som nära nog ständigt besvärar även de mest levnadsglada.⁹⁶²

Vännerna utbytte även politiska åsikter. I ett tackbrev till Anderson av Signhild Curman framkommer minnena från Finlandsresan – och de politiska stämningarna, som uppenbarligen reflekterades under besöket:

⁹⁵⁶ HBL 23.8.1925.

⁹⁵⁷ HBL 5.7.1925.

⁹⁵⁸ HBL 28.6.1925.

⁹⁵⁹ HBL 30.6.1925; HBL 5.7.1925.

⁹⁶⁰ HBL 30.6.1925.

⁹⁶¹ Malmberg 1929, 233-247.

⁹⁶² Brevkopia av A. Anderson till S. Curman 10.3.1927, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

Himmel, landskap, folk, blommor, humör, allt strålande ö[ch]
Eder stora vänlighet ej minst. [...] Man känner sig så rörd ö[ch]
gripen af denna oförtjänta trofasthet mot moderlandet, som
dock rätt hjärtlost lämnat sitt barn åt sitt öde i långa ö[ch] många
svåra decennier. Genom en sådan intim liten inblick förstår man
svenskarne i Finland på ett helt annat sätt än man eljest kommit
göra.⁹⁶³

Sigurd Curman påverkades särskilt starkt av resan till östra Finland samt sedan till Kimito år 1925: "Detta förnyade Finlandsbesök har kraftigt stärkt de band, med vilka jag känner mig knuten till den gamla Finland. Jag vet, att samma känsla besjälar de övriga deltagarna i de nordiska mötena i Helsingfors." Curman var glad att få diskutera politik under besöket: "Att den av Er inslagna vägen är den enda sunda för svenskarna i Finland, därom är jag övertygad, och jag vill i min mån söka här hemma verka för förståelse härav."⁹⁶⁴

Curmans och Lindbloms politiska intresse för Finland och Baltikum har i någon mån undersökts. De engagerade sig båda i organisationen *Nordens Frihet*. Curman deltog i det grundande mötet genast i december 1939.⁹⁶⁵ Också Curmans vän inom Birgittaentusiasternas krets, Amos Anderson, var tacksam för detta faktum våren 1940: "...jag har personligen kunnat övertyga mig om, med vilken hänförelse Du och Din fru tagit er an Finlands sak."⁹⁶⁶

Nådendal på scen under mellankrigstiden

Andersons legendspel *Vallis Gratiae*⁹⁶⁷ hade premier våren 1923 och visades i Stockholm 1925 samt i Wien 1931. I Finland uppfördes teatern på svenska på Svenska Teatern och på finska på Kansallisteatteri.⁹⁶⁸ Juhani Rinne var engagerad som expert för "stiltroheten" i scenerna.⁹⁶⁹ En arkeolog var med andra ord med om att skapa en publik och populär historiebild.

Legendspelet rönt stor framgång och spelades både på den svenska och den finska scenen i Finland. Snart spelades legendspelet även i Sverige och slutligen, år 1931 i Wien.⁹⁷⁰ Innan uruppförandet under påsken 1923 hade Anderson låtit Julius Finnberg läsa igenom legendspelets manus. Finnberg skrev nämligen i mars 1923 om

⁹⁶³ Brev av Signhild Curman till A. Anderson 14.7.1925, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁶⁴ Brev av S. Curman till A. Anderson 20.7.1925, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁶⁵ Johansson 1973a, 195; Åman 2008, 190-198. Åman anser att Curmans intresse inte var så värst betydande i dessa frågor. Se Åman 2008, 198. Detta känns dock underestimerat, emedan Curman ännu på 1940- och 1950-talet engagerade sig i esternas exilförening i Sverige, höll tal etc. om detta. Enl. Curman 1940; *Kustbon* 2.5.1954; se även vol. 9c, 9e, 9m, 57, 300, Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ, Stockholm.

⁹⁶⁶ Brev av A. Anderson till S. Curman 17.4.1940, vol. 120, Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ, Stockholm; Brevkopia av A. Anderson till S. Curman 17.4.1940, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁶⁷ Anderson 1923.

⁹⁶⁸ Detta har utförligt granskats av Torsten Steinby, se Steinby 1979. Se även Tenhunen 2004, 52-60.

⁹⁶⁹ Steinby 1979, 29.

⁹⁷⁰ Steinby 1979, 22-43.

hur det uppenbarligen gjort intryck på honom:

Har ännu en gång här hemma läst över Ditt utkast och blir allt [sic] mera intagen av densamma. Är ej dock alldeles övertygad om det är fullt historiskt att munkarna och nunnorna samtidigt deltaga i en och samma procession, månne det var enligt clausuren tillåtet. Dock detta är en anmärkning av ringa betydelse, ty en sådan *licentia poetica* måste väl nog vara tillåten. Själva idén tilltalar mig mycket och tablåerna äro dramatiskt livfulla.⁹⁷¹

Legendspelet väckte uppmärksamhet även i Sverige, där Birgittaminnets firande var aktuellt. Finnberg skrev till Anderson om detta och bifogade två brev ”...av vilka Du kan se med huru stort intresse och värme Ditt legendspel omfattas i Sverige och med det samma om allt vad där för närvarande planeras för celebrerande av Birgittaminnet i Wadstena [sic].”⁹⁷²

På hösten 1923 skulle legendspelet uppföras på finska teatern. Anderson lät Finnberg språkgranska den finska texten.⁹⁷³ Inför premiären i november 1923 bjöd Anderson in ett antal bekanta inom kretsen av Birgittaintresserade – även exempelvis rikssantikvarien och Birgittajubileumsarrangören Curman, som kunde se det i samband med en resa anknuten till Åbo domkyrkas restaurationsarbeten. Anderson skrev:

Styckets uppgift har ju icke blott varit att vända våra blickar med tacksamhet till den kulturgärning, som Heliga Birgittas stiftelse utfört i Finland, utan har jämväl en önskan förelegat att medels dessa tablåer från det gamla Nådendal och Åbo bereda jordmän för en pietetsfull uppfattning och värdesättning af bildnings- och konstnärliga sträfvanden härstädes under gångna sekler.⁹⁷⁴

Gällande uppförandet av *Vallis Gratiae* i Sverige blandade sig Birgittavännerna även aktivt i planerna: i ett brev till Anderson genom Finnberg hade Sigrid Hult hälsningar från Mary von Rosen:

[...] Hon [Mary von Rosen] undrar också om det ej vore välbetänt låta vår konstnär Lennart Nyblom, som är katolik, hjälpa till vid inövandandet av rollerna. Om ej korstecken, knäfall och bugningar göras riktigt och värdigt, blir det plågsamt störande. Han skulle med glädje åtaga sig detta.⁹⁷⁵

Till premiären på Kungliga Operan fick Anderson ett telegram undertecknat av sina vänner från Nådendal (och Åbo), Finnberg och Rinne: ”I tankarna deltaga i aftonens andaktsfulla stämning och stilla glädje önskande att den heliga Birgittas ande måtte hvila över det hela så att allt varder en enkel och slät gärning en vördsam hälsning till

⁹⁷¹ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 2.3.1923, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁷² Brev av J. Finnberg till A. Anderson 21.5.1923, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁷³ Brevkopia av A. Anderson till J. Finnberg 29.10.1923, brev av J. Finnberg till A. Anderson 29.10.1923, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁷⁴ Brevkopia av A. Anderson till S. Curman 10.10.1923, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁷⁵ Kopia av brev från S. Hult till J. Finnberg 4.2.1925, bifogat till brev från J. Finnberg till A. Anderson 14.2.1925, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

alla kaera [sic] Vadstena vänner.”⁹⁷⁶

Andersons fascination för klosterfolkets i Nådendal historia var med andra ord verkligen omfattande: Nådendalsvisionen, vesprar, monumentresningar, tal, legendskådespel, besök hos birgittinerna i Sverige och i Rom... Den fiktiva nunnan syster Carin i hans legendskådespel ville han även se uppväckt i Nådendal. Enligt Steinby såg Anderson skådespelerskan Arna Högdahl nästan som ett helgon och i.o.m. att hon personifierade Carin på scenen blev hon nunnan även på fotografi. Då ensemblen vistades i Nådendal sommaren 1923 lät Anderson tydligen på eget(?) initiativ ta ett fotografi av Högdahl i birgittinerdräkt utanför klosterkyrkan med de övriga ännu sov. Huruvida det rörde sig om en sexuell fascination eller ej förblir osäkert. Enligt Steinby förnekade Högdahl att hon hade en relation med Anderson.⁹⁷⁷

Även andra än Anderson kom att intressera sig för det birgittinska temat på scenen. Kai Voss (Gertrud Zilliacus) tragedi *De fem pärlorna* utspelade sig i Nådendal på 1490-talet och spelades på Svenska teatern 1925–1926.⁹⁷⁸ I Lauri Haarlas pjäs *Kaksi kuningatar* (*Två drottningar*) från 1928 figurerar heliga Birgitta tillsammans med drottning Johanna av Neapel. Pjäsen visades på Kansallisteatteri och i Kotka, Viborg, Lahtis och Tammerfors. År 1944 gjordes skådespelet om till opera.⁹⁷⁹

Anderson och birgittinerna i Rom

Under mellankrigstiden grundades två Birgittinerkloster i Sverige: ett i Djursholm år 1923 (den hesselbladiska grenen) och ett i Vadstena år 1935. Ytterligare ett kloster grundades i Falun (av den hesselbladiska grenen) år 1968.⁹⁸⁰ Ursprunget till dessa ses i sambandet mellan Sverige och Rom. Även en rad forskare och Birgittaentusiaster har under sekulens gång besökt Birgittahuset, Casa di Santa Brigida i Rom, i fascination över och intresse för helgonets liv, öde och arv. Under jubelåret 1900 skrev den svenska diplomaten och författaren, friherre Carl Bildt (1850–1931), om svenska minnen och märken i Rom och följde då upp spår efter heliga Birgitta, men även drottning Kristina. Invid Birgittahuset på nuvarande Piazza Farnese finns renässansslottet Palazzo Farnese, där drottningen bland annat vistades under sin tid i Rom. Boken reflekterar tillbaka till jubelåret 550 år tidigare.⁹⁸¹ Den danska författaren Johannes Jørgensen reste även till Rom under samma tid och återkom under senare jubelår. Han utgav *Romerske Helgenbilleder* 1902, där han bl.a. behandlade Birgitta. Han skrev senare en tvådelad populär biografi om Birgitta till jubileet 1941 (550 år sedan kanoniseringen 1391).⁹⁸² Till exempel Birgittaforskaren Aron Anderssons populära bok och Birgittahuset bär intryck av Carl Bildts text. Boken säljs idag i Birgittahuset och innefattar texten på tre språk: italienska, svenska och engelska.⁹⁸³

År 1914 besökte även finländaren, historikern Liisi Karttunen (1880–1957) Bir-

⁹⁷⁶ Telegram av J. Finnberg & J. Rinne till A. Anderson 20.3.1925, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁷⁷ Steinby 1980, 308–309. Fotot är återgivet i Steinby 1978, 365. Här står det att fotografiet tagits av Werner Sorthan.

⁹⁷⁸ Fewster 2006, 434, 465, 477.

⁹⁷⁹ Haarla 1928; Fewster 2006, 439.

⁹⁸⁰ Lindaräng 2007, 99–100; af Johnick Östborn 2005, 41; Sander Olsen 2003, 388.

⁹⁸¹ Bildt 1900, III, 2, 6; Bohman 1942, 312–313.

⁹⁸² Jørgensen 1941, IX; Wahlström 1919, 55; Kilström 1991, 60.

⁹⁸³ Andersson 2000.

gittahuset och skrev om sitt besök i Nuori Suomi. Hennes beskrivning liknar även Bildts.⁹⁸⁴ Karttunen sammanträffade sedermera under mellankrigstiden med Amos Anderson, i likhet med så många andra inom tidens kulturelit.⁹⁸⁵ Karttunen handlade ärenden med Vatikanen och representationen av staten Finland efter självständighetsförklaringen, eftersom Finland ännu inte hade någon delegation i Rom. Hon bidrog till att Vatikanen och påven Benedictus XV knöt diplomatiska förbindelser med Finland år 1918.⁹⁸⁶ Samtidigt strävade de romerskkatolska kyrkoherdarna Wilfried von Christerson och Adolf Carling till att få församlingarna självständiga och direkt underställd den Heliga Stolen.⁹⁸⁷ Det finska apostoliska vikariatet grundades 8.6.1920.⁹⁸⁸ Monsignore J. M. Buckx utnämndes slutligen 1923 till apostolisk vikarie. Han vigdes till biskop i Helsingfors 15.8.1923 av kardinal von Rossum. Amos Anderson var närvarande vid detta tillfälle.⁹⁸⁹

Under 1910- och 1920-talet var besök i Birgittahuset, där ett karmeliterkloster verkade, även vanliga bland dem som intresserade sig för det birgittinska arvet. Moder Maria Elisabeth Hesselblad (1870–1957), som var en svenska som konverterat till katolicismen, återupprättade birgittinerklostret i Rom år 1911.⁹⁹⁰ Bengt Ingmar Kilström skildrar Hesselblad som ett helgon, då hon nämns ha haft sanndrömmar och varit förvissad om sin sak. Hesselblad hade arbetat som sjuksköterska i USA, var hon kommit i kontakt med katolicismen. Hon konverterade år 1904.⁹⁹¹ De hesselbladiska birgittinerna verkade i staden vid Via delle Isole, och fick även besök av författarna och forskarna, däribland den svenska historikern och kvinnohistorikern Lydia Wahlström (1870–1954), som senare skrev om sina upplevelser kring katolskt och protestantiskt.⁹⁹² År 1931 förvärvade birgittinerna slutligen Casa di Santa Brigida vid Piazza Farnese.⁹⁹³

Amos Andersons anknytning till den eviga staden är idag kanske mest uppenbar och betydande i Villa Lante, Finlands Rominstitut. Torsten Steinby har i sin forskning även lyft fram Andersons intresse för birgittinerna inom den hesselbladiska grenen i Rom. I en not hänvisar Steinby till ett brev av Moder Elisabeth till Anderson, där hon tackar för en donation på 2 000 lire sommaren 1931 i samband med hans besök i huset vid Piazza Farnese. Ett annat brev har sänts 1934, där hon bad om pengar för upprättandet av ett hus i Vadstena. En förfrågan om en donation fick Anderson även 1939, nu angående inredning för kapitalsalen i Vadstena och Steinby antar att Anderson eventuellt hjälpt Elisabeth Hesselblad redan förut. År 1926 publicerade pseudonymen Valentinus i *Hufvudstadsbladet* en artikel, som enligt Steinby antagligen var skriven av Sven Sorthan enligt Andersons anvisningar. Moder Elisabeth aspirerade på Casa di Santa Brigida, som innehades av karmeliterna. Hennes egen orden i Rom var förlagd till Via delle Isole 34. Köpet omfattade tre miljoner lire och endast

⁹⁸⁴ Karttunen 1914; Bildt 1902; Ahl 2005b.

⁹⁸⁵ Personligt meddelande av Elise Garritzén, 21.4.2009.

⁹⁸⁶ Salo 1997, 18.

⁹⁸⁷ Salo 1997, 21.

⁹⁸⁸ Salo 1997, 30.

⁹⁸⁹ Salo 1997, 36-38; Vuorela 1989, 111, 117-118.

⁹⁹⁰ Se t.ex. HBL 10.4.2000; Fogelqvist 2000, 266; Wahlström 1922, 30-34.

⁹⁹¹ Kilström 1991, 56-57; af Johnick Östborn 1999.

⁹⁹² Werner 1996, 449. Ett brev av Lydia Wahlström från 1926 finns även i Andersons arkiv. Se brev av L. Wahlström till A. Anderson 16.3.1926, mapp 47, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

⁹⁹³ Sander Olsen 2003, 389-390; Nynäs 2006.

två tredje delar hade skrapats ihop. Steinby kastar fram ett antagande att Anderson kanske bidrog till summan. År 1931 donerade han nämligen 2 000 lire till reparationer av huset.⁹⁹⁴ Eller är artikeln skriven av Anderson? Amos Anderson hette Valentin i andra namn (dvs. Amos Valentin Anderson) och texten återfinns som koncept i hans arkiv.⁹⁹⁵ I denna avhandling utgås från att texten är skriven av Anderson själv. Att han bidrog till köpet av Casa di Santa Brigida kanske inte förefaller så främmande i detta avseende.

År 1931 hade Anderson och Finnberg uppenbarligen besökt Casa di Santa Brigida under sin bilresa till Europa. De hade inte träffat Hesselblad, men en nunna förevisade dem huset och de "...hade förmånen att för första gången i vårt liv få inträda i Heliga Birgittas dödsrum och se det läger, på vilket hon utandats sin sista suck", skrev Finnberg till Mary von Rosen. Han tyckte byggnaden dock verkade vara i dåligt skick, men beundrade stort Hesselblads nit att ställa allt i ordning.⁹⁹⁶

I artikeln i *Hufvudstadsbladet* strax efter tiden för Birgittas dödsdag kan man skönja intryck som låg i tiden, då den hesselbladska ordensgrenen var etablerad, men inte ännu innehade Casa di Santa Brigida. I helsidesartikeln den 25 juli 1926 ses sex bilder angående moder Elisabeth, nunnorna, Via delle Isole (deras enda dåvarande residens i Rom, se fig. 65) och Casa di Santa Birgida (fig. 66). I artikeln hänvisas till vespern i Nådendal, som hade firats, och att Birgitta även firades annorstädes: "... ännu i utlandet existerar kloster av sancta Birgittas orden, varest den nordiska sierskans andliga döttrar samlad till högtidlig mässa kring samma stora minne." Artikeln fortsätter med att presentera ordensgrenarna: "För ca 20 år sedan uppstod emellertid en ny gren av birgittinerorden, grundad av en kvinna, vilken utgått från samma land och samma folk som Birgitta." För artikelns huvudperson är de facto Elisabeth Hesselblad, artikelns rubrik lyder så: "Birgittinerorden i ny gestalt. Moder Elisabeths gärning". Enligt artikeln fick Elisabeth Hesselblad år 1905 "...påven Pius X:s välsignelse och år 1911 kommo de tre första noviserna från England." År 1926 var nunneskaran vid Via delle Isole ca 20.⁹⁹⁷

"Efter sin ankomst från Amerika till Rom bodde moder Elisabeth i det hus vilket en gång varit Birgittas hem under hennes vistelse i den eviga staden", påpekas även i artikeln. Under Birgittas tid låg huset avlägset och "...utgjorde en lugn, säker och välförvarad tillflyktsort för den, som ville leva skild från världen": "Tiden gick och huset fick genomgå en mängd skiftande öden." Artikeln nämner därefter bl.a. karmeliternas restaurationsåtgärder 1892–1894, men: "Träda vi in genom porten till den nordiska sierskans lilla, stämningsfulla tempel, fästas våra blickar först vid Peder Månssons inskription ovanom portvalvet..." En mycket deskriptiv sektion följer, varmed läsaren tas fram till altaret med sina fladdrande ljus. Texten fortsätter: "Djupt gripen lämnar man den nordiska sierskans hus, Birgitta, vars dådrika liv fann sin avslutning på denna plats."⁹⁹⁸ Artikeln vilar på sin tyngd av moder Elisabeth:

Det faller naturligt, att den nya orden skulle få sitt hem i Birgittas gamla hus. Strävandena för detta ha gjorts men tills vidare utan resultat. [...] Vid mitt besök detta år i det fridsälla hemmat vi den

⁹⁹⁴ Steinby 1978, 374–375.

⁹⁹⁵ Domus Sanctae Birgittae et Monasterium novum constitutum Romae, odat. uppsats på 14 sidor, mapp 94, SL5A 900.1, NB. Helsingfors.

⁹⁹⁶ Brev av J. Finnberg till M. von Rosen 25.7.1931, SSB:s arkiv, UUB, Uppsala.

⁹⁹⁷ HBL 25.7.1926.

⁹⁹⁸ HBL 25.7.1926.

Fig. 65. Birgittinernas (Hesselblads gren) hus i Rom vid Via delle Isole. Hörnet av den röda byggnaden till höger är kansliet, som står till vänster om ingången till klosterkyrkan (vilket faller utanför denna bild).

Foto: E. Abl 2005.

lilla, avsides belägna gatan [Via delle Isole], kunde jag se, med vilken energi och uppoffrande iver moder Elisabeth och hennes döttrar arbetade för sin uppgift.⁹⁹⁹

Artikelskribenten besökte samma dag även Casa di Santa Bridiga, och sammanträffade via tolk men abbedissan för karmeliterna där, men vågade inte tala om att överlåta huset åt birgittinerna: ”Vi ha följt Birgittas anda genom seklerna, vi ha sett den tändas och brinna för att sedan åter flämtande av tidens stormar vara nära att slockna, men vi ha även, och det i vår egen tid, sett den åter flamma upp och brinna full låga...”¹⁰⁰⁰ Ett stort intresse för den fromhet birgittinerna representerar finns tydligt närvarande i texten – man skulle kunna våga säga att det rörde sig om en högkyrklig ”låga”. I varje fall följde Anderson även senare med Hesselblads förehavanden – åtminstone finns ett tidningsurklipp från 1941 bevarat i hans arkiv.¹⁰⁰¹

Summa summarum: Hesselblad är i HBL en levande Birgitta och hennes hus är en levande minnesplats. I sin retorik är det uppenbart att Anderson bekantat sig också med Bildts bok. Återigen är skribenten inne på visionsartade beskrivningar av det han ser.

Anna-Kaisa Tenhunen har analyserat Amos Andersons kontakt till Rom. Hon framhåller att Anderson var en stark person, som inte brydde sig om tidens allmänna åsikter om hans intresse för det katolska – hans verksamhet väckte nämligen kritik hos prästerskapet och orsakade debatt i pressen, men Andersons verksamhet var fruktbar: ”Andersonin aktiivinen kirkollinen vaikuttaminen oli huipussaan 1923–1925, jolloin hän yhtäältä osallistui Suomen katolisen kirkon aseman parantamiseen, ja toisaalta oli osaltaan viemässä luterilaista kirkkoa kohti ekumenian haasteita”.¹⁰⁰² I

⁹⁹⁹ HBL 25.7.1926.

¹⁰⁰⁰ HBL 25.7.1926.

¹⁰⁰¹ Artikeln ”Heliga Birgittas hus i Rom” av AIX i SvD 6.7.1941. Bevarat i SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

¹⁰⁰² ”Andersons aktiva kyrkliga verksamhet stod på toppen 1923–1925, då han å ena sidan deltog i att förbättra Finska katolska kyrkans ställning, och å andra sidan förde den lutherska

Fig. 66. De hesselbladiska
birgittinerna fick Casa di
Santa Brigida i Rom i sin ägo
på 1930-talet på initiativ av
moder Elisabeth.
Foto: E. Abl 2005.

denna avhandling lyfts också en annan synvinkel fram; nämligen den att detta Andersons handlande skulle ha berott på högkyrklighet. Det bör granskas ytterligare, eftersom det kraftigt tangerar Andersons syn på Nådendal och hans verksamhet där.

Det är allmänt känt att Andersons stora insats i Rom sedermera blev Villa Lante. Anderson gjorde en miljondonation för ett Finlandsinstitut år 1938 och hade ständig kontakt med akademiker inom antikforskningen så som professor Edwin Linkomies, politiskt engagerad och senare minister. På *Institutum Romanum Finlandiae*s grundande möte i Helsingfors 21.10.1938 medverkade Linkomies. Andersons förtrogne Julius Finnberg var sekreterare.¹⁰⁰³

Högkyrklig inspiration

Andersons kapell

Torsten Steinby har i korthet ansett att Anderson inte var påverkad av den så kallade högkyrkligheten, utan snarare fascinerades av den katolska spiritualiteten och riterna – eller de ortodoxa. Därför skulle han ha tackat nej även till inbjudningar från SSB.¹⁰⁰⁴

---

kyrkan mot ekumenikens utmaningar.” Enl. Tenhunen 2004, 126-127.

¹⁰⁰³ Setälä & Suvikumpu 2004, 22, 28-30, 35.

¹⁰⁰⁴ Steinby 1982, 403-407.

Intresset för det birgittinska genomsyrar dock Andersons kulturella aktivitet på 1920-talet. Doktor Jan Lehtola, som undersökt Andersons orgel, har även konstaterat att det rör sig om ett högkyrkligt intresse, eftersom han t.ex. beställde sin hemorgel (till sitt kapell) just via det högkyrkliga kontaktnätet.¹⁰⁰⁵

År 1925 hade som sagt länken till personer inom såväl *Birgittastiftelsen* som inom SSB stärkts, och Finnberg och Anderson gästade Södermanland och Östergötland, även Vadstena, på inbjudan av Andreas Lindblom, en av grundarna av Birgittastiftelsen. Andersons legendskådespel *Vallis Gratiae* från Nådendalsvespern år 1923 hade uppförts i Stockholm samma vår.¹⁰⁰⁶ Steinby har visat att klerikala kretsar i Finland ställde sig negativt till vespertraditionen, men Finnberg och Anderson etablerade trots allt kontakter till Syon Abbey i England och den reformerade birgittinorden i Rom. Anderson besökte som sagt Elisabeth Hesselblad under sina Romresor, även i sällskap av Julius Finnberg.¹⁰⁰⁷

Åren 1925–1926 verkade Anderson som sagt även aktivt för restaureringsarbetet i Åbo domkyrka.¹⁰⁰⁸ Kontakten till Birgittavännerna fortsatte och Anderson samlade tidningsurklipp om Birgitta, birgittinerna osv., eller fick dem tillsända sig, nästan livet ut.

Torsten Steinby anser att Andersons roll i vesprarna i Nådendal på 1920-talet endast var att finansiera och föra propaganda för Julius Finnbergs initiativ,¹⁰⁰⁹ medan Anna-Kaisa Tenhunen anser att Andersons roll var stor och att hans intresse även var religiöst och ekumeniskt – närmast ett intresse för katolicismen. Hans ”kapell” byggt 1925–1926 i hemmet på Georgsgatan 27 har även tolkats som ett intresse för kyrkomusiken eller det katolska. Eller kanske som en statussymbol.¹⁰¹⁰

Synnöve Malmström anser att kapellet kunde vara resultatet av intresset för medeltiden (ett sökande efter ”autenticitet”), av inspiration från Italienresorna eller från herrgårdar Anderson hade besökt. Malmström anser att man borde betrakta Anderson som en ”renässansfurste” i sitt mecenatskap men även varma engagemang för olika kulturella evenemang och institutioner. Kapellet hade under Andersons tid en inredning med konst i barock stil och det mariologiska är mycket framträdande. Rummet använde han senare som arbetsrum. I det nuvarande ”kapellet” är inredningen gjord efter Andersons död och den går i renässansstil.¹⁰¹¹ Kapellet var enklare i sin utformning än vad det sedermera var eller numera är (se fig. 67). Vurmen för det moderliga, det feminina, verkar även ha varit närvarande hos Anderson i detta medeltidsintresse och intresset för mystik. Det kan ses stå i kontrast till den hårda, militanta medeltidsvurm som samtidigt rådde bland högerorienterade historieintresserade. Under perioden 1925–1926 var Anderson också som mest engagerad i ”Birgittavännernas” krets. Detta föranleder definitivt ett antagande att ”kapellet” kan ha birgittinsk, och därigenom högkyrklig, anknytning.

Altaret i Andersons kapell omgavs av en tavla föreställande sankt Henrik (på höger sida, från altaret sett) och en annan tavla föreställande Madonnan (denna hänger numera på Söderlångvik, se fig. 68), vilket är tydligt synligt på ett odaterat (1920-talet)

¹⁰⁰⁵ Lehtola 2009; HBL 9.9.2009.

¹⁰⁰⁶ Steinby 1978, 365–366.

¹⁰⁰⁷ Steinby 1978, 369.

¹⁰⁰⁸ Tenhunen 2004, 117–118.

¹⁰⁰⁹ Steinby 1978, 356.

¹⁰¹⁰ Tenhunen 2004, 23–25, 66, 107–129.

¹⁰¹¹ Personligt meddelande av Synnöve Malmström, 10.5.2009.

Fig. 67. Kapellet på Georgsgatan 27, i Andersons hem i Helsingfors som numera är museum, fotograferat år 2009. Foto: E. Abl-Waris 2009.

julkort som Anderson låtit trycka upp med texten ”Dona nobis pacem” som tillägg (fig. 69). Vid altaret, i vars centrum finns glasmålningen med jungfru Maria, hänger även ett ljus med en evig låga, helt i enlighet med de högkyrkliga idealen, som fanns närvarande exempelvis i Rockelstad.

Inom den birgittinska fromheten är den mariologiska mystiken i huvudrollen. Detta är därför även ett viktigt drag inom den så kallade högkyrkligheten. Ett ”kapell” – inspirerat av högkyrklig, birgittinsk fromhet – byggdes som sagt även i Rockelstad,¹⁰¹² Mary och Eric von Rosens slott (von Rosens tillhörde ju de drivande krafterna i SSB),¹⁰¹³ som Anderson besökte under sin resa på 1920-talet.¹⁰¹⁴

Anderson hade även kontakt med andra Birgittaentusiaster, så som historikern Lydia Wahlström. Hon sände honom sin bok *Bland nutida jesuiter och hugenotter* år 1926. I boken behandlas särskilt Elisabeth Hesselblad med mera.¹⁰¹⁵ I bokhyllan på Söderlångvik finns även Wahlströms bok *Katolskt och protestantiskt i medeltid och nutid* från 1919. Andra birgittinska klassiker som återfinns på Söderlångvik är exempelvis Höjers bok om Vadstena kloster från 1905, von Heidenstams roman om Birgitta från år 1901 och Stolpes bok om Vadstena från år 1949. Även Emilia Fogelklous Birgittabiografi från 1918 finns som ett exemplar av upplagan från år 1955. Eila Pennanens

¹⁰¹² Se Rockelstad på webben, <http://www.rockelstad.se/historia/arkitektur.asp> och http://www.rockelstad.se/bilder/hist_kapell_stor.jpg, senast sedd 10.5.2009.

¹⁰¹³ Malmberg 1929, 11-12; Kilstöm 1990, 143-147. Kilstöm anser även att von Rosens hyste ekumeniska empatier. Se Kilstöm 1990, 147.

¹⁰¹⁴ Steinby 1978, 365.

¹⁰¹⁵ Brev av Lydia Wahlström 16.3.1926, mapp 47, SLSA 900.1, NB, Helsingfors; Wahlström 1922. Det är alltså uppenbart att han även kan ha läst denna bok och beskrivning före sin resa till Rom år 1926.

Fig. 68. Madonnabilden, som hängde på höger sida om altaret i Andersons kapell, hänger numera i andra våningen på Söderlångvik gård, som ägdes av Anderson. Foto: E. Ahl-Waris 2009.

Fig. 69. Odaterat julkort, "Giv oss frid", tryckt av Anderson, trol. 1920-talet. Vyn föreställer altaret i Andersons kapell på Georgsgatan 27 (Helsingfors). Till höger om altaret ses en madonnabild och till vänster en bild som föreställer Sankt Henrik, Finlands nationalbelgon. Reproduktion av kort ur Yrjö Hirns arkiv, Coll. 75:80, Finlands nationalbibliotek.

Fig. 70. Heliga Birgitta med sin man Ulf på pilgrimsfärd till Santiago de Compostela. Tysk litografi från 1600-talet. Tillhört Anderson, Söderlångvik. Foto: E. Ahl-Waris 2009.

Birgittaroman på finska (1954) finns i svensk översättning från år 1957.¹⁰¹⁶

Anderson innehade även åtminstone en bild av Birgitta, som numera finns på Söderlångvik (fig. 70). Bilden är en tysk litografi från 1600-talet och föreställer Birgitta med sin man Ulf på väg till Santiago de Compostela på pilgrimsfärd. Ett exemplar av samma stentryck finns även i samlingarna i Finlands nationalmuseum.¹⁰¹⁷

Kontakten till von Rosens

Brevväxlingen med von Rosens pågick under en lång period av såväl Finnbergs som Andersons liv. Man kunde ytterligare alltså framhålla Andersons och Finnbergs kontakter till SSB och en uppenbar högkyrklig inspiration,¹⁰¹⁸ eller kontakten till bland andra professor Andreas Lindblom och ärkebiskop Nathan Söderblom – som deltagit i Birgittaentusiasternas första sammankomst i Vadstena 1916 och var aktiva inom *Birgittastiftelsen*. Söderblom ville inte vara medlem i SSB, men arbetade varmt för ekumeniken.¹⁰¹⁹

Mary von Rosen tackade varmt för *Vallis gratiae*, som Anderson uppenbart sände

¹⁰¹⁶ Wahlström 1919; Höjer 1905; von Heidenstam 1901; Stolpe 1949; Fogelklou 1955; Penanen 1957.

¹⁰¹⁷ I serien ingår ett totalt stentryck med scener ur Birgittas liv. KM 49, Wadströmska samlingen, Museiverkets bildarkiv (Finlands nationalmuseum), MV, Helsingfors.

¹⁰¹⁸ Brev av J. Finnberg till M. von Rosen, 1926-1943, SSB, UU, Uppsala; Brev och telegram av M. von Rosen till A. Anderson, 1924-1952, mapp37, SLA 900.1, NB, Helsingfors. I någon mån bör man påpeka att telefonen även kom att bli mer viktigt som kommunikationsmedel, varför kanske brevskrivandet avtog. Personligt meddelande av Synnöve Malmström 10.5.2009.

¹⁰¹⁹ Kilström 1990, 69-74; ang. kontakterna se t.ex. Steinby 1978, 365; Tenhunen 2004, 91-107.

henne, i april 1924. I brevet framkommer även paret von Rosens högervidna åsikter, som såg gemensamma intressen i Sverige och Finland eftersom den ”röda faran” lurade i närheten.¹⁰²⁰ I ett telegram från SSB i oktober 1926 hälsas ”...den man som trofast och kraftigt arbetat för Birgittaminnet i Finland och Sverige. Vi glädja oss alla åt gemenskapen i tanke och bön”.¹⁰²¹ Till detta konvent hade Finnberg och Anderson inbjudits som noviser och man önskade att de kunde grunda ett dotterkonvent i Finland. ”Vi känna Edra starka intressen, både för vår H. Moder Birgittas minne och för andaktslivets höjande i allmänhet och tro därför, att bandet mellan Wadstena och Nådendal åter må sammanknytas med stark och helig kraft”, skrev Sigrid Hult.¹⁰²² I en brevkopia till Sigrid Hult skriver Anderson att han var smickrad av förslaget

...om bildande av ett systerkonvent av Eder heliga orden i Nådendal. Jag har känt mig lycklig och rörd såväl över Eder skriftelse som utdraget ur protokollet som förts vid Societas sanctae Birgittae kapitel i Vadstena klosterkyrkas sakristia den 22 juni 1925. Jag har träff i förbindelse med Lektor Finnberg och jämväl sammanträffat med honom för att kunna i lugn och ro diskutera denna sak. Härvid ha de största svårigheter yppat sig att finna någon clerk i Finlands kyrka, som skulle kunna anses vara ägnad att tillsammans med oss genomföra denna sak. På denna grund och då f.n. en synnerligen häftig nationalistisk strömning går över Finland, ha vi stannat i tvivelsmål huruvida ögonblicket nu vore lyckligt valt.¹⁰²³

Det är alltså inte Andersons personliga engagemang han här antyder vara ivägen för ett engagemang inom den högkyrkliga rörelsen, utan närmast de antikatolska stämningarna etc. i landet. Brevet avslutades med att han sade sig sammanträffa snart med Finnberg i Nådendal och då kunna diskutera om vem den tredje personen kunde vara. Och han tackade än en gång för hedern att bli kallad av SSB.¹⁰²⁴ I Sverige riktades liknande kritik mot högkyrkligheten, men det framhävdes att till exempel att ”Birgittarörelsen snarare [verkade] mot än för katolicismen”.¹⁰²⁵ Samtidigt besökte alltså Elisabeth Hesselblad Sverige, eftersom hon etablerat ett ”vilohem” (läs kloster) i Djursholm år 1923. Hesselblads agenda har påståtts ha varit ekumenisk, men detta var troligen inte fallet: hon var intresserad av att stärka katolicismens ställning i sitt forna hemland.¹⁰²⁶ Även hennes agenda verkar med andra ord ha varit nationell på sätt och vis.

I Julius Finnbergs brev till Mary von Rosen framträder även en starkt engagerad man, som aktivt verkade för Birgitta- och Nådendalsminnet. År 1926 fick Finnberg Moder Birgittas bön i gåva av Mary von Rosen, varpå han skrev att han ämnade be

¹⁰²⁰ Brev av M. von Rosen till A. Anderson 23.4.1924, mapp37, SLSA 900.1, NB, Helsingfors. Jfr Nilsson 2000, 80-81.

¹⁰²¹ Brev av SSB/E. von Rosen till A. Anderson 8.10.1926, mapp 37, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰²² Brev av S. Hult till A. Anderson ”6te Dagen efter de vita klädernas söndag” 1926 [?], mapp 20, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰²³ Brevkopia av A. Anderson till S. Hult 11.5.1926, mapp 20, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰²⁴ Brevkopia av A. Anderson till S. Hult 11.5.1926, mapp 20, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰²⁵ SvD 26.7.1924.

¹⁰²⁶ Se t.ex. SvD 24.7.1924; af Johnick Östborn 2005.

den varje fredag vid Completorium (dvs. kvällsbönen) och i sin skola varje tisdag för hundratals elever. I oktober 1926 ämnade Finnberg frambära denna bön på Birgittadagen vid altaret i Nådendal, men visste inte ännu ifall det var möjligt, eftersom han kände sig sjuklig. Men bönen skulle bäras nästan som en relik: ”Och denna skatt, denna bön vill jag bära på mig i en inramning med samma inskrift som i den Birgittamedalj jag förvarar även såsom ett kärt minne från Rom: ”Vulnera Christi merita mea!””¹⁰²⁷ Även andra relikier var viktiga för Finnberg, nämligen ”...den i den eviga staden primsignade heliga gröna kvisten medförande med sig en direkt välsignelse av vår Kära Moder Birgitta, då den fått hvila en stund vid hennes heliga relik, - för mig dubbelt dyrbar genom sitt vackra omhölje, det heliga ”skrin”, vari den var innesluten.” Hösten 1926 fann Finnberg även Pietåmålningen i Nådendal, vars restaurering han började arbeta för, underrättade han även von Rosen.¹⁰²⁸

År 1927 uttryckte Finnberg sin glädje åt Mary von Rosen över möjligheterna att eventuellt grunda ett systerkonvent av SSB i Finland: ”Och huru många gånger hava vi icke haft långa rådplågningar om denna sak med min vän dir. Anderson”. Men kanske tiden inte var inne för grundandet på grund av de katolskfientliga åsikterna som rådde: ”...just nu är antagonismen emot och rädslan för allt vad katolicismen heter, ja även för allt som kan ha ett, kanske så ringa sken av Katolska intressen i vårt land mycket häftigt. Man har till och med redan offentligen angripit våra Birgitta-Vesprar i Nådendal”, skrev han. Det var uppenbart svårt att finna en teolog som kunde vara confessor. Man var också orolig över att Yngre Brilioth, professor vid Åbo Akademi, var medlem av SSB och att detta eventuellt kunde bli känt och attackerat. I detta brev kallar Finnberg sig och Anderson för ”vår heliga Ordens enda noviser i Finland” och ber om att få förlänga novisiatet på grund av omständigheterna.¹⁰²⁹ Uppenbarligen ägde Finnberg ett eget altare också, där han åtminstone år 1927 hade ämnat tända ljus ”...på vår moder Birgittas dödsdag den 23 instundande juli”, skrev han till Mary von Rosen.¹⁰³⁰

I ett brev till Anderson skriver Finnberg om Eric von Rosens besök i Finland. Anderson hade varit utomlands under detta besök, men Finnberg rapporterar att de gjorde en utfärd till olika kyrkor, från S:t Karins via Reso och Masku till Nousis, där Sankt Henriks kenotafium noga studerades:

Vår gäst [von Rosen] lade t.o.m. sina ringar in i Kenotafiets öppning för att så bliva delaktig av St. Henriks välsignelse. Åtskilliga fotografier togos såväl inne som ute. – Härifrån ilade vi till Vallis Gratiae i vars kyrka brinnande ljus och blommor på altaret emot-togo oss. [...] I Nådendal to han i kyrkan flera gånger mig i hand framför gamla altaret och uppmanade mig att framföra till Dig hans vördsammaste tack för allt vad Du gjort för Vallis Gratiaes fornminnen och framför allt för bevarandet av det härliga och dyrbara altarskåpet, vilket utan sin nuvarande prydliga underbyggnad helt säkert skulle vara en borttrasad skräpgömma.¹⁰³¹

I ett kort till Anderson i mars 1930 skriver Mary von Rosen följande: ”Om vår gode

¹⁰²⁷ Brev av J. Finnberg till M. von Rosen 3.10.1926, SSB:s arkiv, UUB, Uppsala.

¹⁰²⁸ Brev av J. Finnberg till M. von Rosen, 31.10.1926, SSB:s arkiv, UUB, Uppsala.

¹⁰²⁹ Brev av J. Finnberg till M. von Rosen 25.10.1927, SSB:s arkiv, UUB, Uppsala

¹⁰³⁰ Brev av J. Finnberg till M. von Rosen 3.6.1927, SSB:s arkiv, UUB, Uppsala.

¹⁰³¹ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 9.5.1930, mapp 12, SLA 900.1, NB, Helsingfors.

Novis af S.S.B. tillsammans med bröder o systrar de återstående fredagarna i fastan ville bedja närslutna i bön för det lidande ryska folket, skulle det innerligt glädja o stärka äfven syster Superior af societas S:ae Birgittae.”¹⁰³² I sitt svar tackade Anderson för kortet och bönen för ryssarna. Han ämnade gå och åhöra Eric von Rosens föredrag i Helsingfors och önskade få samtala med honom ”... i frågor av gemensamt intresse”,¹⁰³³ antagligen antikommunism.

Anderson och Finnberg hade inte haft möjlighet att sammanträffa med von Rosens vid deras besök i Finland föregående sommar, 1929. Att de inte fått ”..ledsaga Eder på de gemensamma, dyrbara minnenas mark i Åbo domkyrka och i synnerhet i Vallis Gratiae var för oss en mycket stor besvikelse”. Det var meningen att de skulle ha deltagit i konventet i Vadstena i juli, men var tvungna att avstå p.g.a. ett dödsfall i Andersons närhet. Men Finnberg är hoppfull trots allt: ”...ingen vägra mig att i nattens tysta timmar, vid tiden för nocturnum, tända mina ljus inför Krucifixet och läsa den vackra bönen av vår Moder, som Grevinnan en gång haft vänligheten att skriva och tillsända mig”. Han erinrade sig även alltings inspirationskälla: hans deltagande i Vespem i Vadstena 1920.¹⁰³⁴

Andersons och Finnbergs intresse för det birgittinska sammanhänge också med en syn på Nådendal som ett bildningsideal och litterärt arv, men åtminstone Finnbergs brev genomsyras också av djup religiositet. Andersons syn verkar även ha haft politiska drag. Kontakten mellan SSB, Anderson och Finnberg bestod. År 1929 verkar Finnberg och Anderson ha varit på väg till konventet i Vadstena, men alltså avbokad i sista stund.¹⁰³⁵ Via Finnberg fick också Anderson ett brev av Sigrid Hult från SSB, där herrarna år 1939 inbjöds till 20-årsjubileet av grundandet av kretsen. Kapitelsalen, där SSB:s tideböner förrättades, var dock kal, utan altare etc. – man hade fått lov av Lindblom vid Birgittastiftelsen att använda rummet – så man behövde bidrag till att förverkliga en inredning. Därför bad man även om medel av Anderson.¹⁰³⁶ Hösten 1939 skrev Finnberg till Sigrid Hult en hälsning inför SSB:s 20-årsjubileum. Han kände djup tacksamhet för sina upplevelser och mindes då han ”...vid de härligt glimmande heliga altarljusen på högaltaret i vår moder Birgittas helgedom, fått tända den djupa hänförelsens gnista i min själv för vår kära moder, vilken aldrig skall där slockna trots tidens stormvindar och motgångar”.¹⁰³⁷ Återigen dessa starka sinneupplevelser som en del av kulturarvet, religiositeten, allt.

År 1931 var det definitivt slut med Birgitta-Vesprarna i Nådendal. Finnberg skriver till Mary von Rosen om hur kyrkoherden förbjöd dem att hålla vespem. Misstänksamheten mot ekumeniken och högkyrkligheten hade varit enorm från den finska sidan sett. I ett brev till Curman erinrade sig Finnberg vad de diskuterat år 1925 i förhållande till vad som nu var stämningen i Finland, då Curman

...för mig [Finnberg] framlade Dina vänliga känslor emot oss i

¹⁰³² Kort av Mary von Rosen till A. Anderson 25.3.1930, mapp 37, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰³³ Brevkopia av A. Anderson till M. von Rosen 1.4.1930, mapp 37, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰³⁴ Brev J. Finnberg till M. von Rosen 21.11.1929, SSB:s arkiv, UUB, Uppsala.

¹⁰³⁵ Brev av E. von Rosen till A. Anderson 14.6.1929, 2.7.1929, 14.8.1929, Brevkopior av a. Anderson till E. von Rosen 25.6.1929, 5.8.1929, mapp 37, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰³⁶ Brev av S. Hult till J. Finnberg 3.6.1939, mapp 64, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰³⁷ Brev av J. Finnberg till S. Hult 20.7.1939, SSB:s arkiv, UUB, Uppsala. Även återgivet hos Steinby 1978.

Finland och huru ett samförstånd emellan Nordens folk är nödvändigt, men hurusom man från finskt, såväl kyrkligt som nationellt håll redan då – det var 1925 – icke tillräckligt uppskattar betydelsen av detta samförstånd...¹⁰³⁸

Curmans motiv var alltså inte enbart ”storsvenska”¹⁰³⁹, utan även den nordiska enhetstanken förefaller ha verkat i bakgrunden. Det var väl inte så konstigt att Curman och Lindblom sedan blev aktiva i *Nordens frihet* under vinterkriget.

Men de kunde i varje fall hålla en musikalisk andakt i kyrkan 16.7.1931 tack vare Nordiska historikernas besök.¹⁰⁴⁰ Till deltagarna vid samma kongress talade Anderson uppenbarligen även om de talande stenarna. Anna Maria Tallgren, syster till arkeologen Arne Mikael Tallgren, dotter till Jenny Maria Tallgren (som hade hittat mäsingsljusstaken, KM4601:2), tackade i ett brev till Anderson för kvällen i Nådendal 16.7, där han tydligen även höll tal:

...kyrkan var så underbar i sig själv, musiken och blommorna och ljusen och skymningen... skapade en total stämning som var innerlig och äkta och Ert tal med bärvidd och perspektiv, samt så varmt framsagt som det var, står nog inristat i allas hjärtan. Många svenska deltagare (och deltagarinnor!) bekräftade det följande dag hos oss.¹⁰⁴¹

Anderson var bekant med Arne Mikael Tallgren sedan 1919, då denne bett Anderson bli medlem av Finska fornminnesföreningen. De bad om bistånd för sin verksamhet. Anderson hörsammade detta och blev ständig medlem.¹⁰⁴² På 1920-talet bad man å föreningens vägnar även om stipendium av Anderson för forskning i Kimito, vilken Anderson beviljade. Forskningen utfördes av C. E. Appelgren.¹⁰⁴³

Tallgrens hade varit med om kardinal von Rossums besök år 1923. Anderson skriver i sina minnen, att fru Tallgren till och med inrett ett litet medeltidsmuseum i prästgården. Anderson träffade vid detta besök Anna Maria Tallgren för första gången, eftersom kardinalen gjorde en utflykt till S:t Maries kyrka och prästgården.¹⁰⁴⁴

År 1933 medverkade Anderson också i ett möte mellan Nordens biskopar i Finland. Ett programblad från evenemanget återfinns i Andersons arkiv.¹⁰⁴⁵ I ett koncept, en ”resedagbok” från 28–29.8.1933 över bilfärden från Nådendal till Borgå, framgår att resan var en 1)

...pilgrimsfärd, avsedd att beröra kyrkohistorisk minnesvärda ställen; 2) En turistfärd, för att giva intryck av finsk natur och kultur; 3) En lustfärd, med kaffe-, mat- och vilopausar på

¹⁰³⁸ Brev av J. Finnberg till S. Curman 24.7.1931, Sigurd Curmans arkiv, ATA, Stockholm.

¹⁰³⁹ Jfr Kaljundi 2007.

¹⁰⁴⁰ Brev av J. Finnberg till M. von Rosen 25.7.1931, SSB:s arkiv, UUB, Uppsala.

¹⁰⁴¹ Brev av Anna. M. Tallgren till A. Anderson 18.7.1931, mapp 45, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁴² Brev av Arne M. Tallgren till A. Anderson 18.11.1919; Brevkopia av A. Anderson till Arne M. Tallgren 19.11.1919, mapp 45, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁴³ Brev av Arne M. Tallgren till A. Anderson 27.4.1927, mapp 45, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁴⁴ Anderson 1962, 91-92.

¹⁰⁴⁵ Programblad för mötet mellan Nordens biskopas, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

präst-, herre-, gästgivar- och biskopsgårdar med rikligt tillfälle till broderligt samtal med skämt och allvar i hälsosam och behaglig blandning; samt 4) En propagandafärd, avsedd att väcka lust att komma åter till Finland.¹⁰⁴⁶

I konceptet sågs den stora faran som ”folkets avkristning i olika former”, dvs. dels obemärkt i materialismen och dels genom sekularisering, men också ”..såsom en följd av antikristlig och antikyrlig agitation, för närvarande visserligen avmattad, men med eldhärden i öster i farligt grannskap”.¹⁰⁴⁷ Uppenbarligen upplevdes denna färd till kulturarven på många olika plan samtidigt: man kunde uppleva det som ”pilgrim”, ”turist”, för ros skull, för sällskapets skull och som en ”propaganda” för Finland.

”Propagandan” bet tydligen. Under kriget höll man kontakten från och till. I ett telegram till Anderson från Vadstena 25.7.1941 önskade man ”Frid åt Guds kyrka är kampen värd.”¹⁰⁴⁸ Anderson sände exempelvis i augusti 1944 följande meddelande till Vadstena:

För Generalkapitlets vänlig hälsning frambär jag mitt uppriktigt hjärtliga tack. Jag beklagar djupt, att jag söndagen den 23 juli försummade att sända Generalkapitlet i Vadstena min hälsning, och dock borde den heliga Birgittas liv alldeles särskilt dessa dagar vara ägnat att bringa tröst och lärdom åt en sargad mänsklighet. Med tacksamhet och vemod tänker jag tillbaka på gångna lyckliga dagar då jag hade förmånen att få vistas på det vackra Rockelstad.¹⁰⁴⁹

Som man kan se, avtog inte Andersons intresse för Birgittavännerna, men kontakterna försvagades, kanske på grund av kriget i början av 1940-talet och det politiska läget efter år 1945.

SSB sände en donation på tio kronor hösten 1939 för nödställda reservisters familjer i Nådendal. Finnberg ordnade så att pengarna nådde det ändamål de var ämnade för.¹⁰⁵⁰ Brohuvudet Vadstena upprätthöll å sin sida den historiemedvetet skapade politiska bron över havet mot öst.

Nådendals klosterlämningar tillhörde alltså uppenbarligen de platser som besöktes ett flertal gånger och förevisades för besökare från Sverige. I ett tal i Nådendal i juli 1926 för ”svenska gäster” önskade Anderson alla välkomna till ”fest i Birgittas stad”. Talet inleds med erinring om Åbo slott och domkyrka, men sedan även en reflektion över Nådendal:

Och nu, kära gäster, befinnen i edert [sic] på en ort som för all tid skall bevara minnet av Sveriges och hela Nordens största kvinna
[---] Liket ett brinnande ljus lyser Nådendals kloster [i konst och

¹⁰⁴⁶ En resehandbok för bilfärden Nådendal-Tammerfors-Borgå 28.-29.8.1933 (39 s.), mapp 94, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁴⁷ En resehandbok för bilfärden Nådendal-Tammerfors-Borgå 28.-29.8.1933 (39 s.), mapp 94, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁴⁸ Telegram åt A. Anderson från SSB/von Rosens 25.7.1941, mapp 37, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁴⁹ Brevkopia av A. Anderson till M. von Rosen 4.8.1944, mapp 37, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁵⁰ Brev av J. Finnberg till M. von Rosen 15.5.1940, SSB:s arkiv, UUB, Uppsala.

vetenskap]. [---] Byggnader och föremål ha förstörts men det som byggts för högre ändamål och högre värde står upp på nytt. Så återfinnen I icke, kära gäster, den kulturinstitution till vilken initiativet en gång togs vid Vetterns [sic] strand. Men i finnen en leende ort med... trädgårdar, blommor och lyckliga människor. Och liksom klostret en gång vårdade sjuka och robehövande, giver det nuvarande Vallis Gratiae lugn och hälbräddagörelse.¹⁰⁵¹

Fascinationen för trädgårdens paradisiska lugn och klostrets mytiska minne som en källa för lärdom finns närvarande i Andersons tal – likheten med exempelvis Elmgren kan tydligt skönjas. Kanske även Andersons närmaste uppfattade detta?

I festskriften till Anderson år 1948 av *Hufvudstadsbladets* redaktion, skriver Lisa Geijer om trädgården och hänvisar uttryckligen till Vadstena och Nådendal. Birgitta var en ”svärmisk” kvinna med ”poetiskt snille”, men även ”...hennes stora intresse för trädgård” lyser igenom. Inom hennes orden var trädgården ”...för nunnorna platsen för rekreation och meditation”, speciellt i Nådendal.¹⁰⁵²

Trädgården omgavs av en hög mur som gick parallellt med berg och stora stenar, blott en däld innehöll odlingsbar mark. Men idoga munkar odlade upp marken, planterade träd och buskar, och nunnorna i Vallis gratiae kunde blicka över blomsterängen med nunneört, klosterlilja, akleja, pärlhyacint, snödroppe, pingstlilja och luktviole, alldeles som systrarna i moderklostret Vadstena.¹⁰⁵³

I flera av de bevarade talen och koncepten i Amos Andersons arkiv hänvisas till Nådendal och särskilt Jöns Buddes minne.¹⁰⁵⁴ Ett odaterat tal behandlas även särskilt birgittinerna.¹⁰⁵⁵ Men uppenbarligen sammanhängde detta även med de högkyrkliga kretsarnas birgittinska intresse. Fascinationen och intresset för Budde som symbol kunde, som sagt, ses som en patriotisk ”nostrifiering”.¹⁰⁵⁶

Kontakten till de högkyrkliga kretsarna i Finland

I t.ex. Sven Sorthans brev till Amos Anderson år 1946 framkommer anknytningen till det högkyrkliga ytterligare. Sorthan påpekade att han på 1930-talet som ung präst nästan var ensam i sin övertygelse, men att prästen Bengt Serenius nu även hade engagerat sig – allt detta tack vare, ”...drömmarna, som väcktes till liv i Nådendal åren 1920–1930 icke ha förbleknat. De hålla på att förverkligas inom vår kyrka. [---] Och åren ha lärt mig att den birgittinska grunden håller.”¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵¹ Manuskript till tal i Nådendal i juli 1926 för svenska gäster i Nådendal, mapp 82, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

¹⁰⁵² Geijer 1948, 82–84.

¹⁰⁵³ Geijer 1948, 84.

¹⁰⁵⁴ Manuskript till tal i Nådendal i juli 1926 för svenska gäster i Nådendal, manuskript till tal för svenska modersmållärare 7.8.1930 och manuskript till tal hållet för nordiska historiker i Nådendal 7.8.1931, mapp 82, SLSA 900.2, NB, Helsingfors; Koncept till artikel ”Budskapet från Vallis Gratiae” som publ. i HBL 22.8.1943, mapp 88, SLSA 990.2, NB, Helsingfors.

¹⁰⁵⁵ Odaterat föredrag, manuskript, 8 fol., mapp 84, SLSA 900.2., NB, Helsingfors.

¹⁰⁵⁶ Jfr Engman 2009, 287.

¹⁰⁵⁷ Brev av Sven Sorthan till Amos Anderson 26.8.1946, mapp 41, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

SSB var alltså mycket starkt förankrad i den s.k. högkyrkliga rörelsen i Sverige och Bengt Ingmar Kilström har påpekat att ett första intresse för denna rörelse i Finland var just Andersons och Finnbergs. Sven Sorthan, sonen till Andersons vän i Nådendal, Werner Sorthan, var även en första högkyrkligt inriktad präst i Finland under 1930-talet.¹⁰⁵⁸ I ett antal brev av Sven Sorthan till ”farbror” Amos, framkommer Sorthans högkyrkliga intressen.¹⁰⁵⁹ Sorthan föreslogs som novis i SSB år 1938, men blev aldrig medlem.¹⁰⁶⁰ Kanske orsaken därtill var att han hade kontakt med *Sanct Henriks-kretsen* i Helsingfors, som grundades på 1940-talet.¹⁰⁶¹

I detta sammanhang blir man inte lika konfunderad över Andersons ”katolska intresse” eller hans ”kapell”, trots att han var och förblev lutheran – det kunde ha varit frågan om ett intresse för högkyrklighet. I ett brev från år 1929 skrev Sorthan bl.a.

...en hälsning från det tysta Nådendal. Särskilt bör jag göra detta, då det var genom Farbror, som jag blev uppmärksamgjord på de värden, som doldes i marken i Nådendal. Tack därför! Jag intresserades för dem, jag studerade dem, de blevo mina ideal, och de skola bestämma riktningen av min kommande verksamhet som präst.¹⁰⁶²

Att hedra minnet av Jöns Budde hade även varit starkt för Sorthan – han skrev en artikel om Budde till *Credo* 1928.¹⁰⁶³ Det är värt att observera att de högkyrkliga stämningarna här är starkt knutna till själva Nådendals klosterlämning, ”som doldes i marken”. Nådendals *minneslandskap* eller *minnesplats* var uppenbarligen närvarande för Sorthan likaväl som för Anderson.

Den högkyrkliga rörelsen fick ett fotfäste i Finland först under kriget, då bland annat den så kallade Sanct Henriks-kretsen grundades i Helsingfors. Bakom aktiviteten var bland annat prostén Bengt Serenius (1884–1960), som år 1944 upptogs i SSB, och kyrkoherde Sigtrygg Serenius (1913–1991) i Norra svenska församlingen samt kantor Torsten Stenius. Kretsen kom att utge tidskriften *Sanct Henrik* och så småningom påverka vissa församlingar inom Borgå stift i högkyrklig riktning.¹⁰⁶⁴ I ett brev till Amos Anderson år 1944 önskade Sigtrygg Serenius få stöd för sina strävanden. Tillsammans med kantor Stenius hade de träffat Anderson i januari och Serenius återkom nu med ett förslag:

Sanct Henriks-kretsen r.f. har för avsikt att innevarande jul utge en julpublikation med högkyrklig karaktär ö[ch] som vi hoppas

¹⁰⁵⁸ Kilström 1990, 259-260.

¹⁰⁵⁹ Brev av Sven Sorthan till Amos Anderson 1920-1960, mapp41, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁶⁰ Kilström 1990, 260.

¹⁰⁶¹ Sorthan skrev i deras tidning, se t.ex. Sorthan 1948.

¹⁰⁶² Brev av Sven Sorthan till Amos Anderson 5.10.1929, mapp 41, SLSA 900.1., NB, Helsingfors.

¹⁰⁶³ Sorthan 1928.

¹⁰⁶⁴ Johansson 1973b; Kilström 1990, 259-268. Fil.mag., teol.mag. Mikael Busck-Nielsen har skrivit avhandling pro gradu i praktiskt teologi vid Åbo Akademi om den högkyrkliga rörelsen i Finland och har behandlat dylika kretsars verksamhet närmare. De det gäller den högkyrkliga kretsen S:t Mikael's Brödraskap, som verkade vid Olaus Petri församling från 1945 till 1969 i Helsingfors med Torsten Stenius som en av de bärande gestalterna. Personligt meddelande av Mikael Busck-Nielsen 10.5.2009; se även Busck-Nielsen 2009.

värdig ö[ch] stilren utsmyckning, ö[ch] har jag fått i uppdrag att vända mig till Eder med en vördsam anhållan om, att Ni godhetsfullt ville ställa Er eminenta penna till vårt förfogande för nämnda publikation.¹⁰⁶⁵

Serenius fortsatte:

...förvissad om, att just Eder kyrkosyn med dess höga uppskattning av det rika medeltida arvet både beträffande fromhetsliv ö[ch] liturgie står i sådan samklang med Kretsens egen uppfattning, att ett bidrag av Eder penna skulle vara oss mycket värdefullt.¹⁰⁶⁶

Inget svar av Anderson är bevarat, men hans nära förtrogna, Sven Sorthan, skrev som sagt sedermera till kretsens tidskrift.¹⁰⁶⁷ Det kan hända att det var på Andersons initiativ, i likhet med tidigare artiklar Anderson givit Sorthan anvisningar om. Det förblir dock okänt.

Kanske Anderson inte efter 1920-talets konflikter ville ta ställning och delta lika öppet i de högkyrkliga kretsarnas verksamhet? Sven Sorthan fick kanske göra det i hans ställe, som sagt exempelvis gällande intresset att skriva till Sanct Henriks-kretsens tidning. Kontakten till von Rosens upprätthölls dock under 1940-talet och åtminstone till början av 1950-talet. I ett brev skriver Anderson till Mary von Rosen och tackar för att hon sände Anderson kretsens julbok *Den signade dag*, där han särskilt uppskattat hennes uppsats.¹⁰⁶⁸

För Finnberg var minnet av birgittinerna allestädes närvarande. Våren 1923 köpte Finnberg en villa på Luonnonmaa utanför Nådendal genom att få lån och borgen av Anderson. ”För att i minne återkalla Vallis Gratiae ursprungliga ort hava vi tänkt åt villan det vackra namnet ”Karinkylä”, skrev Finnberg åt Anderson. Villan namngavs efter den första ort klostret ansetts varit beläget på under medeltiden.¹⁰⁶⁹ Det är dock uppenbart att birgittinerintresset även var en form av historiebruk, en form av romantisk medeltidsvurm, och inte enbart ett religiöst intresse. Det är dock motiverat att se att den medeltidsvurmande och den religiösa synvinkeln smälter ihop i detta avseende – särskilt hos Finnberg. Finnberg och pseudonymen ”Kanonikus” skrev många texter till tidningen Nådendal på 1920-talet, om klosterminnet och Jöns Budde, Magnus Tavast, Birgitta osv.¹⁰⁷⁰ I augusti 1926 skrivs om Magnus II Tavast och att Birgittaminnet bör få upprättelse:

I våra dagar försöker man gottgöra vad tidigare generationer ha brutit, och den återuppväckta traditionen förbinder oss åter, om

¹⁰⁶⁵ Brev av S. Serenius till A. Anderson ”1362/2 den 6 v. 17 D.” [?] 1944, mapp 40, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁶⁶ Brev av S. Serenius till A. Anderson ”1362/2 den 6 v. 17 D.” [?] 1944, mapp 40, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁶⁷ Johansson 1973b; t.ex. Sorthan 1948; Sorthan 1952.

¹⁰⁶⁸ Brevkopia av A. Anderson till M. von Rosen 12.2.1946, mapp 37, SLSA 900.1, NB, Helsingfors. Jag har inte kunnat finna denna uppsats, men Mary von Rosen hade skrivit till Henriks-kretsens tidskrift *Sanct Henrik*. Se von Rosen 1943.

¹⁰⁶⁹ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 28.5.1923, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors. Se även bilaga I.

¹⁰⁷⁰ T.ex. *Nådendal* 19.7.1925, 26.7.1925, 2.8.1925, 25.7.1926, 27.6.1926, 1.7.1926, 8.8.1926.

än bristfälligt, med våra fäders medeltid, med vårt lands stora
tid. Birgittas minne har waknat, och Jöns Buddes sten år kloster-
ruinerna talar om det heliga liv, som såg dagen i birgittinerklo-
stret å Ailos udde.¹⁰⁷¹

I *Nådendal* 2.8.1925 publicerades en anonym dikt, som också återfinns som konsept
i Andersons arkiv ”Med varmt tack för böckerna”. Dikten har en stark likhet med
Andersons ”vision”:

Åtta slagen långsamt ljuda
Ifrån kyrkouret ned.
Det är som de skulle bjuda
Åt war mänska ro och fred.

Man lyssnar sen till psalm, som spelas
Uti sommarkvällen skön.
In i kyrkan will jag gå.
Öppna dörren, gå längs gången,
Ensam will jag wara då.

Livet glömmar jag här inne
Här är frid och här är ro.
Underbart, så känns mitt sinne
Helgedom, du skapar tro.¹⁰⁷²

Dikten fortsätter med att betraktaren ser nunnorna skrida fram och sjunga och alla
ber till Guds moder. Sången tystnar och visionen glider undan. Författaren önskar sig
kunna bli katolik. Dikten avslutas:

Är det verklighet eller drömmar
Att swara därpå jag ej förstår –
Skymningen genom rutan strömmar
Ut i natten jag ensam går.¹⁰⁷³

Klosterlämningarna som fornminne i *Nådendal* och den fromhet de representerade
inverkade uppenbarligen starkt på synvinklarna för bland andra Sorthan och Finn-
berg, sannolikt även för Anderson. Finnberg införde en s.k. ”vesper-fanfar” år 1924,
som spelas från kyrkans torn.¹⁰⁷⁴ Finnberg skrev i *Turun Sanomat* att det var hans min-
ne från studieåret i Halle 1907. I Finland ville han införa denna vackra tradition och
lyckades sommaren 1924 på en plats, som verkade mest lämplig för ändamålet, dvs.
i *Nådendal* – den idylliska klosterstaden.¹⁰⁷⁵ Denna fortlever ännu på 2000-talet och
som Finnbergs *invented tradition* har det även gjort att *Nådendals församlings digitala*
tidning (grundad 2006) även heter ”Vesper”¹⁰⁷⁶ – en ytterligare utkristallisering av

¹⁰⁷¹ ”Kanonikus” i *Nådendal* 8.8.1926.

¹⁰⁷² *Nådendal* 2.8.1925; Konsept (2 sidor), SLSA 900.2, mapp *Nådendal*, NB, Helsingfors.

¹⁰⁷³ *Nådendal* 2.8.1925; Konsept (2 sidor), SLSA 900.2, mapp *Nådendal*, NB, Helsingfors.

¹⁰⁷⁴ T.ex. Steinby 1978, 369-370; Heino 1983, 144.

¹⁰⁷⁵ TS 19.7.1942.

¹⁰⁷⁶ Se *Vesper. Naantalin seurakuntalehti* 2/2006, http://www.naantalinseurakunta.fi/files/Naantalin_SRK/pdf/korjattu-vesper.pdf, läst 29.3.2009; Personligt meddelande av informa-
tör Margit Virkkala till Eva Ahl-Waris 25.3.2009 (e-post).

Fig. 71. Andersons *ex libris* med Kimito medeltida kyrka som symbol: "Amos Anderson Chimitoensis" – låter som en av texterna på de minnesstenar för medeltida gestalter han deltog i att resa. Foto: E. Ahl-Waris 2009.

aktivitet, som hedrar klosterminnet. Och klockan och dess klang är starka symboler för detta. Å andra sidan kunde strävan mot och influens av ekumeniken inom kyrkan under början av 2000-talet även gjort sitt för att tidningen skulle få det namn den fick: ord som "vesper" och "mässa" brukas allmänt inom den lutherska kyrkan i Finland.

Det kollektiva kristna minnet "...adapts its recollections of the details of Christ's life and of the places where they occurred to the contemporary exigencies of Christianity, to its needs and aspirations."¹⁰⁷⁷ Intresset – historiskt och nationellt förankrad kollektiv identifikation med religiösa inslag? – för Nådendals forna kloster kanske även återspeglas i aktörernas strävan att betona just autenticiteten i platsen, exempelvis genom historiebruk och monumentresningar där.¹⁰⁷⁸ Då det är frågan om Nådendal är motivet även starkt religiöst förankrat vilket även föranlett ett visst kyrkligt intresse, åtminstone under 1900-talet. Även kyrkorna i Finland har deltagit i att konstruera nationell identitet exempelvis genom informationsspridning.¹⁰⁷⁹ Själva byggnaderna eller byggnadsresterna har uppenbart verkat som symboler i detta bygge.¹⁰⁸⁰ Kyrkobyggnaden i Andersons hemsocken restaurerades delvis på hans bekostnad år 1922 och användes av honom som *ex libris* (fig. 71).

Det är också allmänt känt att Anderson medverkade även till att grunda Åbo

¹⁰⁷⁷ Halbwachs 1992, 234.

¹⁰⁷⁸ Både det historiska och religiösa Birgittaintresset kulminerar i Vadstena. I Finland kulminerar det i Nådendal. Ett intressant undantag innebar arrangerandet av en vesperandakt i Helsingfors år 1923.

¹⁰⁷⁹ Ihalainen 2006, 173.

¹⁰⁸⁰ Jfr Valkeapää 2000.

Akademi. Kyrkohistorikern Yngve Brilioth (1891–1959), som hade behandlat bl.a. Birgitta och birgittinerna i många av sina verk,¹⁰⁸¹ var uppenbarligen en nära bekant till Anderson och professor vid Akademien på 1920-talet. Brilioth var även högkyrklig, vilket kunde ses i de tidigare nämnda breven som växlades mellan Anderson och Brilioth gällande Sven Sorthan.¹⁰⁸² Kontakten till Brilioth kan även ytterligare förstärka argumentet om Andersons högkyrklighet.

V.2. Intresset på 1930-talet: arkeologiskt intresse och monumentresningar

Ora pro nobis

För att bevara minnet av birgittinerna i Nådendal, grundades även *Vallis Gratiae-yhdistys* år 1928. Föreningen var mycket aktiv och fick genast en mängd medlemmar (under sitt första år redan 48 egentliga och 58 årsmedlemmar).¹⁰⁸³ Föreningen såg bland annat till att fästa en minnesplakett för Magnus II Tavast ovanför ingången till s.k. Niemis hus år 1933.¹⁰⁸⁴ Uppkomsten av föreningen kan ses i förhållande till att liknande föreningar även grundats i Vadstena (*Birgittastiftelsen* 1920) och Pirita (*Sällskapet för Piritas försörjande* 1925) med liknande mål: att bevara minnen efter birgittinerna, men även att stärka en lokal identitet.¹⁰⁸⁵

Året 1931 är återigen ett synnerligen aktivt år med avseende på intresset för birgittinerna i Nådendal, trots att man förbjöd att anordna vesprarna (efter en häftig antikatsk debatt i den lutherska pressen),¹⁰⁸⁶ men samma år rönte Andersons legendspel dock framgång i Wien.¹⁰⁸⁷ Birgittaminnet hedrades också i Nådendal av *Vallis Gratiae-yhdistys*, som där reste en minnessten för birgittinernunnorna. Stenen är försedd med konventets sigill och bönen till Jungfru Maria, ”Ora pro nobis” (bed för oss). Anderson och Finnberg besökte stenen uppenbarligen år 1932, eftersom fotografier från tillfället finns i Andersons arkiv.¹⁰⁸⁸ Som sagt fanns även ett antikvariskt intresse att forska i lämningarna.

I Nådendal hade intresset för en förening, med ”hembygdsanda” (jfr. tanken med *Den Goda hembygden*), infunnit sig på 1920-talet, influerad vespern och Buddes min-

¹⁰⁸¹ Brilioth hade varit elev för historieprofessorn Harald Hjärne i Uppsala och också inspirerats av Nathan Söderblom – denne var dessutom hans svärfar. Brilioth har i likhet med sina inspirationskällor benämnts ”kulturkonservativ” och ekumeniskt inriktad. Brilioth var professor i kyrkohistoria vid Åbo Akademi åren 1925 till 1928. Därefter blev han professor i praktisk teologi och kyrkorätt i Lund till år 1937, då han utnämndes till biskop i Växjö. År 1950 utnämndes han till ärkebiskop. Enl. Bexell 1999, 41-45, 49, 52; Brohed 2000, 119-121.

¹⁰⁸² Brilioth fruktade att Sorthan skulle konvertera till katolicismen, eftersom denna hade flitigt umgåtts med prästen von Cristierson. Enl. brev av Y. Brilioth till A. Anderson 1.3.1928, mapp 5, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁸³ *Naantalia...* 1978, 10.

¹⁰⁸⁴ Finnberg 1937, 6-7; Finnberg 1943, 116-117; *Naantalia...* 1978, 12. Se fig. 72.

¹⁰⁸⁵ Mer härom, se t.ex. Ahl 2007; Kaljundi 2007.

¹⁰⁸⁶ T.ex. Steinby 1978, 367-369; Tenhunen 2004, 29-31.

¹⁰⁸⁷ Steinby 1979b, 39.

¹⁰⁸⁸ Ora pro nobis stenen är ritad av Axel Haartman. Se t.ex. *Naantalia...* 1978, 10, 12. Se fig. 73 och 74.

Fig. 72. Minnestavla över Magnus II Tavast i Nådendal, där han avled, avtäckte 1933. Foto: E. Abl 2005.

nessten och Vallis Gratiae-legendspelet. Man ordnade maskerader på Brunns huset på somrarna på 1930-talet. Exempelvis inbringade festen 1930 pengar, som användes för resandet av nunnornas minnessten följande år. Föreningens aktivitet minskade under kriget, men i och med fröken Finlands popularitet i början av 1950-talet, valde man vid denna tid även en "Miss Vallis Gratiae". Detta blev dock inte långlivat. Föreningen tog dock ny fart i slutet av 1960-talet, då man intresserade sig för turismen. Man började ordna konstutställningar och sommar-teater. Maija-Liisa Dieckmann (född Kauhanen) skrev skådespelen "Luostarin juurella" (ung. Invid klostret), "Rakkautta ja savikylpyjä" (Kärlek och lerbad), "Pyhä Birgitan kellot" (Heliga Birgittas klockor) med mera. Från och med 1975 har man delat ut en Vallis Gratiae-medalj – den första gavs åt president Kekkonen.¹⁰⁸⁹ Detta är uppenbara uttryck för *den goda hembygden*.

Planer på friläggning av lämningarna

År 1931 besökte Juhani Rinne Nådendal i november p.g.a. stadens planer på att bygga ut badhotellet.¹⁰⁹⁰ Han hade redan år 1930 besökt staden på sommaren, vilket föranlett till att han i mars 1931 hade riktat ett brev till Undervisningsministeriet gällande klosterruinernas bedrövliga skick, och att de snarast borde restaureras. Han hänvisar till de stora restaureringarna som genomförts i Vadstena – det var av vikt i förhållande till hela ordens historia, varför han ber om finansiering. Rinne påpekar att forskningen är av internationell karaktär och vore därför mycket viktig att utföra: "...Suomikaan ei voine tästä yhteistyöstä syrjäytyä". Det nordiska historikermötet i Helsingfors skulle åtminstone en del forskare besöka Nådendal, varför de skulle vara fint att presentera lämningarna i ett bättre skick. Eftersom den ekonomiska situationen var svår, skulle medel delvis även fås på privat håll. Detta skulle även vara av vikt att genomföras nu, påpekade Rinne, eftersom skandinaviska forskare var på väg på

¹⁰⁸⁹ Naantalia...1978, 10-20.

¹⁰⁹⁰ Juhani Rinne, "Päiväkirja", 16.11.1931, mapp Ämbetsresor, HTA, Helsingfors; Protokoll fört vid Arkeologiska kommissionens Historiska avdelnings möte 17.11.1931, Ämbetsarkivet, Museiverket, Helsingfors; Brevkopia av J. Rinne till Nådendals stadsfullmäktige 18.11.1931, Ämbetsarkivet, Museiverket, Helsingfors.

Fig. 73. Minnesstenen för birgittinerna i Nådendal restes år 1931. Stenen är dekorerad med klostrets sigill och testen "Bed för oss" på latin. Notera minnesljusen och blommorna som bedrar nunnornas minne ännu på 2000-talet. Foto: E. Abl-Waris 2009.

Fig. 74. Amos Anderson besöker minnesstenen för nunnorna rest 1931 i kvinnligt sällskap. Trol. fotograferad av J. Finnberg år 1932. Notera hur lummig gravgården fortfarande var i jämförelse med 2000-talet (fig. 73). SLSA/Helsingfors.

besök, och dessa kunde förevisas på platsen.¹⁰⁹¹ Men klosterlämningarna förblev outforskade troligen dels på grund av den rådande recessionen. Historikerkongressen besökte ändå Nådendal sommaren 1931 och då höll uppenbarligen Anderson ett tal för dem, liksom tidigare nämnts.

Rinne önskade att man å Nådendals stads vägnar, då man byggde ut stranden, dock skulle visa respekt för lämningarna på grund av deras stora betydelse:

Mielestäni tämä ainutlaatuinen muisto olisi säilytettävä tulevaisuuden varalle elävöittämään luostarilaitoksen yksityiskohtia, semminkin kun tästä olisi tuleva tärkeä kokonaisuuden lisäkuvastaja, silloin kun rauniot kerran paljastetaan ja konservoidaan kauttaaltaan maanpinnalla näkymään jääviksi.¹⁰⁹²

Man skred dock något smått till verket: år 1933 gjorde Ilkka Kronqvist (1892–1944) en inventering av föremålen i Nådendals klosterkyrka.¹⁰⁹³ Åren 1937 och 1938 började det bli ett akut behov att reparera i kyrkan. Då kunde återigen finnas en möjlighet till att genomföra även andra undersökningar i Nådendal. Staden hade grundat en kommitté för att skriva sin historia (jubileer stundade 1938 och 1943), ledd av professorerna Aarno Maliniemi och Kaarlo Jäntere, som således brevväxlade med Arkeologiska kommissionen angående detta ärende. Kommissionen betonade än en gång den stora betydelsen av Nådendals kloster. Budgeten på ett dylikt projekt skulle dock omfatta en halv miljon mark, menade man. Saken gick vidare och utmynnade till och med i en motion om detta för riskdagen, men projektet realiserades inte fastän en kommitté besökte Nådendal och guidades där av Ilkka Kronqvist.¹⁰⁹⁴ Saken gick vidare till regeringen, som skulle ta detta i betraktande. Kommissionen meddelade att man gärna borde starta undersökningarna så fort som möjligt, men finansieringen uteblev trots alla strävanden.¹⁰⁹⁵ Arkeologiska kommissionen hade dock gjort upp en plan för hur arbetena i Nådendal skulle ha genomförts. Planen sändes till Nådendals församling. Man hänvisade till de stors undersökning som gjorts i Vadstena och fastställde följande schema, som skulle omfatta 4 000 kvadratmeter och kosta ca inalles 500 000 mark. Detta skulle innebära att undersöka och reparera kyrkan, göra utgrävningar på klosterområdet, avlägsna jordlagren och konservera lämningarna och

---

¹⁰⁹¹ ”...inte ens Finland kan hamna utanför detta samarbete”. Enl. Brevkopia av J. Rinne till Undervisningsministeriet 6.3.1931, Ämbetsarkivet, Museiverket, Helsingfors; Brevkopia av J. Rinne till Nådendals stadsfullmäktige 18.11.1931, Ämbetsarkivet, Museiverket, Helsingfors. Kunde det finnas ett samband till Andersons tal från augusti samma år? Det kanske förblir outrätt.

¹⁰⁹² ”I mitt tycke är detta unika minne värt att bevaras för framtiden för att ge liv åt detaljer av klosterordnarna, samtidigt som denna borde bli en viktig källa till mer information, då ruinerna en gång tas fram och konserveras helt och hållet så att de blir synliga ovan mark.” Brevkopia av J. Rinne till Nådendals stadsfullmäktige 18.11.1931, Ämbetsarkivet, MV, Helsingfors.

¹⁰⁹³ Kronqvist 1933.

¹⁰⁹⁴ Se t.ex. brevkopia Historiska avdelningen vid Arkeologiska kommissionen till Nådendals församlings kyrkostyrelse (K. Jäntere) 9.2.1938, Ämbetsarkivet, Museiverket, Helsingfors; Protokoll fört vid Arkeologiska kommissionens Historiska avdelnings möte 21.1.1938, Ämbetsarkivet, Museiverket, Helsingfors; *Analecta Archaeologica Fennica* 1942a, 165; *Analecta Archaeologica Fennica* 1942b, 225.

¹⁰⁹⁵ *Analecta Archaeologica Fennica* 1942b, 225.

dokumentera dem.¹⁰⁹⁶

Närmast verkade allt alltså hänga på bristen på medel. Nådendals församling hade närmast sig också Anderson med en fråga om han kunde delta i finansieringen. Han lovade återkomma angående detta, men huruvida så skedde, vet vi ej. Han blev i varje fall inbjuden till en middag där frågan diskuterades i närvaro av representanter från riksdagen.¹⁰⁹⁷ Antagligen var en av orsakerna till att undersökningar på klosterområdet inte genomfördes nu heller, just den ekonomiska kostnaden. Men friläggningen skulle innebära att fornlämningen blev mer monumental i bemärkelsen ruinlik eller synlig, än tidigare. I någon mån kanske det skulle ha ökat tyngden av dess historiska betydelse. Det var kanske inte så konstigt att aktörerna därför drev på en friläggning.

År 1938 hade 500 år gått sedan birgittinernas Vallis Gratiae grundades. Julius Finnberg påminde Anderson om att klosterlivet i Nådendal även skulle ingå i skolradioprogrammet under våren, den 13 april.¹⁰⁹⁸ En *Relatio över Nådendal* och dess öden trycktes av museet år 1938, uppenbarligen för att i någon mån uppmärksamma jubileet, i diktform.¹⁰⁹⁹ Trots att man inte kunde göra fornlämningen mer ”monumental”, lät man alltså inte klosterminnet vila i frid utan brukade det ymnigt.

Kungabesöket i Nådendal år 1936

Under sitt besök i Finland i juni 1936 besökte Gustav V även Gullranda och också Nådendal. Anderson medverkade och tog personligen emot kungen i Nådendal och guidade i kyrkan. I Andersons arkiv finns ett program från majestätets resa 3.6.1936 bevarat. Lunch skulle intas på Brunns huset och därefter ett besök avläggas i Gullranda. Klockan 10 skulle ett besök i kyrkan ske och lottor bilda en spalje. Anderson skulle därefter redogöra för historia invid kyrkan. I själva kyrkan skulle kungen hälsas av prosten Holmström.¹¹⁰⁰

Finnberg sände sedermera fotografier från den stora dagens händelser i Nådendal. På fotografierna guidar Anderson kungaparet i Nådendal både utanför och uppenbarligen även inne i kyrkan, se fig. 75.¹¹⁰¹ Anderson stod tydligt för en supé ”... med anledning av kung Gustafs besök i Nådendal”.¹¹⁰²

I H. Hariolas äventyrsroman för unga, *Naantalin luostarin aarre* (ung. Nådendals klostrets skatt) som utkom på 1940-talet, sker händelserna under kungabesökets tidpunkt 1936, se fig. 76. I slutet belönas hjältarna, som hittat skatten (ett pergament), av

¹⁰⁹⁶ Brevkopia av Historiska avdelningen till Nådendals församlingsråd (K. Jäntere) 9.2.1938, Ämbetsarkivet, MV, Helsingfors.

¹⁰⁹⁷ Brev från Nådendals församlings kyrkostyrelse till Amos Anderson 23.11.1937, brevkopia av brev till Nådendals församling av Amos Anderson 1.12.1937 samt brev av Nådendals församlings kyrkostyrelse till Amos Anderson 11.3.1938, SLSA 900.1., NB, Helsingfors.

¹⁰⁹⁸ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 21.3.1938, 9.4.1938, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁰⁹⁹ *Relatio över Nådendal* 1938.

¹¹⁰⁰ Program för Hans Maj:t Konungens besök 3.6.1936, fol. 5, 8-9, SLSA 900.2, NB, Helsingfors; HBL 4.6.1936.

¹¹⁰¹ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 9.6.1936, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹¹⁰² Kvitto. Utbetalas/HBL, 4.6.1936, mapp 94, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

Fig. 75. Anderson, 2. från höger, guidar kung Gustav V (i uniform till vänster om Anderson) och president Svinbufvud (4. från höger, i cyliderhatt) utanför Nådendals klosterkyrka. Trol. fotograferad av J. Finnberg år 1936. SLSA/Helsingfors.

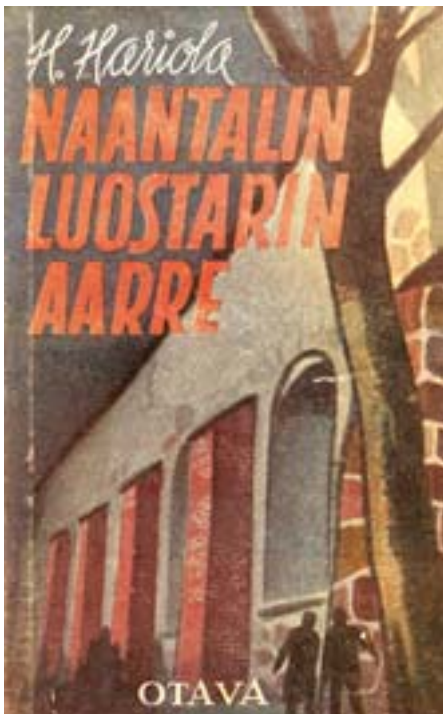

Fig. 76. Den spännande kyrkan döljer "skatter" – kulturarv i form av gamla dokument. Pärm bild till ungdomsromanen Naantalin luostarin aarre (ung. Nådendals klostrets skatt) av H. Hariola (1947).

Fig. 77. I skolplanschen *Klosterliv* av Jaatinen (1929) förevisar birgittinerna sin idylliska trädgård under en biskopsvisitation. I bakgrunden bär nunnorna någon patient som skall få helbrägdagörelse. Reproduktion från postkort från Nådendal (därför bar texten "Naantali. Luostarielämää – Klosterliv" lagts till uppe i vänstra hörnet, texten finns inte på skolplanschen). *NostalgiaShop*.

kungen.¹¹⁰³ I en ständig ström av dessa "skatter" som fanns och finns bevarade från Nådendal – ännu en, det lämpade sig väl.

Att Nådendals minne fått ett publikt forum kan kanske ses i form av den skolplansch föreställande nunnorna i trädgården, som utgavs år 1929. Redan drygt ett par decennier tidigare hade en skolplansch tryckts där Birgitta figurerade sida vid sida med sankt Henrik.¹¹⁰⁴ Det bör påpekas att det då den förstnämnda planschen gavs ut hade de idkats ganska rikligt med aktivitet i Nådendal: vesprar ordnades och *Vallis Gratiae-yhdistys* hade grundats, med mera. I och med president- och kungabesök betonades Nådendals status ytterligare som ett nationellt, västorienterat minne, och ett brohuvud i politisk mening – än en gång.

¹¹⁰³ Hariola 1947; Pouttula 1993, 114-117.

¹¹⁰⁴ Fewster 2006, 493, 501. Se fig. 77.

V.3. Pirita som en parallell till Nådendal

Intresset för Pirita från slutet av 1800-talet till 1920-talet

Ruinromantiken kan även anses ha florerat kring klosterruinen i Pirita.¹¹⁰⁵ Ett flertal romantiska akvareller och teckningar av Pirita finns samlade som kopior i Kultuuri-väärtuste Ameti arhiiv i Tallinn. Även ett vaknande intresse för antikvarisk verksamhet i Pirita har sitt ursprung i 1800-talet. Intresset för ruinen var tidstypisk.¹¹⁰⁶ Pirita klosterruin verkar ha ansetts lika betydelsefull att avbilda i Estland¹¹⁰⁷ som ett antal vyer i Finland, däribland slott samt t.ex. Nådendals kyrka.¹¹⁰⁸

De första utgrävningarna i ett kloster i Estland utfördes 1888 i Kärkna av arkitekten R. Guleke vid Dorpats universitet.¹¹⁰⁹ Intresset för Pirita inleddes 1894 under ledning av arkitekten och konsthistorikern Wilhelm Neumann och västfasaden, som blivit klostrets symbol, restaurerades på 1910-talet på initiativ av Alexander von Hoven och *Eestimaa Kirjandusliku Selts* (*Estländische Litteräre Gesellschaft*). Bakom finansiering och intresse för utgrävningarna fanns baron Alexander Staël von Holstein.¹¹¹⁰ *Pirita Kaunistamise Selts* skrev även till Staël von Holstein under 1920- och 1930-talen angående utgrävningarna i klosterlämningen.¹¹¹¹ Ibland påpekar estniska arkeologer att utgrävningarna i Pirita gjordes 1934–1936 och leddes av Armin Tuulse,¹¹¹² men detta håller inte sträck: utgrävningarna startade 1930 och på svenskt initiativ. Ett antal fotografier av fynd och pittoreska landskap från utgrävningarna i Pirita på 1930-talet finns bevarade i Sigurd Curmans arkiv i Stockholm (se fig. 81, 82, 83, 84 och 85).

Man kunde alltså även i Sverige och Estland skönja ett vetenskapligt, nationellt understött intresse för de birgittinska byggnadsverken, i dessa fall t.o.m. som en bro över politiska vatten. Det är uppenbart att intresset för Heliga Birgitta och birgittinerna i såväl Sverige som Finland påverkade även den arkeologiska forskningen starkt från och med 1920-talet, vilket kanske även föranledde ytterligare intresse för Nådendals ruiner på 1940-talet, förutom Nådendalsjubileet.

Som många andra, engagerade sig även den svenska riksantikvarien Sigurd Curman för undersökningarna i klosterruinen i Pirita, Mariendal, utanför Tallinn. Hans intryck från år 1929, då han för första gången bekantade sig med området, finns återgivna i Piritas festskrift från år 1936:

¹¹⁰⁵ Pirita västfasad är i likhet med de övriga birgittinerklostrens, riktad mot havet och kan ses från Tallinns hamn. Fasaden är mycket monumental, fig. 78.

¹¹⁰⁶ Pirita klooster. Ikonograafiline Materjal. 1829. I-4, KAA, Tallinn; Raam & Tamm 2005, 24.

¹¹⁰⁷ Linda Kaljundi har skrivit utförligt om hur Pirita intresserade författare och konstnärer – och slutligen filmmakare – i Estland. Se Kaljundi 2007. En första inblick på temat Curman och Estland har givits av Karling 1950-1954. Ruinen användes naturligtvis även som symbol av *Pirita Kaunistamise Selts*. Se t.ex. logotyperna för föreningen från 1920- och 1930-talen, fig. 79 och 80.

¹¹⁰⁸ Jfr Topelius 1845, 103.

¹¹⁰⁹ Tamm 1993, 203.

¹¹¹⁰ Raam & Tamm 2005, 24-25; Tamm 1993, 201, 203; Tamm 2002, 31-34, 165-166. Jämför kontakten till Rinne, som tidigare nämnts!

¹¹¹¹ T.ex. Kopia av brev 19.12.1935, vol. 5. Kirjavahetus 1934-1935, PKS, LA, Tallinn.

¹¹¹² T.ex. Tvauri 2004, 4.

Fig. 78. Pirita klosterkyrkans monumentala västfasad har varit en viktig symbol. Foto: E. Abl 2003.

Fig. 79. Pirita Kaunistamise Selts logotyp från 1920-talet brukade västfasaden som symbol. Reproduktion av stämpel i brev, Pirita Kaunistamise Selts arkiv, Tallinna Linnaarhiiv, Tallinn.

Dess [klosterkyrkans] mäktiga solbelysta västgavel var det första jag observerade, då båten närmade sig det estniska landet. Det verkade som ett inseglingssmärke i jätteformat, uppsatt för att vägleda den främmande seglaren i hamn. [...] Klosterkyrkan i Pirita stod plötsligt fram för min syn såsom den yttre symbolen på det samband, som redan från uråldriga tider funnits mellan Estland och Sverige, mellan svenskar och ester, samband som varit av olika slag, politiskt, kulturellt, kommersiellt i växlande grad allt efter århundradenas skickelsedigra växling.¹¹¹³

Curmans intresse kom inte enbart att omfatta undersökningarna i Pirita, utan han verkade även aktivt för studiesamarbetet mellan Sverige och Estland. Han verkade också inom *Riksföreningen för svensketens bevarande i utlandet*, närmast för estlandssvenskarnas sak, bl. a. genom att understöda skolundervisning på svenska i Hapsal.¹¹¹⁴ På 1920-talet hade, som sagt, nämnda föreningen förevisat finlandssvenskarna och estlandssvenskarna i Göteborg. De hade en uppenbar storsvensk agenda. Brobygget öst-väst var mycket politiskt.

Förutom aktivitet i baltiska föreningar i Sverige organiserade han även kurser för baltiska studerande, som besökte Sverige under 1930-talet.¹¹¹⁵ Curman deltog även i den svenska kronprinsens besök i Estland 1932, jubileet i Dorpat (universitetet) samt resandet av minnesmärket 1936 över slaget i Narva. I ett tal på Baltiska festen i Sverige 17.4.1937, framhöll Curman följande gällande resandet av Narva-monumentet:

¹¹¹³ Curman 1936, 15; Kaljundi 2007.

¹¹¹⁴ Pettersson 2001, 248.

¹¹¹⁵ Sigurd Curmans Baltiska samling, SRA, Stockholm; Vol. 22 och 23 b & b, Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ, Stockholm.

Fig. 80. Logotyp för Pirita kaunistamise selts på 1930-talet, i högra hörnet. Notera att broschyren förevisar Vadstena klosterkyrkas interiör i detta sammanhang, då Pirita ingen egen bevarad hade att erbjuda. Broschyr i brev, Pirita Kaunistamise Selts arkiv, Tallinna Linnaarhiiv, Tallinn.

Den dominerande episoden i det gångna årets svensk-baltiska förbindelser var väl måhända ... avtäckandet av de...t svenska minnes...märket på slagfältet vid Narva, en bister oktoberdag, där icke en gång det historiskt bekanta snögloppet saknades. Det karolinska bronslejonet står där icke som ett tecken på svensk imperialism utan som en tacksamhetens gärd åt vad våra förfäder gjort för attskydda [sic] denna Västerlandets utpost.¹¹¹⁶

Här framkommer även en sorts vilja till att uttryckligen binda Estland till väst, i likhet med Andersons tal om Nådendal eller de medeltida kyrkorna och borgarna som representanter för västerlandet i Finland. Det finns en antikommunistisk agenda närvarande också här.

Några år före Curmans besök, 1925, hade ett sällskap för Piritas förskönande (*Pirita Kaunistamise Selts*) grundats. Andra svenska forskare så som Sten Karling och Bertil Berthelson kom även aktivt att delta i utgrävningarna under 1930-talet. Forskningen kulminerade i ett jubileum 1936, som firades till 500-årsminnet av klostrets invigning. Berthelson kom år 1946 att publicera en diger forskning om birgittinernas byggnadsskick, som har fått stor betydelse inom forskningen i ämnet. Efter andra världskriget fortsatte forskningen under ledning av Villem Raam och Jaan Tamm ända fram till början av 2000-talet.¹¹¹⁷

Det svenska intresset kan ses sträcka sig i även över till Baltikum, vilket även kunde tänkas ha varit politiskt aktuellt och berättigat under början av 1900-talet. Tack vare forskningen i Vadstena intresserade sig den svenska riksantikvarien Sigurd Curman även för birgittinklostret Pirita i Estland, där man så under svensk ledning startade utgrävningar år 1930 inför klostrets kommande 500-årsjubileum 1936. "Sällskapet för Piritas förskönning" beskriver motiven i festskriften år 1936: "De roman-

¹¹¹⁶ Enl. Koncept till tal 17.4.1937, vol. 57, Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ.

¹¹¹⁷ Pirita Kaunistamise Selts, Linnaarhiiv, Tallinn; Berthelson 1946; se även Raam & Tamm 2005, 24-25; Kaljundi 2007; Russow et al 2006.

Fig. 81. Fynd från utgrävningen i Pirita år 1935. Armin Tuulse och okänd flicka inspekterar dem. Det bör noteras att man fann mycket material, fastän man ofta förevisar endast bara "skatterna" i publikationer etc. Lägg även märke till Estlands och Sveriges (?) flaggor på var bordsänden framför Tuulse och flickan. Fotografi ur Sigurd Curmans *Baltiska samling*, Riksarkivet, Stockholm.

tiska ruinerna i den leende naturen äro som en glänsande pärla i en gyllene ring, de smycka med sin skönhet den vackra badorten Pirita, och ha inspirerat till konstverk i såväl ord som bild".¹¹¹⁸ Man ville även blidka turismen, som lockats till området på grund av det under sekelskiftet uppblomstrande modet att idka bad- och strandliv. Undersökningen kunde komma igång tack vare de nya möjligheter Estland hade som självständig stat, samtidigt som man kan höra återklngen av nationalromantik i motiven. Projektet stöddes ekonomiskt även av det estniska undervisningsministeriet. Det svenska engagemanget var en stark drivkraft, t.o.m. kronprins Gustav hade vid sitt besök år 1932 åkt också till Pirita och ägnat stort intresse för den pågående undersökningen.¹¹¹⁹ Så här uttrycks det i bokens förord:

Utgrävningarna i Pirita och klosterruinernas iståndsättande ha blivit liksom ett vådtecken för det gemensamma svensk-estniska kulturarbetet. Lika gamla anor som Pirita ruiner ha banden mellan de båda folken. [...] Minnet av den som en god tid lever ännu i dag hos det estniska folket.¹¹²⁰

Tack vare det livliga intresset för Heliga Birgitta på 1910- och 1920-talet kom även det arkeologiska utgrävningsarbetet i Vadstena igång på allvar under ledning av konsthistorikern Andreas Lindblom på 1920-talet. Vadstena byggnader restaurerades inför jubileet 1930 på initiativ av *Birgittastiftelsen*.¹¹²¹ Antikvarien Bertil Berthelson, som senare kom att disputerat på ett stort verk om birgittinskt byggnadsskick, deltog

¹¹¹⁸ *Pirita kloster* 1936, 11.

¹¹¹⁹ *Pirita kloster* 1936, 11-13.

¹¹²⁰ *Pirita kloster* 1936, 12-13.

¹¹²¹ Berthelson 1946, 5; Lindblom 1970, _

Fig. 82. Pirita monumentala västfasad ses i bakgrunden, badhotellet i förgrunden, år 1930. Pirita var en känd badort i likhet med Nådendal. Fotografi ur Sigurd Curmans Baltiska samling, Riksarkivet, Stockholm.

både i utgrävningarna i Vadstena och Pirita.¹¹²²

Pirita Kaunistamise Selts grundades i oktober 1925, genom att man sammankallade till ett möte hos Albin Strutzkin. Som ordförande verkade A. Brandman med Strutzkin som sekreterare. Man strävade till att t.ex. skaffa telefon och el till området förutom restaurering av själva klosteranläggningen bl.a. genom att insamla medel. Möten hölls i Kalevs föreningshus. 13.5.1928 höll man gudstjänst i klosterkyrkans ruin. Sama år föreslog man att bygga en mur runt området samt få en fungerande busslinje. Man beslöt även beställa postkort från Tyskland.¹¹²³ För sommaren 1929 öppnade man under Strutzkins insyn en "postagentur" på området. År 1929 skrev man till legationen, dr. Akel, i Sverige angående uppgifter om Vadstena. Man var intresserade av skrifter rörande Birgitta och birgittinerna. Akel hänvisade till Andreas Lindbloms broschyrer om Vadstena. Man skrev även till Juhani Rinne angående forskning om Nådendal. 1929 ordnade man även en fotoutställning "Pirita elu ja ilu" ("Piritas liv/anda och skönhet").¹¹²⁴

Pirita som "bro" mellan Sverige och Estland

Antikvariskt och politiskt intresse

Riksantikvarien Sigurd Curmans roll i Pirita som kontaktperson till forskarna och forskningen i Sverige har inte i samma mån undersökts tidigare. Professorn i arkitekturhistoria Sigurd Curman blev riksantikvarie år 1923 och avgick 1946. Hans livsgär-

¹¹²² *Pirita Kloster* 1936, 18.

¹¹²³ Kopior av brev och protokoll, vol. 1. 1925-1928, PKS, Tallinn.

¹¹²⁴ Kopior av brev och brev, vol. 2. Kirjavahetus 1929, PKS, LA, Tallinn; Reklam för utställning, vol. 3, PKS, Tallinn.

Fig. 83. Fotografi från klosterkyrkan i Pirita år 1930. Murrester har tydligen grävts fram och de inspekteras av bl.a. troligen Armin Tuulse (längst till höger). Fotografi ur Sigurd Curmans Baltiska samling, Riksarkivet, Stockholm.

Fig. 84. Kyrkans i Pirita monumentala fasad fotograferad år 1930, trol. i samband med de svensk-estniska utgrävningarna. Fotografi ur Sigurd Curmans Baltiska samling, Riksarkivet, Stockholm.

Fig. 85. Kyrkans murar i Pirita, strävpelarna på yttermuren är täckta av en tät vegetation i början av 1930-talet. Fotografi ur Sigurd Curmans arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

ning ligger i att ha skapat Riksantikvarieämbetet i sin moderna form, varit med om att grunda Historiska museet 1943 och startade inventeringsprojektet *Sveriges kyrkor* 1912.¹¹²⁵ Ur brevväxling mellan forskarna samt i *Pirita Kaunistamise Selts* skrifter 1936 och 1940, som utkom till jubileet, kan man dock skönja betydelsen av riksantikvarien Curmans person i forskningen kring Pirita. Efter att *Pirita Kaunistamise Selts* grundats 1925, kontakter etablerats till experter i Sverige och efter att Curman 1929 besökt Estland, var företaget etablerat.

Sigurd Curman hyste ett aktivt intresse för Baltikum. Släkten Curman hade flyttat härifrån till Sverige på 1600-talet. Under 1930-talet kom han intensivt att arbeta för olika kulturella mål. Curmans skapelse, Historiska museet, blev sedermera år 1944 ett andligt hem för flyktinghjälpen från Estland under ledning av Curman, Birger Nerman och Adolf Schück.¹¹²⁶

De första egentliga vetenskapliga utgrävningarna utfördes i Pirita på 1930-talet. *Pirita Kaunistamise Selts* organiserade utgrävningarna, men som experter ingick bl. a. svenskarna professor Sten Karling (konsthistoria, Dorpats universitet 1933–1940) och antikvarien Bertil Berthelson. Sten Karling (1906–1987) ledde utgrävningarna från och med år 1934. I utgrävningarna deltog även Armin Tuulse (f.d. Neumann, 1907–1977) och Villem Raam (1910–1996). Tuulse och Raam undersökte även Padi-

¹¹²⁵ Björnstrand 1991, 1-3; Janson 1991, 4-12.

¹¹²⁶ Asplund 1966, 23.

se kloster fr.o.m. år 1937.¹¹²⁷

Berthelson skriver att initiativet togs av Curman och Gottlieb Ney, genom att tillskansa sig förtroende inför den estniska staten samt den svenska ministern Anders Koskull. Tuulse efterträdde sedermera Karling som professor i Dorpat. Föreningens roll var att däremot utgöra ”lokalt stöd”.¹¹²⁸ Men det fanns uppenbarligen ett starkt intresse att samverka till att skapa en minnesplats av Pirita.

I maj 1930 kontaktade *Pirita Kaunistamise Selts* Sigurd Curman, som i sitt svar i juni föreslog provgrävningar, som skulle ledas av Bertil Berthelson. Strutzkin besökte Sverige, men Curman kunde inte träffa honom där, utan hoppades att de kunde träffas i Tallinn istället. Under Strutzkins besök i Sverige hade han träffat Berthelson, som skrev om sina reseplaner till Estland i augusti 1930. I början av september kunde föreningen informera pressen om forskningarna.¹¹²⁹

”En augustidag 1930 tog i Pirita det första spadtaget i den utgrävningskampanj,” skriver Berthelson 1936, ”som sedan fortgått i flera repriser...” Berthelson nämner att den bakomliggande orsaken kan finnas i utforskningarna av Vadstena kloster som företagits under 1920-talet och det högtidliga firandet av 500-årsjubileet av invigningen av klosterkyrkan 1930.¹¹³⁰ Berthelson inhyste sig hos Strutzkin och skrev om de första utgrävningarna åt Curman enligt följande:

Efter ankomsten hit [Pirita] har jag vidtagit förberedelser för undersökningarnas igångsättande och i anslutning härtill trätt i förbindelse med såväl Svenska legationen som Direktor Ney i bildningsministeriet. Jag har samtidigt sökt framhålla vår företags anspråkslösa karaktär och betonat att eventuella framtida arbeten inom klosterområdet endast kunna tänkas som produkter av samverkan mellan de båda länderna. Vidare har betonats att årets undersökningar i och för sig på intet sätt innebära någon garanti för en fortsättning.¹¹³¹

Det var alltså inte alls säkert att undersökningarna skulle bli omfattande då de började. Stenarna sattes dock i rullning mycket fort.

Aktörerna hade grandiosa planer för hela området runt kyrkan. Andreas Lindblom, kollega och god vän till Curman, var även intresserad av forskningarna i Pirita. Han var en av forskarna som höll kontakten med *Pirita Kaunistamise Selts* per brev. I föreningens planer på att inrätta ett friluftsmuseum på Piritas område i den s.k. ”Klosterskogen”, var Lindblom experten som vidtalades.¹¹³² Tydligt fanns även här en strävan att skapa någon form av enhetligt, parklikt ”minneslandskap” kring klosterområdet. Kanske myten om Edens trädgårds närvaro i klostret som ideal även påverkade detta.

Curmans intresse för Pirita kan dock ses ha börjat senast på slutet av 1920-talet.

¹¹²⁷ Tuulse 1936; Tamm 1993, 201, 203; Tamm 2002, 32-34, 163-166.

¹¹²⁸ Berthelson 1946, 407 (i not).

¹¹²⁹ Brev av Curman 4.4.1930, vykort av Curman 3.7.1930, brev av Berthelson 21.7.1930, brev till pressen 5.9.1930, vol. 3. Kirjavahetus 1930, PKS, LA, Tallinn.

¹¹³⁰ Berthelson 1936, 41.

¹¹³¹ Brev av B. Berthelson till S. Curman 12.8.1930, vol. 145, Sigurd Curmans arkiv, ATA, Stockholm.

¹¹³² Brev till PKS av A. Lindblom 21.3.1936, vol. 7. Kirjavahetus 1936, PKS, LA, Tallinn; *Pirita klooster* 1936, 129 (karta).

Vid besöket i Pirita ägnade han även en hälsning åt Amos Anderson och kontakten till Nådendals birgittinerkloster: "Från Mariental till Nådendal gå tacksamma och vänskapliga tankar idag." Curman hade uppenbarligen besökt Nådendal under denna resa, eftersom han tackade Anderson för gästfriheten än en gång.¹¹³³

Jubileet 1936 som historiebruk i Pirita

Redan i början av 1930-talet vidtog planerna att fira ett jubileum 1936.¹¹³⁴ För ändamålet ombads flera forskare att skriva till föreningens kommande jubileumsskrift. I jubileumsskriften framhöll man de svenska forskarnas betydelse: "ett vårdtecken för det gemensamma svensk-estniska kulturarbetet". Sommaren 1932 besökte kronprins Gustav Adolf Estland och även Pirita. Att professor Clarence A. Manning vid Columbia University hållit föredrag om Pirita 1935 i USA var även värt att framhålla. Kontakten med Manning upprätthölls även per korrespondens. Skriften tillägnades "Piritavännen" President Konstantin Päts.¹¹³⁵ Boken recenserades av Manning i *American Journal of Archaeology* år 1937.¹¹³⁶ År 1932 firades alltså jubileum av Gustav II Adolfs hjälteedöd. Kanske handlade detta jubileum delvis om att återetablera en form av "storsvenskhet".

Till jubileet, som firades i augusti 1936, utgavs även jubileumsfrimärken. Jubileet 1936 fick även en egen skrift år 1940. Denna bok tillägnades Sigurd Curman.¹¹³⁷ Jubileet hade alltså både en nationell och en västorienterad förankring i Estland, Pirita "nostrifierades" här i likhet med vad som skett i Nådendal.

Besöket i Pirita år 1929 gjorde ett stort intryck, som Curman även framhöll i sitt bidrag till festskriften år 1936. På första sidan beskrev han i målande ordalag sitt första möte med Piritas klosteruin, men det var inte bara den arkitektoniska skönheten som tilltalade honom:

Det [klostret] var frukten av ett samarbete mellan svenskt och estländskt, det var Vadstena klosterkyrka, men också något annat, det var Vadstena i estnisk översättning. Det var fästpunkten för ett starkt traditionsband, vars andra ända var fästad vid Vadstena i Sverige, ett band, som länge förmedlat andligt utbyte mellan de båda fästpunkterna. Klosterkyrkan i Pirita stod plötsligt fram för min syn såsom den yttre symbolen på det samband, som redan från uråldriga tider funnits mellan Estland och Sverige, mellan svenskar och ester...¹¹³⁸

Curman fortsatte i sin text 1936 att konstatera att dessa trådar varit avskurna, men fästpunkterna fanns kvar: "Det gällde nu bara att åter splitsa samman, så att de ånyo kunde förmedla impulser i båda riktningarna, nu som förr."¹¹³⁹ Han ansåg att det fanns en "sympati" mellan folken han ville arbeta vidare på, och det gjorde han även.

¹¹³³ Kort av S. Curman till A. Anderson 16.8.1929, mapp 7, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹¹³⁴ I jubileets logotyp använde man det forna klostrets sigill, se fig. 86.

¹¹³⁵ *Pirita klooster* 1936, 12-13; Brev i Pirita Kaunistamise Seltsi arkiv, vol. 4-8, PKS, LA, Tallinn.

¹¹³⁶ Manning 1937, 352-353.

¹¹³⁷ *Pirita klooster* 1940.

¹¹³⁸ Curman 1936, 15-16.

¹¹³⁹ Curman 1936, 16.

Resultaten av utforskningarna i Pirita kunde även ge ”synnerligen värdefulla resultat för den pågående undersökningen från svenskt håll rörande birgittinerkulturen i Europa”.¹¹⁴⁰ Curmans syn på restaurering var svensknationell, men företrädde en reaktion mot 1800-talets metoder, men före funktionalismens genombrott.¹¹⁴¹

Jubileet år 1936 firades den 14 och 15 augusti 1936. Redan logotypen var ett historiebruk av det gamla klostersigillet (fig. 86). Piritaborna hade smyckat ruinen med kransar och Sveriges och Estlands flaggor. Tal hölls och hälsningar framfördes. Frimärken stämplades illustrerade med ”Piritas ruiner”. President Päts var inte närvarande, men det svenska sändebudet, friherre Koskull, samt t.ex. professorerna Sten Karling, Curman, Linblom med flera var på plats. På kvällen intogs en fin middag och festprogrammet radierades. Nästa dag hölls en gudstjänst i klosterruinerna.¹¹⁴² Pastor Theodor Tallmeisters predikan finns tryckt i skriften om jubileet från år 1940: temat är – givetvis – de talande stenarna. Trots att de är livlösa, ”...kunna stenarna tala ett mycket kraftigt och levande språk.”¹¹⁴³ Nu har vetenskapsmän varit här för att

...gräva och leta efter värden, som hör svunna tider till. Huru många äro ej de för världen okända människor, som dröjt här en stilla stund av sitt liv och sett och hört, huru dessa stenar begynte leva och tala, hur de buro själen mot en hemlighetsfull, bättre och skönare värld, varest lyckan, friden och glädjen bo! [---] Dessa stenar ha så ofta för många av oss varit levande stenar och i denna högtidliga stund ha de oändligt mycket att förtälja om hänsvunna tider och människor, om försvunnen glädje och smärtor, som stillats, och framförallt om de band, som förenat det estniska och svenska folket.¹¹⁴⁴

Även Gottlieb Ney hänvisade i sitt tal till att ”lämningar tala”. Redan ruinens storhet väcker vördnad och den hade ständigt inspirerat författare, påpekade Ney. Lämningarna talade dock ”mäktigare än någon bok”.¹¹⁴⁵ Det är frågan om en hänvisning till Bibeln och religiöst, men kan även ses som en metafor över vad som pågick: ett intresse för att skapa betydelser för ruiner, för kulturarvet, som kunde brukas av samtiden. Det är även värt att notera att arkeologernas roll i det hela var att via grävningarna hitta ”värden” i marken ur det förflutna, för nutidens väl.

I likhet med på Nådendals minnesplats talar även stenarna sitt tydliga språk i Pirita. De talar för aktörer som *Pirita Kaunistamise Selts* i Pirita i likhet med för *Vallis Gratiae-yhdistys* i Nådendal, de talar för vetenskapsmannen Rinne, de talar för Curman, de talar för Anderson och Finnberg, de talar för politiker, för kyrkans män och de högkyrkliga. Och de talar det språk de ges att tala, som också är politiskt, dvs. västororienterat, i detta fall troligen antikommunistiskt.

För *Pirita Kaunistamise Selts* fanns även religiösa aspekter närvarande (man skrev till påven etc.) och gudstjänsten var så en naturlig del av firandet. Men vid sidan av

¹¹⁴⁰ Curman 1936, 17. Han hänvisade troligen till Berthelsons arbete. Hans doktorsavhandling blev klar år 1946. Se Berthelson 1946.

¹¹⁴¹ Edman 1999, 14.

¹¹⁴² *Pirita klooster* 1940, 53-56.

¹¹⁴³ *Pirita klooster* 1940, 67.

¹¹⁴⁴ *Pirita klooster* 1940, 68-69.

¹¹⁴⁵ *Pirita klooster* 1940, 85.

Fig. 86. Logotyp för Piritas 500-årsjubileum år 1936 som historiebruk. I sigillet brukas Piritas medeltida klostersedel, som baserar sig på Birgittas syn av Kristi födelse. Ur brev, Pirita Kaunistamise Selts arkiv, Tallinna Linnaarhiiv, Tallinn.

tidigare Piritabilder, tillkom nu ännu en: den storsvenska.¹¹⁴⁶ Uppenbart är att jubileet framhävde nationella aspekter och idkade identitets- och nationsbygge – men både ett svensk och ett estniskt sådant. Lämningarna representerade en gemenskap, som uppenbarligen kunde ”tala” till aktörerna just det de ville höra.

Intresset för Birgitta i Sverige vid sekelskiftet hade varit nationellt förankrat, och kom även att vara det i någon mån under mellankrigstiden.¹¹⁴⁷ Curman hänvisade även till det vetenskapliga samarbetet som hade inletts 1930 mellan A. Strutzkin (ordförande i *Pirita Kaunistamise Selts*) och från svensk sida ”kommittén för kulturellt baltiskt samarbete”, där Curman var ordförande. Berthelson hade inkopplats tack vare sina förtjänster från restaureringen av Vadstena. Sten Karling hade, enligt Curman, anställts som professor i konsthistoria i Dorpat p.g.a. ”att arbetet i Pirita gav upphovet åt tanken att åter anställa en svensk” vid lärostolen. Karlings elev Tuulse blev som sagt inkopplad i arbetet i Pirita och gjorde även en resa till Sverige. Den estländske ministerialdirektören G. Ney avtackades även för välviljan till samarbetet.¹¹⁴⁸ Texten i jubileumsskriften avslutades högtidigt:

Den som under sommarmånaderna besöker kyrkoruinen i Pirita mötes vid inträdet i det ståtliga rummet av anblicken av två bredvid varandra hissade flaggor, en estnisk och en svensk. De smälla glatt och broderligt med dukarna i solskenet uppe på det lilla sydöstra hörntornets flaggstång. Jag kan aldrig se dem utan en viss rörelse. De äro som två bröder, som återfunnit varandra i arbetet för kultur och rätt. Må solen fortfara att skina på dem!¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁶ Se Kaljundi 2007.

¹¹⁴⁷ Se t. ex. Lindaräng 2005, 46.

¹¹⁴⁸ Curman 1936, 18–19.

¹¹⁴⁹ Curman 1936, 20.

Pirita: från en ruin till en "bro över politiska vatten"

Pirita kaunistamise Selts valde 1931 Sigurd Curman till hedersledamot. I sitt svar tackar han innerligt:

För den stora heder, som bevisats mig genom att sällskapet behagat vid sitt årsmöte den 12 april innevarande år kalla mig till sin hedersledamot, liksom för den ståtliga adress, som Sällskapet för ändamålet låtit utföra och vilken idag genom Estlands minister i Stockholm överlämnats till mig, ber jag härmed att få frambära uttrycken för mitt värdsamma och varma tack. Det skulle förvisso glädja mig, om jag även framdeles [sic] skulle kunna bidra till friläggandet och utforskandet av Piritas klosterruin och därigenom på en för båda parter intressant punkt återknyta gångna tiders intima kulturella förbindelser mellan Sverige och Estland. I förhoppning härom samt tillönskande Sällskapet framgång för sina höga och vackra syften tackar jag ännu en gång för mig visad heder.¹¹⁵⁰

År 1931 var det dags för en ny resa, då Padis, Dorpat och Hapsal samt Ormsö och Kaunas besöktes. Curman gjorde anteckningar om de estlandssvenska förhållandena, en skola m.m.¹¹⁵¹ I vilken mån hade alltså de svenska forskarna, däribland Curman, ett något nationellt färgat intresse i sitt intresse för Pirita? Lindblom hade vid Birgittajubileet år 1923 framhåvt Heliga Birgittas svenskhet:

Vi lägga tonvikten på ordet s v e n s k a, ty det är just genom sin nationella egenart som Birgitta och hennes klosterstiftelse blivit oss så kära. [...] Ty just genom sin samlade, dominerande enhet och relativa frihet från internationella, kyrkopolitiska intressen blev Vadstena kloster ett så intensivt nationellt centrum, att det mer än ett halvt sekel kunde stå emot reformationens stormlopp.¹¹⁵²

Initiativtagarna till Birgittajubileet hade varit just den nyetablerade riksantikvarien Sigurd Curman och chefen för Nordiska museet, Lindblom.¹¹⁵³ Vid nyåret 1930 skrev Curman till Lindblom i läckra ordalag:

Vetenskap är vetenskap o[ch] har inte så mycket med detta att göra [nationella strävanden], åtminstone inte direkt. Men för båda våra institutioner [Vitterhetsakademin/Curman och Nordiska museet/Lindblom] gäller det, att de äro och måste vara något mera än rena vetenskapsinrättningar. De måste också vara de stora folkkök, i hvilka de speciella ingredienserna tillagas till verkligt stärkande rätter för vårt lefvande folk, inte bara söndagsvåfflor med socker och grädde, utan sund hvardagsmat, som kan ge mærg åt äfven vår tids svenskar.¹¹⁵⁴

¹¹⁵⁰ Brev av Curman maj/1931, vol. 4 Kirjavahetus 1931a, PKS, LA, Tallinn.

¹¹⁵¹ Sigurd Curmans arkiv, vol. 37, ATA; RAÄ.

¹¹⁵² *Östgöta Correspondenten* 21.7.1923.

¹¹⁵³ Lindaräng 2005, 49.

¹¹⁵⁴ Brev av Curman, dat. Nyåret 1930, Andreas Lindbloms arkiv, vol. 1., ATA; RAÄ.

Vad annat sammanlänkade Curman, Pirita och svensk-estniskt samarbete? Pettersson har konstaterat i korthet att Curman aktiverade sig för ”brödrafolkens” sak: ”Curman propagerade personligen, främst genom Rotaryklubbarna, för anskaffande av arbeten till de estlandssvenskar som invandrade till Sverige” samt angående studentutbyte och inom föreningsverksamhet från och med år 1931. ”Curmans engagemang för Baltikum”, skriver Pettersson, ”låg emellertid inte bara på det praktiskt diplomatiska planet, utan var ett utslag för hans uppfattning om det andliga kulturbrödraskapet mellan de svenska folken, vare sig dessa bodde i hemlandet, i USA, eller i de Baltiska staterna.”¹¹⁵⁵

Exempelvis år 1932 (för övrigt Gustav II Adolfs jubileumsår) bildades Svenskt-estniskt samfund vid Dorpats universitet under ledning av Per Wiselgren, som innehade svenska statsmaktens professur där för tillfället. Otto Liiv, som sedermera även skrev till jubileumsboken, var sekreterare. Idén var att gynna svensk forskning i Estland. Man hänvisade till bokinsamlingen som dragit igång av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet och det kommande universitetsjubileet och svenska besöken åt Curman per brev.¹¹⁵⁶ Curman deltog i flera Baltiska fester under 1930-talet, där han framhåvt betydelsen av samarbete. T.ex. i kronprinsessans närvaro på festen 26.3.1935 höll Curman ett tal med bl. a. följande innehåll:

På knappa 15 år övervinner man inte följderna av mer än 200-årig kulturell isolering från varandra. Det väsentliga är den goda viljan att verkligen lära känna varandra ordentligt, för att på den sålunda vunna ömsesidiga kunskapen om varandra sedermera bygga upp ett förtroendefullt och solitt samarbete, där förutsättningarna för sådant finnes. Det är inte i politiska kannstöperier vi önska medverka, utan i ett på lång sikt lagt sunt och solitt mellanfolkligt arbete, vars frukter vi hoppas skola komma att betyda något väsentligt för den baltiska Nordens samkänsla och framtid.¹¹⁵⁷

Pettersson understryker Curmans uppfattningar om ester som ett brödrafolk i behov av ekonomisk hjälp.¹¹⁵⁸ Men kanske Curmans strävanden även i någon mån kan ha influerats av anti-sovjetiska idéer? Hans engagemang för Narvamonumentet kunde även ge dylika tolkningar vid handen. I *Östgöta Correspondenten* hänvisade man även genom ett referat av Curmans tal ”Vi och våra grannar i öster” håller 22.5.1936 vid ett Rotarymöte i Linköping i artikeln ”Sveriges uppgift i öster”.¹¹⁵⁹

Från samma år, 1936, finns även en promemoria i Sigurd Curmans Baltiska samling. PM:et är författat av universitetslektor Knut Olof Falk i Kaunas i november. Hela texten inleds med att konstatera att ”Baltikum är – med en merkantil term – den förnämsta avsättningsorten för svensk kultur i utlandet, och det förefaller icke uteslutet, att Sverige skulle kunna uppnå något liknande en kulturell hegemoni därstädes.” I programmet ingick att baltiska studeranden skulle utbildas i Europa, de borde få fleråriga studiestipendier, universitetslektorat borde grundas i Riga och Kaunas m.m. Svenska kulturpersonligheter skulle föreläsa i Baltikum och de ”större tidningarna borde stimuleras att i vår kulturpropagandas intressen ägna se östbaltiska staterna

¹¹⁵⁵ Pettersson 2001, 249.

¹¹⁵⁶ Brev av Per Wiselgren med bilagor 18.1.1932, Sigurd Curmans Baltiska samling, SRA.

¹¹⁵⁷ Koncept till tal 26.3.1935, fol. 7, Sigurd Curmans arkiv, vol. 57, ATA, RAÄ.

¹¹⁵⁸ Pettersson 2001, 251.

¹¹⁵⁹ *Östgöta Correspondenten* 23.5.1936; Pettersson 2001, 250.

mera intresse”.¹¹⁶⁰ Enligt Pettersson hade Curman ett behov av att framhäva den svenska kulturhistoriens unikum och värde.¹¹⁶¹ Samma år – 1936 – firades det svensk-nationella brohuvudet i Pirita med ståt.

Den s.k. Baltiska kommittén med Curman i spetsen organiserade uppenbarligen tidvis finansieringen av arbetet i Pirita (Berthelson) och även deltagarna i den s.k. Baltiska kursen i Sverige år 1931.¹¹⁶² Till exempel det året hade utforskningarna pågått 9–21 september. År 1934 hade Sten Karling fått arvode för fotografering och deltagande i utgrävningsarbetet tillsammans med två studeranden, Armin Neumann och Leonhard Mark. Berthelson hade även varit på plats i juli för att sätta igång arbetet för året och återkommit i oktober. I augusti hade Erik Lundberg deltagit i arbetet. I juni hade Curman dessutom sänt ett brev till G. Ney och ansökt om ett statligt bidrag på 500 kronor. Arbetena pågick till slutet av juni 1935. Otto Grohman hade gjort uppmättningsarbeten i oktober -34 och mars -35.¹¹⁶³

I Sigurd Curmans arkiv finns ett antal fotografier bevarade från kontakter till Estland och Finland. Fotografier finns bevarade från resan 1929 till Reval samt en resa till Finland 1940.¹¹⁶⁴ År 1939 sände *Pirita Kaunistamise Selts* en vacker hälsning på riksantikvariens 60-årsdag:

Wir bitten den Vater im Himmel um Kraft und gesundheit für Sie zur Fortsetzung der Arbeit in unserem Birgitten-Kloster, welche bisher mit Ihrer frdl. Anregung und Hilfe erfreulicherweise gute Resultate erzielt hat und ... auch in Zukunft durch gegenseitige Zusammenarbeit sich noch entwickeln wird.¹¹⁶⁵

Sigurd Curmans andel i förflyttandet av estniska flyktingar till Sverige under 1940-talet har även hänvisats till inom forskningen av flyktingvägen: hans hjälpiver var tydlig. Curman och Lindblom engagerade sig även i ”Nordens frihet”, som intresserade sig för krigsfrågor och situationen i Baltikum.¹¹⁶⁶ I Curmans arkiv finns flera brev från estlandssvenskar. Ett kort sänt 19.7.1940 från gamla vänner från Pirita belyser situationen: ”Församlade i Pirita en afton, som kanske är det gamla Estlands sista, sända vi dig en hjärtlig hälsning”, av bl.a. Aino Strutzkin (fru till Albin), Sten Karling m.fl.¹¹⁶⁷ I hyllningar som framförts 1946 hade en adress av estlandssvenskarna i landsflykt inkommit: ”Deras moderland Sverige har åter blivit deras fädernesland – deras eviga fädernesland”.¹¹⁶⁸ Pirita som symbol togs uppenbarligen med till Sverige som ett viktigt identifikationsobjekt.

¹¹⁶⁰ Kort promemoria rörande den svenska kulturpropagandan i Baltikum, Sigurd Curmans Baltiska samling, SRA.

¹¹⁶¹ Pettersson 2001, 255.

¹¹⁶² Se även Karling 1988; von Sydow 1988.

¹¹⁶³ Baltiska kommittén, räkenskapsblad 1931, Pirita kloster, räkenskap för utgrävnings- och konserveringsarbeten sommaren 1934, Redovisning för utgifter vid konserveringsarbetena i Pirita under tiden 1.7.34-20.6.35, Kopia av brev 28.6.1934, Sigurd Curmans Baltiska samling, SRA.

¹¹⁶⁴ Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ, vol. 349, 350, 362.

¹¹⁶⁵ Brev av Pirita Kaunistamise Selts 1939, Sigurd Curmans arkiv, vol. 9b, ATA, RAÄ. Då Curman utnämndes till hedersmedlem år 1931 sände PKS även en vacker adress till honom, se fig. 87, 88 och 89. Jubilarerna uppmärksammades även i Postimees. Enl. *Postimees* 29.4.1939.

¹¹⁶⁶ Se t.ex. Johansson 1973a ; Bohman 1997, 90-93.

¹¹⁶⁷ Vykort 19.VII.1940, Sigurd Curmans arkiv, vol. 300, ATA, RAÄ.

¹¹⁶⁸ Sigurd Curmans arkiv, vol. 9m, ATA, RAÄ.

Curman verkade inom sina forum och undertecknade t.ex. tillsammans med professor Birger Nerman och docent Adolf Schück ett upprop ”För de baltiska folkens frihet!” 1943.¹¹⁶⁹ Åren 1945–1946 deltog han i hjälpen till flyktingarna från Estland genom att samla medel i ”Svensk-Estniska Läroboksfonden”.¹¹⁷⁰ En artikel i *Eesti Teataja* 1946 konstaterar att utgrävningarna 1930–1937 var Curmans förtjänst.¹¹⁷¹ Tuulse, som skrev detta, var landsflyktig sedan 1940-talet och tillsammans med även andra baltiska forskare verkade han på Statens historiska museum – en korridor i tjänstelokalerna kom till och med att därav kallas ”baltiska gången”.¹¹⁷²

Kontakten till Estland vidhölls även åtminstone till slutet av 1950-talet. Albin Strutzkin hade sänt en hälsning på Curmans 80-årsdag 1959, ett fotografi där bl.a. ”musketörerna” Strutzkin och Curman poserar framför Piritas lämningar.¹¹⁷³

Forskning i Pirita efter 1940-talet

Från och med 1950-talet vidtog konserveringsarbeten ledda av Villem Raam i Pirita. Samtidigt utfördes även konserveringsarbeten i Padise. Från och med 1975 vidtog storskaliga utgrävningsarbeten i Pirita. En nyetablering av birgittinerna (de s.k. Hesselbladiska grenen grundad 1911) i området krävde även omfattande arbeten år 2001 under ledning av Jaan Tamm. Tamm deltog i sina första utgrävningar i Tallinns gamla stadskärna åren 1970–71. Han deltog sedermera i de omfattande utgrävningarna under 1970- och 1980-talen i Pirita. År 1988 doktorerade han på Estlands medeltida kloster. Han har påpekat att intresset för klosterforskning ökat markant i Estland sedan 1970-talet.¹¹⁷⁴

På 1930-talet hade konserveringsarbetena inte utförts på själva klosterruinen, utan i kyrkan p.g.a. att ruinerna låg på privat mark. Då staten övertog marken efter 1945 blev situationen en annan. Om utgrävningsarbetena på 1970-talet rapporteras även kort i Sverige för katolsk publik, genom tidskriften *Signum*.¹¹⁷⁵ Bland katolikerna kvarstod uppenbarligen ”länken”, dvs. intresset för det gemensamma, gränsöverskridande, medeltida arvet.

År 1993 konstaterar Tamm att kloster i Estland undersökts förvånansvärt grundligt (inalles 43% av dem) i förhållande till andra medeltida fyndplatser. Under Sovjet-tiden ökade även intresset för medeltiden såväl i Sovjetunionen som i Estland överlag. Den materiella kulturen som forskningsobjekt ansågs allt viktigare jämsides med andra källor.¹¹⁷⁶ I Finland kunde man ju närmast säga det motsatta: intresset har varit relativt svalt,¹¹⁷⁷ men trots allt har det ständigt legat under ytan, som en motströmning under 1900-talet mot den militanta medeltidsbilden. Kunde det bero på att klosterlämningarna i Finland inte är så monumentalala som t.ex. Pirita och Padise eller

¹¹⁶⁹ Upprop, Sigurd Curmans Baltiska samling, RA.

¹¹⁷⁰ Svensk-Estniska Läroboksfondens årsberättelse för maj 1945- maj 1946, Sigurd Curmans Baltiska samling, RA.

¹¹⁷¹ *Eesti Teataja* 1.5.1946.

¹¹⁷² Birger Nerman var museets direktör under kriget och hjälpte alltså flyktingarna tillsammans med Curman. Enl. Jansson 2006, 133, 139. Nerman var professor i Dorpat under mellankrigstiden. Se Lang 2006, 23.

¹¹⁷³ Vol. 361, Sigurd Curmans arkiv, ATA, RAÄ.

¹¹⁷⁴ Tamm 2002, 5-6, 9-10, 33, 163, 166.

¹¹⁷⁵ Lindgren 1977, 21. Lindgren hade även besökt Finland på 1970-talet och bekantat sig med Nådendal, vilket tidigare nämnts.

¹¹⁷⁶ Tamm 1993, 202-204.

¹¹⁷⁷ Se t.ex. Hiekkänen 1993.

Fig. 87. Pärm till adress till Sigurd Curman av Pirita Kaunistamise Selts år 1931, då han valdes till bedersledamot av föreningen. Lägg märke till symbolen som brukar Piritas monumentala västfasad. Sigurd Curmans arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Fig. 88. Adress till Sigurd Curman år 1931, för att hedra hans utnämning till bedersledamot för Pirita Kaunistamise Selts. Lägg märke till initialen med Heliga Birgitta – hela dokumentet försöker efterlikna ett medeltida manuskript. Sigurd Curmans arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Fig. 89. Adress till Sigurd Curman år 1931. Lägg märke till Pirita Kaunistamise Selts ståtliga sigill – ett bruk av det medeltida klostersigillet. Sigurd Curmans arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

borgar osv. – eller beror det på att klostren inte ansetts betydande i den finländska historieskrivningen, som uttryck för en viss form av ”finskhet”?

Det förefaller dock som om de varit viktigare i nationsbygget än vad tidigare historiografiskt inriktade forskare kunnat påvisa. Lämningarna i Nådendal kan konstateras ha varit synnerligen uppmärksammade under mellankrigstiden som platsen för historiebruk och minneskultur, trots att den arkeologiska aktiviteten varit sparsam. Klosterlämningarna omfattar även en religiös och intellektuell aspekt, som kan ses både mer eller mindre identitetsskapande i nationell mening. I likhet med Pirita är lämningarnas betydelse politiskt relevant såväl under 1800-talet som under mellankrigstiden: de representerade västerländsk lärdom och spiritualitet, och bildade politiska broar mot väst.

VI. JUBILEERNA 1943, 1993 OCH 2003 SOM HISTORIEBRUK

VI.1. Jubileet i Nådendal 1943

Birgittaminnet under kriget

Under kriget vistades Julius Finnberg i sin villa på Luonnonmaa och beskrev stämningarna i klosterstaden för Anderson år 1941:

...i Nådendal är det ovanligt lugnt. Om någon badsäsong kan man naturligtvis icke tala, men många sommargäster ha dock flytt hit till nådens- och såsom det även förefaller fridens dal: vän, Broder [J.J.] Huldén sitter och författar sina legender såsom fordom Jönes Budde... [---] Och sedan i övermorgon – onsdagen – hade vi den gemensamma märkesdagen – 20-årsdagen av Birgittavespern år 1921! Jag är mycket tacksam för att min anspråkslösa artikel om ”Birgittaminnets renässans i Nådendal” fick ingå i söndagens Hbl.¹¹⁷⁸

Finnberg förargade sig dock för att året 1922 smugit sig felaktigt in i programbladet, som ingick i artikeln. Underrubriken ”Ett tjugoårsminne – Jönes Buddes minnessten och en solenn Birgitta-vesper i Klosterkyrkan” hade också lämnats bort, enligt Finnberg.¹¹⁷⁹

Hösten 1941 under pågående fortsättningskrig, inföll 550-årsjubileet av Birgittas kanonisering. Det uppmärksammades i Sverige med ett monument i form av ett frimärke.¹¹⁸⁰ 550-årsminnet av Birgittas helgonförklaring år 1941 firades i Sverige i någon mer omfattande mån endast av företrädarna för katolska kyrkan i landet. Generalpoststyrelsen utgav dock ett frimärke för att hedra händelsen, vilket ju dock bör betraktas som ett nationellt monument över händelsen.¹¹⁸¹

I Finland såg Amos Anderson till att Birgittaminnet fick en del spaltutrymme i *Hufvudstadsbladet* den 6 oktober inför Birgittadagen.¹¹⁸² Hösten 1941 publicerade Finnberg även en artikel om 550-årsjubileet av helgonförklaringen i *Uusi Aura*.¹¹⁸³ Artikeln kommenterades av Julius Finnberg, som bifogade sin artikel ur UA: ”Hjärtligt tacksam för den rätt intressanta artikeln om Heliga Birgittas Canonisation för 550 år sedan den 1 oktober 1391 i dagens Hufvudstadsbladet [sic] ber jag härmed få

¹¹⁷⁸ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 22.7.1941, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹¹⁷⁹ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 22.7.1941, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹¹⁸⁰ Lindaräng 2007.

¹¹⁸¹ Lindaräng 2007, 99.

¹¹⁸² HBL 6.10.1941.

¹¹⁸³ UA 5.10.1941.

tillsända Dig såsom en trogen vän till och beundrare av Birgitta.”¹¹⁸⁴ Detta var dock upptakten till följande händelser: Nådendalsjubileet 1943.

Nådendals 500-årsjubileum år 1943

Planeringsskedet

Man beslöt förverkliga stadens och klostrets 500-årsjubileum i Nådendal trots brinnande krig. I slutet av 1930-talet hade man redan börjat förbereda skrivandet av en historik. I boken ingick även en artikel av bl.a. Juhani Rinne och C. A. Nordman.¹¹⁸⁵

Julius Finnberg var en av de mest aktiva i att arrangera jubileet i Nådendal år 1943. Redan i juli delgav han sin vän Amos Anderson planerna. Han bad om att få använda de så kallade ”Vesperpengarna”, som resterade från vespern år 1921, för något lämpligt, exempelvis

...till förhållande av Birgittas minne genom insamlandet av goda fotografier från Nådendals kyrkas kyrkliga föremål, arkivalier: Birgitta Kurks brev, det enda i Finland funna fullständiga avlatsbrevet m.m. äfvensom genom anskaffandet från Riksarkivet i fotostativ kopior fundationsbrevet för Nådendals Kloster av år 1438 och själva stadens fundationsbrev 23/VIII 1443. M.m.¹¹⁸⁶

Anderson kom sedermera att åtgärda detta.

I ett protokoll från mötet i Nådendal i september 1942 framkommer att stadsstyrelsen inbjudit Finnberg, Jäntere, Axel Haartman, borgmästare Ilmari Pasanen och arkitekt Totti Sora för att träffa vice stadsdirektör G. Alander, K. Lindroos och A. Rönholm, som företrädde styrelsen. Hugo Ehnqvist representerade stadsfullmäktige. Maliniemi hade även inbjudits, men kunde inte närvara. Stadsdirektören Oskari Tervo hade nyligen avlidit, men bland hans sista önskningar var att sätta igång planerandet av stadens 500-årsjubileum. Man beslöt på Finnbergs inrådan att hålla jubileet på dagen för stadens grundande, 23.8 – man diskuterade dock frågan, eftersom Jäntere hade föreslagit Birgittas dödsdag i juli. Finnberg ansåg att fokus vore på kyrkan, som ev. kunde repareras – därför skulle man kontakta Rinne.¹¹⁸⁷ Finnberg skrev även till Anderson om planerna. Oskari Tervo skisserades upp som initiativtagaren till jubileet och Finnberg önskade nedlägga en krans på hans begravning ”...å Birgittavännernas vägnar till tack för vad han gjort för Birgittaminnets förhållande.”¹¹⁸⁸ Oskari Tervo hade ju i egenskap av ordförande för stadsfullmäktige redan deltagit i vesperarrangemangen med Finnberg år 1921.¹¹⁸⁹

Konstnären Axel Haartman (1877–1969)¹¹⁹⁰ hade flyttat till Nådendal med sin fru år 1923. De tillhörde tydligt Birgittaentusiasterna: de hade smyckat sitt hem med

¹¹⁸⁴ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 6.10.1941, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹¹⁸⁵ Rinne 1943, 120-164; Nordman 1943.

¹¹⁸⁶ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 25.7.1942, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹¹⁸⁷ Protokoll 20.9.1942, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943, NS, Nådendal.

¹¹⁸⁸ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 19.9.1942, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹¹⁸⁹ T.ex. HBL 21.7.1921.

¹¹⁹⁰ Haartman är mycket viktig i nätverket: han har målat tavlor som ägs av Anderson och finns numera på Söderlångvik. Han bodde i Nådendal och var mycket gästfri. Finnberg och Anderson verkar ha haft mycket kontakt med honom. Se t.ex. Appelberg 2010.

takmålningar föreställande Heliga Birgitta, Jöns Budde, kartor över Vadstena och Nådendals kloster samt Nådendals klosters sigill. Han hade också designat nunnornas minnessten år 1931. Julius Finnberg, Kaarlo Jäntere och Juhani Rinne gästade ofta deras hem, liksom även författarinnan och nobelpristagerskan Sigrid Undset, som var katolik.¹¹⁹¹ Anderson hade kanske sammanträffat med henne, eftersom han sände henne en kopia av *Vallis gratiae*, ”...vars syfte främst var att väcka intresset för våra gamla medeltida sånger och den stämningsvärld, som var rådande i Finlands dåvarande klosterstäder Åbo och Nådendal...” Anderson sade sig vidare beundra Undset som författare.¹¹⁹² Har man tidigare tolkat Andersons beskrivning av sitt ”syfte” med legendspelet som att han inte haft ett religiöst intresse inbakat i medeltids- och konstintresset? Man kunde även se frasen som en ödmjuk kommentar till hans eget verk. Denna kommentar utesluter i mitt tycke inte det faktum att han verkar ha varit högkyrkligt engagerad.

Fullmäktige diskuterade på mötet i oktober 1942 frågan om huruvida staden borde förbereda sitt förskönande inför 500-årsjubileet. Man tyckte dock att trädplanteringar etc. inte var nödvändiga att planera och att det redan fanns ett förslag till detta gjort av intendent Axel Haartman och Julius Finnberg.¹¹⁹³ Under mötet i december tog man åter upp jubileet och man föreslog att man under våren skulle komma med förslag på festprogram.¹¹⁹⁴ Under mötet i februari presenterades programmet och man godkände budgeten. Till medlemmar i jubileumskommittén valdes fullmäktigeordförande Hugo Ehnqvist, stadsdirektör Lasse Kangas, Julius Finnberg, Axel Haartman och byggmästaren Sulo Varhelo.¹¹⁹⁵

Kommittén höll möte i maj 1943, där de noggrannare planerade de kommande evenemangen. Man beslöt att bl.a. att låta reparera kyrkdörrarna.¹¹⁹⁶ Då det gäller ”monument”, kan man konstatera att man dock inte hann utge ett jubileumsfrimärke, eftersom initiativet till detta borde ha gjorts i god tid.¹¹⁹⁷ Jubileets logotyp använder stadens medeltida vapen – man ville uppenbart betona stadens roll i jubileet.¹¹⁹⁸ Minnesmedaljer hann slås och den skapades av Jussi Vikainen. Medaljen pryds av klostret och stadens sigill.¹¹⁹⁹

Amos Anderson engagerades till att bekosta kyrkdörrarna. Huvuddörren skulle förses med metallplaketter på finska, svenska och latin. J. J. Huldéns text översattes till latin av professor Sundwall, men Finnberg och Anderson ansåg att texten borde vara endast på svenska och finska.¹²⁰⁰ Texten lyder: ”På Vallis Gratiae 500 årsdag

¹¹⁹¹ *Naantalia...* 1978, 32-34.

¹¹⁹² Brevkopia av A. Anderson till S. Undset 25.11.1925, mapp 46, SLSA 900.1, NB. Helsingfors.

¹¹⁹³ Protokoll 6.10.1942, Nådendals stads fullmäktiges protokoll IV 3 Ca:28 1941-48, manuskrpit, NS, Nådendal.

¹¹⁹⁴ Protokoll 22.12.1942, Nådendals stads fullmäktiges protokoll IV 3 Ca:28 1941-48, manuskrpit, NS, Nådendal.

¹¹⁹⁵ Protokoll 23.2.1942, Nådendals stads fullmäktiges protokoll IV 3 Ca:28 1941-48, manuskrpit, NS, Nådendal.

¹¹⁹⁶ Protokoll 4.5.1943, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943, NS, Nådendal.

¹¹⁹⁷ Brev av Post- och telegrafbyrån till Nådendals stadsstyrelse 30.6.1943, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943, NS, Nådendal.

¹¹⁹⁸ Se fig. 90.

¹¹⁹⁹ Finnberg 1943, 118. Se fig. 91 och 92.

¹²⁰⁰ Inskriptionen på metallplattorna, på svenska av J. J. Huldén, lyder enligt Andersons brev:

Fig. 90. Logotypen för jubileet i Nådendal år 1943. Ur Nådendals stadsarkiv, Nådendal.

är denna ingångsdörr helgedomen till tjänst och prydnad förärad av en vandrare som funnit vederqvickelse vid minnet av de frommas fotsteg och böner på helgad mark.”¹²⁰¹ Finnberg ansåg att orden ”...tolkar på ett så lyckat sätt just Ditt förhållande till kyrkan i Nådendal med dess för Dig alltid så många värdefulla minnen.”¹²⁰² Arkitekt Erik Bryggman hade inlämnat ritningarna till dörrarna till Arkeologiska kommissionen, som godkände förslaget.¹²⁰³ Anderson donerade även en facsimile av fundamentsdokumentet från 1443 till staden,¹²⁰⁴ i likhet med vad Finnberg tidigare hade föreslagit för honom.

500-årshistoriken planerades – arbetet försvårades av att man under kriget inte kom åt arkiven – och utkom, samt även Finnbergs bok om Nådendal.¹²⁰⁵ Boken hade varit arbetsdryg – Finnberg hade klagat om tidsbristen för sin vän Anderson. Finnberg var även upptagen med ”radiokåserier” under våren, och artiklar om deras ”...gemensamma minnen för 18 år sedan vår alltigenom lyckosamma pilgrimsfärd till Wadstena våren 1925.” Finnberg hade även vid ett möte med ”Radion” bett att man kontaktade Anderson för att få uppföra legendspelet Vallis Gratiae i sin helhet.

”På Vallis Gratiae’s 500-års dag/Är denna ingångsdörr/Helgedomen till tjänst och prydnad/Förärad av en vandrare/som funnit vedekvickelse/Vid minnet av de frommas fotsteg och böner/på helgad mark.” Enl. brev av A. Anderson till J. Finnberg 3.7.1943, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943, NS, Nådendal. Andersons donation omfattade ett värde av 12 500 mark. Enl. Protokoll 3.6.1943, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943, NS, Nådendal. Se även Brevkopia av A. Anderson till J. Finnberg 3.7.1943, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors; jfr Steinby 1979, 29.

¹²⁰¹ På dörren finns metallplattorna på finska och svenska kvar år 2009. Se fig. 93.

¹²⁰² Finnberg önskade även snart sammanträffa med Anderson för att diskutera de kommande festligheterna. Enl. Brev av J. Finnberg till A. Anderson 7.7.1943, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors. Ifrån ett dylikt, muntligt samtal återstår naturligtvis ingen källa att hänvisa till.

¹²⁰³ Protokoll fört vid Arkeologiska kommissionens Historiska avdelnings möte 10.5.1943, Ämbetsarkivet, MV, Helsingfors. Finnberg skrev om detta också till Anderson och bad om att kopparplåtarna ev. kunde utföras i tryckeriet. Enl. brev av J. Finnberg till A. Anderson 26.7.1943, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹²⁰⁴ T.ex. brevkopia av Julius Finnberg till Amos Anderson, odat. [1943] med tack för denna gåva, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943, NS, Nådendal.

¹²⁰⁵ Maliniemi & Jäntere 1943; Finnberg 1943.

Fig. 91. Minnesmedalj för Nådendalsjubileet år 1943 (J. Vikainen). Medaljen pryds av stadens vapen, klosterkyrkan och en nunna samt "vår gosse" Jöns Budde. Reproduktion ur Föreningens Konstsamfundets arkiv, SL5A 900.2, Finlands nationalbibliotek.

Fig. 92. En annan medalj som slogs för Nådendalsjubileet år 1943. Medaljen pryds av klosterkyrkan och stadens vapen. På andra sidan ses även Jöns Budde: denna bild är ett historiebruk av ett medeltida föremål (en patén) som anses vara donerat av Jöns Budde till klostret. Reproduktion ur tidningsartikel i Helsingin sanomat 1943.

För regin skulle Katri Rautio stå. Finnberg konstaterade att detta var "återigen alltså reminiscenser [?] av år 1925".¹²⁰⁶ Finnberg önskade febrilt också att hans bok skulle översättas till svenska. Många av deras vänner i Sverige hade nämligen inbjudits till festen och ämnade delta. Finnberg bad Anderson hjälpa honom med detta i juni,¹²⁰⁷ men tyvärr var tiden för knapp – det fanns ej möjlighet till att göra boken klar på svenska till festen i augusti.¹²⁰⁸

Finnberg var en aning orolig för hur festförberedelserna framskred. I juli skrev han om sina bekymmer till Anderson:

Annars tycks det gå mera lamt med festförberedelserna här i Nådendal i ty att man icke ännu i dag – den 26 juli – ens fått expedierande inbjudningarna till festen och dock borde de vara ut åtminstone en månad före själva festdagen. Det tycks icke finnas någon riktig energi i den nye stadsdirektören, ehuru han är en ung man och fänrik till graden. Festkommittén sammanträder

¹²⁰⁶ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 21.12.1942, "påskdagen" 1943, mapp 12, SL5A 900.1, NB, Helsingfors.

¹²⁰⁷ Brev av J. Finnberg till A. Anderson "johanneaftonen" 1943, mapp 12, SL5A 900.1, NB, Helsingfors.

¹²⁰⁸ Brevkopia av A. Anderson till J. Finnberg 29.6.1943, mapp 12, SL5A 900.1, NB, Helsingfors.

Fig. 93. Metallplaketter och beslag på Nådendals kyrkdörrar (huvudingången till kyrkan, västtornet) donerade av Anderson till Nådendalsjubileet år 1943. Han var noga med vad det skulle stå på dem, han var inte enbart en mecenat. Detta framkommer i de brev han sände Finnberg, som arrangerade jubileet på plats, med många anvisningar om hur plaketterna skulle utföras. Foto: E. Abl-Waris 2009.

nästan varje vecka, men dess beslut bliva icke utförda med den snabbhet, som vore av nöden. Och än plockas den ena och än den andra av de vilka skola vara vid festen medvärkande [sic] och på kommendering ut till fronten. Men man måste försöka göra sitt yttersta och hoppas dock på ett lyckligt slutresultat.¹²⁰⁹

Festen firades – i ”våra gemensamma drömmars gyllene stad”

Inför 500-årsjubileet i Nådendal publicerade Anderson sin gamla Nådendalsvision på festdagen, 23.8.1943: ”I gamla skrivbordsgömmor har författaren påträffat nedanstående drömbild”, skrev han som en introduktion.¹²¹⁰ I samma nummer ingick även Amos Andersons text om ”Budskapet från Vallis Gratiae”. Anderson betonade klostrets betydelse för kulturarbetet och försvarar även sina (högyrkliga) strävanden från tidigare år:

Men ännu för icke så länge sedan ansågs det som en besynnerlig och misstänklig mani att i högre grad syssla med något så övervunnet som vår medeltid och medeltidskyrkans insatser i vårt andliga liv och att giva denna tid och dess andliga ledare det erkännande de förtjänade. Med bjärta färger utmålades ofta medeltiden som ett slags babylonisk fångenskap under en självförmörkande ond makt. Det finns nu många glädjande tecken på en förändrad inställning. [...] ...här röjdes mark för den västerländska kultur, för vars bevarande vår generation nu så hårt kämpar.¹²¹¹

¹²⁰⁹ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 26.7.1943, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹²¹⁰ HBL 23.8.1943.

¹²¹¹ HBL 23.8.1943.

Fig. 94. Inbjudan till Nådendalsjubileet år 1943.
Reproduktion ur Föreningen Konstsamfundets arkiv,
SLSA 900.2, Finlands nationalbibliotek.

Högkyrkligheten hade äntligen fått gehör i tiden. De högkyrkliga eller katolska strävandena kan även ibland sammanlänkas med antikommunism.¹²¹² Man kan kanske skönja detta i någon mån också hos Anderson, redan under mellankrigstiden. I varje fall ses en kontinuitet av tanken på att medeltiden som den uppfattas i Nådendal, länkar Finland till väst (emot öst). Det uttrycker naturligtvis även Andersons västorientering.

Festen firades i soligt väder den 23 augusti 1943, femhundra år efter att kung Kristoffer givit Nådendal stadsrättigheter. En jubileumspport av ekblad med årtalen 1443–1943 vid stationen ledde besökarna in mot centrum. Alexandersgatan hade några dagar tidigare symboliskt bytt namn till Mannerheimgatan.¹²¹³ Bevakningen i pressen var omfattande: klockan 8 startade dagen med att trumslagare och härolder i medeltida dräkter kungjorde festdagen inledd. Fullmäktige höll ett jubileumsmöte och ordförande Hugo Ehnqvist tilldelades Finlands Vita ros. Ett porträtt på före stadsdirektören Tervo avtäcktes. Härefter marscherade man till hjältegravarna och bekransade även andra gravar tillhörande berömda Nådendalsmän, däribland Atte Franck och Tervo. En sista krans av järnek nedlades av Julius Finnberg vid Jöns Buddes minnessten. Finnbergs tal finns bevarat och han framför i sitt tal att det är frågan om Buddes minnessten, inte gravsten. Kransen av järnek symboliserade den okuvliga vilja, som legat bakom denna klosterbroders flit.¹²¹⁴ I flera tidningar tolkades detta dock felaktigt som Buddes ”gravsten”. Detta är även fallet i Innamaas tredje del

¹²¹² Flera intellektuella, t.ex. Birgittaforskare i Sverige, konverterade under denna tid till katolicismen – t.ex. Sven Stolpe, som startade som högkyrklig och konverterade på 1940-talet, hade uppenbart en antikommunistisk agenda i sina tolkningar. Se t.ex. Nynäs 2006, 201, 204.

¹²¹³ Se t.ex. *Uusi Suomi* 24.8.1943.

¹²¹⁴ ”Puhe Jöns Budden kivellä”, två koncept till tal av Julius Finnberg, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943, Nådendals stadsarkiv, Nådendal.

av stadens historia som utkom 1965.¹²¹⁵ Minnesstenen blev förvrängd till gravsten i pressen och till och med i historieskrivningen: ”vår gosse” Budde hade sin GRAV just här. Tydligt fanns det ett behov att se saken precis så här.

Klockan 11 följde en festgudstjänst där president Ryti med fru samt premiärminister Edwin Linkomies och de inbjudna gästerna, nära 200 till antalet, var närvarande. Birgittastiftelsen representerades av Lindblom och friherre Claës Lagerfelt med fru Greta. SSB representerades av den nyinträdde brodern, prostén Bengt Serenius från Finland. Svenskarna överlämnade en dyrbar gåva åt församlingen: ett antependium i svart försett med birgittinernunnornas vita krona med de fem blodsdropparna (röda rundlarna, som symboliserar Kristi fem sår) som dekor – även SSB:s tecken – samt en altarduk med vadstenaspetsar.¹²¹⁶ Mary och Eric von Rosen hade gärna velat delta, men kunde inte. De sände istället lyckönskningar till festen per telegram.¹²¹⁷ Att Claës och Greta Lagerfelt var så kallade Finlandsvänner kan man väl ana: de hade tidigare besökt Finland, och Nådendal, åtminstone år 1925. I Nådendals kyrka fanns två vaser donerade av dem, då Ilkka Kronqvist gjorde en inventarie av föremålen där år 1933. Vaserna var 12 cm höga och bar inskriptionen: ”Till Sancta Birgittas Vallis Gratiae från Claës och greta Lagerfelt Duseborg Sverige Anno 1925”.¹²¹⁸ Trots försök att kontakta Nådendals stad och församling gällande dessa vaser på 2000-talet, har inget svar och ingen information erhållits om var dessa föremål numera kan vara.

Efter festgudstjänsten i den blomsterprydda kyrkan hölls en fest i Brunnshusets sal, där hälsningar framfördes. Salen hade dekorerats med Finlands flaggor, girlander och Nådendals vapen. Det enorma firandet finns även bevarat på nyhetsfilm. Här ses även Greta Lagerfelt framföra sin hälsning.¹²¹⁹ Festgudstjänsten sändes även per radio. På kvällen klockan 18 berättade Finnberg om sägner kring Vallis Gratiae och klockan 20 sändes dessutom Andersons *Vallis Gratiae* och klockan 21 ”glimtar från festen”.¹²²⁰ I Andersons arkiv återfinns programblad och inbjudan till festen, se fig. 94.

Jubileumskantaten *Armonlaakson laulu*, som uruppfördes på festdagen i kyrkan, skrevs av Larin Kyösti och tonsattes av Selim Palmgren.¹²²¹ Efter gudstjänsten hölls en folkfest mellan klockan 17 och 19, där Maliniemi och Jäntere höll tal. En ”Minnenas vesper” firades i kyrkan klockan 19 – hit hade även allmänheten tillträde – där jubileumskantaten uppfördes en andra gång. Klockan 20 spelades vesper från kyrktornet och festmiddagen inleddes på Brunnshuset klockan halv nio. På middagen höll bl.a. Rinne ett tal. President Rytis och premiärminister Linkomies tal citerades i de flesta tidningsartiklar. Ryti talade om ”...pieni Naantali elämällä suurten varjossa

¹²¹⁵ T.ex. i *Helsingin Sanomat* (HS) 24.8.1943; Innamaa 1965, 523 (bildtext).

¹²¹⁶ Linblom och Lagerfelts hade engagerat sig i Finlands sak under vinterkriget, vilket även betonades. Se artiklar i t.ex. *Turun Sanomat* 23.8.1943 och 24.8.1943; *Turunmaa* 24.8.1943; HS 23.8.1943 och 24.8.1943, *Åbo Underrättelser* 24.8.1943 m.fl.

¹²¹⁷ Telegram av Eric och Mary von Rosen till Julius Finnberg 23.8.1943, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943, Nådendals stadsarkiv, Nådendal.

¹²¹⁸ Kronqvist 1933, fol. 6.

¹²¹⁹ Nyhetskollaget av Suomen Filmitoimisto finns att se på webben: http://www.yle.fi/player/player.jsp?name=El%E4v%E4+arkisto%2F03230_1, senast sedd 29.3.2009.

¹²²⁰ Annons i HS 23.8.1943, HBL 23.8.1943; Steinby 1979b, 41.

¹²²¹ Larin Kyösti och Selim Palmgren (Op. 103), *Armonlaakson laulu* 23 VIII 1443 – 1943. Not-häfte, 500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat IV 6 H:2 1943, Nådendals stadsarkiv, Nådendal.

on ikäänkuin vertauskuva koko kansastamme.”¹²²² Linkomies betonade vikten av att i denna svåra tid dock fira ”kulturfester” p.g.a. att sådant ger andlig styrka: ”Juuri tällaisina aikoina tarvitsemme syventyäksemme ja voimia kootaksemme kulttuurieti-etoisuutta. [...] Ne arvot, joiden edessä tänään tunnemme harrasta juhلاميeltä, ovat kulttuuriarvoja, joita ei mitata aineellisilla mitoilla.” Festen blev en ”...hela Finlands fest för den andliga kulturen”, (”...koko Suomen henkisen kulttuurin juhlaaksi.”)¹²²³ Forskarna deltog alltså i ett publikt historiebruk genom att delta i firandet och hålla tal för allmänheten. Hos dessa representerade Nådendal andliga värden som lärdomens vagga värd att värnas – en kontinuitet i synen från exempelvis Herman Råberghs dagar. De borgerliga betonade utbildning då som nu.

Juhani Rinnes tal finns tryckt i HBL under rubriken ”Nådendal 500 år”. Rinne betonade att klosterstiftelsen gav anledning till jubileet och att den därav borde få utrymme i en tillbakablick. Klosterminnet hör dock väsentligt ihop med den lilla stadens identitet och har bidragit till att stärka den, konstaterade han slutligen: ”...med ovanlig seghet och uppenbar kärlek till hembygden och dess minnen har Nådendal hävdad sin ställning såsom självständig stad...”¹²²⁴ J. J. Huldén skrev i samma tidning om ”Birgittavägar” och helgonet i Sverige. Huldén rapporterade två dagar senare stort om jubileet.¹²²⁵ På festdagen ingick även Andersons Nådendalsvision än en gång i tidningen.¹²²⁶

Kaarlo Jäntetes tal finns tryckt i *Varsinais-Suomen Maakuntakirja* 8 (som var en festskrift till professor Uno Harva), där Jäntere beskriver stadens grundande, exempelvis enligt följande: staden var beroende av klostret och levde i ”kris” vid reformationstiden.¹²²⁷ Jubileet hölls under brinnande fortsättningskrig, vilket även framhävdes i Kaarlo Jänteres tal under festligheterna 1943:

Historia ja historiallinen mieli tahtoo orgaanisesti liittää jokaisen kylän ja kaupungin, jokaisen talon ja kartanon, torpan ja mäkituvan isänmaan historian korkokuvaan, jotta se rikastuisi piirteiltään ja liittäisi menneet ja tulevat sukupolvet yhteen entistä tiiviimmäksi kansakokonaisuudeksi.¹²²⁸

Jäntere framhåller klosterkyrkans betydelse enligt följande:

Niitä pyhiä historiallisia arvoja kunnioittaen, joita vanha luostarikirkko ympäristöineen edustaa, samalla kun se symbolisoi kaukaisten ja läheisten sukupolvien rakkautta kotiseutuun ja isänmaahan, ja tuntien kuuluvansa elävänä tekijänä Kansan ja isänmaan

¹²²² ”...lilla Nådendals liv i skuggan av de stora [städerna] som en metafor för hela vårt folk.” Enl. *Uusi Suomi* 24.8.1943.

¹²²³ Linkomies citeras i *Uusi Suomi* 24.8.1943: ”Just i sådana tider som nu behöver vi kulturell medvetenshet för att kunna födjupa oss och samla styrka. [...] De värden, framför vilka vi idag känner andäktigt festhumör, är kulturvärden, som inte kan mätas i världsliga mått.”

¹²²⁴ HBL 22.8.1943.

¹²²⁵ HBL 22.8.1943; HBL 24.8.1943.

¹²²⁶ HBL 23.8.1943.

¹²²⁷ Jäntere 1945, 50.

¹²²⁸ ”Historien och det historiska sinnet vill organiskt förena alla byar och städer, varje gård och herrgård, torp och backstuga till reliefen över fosterlandets historia, så att den skulle berikas i sina drag och förena de gångna och kommande generationerna till en ännu tätare folklig helhet än förr.” Enl. Jäntere 1945, s. 3.

historian nykyinen ja tulevaisuuden Naantali on varmaan täyttävä ne tehtävät, jotka taisteleva isänmaa ja rauhantoimin rakentava isänmaa sille asettaa.¹²²⁹

Talet avslutades med att påminna om att den gamla klosterkyrkan företrädde historiska, heliga värden, som borde respekteras. Kyrkan symboliserade även olika generationers kärlek till sin hembygd och sitt fosterland, och framtidstro.¹²³⁰ Talet lämpade sig mycket väl att framföra under en tid av kris och krig.

I *Helsingin Sanomat* rapporterades även ymnigt om jubileet. En recension av jubileumsboken ingick även: ”Tämä pätevä teos lisää Naantalin vuosisataispäivän merkitystä”, menade man.¹²³¹ Även i denna tidning skrev man om processionen till gravarna, däribland Jöns Buddes ”grav”. Överlag var stämningarna minnesvärda: ”Naantalin 500-vuotisjuhlrat jättivät läsnäolijoihin vaikutelman kaupungista, joka kauniilla tavalla vaalii luostarikaupungin arvokkaita perinteitä, mutta jossa samalla elää voimakas eteenpäinpyrkivä henki”.¹²³²

Martti Koskimies skrev en hyllningsdikt till Nådendal daterad 5.2.1943. Han sände den även som svensk översättning till Amos Anderson, ”den store Nådendalsentusiasten”, daterad 23.8.1943. I dikten är Nådendal – Birgittas stad, i yppig grönska, en pärla, ett smycke, en stad som ger frid i den hårda krigstiden.¹²³³ Nådendals klosterinne som ett fridens minne var alltså något värt att betona under en kristid.

Bland de inbjudna gästerna fanns även bl.a. statsarkeolog C. A. Nordman samt kyrkoherden i Nagu, Sven Sorthan, vars brev till Amos Anderson kan ge en inblick i att inte alla såg på festen med blida ögon. Sorthan hade velat träffa Anderson på festen, men ville inte besvara denne i festyrkan. Han förfasar sig även över kritiken av jubileet, som på förhand publicerats i *Församlingsbladet*. ”Peder Skrivare” framförde nämligen en kritik av högkyrkligheten och hedrandet av Birgitta i spalten ”Tänkt och sagt”. Skribenten önskar därmed att Nådendalsjubileet ”...måtte gå utan Birgittadyrkan.”¹²³⁴ I artikeln framfördes en negativ inställning till Birgittaminnet. Skribenten var kyrkoherden Ruben Sevoni, som antagligen spydde galla över de högkyrkliga kretsarna på grund av att han själv nekades en post i *Sanct Henriks-kretsens* styrelse.¹²³⁵

Återigen en attack mot högkyrkligheten – i Nådendal. Sorthan ansåg att ”...vårt enda svenska kyrkliga blad kunnat hedra Nådendals-jubileet med en värdig artikel om Birgitta. [...] Istället föredrar Församlingsbladet att vara mera ”lutherskt” än Luther

¹²²⁹ ”Genom att hedra dessa heliga historiska värden, som den gamla klosterkyrkan med miljö representerar, samtidigt som den symboliserar avlägsna och yngre generationers kärlek till hembygden och fosterlandet, och genom att känna sig vara en levande faktor, är Folkets och fosterlandets historia och det nutida och framtida Nådendal säkert i stånd att fylla det uppdrag, som det stridande fosterlandet och det fredligt byggande fosterlandet ger den.” Enl. Jäntere 1945, 12.

¹²³⁰ Jäntere 1945, 57.

¹²³¹ ”Detta kompetenta verk ökar betydelsen av Nådendals jubileum.” Enl. HS 23.8.1943.

¹²³² ”Nådendals 500-årsjubileum gav de närvarande en bild av en stad, som på ett vackert vis värnar om klosterstadens värdefulla traditioner, men där det samtidigt lever en stark framtidssträvande anda.” Enl. HS 24.8.1943. Även *Turun sanomat* skrev om besöket vid Buddes ”gravsten”. Se TS 24.8.1943.

¹²³³ Konsept 4 sidor, mapp 94, SLA 900.2, NB, Helsingfors.

¹²³⁴ Enl. *Församlingsbladet* 12.8.1943.

¹²³⁵ Johansson 1973b, 64-65; personligt meddelande av Mikael Busck-Nielsen 8.5.2009.

själv.” Sorthan skrev vidare att han tillsammans med yngre präster i Finland tänkte knyta sina högkyrkliga ideal närmare de svenska prästernas och planera ett möte efter kriget: ”Den självskrivna mötesplatsen blir då Vallis Gratiae, i vars kyrka vi skola samlas...”¹²³⁶ Kritiken till trots blåste förändringens vindar. På 1940-talet etablerades den högkyrkliga kyrkosynen inom Borgå stift bl.a. genom förmedling av prästerna Bengt och Sigtrygg Serenius, som båda upptogs som medlemmar av SSB. De bildade även, som tidigare nämnts, egna högkyrkliga sällskap i Helsingfors.¹²³⁷ Kretsen skrev om Nådendal även i sin tidning. Dikten ”Vesper i Nådendals klosterkyrka” av Aline Cronhjelm ingick, kanske inspirerad av skeendena:

Vesperpsalmens stilla frid
 över nejden vilar.
 än som på Birgittas tid
 tanken uppåt ilar...
 [---]
 Rena ton, dröj länge kvar
 som ett ljuvligt minne!
 Bär en hälsning skön och klar
 till vart tröttat sinne
 från den stad vars gyllne port
 som en strålljus hägring
 själen aningsfullt försport
 uti kvällens fägring.¹²³⁸

I kretsens tidskrift skrevs (Bengt Serenius?) dock en aning kritiskt om själva firandet: att man

...firade den 23 aug. detta år sitt 500-årsjubileum. Tyvärr dominerade det kommunala firningsämnet på det kyrkligas bekostnad, och det egentliga Birgitta-minnet, som i varje fall är förbundet med stadens historia, fick en ytterst ringa plats i talens mängd.¹²³⁹

Fastän man kanske framhållit stadens framtidstro och moderna livskraft var dock vissa symboler starkt knutna till birgittinerna: vespern, gudstjänsten, en del av historikernas tal, en del inbjudna gäster och deras gåvor, minnesmedaljen – och själva logotypen för jubileet. Finnberg hade haft sin hand med i spelet och det syntes nog trots allt rätt så väl, trots den nybildade högkyrkliga kretsens kritik.

Efter att jubileumsfirandet avslutats skrev Finnberg om stämningarna till Anderson – tacksam för projektet med minnesplaketterna till de förnyade kyrkdörrarna:

Vid den slutliga avvecklingen av dessa jubileumshögtidligheter drager jag nu en den [sic] största tacksamhetens, om också en lättnadens suck, då jag till min innersta tillfredsställelse får tillfälle att konstatera, huru vårt snart en kvart sekel gamla vänskap ännu

¹²³⁶ Brev av Sven Sorthan till Amos Anderson 26.8.1943, mapp 41, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹²³⁷ Serenius 1970, 57-64; Johansson 1973b; Kilström 1990, 260-268; Kilström, Lehtisaari & Vuorela 1995, 73-78.

¹²³⁸ Cronhielm 1943, 44 (första och sista versen av fyra har citerats här).

¹²³⁹ Serenius (?) 1943, 44.

är i stånd – tack vare Ditt tillmötesgående att åstadkomma något synligt och ”varaktigt” och detta just i Nådendal, våra gemensamma drömmars gyllene stad.¹²⁴⁰

Finnberg erinrade sig om sina decennier med birgittinerna och Nådendal i sitt förord till jubileumsboken år 1943, och om sitt hopp om förståelse inför jubileet:

Mitä näillä tahoilla olen elänyt ja kokenut, on osaltaan tässä esitettävän taustana, ja jos se, mitä tässä tulee sanotuksi, edes jossakin määrin saisi arv. lukijoissakin herätetyksi mielenkiintoa, ehkäpä kiintymystäkin Pyhään Birgittaan ja hänen Armonlaaksoonsa sekä sen menneisyyden muistoihin, olisivat toiveeni ja tarkoitukseni toteutuneet.¹²⁴¹

Under återstoden av 1940-talet kom Finnberg att vara aktiv i bevarandet av medeltidsminnena i tidningsartiklar, radioföredrag, kyrkoföreläsningar i Åbo och Nådendal med mera. Han verkade även för att genomföra Andersons önskan om att tolvslaget skulle vara från Kimito kyrktorn. Detta förverkligades i radion 25.3.1949, enligt Finnberg.¹²⁴² Att Anderson och Finnberg var mycket goda vänner verkar uppenbart¹²⁴³ och det kan man skönja i deras brev.¹²⁴⁴ Verksamheten i Nådendal och Åbo domkyrka, resan till Vadstena och sedan till Rom under jubelåret 1925 och många andra händelser påverkade dem uppenbarligen djupt. Då Finnberg fyllde 75 år firade han detta med sin fru genom en tre dagar lång vistelse hos Anderson på Söderlångvik gård.¹²⁴⁵ I sitt sista (bevarade) brev till Finnberg, skrev Anderson: ”Jag påminner mig våra ljusa och glada dagar i Nådendal och tänker med vemod på alla de resor, som vi har gjort tillsammans.”¹²⁴⁶ Deras vänskap finns också definitivt huggen i sten i form av alla de monument de reste tillsammans i enlighet med sin historiesyn (se bilaga II).

Anderson återkom till Nådendalsminnena i Finlands historia i ett flertal tal: ett odaterat tal beskriver Vadstena, Nådendal och birgittinerna.¹²⁴⁷ I ett tal på Finlands självständighetsdag den 6 december 1949 för Samfundet Sverige-Finland prisas kyrkor och borgar i landet. I diapositivförteckningen finns Åbo slott och domkyrka, Valamo med flera, men också Nådendals kyrka – en exteriör med en nunna i förgrunden – och Buddes sten. Listan avslutas med bilder av Kimito kyrka, Sagalund, Wemman och Jansson, Nathan Söderblom samt Åbo slott. Föredraget inleds med en inbjudan ”...till en vandring i minnens värld bland minnen från Finlands morgongryning. Minnen som är gemensamma för Sverige och Finland.” Föredraget kunde ses spegla

¹²⁴⁰ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 30.9.1943, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹²⁴¹ ”Vad jag här har levtt och upplevt har dels här beskrivits som en bakgrund, och ifall det, som här blir sagt, ens i någon mån kunde hos den ädla läsaren att uppväcka intresse, kanske till och med tycke för Heliga Birgitta och hennes Nådendal samt för minnena av det förflutna, så skulle mina önskningar och avsikter ha förverkligats.” Enl. Finnberg 1943, 5.

¹²⁴² Brev av J. Finnberg till A. Anderson 4.6.1944, 26.6.1944, 25.9.1945, 24.3.1949, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹²⁴³ Steinby 1980.

¹²⁴⁴ 181 st bevarade brev av Finnberg finns i Anderson arkiv. Se brev av J. Finnberg till A. Anderson 1920-1955, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹²⁴⁵ Brev av J. Finnberg till A. Anderson 1.10.1952, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹²⁴⁶ Brevkopia av A. Anderson till J. Finnberg 8.9.1955, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹²⁴⁷ Odat. föredrag om kloster och nunnor (8 fol.), mapp 84, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

Fig. 95. Hjaltegravsmonumentet i Nådendal av Jussi Vikainen skildrar en pietá, med en birgittinernunna som tröstar soldaten. I bakgrunden klosterkyrkans östkor.
Foto: M. Waris 2009.

Andersons världsbild. Också jubileet år 1943 får en erinran:

Då den forna klosterstaden Nådendal 1943 kunde blicka tillbaka på fem seklers tillvaro, ägnades denna händelse en alldeles sällsynt uppmärksamhet i Finland. Den helga eld, som en gång fördes hit från moderklåstret [sic] i Vadstena, har icke blott belyst de frommas gudskyrdan i templet och bönecellen, utan som ringar på vattnet spritt sig i hela Finland.¹²⁴⁸

Nådendals roll som den bokliga lärdomens vagga framhävdes än en gång, men inte den sista.

Det publika intresset för den gamla klosterstaden måste ha kulminerat strax efter kriget. Hjaltegravsmonumentet av Jussi Vikainen är delvis birgittinskt, eftersom en nunna tröstar en soldat i skulpturen, se fig. 95, en pietá där birgittinernunna är en Mariagestalt, en moder. Men det kan även ses som ett monument med birgittinsk utformning. Monumentet föreställer en nunna som tröstar en soldat¹²⁴⁹ – birgittinerna var fortfarande starkt och monumentalt närvarande. Man byggde vidare på minneskulturen kring klosterlämningarna genom nya, nationella konnotationer.

I romanform utgav Aino Päläsi (f. Anttila, 1885–1951) exempelvis boken *Vanha*

¹²⁴⁸ Föredrag ”Kyrkor och fästen i Finland” 6.12.1949, mapp 84, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

¹²⁴⁹ Innamaa 1965, 507; Heino 1983, 134.

aurinkokello kertoo.¹²⁵⁰ Pälsi var fru till den kände etnologen Sakari Pälsi (1882–1965). På grund av mannens idoga forskningsresande förde Aino Pälsi med barn en tynande tillvaro med stora ekonomiska skulder att sköta. Sakari Pälsi lämnade i ett senare skede familjen. Det anses att litteraturen blev ett sätt att uttrycka sig för Aino Pälsi. I sagosamlingen från 1946 blandas sagan ihop med historiska element, som på något sätt har Nådendals klosterkyrka som centrum.¹²⁵¹

Nådendal ur en vetenskaplig synvinkel, i dialog med det populära intresset

Antikvariskt intresse på 1940-talet

Intresset för Nådendal fortgick under 1940-talet, särskilt inom vetenskapen. Det arkeologiska och konsthistoriska intresset för Nådendals klosterkyrka och klosterlämningar kom att få några tillägg under 1940-talet. Bertil Berthelson, som hade varit med om restaureringsarbetena i Vadstena på 1920-talet och kom att medverka även i utgrävningarna i Pirita på 1930-talet, utgav år 1929 en artikel, som kom att följas av en annan år 1940, som presenterade särskilt Nådendal, och en diger doktorsavhandling om birgittinskt byggnadsskick efter kriget.¹²⁵² Artikeln 1940 ingick i det nummer av *Fornvännen* som lanserats speciellt för att stödja Finlands kamp.¹²⁵³

Bertil Berthelson hade arbetet vid restaureringsarbetena i Vadstena redan på 1920-talet. I artikeln från år 1940 citeras Leinberg och Hausen samt återges Hausens plan över klostret från utgrävningen på 1870-talet.¹²⁵⁴ Berthelson konkluderar att klosterplanen i Nådendal liknar den i Vadstena, men terrängförhållandena har även spelat en roll i hur byggnaderna anlagts. De liknande dragen mellan kloster kunde Hausen inte helt ha känt till vid sina undersökningar på 1870-talet, kunde Berthelson konstatera.¹²⁵⁵ Berthelson skrev även senare ett inlägg om birgittinernas byggnadskonst i *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid*.¹²⁵⁶

En ofta citerad forskare är Erkki Kartano som 1947 kommenterade Nådendals kyrkas byggnadshistoria i *Finska fornminnesföreningens* tidskrift. Genom att, enligt egen utsago, analysera gamla forskningsresultat och göra vissa nya iakttagelser, ville han belysa byggnaden byggnadshistoriskt. Han förlitade sig på Elmgren och Hausen samt beaktar Berthelsons jämförande forskning. Arbetet kan hänföras till byggnadsarkeo-

¹²⁵⁰ Pälsi 1946. Titeln härrör sig från ett solur, som ännu var ännu länge kvar invid klosterbacken, men har sedermera flyttats. Invid soluret fanns en insamlingskista för medel till de fattiga. Soluret flyttades på grund av ofog år 1958 till gården vid Hiiola museibyggnad. Enl. *Naantalia*... 1978, 66; Pouttula 1993, 68; Pälsi 1946, se även fig. 96, i en målning ägd av Anderson, där soluret syns i förgrunden och Buddes minnessten skymtar svagt i bakgrunden genom porten. Trots att soluret flyttats, räknar jag det som en del av Nådendals "minnespark", i likhet med altaret rest av Finnberg och Anderson år 1921.

¹²⁵¹ Kailanpää 1986, 27-29.

¹²⁵² Se Berthelson 1929, 91-113; Berthelson 1940, 187-194; Berthelson 1946. Se även t.ex. Kartano 1947; Lilius 1969.

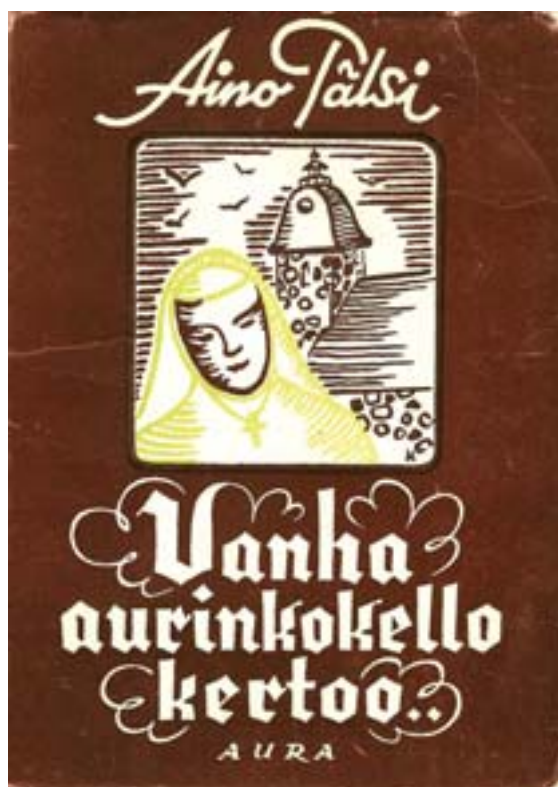
¹²⁵³ Curman 1940; Jfr Curman och kriget, se Johansson 1973a.

¹²⁵⁴ Berthelson 1940, 187, och bilderna 2 och 3 på s. 190 och 192; Leinberg 1890; Hausen 1922.

¹²⁵⁵ Berthelson 1940, 188-194.

¹²⁵⁶ Berthelson 1956.

Fig. 96. Pärbilden till Aino Pälssis novellsamling (*Vanha aurinkokello kertoo*, ung. "Det gamla soluret berättar") från 1946: en nunna vid Nådendals klosterkyrka. Det gamla soluret och sparbössan som titeln hänvisar till fanns kvar vid kyrka fram till år 1958.

logi, varför den största vikten läggs på klosterkyrkan.¹²⁵⁷ Det antikvariska intresset för Nådendal var alltså livskraftigt och fortsättningsvis parallellt, i dialog, med det populära intresset.

Systematiska, arkeologiska undersökningar av medeltida lämningar allmänt taget inleddes ungefär vid sekelskiftet 1900, och efter andra världskriget skedde en professionalisering av den så kallade medeltidsarkeologin.¹²⁵⁸ Från och med 1950-talet tog man hänsyn till naturvetenskapliga synvinklar inom arkeologin – så kallad New Archaeology eller processuell arkeologi. Denna vetenskapssyn har följts av så kallad Postprocessuell arkeologi på 1980-talet, som inte är fullt lika förankrad i naturvetenskapliga synvinklar.¹²⁵⁹

Lagstiftningen gällande fornlämningar stärktes såväl i Finland som i Sverige. I Sverige hade skyddet av fornlämningar ökat under Sigurd Curmans ledning hade och Riksantikvarieämbetet bildades.¹²⁶⁰ I Finland stiftades lagen om fornlämningar i sin nuvarande form år 1963 och Arkeologiska kommissionen omvandlades till Museiverket år 1971.¹²⁶¹ I viss mån kunde man alltså se att en institutionalisering definitivt cementerats under 1900-talets lopp i och med att skydd och forskning sköts genom statliga ämbetsverk.

¹²⁵⁷ Kartano 1947, 7-8; Elmgren 1863, Hausen 1922.

¹²⁵⁸ Andrén 1997, 39-40.

¹²⁵⁹ Se t.ex. Trigger 1989.

¹²⁶⁰ T.ex. Westlund 1946.

¹²⁶¹ Härö 1984.

Historieprofessorn Jalmari Jaakkola (1885–1964) skrev ett översiktsverk som länge verkar ha blivit en kanon över Finlands medeltid. I sin avhandling från år 1928 hade Jaakkola strävat till att visa Finland som en ganska oavhängig del inom det svenska riket, vilket senare väckte kritik inom forskningen. På grund av språkmuren mot väst fick hans verk inte så stor uppmärksamhet som de kunde ha fått. Jaakkolas syn på Birgitta är nationellt laddad i stil med Henrik Schücks i Sverige.¹²⁶² Jaakkola, vars *Suomen historia*-serie från 1940-talet, presenterade dominikanerna som den första orden i Finland osv. Som illustrationer användes teckningar av arkeologiska fynd. I övrigt skrev Jaakkola mer allmänt om dominikanernas inflytande på det kyrkliga livet.¹²⁶³ I Jaakkolas allmänna text används dock arkeologiskt bildmaterial närmast i syfte att illustrera verket. I detta skede sågs uppenbarligen medeltidsarkeologin fortfarande som en hjälpvetenskap till att skriva medeltidshistoria i Finland.

I del VI av storverket skrev Jaakkola att Vadstena var mycket ”ärelystet” (”vallahimoinen luostari”), som stred för sina rättigheter i Åbo stift. Jaakkolas syn på biskop Magnus II Tavast är dock mycket positiv: han var en patriarkalisk landsfader. Synen på Vadstena, som var den andra parten i frågan om klostergrundandet, är den nationelle biskopens motsats: negativ. Jöns Budde beskrivs noggrant – han tillhör ”förrännässansen” i Finland. På bild ses ”skatter” så som Buddes paten och nunneklostrets samt munkklostrets sigill.¹²⁶⁴ Både Magnus Tavast och Jöns Budde var ju ”våra”, dvs. verkar ha tillskrivits ett ”finskt” *ethnie*, och lämpade sig väl att representera en syn på medeltiden som var enhetlig med den fennomanska.

Under senare delen av 1900-talet har forskarna kritiserat Jaakkolas alltför svallande tolkningar.¹²⁶⁵ Översikterna kan dock väl representera den allmänna bild av Nådendals kloster som erbjudits av vetenskapsmännen från och med slutet av 1800-talet och under 1900-talets första hälft. Bilden verkar ha influerats av den fennomanska historiesynen från mitten av 1800-talet. Finlands historia skapades, i likhet med övriga Europa, framförallt av över- och medelklassens bildade manliga elit i den tid (1800-talets senare del), då nationerna ”byggdes”, kunskapen ”demokratiserades” och industrialiseringen tärde på ”arvet”.¹²⁶⁶ En mer västorienterad tradition att se på klostret som en (positiv) del av Finlands historia har dock också sitt ursprung i 1860-talet, och kom att företrädas av representanter inom vetenskapen, men även utanför den, under mellankrigstiden. Det fanns alltså en alternativ syn utanför den dessa översiktsverk presenterade.

Dominikanerna och franciskanerna har behandlats av professor Jarl Gallén (1908–1990), som konverterade till katolicismen, i ett flertal artiklar och arbeten. Galléns doktorsavhandling från 1946 behandlade franciskanerna.¹²⁶⁷ Enligt forskarna Maiju Lehmijoki-Gardner och Tuomas Heikkilä har det tämligen låga intresset för de medeltida religiösa ordnarna i Finland legat i bristen på källmaterial, som delvis kan

¹²⁶² Jaakkola 1928; Jaakkola 1944; Pirinen 1985. Se även Ahl 2003c, 222–223. En analys av Jaakkolas historiesyn har gjorts av Ville Erkkilä. Se Erkkilä 2007.

¹²⁶³ Jaakkola 1958, 309–316. Illustrationer på sidorna 310 och 317.

¹²⁶⁴ Jaakkola 1959, 101–104, 352–358.

¹²⁶⁵ Pirinen 1985, 117–119; Palola 1997, 39; Erkkilä 2007.

¹²⁶⁶ Jfr Choay 2001.

¹²⁶⁷ Se t.ex. Gallén 1946; Gallén 1993; Gallén 1998. Forskningen kring Finlands kloster och konvent har inte tidigare utforskats ur en direkt vetenskapshistorisk synvinkel, förutom i form av en artikel av Jussi Hanska om historiografi kring dominikanerna från år 2003. Se Hanska 2003.

ha förstörts mer eller mindre medvetet från och med reformationen, men det kan även bero på historiografiska synvinklar:

Uuden ajan luterilainen kirkko on korostanut sille itselleen tyypillistä seurakunta- ja hiippakuntakeskeistä ajattelua myös keskiajan kohdalla ja siksi sääntökuntia koskeva historiallinen aineisto on koettu maan menneisyyden kannalta vähemmän tärkeäksi. Aineiston vähydestä johtuen tutkijat joutuvat usein tyytymään vertailevaan näkökulmaan, jonka puitteissa he hyödyntävät muita maita koskevaa aineistoa päätelläkseen niiden pohjalta miten asiat saattoivat olla Suomessa.¹²⁶⁸

Historiebruk i kyrkorummet

Nådendals klosterlämning ligger som en nav i staden Nådendal. Under 1960-talet började man även se städerna som fornlämningar, som kulturarv.¹²⁶⁹ Urbaniseringen hade gjort att städerna pressats av krav på förnyelser som t.ex. ökad trafik förutsatte. Största delen av inflyttarna var nya i staden och deras hembygds kärlek riktade sig till den plats de härstammade från, kanske landsbygden, påpekar professor Otto Meurman i en bok om kulturarvet år 1964, som UNESCO utlyst till kulturminnesmärkenas år.¹²⁷⁰ Nådendal hade varit Finlands minsta stad och jubileet 1943 hade varit viktigt för stadens identitet även som en levande miljö. Stadens hjärta var dock fortsättningsvis klosterkyrkan.

I en turistguide från 1956 bestod texten i stort sett av en presentation av staden som klosterstad. På en rad nämns Nådendal som en alltjämnt blomstrande badort. Fabrikerna är nya drag i stadsbilden,¹²⁷¹ men:

Hur tiderna än växla förblir dock trakten kring kyrkan det verkliga Nådendal med minnesstenen över klosterbrodern Jønes Budde, Finlands älske [sic] skriftställare, med utsikten in över staden och mot Presidentens sommarresidens på andra sidan fjärden och med Vespren ljudande från kyrkans torn när solen, Nådendals berömda sol, sänker sig mot horisonten.¹²⁷²

Symbolerna för staden räknas med andra upp och i centrum finns klosterbroderns sten.

Diskussionen om kyrkans restaurering, som inletts på 1930-talet, fortgick fram

¹²⁶⁸ ”Den lutherska kyrka under nya tiden har betonat den för sig typiska tänkandet ur församlings- och stiftssynvinkel även i sin syn på medeltiden och därför har det historiska materialet som berör ordnar upplevts som mindre viktigt för vårt land. På grund av det begränsade materialet måste forskarna ofta nöja sig med ett jämförande perspektiv, genom vilket de i huvudsak utnyttjar material från andra länder för att kunna dra slutsatser om hur förhållandena kunde se ut i Finland.” Enl. Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2004, 361.

¹²⁶⁹ Choay 2001. Synen på kulturarv blev mer kontextuell. I Sverige gjordes legendariska stadsarkeologiska utgrävningar i bl.a. Lund från och med 1970-talet. Som en motvikt till stadsarkeologin började man även undersöka landsbygdsarkeologiska objekt. Se Larsson 2000; Bentz 2008, 228-229.

¹²⁷⁰ Meurman 1964, 7-8.

¹²⁷¹ Othman 1956, 6-7.

¹²⁷² Othman 1956, 7.

Fig. 97. Nådendals kyrka, interiör mot altaret i början av 2000-talet. Utseendet brukar historisera, då man har strävat efter att återskapa den medeltida grundplanen på 1960-talet. Det medeltida altarskåpet gjordes till altartavla i östkoret – R. W. Ekmans tavla fick ge vika för något som man ansåg var mer "autentiskt". Hur en ny restaurering av interiören, som pågår år 2010, kommer att se sig återstår att se. Foto: M. Waris 2009.

till 1960-talets början, då man slutligen fattade ett beslut att genomföra projektet. I Museiverkets arkiv finns en lång brevväxling, där man bl.a. rådgjorde med olika instanser om hur man skulle gå till väga. På 1950-talet blev frågan om reparationer akut. Församlingen hade budgeterat 85 000 mark "...Naantalin kirkon tai luostarinalueen tutkimusta varten". Man önskade först och främst göra något åt kyrkans skick, på grund av att uppvärmningssystemet måste repareras eller förnyas. Man hade också budgeterat medel tillsammans med staden att fortsätta med att publicera Nådendals historia.¹²⁷³ Man bad om snabba åtgärder å Arkeologiska kommissionens sida eftersom läget med värmesystemet var akut. Timo Salokas på Nådendals kyrkoherdes kansli ansåg det var synnerligen viktigt, redan med hänsyn till "...Naantalin kirkon saavuttaman maineen historiallisena nähtävyytenä".¹²⁷⁴ Masssturismen ställde uppenbarligen krav även på Nådendal.

På hösten 1954 svarade Nils Cleve att församlingen kunde kontakta arkitekt E. Bryggman, som har erfarenhet av att restaurera gamla byggnader.¹²⁷⁵ Restaureringen utfördes slutligen åren 1964 till 1965. Om kyrkan på 1860-talet restaurerades som historiskt minnesmärke, strävade man uppenbarligen i den nya restaurationen utförd av Olli Kestilä att få fram det birgittinska arvet (t.ex. med en trappa upp mot det forna västkoret etc.).¹²⁷⁶

Professorn och statsarkeologen Henrik Lilius (f. 1939) fick i uppdrag att genom-

¹²⁷³ "...för undersökningar i Nådendals kyrka eller av klosterområdet." Enl. brev av Y. Uljas till Arkeologiska kommissionen 9.2.1954, mapp Naantali, BHA, MV, Helsingfors.

¹²⁷⁴ "...det rykte som Nådendals kyrka fått som historisk sevärdhet." Enl. brev av T. Salokas till Arkeologiska kommissionen 5.4.1954 och 10.7.1954, mapp Naantali, BHA, MV, Helsingfors.

¹²⁷⁵ Brev av N. Cleve till Y. Uljas 20.10.1954, mapp Naantali, BHA, MV, Helsingfors.

¹²⁷⁶ Lilius 1969, 7.

föra en utgrävning av kyrkan år 1963 och 1964. Sina undersökningar publicerade han sedermera i Finska fornminnesföreningens tidskrift.¹²⁷⁷ Lilius publicerade sin forskning år 1969 i Finska fornminnesföreningens skriftserie. I sin forskning tog Lilius också hänsyn till tidigare iakttagelser, gjorda av Hausen och Berthelson.¹²⁷⁸ Han tackade även bl.a. Villem Raam och Iwar Andersson i förordet. Manuskriptet språkgranskades av Reinhold Hausens barnbarn Marika Hausen.¹²⁷⁹ Andersson hade lett de nya undersökningarna i Vadstena från och med mitten av 1950-talet.¹²⁸⁰

Vesa Alén har granskat Lilius utgrävningar i kyrkan som ett av några exempel på grävningsmetod i kyrkor under perioden 1960–1980. Alén framhåller att man under denna period kan se en förskjutning i metod från konsthistorisk metodik till arkeologisk synvinkel i fältarbetena. Lilius grävningsmetod var närmast byggnadsarkeologisk och han daterade Nådendals kyrkas färdigställande till invigningen 1462. Detta debatterades under 1990-talet, då Markus Hiekkänen daterade färdigställandet mer allmänt till ca 1460–1480.¹²⁸¹

Enligt Alén representerar Lilius utgrävning en metodmässig nyorientering: jorden sällades endast i början av arbetet på grund av bristfällig finansiering, och fynden togs ej till vara med exakthet, vilket fick kyrkan i efterhand av verka fyndfattig. Men inte heller föremålsfynden från andra kyrkogrävningar, så som knappålar m.m., har undersökts noggrannare i någon högre grad. Man får alltså ändå endast fram ”mycket litet om livet i Finland under medeltiden” via denna typ av utgrävningar, summerar Alén.¹²⁸² Det är dock uppenbart att Lilius i sin fokus på byggnadslämningarna och deras sträckning etc. representerar en kontinuitet: han företräder en nationell antikvarisk synvinkel (som i princip innehades redan av R. Hausen), som fortfarande var rådande i Finland (då det var frågan undersökningen av medeltida kulturarv) fram till 1990-talet. Utgrävningarna gjordes med spade och dokumenterades med ritningar och fotografier – i princip på samma vis som man gjorde redan på 1870-talet.

Lilius undersökningar var ett led i att äntligen genomföra den efterlängtda restaureringen av kyrkan. Restaurationen genomfördes också så, att man strävade till att rekonstruera en birgittinerkyrkans interiör på det vis Lilius tolkade den via jämförande studier med t.ex. Vadstena.¹²⁸³ På detta sätt förändrades interiören på 1960-talet till sådan som den fortfarande var år 2009, se fig. 97. Hela restaureringen verkar ha varit kryddat med historiebruk: man strävade till att återskapa idén med ett birgittinskt västaltare med en trappavsats etc. och förflyttade det medeltida altarskåpet till östkoret. Och då är det ju ett faktum att ingen birgittinsk klosterkyrka bevarats i sin medeltida ”autentiska” hamn. Allt baserades alltså på antaganden, med andra ord var det påhittat. Ironiskt nog placerades en kiosk där man säljer souvenirer och postkort i västkoret invid ingången: ett perverterat ”altare” tillägnat *heritage industry*¹²⁸⁴ från sent 1900-tal. I och för sig är det ju ett drag som förefaller allmänt i de flesta europeiska kyrkor oavsett övertygelse och ålder.¹²⁸⁵

¹²⁷⁷ Lilius 1963-1964; Lilius 1969.

¹²⁷⁸ Lilius 1969; Lilius 2003, 72.

¹²⁷⁹ Lilius 1969, 7, 137.

¹²⁸⁰ T.ex. Andersson 1991.

¹²⁸¹ Lilius 1969; Hiekkänen 1994, 250; Hiekkänen 2003, 197; Alén 1998; Alén 2001, 14-16.

¹²⁸² Alén 2001, 14-16.

¹²⁸³ Lilius 1969.

¹²⁸⁴ Jfr Hewison 1987.

¹²⁸⁵ Man kan konkret även få sig en ”bit” av ett minne. Koshar har skrivit om bitarna av Ber-

Fig. 98. En träskulptur föreställande Heliga Birgitta (ca 1450, Padasjoki) förevisas längst fram i vitrinen och verkar som frontalfigur i Birgittajubileumsutställningen vid Finlands nationalmuseum. Utställningen, som byggdes 2003, står fortfarande kvar som ett minne från jubileet, år 2010. Foto: E. Abl-Waris 2010.

Intresse för Nådendal på 1970- och 1980-talet

På 1970-talet och 1980-talet fortgick en del aktiviteter kring Nådendals klosterlämningar. På 1970-talet kom föreningen *Vallis Gratiae-yhdistys* (inför sitt 50-årsjubileum) att bli synnerligen aktiv genom att dela ut pris och uppföra skådespel, ”Pyhän Birgitan kellot” av författarinnan Maijaliisa Dieckmann, som också skrev ett antal verk om klostret i barnboksform mellan åren 1977 och 2003.¹²⁸⁶ Perspektivet förflyttades från ett nationellt intresse mot ett lokalt. Nådendals historias delar utkom under 1950-, 1960- och 1970-talen så att Seppo Suvantos första del utkom som den sista i ordningen.¹²⁸⁷

Också inom det internationella nätverket av Birgittaforskare fanns ett visst intresse ständigt pyrande för Nådendal. Birgittajubileet 1973 blev stort och Nådendal verkar även ha fått något till övers av detta. Intresset hade uppenbarligen även en religiös innebörd. Medeltidshistorikerna Jarl Gallén och Birgit Klockars (1912–1996), som båda var katoliker, forskade i frågor kring kloster, Heliga Birgitta och birgittinerna.¹²⁸⁸ Besök gjordes även till själva lämningarna. Birgittaforskaren Torgny Lindgren skriver om detta till Andreas Lindblom:

För några dagar sedan kom jag hem från Finland, där jag i sällskap med några goda vänner och trosförvanter [katoliker] – professor Jarl Gallén, pater Lars Roth och fil.dr. [sic] Tore Nyberg – tillbragt en synnerligen lärorik tid i den heliga Birgittas tecken. Vi besökte såväl Nådendal som flera andra kyrkor med Birgittabilder, bl.a. Hollola, Tuulos, och Hattula.¹²⁸⁹

---

linnuren som på tidigt 1990-tal såldes som souvenirer. Se Koshar 2000.

¹²⁸⁶ *Naantalia*...1978; Dieckmann 1977; Dieckmann 1986, Dieckmann 1987; Dieckmann 1988; Dieckmann 2003.

¹²⁸⁷ Jäntere 1959; Innamaa 1965; Suvanto 1978.

¹²⁸⁸ Se t.ex. Gallén 1966; Gallén 1993; Gallén 1998; Klockars 1960; Klockars 1979.

¹²⁸⁹ Kopia av brev av T. Lindgren till A. Lindblom 12.8.1970, Birgittastiftelsens arkiv, F4:2,

Lindgren tyckte att Birgittas klosterorden var en ”predikan”, som var mycket tydligt framträdande i Nådendal – tydligare än i Vadstena.¹²⁹⁰ Det faktum att lämningarna var bevarade under mark och inte överbyggda eller förändrade hade ju fascinerat även Rinne på 1930-talet, dock som ett antikvariskt mål. I Lindgrens entusiasm fanns även en (katolsk) religiös synvinkel inbakad. Men forskningen var till sin karaktär internationell, och man upprätthöll ett nordiskt forskarnätverk. Forskarna var inte enbart fokuserade på Nådendal, utan man ansåg att Birgitta under medeltiden var representerad även på andra håll i Södra Finland.

En religiös aspekt är även att lutherska Mariadöttrarna från Sveriges Vallby verkar i Nådendal sedan år 1771.¹²⁹¹ Både religion och vetenskap förenades i vetenskapsdagarna för kyrkokonsten, som man anordnade på 1980-talet i Nådendal. Klockars var en av huvudtalarna. Programbladets pärm pryds av Heliga Birgitta som staty från Padasjoki.¹²⁹² På 1970-talet verkar man även ha tryckt en ny broschyr över Nådendals kyrka i sin restaurerade 1960-talsskepnad.¹²⁹³

I slutet av 1970-talet utkom Seppo Suvantos del av Nådendals historia som skildrade medeltiden.¹²⁹⁴ Boken recenserades av Birgit Klockars. Klockars, förankrad i det internationella nätverket av Birgittaforskare, ställde sig kritiskt till att boken utkom endast på finska. Klostret hade enligt henne även fått alltför litet utrymme. Hon tyckte arbetet skrivits alltför mycket för Nådendalsborna, fast ämnet var internationellt:¹²⁹⁵

En ortshistoria anses tydligen främst intressera ortsbefolkningen, i detta fall övervägande finskspråkig. Men om det finns någon ort i vårt land, som – åtminstone i fråga om medeltidsdelen – intresserar också andra än ortsborna, är det väl just Nådendal.¹²⁹⁶

Klockars utgav år 1979 sin omfattande historiska undersökning om Nådendals kloster.¹²⁹⁷ Klockars representerar kanske därmed den syn på Nådendal, som sammanlänkar klostret internationellt – på sätt och vis en variant av den fennofila traditionen. Klostret är en nationell ort, men via den går bron till västerlandet.

Nådendals klosterkyrka undersöktes även snabbt i samband med att församlingen reparerade taket och byggde mellanväggar för wc:n (man hade planerat dem redan på 1960-talet) år 1980. I samband med Pasi Kaartos besök framkom att man påträffat några nya skrifter på väggarna, som härstammade från 1570-talet, samt två konsekra-tionskors. I samband med fyndet konstaterade man även att kyrkans akustik hade försämrats i samband med omändringarna.¹²⁹⁸

VL, Vadstena.

¹²⁹⁰ Kopia av brev av T. Lindgren till A. Lindblom 12.8.1970, Birgittastiftelsens arkiv, F4:2, VL, Vadstena.

¹²⁹¹ Puottula 1993, 7, 33-34.

¹²⁹² *Kirkkotaitteen päivät* 1980, 5. Padasjoki-Birgitta finns utställd på Nationalmuseum år 2009. Se fig. 98. Just denna Birgittabild har ett tydligt symbolvärde.

¹²⁹³ *Naantalin kirkko* (s.a.).

¹²⁹⁴ Suvanto 1978 (1976).

¹²⁹⁵ Klockars 1977, 447. Klockars hade konverterat till katolicismen i likhet med många andra Birgittaforskare och var mer benägen att se allt utifrån ett mer internationellt perspektiv. Se t.ex. Nynäs 2006.

¹²⁹⁶ Klockars 1977, 447.

¹²⁹⁷ Klockars 1979.

¹²⁹⁸ Kaarto 1982.

VI.2. Nådendalsjubileerna 1993 och 2003

Birgittamonument och jubileer i Sverige efter andra världskriget

Monumentresningarnas tid fortgick i Sverige även efter andra världskriget. En replik av Birgittastatyn i Rom restes utanför kyrkan San Lorenzo in Panisperna, där Birgitta enligt tradition begravdes innan hon återfördes till Sverige år 1374, och samma staty finns även i Vadstena. Skulpturen är gjord av Axel Wallenberg år 1964 (se fig. 99).¹²⁹⁹

Inför sexhundraårsjubileet av Birgittas död år 1973 publicerades en hel del litteratur om Birgitta. En rad forskningar utkom, varav de mest kända troligen är t.ex. professor Hjalmar Sundéns (1908–1993), Sven Stolpes och Birgit Klockars biografier över helgonet. Även en hel del artiklar som samlades till verk i anknytning till olika symposier och seminarier.¹³⁰⁰ Finländaren Klockars, själv katolsk konvertit, forskade från och med 1960-talet i biskop Hemming, Birgittas bokliga bildning och Nådendals kloster.¹³⁰¹ Intresset för Birgitta hade fått ny vind i seglen inför jubileet. På 1950-talet hade arkeologiska undersökningar utförts i Vadstena och Birgittas uppenbarelsen utkommit i ny översättning. 1960-talet har betecknats som en tid för ”ekumenisk islossning” i och med att det Andra Vatikankonciliet sammankallades av påven Johannes XXIII och resulterade i en ökad ekumenik. Denna tendens betecknade även jubileet år 1973.¹³⁰² Trots att katolska kyrkan verkar ha upplevt en stigande popularitet, var detta ingen självklarhet för exempelvis Birgittaforskaren Sven Stolpe: ”Annars är det rent spökliskt, hur maktlös kyrkan är, hur trötta dess präster, hur usla deras predikningar, hur slappa vi själva – och ändå sker en ström av konversioner, särskilt bland de intellektuella!” skrev han till Jarl Gallén år 1965.¹³⁰³ Många intellektuella medeltidsforskare, bl.a. Stolpe och Gallén själva, hade konverterat i början av seklet och en ny uppgång tycktes ske även på 1960-talet.

Slutet av 1900-talet kom sedermera att bli en kavalkad av jubileer, minnesfiranden och monumentresningar i anknytning till Birgitta och birgittinerna i Sverige. År 1991 firades ett stort europeiskt Birgittajubileum som uppmärksammade 600-årsminnet av helgonets kanonisering. År 1996 firades 650-årsminnet av kung Magnus Erikssons klosterdonation (Vadstena). År 1999 utnämndes Birgitta till europeiskt skyddshelgon och detta kom att bli upptakten för det senaste jubileet. År 2003 firades för första gången ett Birgittajubileum till minne av hennes födelse.¹³⁰⁴ I Finland firades även jubileer i anslutning till det birgittinska minnet: år 1943, år 1973 och återigen år 1993 samt 2003 i Nådendal.¹³⁰⁵

¹²⁹⁹ Cesarini 1999, 117-119.

¹³⁰⁰ Sundén 1973; Stolpe 1973a; Stolpe 1973b; Nynäs 2006, 187; Lindaräng 2007, 104.

¹³⁰¹ Klockars 1960; Klockars 1966; Klockars 1976; Klockars 1979; Klockars 1984, 137; Nynäs 2006, 187.

¹³⁰² Lindaräng 2007, 100-104.

¹³⁰³ Brev av Sven Stolpe till Jarl Gallén 14.7.1965, Jarl Galléns arkiv, mapp 8, NB, Helsingfors.

¹³⁰⁴ Lindaräng 2007, 115-116, 120. Se även Ahl 2003.

¹³⁰⁵ Intresse fanns i någon mån i t.ex. pressen i Finland för Birgittajubileet 1973, men fokus läggs här på de lokala jubileerna i Nådendal.

Fig. 99. Birgittastaty i Vadstena av R. Wallenberg, 1964. Foto: E. Ahl 2006.

Jubileet i Nådendal 1993: optimism i svåra tider

Planering och förverkligande

Urbaniseringen ökade kraftigt under andra hälften av 1900-talet. Politiskt förekom i Finland en stark vänstervridning.¹³⁰⁶ I slutet av 1980-talet skedde återigen stora politiska förändringar i Europa, som även påverkade Finland: slutet på Kalla kriget innebar en ny västorientering. 1980-talets ekonomiska överhettning orsakade en depression från och med början av 1990-talet. Omkring år 1993 var depressionen som djupast. Två år senare gick Finland med i Europeiska Unionen samtidigt med Sverige. Under 1990-talet följde senare ett nytt ekonomiskt uppsving som hade starka band till den teknologiska branschen. Högkonjunkturen fortsatte in på 2000-talet.¹³⁰⁷

Av stadens 550-årsjubileums planering och förverkligande i Nådendal år 1993 återstår i Nådendals stadsarkiv ett par mappar med material.¹³⁰⁸ I jubileumsboken *Naantali: Aurinkokaupunki* finns en förteckning på medlemmarna i jubileumskommittén, som företräder både Nådendals stad och församling: Risto Vuorinen (kommitténs ordförande), Pentti Ahvio, Urpo Alho, Rauno Heikola (kyrkoherde), Kauko Isotupa, Aira Komonen, Eila Muikkula, Arja Räsänen, Jukka Viljanen (rektor) och Martti Siipponen (kommitténs sekreterare).¹³⁰⁹ Boken innehåller korta texter och närmast bilder i reklamsyfte. Men texterna kan dock ge vid handen vad som betonades vid detta, mer lokalt förankrade, jubileum. Under klostertiden verkar staden ha genomlevt sin ”första...högkonjunktur”. Då denna period övergick i reformationstiden hade ”högkonjunkturen gått mot nedgång...”.¹³¹⁰ Dessa ord speglar jubileet år 1993, som

¹³⁰⁶ Meinander 1999, 382-392, 418-424.

¹³⁰⁷ Meinander 1999, 499-523.

¹³⁰⁸ Naantalin kaupunginhallitus H:35, H 36a. Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, Nådendals stadsarkiv, Nådendal.

¹³⁰⁹ *Naantali: Aurinkokaupunki* (Naantali 1993), 2. Boken ”Solstaden” innehåller korta texter och närmast bilder i reklamsyfte. Boken sändes till alla nådendalsbor.

¹³¹⁰ ”Naantali eli ensimmäistä henkistä ja taloudellista nousukauttaan. [...] Nousukausi oli

firades under tiden för den djupaste lågkonjunkturen i Finland.

Uttrycken i boken kan kanske avspegla den ekonomiska regression, som rådde i Finland under detta jubileum år 1993. Jubileets fokus verkar uppenbarligen även vara att uppmuntra till företagande. Företagen hade även stor synlighet under jubileet.¹³¹¹ Betoningen på att man borde ta sig *per aspera ad astra* kan även ses i att valet av logotyp på jubileet inte anspelar på klostret eller medeltiden, utan på ”Nådendals sol”.¹³¹² Logotypen planerades av Mainostoimisto Rientola.¹³¹³ I likhet med jubileet under kriget stod man även nu i en form av ”kristid”, fastän ekonomisk. Symboler för jubileet togs ur Nådendals historia, men man betonade inte klosterminnet i lika hög grad i detta sammanhang.

En annan målgrupp under detta jubileum var uppenbarligen barn och unga. En broschyr var riktad till dem – en tävling i att plantera och driva upp den längsta solrosen. Enligt kalendariet i programbladet *Naantali 1993* fanns särskilt program arrangerat t.ex. i Muminvärlden. Stadsdirektör Jorma Kallio betonade i sitt förord till broschyren, att planerandet inleddes redan hösten 1992 och att året skulle firas i samråd med invånarna, företagen och föreningarna med hänsyn till alla åldergrupper, med ”muminfilosofi”.¹³¹⁴ Någon särskilt betoning på det förflutna som klosterstad fanns inte lika starkt närvarande som senast heller här. Under sommaren anordnades en utställning i ”Lintukoto”, uppenbarligen med barn som målgrupp, med miniatyrer och dioramer som presenterade Nådendals kloster. I programmet ingick dockteater.¹³¹⁵ Staden utgav även en särskild pysselbok för barn.¹³¹⁶

Historiebruk i samband med jubileet

Nådendals museum satsade dock på stadens förflutna i förhållande till klosterminnet: staden har enligt deras syn även en mycket stark konnotation med trädgårdar och trädgårdsskötsel – hänvisande just till klosterträdgårdssminnet. År 1992 grundade man en symboliskt birgittinskt rosarium i Nådendals museums trädgård. Bakom projektet var Toini Grönqvist, som hade samarbetat med brigittinerklostret som etablerats i

---

käätynyt laskuun myös kaupungissa ja ajan henki Naantalia vastaan” (”Nådendal levde sin första andliga och ekonomiska högkonjunktur. [...] Högkonjunkturen hade vänt till lågkonjunktur även i staden och tidens andra verkade mot Nådendal”). Enl. *Naantali: Aurinkokaupunki* 1993, 6.

¹³¹¹ Företagen donerade även konstverk till staden, t.ex. en träskulptur av Heikki Raastevaara (”Nunna”, 1993) av Hartela Oy. Se Lista på gåvor 23.8.1993, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:35, Nådendals stadsarkiv, Nådendal.

¹³¹² Uttrycket ”skina som Nådendals sol” härstammar ev. från 1700-talet, då en solsymbol fanns målad över stadens tullport. Den kunde ses på långt håll. Se t.ex. Heino 1983, 62.

¹³¹³ Logotypen donerade som akvarell åt staden av Sanakunta Oy. Se Lista på gåvor 23.8.1993, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:35, Nådendals stadsarkiv, Nådendal. Logon ses också i vänstra hörnet på infotavlan nära klosterkyrkan, se fig. 3.

¹³¹⁴ Programbladet *Naantali 1993*, 2, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:36a, Nådendals stadsarkiv, Nådendal.

¹³¹⁵ Programbladet *Naantali 1993*, 8, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:36a, NS, Nådendal.

¹³¹⁶ *Lasten oma Aurinkokaupunki* (1993), med soltema. Här finns dock ”vespersoitto” med trumpet som färgläggningsbild, fastän de övriga teman inte har några anspelningar på det historiska.

Åbo på 1980-talet. Då man öppnade rosariet i maj 1992 bed man moder Teresa från brigittinerna till gudmor. Hennes ros var Rosa Foetica Bicolor, som härstammar från 1590 och ger en åminnelse om Nådendals klostets sista dagar. Övriga gudföräldrar blev Helena Honkanen, hedersordförande för Nådendals museiförening (grundad 1919) och ordföranden för *Vallis Gratiae-yhdistys*, Raimo Vahtera.¹³¹⁷

I maj 1993 fick man njuta av jubileets mousserande vin, nro 8501 i Alkos sortiment. Flaskan pryddes av en soletikett och innehöll Marlis 12 % svartvinbärsvin, ”Naantali 550 vuotta 1993”. Man sålde av vinet till slutet av september. Reklamredaktör Lars Ekström skrev en dikt på etikettens baksida:¹³¹⁸

Vallis Gratiae on ansainnut maljamme
Juomas kohotamme menneisyys mielessämme
Kunnioitamme Kristoffer Baijerilaista, kaupunkimme perustajaa
ja muistamme kovia aikoja ja vain muutamaa majaa,
jotka silloin ylpeinä kantoivat kaupunkimme vaakunaa.

Kiitämme terveyslähteemme parantavaa vaikutusta
ja kuulun aurinkomme vierailijoita tuovaa houkutusta.
Unikeoille taas nauramme ja kesälle laulamme.
Kun maljan laskemme, tyytyväisinä myhäilemme
Naantalille ja iloisille ihmisille,
jotka tunnelman loi sen –
tulevaisuudelle juomme maljan toisen.¹³¹⁹

Staden och församlingen hade i någon mån uppmärksammat 550-årsjubileet av klostergrundandet redan år 1988. Samtidigt firades en fest för den nye prost, Raimo Heikola, som intog sin tjänst. Vid festen talade professor Kauko Pirinen från Helsingfors universitet och ärkebiskop John Wikström.¹³²⁰ I likhet med Birgittajubileet 1973 och senare 1991¹³²¹ ville man framhäva ekumeniken.

Jubileet år 1993 firades även kyrkligt med festgudstjänst och predikan av ärkebiskop John Wikström den 13 juni. Då avtäcktes även konstnären Raimo Heinos monument föreställande en birgittinernunna, i ekumenikens anda i närvaro av Wikström och Finlands katolska biskop Paul Verschuren.¹³²² Nunnestatyn (fig. 100) avtäcktes av Nådendals stad och församling under Nådendals musikfestspel. Man hänvisade till det europeiska Birgittajubileet 1991 (600-årsminnet av kanoniseringen). Efter till-

¹³¹⁷ Löytönen & Sjöström 2007, 135-137.

¹³¹⁸ Pouttula 1993, 55.

¹³¹⁹ ”Vallis Gratiae är värd vår skål/ din dryck vi höjer med historien i sinnet/ vi högaktar Kristoffer av bayern, vår stads grundare/och minns de hårda tiderna och endast några porten,/ som då stolta bar vår stads vapen./ Vi tackar vår hälsokälla som dess botande verkan/ och vår berömda sol som lockar besökare./ För sjusovarna vi skrattar än en gång och för sommaren sjunger vi./ Då vi sänker skålen, kan vi nöjda mysa/ över Nådendal och glada människor,/ som stämningen skapade – / för framtiden tar vi en skål till.” Se Pouttula 1993, 55.

¹³²⁰ Personligt meddelande av R. Heikola 31.5.2009.

¹³²¹ Jfr Lindaräng 2007.

¹³²² Se HBL 14.6.1993. Idén att resa en staty kom från kommittén, bl.a. från Heikola. Heino hann planera statyn klar strax innan sin död. Vid avtäckningen framfördes även en hälsning av påven Johannes Paulus II. Enl. personligt meddelande av R. Heikola 31.5.2009.

Fig. 100. Nunnestatyn av Raimo Heino restes år 1993 invid klosterkyrkan i Nådendal, i samband med 550-årsjubileet. Lägg märke till rosen, som lagts framför statyn för att bedra klosterminnet, 2009. Foto: M. Waris 2009.

ställningen höll biskop Erkki Kansanaho föredrag om Birgitta.¹³²³ Resandet av statyn hade ingått i jubileumsprogrammet redan i ett mycket tidigt skede under planeringen. Kyrkoherde Rauno Heikola har meddelat att jubileet började planeras redan år 1991, då han deltog i 600-årsjubileet av Birgittas kanonisation, och han representerade församlingen i festkommittén. På hans förslag fattades beslutet att införskaffa nunnestatyn som ett synligt märke vid kyrkan. Raimo Heino planerade även jubileumsmedaljen. Moder Tekla Famiglietti, huvudabbedissa för birgittinergrenen grundad av Elisabeth Hesselblad, var närvarande vid avtäckningen tillsammans med några andra systrar. Kardinal Cassidy var även på plats.¹³²⁴ Minneskulturen kan därmed slutgiltigt ses ha gjutits fast på minnesplatsen vid Nådendals klosterlämningar – konkret i form av en nunnestaty i brons vid kyrkan, intill vägen som leder mot västtornet och kyrkans ingång. Statyn är vänd mot söder, så att hon blickar ut över hamnen mot havet.

Efter avtäckningen av statyn höll biskop Erkki Kansanaho ett tal om Birgittas betydelse för nutiden. Talet trycktes i *Teologinen Aikakauskirja* samma år. I talet framhävs att Birgitta granskas ur tre perspektiv: det historiska, det ekumeniska och det andliga. Utan den historiska bakgrunden, framhöll talaren, kan man nämligen inte förstå betydelsen av Birgittas orden. Då det gäller ekumeniken, ställde Birgitta krav på inre förnyelse – dvs. den tidens ekumenik, ansåg Kansanaho, som erinrade sig 600-årsjubileet av kanoniseringen år 1991 [i likhet med Heikola, se ovan], som en ekumenisk manifestation: i Nathan Söderbloms anda. Det tredje och sista arvet, det andliga, såg Kansanaho stamma ur Birgittas medeltida världssyn. Kansanaho hänvisade till Birgit Klockars forskning om Birgitta, där andligheten var stadig och Gud evig. Detta konkretiseras i Birgittas klosterteologi och också i nunnestatyn år 1993.¹³²⁵

¹³²³ HBL 14.6.1993.

¹³²⁴ B. I. Kilström, E. Lehtisaari & K. Vuorela 1995, 78; Personligt meddelande av R. Heikola 31.5.2009.

¹³²⁵ Kansanaho 1993, 448-450.

Birgittalaisnunnan patsas luostarikirkon äärellä puhuttelee jokaista ohikulkijaa Raamatun sanoilla: ”Yö on pitkälle kulunut, päivä jo sarastaa. Hylätkäämme siis pimeyden teot ja varustautukaamme valon asein.” ”Pukekaa yllenne Herra Jeesus Kristus.” (Room. 13:12, 14).¹³²⁶

Enligt Rauno Heikola gjorde jubileet år 1993 att intresset för klosterminnet blev starkare, åtminstone för valda kretsar. Redan följande år inledde man traditionen med att fira de så kallades Birgittadagarna i Nådendal. Under 1990-talet besökte moder Tekla Nådendal ett flertal gånger.¹³²⁷ Det verkar ha varit viktigt att framhäva banden till det förgångna och aktivt bruka historia nu: Nådendal, i likhet med Vadstena, kom att symbolisera ett ekumenikens brohuvud mot det katolska Europa.

Nådendals roll som historisk och nationell brobyggare fanns i någon mån kvar. Kung Carl XVI Gustav och drottning Silvia besökte Nådendal i sällskap av president och fru Koivisto den 16 augusti 1993. Samma dag invigdes det nya stadshuset. Vädret var regnigt, men det hade det även varit vid senaste besök på 1930-talet. Klosterkyrkan förevisades av R. Heikola och riksdagsmannen Mikko Rönholm. Avslutningsvis tilldelades kungaparet 550-årsmedaljen.¹³²⁸

På dagen för stadens grundläggning, 23.8, höll Wikström även predikan under en festgudstjänst. Från klockan 13 till 17 firades folkfest och klockan 17 höll man mottagning i stadshuset. Kvällens festkonsert i kyrkan var öppen för allmänheten. Där uppfördes Jukka Kankainens festkantat ”Auringon alla” (*Under solen*).¹³²⁹ I gudstjänstprogrambladet från festgudstjänsten 23.8. uppges att kollekten gick till förmån för Nådendals arbetslösa.¹³³⁰ Jubileumstemat hänvisade genomgående till talesättet om ”Nådendal sol”, optimismens symbol. Det verkar som om detta denna gång var det dominerande temat, som låg väl i tiden – kanske som ett löfte om bättre tider. I likhet med jubileet 1943 fick Nådendal dock en kantat, en folkfest, en festgudstjänst, statsbesök och ett antal kommemorativa nya monument (medalj, nunnestatyer).

Trots kungabesöket och presidentens närvaro, förefaller detta Nådendalsjubileum mer lokalt förankrat. Den mest synliga monumentala manifestationen var det nya stadshuset. Stadsfullmäktige firade jubileet i president och fru Koivistos närvaro redan den 16 augusti 1993 med en festkonsert i kyrkan. Då uppfördes även festkantaten. Följande dag höll fullmäktige sitt jubileumsmöte och på kvällen åt man jubileumsmiddag, men inga gäster från Sverige verkar vara närvarande här enligt bordsplaceringen.¹³³¹ Ett telegram hade dock inkommit med en hälsning från Vad-

---

¹³²⁶ ”Birgittinernunnans staty invid klosterkyrkan talar till varje förbipasserande med Bibelns ord: ”Natten går mot sitt slut och dagen är nära. Låt oss då lägga av oss mörkrets gärningar och ta på oss ljusets rustning.” ”Nej, ikläd er herren Jesus Kristus.” (Rom. 13:12, 14)” Enl. Kansanaho 1993, 450.

¹³²⁷ Personligt meddelande av R. Heikola 31.5.2009.

¹³²⁸ HS 17.8.1993; HBL 17.8.1993.

¹³²⁹ Programbladet *Naantali* 1993, 6, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:36a, NS, Nådendal.

¹³³⁰ Se programblad för gudstjänsten i Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:36a, NS, Nådendal.

¹³³¹ Koncept och bordsplaceringskarta i Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:36a, NS, Nådendal.

Fig. 101. Raimo Heinos Birgitta, pilgrimen, från 1993 står omgiven av grönska utanför birgittinerklostret i Åbo, Ursinsgatan. Foto: E. Abl 2003.

stena kommun.¹³³² Jubileet övervakades i någon mån av pressen¹³³³ och hade en del programinslag med historiska teman.¹³³⁴

Birgittinerna var även närvarande vid jubileet 1993, emedan de återvände till Åbo under slutet av 1980-talet. Ett kloster av den av Elisabeth Hesselblad grundade grenen etablerades på Ursinsgatan i samband med Birgittakyrkan där.¹³³⁵ Vid ingången till deras kloster och gästhem står statyn Birgitta, pilgrimen av Raimo Heino (fig. 101). Detta var återigen ett offentligt, kommemorativt monument i den skara monument med birgittinsk anknytning som rests i Finland under 1900-talets lopp.¹³³⁶ Monumenten restes för att bilda synliga, offentliga band till birgittinerminnet, som nu verkar ha återupplivats av de levande, Hesselbladiska nunnorna i samtiden. Nunnornas ankomst gjöts så att säga i brons och ställdes upp utanför deras gästhem och utanför kyrkan i Nådendal. Cirkeln verkar ha slutits.

När Heliga Birgitta utsågs till europeiskt skyddshelgon år 1999 fick två birgittinersysstrar från Åboklostret plantera en ros i rosariet vid Nådendals museum. För tillfället hade föreståndarinnan Toini Grönqvist hade valt Rosa Rubigosa, äppletörnet, som även kallas Birgittarosen.¹³³⁷ Man kunde ytterligare se detta som en form av historiebruk, eftersom konnotationen mellan klosterminnet, trädgård och Nådendal förefaller mycket stark: ett levande monument, en symbol för bandet mellan det gamla och det nya klostret.

¹³³² Lista på telegram 23.8.1993, Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:35, NS, Nådendal.

¹³³³ Se t.ex. HBL 14.6.1993.

¹³³⁴ Exempelvis höll Raimo Pouttula på våren en föreläsningsserie om nådendalsbor på arbetarinstitutet, som senare trycktes. Se Pouttula 1993, 3.

¹³³⁵ Vuorela 1989, 360-363.

¹³³⁶ Se bilaga II.

¹³³⁷ Löytönen & Sjöström 2007, 137.

Tillbaka till klosterlämningarna: arkeologins nya intresse för birgittinerna

Forskning kring Nådendals klosterlämningar i samband med stadsarkeologi

Intresset för medeltiden som period vaknade inom den finländska historieforskningen på nytt på 1990-talet, vilket har konstaterats av många forskare. Vid decenniets mitt valde Finland att gå med i EU, vilket även ansågs öka medeltidens dragningskraft både vetenskapligt och publikt. Ralf Wadenström konstaterade år 1996:

Medeltiden är inne. [...] Omvärdering av medeltiden är inte utan politisk betydelse. Där ett idealiserande av nya tiden (eller nyare tiden) och ett svartmålande av medeltiden har tjänat nationalstatens sak, stöder ett förhärligande av medeltiden den europeiska integrationen [...] ...gråstenskyrkorna – utgör därför ett arv som förenar oss med det övriga Europa.¹³³⁸

Tuomas M. S. Lehtonen summerade även fenomenets politiska anknytning inom historievetenskapen år 1997:

Monet kulttuuriset ilmiöt olivat kuitenkin luonteeltaan ylikansallisia ja näin yhtäläillä osa pohjan perukoiden kuin eteläisten sydänmaidenkin historiaa. [...] Suomessa on monien vuosien ajan, varsinkin viimeisen kymmenen vuoden kuluessa, harjoitettu vilkasta keskiajantutkimusta, jolle on ollut ominaista paikallisen perspektiivin ylittäminen ja ilmiöiden tarkastelu niiden yleisrooppalaisessa yhteydessä.¹³³⁹

Medeltiden är en internationell, västorienterad del av Finlands historia, vilket lämpade sig väl i 1990-talet: kontinuiteten ända till forskarna på 1800-talet är uppenbar.

I Europa ökade regionalismen tack vare subsidiepolitiken inom EU, argumenterade Wadenström: nationell integritet måste lösas upp och mindre regioners identitet bejakas.¹³⁴⁰ Nådendal kunde ses som en mindre region, där identiteten är starkt knuten till klostrets minne. Därför kan det ju antas att intresset att undersöka staden, klosterkyrkan och klosterområdet vetenskapligt även fick en nytändning där.

I slutet av 1970-talet började man aktivt diskutera den historiska arkeologin i Finland. Detta kom på många sätt att påverka det faktum att man började göra omfattande utgrävningar i t.ex. Kökars klosterruin.¹³⁴¹ Också stadsarkeologin fick ny

¹³³⁸ Wadenström 1996, 209-210.

¹³³⁹ ”Många kulturella fenomen är dock till sin natur internationella och på så vis samtidigt både en del av de nordliga periferiernas och de sydliga kärnområdenas historia. [...] I Finland har man under många år, speciellt under de gångna tio åren, idkat livlig medeltidsforskning, som har karaktäriserats av gränsöverskridningar i det lokala perspektivet och en granskning av fenomenen i sin allmän-europeiska kontext.” Enl. Lehtonen 1997, 7-8.

¹³⁴⁰ Wadenström 1996, 221.

¹³⁴¹ Gustavsson 1997. På Kökar beslöt man även att börja fira minnet av franciskanerna vid ruinerna in situ. S:t Franciskussällskapet är högkyrkligt i likhet med SSB. Se Lundberg 1985. Jarl Gallén höll tal över klosterbrodern Staffan Larsson, som ansågs ha varit Kökarbo. En minnesplakett till franciskanerbrodern som varit ”bygdens son” avtäcktes. Jag tror mig ha identifierat ifrågavarande tal i Jarl Galléns arkiv, ett tal som varit odaterbart och endast löst anknutet till något sammanhang. Se odat. tal, Jarl galléns arkiv SLSA 909a, mapp 69, NB, Hel-

luft under vingarna. Exempelvis Gallén betonade att arkeologin kunde komplettera den skrivna historien och levandegöra den.¹³⁴² Denna synvinkel var fortsättningsvis liknande som de föregående: arkeologin är historiens hjälpvetenskap. Pekka Sarvas påpekade att arkeologin sedan 1960-talet inte längre gav sekundära, utan primära källor. Arkeologiska fynd var "...konkrete minnen från ett bestämt historiskt skede och utgör för eftervärldens människor s. a. s. Ett värde i sig självt, utan att de ovillkorligen måste skänka nytt vetande om den händelse de vittnar om." Sarvas hänvisade till professor Erik Cinthios undersökningar i Lund.¹³⁴³ Lund kom även att bli pionjär för ett nytt intresse för stadsarkeologi.¹³⁴⁴ Via det ökade intresset för stadsarkeologi också i Finland kom man att fästa nytt intresse vid Nådendal.

I sin rapport om Nådendal i serien *Medeltidsstaden*, som ingick i ett svenskt-finskt gränsöverskridande projekt, kunde Markus Hiekkänen år 1988 (1991) konstatera att fornminnesvården särskilt gällanden staden låg i ett "slumrande tillstånd" och att mycket kunde återstå att göras.¹³⁴⁵ På 1990-talet har den arkeologiska aktiviteten i Nådendals stad, kyrka och klosterområde som sagt ökat. Lämpligt till Birgittajubileet 2003 utkom en volym om undersökningarna på 1990-talet. Sedan 1870-talet har inte lika omfattande utgrävningar gjorts som under de senaste åren (1996–2005). Utgrävningarna leddes av docent Kari Uotila vid Åbo universitet. Utgrävningen år 2005 gjordes norr om klosterkyrkan.¹³⁴⁶ För Uotila verkar det regionala intresset av området vara uppenbart.

Markus Hiekkänen behandlade Finlands kloster 1993 i en artikel i Hikuins serie. Hiekkänen använde sig i likhet med sina föregångare av Hausens utgrävningsresultat för att definiera klosterområdet, men presenterade även en karta över klostrets förhållande till staden Nådendal.¹³⁴⁷ Hiekkänens doktorsavhandling om Finlands medeltida kyrkor år 1994 tog upp frågor kring Nådendal, då han daterade kyrkans färdigställande till senast 1490.¹³⁴⁸

Under slutet av 1990-talet upptog Kari Uotila, liksom tidigare nämnts, arkeologisk forskning kring Nådendal stad, och då även klosterkyrkan och klostret. Forskningarna ledde även till att intresset för att gräva i klosterruinerna ökade med andra ord. Ett sådant företag ansågs då fortfarande alltför kostsamt.¹³⁴⁹ Nya naturvetenskapliga metoder togs också i bruk.¹³⁵⁰ Från att arkeologin var ett sätt att fylla ut historieskrivningen med,¹³⁵¹ kom arkeologin nu allt mer att uppfattas som en vetenskap som kunde ge olika nya synvinklar på det förgångna. På 1950-talet hade det i Europa varit allmänt att fortsättningsvis idka metoderna för så kallad byggnadsarkeologi, dvs. att följa murar etc., men utgrävningarna på landsbygden så som i exempelvis Wharrah Percy i Yorkshire, kom att påverka synen på hur lämningar skulle undersökas. Whar-

---

singfors. Detta kunde leda till en fortsatt jämförelse mellan bruket av historia och arkeologi, och Franciskussällskapets etc. verksamhet på Kökar samt det som firats i Nådendal.

¹³⁴² T.ex. Gallén 1977, 281-285.

¹³⁴³ Sarvas 1977, 359.

¹³⁴⁴ Se översikt i Larsson 2000.

¹³⁴⁵ Hiekkänen 1991, 76-77.

¹³⁴⁶ Uotila, Lehtonen & Tulkki 2003, 9; Uotila (in press).

¹³⁴⁷ Hiekkänen 1993, 145-146.

¹³⁴⁸ Hiekkänen 1994, 250.

¹³⁴⁹ Uotila 2003b, 9.

¹³⁵⁰ Vuorela 1998, 30-31.

¹³⁵¹ Andrén 1997, 126-128; Bentz 2008, 104.

ram Percy har blivit en del av arkeologins kollektiva minne: utgrävningarna startade som ett experiment, men kom då de avslutades omkring 1990 att vara en del av en etablerad disciplin vars metoder spreds till Skandinavien.¹³⁵²

Till Finland verkar de nya synvinklarna ha landstigit via undersökningarna i Skåne. Sedan 1990 har man i Skandinavien en så kallad kontextuell metod, som undersöker såväl profana landsbygds- som stadsmiljöer och deras "mikrokosmos", dvs. vardagen.¹³⁵³ Denna typ av undersökningar gjordes även i Nådendal, som således delvis reviderades som den "högreståndslämning" den tidigare uppfattats vara (jfr fig. 24-25).

Resultaten av Uotilas utgrävningar i staden publicerades under Birgittajubileet 2003, vilket betonades,¹³⁵⁴ men forskningen pågick även sommaren 2005 i närheten av klosterkyrkan.¹³⁵⁵ Utgrävningarna var mycket informativa och har producerat massvis med fyndmaterial, t.ex. närmare 500 kg djurben. Under utgrävningarna tog man hänsyn till publiken, genom att ställa upp en infotavla, som byttes ut efter hand, om utgrävningarna med bildmaterial. Dokumentationen gjordes digitalt med takymeter och prisma.¹³⁵⁶ De återvände även till ursprunget – till den ursprungliga platsen att gräva ut, klosterområdet. Man kan kanske anse att vi förflyttat oss från ett nationellt till ett lokalt perspektiv i likhet med den synvinkel som presenterades i Seppo Suvantos Nådendalshistorik. Samtidigt fanns uppenbarligen också en agenda att se Nådendal som en del av den europeiska historien, men som "nostrifierat" till ett "mikrokosmos" som också speglar det förflutnas vardag.

Tillbaka till Bjärnå: landsbygdsarkeologins slutliga landstigning i Finland

Frågan om var den med Nådendals kloster intimt förknippade kungsgården i Bjärnå kunde ha legat, förundrade forskarna fortfarande i slutet av 1900-talet. Under 1980-talet blev man mer varse om de möjligheter medeltidsarkeologin kunde erbjuda för att öka kunskaperna även om livet på landsbygden i Finland. I början av 1990-talet hade den tvärvetenskapliga forskningen kring historisk tid dock varit ringa. Närmast hade man intresserat sig för att gräva fram ruinerna av sätesgårdar. Landsbygdsarkeologin kunde erbjuda nya synvinklar även i detta avseende.

År 1992 grundade man vid Helsingfors universitet en studiecirkel för att förbättra beredskapen för medeltidsarkeologisk forskning. Studiecirkeln omformades till projektet SUKKA (*Suomen keskiaikaisen kartanolaitoksen tutkimusprojekti*, ung. Forsk-

¹³⁵² Bentz 2008, 162, 182-184.

¹³⁵³ Bentz 2008, 234-236.

¹³⁵⁴ Uotila, Lehtonen & Tulkki 2003.

¹³⁵⁵ HBL 2.8.2005; Uotila 2009, 303; Uotila in press.

¹³⁵⁶ Projektets resultat finns delvis publicerade på webben: Naantalin keskiaikaa etsimässä, http://www.muuritutkimus.fi/naantali/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1, senast sedd 18.8.2009, Uotila in press. En nyhet man ville framhäva i sammanhanget var att man skapade en 3D-modell av klosterområdet. Uotila konstaterar: "Arkeologien liittyyvä aarteensuunnin gloriä on vaihtumassa gloriään, jossa arkeologilla on kyky rakentaa taikaportti menneisyyteen ja kertoa suurelle yleisölle, miltä vaikkapa Turun tuomiokirkossa on näyttänyt 1400-luvulla..." ("Skattsökarglorian, som förknippats med arkeologen, håller på att bytas ut mot en gloriä, där arkeologen har en förmåga att bygga en magisk port till det förflutna och berätta för den breda allmänheten om hur det exempelvis såg ut i Åbo domkyrka på 1400-talet...") Enl. Uotila 2009, 314-315.

ningsprojekt för Finlands medeltida sätesgårdar) ingick studeranden från läroämnena arkeologi och konsthistoria. Man inledde med att inventera i Bjärnå och finna sätesgårdarna i Melkkilä och i Näse. Helgå kungsgård blev projektets tredje område av intresse. Omfattande utgrävningar under åren 1993–1995 började organiseras och tiotals studerande och lärare deltog i undersökningarna.¹³⁵⁷

Intresset för medeltiden var en motvikt mot den nationella arkeologin, som betonade och forskade i stenåldern. Enligt Marianna Niukkanen hade projektet inte några entydiga forskningsfrågor förutom att ta reda på var gårdarna legat och hurdan materiell kultur man kunde påträffa där. Personerna som deltog hade deltagit i utgrävningarna i Gammelstaden i Helsingfors. Problemet var att det inte fanns någon undervisning inom historisk arkeologi i Finland. För att kunna få göra fältarbete valde man en plats där det kunde finnas rikligt med intressanta objekt – det blev Bjärnå, eftersom en person i projektgruppen var hemma i bygden och kunde med lätthet ta kontakt med markägarna med mera av praktisk art.¹³⁵⁸ Främst kunde undersökningarna bidra till att man fick nya aspekter på medeltidsarkeologins möjligheter i Finland från fältet. Det var fråga om landsbygdsarkeologins landstigning i landet.¹³⁵⁹

I projektets publikation utgiven år 1997, presenterades de resultat som man fick från de omfattande, tvärvetenskapliga undersökningarna.¹³⁶⁰ Timo Salminen presenterade bl.a. en forskningshistorisk genomgång gällande den svåra och omdebatterade frågan om när klostret grundats och var.¹³⁶¹ Trots att projektet endast belyste klostrets historia marginellt, fanns aspekten ändå med i helhetspresentationen.

Niukkanens artikel behandlade även frågan om klosterlämningarnas vara eller inte vara i Helgå på Mondolaudden.¹³⁶² Inga fynd antydde att det varit någon aktivitet där på medeltiden.¹³⁶³ Man antog att klostret ev. kunde ha legat på andra sidan ån från Näse, på den nuvarande Helgå Gammelgårds marker.¹³⁶⁴ Det förefaller som om gården vars rester påträffades här tillhört eliten under slutet av medeltiden. Någon säkerhet i att området varit platsen för birgittinerklostret på 1440-talets början, kunde dock fortfarande inte fås.¹³⁶⁵ Detta hade dock inte varit huvudfrågan i undersökningarna, utan närmast en bisak i en större kontext. På ett sätt var det dock att forskningsmässigt gå tillbaka till en form av ”ursprung”; till frågor som redan hade ställts av ”pionjärerna” på 1800-talet.

---

¹³⁵⁷ Haggrén, Niukkanen & Peltonen 1997, 216–217. Se även Ahl 2010 för ett mer omfattande referat av utgrävningarna.

¹³⁵⁸ Personligt meddelande av Marianna Niukkanen 23.5.2009.

¹³⁵⁹ Haggrén, Niukkanen & Peltonen 1997, 218; jfr Bentz 2008.

¹³⁶⁰ Niukkanen 1997b.

¹³⁶¹ Salminen 1997, 61–64; jfr Appelgren 1896; Färling 1896.

¹³⁶² Niukkanen 1997b, 107–108.

¹³⁶³ Niukkanen 1997b, 120.

¹³⁶⁴ Haggrén 1997, 31.

¹³⁶⁵ Ylönen 1997, 67–71; Mökkönen 1997, 75–81; Mökkönen, Peltonen & Ylönen 1997, 89–90. de påträffade föremåls antal under SUKKA-projektet var inalles flera hundra och de bär KM nummer 96003:1–474.

Fig. 102. Logotyp för Birgittajubileet 2003. Logotypen, som hänvisar till birgittinernas vita krona med fem Kristi bloddroppar, användes även av jubileet i Finland.

Fig. 103. Frimärket med den medeltida Birgittaskulpturen från altarskåpet i Nådendal. Itella Oyj.

Birgittajubileet 2003 i Finland: Nådendal i ett större sammanhang

Synpunkter på jubileet: Birgitta – från profet till projekt

Det internationella Birgittajubileet 2003 var enormt. Det verkade stråla ut från två områden: Rom och Östergötland. Ingemar Lindaräng har i sina analyser av jubileet framhåvt många olika historiebruk i samband med jubileet. Exempelvis var det speciellt eftersom man nu för första gången firade jubileum av helgonets födelse. Östergötland hade nu överlag starkt identifierats som ett "Birgittaland" fyllt av Birgittaminnen. I någon mån kunde detta ämne vara underlag för en helt egen avhandling. Det bör dock ytterligare nämnas här att man i samband med Birgittajubileet år 2003 i Boxholm reste ett Birgittamonument invid riksväg 32, vid porten till "Birgittaland". Det skedde på Svenska kyrkans initiativ.¹³⁶⁶ Logotypen för jubileet liknade SSB:s logotyp och hade en birgittinsk symbolik: nunnekronan med de fem bloddropparna, se fig. 102. Finland fick också ett nationellt Birgittamonument i samband med detta jubileum: frimärket som lanserades 3.3.2003, fig. 103.

I Finland grundades en nationell jubileumskommitté hösten 2001 på initiativ av minister Fredrik Vahlquist, som var stationerad vid Sveriges ambassad i Helsingfors och medlem av den svenska jubileumskommittén. Till mötet hade inbjudits personer från Helsingfors universitet, Finska kulturfonden, Hanaholmens kulturcentrum samt representanter för birgittinerna i Åbo. Senare tillkom även representanter för Museiverket, Kyrkans informationscentral och Nådendal. Till kommitténs ordförande valdes professor Päivi Setälä, till viceordförande professor emeritus Matti Klinge och sekreterare kandidat Eva Ahl. Vahlquist redogjorde om jubileets planer och Matti

¹³⁶⁶ Termen *Birgittaland* har lanserats av Ingemar Lindaräng. Se t.ex. Lindaräng 2007, 135-136. Ett bra exempel på alla geografiska områden som förknippas med Birgittaminnen är ett praktverk utgivet år 2003 av Lennart Utgren och Dick Harrison. Se Utgren & Harrison 2003. Sverige hade fått ett antal Birgittafrimärken under tidigare jubileer, t.ex. år 1941 som i övrigt var ett småskaligt jubileum. Enl. Lindaräng 2007, 99.

Fig. 104. Det feministiska Birgittasmycket med nationella detaljer. Designern Kirsti Doukas brukade medvetet historia: kronan med de fem granaterna hänvisar till birgittinerna och jubileet (jfr fig. 102), medan dekoren härrör sig från Sankt Henriks kenotafium i Nosis. Smycket produceras både i brons och i silver. Kalevala Koru Oy.

Klinge föreslog genast att man skulle ge ut en Birgittabok i Finland på finska.¹³⁶⁷ Kommitténs arbetsgrupp kom att bestå av Setälä, Klinge och Ahl som började sammanträda regelbundet år 2002.¹³⁶⁸ Den nationella kommitténs budget var anspråkslös (inalles drygt 10 000 euro¹³⁶⁹), men kommitténs strävan var att samarbeta med olika parter och aktörer på olika orter under jubileumsåret. Det mest fruktbara samarbetet skedde med aktörer i Lempäälä, Tuulos och Nådendal.¹³⁷⁰

Jubileumsåret lockade tusentals deltagare till hundratals evenemang på olika håll i landet – till platser som på något sätt kunde associera sig med Birgitta och birgittinerna. De nationella monument som jubileet producerade var framförallt en populär bok om Birgitta på finska, som utkom på våren, samt nämnda frimärke som utkom 3.3.2003 (fig. 103). Frimärket föreställde Birgittabilden från det gyllene medeltida altaret i Nådendal. Samma dag hölls ett storstilat seminarium på Finlands nationalmuseum som lockade hundratals åhörare. Kalevala Koru skapade ett Birgittasmycke (*Sancta Birgitta* av Kirsti Doukas, fig. 104), som även kan ses som betydelsefullt i sammanhanget. I likhet med Nådendalsjubileet 1993 gav Alko även denna gång ut ett Birgittavin – men det var både ett rött och ett vitt som lanserades.¹³⁷¹ Tiotala ar-

¹³⁶⁷ Protokoll 24.10.2001, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 1, NB, Helsingfors. Setälä och Klinge hade erfarenheter från Helsingfors universitets och drottning Kristinas jubileumsår 1990 och Helsingfors kulturstadsår 2000. Se Heliga Birgittas jubileumsår i Finland 2003 Slutrapport 2004, 2, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 4, NB, Helsingfors.

¹³⁶⁸ Protokoll 4.2.2002, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 1, NB, Helsingfors.

¹³⁶⁹ Som en jämförelse kan nämnas att Birgittajubileet Sverige/Rom hade en astronomisk budget. Bidragsgivarna skamlade ihop 23 miljoner kronor. Men detta var bara en bråkdel av andra nationella jubileer: Kalmar 1997 gick på 60 miljoner kronor. Se Birgittajubileet 2003. Dokumentation, 23, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 4, NB, Helsingfors.

¹³⁷⁰ Heliga Birgittas jubileumsår i Finland 2003 Slutrapport 2004, 3, 10-11, bilaga 1, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 4, NB, Helsingfors.

¹³⁷¹ Heliga Birgittas jubileumsår i Finland 2003 Slutrapport 2004; Heikkilä & Suvikumpu 2009,

tiklar i tidningspressen vittnade om hur utbredd efterfrågan på frågor kring Birgitta och birgittinerna plötsligt var i Finland.¹³⁷² Det nationella Birgittajubileet fick ett par utmärkelser: i november 2003 mottog Päivi Setälä Kyrkans kulturpris och i maj 2004 mottog arbetsgruppen professorerna Setälä och Klinge samt magister Ahl Birgittastiftelsens Birgittapris 2004 för sina insatser Birgittajubileet till fromma.¹³⁷³

Setäläs tanke bakom jubileet var att framhålla Birgitta historiska betydelse även för Finland under temat ”Birgitta och Finland”. Hon hänvisade till Birgittas utnämnda till ett av Europas skyddshelgon år 1999 och till den kvinnliga synvinkeln. I gratis-tidningen Metros helsidesartikel om jubileet intervjuades Setälä, som ville framhålla vikten av vårt medeltida kulturarv: ”Samaa Raamattua täällä on luettu kuin kaikkialla muuallakin kristityssä maailmassa. Meillä on hienoja keskiaikaisia kirkkoja, veistoksia, kirkkomusiikkia. Birgitta on meidänkin suojeluspyhimys, siksi hänestä on hyvä puhua”, citeras hon.¹³⁷⁴ I en ”faktaruta” hänvisas till att Nådendal var ”...ensimmäinen suomalaisten naisten sivistyslaitos, joka veti puoleensa varakkaitten perheiden tyttöriä sekä äitejä näiden leskeydyttyä”.¹³⁷⁵ Kvinnosakssynvinkeln var särskilt aktuell vid kvinnodagen i mars: Helsingin sanomat publicerade en helsidesartikel om Birgitta och jubileet under rubriken ”Pyhä Birgitta kiehtoo nykyaista”.¹³⁷⁶ De nutida nunnorna av den hesselbladska grenen (*per se* ett historiebruk?), som återvänt till Åbo, var även en synlig del av det finländska jubileet. Speciellt den finländska birgittinernunna syster Marja-Liisa¹³⁷⁷ fick bli en ”modern Birgitta” och sålunda kunde även Birgittagestalten så att säga ”nostrifieras” (i likhet med vad som skett med Elisabeth Hesselblad i Sverige under mellankrigstiden?). Jöns Budde verkar ha kommit i sky-mundan för denna kvinnliga synvinkel nu, år 2003.

Ekumenikens roll fanns närvarande i jubileet i Finland på ett ännu synligare sätt än år 1993. T.o.m. i historiska utställningar fanns denna aspekt betonad. I museet Aboa Vetus i Åbo fanns dockgestalter föreställande en birgittinernunna, Mikael Agricola och heliga Alexandra utställda i julkrubban, för att framhäva detta faktum.¹³⁷⁸ Ekumeniken ”nostrifierades” uppenbart i Agricola och birgittasystemen (observera att det katolska kunde ha företrätts av Jöns Budde istället: nu föll valet på en nunna även här).

131.

¹³⁷² Bara en del av alla artiklar i tidningarna togs till vara av kommittén. De finns som 71 st. urklipp i kommitténs arkiv. Enbart i HBL noterades Birgitta eller jubileet hela 24 och i HS 13 gånger. Se Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 5, NB, Helsingfors.

¹³⁷³ Heliga Birgittas jubileumsår i Finland 2003 Slutrapport 2004, 5, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 4, NB, Helsingfors; HS 12.11.2003; HBL 13.11.2003; HS 28.4.2004; HBL 29.4.2004.

¹³⁷⁴ ”Samma Bibel har lästs här som all annanstans i den kristna världen. Vi har fina medeltida kyrkor, skulpturer, kyrkomusik. Birgitta är även vårt skyddshelgon, därför är det gott att tala om henne.” Enl. *Metro* 6.2.2003/texter av Rauni Magnusson, STT. Jfr Setälä & Ahl 2003. Intervjuerna baserar sig uppenbarligen på det faktum att Setälä var en av huvudtalarna vid Historiedagarna i Lahtis vid denna tidpunkt.

¹³⁷⁵ ”...de finländska kvinnornas första lärosäte, som drog till sig rika familjers döttrar samt mödrar då de blivit änkor.” Enl. *Metro* 6.2.2003.

¹³⁷⁶ ”Heliga Birgitta tilltalar nutidens kvinna.” Enl. HS 8.3.2003.

¹³⁷⁷ *Aamulehti* 9.3.2003; HS 13.4.2003.

¹³⁷⁸ *Kyrkpressen* 4.12.2002.

I skapandet av Nationalbibliotekets Birgittautställning (8.10.2003–17.1.2004) deltog medlemmar av nationalkommittén. Utställningens syfte var att ”Finlands folk skall historiseras”. Setälä underströk betydelsen av Finlands intresse för Birgitta och att Finland har en lång historia och att den bör framhävas.¹³⁷⁹ Nationalkommittémedlemmen Leena Pohjola från Kyrkans informationsspridningscentral poängterade att ”Birgitta är viktig som förebild, andaktsmål, kvinnoteolog”. Matti Klinge betonade vikten av ett pedagogiskt grepp: medeltidens kyrka är väsentlig att lyfta fram både immateriellt och materiellt (byggnaderna). Ensio Ruskovuo, från Nådendals församling, betonade å sin sida att Nådendal naturligtvis har ett starkt intresse för klosterkyrkan, eftersom församlingens rätt till kyrkan och dess omkringliggande mark hade ifrågasatts.¹³⁸⁰ Liknande problem hade församlingen haft även tidigare under 1900-talet, vilket redan behandlats. Klings mål, som tangerade Ruskovuos, år 2003 var alltså påfallande lika målen uppställda av SSB och Birgittastiftelsen år 1920 gällande Vadstena. Fortfarande var detta aktuellt att betona i Finland.

Jubileet i Nådendal

Jubileet år 1993 hade uppenbarligen satt igång en rörelse mot att på 1990-talet dryfta hur klosterminnet kunde levandegöras i Nådendal. Kyrkoherde Rauno Heikola hade i augusti 1997 föreslagit per brev att församlingen och staden skulle grunda en kommitté med sex medlemmar för att skapa idéer för ett ”medeltidsprojekt” (”keskiaikaprojekti”). Idén var i grunden följande: ”...yhteisten juurien etsiminen ja niitten hyödyntäminen.”¹³⁸¹ Heikola önskade att man kunde planera och skaffa finansiering för arkeologiska utgrävningar på Nunnebackens södra del och konservera området, dvs. återigen begrundades bruket av Nunnebacken:

Kansainvälisyyden, kulttuurin, eri kirkkojen ja myös matkailun vuorovaikutuksen lisääntyessä historialliset arvot ovat tärkeitä. On tunnettua, että Naantalin historia sekä seurakunnan että kaupungin, on vahvasti sidoksissa keskiaikaan. [...] Tämä alue ja siihen liitetty nykYTEKNIikka voisivat jo varsin hyvin havainnollistaa minkälainen Naantalin luostariyhTEISö oli ja minkälaista sen elämä.¹³⁸²

Talet om ”rötter” och intresset för detta var starkt under 1990-talet, också inom arkeologin. Samtidigt rådde ett allmänt nyvaknat intresse för medeltiden. I och med undersökningarna i Nådendal från och med år 1996 var arkeologin aktuell på orten,

¹³⁷⁹ Protokoll 3.12.2002 och 27.1.2003, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuh latoimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 1, NB, Helsingfors.

¹³⁸⁰ Protokoll 13.12.2002, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuh latoimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 1, NB, Helsingfors.

¹³⁸¹ ”...att söka gemensamma rötter och utnyttja dem.” Enl. kopia av brev av R. Heikola till Nådendals stadsstyrelse 19.8.1997. Ur Lasse Lehtonens mapp ”SBE-toimikunta”, Nådendals stad.

¹³⁸² ”I samband med en ökning av interaktion mellan internationella kontakter, kultur och olika kyrkokor och också p.g.a. ökad turism, är de historiska värdena viktiga. Det är känt att Nådendals historia, såväl församlingens som stadens, är starkt bunden till medeltiden. [...] Detta område och ny teknik som kan länkas hit, kunde redan ganska väl gestalta hurdan Nådendals klostergemenskap var och hurdan dess liv var.” Enl. kopia av brev av R. Heikola till Nådendals stadsstyrelse 19.8.1997. Ur Lasse Lehtonens mapp ”SBE-toimikunta”, Nådendals stad.

vilket ses avspeglas i brevet. Det var med andra den gamla tanken om att gräva ut och restaurera ruinerna som än en gång värmdes upp. Bandet till historien var starkt och man framhävde här behovet av de historiska värdena för att främja turism och ge staden en internationell prägel.

Heikolas brev bar frukt. Staden tillsatte en kommitté, där tre personer representerade staden (J. Viljanen, U. Alho, J. Lindgren samt sekreterare arkitekt A. Särkkä). Dessutom ingick tre personer från Naantalin Matkailu Oy (Nådendals turistförening).¹³⁸³ År 2000 gick Nådendals församling med i föreningen *Societas Birgitta Europa*, som strävade efter att etablera ett nätverk mellan de olika orter där Heliga Birgitta verkat, som hon besökt eller där det funnits ett birgittinerkloster. ”Medeltidsprojektet” kom därmed i kontakt med SBE:s verksamhet.¹³⁸⁴ Stadens och församlingens gemensamma arbetsgrupp började snart planera program för att värma upp ”Birgittas arv” (”Birgitan perintö”) och ordna Birgittadagar för ”stillhet” i den hektiska nutiden, i oktober. Exempelvis 2001 kunde man konstatera följande:

Luostarin ja pyhiinvaeltajien perinteitä kunnioittaen syksyinen Birgitan päivä on Naantalissa löytöretki hiljaisuuteen ja sen antamiin voimiin. Vanhan kaupungin rannoille syttyvät elävät tulet ja hiljaisuuden musiikki kutsuvat unohtamaan kiireen ja avautumaan hetkeksi sismpien ajatusten kuuntelulle.¹³⁸⁵

Inför Birgittajubileet 2003 började arbetet i Nådendal med andra ord i god tid. Redan år 1998 tog man initiativ för att fira jubileet år 2003. Då sände man exempelvis ett förslag till Posten i Finland om att man borde få ett jubileumsfrimärke.¹³⁸⁶ Detta monument förverkligades under Birgittajubileet 2003, vilket redan konstaterats.

I Nådendal hade aktiva inom arbetsgruppen för *Societas Birgitta Europa* och andra aktörer samlats till möte om jubileet i november 2002. Rektor Jukka Viljanen och prostens Ensio Ruskovuo var primus motorer. Man planerade allmänt jubileumsårets program: det skulle inledas med marknad på askonsdag 2.3 och på sommaren skulle man ha guidenturer runt kyrkan, värma upp skådespelet *Pyhän Birgitan kellot* (ung. ”Heliga Birgittas klockor”) med mera. Man planerade även att inrätta en pilgrimscentral i stil med den som skapats i Vadstena. Informationsspridningen skulle ske via webben. Nådendalskommittén ville betona Birgittas budskap till samtiden: att hon levde i en brytningstid såsom vi, betydelsen av förhållandet mellan mor och dotter, betydelsen av att föra de svagas talan och betona fred.¹³⁸⁷

Jaana Paatela-Palin höll tal vid detta möte i Nådendal, där hon nämnde den na-

¹³⁸³ Kopia av protokoll för Nådendals stadsstyrelse § 317, 25.8.1997. Ur Lasse Lehtonens mapp ”SBE-toimikunta”, Nådendals stad.

¹³⁸⁴ Kopia av protokoll för Nådendals församling, kyrkorådet 26.10.2000. Ur Lasse Lehtonens mapp ”SBE-toimikunta”, Nådendals stad.

¹³⁸⁵ ”För att ära klostrets och pilgrimernas traditioner är höstens Birgittadag i Nådendal en resa till stillheten och den kraft den ger. Levande eldar tänds på den gamla stadens stränder och stillhetens musik lockar oss till att glömma stressen och öppna oss för att lyssna till våra innersta tankar.” Enl. kopia av pro memoria av Lasse Lehtonen till Nådendals stad 2001. Ur Lasse Lehtonens mapp ”SBE-toimikunta”, Nådendals stad.

¹³⁸⁶ Kopia av brev från Nådendals stad till Suomen Posti Oy 10.11.1998. Ur Lasse Lehtonens mapp ”SBE-toimikunta”, Nådendals stad.

¹³⁸⁷ Kopia av PM 6.11.2002, Inkomna brev, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomeissa arkisto Coll. 739, mapp 1, NB, Helsingfors.

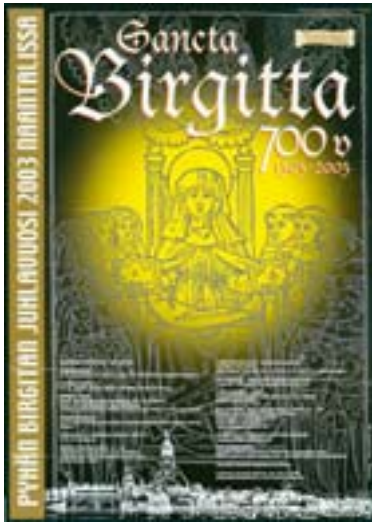

Fig. 105. Jubileumsaffisch för Nådendal år 2003: både Birgittas 700-årsjubileum och stadens 560-årsjubileum frambävs sida vid sida. Nådendals stad.

Fig. 106. Affisch för Birgitta- och Nådendalsjubileet år 2003: Birgitta firas i centrum, men har en lokal förankring, då hon omges av Nådendals solstrålar. Nådendals stad.

tionella kommittén och fortgick sedan att tala om Nådendals roll i jubileet år 2003: stadsstyrelsen hade utnämnt representanter för *Societas Birgitta Europa* att verka som kommitté åren 2001–2002. Kommittén bestod av representanter för staden, församlingen och turismnäringsen. Till uppgifterna hörde att representera Nådendal på ett internationellt plan inom den internationella föreningen *Societas Birgitta Europa* samt koordinera jubileets arrangemang i Nådendal år 2003. Målgruppen var alla stadsbor från baby till pensionärer ("vauvasta vaariin"). "Tutut sanat nykypäivänä: kansainvälisyys, sosiaalinen kanssakäyminen, vuorovaikutustaidot, sisältö tuotanto [sic] toimivat jo Birgitankin työstäessä *projektiaan* luostarisäännön aikaansaamiseksi" [min kursivering], framhöll Paatela-Palin. År 2003 var ett betydelsefullt jubileum för Nådendal: Birgitta 700 år, Nådendal 560 år och Alfred Kordelin (Gullrandas skapare) 155 år.¹³⁸⁸

¹³⁸⁸ "Bekanta ord i dagens värld: internationalism, socialt umgänge, sociala talanger, in-

Fig. 107. "Birgittas natt" har firats i mitten av juli, för att markera helgonets dödsdag (enligt katolsk tradition). Arrangemanget kan ses härstamma från Finnbergs och Andersons vespers på 1920-talet. Observera att motivet är det samma som på pärmen till Pälssis novellsamling från år 1946. Nunnan står också som gjuten i brons framför kyrkan sedan 1993, jfr fig. 100. Reproduktion av postkort från Nådendal, 2007. NostalgiaShop.

Birgittas verksamhet sågs retoriskt som en spegel av år 2003: birgittinerna och Nådendal var ett "projekt". Representanter för turismnäringen verkar ha varit närvarande på ett mer aktivt sätt än tidigare. Aktörerna i Nådendal var denna gång mycket tydligt från början mer engagerade på en internationell nivå än på en lokal nivå. Nådendalsjubileet år 1943 hade varit en stor nationell fest, men inte med samma internationella klangbotten som jubileet år 2003. Jubileet år 1943 hade fokuserat kring staden Nådendal och dess betydelse i Finlands historia, medan jubileet 2003 fokuserade på Birgittakultens nationella och internationella historia.

Utvecklingschef Lasse Lehtonen och domprost Ensio Ruskovuo har rapporterat om Nådendals andel i jubileet till Nationalkommittén. En affisch framställdes för att fira Nådendals 560-årsjubileum och Birgittas 700-årsjubileum, fig. 105 och 106. I Nådendal arrangerades 20 gemensamma tillställningar från mars till oktober år 2003. En särskild höjdpunkt var Birgittadagarna 4–5.10. Evenemangen varierade från musik, teater, guidningar, utställningar och seminarier till föreläsningar etc. Ofta finansierades dessa genom talkoarbete. Marknadsföringen skedde genom affischer, broschyrer och via en webbplats. Birgittadagarna skulle bli ett återkommande evenemang. I sin hälsning till nationalkommittén önskade Lehtonen och Ruskovuo "att jubileet kunde förbättra värnandet av kulturarvet i Finland" överlag.¹³⁸⁹ Numera anordnas Birgittas natt varje år, i juli, fig. 107. Birgittadagarna fick alltså en fortsättning, men den är även uppenbart influerad av en mycket äldre tradition som för en tid reetablerades av Anderson och Finnberg: firandet av Birgittas dödsdag i juli.

Enligt programbladet från högtiden i Nådendal 4.10.2003 uppfördes en tredelad festkantat i kyrkan. Först spelades Selim Palmgrens kantat från år 1943, sedan Osmo Tolonens "Pyhä Birgitta" (från år 1996, då man hade firat kyrkokörens 100-

---

nehållsproduktion fungerade readn då Birgitta arbetade med sitt projekt att få till stånd en klosterregel."Enl. kopia av tal, bilaga till kopia av PM 6.11.2002, Inkomna brev, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlaioimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 1, NB, Helsingfors.

¹³⁸⁹ Heliga Birgittas jubileumsår i Finland 2003 Slutrapport 2004, 7, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlaioimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 4, NB, Helsingfors.

Fig. 108. *Vepä* från 1974 i Nådendals stadsbuss byggt 1993, som avspeglar stadens image: en birgittinernunna (eller Heliga Birgitta med gloria) omgiven av solens strålar, med kyrkan i bakgrunden. Foto: E. Abl-Waris 2010.

årsjubileum) och slutligen J. Kankainens kantat "Auringon alla" från år 1993.¹³⁹⁰ Med andra ord idkades här ett musikaliskt bruk av historia med en dubbel dimension, då alla de tidigare jubileernas historia dessutom uppmärksammades vid sidan av själva klosterminnet.

Kommittén för SBE i Nådendal kunde i december 2003 vara mycket nöjd med jubileet: skolorna hade deltagit mycket aktivt och det hela var mycket gynnsamt för stadens image, konstaterade man. Turistföreningen hade utvecklat nya produkter i form av guidningar, som hade lockat tusentals personer. Samarbetet mellan staden och församlingen hade återigen förlöpt väl och burit frukt också på gräsrotsnivå: "Yhteistyö on tuonut juhlavuotta tunnetuksi kaikille naantalilaisille tapahtumien, koulujen ja kotien kautta."¹³⁹¹ För Nådendal var klosterminnet och solsymbolen uppenbarligen minst lika viktiga. I det år 1993 invigda stadshuset finn en del konstverk som hänvisar till såväl jubileerna som till stadens image (fig. 108 och 109).

Amos Andersons *Vallis gratiae* uppfördes även under jubileet år 2003. Men inte i Nådendal, utan i Vasa, i maj 2003. Valet att uppföra stycket var inget medvetet val, utan en slump: dirigent Mikael Heikius hade fått Andersons verk av en bekant, som påträffat det på ett antikvariat i Stockholm.¹³⁹² Senast år 1943 hade det ju uppförts i radion, men då levde ju och verkade ännu verkets skapare.

Ingemar Lindaräng, som jämfört traditionerna att fira Olav den helige i Norge och Heliga Birgitta i Sverige, har konstaterat att både jubileerna (år 2005 respektive år

¹³⁹⁰ Programblad, *Naantalin kolme kantaattia* 4.10.2003. Ur Lasse Lehtonens mapp "SBE-toimikunta", Nådendals stad.

¹³⁹¹ "Samarbetet har gjort jubileumsåret känt för alla nådendalsbor genom evenemang, i skolorna och i hemmen." Enl. kopia av SBE:s protokoll 3.12.2003. Ur Lasse Lehtonens mapp "SBE-toimikunta", Nådendals stad.

¹³⁹² HBI 6.5.2003.

Fig. 109. Träskulpturen "Nunna" av H. Raastevaara från år 1993 står i Nådendals stadshus. Foto: E. Abl-Waris 2009.

2003) kännetecknades av en 1) "professionalisering av organisationerna", dvs. med anställda på kanslier, kommittéer med medlemmar som representerade kyrka och stat och kommuner, vilka hade "ett allmänintresse i att arrangera dessa firanden", 2) att det ändå fanns rum för "de individuella initiativen" som gjordes av frivilliga, men att det bakom de båda jubileerna även fanns 3) kommersiella aktörer. Andra likheter med modifikation var att det i båda jubileer ingick en 1) kulturell mångfald med hundratals olika typer av program, 2) att detta gjorde att det fanns "ett publikt och massmedialt intresse", och det under båda jubileerna förekom 3) "ett existentiellt bruk av helgonen" som identifikationsobjekt. I flera kommuner och regioner gjorde jubileet även att man kunde "stärka lokala/regionala identiteter och orternas turistiska potential" samtidigt som båda jubileerna hade en "betydelse för den nationella identiteten".¹³⁹³

Den nationella kommittén för jubileet i Finland år 2003 hade olika synvinklar som framfördes vid olika möten och andra tillfällen. Dessa finns dokumenterade i kommitténs protokoll. President Tarja Halonen, som deltog i det internationella Birgittafirandet i Vadstena 31.5.2003, framhöll för arbetsgruppen att Birgitta och Finland skulle uttrycka den nordliga dimensionen av Europa, kvinnlighet, ekumenik.¹³⁹⁴ För den nationella kommittén handlade det om att politiskt lansera Birgitta som sin tids europé, kvinna, teolog och intellektuell. Idén med faktaboken var att lansera Birgitta som "hela" Finlands helgon, inte enbart Egentliga Finlands (Nådendals) eller Tavastlands.¹³⁹⁵ Via seminariet *Birgitta och Östersjön* vid Hanaholmens kulturcentrum

¹³⁹³ Lindaräng 2007, 166-168.

¹³⁹⁴ Arbetsgruppen träffade president Halonen 4.6.2002. Se suppl. till protokoll 4.6.2003, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomesa arkisto Coll. 739, mapp 1, NB, Helsingfors.

¹³⁹⁵ Protokoll 9.9.2002, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomesa arkisto Coll.

i september 2003 underströk den nationella kommittén ytterligare kontakten mellan Sverige, Finland och Estland (Pirita). I och med kontakten till Birgittajubileet i Sverige/Rom blev det nationella jubileet i Finland förankrat i en internationell helhet. Birgittajubileet i Sverige betecknades, enligt Ingemar Lindaräng, av en liknande tendens: jubileet var "...både en internationell och nationell angelägenhet som aldrig tidigare i Birgittajubileernas historia".¹³⁹⁶ Det samma gällde jubileumsfirandet i Finland år 2003.

I förhållande till Birgittajubileet i Sverige finns en del som särpräglar det finländska jubileumsfirandet. Birgittajubileet firades i Sverige och i Rom under perioden oktober 2002 till oktober 2003, då firandet redan trappades av.¹³⁹⁷ I Finland nådde Birgittafirandet sin höjdpunkt i oktober 2003 (t.ex. öppnandet av utställningen i Nationalbiblioteket, firandet av Birgittadagarna i Nådendal, en Birgittavesper i Sibbo medeltida kyrka¹³⁹⁸ etc.) och fortsatte med evenemang till slutet av året. Aktörerna engagerades i föreläsningar etc. ännu under början av år 2004.¹³⁹⁹ I Sverige hade jubileet anställda som arbetade heltid med jubileet och den så kallade Jubileumskommittén inte initiativtagare till enskilda utställningsbyggen,¹⁴⁰⁰ medan kommittémedlemmarna i Finland byggde utställningar i nationalbiblioteket och i Finlands nationalmuseum. Den senare utställningen var fortfarande kvar där år 2010 – den har blivit ett monument av själva jubileet. I Finland bestod nationalkommittén och de lokala aktörerna av representer för vetenskap, församlingar och kommuner – dvs. av frivilliga krafter såväl på nationell som på lokal nivå.

År 1993 och 2003 kunde man se ett ökat "existentiellt bruk" av Birgitta som identifikationsobjekt även i Finland.¹⁴⁰¹ I Tuulos och framförallt i Lempäälä gjorde jubileet även att man kunde "stärka lokala/regionala identiteter och orternas turistpotential". Kommersiella aktörer deltog även i någon mån i detta arbete och något har även bevarats: i Lempäälä ordnas återkommande Birgittaprogram i oktober vartannat år och i Nådendal hade man skapat nya produkter för turismen i form av guidningar.

739, mapp 1, NB, Helsingfors.

¹³⁹⁶ Lindaräng 2007, 189.

¹³⁹⁷ Birgittajubileets i Sverige avslutning hölls i Finsta, Birgittas legendariska födelseort, den 7 oktober 2003! Enl. Lindaräng 2007, 144.

¹³⁹⁸ Ang. Sibbo, se HBL 6.10.2003.

¹³⁹⁹ Heliga Birgittas jubileumsår i Finland 2003 Slutrapport 2004, Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomessa arkisto Coll. 739, mapp 4, NB, Helsingfors.

¹⁴⁰⁰ Lindaräng 2007, 144.

¹⁴⁰¹ Pilgrimsvandringar har redan länge anordnats kring Sankt Henrik. Jfr Anttonen 2004. Nu kom Birgitta att få liknande evenemang även på andra "Birgittaorter" än Nådendal.

VII. SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER

VII.1. ”Stenarna har talat”: att uppleva det förflutna *in situ*

Stenarna har talat även i afton, talat om medeltidens andaktsliv och skönhetsträngtan. Om gångna släkten och sjunkna generationer, som under Vallis Gratiae tempelvalv sökt tröst och lärdom, vila efter vädermödan [sic]. [...] Många århundraden ha sjunkit ned sedan man sista gången ringde till completorium i Nådendals kloster. Men de vita gråstensmurarna påminna oss om de andliga värden, den hänförelses eld, som en gång här vårdades.¹⁴⁰²
Amos Anderson, augusti 1931

När man tar en titt på det ”landskap som minne” (eller den kommemorativa anatomi) som finns intill Nådendals medeltida kyrka, på lämningarna av det forna klostret – både materiellt *in situ* och immateriellt i det skrivna ordet eller hur bilden uttryckts i utställningar med mera – kan man inte undgå att skönja att olika aspekter verkar sammanflätas i minnet av Nådendals klosterlämning. Detta har i föreliggande avhandling granskats ur ett *longue durée* perspektiv. Françoise Choay har argumenterat för att en kanon av vad som är nationalmonument skapas i de olika europeiska länderna under perioden 1820–1960, som är en tid då industrialismen slår igenom och blir massproduktion, och sammanfaller med en ”konsekrationsfas” i processen av ”det historiska monumentens institutionalisering”.¹⁴⁰³

Aktörerna skapade innehållet i och upprätthöll intresset för platsens minne¹⁴⁰⁴ och betydelse som en *lieu de mémoire*. En del aktiviteter, monumentresningar och jubileer, där kan även ses som former av *historiebruk*,¹⁴⁰⁵ som har haft som agenda att framhäva och förstärka det minne som lämningarna anses bevara. Ett politiskt bruk av Nådendals förflutna kom till synes i stadens 500-årsjubileum 1943. De regionala aspekterna var däremot tydligare representerade i jubileet år 1993. År 2003 hade jubileet en utpräglad nationell prägel, men en mängd aktiviteter skedde även på gräströtsnivå. Därför kan det antas att såväl ett regionalt som ett nationellt bruk av Nådendal har ingått i nations- eller identitetsbygget.¹⁴⁰⁶

¹⁴⁰² Manuskript till tal hållet för nordiska historiker i Nådendal 7.8.1931, mapp 82, SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

¹⁴⁰³ Eran inleds med behovet av specialister på 1820-talet för att konservera de historiska lämningarna och ICOMOS pamfletter avslutar enligt Choay denna fas på 1960-talet. Enl. Choay 2001, 82–83, 101.

¹⁴⁰⁴ Tex. Le Goff 1992; Oexle 1995; Ollila 1999.

¹⁴⁰⁵ Aronsson 2004 m.fl.

¹⁴⁰⁶ Ang. nationsbygge se Schulze 1987; Bloom 1990; Smith 1991; Anderson 2007.

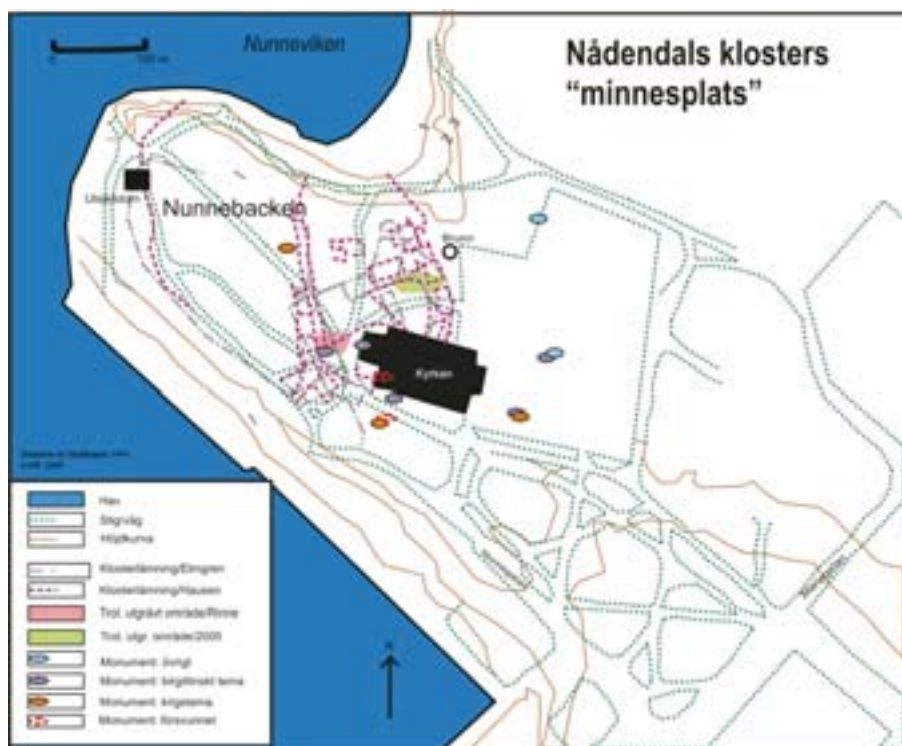

Fig. 110. Den kommemorativa anatomin över Nådendals minnesplats kunde gestaltas som en karta. Monumenten med birgittinsk anknytning är markerade med lila: Jöns Buddes minnessten, metallplaketterna på kyrkdörrarna, en nunna från år 1993, en nunnesten från år 1931 och ett hjältegravsmonument med en tröstande nunnegestalt. Två monument har försvunnit: en underdel till ett altarskåp gjord 1921, som stod inne i kyrkan på 1920-talet, samt soluret med insamlingsskrinet, som stod utanför kyrkan (flyttat 1958). Det förstnämnda av dessa försvunna monument var anknytt till klosterminnet. Karta: Eva Abl-Waris 2009.

Men det immateriella och det materiella "arvet" har haft ett obrutet samband. Kartan (fig. 110), som skapats för att uttrycka vad som framkommit i denna avhandling, beskriver vad som numera kan "ses" på klosterlämningens fysiska område. Detta bör belysas mot en viss kartografisk bakgrund: kartor innehåller information som deras skapare valt att ta med och därmed överförs en viss mental gestaltning över det valda området – en syn på det som styrs av en världsbild vars makt på betraktaren inte bör underskattas som tidsbild. Kartan har gjorts sådan, att den motsvarar det som skall visas av miljön eller sådan man velat förändra miljön till.¹⁴⁰⁷ De olika gångvägarna på själva gravgården har även visualiserats som en karta, *in situ* i Nådendal (fig. 111).

Det är kanske inte så konstigt att Elmgrens och Hausens samt expeditionens av år 1871 betydelse är enorm i just det faktum att de situerade fornlämningen (som inte ens kan ses ovan mark) på en karta. Därmed rent ut sagt ritades klostret in i Finlands historia på ett fysiskt sätt, som en minnesplats som kunde mätas och avvägas, vid

¹⁴⁰⁷ Den politiska bilden av Finland som kartrepresentation i pressen har diskuterats på ett uttömmande sätt av Katariina Kosonen. Om kartan som en politisk tidsbild, se Kosonen 2000, 22-23.

Fig. 111. Karta över Nådendals kyrkogård över de olika områdena med sina namngivna stigar. Namnen hänvisar till klosterminnet. Foto: E. Abl-Waris 2010.

sidan av att man framhöll klostrets arv som bildningsinstitution i text, i en tid då de naturvetenskapliga metoderna var på frammarsch. Julius Finnberg brukade denna bild i en artikel, och konstaterade:

Vom ursprünglichen Kloster sind keine Zeichnungen erhalten, nach denen man sich ein Bild des äußeren Gebäudes und der Dimensionen hätte machen können. Erst mit Hilfe der Untersuchungen, die Anfang der sechziger Jahre des 19. Jahrhunderts von Prof. S. G. Elmgren und in den Jahren 1872 bis 1873 von Staatsarchivar R. Hausen ausgeführt werden, ist es gelungen, die Umrisse des Klosters mit ziemlicher Sicherheit festzustellen.¹⁴⁰⁸

Finnberg hade ju planer på att till och med märka ut lämningarna ovan mark med stenar, så att den underjordiska "skatten" bättre kunde skönjas på platsen.

Det är uppenbart att intresset för Nådendals klosterlämningar i antikvarisk mening sammanfaller med arkeologins första steg i Finland på 1860- och 1870-talet. Nådendal är vid denna tid med i den nationella, "stora berättelsen". På 1890-talet startar intresset för forntiden och då manövreras tydligt Nådendal ut ur berättelsen. Under mellankrigstiden ökar intresset för Nådendal igen. Är det på grund av att den nya nationen Finlands historia delvis måste skrivas om? Det är svårt att svara på detta, men i varje fall verkade aktörerna, och de som var intresserade av Nådendal då, inneha en syn på Finlands historia som västorienterad och de betonade detta. Denna syn är parallell i sin högerorientering till den militanta medievalismen (som bl.a. företräds av forskare som representerar det så kallade fennomanska paradigmet¹⁴⁰⁹)

¹⁴⁰⁸ Finnberg, odat., SLSA 900.2, NB, Helsingfors.

¹⁴⁰⁹ Fewster har behandlat denna syn på Finlands för- och medeltidshistoria i sin avhandling.

i sin betoning av lärdom och frid i klostrets anda, och därför synnerligen intressant att granska i detta avseende. Dessa verkade dock som de s.k. kultursvenskt sinnades andliga arvtagare.

Olika synvinklar sammanflätas hos aktörerna. En synvinkel på klosterområdet (företrädes främst av arkeologerna och historikerna) uppfattar platsen som ett fornminne (kulturarv), en annan synvinkel företräds av dem som framhäver de regionala aspekterna i förhållande till dem som är intresserade av de nationella (Nådendal som ett kloster i Finland) och de västerländska dragen (birgittinerordens karaktär av medeltida, västeuropeisk rörelse). En ytterligare synvinkel finns hos dem som är intresserade av högkyrklighet eller ekumenik (medeltidsfromhetens förhållande till 1900-talets lutherdom). Exempelvis både Finnberg och Anderson är utpräglad romantiska i sitt medeltidssvärmeri – den termen går att applicera på dem emedan den inte hänvisar till en viss epok, utan närmast till en världsbild, som är känslösam, melankolisk, präglas av religiöst intresse samt fascination för det förflutna och symboliken i *vanitas*-motiv etc.

Emil Nervander, som såg Nådendals klosterlämningar som ett *memento mori* (i likhet med Anderson senare), var mycket intresserad av gravmonument och minnet av det förflutna – också av minnet av stormän. Han skrev även böcker om gravgårdarna i Åbo och Helsingfors, vilket nämnts tidigare. Stormanskulten på 1800-talet avspeglas här i en nationell självkänsla. Gravgårdarna är känslöväckande platser, som för tankarna till *memento mori*: en högtidlig upplevelse blandad med rädsla och främlingskap: ”vad de är, skall vi bli...” och så vidare.¹⁴¹⁰ Det första nationella gravmonumentet ansågs vara rest till prokurator Matthias Calenius (1737–1817) år 1817, men Augustin Ehrensvärd (1710–1772) fick år 1807 sitt gravmonument med nationell karaktär och professor Johan Bilmark (1728–1801) ett monument år 1803. Vid avtäckningen av Bilmarks gravmonument talade självaste H. G. Porthan.¹⁴¹¹ I Nådendal är kyrkans omgivning inte enbart en gravgård: på ena sidan finns moderna gravar med gravmonument, men väster om kyrkan, på klosterlämningarna, en rad andra, kommemorativa, monument som erinrar också om andra minnen, exempelvis klostrets och hjältarnas. Och som mången konstaterat, reflekterar detta den kollektiva identiteten.

I ett sekulariserat samhälle knyts heliga värden ihop med minnesmärken och kulturarv, anser Peter Aronsson.¹⁴¹² Det handlar alltså om att knyta händelser och platser till en upplevelsesfär. Då det gäller Nådendal är synen på platsen starkt kopplad till arvet av birgittinernunnorna och allt vad detta kan innebära. Detta framkommer exempelvis i Emil Nervanders och Amos Andersons sätt att betrakta klosterlämningarna. De ses av dem som starka exempel för *memento mori*, som berörs av starka känslor.

Mellankrigstiden har ansetts vara en tid av framryckande sekularisering.¹⁴¹³ I denna kontext måste även nämnas att den kvinnliga rösträttsrörelsen i Sverige hade en bindning till Birgitta, då Birgittadagen firades som allmän kvinnorösträttsdag och man hyllade kvinnliga pionjärer, även unionsdrottningen Margareta.¹⁴¹⁴ Någon form

---

Se Fewster 2006.

¹⁴¹⁰ Lindgren 2009, 34–41.

¹⁴¹¹ Lindgren 2009, 43–45; Nervander 1900, 15.

¹⁴¹² Aronsson 2009b, 21.

¹⁴¹³ Hidal 1998, 225–226.

¹⁴¹⁴ Losman 1987, 195–212, 219–220; Lindaräng 2007, 80.

av sekularisering kan dock inte skönjas då det gäller intresset för Birgittaminnet.

Birgittaminnet är inte sekulariserat, utan fortfarande fast förankrat i olika aspekter på religiositet.¹⁴¹⁵ Carina Nynäs har forskat i några Birgittaforskarens Birgittabild på 1900-talet och deras konfession och kön har mer eller mindre påverkat deras bild av helgonet.¹⁴¹⁶ Då det gäller fallstudien av skapandet av en minneskultur i Nådendal, verkar det som om det i hög grad finns religiösa intressen med i synen på klosterlämningarna som kulturarv. Det religiösa intresset ingick i det nationella perspektivet och ses även i minnesfiranden vid lämningarna – något som pågick där under hela 1900-talet.

Det finns något religiöst (jfr Eliade) även i det ”organiska” sökandet av ”rötterna” inom arkeologin. Det är allmänt antaget att en viss organisk retorik ”slår rot” på 1800-talet i historieskrivningen. Är det ett tecken på en sekularisering i samhället som avspeglas även i att vetenskapen förefaller sekulariserad? Det verkar dock som om man i tidigare forskning undgått att ägna en tanke åt att forskarna och aktörerna sällan verkar ha varit konfessionslösa.

Carola Ekrem, som forskat i Ålands kyrkor som föremål för modern vallfart, har konstaterat att kyrkorummet och området har varit viktigt och är det fortsättningsvis:

Kyrkorum och kyrkogårdar fokuserar på både forntid och framtid. Den egna identiteten är knuten hit genom förfädernas gravar och minnen av alla de riter som strukturerar det egna livet... [---] Kyrkorummet är ett rum för skiftande scenarier och kan också vara föremål för vallfart. För en tillfällig resenär erbjuds här sinnesupplevelser i rika mått: stillhet, ljussken, skönhet, ljud av musik och klockklang.¹⁴¹⁷

Detta förefaller i rikt mått ha fascinerat Nervander. Och även Anderson flera decennier senare.

I Andersons upplevelse av det heliga fanns en uppenbar kontakt till sinnesupplevelserna: ron, ljusen, musiken, estetiken, klockklangen. Intresset hos Anderson för det mariologiska – därför även det birgittinska – finns ständigt närvarande som ett element i samband med Andersons stora intresse för medeltiden överlag, med vurmen för kyrkomusiken och restaureringen av Åbo domkyrka som dominerande inslag. Det finns ett antal belägg för att så var fallet bevarade i tal, föredrag och brevväxling. I Andersons sista brev till Finnberg före dennes död år 1955, avslutar han nämligen med följande: ”Jag påminner mig våra ljusa och glada dagar i Nådendal och tänker med vemod på alla de resor, som vi har gjort tillsammans.”¹⁴¹⁸ Konkret omsattes alltså deras strävanden i lokalt eller rentav nationellt identitetsbygge genom ett antal monumentresningar över historiska personer.¹⁴¹⁹ Men det handlade även om personliga ställningstaganden och synvinklar, inte minst sagt något som band dessa två män samman som vänner: de delade en syn på klosterlämningarna som med andra ord var uttalat romantisk, idyllisk – en ”guldålder”. Platser må även ”upplevas”

¹⁴¹⁵ Lindaräng 2007.

¹⁴¹⁶ Nynäs 2006.

¹⁴¹⁷ Ekrem 2008, 54.

¹⁴¹⁸ Brevkopior av A. Anderson till J. Finnberg, 8.9.1955, mapp 12, SLSA 900.1, NB, Helsingfors.

¹⁴¹⁹ Se tabeller A och B i bilaga II.

mycket personligt. I detta fall är nunnornas sång, klockornas klang en stark symbol, likaså ljusens fladdrande lågor, närvaron av ”autentiska” föremål (så att säga symboliska *reliker*) från klostertiden. Dessa element är så viktiga att strävan efter att återskapa dem genomsyrar aktörernas verksamhet, t.ex. Finnbergs och Andersons. Viljan och strävan till detta uttrycks i deras retorik – detta gäller även för Nervander.

Men människan existerar i sin omgivning samtidigt med alla sina sinnen och detta påverkar den psykiska upplevelsen, t.ex. då en turist besöker en katedral – detta är en omgivning som samtidigt stimulerar tre eller fyra sinnen, har Yi-Fu Tuan konstaterat.¹⁴²⁰ Att vara medveten om historien är även ett viktigt element i upplevelsen. Patriotisk retorik har betonat folkets ”rötter”, exempelvis då det gäller krigsminnen: ”To enhance loyalty, history is made visible by monuments in the landscape and past battles are recounted in the belief that the blood of heroes sanctified the soil.” Även kärleken till hembygden kan vara en form av topofili.¹⁴²¹ I Andersons fall avspeglas också intresset för hembygden, finlandssvenskheten (men inte på bekostnad av nationell enhet) och nationellt bygge i hans verksamhet. Lokalpatriotism är nämligen den intima upplevelsen av en plats, anser Tuan. Den moderna staten kan ibland kännas för stor för att bli förnimbar personligen.¹⁴²² Tuan anser att detta även kan speglas i städer: ”Most cities, perhaps all, make some public gesture toward the transcendent, displaying a monument or a fountain, a square or a boulevard that is more spacious than the requirements of mundane traffic.”¹⁴²³ Man lyfter särskilt fram något ”monumentalt” – i Nådendals fall verkar det vara klosterlämningen och klosterminnet; man kunde kanske se det representerat dels i det materiella och dels i det immateriella (arvet). Så småningom förefaller det som om även andra element har blivit viktiga i Nådendal: från klosterbacken leder bron över till Muminvärlden.

Geografin är väsentlig för ett fornminne och för en minnesplats. Monumenten bildar ett historiskt djup i landskapet och en inristad berättelse. I det historiska djupet finns nostalgi, en längtan till en förlorad ”guldålder”.¹⁴²⁴ För att beundra detta ”nationallandskap” skapad av en elit, byggdes i Finland ett antal utsiktstorn för att göra upplevelsen starkare¹⁴²⁵ – även i Nådendal (se fig. 110), där man antingen kan stå vänd mot havet och Gullranda eller mot staden och klosterområdet.

Topofilin berikas då den kombineras med religiositet eller vetenskapligt intresse.¹⁴²⁶ Detta kan även konstateras gällande synen på Nådendal. Nådendals kloster som minne har även en stark konnotation: ofta framhävs lärdomen, friden och trädgården osv. En klosterträdgård symboliserar kontemplation – ett ”paradis” (där man även återskapade ”Edens geografi” med dess källa redan på medeltiden).¹⁴²⁷ I exempelvis Nådendals minne finns dessa element kraftigt närvarande och de uppmärksammas ofta mer eller mindre affektivt.

---

¹⁴²⁰ Tuan 1990, 11.

¹⁴²¹ Tuan 1990, 99.

¹⁴²² Tuan 1990, 101.

¹⁴²³ Tuan 1990, 173.

¹⁴²⁴ Raivo 1999, 83.

¹⁴²⁵ Päivärinne 2010, 193.

¹⁴²⁶ Tuan 1990, 124.

¹⁴²⁷ Tuan 1990, 138; jfr Shama 1996.

VII.2. *Individen, kollektivet och minnesplatsen*

Françoise Choay har betonat betydelsen i England av antikvariska föreningar på 1700-talet för "the invention of the historic monument". Med hjälp av tidningspressen spred de sina idéer om förhållningen till kulturarvet. I Frankrike innehade staten denna roll sedan 1790-talet.¹⁴²⁸ I Tyskland reste individuella borgerliga föreningar kommemorativa monument över minnen de ansåg värda att lyfta fram ur det förlutna.¹⁴²⁹ Via föreningar ser man aktörerna verka för sina mål, som dels var fokuserade på det immateriella, dels det materiella "arvet": studentnationerna, Finska litteratursällskapet, Finska fornminnesföreningen på det nationella planet på 1800-talet. Den statliga Arkeologiska kommissionen grundades efter att dessa föreningar verkat aktivt år 1884. Lokala, specialiserade föreningar på 1900-talet, övertog delvis 1800-talsföreningarnas roll som aktiva initiativtagare i bevarandet av de olika minnesplatserna (SSB, Birgittastiftelsen, Nådendals museiförening, Vallis gratiae-yhdistys, Pirita Kaunistamise Selts). I likhet med vad som skedde i England under 1700-talet, skedde i Finland senare: aktörerna och forskarna skrev och verkade i tidningspressen såväl under 1800- och 1900-talet och kunde därmed framföra sin agenda. Om man ville verka politiskt på 1800-talet var det definitivt inom föreningar. På 1900-talet var föreningen en effektiv *fundraiser*. Föreningslivet var förankrat i en borgerlighet som även var Universitetets. Och de var alla män, med få undantag. Kvinnor kunde dock delta i minnesproduktionen som författare eller som medlemmar i föreningarna.¹⁴³⁰ Detta ses även då det gäller såväl Vadstena som Nådendal (t.ex. Mary von Rosen i SSB, författarna Eila Pennanen, Aino Pälvi och Majjaliisa Dieckmann i Finland). Objektet anknutet till det birgittinska arvet är dock mycket feminint: Heliga Birgitta (individ) och nunnorna (som kollektiv). Djupare analyseras dock inte genderperspektiv inom ramen för detta arbete. Det vore kanske dock ett av möjliga framtida forskningssteman utgående från föreliggande arbete.

Individerna har definitivt gett sitt bidrag till Nådendalsbilden genom århundradena. Då det gäller Nådendal representerades den så kallad patriotiska eller protonationalistiska synen på Nådendal av professorerna Scarins och Bilmarks syn på klostret. I någon mån grundades deras antaganden på Rhyzelius, som uppenbart var patriot. Klostret innefattar även synen på kristendomen som den sanna läran. Givetvis ingår detta i den patriotiska historiebilden. En kontinuitet kan skönjas i olika forskares syn också på klosterlämningarna i Nådendal: dels en romantiskt antikvarisk inriktning, dels en nationell. Objektet har också uppenbart brukats för att legitimera nations- eller identitetsbygge under 1900-talet. Därmed hörde Nådendal för en tid även till en kanon av "nationallandskap". I 2000-talets verk har dock Nådendal reducerats till ett omnämnande.¹⁴³¹

Men individerna tillhör även sina kollektiv. Det antikvariska intresset för Nådendals klosterlämningar hör uppenbarligen ihop med ett vaknande intresse för Finlands nationella historia som en del av det kristna västerlandet. Synvinkeln företräds på 1800-talet av forskare som kan presenteras som fennofiler eller liberalfennomanskt inriktade. Synen är bunden till de högerorienterade kretsarnas intressen: klosterlämningarna kunde ses bundna till en västeuropeisk tradition som var antirysk och senare

¹⁴²⁸ Choay 2001, 61-63.

¹⁴²⁹ Koshar 2000, 35.

¹⁴³⁰ Koshar har poänterat detta då det gäller Tyskland. Se Koshar 2000, 72.

¹⁴³¹ Topelius 1845; Heikkilä & Timonen 2003.

antikommunistisk. Likheterna till Birgittaforskningens syn på Birgitta som ett katolskt, men svenskt nationellt helgon kan därmed även skönjas överlag. Fennomanin på 1800-talet stod ej i strid med skandinavismsympatier, argumenterar Torkel Jansson, eftersom man kan se hänvisningar till Porthan i texterna. Arkeologerna kom sedermera att i sitt sökande efter det ”urfinska” vända sig mot öst hellre än mot väst. Skogen hade blivit en viktig ekonomisk faktor och man kunde även tänka sig att myten om inlandet som ”Finland” påverkades av detta faktum.¹⁴³²

Under 1800-talet professionaliserades historievetenskapen och historikerna ansåg att de representerade en objektiv syn på det förflutna till skillnad från författare, poeter och konstnärer. Men de var ändå starkt engagerade politiskt och verkligen inte utanför de samhälleliga skeendena eller opåverkade av dem.¹⁴³³ K. A. Bomansson såg uppenbarligen på sin egen verksamhet på detta vis – till skillnad från vad han ansåg om ”poeten” Nervander. För de liberala fennofilerna och fennomanerna var Bibeln inte längre en vetenskaplig auktoritet, men religionens betydelse för nationen avspeglades dock i deras syn på klostret. Det var en del av definitionen av fosterlandet och därför var dess historia i landet nationell och viktig.

Trots att fornborgarna och en del medeltida borgar fått en stor betydelse för den finländska nationella identiteten på 1900-talet,¹⁴³⁴ kvalificerade även Nådendal och Pirta uppenbart för politiskt arkeologibruk, särskilt under mellankrigstiden. Det bör dock påpekas att Curmans verksamhet var uppenbart storsvensk och att aktörerna Rinne och Anderson var svenskspråkiga. Ålandsfrågan hade tärt på relationerna mellan Sverige och den nya staten Finland, men i början av 1920-talet rådde en allmän ryssfientlig anda mer än en svenskfientlig. Sålunda gavs mycket snabbt särrättigheter för svensk båttrafik etc. Torkel Jansson anser att man snarast strävade till ”...att återinskriva det Sverige man var en egen naturlig del av i både stort och smått.”¹⁴³⁵ Det var kanske inte så konstigt att Finnberg gett sig av till Sverige för att förkovra sig, och att kontakterna snabbt etablerades till SSB och Birgittaforskarna.

Arkeologen Juhani Rinne har ansetts representera den nationella antikvarianismen vid sekelskiftet med sitt intresse för borgar och kyrkor.¹⁴³⁶ Dessa lämningar representerade en medeltida elit och kunde speglas mot en medelklassens vilja att skriva elitens historia som en nationell berättelse på 1800-talet. Nådendal inbegriper även uppenbart synen på vad som var nationellt viktigt för Rinne. Mellankrigstidens syn representerar däremot ett nationellt, kulturhistoriskt intresse, med en stark högervändning i politisk mening. I motsats till en fennomansk, militant medievalism, företräder de forskare och aktörer som intresserade sig för Nådendal dock en pacifistisk linje med internationell prägel. För aktörerna i Nådendal närvar en ”traditionell” fosterländsk västorientering med en ny högkyrklighet i synen på minnesplatsen. Detta faller sig naturligt eftersom båda synvinklarna var högersinnade och så att säga Sverigevänliga. Jansson har konstaterat att behovet av Finland även var stort i Sverige: ”Sverige, sådant det avgränsats efter 1809, räckte inte till för att fylla Sverige

¹⁴³² Jansson 2009, 122-140.

¹⁴³³ Iggers 1999, 51-53.

¹⁴³⁴ Exempelvis Fewster har granskat Rapola fornborgs politiska bruk och Anna Ripatti har undersökt bruket och restaureringen av medeltida borgar. Se Fewster 1990; Ripatti 2003; Ripatti 2007.

¹⁴³⁵ Jansson 2009, 245-246.

¹⁴³⁶ Jfr Valkeapää 2000.

med en fungerande svenskhet. Till detta krävdes i allra högsta grad Finland...¹⁴³⁷, och uppenbarligen också Pirita och svenskbygderna i Estland. Bruket av Nådendal i en västorienterad historia över Finland var därmed även politiskt, borgerligt.

I början av 1900-talet fanns den lokala aspekten tydligt närvarande i Nådendals museiförenings engagemang för klosterlämningarna. Trots att det i mångt och mycket personifieras i Finnberg, kan man samtidigt anse att det även var frågan om ett nationellt identitetsbygge, eftersom målet var att visa klosterarvet i hela sitt omfattning. Delvis ingick detta intresse i mellankrigstidens vurm för Nådendal: för Birgittaentusiasterna under 1920- och 1930-talen var medeltiden en tydlig ”guldålder” (även religiöst), vilket även märktes här eftersom kontakten till de svenska Birgittaforskarna var aktiv. Förutom att värna det medeltida kulturarvet (som en sorts nationsbygge), vurmade man för en västerländsk birgittinsk fromhet, som sedan ytterligare användes som drivkraft för att påverka synen på såväl det materiella som det immateriella ”arvet” anknutet till Birgitta, både i Finland och i Sverige. Denna syn är som sagt starkt västorienterad. Exempelvis Julius Finnbergs och Amos Andersons engagemang inleds på slutet av 1910-talet och kulminerar under 1920-talet. Tidigare forskning har påpekat att intresset för det birgittinska skulle ha falnat redan på 1920-talet för Andersons del,¹⁴³⁸ men jag anser att detta påstående borde revideras. Finnbergs och Andersons kontakt till SSB skalas av något under 1930-talet på grund av attackerna mot det högkyrkliga (västorienterade?). Årkebiskop Johansson, en av dem som attackerade, hade under sin ungdom varit känd som undfallenhetsman,¹⁴³⁹ vilket även kunde ha påverkat inställningen till honom. Och kanske påverkade hans bakgrund även hans avoga inställning till högkyrkligheten? I varje fall tvingades Anderson och Finnberg sluta med vesperarrangemangen i Nådendal på 1930-talet. Kontakterna till SSB försvagades alltså, men upphörde inte helt – en rad brev och brevkort finns bevarade ännu från 1940-talet mellan von Rosens och Anderson. En bidragande orsak till att Anderson även ville hålla mindre kontakt med von Rosens, var kanske p.g.a. deras nazistsympatier. Andersons arkiv har sållats efter hans död, så man kan inte heller till fullo utreda orsaken till varför kontakterna försvagades.

Angående Nådendals kloster kunde man eventuellt se liknande drag i intresset för klosterlämningarna, kyrkan och dess kontakt till 1800- och 1900-talsforskarna. Tanken om att framhäva Nådendals kloster som ett idylliskt paradis med en blomstrande – såväl andlig som fysisk – trädgård fanns kvar från fennofilernas och fennomanernas tid till mellankrigstiden. Från ruinromantik (Elmgren) övergick man i.o.m. Hausens utgrävningar till synen på klostret som en medeltida del av vår kulturhistoria, som senare måste återerövrats med lokala förtecken på 1990-talet. Att Hausens resultat publicerades av Amos Anderson på 1920-talet stämmer väl in i bilden om skapandet av en ny kontakt med positiva förtecken, där det finländska och nordiska (?) kulturarvet förenades i intresset för såväl katolsk mystik som medeltida byggnader av denna typ på ett internationellt plan. Här kunde man även dra paralleller till det vaknande intresset för Heliga Birgittas arv, både byggnader och religiositet, såväl i Sverige som i Estland. Ett arv man också kunde bruka politiskt. Intresset för det litterära arvet samt mystikens moderlighet, som birgittinerna – och därför de högkyrkliga – representerade, fanns även närvarande i Finnbergs och Andersons syn på Nådendal.

Synen på Nådendal har flera symboliska uttryck: moderligheten i Birgitta- och

¹⁴³⁷ Jansson 2009, 337.

¹⁴³⁸ T.ex. Tenhunen 2004, 30.

¹⁴³⁹ Jansson 2009, 309.

Madonnakulten, nunnornas kvinnlighet, platsen som lärdomens vagga (Budde flitigt arbetande), en fridfull och fruktbar klosterträdgård som symbol för Eden, med mera. Platsen kan ses som ett alternativ till den militanta medievalismen: en betoning av femininitet, frid och lärdom. Man kunde anta att exempelvis Nådendals klosterlämningar simultant tilltalade ur många synvinklar, också på grund av sin mystikfyllda och religiösa karaktär (den katolska religiositeten), konsten/arkitekturen (medeltida byggnadskonst och skulpturer etc. – det estetiska uttrycket för religiositeten) samt tack vare rikedom och makten (det lär ha varit det rikaste av klostren i Åbo stift). Koshar har konstaterat följande för Tysklands del: "...the memory landscape was shaped by a series of compromises that unsteadily balanced the national and the particular, the one and the many."¹⁴⁴⁰

Under mellankrigstiden restes kommemorativa monument över världskriget i Europa. Koshar har kommit fram till att dessa krigsminnen var mycket "manliga", men det förekom även pietätmotiv med sörjande, aktiva modersgestalter.¹⁴⁴¹ Hältegravsmonumentet i Nådendal med nunnan som moderligt omfamnar hjälten kan just hänföras till denna typ av motiv, trots att det härstammar från andra världskriget, inte första. Motivet är även mer än väl lämpat för den minnesplats det är rest på. Hela den europeiska *invention of womanhood* under 1900-talet konkretiserades slutligen även i resandet av den individuella nunnestatyn i Nådendal år 1993. Retoriskt blev det mycket synligt under jubileet år 2003: från att ha varit objekt blev nunnorna (och kvinnoforskarna) subjekt.

Rudy Koshar har poängterat de individuella initiativen i skapandet av minneslandskap i Tyskland.¹⁴⁴² Det har även varit avsikten med denna avhandling. Mången har noterat det andersonska intresset för katolicismen¹⁴⁴³ – i t.ex. Andersons *ex libris* ses Kimito kyrka avspegla hans ideal: "Andersonia kiehtoi katolinen uskonto, mutta hän ei koskaan liittynyt katolisen kirkon jäseneksi".¹⁴⁴⁴ Men, det kunde alltså bero på att han var högkyrklig – därför konverterade han inte. Rörelsens motiv var som sagt att förbli protestantisk, verka för ekumenik, men det viktigaste var att blåsa liv i liturgin med en nyans av "glömd" katolsk mystik. Andersons *Ex libris* föreställer som sagt Kimito kyrka, ett viktigt *forminne*. Detta bör inte ses som en varm för det katolska *perse*, utan som en patriotisk och delvis religiös och estetisk yttring. Naturligtvis är kyrkan även en symbol för Andersons hemtrakt (*den goda hembygden*) framom allt annat. Anderson begravdes sedermera vid dess fot.

Pauline von Bonsdorff har framhåvt det faktum att landskapet kan bli en symbol på tre olika sätt: först och främst genom att en person växer i landskapet och fattar tycke för det, dvs. genom att det blir en del av personens egen berättelse. Genom konstnärer och författare blir landskap kollektiva symboler och slutligen blir landskap viktiga genom historiska och politiska händelser och verksamhet. Ofta är symboliken en summa av alla tre aspekter.¹⁴⁴⁵ Hos exempelvis Amos Anderson verkar detta ske i förhållande till Kimito, men också då det gäller Nådendal: han har ett personligt förhållande till den forna klosterstaden via sina vistelser där tack vare dess status som

¹⁴⁴⁰ Koshar 2000, 84.

¹⁴⁴¹ Koshar 2000, 101.

¹⁴⁴² Koshar 2000, 293.

¹⁴⁴³ Steinby 1978; Tenhunen 2004.

¹⁴⁴⁴ "Anderson fascinerades av den katolska tron, men han blev aldrig medlem av den katolska kyrkan." Setälä & Suvikumpu 2004, 29.

¹⁴⁴⁵ von Bonsdorff 2005, 44.

Fig. 112. "Mumins värld": reklambroschyr för Muminvärlden i Nådendal sommaren 2009. Sedan 1990-talet har muminfiguren definitivt blivit en av Finlands nya symboler och speciellt en del av Nådendals image, och varför inte: skapade av författaren och nylänningen Tove Jansson. Reproduktion av pärm bild av broschyr. Muumimaailma. Egmont.

kurort. Han samlade också konst och beundrade de estetiska värdena i anslutning till klosterlämningarna (och medeltiden) och deltog slutligen i att lyfta fram politiska och historiska händelser ur klostrets historia, med andra ord i att skapa en enhetlig minnesplats där.

Föreliggande avhandling har med andra ord granskat Nådendals klosterlämning som en plats för kommemorativt och monumentalistiskt historiebruk. Det är uppenbart att "stenarna talade" till dem som såg sig som "Birgittavänner" eller vänner av det birgittinska arvet – eller vad de uppfattade att det var. Intresset för Birgitta och birgittinerklostren knyts samman i Sverige, Finland och Estland genom vissa aktörer, såväl på det religiösa som på det vetenskapliga planet. Hittills har man inte i någon högre grad framhävt det faktum att även arkeologerna höll kontakt med sina kolleger, men dessutom också höll tal, engagerades av lokala föreningar eller av andra entusiaster, som var tilltalade av klosterlämningarna. Såväl betonandet av det regionala arvet som det nationella finns närvarande i synen på Nådendal, även i Vadstena och i viss mån i Pirita. På alla dessa orter bildade man föreningar eller grupper som aktivt strävade till att bevara själva fornminnet. I respektive länder företrädde intresset på sätt och vis en form av "samhällsbygge", som fick konkreta utformningar i att objektens historiska betydelse togs fram, och man genomförde även monumentresningar och jubileer nära länkade till de olika birgittinska (arkeologiska) klosterlämningarna.

I Nådendal är "den kommemorativa anatomin"¹⁴⁴⁶ idag synlig på många vis i de monument som rests på området, men även i kombination med vad man känner till om fornlämningen. För att illustrera detta har jag skisserat upp ett "monumentalistiskt" historiebruk¹⁴⁴⁷ som skapat en kommemorativ karta över Nådendals "minnespark", se fig. 110. Idag är Nådendal kanske mer allmänt känt för Muminvärlden med mumintrollet som symbol.¹⁴⁴⁸ Synen på Nådendal tangerar alltså synen på fornlämningar och synen på kulturarv, som regionaliserats. År 2009 blev det även möjligt att adoptera ett monument: landskapsmuseerna och Museiverket söker ett sätt att regio-

¹⁴⁴⁶ Jfr Lewi 2000.

¹⁴⁴⁷ Jfr Edquist, Hermanson & Johansson 2009, 8.

¹⁴⁴⁸ Fig. 112.

Fig. 113. Badorten och klostret i Pirita: varma strålar sträcker sig från ruinen till strandhotellet på 1930-talet. Pirita Kaunistamise Selts, Tallinna linnaarhiiv, Tallinn.

nalt kunna vårda fornminnena.¹⁴⁴⁹

Piritas undersökningar kunde kanske jämföras med en sorts ”monumentresning” med nationella anspelningar. Jubileets ”monument” utgjordes i varje fall av festen, skriften och utgivandet av frimärken på nationell nivå. Kunde behovet av samarbete i Pirita klosterlämningar vara ett uttryck för behovet av någon form av ”identitetsbygge” mellan Sverige och Estland, åtminstone för de inblandade, däribland Sigurd Curman? Curmans verksamhet med att knyta kulturella band verkar dock ta sig många politiska uttryck t.ex. i form av konkret hjälp till Baltikum efter 1940. Lämningarna tycks knytas till föreställningarna om det medeltida Pirita, som blev som en ”bro över politiska vatten”.

Det förefaller som om det faktum att Gullrande blev presidentens sommarresidens även kunde ha en relevans för synen på Nådendals historia: det var nära till makten. Det föranledde kungabesök från Sverige år 1925 och 1936 och det ståtliga 500-årsjubileet år 1943 var mycket nationellt: statsministern höll tal och president Ryti var närvarande. Nådendal kunde därmed ses ha fungerat som en politisk bro mellan dessa länder: historien brukades och förebilderna hittades i den gemensamma medeltiden.

Nådendal och Pirita var även betydande badorter fram till senaste krig. Aspekter på turismen har inte beaktats, men det bör nämnas att klosterkyrkornas monumentala fasader eller byggnader kom att brukas som symboler och vinjetter i reklamer och broschyrer exempelvis under 1930-talet.¹⁴⁵⁰ Kyrkorna och de andra historiska monumenten illuminerades under denna tid – blev en *show* runtom i Europa, anser Choay: ”the monument seems to radiate eternity”. Även ljudeffekter beaktades – det påverkade dock besökaren, inte själva monumentet.¹⁴⁵¹ Och i levande bilder. Filmen om Pirita från 1960-talet är så berömd, att man än idag i vanligt tal använder uttryck

¹⁴⁴⁹ HS 23.8.2009.

¹⁴⁵⁰ Se t.ex. Kaljundi 2007; *Pirita klooster* 1936; Londen, Enegren & Simons 2007, 80, fig. 113, 114 och 115.

¹⁴⁵¹ Choay 2001, 146.

Fig. 114. Nådendal är solstaden vid havet i en reklam från 1930-talet. Klosterkyrkan och -lämningen finns dock i dess centrum. Reproduktion av postkort/affisch från Nådendal. NostalgiaShop.

Fig. 115. Nådendal är bad- och klosterstaden i denna affisch från 1930-talet. Madonnan med Jesus har bytts ut mot den brunbrända blonda modern med sin son. Reproduktion av postkort/affisch från Nådendal. NostalgiaShop.

från filmens repliker i Estland – och alla vet att dessa härstammar från ifrågavarande film.¹⁴⁵² En nyhetsfilm om Nådendal år 1959 har syftet att verka som en reklam för turismen och lyfta fram den soliga badorten. Nådendals klosterhistoria spelar dock fortfarande en mycket viktig roll: vi ser hur kyrkan, det medeltida altarskåpet, Buddes minnessten och annat lyfts fram mycket markant. Nådendal var internationellt på medeltiden genom sina handelsmän från hansestäderna, säger berättaren. När man står på ruinerna, kan man se historiens närvaro i staden, betonar läsaren, trots att den nya industrins och hamnens ljud hörs i bakgrunden. Den nationella betydelsen under olika tider är närvarande i minnet över Alexander III:s besök och i presidenten Urho Kekkonens Gullrandas, med utsikt mot klosterkyrkan.¹⁴⁵³ Gullrandas trädgård blommade nästan som en återuppståndna klosterträdgård. Nådendal framhövdes som en unik, gammal och idyllisk, men livskraftig stad. Nådendals två torn, klosterkyrkans och Gullrandas, uttryckte sidor av stadens image, där det lokala och det nationella möttes.

I Nådendal finns badortsidén fortfarande närvarande på 2010-talet, men badinrättningen ligger nu litet längre ifrån klosterkyrkans minnesplats. Men varken Nådendal (med Egentliga Finland) eller Piriä är (eller har någonsin varit) några "Birgittaländer" i likhet med Vadstena och Östergötland. Nådendal är sedan 1990-talet snarare ett "Muminland". Detta de många monumentresningarna till trots.

¹⁴⁵² Kaljundi 2007.

¹⁴⁵³ Nyhetsfilmerna "Kuin Naantalin aurinko" och "Kultarannan puutarhassa", <http://www.yle.fi/elavaarkisto/?s=s&g=5&ag=32&t=151&a=2909>, senast sedd 18.10.2010.

VII.3. Periodisering av Nådendalsbilden

I denna avhandling behandlades en mycket avgränsad scen för fornforskningens och historieskrivningens historia i Finland: Nådendals klosterlämningar. Intresset för uttryckligen denna fornlämning kan dock ses mot en större bakgrund och kan då reflektera en parallell syn på Finlands medeltid under 1800- och 1900-talet. Samtidigt är det av värde att reflekteras mot en allt större klangbotten: forskningen kring det så kallade birgittinska arvet, som har sin största omfattning i Sverige. Det finns alltså även belägg för att birgittinerklostret fått företräda ett nationellt och samtidigt delvis internationellt, men fridfullt, pacifistiskt och kanske feminint tema, som mycket väl kunde verka som motvikt till den militanta medeltidssyn (som Fewster forskat kring¹⁴⁵⁴) och som rådde bland många fennomanskt förankrade medeltidsentusiaster särskilt under mellankrigstiden.

Nådendals vara eller inte vara i den ”stora fosterländska berättelsen” över Finlands historia reflekteras i fornforskarnas historiebilder. Ibland sågs klostren som en del av berättelsen, ibland fick den politiskt militanta medeltidsbilden med fokus på borgarna mer utrymme, och Nådendal följaktligen mindre. Fornforskarna är dock ej de enda som påverkade denna historiebild, utan även andra aktörer. I fallet Nådendal var en del Birgittaentusiaster med om att låta klostret återuppstå som nationell minnesplats, åtminstone under mellankrigstiden med en kulmination i jubileet 1943. Intresset avtog igen med några undantag (t.ex. Klockars – det förefaller som om hon dock var mer ansedd inom den internationella Birgittaforskningen än på hemmaplan), men fick ny fyr på 1990-talet. Då samverkade forskningen med andra aktörer, vilket ses som en revitalisering 1993 och återigen 2003.

Detta hör dock ihop med det allmänna uppsvinget för medeltidsintresset, och för den nya vågen av intresse för monumentresningar, jubileer och andra former av historiebruk. Slutet av 1900-talet var en höjdpunkt, eftersom många nationer ville idka enträget nationsbygge efter järnridåns fall.¹⁴⁵⁵ 1993 var det alltså värt att satsa stort i Nådendal lågkonjunkturen till trots. Kontakten via SSB och SBE var viktig, liksom det faktum att birgittinerna ”återkommit” till Finland i skepnad av de hesselbladiska birgittinerna.

Allt detta bör även kompareras med en ännu större scen – den europeiska. Klostren har i Nord-Europa representerat en viktig del av synen på medeltiden, eftersom de tidigt kunde vara platser där de olika disciplinernas källor om medeltiden gick att förena till en kontextuell historia, dvs. både gällande det immateriella och materiella arvet. Självfallet intresserade sig Bomansson för klostren av denna orsak. Eftersom Bomansson inte kunde fortsätta sitt arbete p.g.a. sjukdom blev hans översiktsverk om klostren oavslutat. Hausen undersökte Kustö, vilket låg i tiden. Aspelin intresserade sig för den jubilerande borgen Olofsborg på 1870-talet. På ett konstigt vis föll därmed klostren, inklusive Nådendal, utanför den militanta syn på Finlands historia som skapades i slutet av 1890-talet och som cementerades under mellankrigstiden. Behovet av en militant historia med borgar och försvar var som sagt viktigare för självbilden än den pacifistiska, feminina kontakten till väst, som klostren sågs företräda.

För en del aktörer blev Nådendal dock ett alternativ, t.ex. för Rinne. Det viktigare (mer monumentala?) arbetet blev dock utfört i ”nationalhelgedomen” Åbo domkyrka. På basis av en närmare granskning av fallstudien Nådendal i ett *longue durée*

¹⁴⁵⁴ T.ex. Fewster 2006.

¹⁴⁵⁵ Jfr Rodell 2002; Niemi 2006; Niemi 2008; Aronsson 2004; Lehtonen 1997.

perspektiv, har en periodisering sålunda utformats enligt följande:

1. antikvarianism från 1600-talet till början av 1800-talet: skapandet av vad som räknas som historiska minnen.
2. en period av (liberal)fennomansk/fennofil, romantisk antikvarianism från ca 1830 till 1880. På 1860-talet kommer utgrävningarna som metod in i bilden, men tanken är att ge en holistisk bild av objektet. Nu skapades synen på ett nationellt kulturlandskap och på Nådendal som minnesplats.
3. kulturhistorisk, nationell antikvarianism ca 1880-1920: institutionalisering av vem som får ange tonen för vad som räknas till de nationella, historiska minnena (Arkeologiska kommissionen).
4. nationell kulturhistorisk medievalism med inslag av internationell högkyrklighet ca 1920-1945, en västorierad syn. Då det gäller Nådendal betonas det västerländska arvet, inventerade traditioner. Nådendal är platsen för historiebruk i form av vesporar och jubileumsfiranden.
5. en nationell antikvarianism från 1940-talet till 1990-talet (i enlighet med Fewsters periodisering) med historiebruk i Nådendal: forskningsresultaten brukas i skapandet av nationell och lokal identitet.
6. lokalpatriotiska (och högkyrkliga), men även europeiserande ("glokala"¹⁴⁵⁶) synvinklar på 1990-talet. Den arkeologiska forskningen återkommer, med nya synvinklar; stads- respektive landsbygdsarkeologi i Nådendal. Jubileerna i Nådendal 1993 och 2003 ses nu som regionalt historiebruk anknytna till en identifikation med Europatanken.

Aktörer som kunde ta till sig det immateriella arv Nådendal representerade tog dock vid under mellankrigstiden: Finnberg och Anderson. Kontakten till Birgittaentusiasterna i Sverige var central, därför skedde detta simultant med Birgittaintresset i Sverige. Finnbergs idoghet bar frukt: år 1943 blev Nådendal för en stund en nationell scen i sitt jubileum. Nådendal fick sedan företrädare religiösa, både nationella och internationella intressen. Under samtliga perioder har Nådendal dock framför allt fått företrädare en syn på medeltiden där Finland förankras i den västerländska kulturen. Under slutet av 1900-talet kanske en ökning av lokalt identitetsbygge kunde skönjas samtidigt som Finlands EU-medlemskap ytterligare betonade den västerländska förankringen (period 6.).

Under slutet av 1800-talet färgades synvinklarna snart av en växande språkpolitisk motsättning mellan de så kallade svekomanerna (svensksinnade) och fennomanerna (finsksinnade). I slutet av 1800-talet blomstrade den så kallade karelianismen, då en "ursprunglig finskhet" söktes i Karelen genom olika insamlingsresor (t.ex. inom studentavdelningarna och Finska fornminnesföreningen), av konstnärerna med flera.¹⁴⁵⁷ Populariseringen av historia började även inverka i samhället, bland annat via *Suomen kansainvalistusseuras* verksamhet. Föreningen hade grundats 1874 och snabbt fått en

¹⁴⁵⁶ "Glokal" innebär samtidigt lokal och global i visst samförstånd och anses karaktärisera en del rådande tankar efter kalla krigets slut. Se t.ex. Kalela 2000, 242.

¹⁴⁵⁷ T.ex. Hirn 1970; Fewster 2006, 150.

fennomansk majoritet i styret.¹⁴⁵⁸ Fewster har komprimerat det så här: "The ideology of nationalism was only slowly 'uniting' the Finns, seeping down the social ladder, through the work of the Student Nations of the university, the teacher training facilities, newspapers, journals, societies, and associations."¹⁴⁵⁹

Kyrkorna representerade även mer och mer kontakten till den västerländska kulturen. De härstammade från den katolska tiden, men man ansåg dock senast under mellankrigstiden att de företrädde den finländska och europeiska kulturtraditionen.¹⁴⁶⁰ Detta verkar även gälla synen på Nådendals kyrka och klosterlämningar. Det faktum att kyrkorna och klosterlämningarna företrädde Finlands västerländska förankring och bildningsideal, sågs minnen från just den katolska tiden uppenbarligen även som "fosterländska" av fennomanerna vid mitten av 1800-talet.¹⁴⁶¹ Bilden förändrades dock på 1870- och 1880-talet och klostren föll utanför ramen för det historiografiska "fennomanska paradigmet" som nu byggdes upp, och slog igenom på slutet av 1800-talet.¹⁴⁶²

Under mellankrigstiden ansåg den fennomanska synen att järnåldern var en mytisk, "urfinsk" forntid, medan medeltiden sågs som en degenererad tid av svenskt välde. Derek Fewster har kallat tiden för förnyat medeltidsintresse närmast militariserad och "maskuliniserad". Synen på det förflutna tycks även ha påverkats av religiösa övertygelser. Många fennomanska forskare skydde det katolska (läs, svenska i detta avseende) och glorifierade hellre tiden före kristnandet som någon form av guldålder, en "kalevalatid".¹⁴⁶³

I synen på det nationella landskapet blev skogarnas och sjöarnas land mycket starkt återgivet i den så kallade karelianismen. Karelen associerades mycket kraftigt med eposet *Kalevala*, eftersom dikterna härrörde sig geografiskt härifrån. Det karelska landskapet kom att bli en representant för det "urfinska" och mycket tongivande i synen på "finskheden" i slutet av 1800-talet. Forskarna begav sig även till Karelen för att "söka rötterna". Sviterna av detta är synliga än idag inom arkeologin: stenåldern i Karelen är fortfarande mycket betydande inom forskningen.¹⁴⁶⁴ Sökandet i Karlen konkretiserar en syn på platsen som "förlorad", såväl i tid som rum.¹⁴⁶⁵ Detsamma kunde ses avspeglat i minnet av Nådendals kloster: nunnorna är inte kvar och tidens tand har gnagat på lämningarna av klostret – och måste därför återtas eller återskapas i representationer och kommemorativa handlingar (såväl immateriella som materiella). Det gjorde slutgiltigt platsen till en publik minnesplats, en feminint och västerländskt förankrad plats som sågs som en alternativ berättelse i Finlands nationella historia. Processen av återskapande blev så komplett som möjligt då nutida nunnor

¹⁴⁵⁸ Fewster 2006, 158-163; Liikanen 1995, 355.

¹⁴⁵⁹ Fewster 2006, 163.

¹⁴⁶⁰ Valkeapää 1998, 199-200.

¹⁴⁶¹ Jfr Ripatti 2007, 55.

¹⁴⁶² Fewster 2006.

¹⁴⁶³ Fewster 2006, 42-43, 56-64, 320-321; Fewster 2008, 97-108. Fewster jämför denna syn med Anthony D. Smiths tankar kring synen på det förflutna som en "guldålder" som lanseras som en del av synen på ett folks/en nations identitetsbygge. Se Fewster 2006, 30-38; jfr Smith 1991.

¹⁴⁶⁴ För en diger översikt av karelianismen inom konsten och vetenskapen, se Sihvo 2003. Fewster har behandlat synen på exempelvis Finlands stenålder som mycket politisk. Se Fewster 1999.

¹⁴⁶⁵ af Forselles-Rsika 2006, 228-229.

besökte platsen; detta skedde 1993.

Nådendalsbilden var en motvikt till det som det karelska landskapet representerade. Nunnorna kan under mellankrigstiden ha företrätt en sexuell fantasi eller en motvikt till detta ”maskulina”.¹⁴⁶⁶ Detta kunde även verka attraktivt för män, som var i behov av att få lyfta fram även feminina speglingar av sin personlighet i förhållande till den krigiska mansbilden. Nunnorna och särskilt Birgitta kan även ha anspelat på en längtan till det varmt moderliga.¹⁴⁶⁷ De verkar även uppfattas som kollektiv. Birgittajubileerna har i Sverige starkt byggts upp kring Birgittas gestalt och Vadstena. I Finland har staden Nådendal och klosterlämningarna varit naven åren 1943 och 1993 (mer år 1943 än år 1993).

Från och med 1980-talet tillkom en era i Europa, där man ”återfann” arkeologin i dess förhållande till det ”kommemorativa projektet” inom humaniora. Det blev *inflation* inom det kronologiska området, anser Choay. Minnena flyttades därför ”närmare” nuet, dvs. behovet att bevara kulturarv av allt yngre datum ”slog igenom”.¹⁴⁶⁸ Historiebilden hos arkeologerna i Finland genomgick förändringar som kom att fokusera på ”nygamla” frågor under de sista decennierna på 1900-talet. Nya metoder och tankar influerade den nordiska arkeologin¹⁴⁶⁹, vilka influerade stadsarkeologiska undersökningar. Herrgårdsarkeologi och landsbygdsarkeologi började idkas också i Finland. Disciplinen ”medeltidsarkeologi” döptes snart om till ”historisk arkeologi” och kom att innefatta allt yngre lämningar.¹⁴⁷⁰ På sätt och vis ”pånyttföddes” lämningar under mark som informationskällor, dessa som inte setts så ”monumentala” och värda att beaktas. Denna anda gynnade även Nådendal: det var dags att göra utgrävningar vid Nådendals klosterlämningar igen – år 2005.

Birgittaminnet är uppbyggt kring naven Birgitta, som under olika tider och av olika aktörer och forskare uppfattats på varierande vis. Många har dock sett henne som en *svenske*.¹⁴⁷¹ Under mellankrigstiden manifesterades minnet av Jöns Budde i en minnestein i Nådendal år 1921. Är det här fråga om någon form av hänvisning till hans möjliga finska ursprung? Är det *ethnie* som är viktigt? Det verkar vara så. Magnus Tavast fick även en minnessten i sin egenskap av ”bygdens egen son”. På Kökar fick Staffan Larsson sin egen minnesplakett på 1970-talet.¹⁴⁷² Varför reste man inte någon sten till minnet av någon berömd historisk klosterbroder geografiskt härstammande från nuvarande Sverige eller något annat land? Som sagt, därför att detta inte upplevdes som meningsfullt i förhållande till minnesplatsens roll i den ”stora berättelsen” över den nationella historien, som skapats på 1800-talet och var stark ännu på 1900-talet.

I jämförelse med vetenskapsmännens lilla elitkrets på 1800-talet verkade vetenskapsmännen på 1900-talet mer aktivt vid offentliga tillställningar. Antingen deltog de i själva planerandet, eller endast i realiserandet av t.ex. monumentresningar och jubileumsfiranden. Sålunda kan man alltså säga att synen på en plats som Nådendal

¹⁴⁶⁶ Linda Kaljundi anser att så var kanske fallet gällande synen på nunneklostret i Pirita. Se Kaljundi 2007, 138-139, 144.

¹⁴⁶⁷ Juha Siltala har diskuterat detta gällande exempelvis Georg Forsman (Koskinen). Se Siltala 1999. Det verkar uttryckligen varit så just för Anderson.

¹⁴⁶⁸ Choay 2001, 141.

¹⁴⁶⁹ Bl.a. s.k. postprocessualism. Se t.ex. Trigger 1989; Baudou 2004.

¹⁴⁷⁰ Se t.ex. Niukkanen 1997; Haggrén 2006 m.fl.

¹⁴⁷¹ Se Ahl 2002; Lindaräng 2002; Nynäs 2006.

¹⁴⁷² Se Lundberg 1985.

Fig. 116. Pirita klosterkyrka och klosterruiner sedda från nordost. Invid lämningarna (till höger, utanför bilden) ligger numera även ett nytt birgittinerkloster (besselbladiska grenen) sedan år 2001. Valet av plats föll själfallet på Pirita. Foto: E. Abl 2003.

består både av vetenskapliga som populära och religiösa aspekter. Synvinklarna när varandra i en ständig dialog – den dialog som förs mellan aktörerna i samtiden och i förhållande till deras föregångare.

När det gäller arkeologisk rekonstruktionsiver verkade det som om det regionala perspektivet levde sida vid sida med det nationella i Norden under slutet av 1900-talet. Nationen framhävde regionens betydelse, ifall man inte hade större nytta av att betona regionens särart. Vikingatiden och medeltiden var de mest populära perioderna för samtida bruk. Olika "eldsjälar" engagerade sig i bruket av arkeologi på lokal nivå, ofta genom att framhåva riddare och köpmän – i enlighet med den nuvarande identifikationen inom EU.¹⁴⁷³ I Nådendal konkretiserades därmed ett antal synvinklar, som kom att göra platsen lukrativ för s.k. monumentalistiskt historiebruk på 1990- och 2000-talet.

Pierre Nora har kallat de sista decennierna av det europeiska 1900-talet för "kommemorationens era" i och med att fokus i samhället övergick från ett nationellt till lokala och kulturella perspektiv. Initiativ till olika minnesfiranden togs inte uppifrån, utan föddes lokalt. Noras verk om franska minnesplatser skulle dekonstruera nationella *lieux de mémoire*, men just då blomrade intresset för en massa kommemorationer upp, så som det storstilade jubileet för Franska revolutionen 1989 med flera.¹⁴⁷⁴

Jubileerna i Nådendal och Pirita har även uppenbart växelverkat med synen på klosterlämningarna på respektive ort och deltagit i ett identitetsbygge både lokalt och nationellt. Det faktum att Birgitta och birgittinerna i förvånansvärt omfattande mån uppmärksammas utanför Sveriges moderna gränser är verkligen värt att betona i detta sammanhang, dvs. utöver den forskning kring jubileer och historiebruk som presenterats av Ingemar Lindaräng. Under arbetet till föreliggande avhandling framkom nämligen att tio monument med birgittinskt tema rests i Finland på 1900-talet (se bilaga II) och två nationella jubileer firats (1943 och 1993). Bakom flera av monumentresningarna verkade samma aktörer i samråd. Under jubileet 2003 påverkade webben starkt jubileets förverkligande såväl i Sverige¹⁴⁷⁵ som i Finland. Ifall webbsidor kreeras för att vara statiska, som www.sanctabirgitta.com, kan de då även uppfattas som monument? I så fall kunde Nådendal nyligen ha fått ytterligare ett nytt

¹⁴⁷³ Peterson 2003, 191-192, 204-205; jfr Niemi 2006.

¹⁴⁷⁴ Nora 1998, 609-621.

¹⁴⁷⁵ Jfr Lindaräng 2007.

Fig. 117. Världsarvsbruk i Finland. Evighetens portar är ett monument som brukar förebilden Stonehenge i England, invid den medeltida kyrkan i Kyrkslätt. Monumentet ligger vid urnelunden (i förgrunden) nordöst om kyrkan. Det hedna minnet har kristnats med ett kors i centrum, rest för en plats där brända vilar, dvs. där ett bedniskt gravskick kristnats. Ett tecken helgar en plats och stenen är symbolen för makt och stabilitet. Jfr Eliade 1968. Foto: E. Abl-Waris 2010.

monument över sin minnesplats, dvs. webbsidorna om Nådendals klosters historia som öppnade ifjol – baserade på utgrävningarna som gjordes norr om klosterkyrkan år 2005.¹⁴⁷⁶ Eftersom en festskrift mycket tydligt är en form av monument i likhet med ett frimärke, anser jag att ett elektroniskt monument, en "site", trots sin form har flera drag som kännetecknar ett kommemorativt monument: sidorna är publika, och de är publicerade över en avslutad process – ett minne dels av klostret och staden, dels av undersökningarna som avslutats i nya synteser. Sidorna är högst troligen även skapade för att vara en statisk helhet, som är ämnad att vara länge, kanske så länge som möjligt.

I Piritä firas numera Birgittadagar med musik och dans i augusti. Klosterlämningarna är utgrävda och synliga (fig. 116) och intill dem ligger det nybyggda klostret för birgittinerna (hesselbladiska grenen) som återvänt till platsen.

David Lowenthal kallar kommemoration för "adding to relics", och anser att monumentresningar och minnesfiranden firade det förgångna i en senare förklädning. Monumentresning markerar alltid en slutpunkt: "We seldom erect monuments to ongoing events or to people still alive".¹⁴⁷⁷ I någon mån måste man dock också se ett monument som en annan form av tecken, som "helgar" rummet,¹⁴⁷⁸ särskilt då det rör sig om minnet av ett kloster. Bruket av berömda monument – fastän de inte är "inhemska" – kan vara ett tecken på en stigande global historiemedvetenhet, eller är det? I varje fall är det kuriöst att finna Stonehenge invid Kyrkslätt kyrka på 2000-talet. Här har byggts en "minnespark" i samband med urnelunden, som pryds av konstverket "Evighetens portar": ett minne av ett forntida världsarv står invid den lokala medeltida kyrkan, fig. 117.

Enligt Peter Aronsson är monument nämligen "skapade platser för minnet", som "skapas i ett fält av spänningar mellan autentiska platser och konstruerade berättelser som i kortform måste förmedlas via namn, årtal etc. eller i anslutning till monumentet". Det som ingår är även rummet, vem som tagit initiativ till monumentet, hur det utformats och i vilken kontext det rests.¹⁴⁷⁹ Detta har jag försökt samman-

¹⁴⁷⁶ http://www.muuritutkimus.fi/naantali/index.php?option=com_content&task=view&id=21&Itemid=33, senast sedd 25.4.2010.

¹⁴⁷⁷ Lowenthal 1985, 323.

¹⁴⁷⁸ Jfr Eliade 1968, 18.

¹⁴⁷⁹ Aronsson 2004, 199-200.

ställa gällande minnet av Nådendals kloster i Finland i bilaga II. Tillsammans med fornlämningen bildar de resta, kommemorativa monumenten eller minnesstenarna, en kommemorativ anatomi (se fig. 110) kring Nådendals kyrka, men dessa ingår även i en större helhet av strävanden, som konkretiseras av monumentresningar av samma aktörer i hela Egentliga Finland.

Trots att det kan te sig främmande utgående från en svensknationell synvinkel, har ett antal monument med birgittinsk anknytning rests även i Finland (se bilaga II). Därför är det viktigt att påpeka, vilken betydelse synen på Nådendals birgittinerklosterlämningar och heliga Birgittas arv spelat i detta avseende också i Finland: den kommemorativa anatomin i Nådendal står år 2010 som en minnesplats skapad av aktörer som intresserat sig för – och deltagit i återskapandet av – birgittinerminnet (se fig. 110). Jubileet år 2003 var internationellt, men nu fick Finland också ett nationellt Birgittamonument: frimärket föreställande Birgitta ur Nådendals medeltida altarskåp, lanserat 3.3.2003.

Det förefaller nämligen som om den process som gjorde att klosterlämningen vid kyrkan i Nådendal förvandlades till en sorts ”kommemorativ anatomi” tog mer än ett sekel i anspråk – från 1800-talet till senare delen av 1900-talet. Landskapet i Nådendal blev en kollektiv symbol och slutligen viktigt genom historiska och politiska händelser och verksamhet, dvs. genom fysiska aktiviteter på platsen som antikvariska och museologiska ingripanden, genom monumentresningar och jubileer. Alltså, genom att Nådendal först ”upptäcktes” som *lieux de mémoire* av forskare och konstnärer, sedan etablerades som minnesplats av olika aktörer och slutligen blev en scen för historiebruk. Symboliken är en summa av alla tre aspekter.¹⁴⁸⁰ Men detta måste reflekteras genom de olika aktörerna och deras personliga aktivitet och åsikter, och jag har alltså försökt identifiera aktörerna och det sätt på vilket de tillsammans byggde upp Nådendalsbilden.

Kärleken till platsen och dess minne var uppenbarligen viktig för dessa personer,¹⁴⁸¹ vilket avspeglas i deras brevväxling, i offentliga skrivelser (såväl vetenskapliga som populära), i deras aktivitet i monumentresningar och jubileer samt i deras förkärlek för även konstnärliga och fotografiska uttryck av Nådendal och i religiösa aktiviteter anknutna till birgittinerna.¹⁴⁸² Kulten av det förflutna – minnet av det medeltida klostret och allt det representerade som lärdomens vagga etc. – tog religiöst färgade uttryck. Föremålen är fortfarande ”reliker” av Finlands historia etc., men ”historiekulten” var *de facto* fullständigt inblandad också i aktivt kristen, levd religiositet: de båda kunde förenas i den högkyrkliga (nationella) Birgittakulten, även utanför Sverige i ett ”finländskt” Nådendal.

VII.4. ”Nostrifiering” i samband med Nådendal och birgittinerna

Professor Max Engman efterlyste minnesplatser från svenska tiden i sin senaste bok, som utkom under *märkesåret* av minnet av år 1809. Vilka kunde de vara? frågade han. Han föreslår först Åbo domkyrka och Åbo slott, som företräder det ”västerländska arvet”. Men minnesplatser borde dock ”nostrifierats” – göras till våra, placerade i en

¹⁴⁸⁰ Jfr von Bonsdorff 2005, 44.

¹⁴⁸¹ Jfr Tuan 1990; Tuan 2006.

¹⁴⁸² T.ex. Andersons tavlor med Nådendalsmotiv, Andersons och Finnbergs deltagande i den högkyrkliga rörelsen som var fast förankrad i bruk av Birgittaminnet.

finländsk synvinkel eller pantheon. Därför föreslår Engman att dessa minnesplatser är just slagfält från Finska kriget 1808–1809.¹⁴⁸³ Jag skulle vara mer benägen att kalla även Åbo domkyrka och Åbo slott för ”nostrifierade” just genom det antikvariskt-nationella intresset som riktats mot dessa.¹⁴⁸⁴ Platser och landskap är en samling bilder, upplevelser, minnen och känslor. Allan Tiitta har formulerat det mycket väl:

Paikat ja maisemat eivät ole vain koordinaatioluvuin paikannettavia alueita maapallon pinnalla vaan ne herättävät eri ihmisissä erilaisia tunteita, muistoja ja arvolutauksia, ja ihmisten eri paikkoihin kohdistamat tuntemukset voivat vaihdella suurestikin. Sama paikka voi olla jollekin ryteikkö, jollekin jonkin uhanalaisen lajin viimeinen turvapaikka. Sama paikka voi olla jollekin teloituspai-
ka, jollekin liputuspaikka, jollekin lepopaikka.¹⁴⁸⁵

Detta är mycket tydligt i Nådendal och Pirita. De aktörer som citerats i denna avhandling har uppenbarligen upplevt att klosterminnet varit värt att bevara, trots att lämningarna *in situ* inte varit särskilt ”monumentala”, utan täckta av jord och träd.

Även Nådendal verkar vara en minnesplats som enkom skapats i en ”nostrifierande” anda: här var Finlands intellektuella ”vagga” enligt 1800-talsforskarna och här fick slutligen ”Finlands förste författare” fick sitt monument år 1921. Monument-resningsprocesser verkar dock kunna pågå en längre tid: att återigen markera delvis samma minne med ett nytt monument verkar exempelvis ha skett i Nådendal. Monumenten har rests av olika aktörer i tid (från mellankrigstiden till s.k. postmodern tid) fastän rummet är det samma. I ”minnesparken” i Nådendal är monumenten resta för *någon* (Jöns Budde, nunnorna) som kan ses avspegla både den nationella (och lokala) självbilden hos monumentresarna. Budde representerar ”vår gosse”, ett maskulint alternativ till Heliga Birgitta, medan nunnorna sågs som ett mer generiskt kollektiv – de fick en gemensam minnessten år 1931.

Liisa Lindgren har visat att man i Finland i likhet med på andra håll i Europa, började resa monument över ”stormän” under andra halvan av 1800-talet i det politiskt liberala klimat som då rådde. År 1937 fick slutligen även en kvinna ett monument i Finland: författaren Minna Canth i Kuopio.¹⁴⁸⁶ Tiden var uppenbart mogen för även kvinnliga ”stormän”, individer, att stiga fram ur historiens dunkel.

År 1993 restes en staty över klosterminnet som föreställde en individ, en nunna. Speglar detta konstnärens syn? Förvisso, Heino gjorde även Birgitta pilgrimen, som står utanför birgittaklostret i Åbo – men naturligtvis reflekterar Heino även ett större kollektiv, i sin tid. Det bör alltså påpekas än en gång, att hesselbladiska nunnor nu bodde i Finland och var närvarande vid avtäckningen av statyn. Man strävade alltså slutligen även efter att ”nostrifiera” själva Birgittas gestalt, t.ex. i diskussionen om huruvida Birgitta kunde finska. Birgitta ”nostrifierades” dock tydligt och mycket synligt först vid Birgittajubileet år 2003, dock inte på samma vis, utan genom att poängtera minnet av hennes medeltida kult. Syster Marja-Liisa var även en levande, ”nostrifie-

¹⁴⁸³ Engman 2009, 284–292.

¹⁴⁸⁴ Jfr t.ex. Ripatti 2007.

¹⁴⁸⁵ ”Platserna och landskapen är inte enbart områden på planetens yta som kan anges med koordinater, utan de väcker olika förnimmelser, minnen och värderingar, och kälsorna som människor har för olika platser kan växla mycket. Samma plats kan för någon vara en snårskog, för någon annan det sista skyddet för en utrotningshotad art.” Enl. Tiitta 2006, 46.

¹⁴⁸⁶ Lindgren 2006, 24.

Fig. 118. Hela Finlands Birgitta: heliga Birgitta till vänster och en nådendalsnunna till höger, utställda som dockor på Ragvalds hembygdsmuseum i Kyrkslätt år 2009. Utställningen var en ambulerande utställning om starka kvinnor i Finlands historia. Den var byggd av artisan Ulla Kivimäki från Helsingfors. Hon har studerat "forntida teknik" i Mynämäki (en linje för artesanutbildning) i Egentliga Finland och utställningen var en del av hennes slutarbete. Personligt meddelande av Ulla Kivimäki 22.10.2010. Foto: E. Abl-Waris 2009.

rad" Birgitta. Heliga Birgitta och nådendalsnunnorna som starka kvinnogestalter i Finlands historia på 2000-talet är värda att hyllas även som dockor i Kyrkslätt år 2009, en ort som inte direkt tillskrivits birgittinerna, utan närmast cistercienserna, fig. 118.

Mikael Korhonen, som forskat kring Ålandsbilden, har konstaterat just detta: "Det är viktigt att komma ihåg att landskapsbilden inte är ett fenomen, som bara har "upptäckts", utan den är en konstruktion som producerats och tolkats på olika sätt under olika tider."¹⁴⁸⁷ Jag är benägen att hålla med om detta då det gäller fallstudien Nådendal. Det förefaller som om Birgittaintresset i Sverige och Finland är simultant bundet såväl till behov av nationellt "identitetsbygge" med historiska förtecken, som till nya krav på kyrklig förnyelse och ekumeniska strävanden. Även i Pirita var den lutherska kyrkan, och kontakter till katolska kyrkan, närvarande vid jubileet 1936. Under jubileet i Nådendal år 1943 låg betoningen på det kulturhistoriska och nationella, men de högkyrkliga svenska kontakterna var även närvarande och företrädde. Monumentresningarna på Nådendals forna klosterområde, eller användandet av området för jubileer eller minnesfiranden, bildar ytterligare visuella delar av "minnesproduktionen": ting, platser, händelser och historier.¹⁴⁸⁸ Aktörerna var aktiva med historieproduktion och kommemoration även på andra håll i Egentliga Finland: Finnberg och Anderson reste även ett antal monument över andra historiska personer. Men en del av dem hade särskilt birgittinsk anknytning (monumenten i Mietois och Nådendal). Det var fråga om nations- och identitetsbygge. Nådendals klosterområde sågs som mycket betydande i nationell mening och särskilt i en brobygggarroll – t.ex. president- och kungabesöken kunde bekräfta detta.

På 1990-talet verkar den lokala synvinkeln finnas tydligare representerad, men här knyts *den goda hembygden* till en allmän, europeisk historia, nästan i form av en *vi var även med*-mentalitet. Även nu firades jubileet i en "kristid", denna gång p.g.a. den då rådande ekonomiska regressionen. Klosterminnet var inte längre lika dominerande i stadens profilering av jubileet. Nunnemonumentet restes dock av kyrkliga kretsar för att ytterligare stärka och uppenbara banden till det förflutna. På 2000-talet utgör Nådendals kyrka och klosterlämningar således *in situ* en visuell aspiration på ett "landskap som minne" (minnesplats), som idogt skapats under 150 års tid: ett område som skapats för betraktaren som en summa av materiella och immateriella värden de olika aktörerna velat framhäva. Lika mycket levde alltså "landskapet i betraktaren".

Kati Parpei, som nyligen dekonstruerat skapandet av en historia för Valamo

¹⁴⁸⁷ Korhonen 2008, 34.

¹⁴⁸⁸ Angående "minnesproduktion", se Aronsson 2004, 197.

kloster på 1800-talet, har skrivit om den mytiska gravstenen på klosterområdet som hävdar att kung Magnus Eriksson (ca 1316–1374) inte skulle av drunknat vid ett skeppsbrott, utan kommit till Valamo och levt där som munk. Den mytiska legenden var mycket omtyckt och påverkade den allmänna bilden av Valamo. Berättelsen om kungen återkom i populära skildringar av klostret på 1800-talet. För sina besökare blev ”kung Magnus grav” så att säga en viktig plats i Valamos *kommemorativa anatomi* för att avspegla klostrets image som ett kloster i ett gränsland samt betona de heliga klostergrundarnas nätverk i området.¹⁴⁸⁹ Jöns Buddes ”grav” verkar ha haft en liknande effekt på betraktarna från och med år 1921: den har stärkt bilden av klosterminnet och minnet av en nästan mytisk storman, Finlands förste författare. Dessutom ”nostrifierades” alltså klosterminnet via denne broder som troligen härstammade från Finland.

I det statliga Museiverkets stora bok om ”lanskapets minne”, *Maiseman muisti*, presenteras de nationellt betydande fornlämningarna år 2001. I varje landskap företräder de valda fornminnena områdets värdefullaste och mest särpräglade arkeologiska kulturarv. Man konstaterade dock att det medförde en del bekymmer att välja de objekt man kunde ta med, eftersom det inte fanns några gemensamma kriterier för vad som kunde väljas. Därmed får boken representera det som nu anses utgöra Finlands mest värdefulla arkeologiska kulturarv. En del fornlämningar från historisk tid finns även med i detta verk. Åland har utelämnats. Verket sammanställdes med tanke på det ökade intresset för arkeologi och förhistoriska objekt från allmänhetens sida.¹⁴⁹⁰ Av fornminnen från Egentliga Finland har det medeltida biskopsresidensets i Korois lämningar tagits med,¹⁴⁹¹ men inte exempelvis klosterlämningarna i Nådendal. Åland är inte heller med, men denna del av Finland handhas ju av Museibyran, så det räknas inte som Museiverkets domän. Tydligt inte heller mentalt. Vad manne Bomansson och Hausen skulle tycka om detta faktum? Åland finns inte heller med i monumentalverket *Suomalainen kansallismaisema* från 2003. Nådendal omnämns bara kort i samband med de medeltida städerna. Borgå presenteras däremot i mycket omfattande mån.¹⁴⁹² Författarna till verket framhåller följande: ”Kansallismaisemat ovat silti myös kulttuurin sopimus, jonka jokainen aikakausi joutuu tarkistamaan”.¹⁴⁹³ Och, ironiskt sagt, man kunde sannerligen inte ha uttryckt det bättre.

Man kunde ju fråga sig varför, men kanske ansågs de inte representera det ”finländska” eller föreställningar om något ”ursprungligt” i lika hög grad som Korois. I denna avhandling har jag dock strävat efter att visa, att intresset för Nådendals klosterlämningar och ”minne” även har varit betydande, trots att det inte tidigare i hög grad uppmärksammats inom den historiografiska forskningen. Jag skulle vilja påstå att synen på Nådendal tydligt påverkat historiemedvetandet i Finland under slutet av 1800-talet och under 1900-talet.

Mattias Legnér, som forskat i antikvariska och ekonomiska sockenbeskrivningar från 1700-talet, anser att det ”framgått hur argument för ortens höga ålder på ett påtagligt sätt ansågs kunna skänka ära. Fornforskare tävlade om att kunna tillskriva sin ort en så hög ålder som möjligt... [---] Om orten kunde framställas som ett

¹⁴⁸⁹ Parppei 2010, 202.

¹⁴⁹⁰ Purhonen 2001, 5-6, karta på sidan 7, 10.

¹⁴⁹¹ Purhonen 2001, 62-63.

¹⁴⁹² Heikkilä & Timonen 2003, 165, 167, 203-207.

¹⁴⁹³ ”Nationallandskapen är ändå även ett kulturellt avtal, som varje epok måste kontrollera.” Enl. Heikkilä & Timonen 2003, 7.

Fig. 119. Sankt Franciskus står som staty utanför klosterkyrkan i Raumo. Man vet inte med exakthet var konventsbyggnaderna har legat, men klosterminnet i Raumo har gjutits i brons på platsen, för att legitimera minnet och låta det fortleva. Foto: M. Waris 2008.

maktcentrum gav också detta ära. [...] Lärdomsanstalter som domkyrkor, skolor och lämningar efter kloster bidrog, men också befästningar”.¹⁴⁹⁴ I Ortsbeskrivningarna inledde man med namn, ursprung och geografiskt läge, fornminnen och en beskrivning av ortens historia. Denna modell understöddes senare också av H. G. Porthan.¹⁴⁹⁵ Det förefaller som om schemat för exempelvis Elmgrens beskrivning av Nådendals klosterlämningar kan ses stamma från denna stil. I någon mån lever detta kvar inom arkeologin överlag ännu i 1900-talsrapporterna.¹⁴⁹⁶ Ibland förefaller det även som om 1700-talssyftet med Ortsbeskrivningarna som politiska, ärofulla monument även levde kvar inom arkeologin på 1900-talet: man vill hitta det ”ursprungliga”, som gärna kan få vara så gammalt som möjligt och orten kunde gärna ha varit ett maktcentrum.¹⁴⁹⁷

”Det kan med ett sken af berättigande påstås, att det är vid en godtycklig punkt, som detta arbete afbrytes”,¹⁴⁹⁸ konstaterade Yrjö Hirn i sina avslutande ord av *Det heliga skrinet*, i ”...ögonblick, då storheten synes tränga sig samman i det lilla, och då tankar eller intryck göra sinnet till ett hölje för innehåll...”¹⁴⁹⁹ Birgittinertraditionen stärktes efter jubileet på 1990-talet och ytterligare i samband med jubileet år 2003. Numera har vespertraditionen i juli återkommit: i mitten av juli firas årligen den så

¹⁴⁹⁴ Legnér 2004, 81.

¹⁴⁹⁵ Legnér 2004, 95-96, 152-153.

¹⁴⁹⁶ Elmgren 1863; jfr t.ex. Peltonen 1996. Man kunde även göra en noggrannare granskning av specifikt denna fråga, som dock inte i vidare bemärkelse behandlats här.

¹⁴⁹⁷ Denna syn verkar ha florerat exempelvis gällande Rapola fornborg. Se Fewster 1990.

¹⁴⁹⁸ Hirn 1909, 450.

¹⁴⁹⁹ Hirn 1909, 458.

Fig. 120. Kimmo Ojaniemis kommemorativa monument över dominikanernas minne i Åbo restes år 2005 på det forna konventets plats, framför nuvarande Veritas hus.
Foto: M. Waris 2009.

kallade "Birgittas natt". I Pirita har *Pirita Kaunistamise Selts* återupprättats för några år sedan.¹⁵⁰⁰ Kommer vi att uppleva några Birgittahyllningar också i Finland och Estland vid följande Birgittajubileum år 2023? Och hur firas Nådendal år 2043? Det får framtiden utvisa.

Monumentresningarnas och monumentens tid är inte över. Våren 2009 restes ett nygammalt monument över Pernås store son, Finlands reformator, Mikael Agricola i Viborg. Det föregående monumentet hade försvunnit under kriget.¹⁵⁰¹ Detta kunde mycket väl ses som en typiskt nationell manifestation förklädd i en monumentresning för "vår" Agricola.

Även medeltida klosterminnen har uppmärksamrats under de senaste åren med monumentresningar. I staden Raumo finns lämningarna efter ett franciskanerkonvent som tidvis varit föremål för olika arkeologiska undersökningar.¹⁵⁰² Brödernas minne har även framhävts genom en modern staty på platsen: Sankt Franciskus står idag och ser beskyddande mot klosterkyrkans västra ingång, kanske just på det område där konventsbyggnaderna legat, fig. 119. I varje fall är även dessa byggnader fortfarande under mark. Dessa minnen måste dock lämnas utanför ramarna för denna avhandling.

För att manifesteras minnet över dominikanerna i Finland, reste man Kimmo Ojaniemis monument i Åbo den 7 oktober 2005 (se fig. 120). Det hade förflutit 55 år sedan dominikanerorden återetablerats i Finland och centret Studium Catholicum grundats (i Helsingfors). Försäkringsbolaget Veritas deltog i finansieringen av ett annat monument, C. J. Gardbergs bok *Veritas – Sanningen!*, vilket även kan anas i titeln. Ojaniemis monument restes på platsen för det forna konventet där nu Veritas hus

¹⁵⁰⁰ Se *Pirita selts* webbsidor, <http://www.piritaselts.ee/>, senast sedd 18.8.2009.

¹⁵⁰¹ Händelsen fick en aning uppmärksamhet i massmedian, med några notiser. T.ex. HBL 21.4.2009.

¹⁵⁰² Se t.ex. Hiekkänen 1993.

Fig. 121. Minnen vid stigen. Man vandrar upp mot ingången till Nådendals kyrka mellan ett monument för krigshjältarna 1939–1944 till vänster och nunnan från år 1993 till höger, och möts av Jöns Buddes minnessten, innan man skall svänga av mot böger för att stiga in i kyrkan. Foto: E. Ahl-Waris 2010.

står. Minnesmärket donerades till Åbo stad och bland andra ärkebiskop John Wikström samt dominikanerbrödernas fader Antoine Lévy deltog i invigningsceremonin med tal. Inför monumentresningen utfördes även arkeologiska utgrävningar på platsen till det djup och i den omfattning monumentets sockel krävde. Främst påträffades konstruktioner från 1500- till 1700-tal. Men man antar att man även nådde ner till klostrets murar i det understa lagret¹⁵⁰³ – ner till ”det ursprungliga”? Utgrävningen gjordes alltså i samband med monumentresningen, i likhet med Rinnes grävning i Nådendal år 1921: för att resa ett monument över monumentet på monumentet.

Vid ett besök i Nådendals ”landskap som minne” (eller klosterbackens ”kommemorativa anatomi”) år 2010 kan man se en ros nedlagd vid Heinos nunnestaty och resterna av en mängd gravljus, som placerats framför den till nunnornas minne resta *Ora pro nobis*-stenen (numera även tillägnad minnet av dem som begravts annanstans). Besökaren vandrar upp mot ingången till kyrkan genom ett kommemorativt landskap: mellan ett monument för krigshjältarna från 1939–1944 och nunnestatyn från år 1993 och möts av Buddes minnessten (fig. 121). Kanske har dessa under 1900-talet resta monument även börjat leva sitt eget liv som historiebruk i likhet med uppfattningen om ”vår” Buddes ”gravsten” i pressen år 1943? Förvisso kan man år 2010 se att ”stenarna har talat” – och uppenbarligen fortfarande gör de det via nya aktörer. Och efter denna aspekt på Nådendals klosterlämningar kommer så småningom nästa: ”...our new past is no more final than the previous one.”¹⁵⁰⁴

¹⁵⁰³ Gardberg 2005. Se Kimmo Ojaniemis webbsidor: http://www.ojaniemi.com/dom/kuva-paivakirja/Arkeologiset_tutkimukset/indexArke.shtml, senast sedd 14.5.2009.

¹⁵⁰⁴ Lowenthal 1985, 411.

BILAGA I

Översikt över Birgittinerna, Nådendal och Pirita

Heliga Birgitta (ca 1303–1373), född i det svenska riket, grundade Birgittinerorden (*Ordo Sanctissimi Salvatoris*), som fick en första påvlig välsignelse 1370, med huvudklostret förlagt i Vadstena i det svenska riket. Regeln stadfästes slutligen år 1378. Birgittinerklostren leddes av en abbedissa och är särskilt ämnade för kvinnor. Förutom maximalt 60 nunnor ingick även en grupp bröder, högst 25, för att tjäna klostrens andliga och världsliga angelägenheter (dvs. bestående av ett kloster med två kommuniteter, inte ”dubbelkloster”, som klostren ibland häntytts vara). Vadstenaklostret vann även rykte för sitt omfattande bibliotek och blev snabbt ett viktigt pilgrimscentrum. Inom riket grundades ett dotterkloster *Vallis Gratiae* år 1438, som på 1440-talet förlades till sin nuvarande ort (Nådendal). Runtom i Europa grundades tiotals kloster, bl. a. i Tyskland och Italien. Ett kloster grundades även utanför Reval (Tallinn) omkring år 1407, Mariendal även kallat Pirita. Klostren kom att bli betydande jordägare under senmedeltiden och kontakten mellan moder- och dotterkloster var aktiv.¹⁵⁰⁵

I sina uppenbarelser gav Birgitta även anvisningar för hur klostret och särskilt kyrkan skulle uppföras, vilka altaren som skulle placeras var och i vilken ordningsföljd osv. Kyrkan skulle vara av sten, inte tegel, och väggarna vitkalkade med få utsmyckningar. Även klostrets innevånare skulle bära grå klädnad. Nunnorna hade svart dok med en vit krona försedd med representationen för Kristi fem sår (röda rundlar). Kyrkan i Vadstena är belägen med västkoret (för bröderna) mot Vättern med ett kor för systrarna i öst, nunneklostret på norra sidan och brödernas anläggning i sydväst.¹⁵⁰⁶

Nådendal grundades som ett dotterkloster till Vadstena under 1430-talet, år 1438. Klostret förlades till Stenberga kungsgård i Masku år 1440 efter en donation, men fick sin slutgiltiga plats först 1443, då Ailos gårds fru Lucia Olofsdotter och hennes man, riddar Henrik Clausson Diäkn, donerade marker åt klostret i Reso. Klostret var dotterkloster till Vadstena, och namngavs *Vallis gratie*, Nådens dal. Klostret invigdes officiellt av biskop Konrad Bitz år 1462. Den sista nunnan Elin Knutsdotter dog 1591. Angående klostrets öden och invånare har bl.a. docent Birgit Klockars utgivit ett omfattande verk år 1979. Marko Lamberg har under senare år forskat i Jöns Budde, nunnorna och bröderna i Nådendal. Under de senaste åren har även ett antal undersökningar gjorts över fragment från Nådendals klostrets bibliotek.¹⁵⁰⁷ De allra nyaste rönen kring Nådendal gäller den skriftliga kulturen.¹⁵⁰⁸

Ett annat dotterkloster till Vadstena grundades utanför Tallinn omkring år 1407. För en kort bakgrund till vad vi känner till om estniska kloster och särskilt Mariendal, har här några fakta återgivits genom t.ex. J. Tamm och O. Liiv. Cistercienserna var den första orden som nådde Baltikum. I nuvarande Estlands område har kloster fun-

¹⁵⁰⁵ Se t.ex. Berthelson 1946, 9, 17-19; Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2004, 364-368; Lilius 1969, 9-11; Sander Olsen 2003, 377-379; Uotila 2003, 11.

¹⁵⁰⁶ T.ex. Berthelson 1946, 24-25, 37-43; Fritz 2003, 290-294; Lilius 1969, s. 11-13.

¹⁵⁰⁷ T.ex. Lilius 2003, 75-76; Setälä 2003, 180-181; Klockars 1979; Lamberg 1996; Lamberg 2007; Höyvähti 2008.

¹⁵⁰⁸ Heikkilä 2009; Keskiäho 2009.

nits i Kärkna (1228), Reval, Lihula, Padise och Dorpat. Efter cistercienserna anlände dominikanerna till Reval 1229, sedan Dorpat och Narva. Franciskanerna etablerade sig på 1400-talet i Dorpat, Viljandi och Rakvere, birgittinerna utanför Reval (sedermera Pirita). Pirita klosterkyrka är den till storleken största byggnaden från medeltiden i gamla Livland, på över 1360 kvadratmeter.¹⁵⁰⁹

Birgittinerklostret Mariendal (Pirita) utanför Reval anses ha grundats omkring år 1407 av tre borgare, Hinrich Huxer, Gerlich Kruse och Hinrich Swalbart. Man sände en delegation till Vadstena för att be om tillstånd för klostergrundandet. Klosters privilegier stadfästes 1411 av påven Johannes XIII. Följande år omnämns Pirita under benämningen ”conventus monasterii Vallismariae ordinis sancti Augustini”.¹⁵¹⁰ Klosters sigill föreställer en knäböjande jungfru Maria och Birgitta inför Jesusbarnet.¹⁵¹¹ Klostret invigdes av biskopen i Tallinn Heinrich II (von Uexküll) år 1436. År 1413 ville Revals borgare flytta klostret in åt land, för att klostrets förbindelser med det svenska riket var täta och således kunde detta utnyttjas strategiskt. Tyska Ordens stormästare skrev till Rom gällande flyttningsärendet, men fick avslag.¹⁵¹²

Klostret led egentligen inte stort p.g.a. reformationen, men gick sitt öde till mötes i samband med Livländska kriget (fr.o.m. 1560). 1564 utbröt en förödande eldsvåda i klostret, men mest lidande orsakade belägringen av Tallinn 1570. År 1575 nämns en rysk styrka dräpt klosterinvånare. Två år senare gjordes en sista stor skövling i klostret, som efter de ryska styrkornas reträtt låg i ruiner för gott.¹⁵¹³ Berthelson konstaterade i sina forskningar att Pirita i rumsbildning och arkitektonisk formgivning var birgittinsk, men att kyrkan inte i högre grad påminde om Vadstena, utan närmast om arkitekturen inom med Tyska Orden.¹⁵¹⁴ Tamm har i sina undersökningar daterat klostergrundandet till omkring år 1400.¹⁵¹⁵ År 2007 firades Piritas 600-årsminne och då utkom en del nya undersökningar kring klostret.¹⁵¹⁶

---

¹⁵⁰⁹ T.ex. Tamm 2002, 11-13, 163-164.

¹⁵¹⁰ Birgittas regel stadfästes av påven under Augustinerregeln, eftersom nya regler sedan 1200-talet inte hade tillåtelse att grundläggas. Se t ex. Nyberg 1965, 43.

¹⁵¹¹ Scenen är ett birgittinskt motiv, som baserar sig på Birgittas uppenbarelse av Kristi födelse. Uppenbarelsen tillkom under helgonets pilgrimsfärd till det Heliga Landet 1371-1373. Den första konstnär som använt motivet var Niccoló di Tommaso, verksam i Neapel till 1373. Se t.ex. Svanberg 2003, 201-213.

¹⁵¹² T.ex. Liiv 1936, 35-37; Tamm 2002, 13.

¹⁵¹³ Liiv 1936, 38-39.

¹⁵¹⁴ Berthelson 1946, 414.

¹⁵¹⁵ Tamm 2002, 63-65, 169.

¹⁵¹⁶ Kaljundi 2007 m.fl.

BILAGA II

Bilaga II A: Birgittinska monumentresningar i Finland 1921-1993 (offentliga statyer eller plaketter avses)*

<i>Monument</i>	<i>Monument restes (i huvudsak) av</i>	<i>År</i>	<i>Plats</i>	<i>Konstnär</i>
Jöns Buddes minnessten	J. Finnberg & A. Anderson	1921	Nådendal (vid kyrkan)	V. Palmqvist
Altarskåp med birgittinermotiv	J. Finnberg & A. Anderson	1921	Nådendal (i kyrkan)	A. Tavaststjerna
Minnessten över Magnus II Tavast	J. Finnberg & A. Anderson	1927	Mietois	V. Palmqvist?
Minnessten över birgittinernunnorna	Vallis Gratiae -yhdistys	1931	Nådendal (vid kyrkan)	A. Haartman
Minnesplakett över Magnus II Tavast	Vallis Gratiae -yhdistys	1933	Nådendal (i Niemis gård)	?
Minnesplaketter på kyrkdörrarna	A. Anderson	1943	Nådendal (i kyrkan)	E. Bryggman
Hjältegravsmonument med nunna	Nådendals stad?	1945	Nådendal (vid kyrkan)	J. Vikainen
Birgittinernunna	Nådendals stad och församling	1993	Nådendal (vid kyrkan)	R. Heino
Nunna	Hartela Oy	1993	Nådendal (i stadshuset)	H. Raastevaara
Birgitta, pilgrimen	Birgittinerna i Åbo	1990-talet	Åbo	R. Heino

Summa: 10 st.

Bilaga II B: Några exempel på övriga historiska monumentresningar initierade av J. Finnberg och A. Anderson*

<i>Monument</i>	<i>Plats</i>	<i>År</i>
Minnesplakett för J. J. Wecksell	Åbo	1923
Minnesplakett för biskop Tomas	Visby	1925
Minnessten för Magnus I	Rusko	1929
Minnessten för Hemmingus mask.	Masku	1949
Minnesmärke över prosten Weman	Kimito	1920-talet

* För en geografisk spridning, se orter nämnda i avhandlingen, Fig. 1. Visbyplaketten förverkligades troligen ej.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

FÖRKORTNINGAR

HARK	Historiallinen Arkisto
HTF	Historisk Tidskrift för Finland
SFV	Svenska Folksksolans Vänner
SHS	Suomen historiallinen seura
SKHS	Suomen kirkkohistoriallisen seura
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SLS	Svenska litteratursällskapet i Finland
SMY	Suomen Muinaismuistoyhdistys (Finska fornminnesföreningen)
SMYA	Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja (Finska fornminnesföreningens tidskrift)

KÄLLOR

OTRYCKTA KÄLLOR

Arkiv

Finland:

Riksarkivet (RA):

K. A. Bomanssons arkiv 602:201, mappar 4, 6.

Reinhold Hausens arkiv 602:199, mappar 1–9, 27.

Mikrofilmer: mf PR:240 (C. Annerstedts brev till R. Hausen).

Finlands Nationalbibliotek (NB):

Pyhän Birgitan 700-vuotisjuhlatoimikunnan Suomessa arkisto HYK Coll 739.

Yrjö Hirns arkiv, HYK Coll 75:80 (brevsamlingen).

Svenska Litteratursällskapet i Finland (SLSA) i Finlands nationalbiblioteks arkiv:

Föreningens Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons brevsamling, 900.1.

Föreningens Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons handlingar, 900.2.

Jarl Galléns arkiv, 909a.

Finska litteratursällskapets arkiv, Kirjallisuusarkisto (SKS/KIA):

Sven Gabriel Elmgrens arkiv, Diverse, Kl. 7573.

Museiverket (MV):

Arkeologiska avdelningens arkiv (AA):

Mapp Naantali.

Topografiska arkivet (HTA):

”Lapplistan” (föremål).

Mappar Naantali I & II.

Mapp Perniö.

Mappar Rinne (3 st).
Ämbetsarkivet:
Mapp Naantalin museo.
Kopior på utgående brev.
Protokoll/Arkeologiska kommissionen.
Protokoll/Historiska avdelningen.
Byggnadshistoriska avdelningens arkiv (BHA):
Mapp Naantali.

Museiverkets bildarkiv:
Wadströmska samlingen, KM: 49.
Mapp: Nådendal.

Nådendals stadsarkiv (NS):
500-vuotisjuhlaa koskevat asiakirjat, mapp IV 6 H:2 1943.
Kaupungin 550-vuotisjuhla 1993, mapp H:35 & H:36a.
Lasse Lehtonen, SBE-toimikunta, mapp (i Lehtonens rum).
Naantalin kaupunginhallitus, mappar H 33/3, H 39 och U:8.
Nådendals stads fullmäktiges protokoll, manuskript IV 3 Ca:28 1941–48.

Svenska Litteratursällskapets arkiv (SLSA/Hfors):
Föreningen Konstsamfundets arkiv, Amos Andersons handlingar, 900.2, bilder, mappar 251–254.

Sverige:

Riksantikvarieämbetet, Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA, RAÄ):
Andreas Lindbloms arkiv: Vol. 1.
Sigurd Curmans arkiv: Vol. 9–362.

Nordiska museets arkiv (NM):
Andreas Lindbloms arkiv, brevsamlingen, 1 vol.

Riksarkivet (SRA):
Sigurd Curmans Baltiska samling: mapp 2-3.

Uppsala universitetsbibliotek (UUB):
Societas Sanctae Birgittae arkiv (SSB):
Protokoll, A.
Brev av J. Finnberg, J 10:1–14.
Telegram, K 1–31.

Vadstena landsarkiv (VL):
Birgittastiftelsens arkiv:
Korrespondens, allmän serie (E:1).
Styrelseprotokoll med bilagor 1920-1960 (A2:1).
Föreningen för Birgittamuseet i Vadstena (FRIDA 35B).

Estland:

Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv (KAA):

Pirita klooster. Ikonograafiline Materjal. 1829. I–4.

Pirita. St. Birgitten bei Tallinn Eesti. Pirita Kaunistamise Seltsi Väljanne Nr. 11. (kopia).

Tallinna Linnaarhiiv (TL):

Pirita Kaunistamise Seltsi arhiiv (PKS), vol. 1–7.

Opubl. rapporter

Kaarto, P. 1980: Raportti Naantalin kirkon tornin sisäseinästä löytyneestä seinäkirjoituksesta 1980 Museiverket, Byggnadshistoriska avdelningens arkiv (BHA), Kulturhuset, Helsingfors.

Kronqvist, I. 1933: Naantalin kirkon esineet. Inventointiraportti 1933. Museiverket, Topografiska arkivet (TA), mapp Naantali I, Helsingfors.

Lilius, H. 1964: Naantalin kirkon kaivauskertomus 1963–1964. Museiverket, Topografiska arkivet (TA), mapp Naantali I, Helsingfors.

Peltonen, K. 1995: Perniö. Latokartano, Vanhakartano. Inventointi- ja koekaivauskertomus 1995. Helsingin yliopisto/SUKKA-Projekti 1996. Museiverket, Byggnadshistoriska avdelningens arkiv (BHA), Kulturhuset, Helsingfors.

*Elektroniskt material*⁵¹⁷

E-postmeddelanden, originalhandlingar:

Garritzén, Elise, (fil.mag, doktorand, Helsingfors universitet, Helsingfors,) e-postmeddelande till Eva Ahl-Waris 21.4.2009. Eva Ahl-Waris arkiv.

Heikola, Rauno, (kyrkoherde, Nådendals församling, Nådendal), e-postmeddelande till Eva Ahl-Waris 31.5.2009. Eva Ahl-Waris arkiv.

Niukkanen, Marianna, (fil.mag, Museiverket, Helsingfors), e-postmeddelande till Eva Ahl-Waris 23.5.2009. Eva Ahl-Waris arkiv.

Virkkala, Margit, informatör (Nådendals församling), Nådendal, e-postmeddelande till Eva Ahl-Waris 25.3.2009. Eva Ahl-Waris arkiv.

Webbsidor:

Museiverkets webbsidor, <http://www.nba.fi/sv/>.

Muuritutkimus webbsidor, <http://www.muurututkimus.com/na2007/index.html>.

Naantalin keskiaikaa etsimässä, http://www.muurututkimus.fi/naantali/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1.

Nyhetskollage från Nådendals 500-årsjubileum 1943: http://www.yle.fi/player/player.jsp?na=El%E4v%E4+arkisto%2F03230_1.

Nyhetskollage från 1959: ”Kuin Naantalin aurinko” och ”Kultarannan puutarhassa”: <http://www.yle.fi/elavaarkisto/?s=s&g=5&ag=32&t=151&a=2909>

Placat... 1666, som pdf: http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2008/augusti/plakat_om_antikviteter_1666_8782.pdf.

Ojaniemi, K. Dominikaanit Turussa, <http://www.ojaniemi.com/dom/>.

⁵¹⁷ Se http://fi.wikibooks.org/wiki/Viittaaminen_digitaalsiin_l%C3%A4hteisiin, senast sedd 2.5.2010.

Pirita selts, <http://www.piritaselts.ee/>.
Reinhold Hausen, Mariehamns stadsbibliotek, [http://www.bibliotek.ax/
WebRoot/1027359/SubPage.aspx?id=1040709](http://www.bibliotek.ax/WebRoot/1027359/SubPage.aspx?id=1040709)
Rockelstad, <http://www.rockelstad.se/>.
Sancta Birgitta: <http://www.sanctabirgitta.com/>
UNESCO:s webbsidor, <http://whc.unesco.org/?cid=175>.

Uppslagsverk:

FINLEX/Fornminneslagen, [http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1963/19630295?search\[
type\]=pika&search\[pika\]=lagen%20om%20fornminnen](http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1963/19630295?search[type]=pika&search[pika]=lagen%20om%20fornminnen).
Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se/>.
SAOB, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/index.html>.
Überrest, <http://de.thefreedictionary.com/%C3%9Cberrest>.

Artiklar, forskning etc. sekundärt material:

Blückert, K. "Birgittas kyrka och vår", i *Signum* 1/2004, [http://www.signum.se/signum/
template.php?page=read&id=1103](http://www.signum.se/signum/template.php?page=read&id=1103).
Petersson [Petersson 2005], H. *Nationalstaten och arkeologin. 100 år av neolitisk forskningshistoria och dess relationer till samhällspolitiska förändringar*. Gotarc serie B, No. 36. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet 2005, pdf, [http://www.historiskastudier.gu.se/publika-
tioner/download/avhandlingHP.pdf](http://www.historiskastudier.gu.se/publikationer/download/avhandlingHP.pdf)
Renan, E. « Qu'est-ce qu'une nation? » 1882, [http://www.insecula.com/article/F0010737.
html](http://www.insecula.com/article/F0010737.html).
Snoilsky, K. Neros gyllene hus, <http://runeberg.org/snoildik/1/neroshus.html>.
Vesper. Naantalin seurakuntalehti 2/2006, [http://www.naantalinseurakunta.fi/files/Naanta-
lin_SRK/pdf/korjattu-vesper.pdf](http://www.naantalinseurakunta.fi/files/Naantalin_SRK/pdf/korjattu-vesper.pdf).
"Viittaaminen digitaaliin lähteisiin", Wikikirjasto, [http://fi.wikibooks.org/wiki/Viittaami-
nen_digitaaliin_l%C3%A4hteisiin](http://fi.wikibooks.org/wiki/Viittaaminen_digitaaliin_l%C3%A4hteisiin).

TRYCKTA KÄLLOR

Dagstidningar

Finland:

Aamulehti 2003.
Församlingsbladet 1921–1943.
Helsingin Kaiku 1909.
Helsingin Sanomat 1920–2009.
Hufvudstadsbladet (HBL) 1871–2009.
Naantali-Lehti 1922.
Nådendal 1925–1926.
Suometar 1864.
Turunmaa 1943.
Turun Sanomat 1919–1943.

Unsi Aura (UA) 1920.
Unsi Suomi (US) 1923–1943.
Åbo Underrättelser (ÅU) 1909–1943.

Sverige:

Svenska Dagbladet (SvD) 1922–1941.
Östgöta Correspondenten 1923; 1936.

Estland:

Eesti Teataja 1946.
Postimees 1939.

Tryckta artiklar och verk

- Analecta Archaeologica* V, ”Alamainen kertomus Muinaistieteellisen Toimikunnan toiminnasta 1909”. Muinaistieteellinen Toimikunta: Helsinki 1917.
- Analecta Archaeologica Fennica* VIII, ”Muinaistieteellisen toimikunnan vuosikertomus vuodelta 1921”. Muinaistieteellinen toimikunta: Helsinki 1931.
- Analecta Archaeologica Fennica* X, ”Muinaistieteellisen toimikunnan vuosikertomus vuodelta 1938”. Muinaistieteellinen toimikunta: Helsinki 1942.
- Analecta Archaeologica Fennica* X, ”Muinaistieteellisen toimikunnan vuosikertomus vuodelta 1939”. Muinaistieteellinen toimikunta: Helsinki 1942.
- Andersen, H. C. 1851: *I Sverrig*. Köpenhamn 1851.
- Anderson, A. 1923: *Vallis Gratiae: 8-kuvaelmainen legendanäytelmä*. Helsinki.
- Anderson, A. 1962: *Minnen och meditationer*. Föreningen Konstsamfundets publikationsserie 1. Helsingfors.
- Andersson, I. 1991: *Vadstena klosterkyrka. 1: klosterbyggnaden*. Sveriges kyrkor: konsthistoriskt inventarium 213. Almqvist & Wiksell International: Stockholm.
- Appelgren, H.J. 1896: ”Planteckning öfver Helgä ”klosterruiner””, *Finskt Museum* 1896, Finska fornminnesföreningen: Helsingfors, 86–88.
- Arwidsson, A. I. 1849: *Handlingar till upplysning af Finlands häfder*. Tredje delen. P. A. Norstedt & söner, kongl. boktryckare: Stockholm.
- Aspelin, J. R. 1877: ”Vertailevasta muinaistutkinnosta”, *Suomen muinaismuisto-Yhtiön aikakauskirja* II. Helsinki, 137–154.
- Aspelin, J. R. 1894: *Fornlemningars vård i nutidens kulturstater. Föredrag vid Finska Vetenskaps-Societetens årshögtid den 29 april 1894*. Helsingfors 1894.
- Aspelin-Haapkylä, E. 1912: *Muoto- ja muistikuvia* 2. Otava: Helsinki 1912.
- Berthelson, B 1929: ”Till frågan om birgittinerkyrkornas inredning”, *Tidskrift för Konstvetenskap* 13/1929, 91–113.
- B. Berthelson, B. 1936: ”Birgittinernas byggnadsskick”, *Pirita klooster* 500. 1436-1936. *Birgittaklostret* vid Tallinn. Koguteos. Festskrift. Pirita Kaunistamise Seltsi Väljanne Nr. 12. Pirita, 41–50.
- Berthelson, B. 1940: ”Klosterplanen i Nådendal”, S. Curman, *Fornvännen*. Meddelanden från K. Vitterhets historie och antikvitets akademien 35. Generalstabens litografiska anstalt i förlag: Stockholm, 187–194.
- Berthelson, B. 1946: *Studier i Birgittinerordens byggnadsskick I. Anläggningsplanen och dess tillämpning*. Lund.
- Berthelson, B. 1956: ”Birgittakyrka och -kloster”, G. Kerkkonen (red.) *Kulturbistoriskt lexikon*

- för nordisk medeltid I. AB Örnförlaget: Helsingfors, 560–563.
- Bildt, C. 1900: *Svenska minnen och märken i Rom*. Stockholm 1900.
- Bilmark [P. Elmgren], J. 1775: *Dissertatio academica, analecta quadam historiae coenobii Nådendahlensis in Finlandia*. Pres. Johannes Bilmark. Aboe.
- Birgitta, Santa [H. Aili (ed.)] 1992: *Revelaciones. Book VI*. Samlingar utgivna av Svenska forns-kiftsällskapet ser. 2, vol 7:4. Svenska fornskriftsällskapet: Uppsala 1992.
- Birgittadagen i Linköping 1921*. Linköping 1921.
- Bomansson, K. A. 1858: *Om Ålands fornminnen*. Helsingfors.
- Bomansson, K. A. & H. A. Reinholm, H. A. 1856: *Finlands fornborgar I: Kastelholm*. Helsingfors.
- Brandes, G. 1872–1890: *Hovedstrømninger i det 19de århundrades litteratur* I–VI. Gyldendal: Köpenhamn.
- Brown, G. B. 1905: *The Care of Ancient Monuments*. Cambridge.
- Brunius, C. G. 1851: *Konstanteckningar under en resa år 1849 från Lund om Linköping och Strengnäs till Fabln och åter om Upsala Stockholm o. Wexjö*. C. W. K. Gleerup: Lund.
- Collijn, I & Lindblom, A. (red.) 1918: *Birgittautställningen 1918*. Uppsala.
- Credo* 1921 [okänd]: ”Från Credos torn”, *Credo. Katolsk tidskrift* 9/1921. Stockholm 1921, 213.
- Creutz, C. M. 1850: *Birgittiner Klostret i Nådendal. Historiskt utkast*. Särtryck ur *Suomi* 1849. SKS: Helsingfors 1850.
- Cronhielm, A. 1943: ”Vesper i Nådendals kyrka” (dikt), *Sanct Henrik* 4/1943, 44.
- Curman, S. 1936: ”Pirita kloster och det kulturella samarbetet mellan Estland och Sverige”, *Pirita kloster Birgittaklostret vid Tallinn 500. 1436-1936*. Pirita Kaunistamise Seltsi Väljanne Nr 12. Pirita, 15–20.
- Curman, S. (red.) 1940: *Fornvännen*. Meddelanden från K. Vitterhets historie och antikvitets akademien 35. Generalstabens litografiska anstalt i förlag: Stockholm.
- Dahlberg, E. 1924: *Svecia antiqua et hodierna*. Stockholm.
- Dieckmann, M. 1977: *Pakene luostariin: historiallinen romaani*. WSOY: Porvoo.
- Dieckmann, M. 1986: *Kakesoset ja kadonnut sisar: kertomus Naantalista 1490-luvulta*. WSOY: Porvoo.
- Dieckmann, M. 1987: *Kakesoset ja rahalippaan arvoitus: kertomus Naantalista ja Turusta 1490-luvulta*. WSOY: Porvoo.
- Dieckmann, M. 1988: *Kakesoset ja Turun linnan aave: kertomus Naantalista ja Turusta 1490-luvulta*. WSOY: Porvoo.
- Dieckmann, M. 2003: *Luostarin Piritta: nuortenromaani vuoden 1462 Naantalista*. WSOY: Porvoo.
- Elmgren, S.G. 1863: *Nådendals kloster-ruiner*. J. C. Frenckell & Son: Helsingfors.
- Elmgren, S. G. 1863: ”Fornskrifter meddelade av S. G. Elmgren”, *Historiallinen Arkisto* II. SKS: Helsinki, 78–114.
- Finnberg, J. 1918: *Naantalin ja Merimaskun seurakuntien synty ja subde toisiinsa*. Turku 8.
- Finnberg, J. 1931: *Turun kaupungin historiallinen museo*. Turku.
- Finnberg, J. 1937: *Naantali. Muistojen ja idyllien kaupunki*. Helsinki.
- Finnberg, J. 1943: *Naantalia viisi vuosisataa 1443–1943*. Otava: Helsinki.
- Finskt museum* 1894 [Redaktionen]: ”Till läsaren”, *Finskt Museum* 1894. Finska fornminnesföreningen: Helsingfors, 1–4.
- Fogelklou, E. 1955 (1918): *Birgitta*. Stockholm 1955.
- Franzén, F. M. 1979 (1868): ”Vadstena”, *Läsebok för folkskolan: Faksimileupplagan efter första upplagan 1868*. Avesta, 178.
- Fritz, B. 2003: ”Vadstena klosterkyrka och kung Magnus’ testamente 1346”, P. Beskow & A.

- Landen (red.) *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373*. Natur och kultur: Stockholm, 285–296.
- Färling, F. I. 1896: ”Helgä ”klosterruiner””, *Finsket Museum* 1896, Finska fornminnesföreningen: Helsingfors, 85–86.
- Föreningen för Birgitta-Museet i Vadstena 1910–1913. Linköping 1913.
- Gallén, J. 1946: *La province de Dacie de l'Ordre des Frères Prêcheurs I. Historie générale jusqu'au Grand Schisme*. Helsingforsiae.
- Gallén, J. 1966: ”Den heliga Birgitta och Karelen”, *HTF* 1/1966, 1–27.
- Gallén, J. 1977: ”Historia och arkeologi”, *HTF* 4/1977, 281–285.
- Gallén, J. 1993: *Det ”Danska itinerariet”*. Franciskans expansionsstrategi i Östersjön. Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland 579. SLS: Helsingfors.
- [Gallén, J.] J. Lind, J. Pousar, H. Rask & H. Stenius (red.) 1998: *Finland i medeltidens Europa. Valda uppsatser*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 613. Helsingfors.
- Gardberg, C. J. 2005: *Veritas – Sanningen! Dominikanerna i Åbo under medeltiden*. Schildts: Helsingfors.
- Geijer, L. 1948: ”Trädgården”, T. Steinby (red.) *Festskrift tillägnad Amos Anderson den 3 september 1948*. Hufvudstadsbladet (?): Helsingfors, 79–84.
- Goethe, J. W. 1921: *Goethes italienska resa, urval och översättning*. Holger Schildts förlagsaktiebolag: Helsingfors.
- Goethe, J. W. 1932: *Nuoren Wertherin kärsimyksen*. Otava: Helsinki.
- Gottlund, C. A. 1831: *Otava eli suomalaisia huvituksia* I. osa. Tukholma 1831.
- Gottlund, C. A. 1864: *Läsning för finnar uti Blandade Fosterländska Ämnen*. Häfte 1. Wideholm: Helsingfors.
- Gummerus, J. 1908: ”Suomen luostarit keskiajalla”, E. G. Palmén, E. Hjelt, J. A. Palmén, J. Gummerus, K. Krohn . G. Melander & J. Janti (toim.) *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille* II. WSOY: Porvoo, 752–763.
- [Gyllenius, P.] C. J. Gardberg & D. Toijer (utg.) 1962: *Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii Dagbok 1622-1667*. Särtryck ur *Värmland förr och nu* 1962. Värmlands museum: Karlstad.
- Haarla, L. 1928: *Kaksi kuningatar. 3-näytöksinen murbenäytelmä*. Otava: Helsinki.
- Haggrén, G. 1997: ”Pyhäjoki ja Näse – Perniön kaksi kuninkaankartanoa”, M. Niukkanen (toim.) *Perniö – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. SUKKA, Helsingin yliopisto: Helsinki, 28–54.
- Haggrén, G., Niukkanen, M. & Peltonen, K. 1997: ”Yhteenveto SUKKA-projektin tutkimuksista Perniön kartanoissa”, M. Niukkanen (toim.) *Perniö – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. SUKKA, Helsingin yliopisto: Helsinki, 216–218.
- Hariola, H. 1947: *Naantalın luostarin aarre*. Otava: Helsinki (roman).
- Hartman, C. J. 1820: *Handbok i Skandinaviens flora*. Zacharias Haeggström: Stockholm.
- Hausen, R. 1872: *Anteckningar gjorda under en Antiquarisk forskningsresa sommaren 1870 i Västra Nyland*, Finska Litteratursällskapet: Helsingfors.
- Hausen, R. 1873: *Anteckningar gjorda under en Antiquarisk forskningsresa sommaren 1871 i Egentliga Finland samt på Åland*, J. C. Frenckell & Son: Helsingfors.
- Hausen, R. 1887: *Anteckningar gjorda under en antikvarisk forskningsresa sommaren 1876 i Östra Nyland*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 44. Helsingfors.
- Hausen, R. 1900: ”Förstod den heliga Birgitta finska?”, *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 14. SLS: Helsingfors, 217–220.
- Hausen, R. 1916: *Om Ålands forntid*. Åland. Bidrag till kännedom af hembygden IV. Förening-

- gen Ålands vänner: Helsingfors.
- Hausen, R. 1922: *Nådendals kyrka och klosterruiner*. Amos Andersons Förlagsaffär: Helsingfors.
- Heidenstam, W. von 1901: *Den heliga Birgittas pilgrimsfärd*. Stockholm.
- Heidenstam, W. von 1913: *Pyhä Birgitan vaellus*. Karisto: Hämeenlinna 1913.
- Hiekkänen, M. 1991: *Nådendal*. Medeltidsstaden 4. Museiverket: Helsingfors (på finska 1988).
- Hiekkänen, M. 1994: *Stone Churches in the Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology*. SMYA 101. SMY: Helsinki.
- Hiekkänen, M. 2003: *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Otava: Helsinki.
- Hiekkänen, M. 2007: *Suomen keskiajan kivikirkot*. SKS: Helsinki.
- Hildebrand, H. 1906: ”Minne af Heliga Birgitta”, C. Annerstedt (red.) *Svenska Aakademiens Handlingar ifrån år 1886. Nittonde delen*. 1904. Stockholm 1906, 57–333.
- Hirn, Y. 1909: *Det heliga skrinet. Studier i den katolska kyrkans poesi och konst*. Söderström & C:o: Helsingfors.
- Hirn, Y. 1924: *Eremiter och pilgrimer*. Schildts: Helsingfors.
- Hirn, Y. & Soldan Brofeldt, V. 1922: *Pyhimystaruja. Kuvin ja sanoin kertoelleet Yrjö Hirn ja Venny Soldan Brofeldt*. WSOY: Porvoo.
- HArk I, ”Historiallisen Osakunnan Pöytäkirjat”. SKS: Helsinki 1866.
- HArk III, ”Historiallisen Osakunnan Pöytäkirjat”. SKS: Helsinki 1868.
- HArk III, ”Historiallisen Osakunnan Pöytäkirjat”. SKS: Helsinki 1871.
- HArk IV, ”Historiallisen Osakunnan Pöytäkirjat”. SKS: Helsinki 1874.
- Hjelt, O. 1868: ”Utdrag ur en Åbo-students dagbok för åren 1648-1656”, *Historiallinen Arkisto* II. SKS: Helsinki, 115–125.
- Hübner, J. 1850: *Piplän historiat Wanbasta ja Uudesta Testamentista*. SKS: Helsinki.
- Höjer, T. 1905: *Studier i Vadstena klostets och Birgittinordens historia intill midten af 1400-talet*. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB: Uppsala.
- Jaakkola, J. 1928: *Kuningas Maunu Eerikinpojan unionipolitiikasta ja Itämaan synnystä*. Historiallisia tutkimuksia X. SHS: Helsinki.
- Jaakkola, J. 1958: *Suomen historia. Suomen varhaiskeskiaika* III. WSOY: Porvoo 1958 (2. uppl.).
- Jaakkola, J. 1959: *Suomen historia. Suomen myöhäiskeskiaika* II. Suomen historia VI. WSOY: Porvoo.
- Juslenius, D. 2005 (1700): *Aboa vetus & nova*. T. Pekkanen & V. Seppälä-Pekkanen (toim.). SKS: Helsinki (svensk övers. Laura Mattsson).
- Jäntere, K. 1945: ”Naantali 500-vuotias”, *Varsinais-Suomen maakuntakirja* 8/1944. Varsinais-Suomen maaseutuliitto: Turku, 48–57.
- Jäntere, K. 1959: *Naantalın historia. Kaupunki ja seurakunta luostariajan lopusta Suomen sotaan* 2. Turku.
- Jørgensen, J. 1902: *Romerske Helgenbilleder*. København.
- Jørgensen, J. 1941. *Den bellige Birgitta af Vadstena* I. København.
- Kajaani, J. F. 1846: *Suomen historia* 1. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 7. SKS: Helsinki.
- Kansanaho, E. 1993: ”Pyhän Birgitan sanoma nykyajalle”, J. Seppo (päätoim.) *Teologinen Aikakauskirja* 5/1993. Helsinki, 448–450.
- Karling, S. 1936: ”Piritas ställning i Estlands konsthistoria”, *Pirita klooster Birgittaklostret vid Tallinn 500. 1436-1936*. Pirita Kaunistamise Seltsi Väljanne Nr 12. Pirita, 81–86.
- Kartano, E. 1947: *Ur Nådendals kyrkas byggnadshistoria*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XLVIII:2. Helsinki.

- Karttunen, L. 1914: "Domus Sanctae Birgittae", *Joulualbumi. Nuori Suomi* XXIV. Helsinki, 211–233.
- Killinen, K. 1878: "Kiinteitä Muinaisjäännöksiä maskun kihlakunnassa", *SMYA* III. Helsinki 1878, 47–108.
- Kilström, B. I. 1991, "Hennes röst skall höras." *Birgittinska perspektiv*. Stockholm. *Kirkkotaiteen päivät Naantalissa 13.–17.8.1980*. Maaseudun sivistysliitto 1980.
- Klein, E. 1920: *Stenåldersliv*. Konst- och kulturhistoriskt bibliotek 3. A.B. Svenska Teknologföreningens Förlag: Stockholm.
- Klockars, B. 1960: *Biskop Hemming av Åbo*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland Nr 379. SLS: Helsingfors.
- Klockars, B. 1966: *Birgitta och böckerna. En undersökning av Heliga Birgittas källor*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar, historiska serien 11. Almqvist & Wiksell: Stockholm.
- Klockars, B. 1976: *Birgittas svenska värld*. Natur och kultur: Stockholm.
- Klockars, B. 1977: "Seppo Suvanto: Naantalin historia 1", *HTF* 4/1977, 447–552.
- Klockars, B. 1979: *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440-1590*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, Nr 486. SLS: Helsingfors.
- Koskinen, Y. & Ignatius, K. E. F. 1866: "Muinaisjäännökset Vanaaantaustalla Janakkalassa. Tutkineet Yrjö Koskinen ja K. E. F. Ignatius", *Historiallinen osakunta (toim.) HArk* I, SKS: Helsinki 1866, 61–72.
- Lagus, W. G. 1845–1850: *Handlingar och uppsatser rörande Finlands kyrko-historia* 1–5. Helsingfors.
- Lagus, W. G. 1847: *Handlingar och uppsatser rörande Finlands kyrko-historia* 4. Helsingfors.
- Lasten oma Aurinkokaupunki*. Naantali 1993.
- Leinberg, K. G. 1888: *Bidrag till kännedom af vårt land* IV. J. Länkelä: Jyväskylä.
- Leinberg, K. G. 1890: *De finska klostrens historia*. Skrifter utgivna af Svenska litteratursällskapet i Finland XIV. SLS: Helsingfors.
- Liiv, O. 9136: "Pirita klosterns krönika", *Pirita klooster 500. 1436-1936. Birgittaklostret vid Tallinn. Koguteos. Festskrift*. Pirita Kaunistamise Seltsi Väljanne Nr. 12. Pirita, 35–39.
- Lilius, H. 1969: *Birgittinerkyrkan i Nådendal*. *SMYA* 69. SMY: Helsingfors.
- Lilius, H. 2003: "Naantalin Pyhän Birgitan kirkko ja luostari," P. Setälä & E. Ahl (red.) *Pyhä Birgitta – Euroopan suojeluspyhimys. Birgitta ja Suomi*. Otava: Helsinki, 68–81.
- Lindgren, T. 1977: "Pirita. Länken mellan Vadstena och Västeuropas birgittinkloster", *Signum* 1/1977, 20–21.
- Ling, P. H. 1818: *Den heliga Birgitta*, Stockholm.
- Maaranen, P. & Kirkinen, T. 2000: *Arkeologinen inventointi. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Museovirasto: Helsinki.
- Maliniemi, A. & Jäntere, K. (toim.) 1943: *Muistojulkaisu Naantalin 500-vuotisjuhlin elokuun 23 päivänä 1943*. Suomen Kirja: Helsinki.
- Malmberg, E. 1929: "Rockelstad. Greven och grevinnan Eric von Rosens hem", *Svenska hem i ord och bilder. Illustrerad månadskrift för skönhet och trevnad i hemmet*. E. Lundquists bokförlag: Stockholm, 233–264.
- Manning, C. A. 1937: "Pirita klooster Birgittaklostret vid Tallinn, 1436-1936", *American Journal of Archaeology*. Vol. XLI. Nr 2. The Archaeological Institute of America: Concord, 352–353.
- Medeltida kyrkokonst i Finland. Ett urval bilder jämte förklarande texter*. Amos Anderson: Helsingfors 1921.
- Mellin, G. H. 1840: *Sverige framställt i teckningar, tvåhundra tjugofyra litografier*. Lundeqvist: Stock-

holm.

- Messenius, J. 1865: *Rimkerönika om Finland och dess inbyggare*. Helsingfors.
- [Messenius, J., Lönnroth & M. Linna, M. (toim.) 2004: *Suomen riimikronikka*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 913. SKS: Helsinki.
- Mökkönen, T. 1997: ”Vanhankartanoiden löydöt”, M. Niukkanen (toim.) *Perniö – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. SUKKA, Helsingin yliopisto: Helsinki, 74–83.
- Mökkönen, T., K. Peltonen, K. & Ylönen, R. 1997: ”Yhteenveto vanhankartanoiden arkeologisista tutkimuksista”, M. Niukkanen (toim.) *Perniö – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. SUKKA, Helsingin yliopisto: Helsinki, 89–90.
- Naantali: *Aurinkokaupunki*. Naantali 1993.
- Naantalin kirkko. Jaakko Taara Oy: Turku, s.a.
- Nervander, E. 1872: *Sommarresor i Finland, på Åland och i Åbo-trakten*. G. W. Edlunds förlag: Helsingfors.
- Nervander, E. 1883: *I de dödas stad. En vägledning för vandraren på Helsingfors's lutherska begravningsplatser*. G. W. Edlunds förlag: Helsingfors.
- Nervander, E. 1888: *På Skansen – till hågkomst af bortgångna och till vägledning bland deras gravvar på begravningsplatserna i Åbo*. Forselius: Åbo.
- Nervander, E. 1900: *Blad ur Finlands kulturbistoria*. Wentzel Hagelstams förlag: Helsingfors.
- [Nervander, E.], Hiekkänen, M. & Valkeapää, L. (toim.) 2010: *Kesämatkoja Suomessa. Abvennanmaalla ja Turun seudulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1263. SKS: Helsinki.
- Niukkanen, M. 1997a: ”Aluksi”, M. Niukkanen (toim.) *Perniö – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. SUKKA, Helsingin yliopisto: Helsinki, 6–7.
- Niukkanen, M. 1997b: ”Näsen kuninkaankartanoiden arkeologiset tutkimukset”, M. Niukkanen (toim.) *Perniö – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. SUKKA, Helsingin yliopisto: Helsinki, 105–121.
- Nordman, C. A. 1943: ”Naantalin nunnan käsikirjoitusta. Kirjontaa ja kudoksia luostariajalta”, K. Jäntere & A. Maliniemi (toim.) *Muistojubla Naantalin 500-vuotisjuhlaan elokuun 23 päivänä 1943*. Suomen kirja: Helsinki, 165–194.
- Nådendal. *Handbok för turister och sommarvärdar jämte en kort beskrifning af Åbo*. Finlandia: Helsingfors 1911.
- Othman, H. 1956: *Naantali. Nådendal. Vallis Gratiae*. Otava: Helsinki.
- Pennanen, E. 1954: *Pyhä Birgitta: romaani*. WSOY: Porvoo.
- Pennanen, E. 1957: *Birgitta siderskan: roman*. Söderström: Helsingfors.
- Pirita Klooster Birgittaklostret vid Tallinn 500. 1436-1936*. Pirita kaunistamiseksi seltsi väljanne Nr 12. Pirita 1936.
- Pirita Klooster Birgittaklostret vid Tallinn 500. 1436-1936*. Pirita kaunistamiseksi seltsi väljanne Nr 15. Pirita 1940.
- Porthan, H. G. 1862: *Opera selecta. Skrifter i urval 2*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 21. SKS: Helsinki.
- Purhonen, P. (päätoim.) 2001: *Maiseman musiikki. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset*. Museovirasto: Helsinki.
- Pälsi, A. 1946: *Vanha aurinkokello kertoo*. Aura: Turku (novellsamling).
- Rancken, E. 1745: *Coenobii Nådendals, in magno Finlandiae ducatu principis, succincta historia*. Pro gradu. Pres. Algoti A. Scarin, Aboe.

- Rein, G. 1870: *Föreläsningar öfver Finlands historia af Gabriel Rein*. G. W. Edlunds förlag: Helsingfors.
- Relatio över Nådendal och dess öden. Nådendals Museum: Åbo 1938.
- Rhyzelius, A. O. 1740: *Monasteriologia sviothica, eller Kloster-beskrifning, vti hwilken vpräknas / med berättelse om hwad om them kunnat igenfinnas och vspanas/ alla the kloster och belg-andshus, som, vnder påfivedömet, : vti Swea- och Göttharike, såsom begripande the otta gambla sticht: Vpsala, Linköping, Skara, Strengnäs, Wästerås, Wägsjö, Åbo och Lund, blefwit byggde och vnderhållne; samt om the munke-order, som i Sverige haft kloster; bestående af tio böcker : och en tillegning om jesuit-orden. Them, som om sitt k. fäderneslands fordna tilstånd äro wetgirige, til wälmentienst och menlöst nöge, på auctoris egen bekostnad*. Petter Pilecan: Linköping.
- Rinne, J. 1921: ”Reparationerna i Nådendals kloster i slutet av 1500-talet”, *Finskt Museum* 27-28. Helsingfors, 61–64.
- Rinne, J. 1932: *P. Henrik. Piispa ja marttyyri*. Otava: Helsinki.
- Rinne, J. 1941–1952: *Turun tuomiokirkko keskiaikana* 1-3. Turun tuomiokirkon isännistö: Turku.
- Rinne, J. 1943: ”Naantalin kirkon luostarinaikainen sisustus”, Aarno Maliniemi & Kaarlo Jäntere (toim.), *Muistojulkaisu Naantalin 500-vuotisjublaan elokuun 23 päivänä 1943*. Suomen kirja: Helsinki, 120–164.
- Rosen, E. von 1916: *Träskfolket. Svenska Kongo-Rhodesia-expeditionens etnografiska forskningsresultat*. Bonniers: Stockholm.
- von Rosen, M. von 1943: ”Societas Sanctae Birgittae”, *Sanct Henrik* 4/1943, 33–35.
- [Rudbeck, O.] Nelson, A. (utg.) 1937–1950: Olaus Rudbecks *Atlantica*: svenska originaltexten. Lychnos Bibliotek 2: 1-4. Almqvist & Wiksell: Uppsala.
- Runeberg, F. 1862: *Sigrid Liljeholm: roman*. Söderholm: Helsingfors.
- Råbergh, H. 1864: ”Det litterära lifvet i Nådendals kloster”, *Lännetär. Album utgivet af Vestfinnar* III. Theodor Söderholms förlag: Helsingfors, 133–160.
- Salminen, T. 1997: ”Pyhäjoen kartano Naantalin birgittalaisluostarin historiassa”, M. Niukkanen (toim.) *Perniö – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. SUKKA, Helsingin yliopisto: Helsinki, 61–66.
- Sarvas, P. 1977: ”Om historisk arkeologi”, *HTF* 4/1977, 353–376.
- Scarin, A. [Engelbertus Rancken] 1744: *Coenobii Nadbendals, in magno Finlandiae ducatu principis, succincta historia*. Pres. Algothi A. Scarin, Aboe.
- Schück, H. 1892: ”Birgitta”, K. Wählin (utg.) *Ord och bild. Illustrerad månadsskrift*. Första årgången 1892. Stockholm.
- Schück, H. 1901: *Några anmärkningar om Birgittas revelationer. Inträdestal 8 maj 1894*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets Akademiens Handlingar 33:1. Stockholm.
- Schück, H. & Warburton, K. 1896: *Illustrerad Svensk litteraturhistoria. Första delen*. Stockholm.
- Serenius, B. (?) 1943: ”Nådendals stad och kyrka”, *Sanct Henrik* 4/1943, 44.
- Setälä, P. 2003: ”Pyhä Birgitta ja Suomi”, P. Setälä & E. Ahl (toim.) *Pyhä Birgitta – Euroopan suojeluspyhimys. Birgitta ja Suomi*. Otava: Helsinki, 166–201.
- [SFV 1909] *Kalender utgiven av Svenska folkskolans vänner* 24. Helsingfors 1909.
- [SMY I 1909] *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen pöytäkirjat 1870–1875 I*. Helsinki 1909.
- Soini, L. 1911a: *Pyhä hymi*. Historiallinen kertomus Hemming Püspan päiviltä. Otava: Helsinki.
- Soini, L. 1911b: *Luostarin metsästäjä. Raumalainen tarina uskonpuhdistuksen ajalta*. Kansa: Helsinki.
- Sorthan, S. 1928: ”Jønes Budde. Klosterbroder i Nådendal”, *Credo. Katolsk tidskrift* 2/1928. Stockholm, 41–44.
- Sorthan, S. 1948: ”Religionshistoriskt kludderi”, *Sanct Henrik* 6-7/1948, 37–38.

- Sorthan, S. 1952: ”Mellan trettondag och Kyndelsmäsä”, *Sanct Henrik* 4/1952, 2, 15.
- Steffen, R. 1909: *Den heliga Birgittas uppenbarelser i urval och öfversättning med inledning, anmärkningar och förklaringar*. Stockholm.
- Stolpe, S. 1949: *Vadstena och andra studier*. Bonniers: Stockholm.
- Stolpe, S. 1973a: *Birgitta i Sverige*. Askild & Kärnekull: Stockholm.
- Stolpe, S. 1973b: *Birgitta i Rom*. Askild & Kärnekull: Stockholm.
- Strindberg, A. 1899: *Folkungasagan. Skådespel i fem akter*. Stockholm.
- Sundén, Hj. 1973: *Den heliga Birgitta. Örmungens moder som blev Kristi brud*. Wahlström & Widstrand.
- Suvanto, S. 1978 (1976): *Naantalin historia. Keskiäika ja 1500-luku*. 1. Turku.
- Söderblom, N. 1916: *Birgitta och reformationen*. Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie 64. Sveriges kristliga studentrörelses förlag: Uppsala.
- Topelius, Z. 1845: *Finland framställt i teckningar*. A. W. Gröndahl & A. C. Öhman: Helsingfors.
- Topelius, Z. 1875: *Boken om vårt land. Läsobok för de lägsta läroverken i Finland*. S. W. Edlunds förlag: Helsingfors.
- Topelius, Z. 1889: *Ljung. Sönger* 3. Bonniers: Stockholm.
- Topelius, Z. 1899: *Fältskärens berättelser* 1:8. Samlade skrifter. Albert Bonniers Förlag: Stockholm.
- Z. Topelius, Z. 1921 (1867–1878): ”Finlands höjning”, *Samlade skrifter* 3, sönger, bd. 3, 1867–78. Stockholm.
- Tuulse, A. 1936: ”Ergebnisse der Ausgrabungen in der Klosterkirche zu Pirita im Sommer 1934-1935”, *Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft*. Tartu, 134–154.
- Uotila, K., Lehtonen, H. & Tulkki, C. (red.) 2003: *Vallis Gratiae 1443–1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa – Arkeologiska undersökningar i Nådendal*. Kåkenhus -kirjat nro 1. Turku.
- Uotila, K. ”Naantalin kirkkomaan kaivaukset v. 2005”, *SKAS* 1/2006. Turun yliopisto: s.l., 62.
- Uotila, K., Ehrström, M., Suna, E. & Gyllenberg, P. 2006: *Naantalin Vanhankaupungin rakennuskanta*. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri 10. Naantalin kaupunki: Vallis Gratiaeyhdistys, Turun maakuntamuseo & Varsinais-Suomen liitto: Turku.
- Utländsvenska avdelningen: vägledning. Jubileumsutställningen i Göteborg 1923*. Ny, tillökad upplaga. Göteborg: 1923.
- Vuorela, I. 1998: *Siitepölyanalyysi Naantalin kirkon pohjamaasta*. Geologian tutkimuskeskus, Tiede ja kehitys. Raportti P 34.4.120. Espoo.
- Wahlström, L. 1919: *Katolsket och protestantiskt i medeltid och nutid*. Uppsala.
- Wahlström, L. 1922: *Bland nutida jesuiter och hugenotter*. Stockholm.
- Weman, A. 1898: *Toner från Bygden*. Pettersson: Helsingfors 1898.
- Westman, K. B. 1911: *Birgitta-studier* I. Uppsala.
- Wieselgren, H. 1891: ”En finsktalande i Rom för 500 år sedan”, *Snöflingan. Litterärt album*. Helsingfors 1891, 51–53.
- Wilkuna, K. 1935: *Vuimeiset luostarin asukkaat: romaani*. WSOY: Porvoo – Helsinki (3. uppl. från 1912).
- Wählin (utg.), K. 1892: *Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift. Första årgången* 1892. Stockholm.
- Ylönen, R. 1997: ”Vanahankartanon arkeologiset tutkimukset”, M. Niukkanen (toim.) *Pernio – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. SUKKA, Helsingin yliopisto: Helsinki, 67–73.

LITTERATUR

OTRYCKT LITTERATUR

Opubl. avhandlingar

- Ahl, E. 2002: Den heliga Birgitta – profet eller politiker? Trender och tendenser inom den nordiska Birgittaforskningen. Avhandling pro gradu, Historia, Historiska institutionen, Helsingfors universitet.
- Ahl-Waris, E. 2010a: ”Stenarna skola tala” – minneskultur och historiebruk vid Nådendals klosterlämningar. Licentiatavhandling i historia, Helsingfors universitet
- Alén, V. 1998: Mickasta nuppineulaan. Kaivausmetodimuutosten yhteys esinelöytöihin kirkkokaivauksissa 1960–1980-luvuilla. Pro gradu-tutkielma, Arkeologia, Turun yliopisto.
- Bränn, M. 2003: Albert Edelfelt och vikingaromantiken. Nyländska avdelningens värdeorientering och dess visuella uttrycksformer 1858–1905. Avhandling pro gradu, Historia, Historiska institutionen, Helsingfors universitet.
- Erkkilä, V. 2007: Jalmari Jaakkola: menneisyyden näkijä. Pro gradu-tutkielma, Suomen ja Pohjoismaiden historia, Helsingin yliopisto.
- Höyvähti, R. 2008: Naantalin luostarin suomalaiset nunnat. Pro gradu -tutkielma, Teologinen tiedekunta, Helsingin yliopisto.
- Niemi, A. M. 2006: Bilder av medeltiden. Tre nutida historierepresentationer i Åbo. Licentiatavhandling, Humanistiska fakulteten, Åbo Akademi.
- Ripatti, A. 2003: Raunioista renessanssilinna. Jac. Ahrenbergin Viipurin linnan restaurointisuunnitelma 1880-luvulla. Pro gradu-tutkielma, Taidehistoria, Taiteiden tutkimuksen laitos, Helsingin yliopisto.
- Sjöstrand, P. E. 1994: havets, krigsmännens och brödernas Kökar. Avhandling pro gradu, Historiska institutionen, Åbo Akademi.
- Tenhunen, A.-K. 2004: Rooman ja Turun välissä. Amos Anderson kirkollisena vaikuttajana 1920-luvulla. Pro gradu-tutkielma, Yleinen kirkkohistoria, Helsingin yliopisto.

Manuskript

- Kivistö, T.: ”Muinaismuistotoimikunnan agentti Augusta Granberg”, *Naantalin luostarin rannassa – arkipäivä Naantalin luostarissa ja sen liepeillä*. Turun yliopisto, in press.
- Uotila, K. ”Johdanto”, *Naantalin luostarin rannassa – arkipäivä Naantalin luostarissa ja sen liepeillä*. Turun yliopisto, in press.
- Valkeapää, L. ”Vanhimmat luostarikirkon tutkijat v. 1871”, *Naantalin luostarin rannassa – arkipäivä Naantalin luostarissa ja sen liepeillä*. Turun yliopisto, in press.

Personliga meddelanden (muntliga)

- Busck-Nielsen, Mikael, (fil.mag., teol.stud., Åbo Akademi, Åbo), per telefon till Eva Ahl Waris, 8.5.2009.
- Hiekkanen, Markus (docent, Helsingfors universitet), kommentar vid *Dies Medievales*, Tam-

- merfors, 11.10.2008.
- Immonen, Visa, (fil dr., Turun yliopisto), föredrag vid seminariet ”Nation, Myth and Science”, (Helsingfors universitet), Helsingfors, 8.11.2008; per *chat* till Eva Ahl-Waris 26.4.2010.
- Kivimäki, Ulla, (artesan, Esbo), per telefon till Eva Ahl-Waris 22.10.2010.
- Klinge, Matti (professor emeritus, Helsingfors), ”Heliga Birgitta och Östersjön”, föredrag på Birgittaseminarium på Hanaholmens kulturcentrum, Esbo 6.9.2003.
- Malmström, Synnöve (forskare, Amos Andersons konstmuseum, Helsingfors), Helsingfors, 10.5.2009.
- Mebus, Ulrika, (byggnadsantikvarie, Gotlands länsmuseum, Visby), per telefon till Eva Ahl-Waris 9.7.2009.
- Sandberg, Harriet (artesan, guide, Kimitoön), Sagalunds hembygdsmuseum, Kimito, 24.7.2009.

TRYCKT LITTERATUR

- Aarnipuu, P. 2008: *Turun linna kerrottuna ja kertovana tilana*. Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki.
- Ahl, E. 2003a: ”Den heliga Birgitta – profet eller politiker? Trender och tendenser inom den nordiska Birgittaforskningen”, H. Mustakallio (red.) *Suomen Kyrkøhistoriallisen Seuran vuosikirja* 2002. SKHS: Helsinki, 25–56.
- Ahl, E. 2003b: ”Heliga Birgitta som nationellt helgon. Birgittaforskningen vid sekelskiftet 1900 och en politiskt orienterad syn på Birgittas verksamhet”, A. Jarlert (red.) *Kyrkøhistorisk årskrift* 2003. Skrifter utgivna av Svenska Kyrkøhistoriska Föreningen 1:103. Uppsala, 67–73.
- Ahl, E. 2003c: ”Pyhä Birgitta – profeetta vai poliitikko?”, P. Setälä & E. Ahl (toim.) *Pyhä Birgitta. Euroopan suojeluspyhimys. Birgitta ja Suomi*. Otava: Helsinki, 202–232.
- Ahl, E. 2005a: ”Casa di Santa Brigida och Finland”, E. Ahl (red.) *Roma IV. Villa Lanten Ystävien vuosikirja* 2005. Villa Lanten Ystävät: Helsinki 2005, 92–102.
- Ahl, E. 2005b: ”Nådendals klostets forskningshistoria – forskning kring en monumental fornlämning”, *SKAS* 3/2005, 4–20.
- Ahl, E. 2007: ”Sigurd Curman och den antikvariska forskningen i Pirita. Några drag ur forskningshistorien kring Birgittinerklostret utanför Tallinn”, *SKAS* 1/2007, 3–18.
- Ahl-Waris, E. 2009: ”Sven Gabriel Elmgren och Nådendals klosterruiner”, H.-M. Pellinen (toim.) *Maasta, kivistä ja bengestä. Earth, Stone and Spirit. Markus Hiekkänen Festschrift*. Turun yliopisto, Helsingin yliopisto, SKHS, SKAS: s.l., 88–95.
- Ahl-Waris, E. 2010b: ”Arkeologi, monumentresningar och minnesfiranden i Nådendal under mellankrigstiden, år 1943 och 1993 – aspekter på fornminnen och historiebruk”, *HTF* 1/2010, temanummer om jubileer., 1–38.
- Ahlström, G. 1947: *Det moderna genombrottet i Nordens litteratur*. Kooperativa Förbundets Bokförlag: Stockholm.
- Alén, V. 2001: ”Från svärd till knappålar. Relationen mellan nya utgrävningsmetoder och föremålsfynd i utgrävningen av några kyrkor på 1960-1980-talen”, *META* 1/2001, 13–23.
- Anderson, B. 2007 (1983): *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuuperän ja leviämisen tarkastelua*, Vastapaino: Tampere.
- Andersson, H. 1979: *Kampen om det förlutna. Studier i historieundervisningens målfrågor i Finland*

- 1843-1917. Acta Academiae Aboensis, ser. A. Humaniora. Vol. 57 nr 1. Åbo Akademi: Åbo.
- Andersson, H. 1993: "Medieval Archaeology in Scandinavia", H. Andersson & J. Wienberg (eds.) *The Study of medieval Archaeology. European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology. Lund 11-15 June 1990*. Lund studies in Medieval Archaeology 13. Almqvist & Wiksell International: Stockholm, 7–21.
- Andersson, A. 2000: *La casa e la chiesa di Santa Brigida nella storia*. Tipografica Vaticana.
- Andrén, A. 1997: *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna*. Stockholm.
- Anttonen, V. 1996: *Ihmisen ja maan rajat. "Pyhä" kulttuurisena kategoriana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 646. SKS: Helsinki.
- Anttonen, P., Siikala, A.-L., Mathisen S. R. & Magnusson, L. (ed.) 2000: *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. A Festschrift for Barbro Klein*. Mångkulturellt centrum: Botkyrka.
- Anttonen, P. "Myytin ja todennäköisyyden historiaa. Piispa Henrikin surma viimeaikaisen suomalaisen historiankirjoituksen valossa", S. Louekari & A. Sivula (toim.) *Historioita ja historiallisia keskusteluja*. Historia mirabilis 2. Turun historiallinen yhdistys ry: Turku, 95–129.
- Anttonen, P. 2005: *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Studia Fennica Folkloristica 15. SKS: Helsinki.
- Anttonen, P. 2008: "Pyhä Henrik, pyhä maa ja pyhä aika", T. Mahlamäki, I. Pyysiäinen & T. Taira (toim.) *Pyhä. Raja, kielto ja arvo kansanomaisessa uskonnossa*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1199, Tieto. SKS: Helsinki, 13–41.
- Appelgren, K. 2009: "Julius Finnberg, inspirerande lärare, humanist och museientusiast i Åbo", *ABOA. Turun museokeskuksen vuosikirja 2006/70*. Turun museokeskus: Turku, 153–175.
- Armstrong, K. 2005: *Myyttien lyhyt historia*. Tammi: Helsinki.
- Aronsson, P. 2000: "Historiekultur i förändring", P. Aronsson (red.) *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*. Studentlitteratur: Lund, 8–33.
- Aronsson, P. 2002: "Historiekultur, politik och historievetenskap i Norden", *Tema Historiebruk. Historisk Tidskrift 2/2002*, 189–208.
- Aronsson, P. 2004: *Historiebruk – att använda det förflutna*. Studentlitteratur: Lund.
- Aronsson, P. 2005: "Bruk och missbruk av historien?", *HTF 1/2005*, 1–16.
- Aronsson, P. (red.) 2009a: *Platser för en bättre värld. Auschwitz, Rubr och röda stugor*. Nordic academic Press.
- Aronsson, P. 2009b: "Historia som förebild", P. Aronsson (red.), *Platser för en bättre värld. Auschwitz, Rubr och röda stugor*. Nordic academic Press: Lund, 9–44.
- Aspelin, E. 1896: *Elias Brenner. Tutkija ja taiteilija Kaarleina ajalta*. Otava: Helsinki.
- Asplund, K. 1966: *Sigurd Curman. En minnesteckning*. Särtryck, Stockholm.
- Aston, A. 2000: *Interpreting the Landscape*. Routledge.
- Aurasmaa, A. 2005: "Museon muisti", R. Suominen-Kokkonen & T. Talvio (toim.) *Museon muisti. Ritva Wäreen julkaisuja*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 31. Helsinki, 13–23.
- Autio, V.-M. (toim.) 1996: *Helsingin yliopisto. Ylioppilasmatrikkeli 1869–1885*. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja 53. Helsinki.
- Baudou, E. 1997: *Gustaf Hallström – arkeolog i världskrigens epok*. Vitterhetsakademiens skriftserie Svenska lärde. Natur och Kultur: Stockholm.
- Baudou, E. 2002: "Nationell identitet i Finlands arkeologi och bebyggelsearkeologi i Österbotten", K. Viklund & K. Gullberg (red.) *Från romartid till vikingatid. Pörnullbacken – en järnålderstida bosättning i Österbotten*. Acta Antiqua ostrobotniensia. Studier i Österbottens förhistoria nr 5. Skriftserie för Österbottenska Fornforskningssällskapet r.f. Studia Ar-

- chaeologica Universitatis Umensis nr 15. Vasa, 223–265.
- Baudou, E. 2004: *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien: Stockholm.
- Benovska-Sabkova, M. 2007: "Monuments, Collective Memory, Social Imagination and Local Identity in Bulgaria on the Borderline between two Centuries", D. Hemme, M. Tauschek & R. Bendix (her.) *Prädikat "HERITAGE". Wertschöpfungen aus kulturellen Ressourcen*. Studien zur Kulturanthropologie/Europäischen Ethnologie 1. LIT Verlag: Berlin, 277–295.
- Bentz, E. 2008: *I stadens skugga. Den medeltida landsbygden som arkeologiskt forskningsfält*. Lund studies in Historical Archaeology 8. Lund.
- Berggen, Å., Arvidsson, S. & Hållans, A.-M. (red.) 2001: *Minne och myt. Konsten att skapa det förflutna*. Vägar till Midgård 5. Nordic Academic Press: Lund.
- Bergh, B. 1991: "Tillförlitligheten i olika versioner av Birgittas uppenbarelser", T. Nyberg (red.) *Birgitta, hendes vaerke och hendes klostre i Norden*. Odense University studies in history and social sciences 150. Odense universitets forlag: Odense, 397–405.
- Bergström, A. & Edman, V. 2005: "Inledning", A. Bergström & V. Edman, *Folkhemmets museum. Byggnader och rum för kulturhistoriska samlingar*. Byggförlaget: Stockholm, 9–13.
- Berndtson, M. 2003: *Klostren och reformationen. Upplösningen av kloster och konvent i Sverige 1523-1596*. Skellefteå: Malmö.
- Bexell, P. 1999: "Historikern som kyrkoman: Yngve Brilioth", R. Franzén (red.) *Kyrkohistorisk årskrift 1999*. Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen 1:99. Uppsala, 41–60.
- Birksted, J. 2000: "Landscapes of Memory and Experience", J. Birksted (ed.) *Landscapes of Memory and Experience*. Spon Press: London, 1–6.
- Biörnstrand, M. 1991: "Sigurd Curman i sökarljuset", *Kultur och miljövard* 4/1991. RAÄ: Stockholm 1991, 1–3.
- Bloom, W. 1990: *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Boehm, G. 2000: "Die Gegenwart des Vergangenen. Erinnerung als Konzept der kunstgeschichte", H.-R. Meier & M. Wohlleben (her.) *Bauten und orte als Träger von Erinnerung. Die Erinnerungsdebatte und die Denkmaltpflege*. Hochschulverlag AG and der ETH: Zürich, 77–98.
- Bohman, N. (red.) 1942: "Bildt, Carl N. D.", N. Bohman (red.) *Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok* 1. Stockholm, 312–323.
- Bohman, S. 1997: *Historia, museer och nationalism*. Carlssons: Stockholm.
- Bohman, S. 2003 (1997): "Vad är museivetenskap, och vad är kulturarv", L. Plamqvist & S. Bohman (red.) *Museer och kulturarv*. Carlssons: Stockholm, 9–24.
- Bond, J. 2004: *Monastic Landscapes*. Routhledge: Stroud.
- Bonsdorff, M. von 1957: *Herman Råberg. En förgrundsgestalt i Finlands kyrka. Hans väg till akademisk lärostol* 1. Förbundet för svenskt församlingsarbete: Helsingfors.
- Bonsdorff, P. von 2005: "Eletty ja mielletty maisema", T. Halonen & L. Aro (toim.), *Suomalaisten symbolit*. Atena: Jyväskylä 2005, 44–48.
- Branch, M. 1999: "Introduction", M. Branch (ed.) *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries*. Studia Fennica Ethnologia 6. SKS: Helsinki, 11–16.
- Brohed, I. 2000: "Svensk kyrkohistorisk forskning. Ett hundraårsperspektiv", R. Franzén (red.) *Kyrkohistorisk årskrift 2000*. Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen 1:100. Uppsala, 117–134.

- Brusila, H. 2001: ”Pyhän Olavin dominikaaniluostarin raunioista”, *Kaskenlinna. Asunto Oy Kaskenlinnan rakennushistoria ja Pyhän Olavin luostarin rauniot*, Turun maakuntamuseo – Julkaisuja 1 (tilsammans med Helena Soiri-Snellman). Saarijärvi: Turun maakuntamuseo, 80–110.
- Busck-Nielsen, M. 2009: *Se Ljusets kämpaskara! – S:t Mikaels Brödraskap och ungdomsarbetet i Olaus Petri församling 1945–1969*. Olaus Petri församling: Helsingfors.
- Butler, L. 1993: ”The Archaeology of Monasteries”, H. Andersson & J. Wienberg (eds.) *The Study of medieval Archaeology. European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology. Lund 11–15 June 1990*. Lund studies in Medieval Archaeology 13. Almqvist & Wiksell International: Stockholm, 191–197.
- Bååth, L. 1956: ”De skandinaviska historiska expeditionerna till Rom 1920–1939”, I. Andersson, S. Tunberg, S. Engström & J. Liedgren (red.) *Archivistica et mediaevistica Ernesto Nygren oblata*. Samlingar utgivna av svenskt arkivsamfund 1. Stockholm 1956, 53–85.
- Börsch-Supan, H. 1991: ”Romantiikan maalaustaide Saksassa”, *Kaipuu maisemaan. Saksalaista romantiikka 1800-1840*. Tampereen taidemuseon julkaisuja 41. Tampere, 34–57.
- Cavallin, L. 1983: ”Fyra perioder med förväntningar, bakslag och nya impulser 1833–1983”, L. Cavallin, B. Lindquist & A. Åberg (red.) *Bygga kyrka. Katolska kyrkan i Sverige 1783–1983. En historisk återblick*. Uppsala.
- Carr, E. H. 1963: *Mitä historia on?* Otava: Helsinki.
- Cederlund, C. O. 1997: *Nationalism eller vetenskap? Svensk marinarkeologi i ideologisk behysning*. Carlsson: Stockholm.
- Cesarini, L. 1999: *Den Heliga Birgittas Rom*. Norma Bokförlag: Skellefteå.
- Choay, F. 2001: *The Invention of the Historic Monument*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Cnattingius, H. & N. 2007: *Ruiner. Historia, öden och vård*. Carlssons: Stockholm.
- Cygnæus, F. 1889: *Samlade arbeten* 6. G. W. Edlund: Helsingfors.
- Dahlgren, S. & A. Florén, A. 1996: *Fråga det förflutna. En introduktion till den moderna historieforskningen*. Studentlitteratur: Lund.
- Diáz-Andreu, M. & T. Champion, T. 1996: ”Nationalism and Archaeology in Europe : an Introduction”, M. Diáz-Andreu & T. Champion (eds.) *Nationalism and Archaeology in Europe*. Westview press: Boulder/San Francisco 1996, 1–23.
- Drake, K. 1995: *Historia nykyisyyss, tulevaisuus. Turun kaupungin historiallinen museo – Turun maakuntamuseo 1881–1981*. Turun maakuntamuseo: Turku.
- Van Dyke, R. M. & S. E. Alcock, S. E. 2003: ”Archaeologies of Memory: An Introduction”, R. M. Van Dyke & S. E. Alcock (eds.) *Archaeologies of Memory*. Blackwell Publishing: s.l., 1–13.
- Edman, V. 1999: *En svensk restaureringstradition. Tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn*. Stockholm.
- Edman, V. 2005: ”Från monument till utställningsmaskin”, Anders Bergström & Victor Edman (eds.) *Folkbemmets museum. Byggnader och rum för kulturbeskrivning*, Byggeförlaget: Stockholm, 15–59.
- Edquist, S., Hermanson, L. & Johansson, S. (red.) 2009: *Tänkar om ursprung. Forntiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*. The Museum of National Antiquities, Stockholm. Studies 13. Statens historiska museum: Stockholm.
- Ehrensverd, U. 1977: ”Gustav E. Klemming”, E. Grill (red.) *Svenskt biografiskt lexikon* 21. Stockholm, 275–281.
- Ekrem, C. 2008: ”De åländska kyrkorna och turismen”, Y. Lindqvist (red.), *Tradition och tursim på Åland. Att använda kulturarvet*. Meddelanden från Folkkultursarkivet nr 21. SLS:

- Helsingfors, 53–78.
- Eliade, M. 1968: *Heligt och profant*. Verbum: Stockholm.
- Eliade, M. 1975: *Myth and Reality*. Harper Colophon Books: New York, Hagerstown, San Francisco & London.
- Eliasson, P. 2009: ”Naturen i historien – historien i naturen”, K.-G. Karlsson & U. Zander (red.) *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*. Studentlitteratur: Lund, 153–172.
- Elmgren, S. G. 1877: ”Johannes Bilmark. Föredrag af S. G. Elmgren”, *Historiallinen arkisto* VI. SHS: Helsinki, 123–138.
- [Elmgren, S. G.] 1939: *Sven Gabriel Elmgrenin muistiinpanot*. Suomen historian lähteitä II. Julk. Aarno Maliniemi. Suomen historiallinen seura: Helsinki.
- Engman, M. 2009: *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*. WSOY: Helsinki.
- Eskilsson, A. 2009: ”Att leva som man lär. Gemenskap i hembygdsföreningar”, P. Aronsson (red.), *Platser för en bättre värld. Auschwitz, Rubr och röda stugor*. Nordic academic Press: Lund, 91–124.
- Fehrman, C. 1956: *Ruinernas romantik. En litteraturhistorisk studie*. Bonniers: Stockholm.
- Fewster, D. 1990: ”Fornfinnar, fornborgar och fornlandskap – maktens arkeologi”, T. Gestrin & J. Moisanen (red.) *Rang och maktfördelning. Rapport från Kontaktseminariet i Juupajoki 9–14.10.1988*. Kontaktstencil 32. Fibula ry.: Helsingfors, 13–34.
- Fewster, D. 1999: ”The Invention of the Finnish Stone Age: Politics, Ethnicity and Archaeology”, M. Huurre (ed.) *Dig It All. Papers dedicated to Ari Siiriäinen*. Finnish Antiquarian Society: Helsinki, 13–20.
- Fewster, D. 2000a: ”Fornfolket i nutiden. Arkeologins politiska budskap”, D. Fewster (red.) *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 626. SLS: Helsingfors, 107–124.
- Fewster, D. (red.) 2000b: *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 626. SLS: Helsingfors.
- Fewster, D. 2006: *Visions of past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Studia Fennica Historica 11. SKS: Helsinki.
- Fewster, D. 2008: ”Arkeologisen tutkimuksen historia Suomessa”, P. Halinen, V. Immonen, M. Lavento, T. Mikkola, A. Siiriäinen & P. Uino (toim.) *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus: Helsinki, 97–108.
- Fleck, L. 1997: *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankes-til och tankekollektiv*. Steghag: Stockholm [orig. på tyska 1935].
- Fogelquist, I. 2000: ”Bridget Morris: *St. Birgita of Sweden*. *Studies in Medieval Mysticism* 1. The Boydell Press, Woodbridge 1999. 202 s.”, R. Franzén (red.) *Kyrkohistorisk årsskrift 2000. Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen* 1:100. Uppsala, 266–267.
- Forselles-Riska, C. af 2006: ”Menneisyyden muuttuvat paikat”, S. Knuuttila, P. Laaksonen & U. Piela (toim.), *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85. SKS: Helsinki, 218–231.
- Forsgård, N.-E. 1998: *I det femte inseglets tecken. En studie i den äldre Zacharias Topelius livs-och historiefilosofi*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr. 616. SLS: Helsingfors.
- Forssell, F. 2006: ”Pinello, Nils Henrik”, M. Klinge (toim.) *Suomen kansallisbiografia* 7. SKS: Helsinki.
- Foucault, M. 2005: *Tiedon arkeologia*. Vastapaino: Tampere.
- François, M. & Schulze, H. (her.) 2001: *Deutsche Erinnerungsorte* I. Verlag C. H. Beck: München.

- Fritz, B. 2000: "Klostret under och efter reformationen", G. Söderström (red.) *600 år i Vadstena. Vadstenas historia från äldsta tider till år 2000*. Stockholmia: Stockholm.
- Frängsmyr, T. 1984: *Vetenskapsmannen som hjälte. Aspekter på vetenskapshistorien*. Norstedts: Stockholm.
- Frängsmyr, T. 2006: *Pekingmänniskan. En historia utan slut*. Natur och kultur: Stockholm 2006.
- Gadamer, H.-G. 2004: *Hermeneutikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Vastapaino: Tampere.
- Gardberg, C. J. 1984: "Medeltidsarkeologi i Finland", *Historiallisen ajan arkeologia Suomessa. Turun maakuntamuseo Raportteja* 6. Turku, 65–70.
- Gardberg, C. J. 2006: "Rinne, Juhani", M. Klinge (red.) *Suomen kansallisbiografia* 8. SKS: Helsinki, 302–303.
- Gardberg, C. J., Heininen, S. & Welin, P. O 2000: *Kansallispyhäkkö. Turun tuomiokirkko 1300–2000*. Tammi: Helsinki.
- Geijer, M. 2007: *Makten över monumenten – restaurering av vasaslott 1850–2000*. Nordiska museets Handlingar 132. Nordiska museets förlag: Stockholm.
- Geijerstam, J. af 1998: *Miljön som minne. Att göra historien levande i kulturlandskapet*, Riksantikvarieämbetet: Stockholm.
- Gellner, E. 1984 (1983): *Nations and Nationalism*. Basil Blackwell: Oxford.
- Gerner, K. 1980: *Arvet från det förflutna. Sovjet på tröskeln till 80-talet*. Stockholm.
- Gerner, K. 2009: "Historia som plats", K. –G. Karlsson & U. Zander (red.) *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*. Studentlitteratur: Lund, 173–192.
- Gerrard, C. 2003: *Medieval Archaeology. Understanding Traditions and Contemporary Approaches*. Routledge: London & New York.
- Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches lexikon zur politischen-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 7. Red. O. Brunner, W. Conze & R. Koselleck 1992.
- Gillberg, Å 1999: *Arkeologiska självbilder. En arkeologihistorisk studie av levnadsteckning och biografi i svensk arkeologi under 1900-talet*. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter no 25. Göteborgs universitet: Göteborg.
- Gillberg, Å. 2001: *En plats i historien. Nils Niklassons liv och arbete*. GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Theses no 18. Göteborgs universitet: Göteborg.
- Gillberg, Å. & Gustafsson, A. (red.) 1999: *Västsvenska arkeologihistorier*. Gotarc Sere C No 24. Göteborgs universitet: Göteborg.
- Grandien, B. 1987: *Rönndruvands glöd. Nygöticismiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet*. Nordiska museets Handlingar 107. Nordiska museet: s.l.
- Groot, de J. 2009: *Consuming History. Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. Routledge: London & New York.
- Gruen, A. 2000: "Erinnerung, Symbolik und Identität", H.-R. Meier & M. Wohlleben (her.) *Bauten und orte als Träger von Erinnerung. Die Erinnerungsdebatte und die Denkmalfpflege*. Hochschulverlag AG and der ETH: Zürich, 25–30.
- Gustafsson, A. 1996: *Arkeologins egna historier. Reflexioner kring arkeologihistoria, dess historiografi och användningar*. GOTARC Serie C. Arkeologins skrifter No 12. Göteborgs universitet: Göteborg 1996.
- Gustafsson, A. 2001: *Arkeologihistoria som historia och som arkeologi. Studier i arkeologins egenhistorier*. GOTARC Series B. Archaeological Theses 17. Göteborgs universitet: Göteborg.
- Hafstein, V. Tr. 2007: "Claiming Culture : Intangible Heritage Inc., Folklore©, Traditional Knowledge™", D. Hemme, M. Tauschek & R. Bendix (her.) *Prädikat "HERITAGE". Wertschöpfungen aus kulturellen Ressourcen*. Studien zur Kulturanthropologie/Europäischen Ethnologie 1. LIT Verlag: Berlin, 75–100.

- Hagerman, M. 2006: *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder*. Prisma: Stockholm.
- Halbwachs, M. 1941: *Topographie Légendaire des Évangiles en Terre Sainte: étude de mémoire collective*. Presses Universitaires de France: Paris.
- Halbwachs, M. 1992: *On Collective Memory*. The University of Chicago Press: Chicago & London.
- Hallberg, M. 2001: *Etnologisk koreografi. Att följa ett ämne i rörelse*. Nora.
- Halonen, T. & Aro, L. (toim.) 2005: *Suomalaisten symbolit*. Atena: Jyväskylä.
- H. Hammarskiöld, H., Theorell, A. & PWästberg, P. 2001: *Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar*. Max Ström: s.l.
- Hanska, J. 2003: ””Kansallisromantiikasta” Euroopan Unioniin – suomalaista dominikaani-historiografiaa”, *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla. Turun maakuntamuseo. Raportteja* 18. Turku, 123–126.
- Hanski, J. 2003: ”Creutz, Carl Magnus”, M. Klinge (toim.) *Suomen kansallisbiografia* 2. SKS: Helsinki 2003, 267–268.
- Hassler, O. 1980: *Vadstena och Omberg i andras ögon*. Skeab: Stockholm.
- Hausen, R. 1882: ”Förord”, R. Hausen (utg.) *Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622-1667 i tryck utg. af Finska statsarkivet genom Reinh. Hausen*. 1-2 häftet. Helsingfors 1882, I–II.
- Hausen, M. 2000: *Reinhold Hausen. Älänningen, forskaren, fotografen, historikern 150 år*. Ålännes museum: Mariehamn.
- Hedeager, L. & Schousboe, K. 1989: ”Inledning”, L. Hedeager & K. Schousboe (red.) *Brugte historier. Ti essays om brug og misbrug af historien*. Akademisk Forlag: København, 7–10.
- Heikkilä, T. 2009: ”I ett medeltida scriptorium i Åbo”, *HTF* 3/2008 (2009), 253–284.
- Heikkilä, T. & Lehmijoki-Gardner, M. 2004 (2002): *Keskiajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa*. Tietolipas 185. SKS: Helsinki.
- Heikkilä, T. & Suvikumpu, L. 2009: *Pyhimyksiä ja paanukattoja. Kulttuuriretkiä Suomen kirkkoihin*. Kirjapaja: Helsinki.
- Heikkilä, T. & Timonen, P. 2003: *Suomalainen kansallismaisema*. Otava: Helsinki.
- Heino, U 1983: *Naantali – eilen – tänään*. Naantalin kaupunki ja seurakunta: s.l.
- Hewison, R. 1987: *The Heritage Industry. Britain in a Climate of Decline*. Methuen: London.
- Hidal, S. 1998: ”Yvonne Maria Werner: Världsvid men främmande. Den katolska kyrkan i Sverige 1873–1929. Uppsala 1996.” R. Franzén (red.) *Kyrkohistorisk årskrift* 1998. Svenska kyrkohistoriska föreningen: Uppsala, 225–227.
- Hiekkanen, M. 1993: ”De finska klostren under medeltiden. Arkeologiskt och byggnadshistoriskt perspektiv”, *Kirkearkæologi i Norden*. Hikuin 20. Højberg, 123–154.
- Hiekkanen, M. 2006: ”Hajamietteitä Suomen kirkkoarkeologian vuosien 1868–2006 saldosta, nykypäivästä ja huomista”, *SKAS* 3/2006, 39–54.
- Himmelman, N. 2000: ”Archæologie gleich Erinnerung?”, H.-R. Meier & M. Wohlleben (her.) *Bauten und orte als Träger von Erinnerung. Die Erinnerungsdebatte und die Denkmalpflege*. Hochschulverlag AG and der ETH: Zürich, 47–57.
- Hirn, M. (toim.) 1970: *Kuvia katoavasta Suomesta. Suomen muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallisten retkikuntien pürroksia ja akvarelleja vuosilta 1871–1902*. Weilin & Göös: Helsinki.
- Hirn, S. 1998: *Alati kiertueella. Teatterimme varhaisvaiheet vuoteen 1870*. Yliopistopaino: Helsinki.
- Hobsbawm, E. 2005: ”Introduction: Inventing Traditions”, E. Hobsbawm & T. Ranger (ed.) *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Hoffmann, D. 2000: ”Authentische Erinnerungsorter oder: Von der Sehnsucht nach Echtheit und Erlebnis”, H.-R. Meier & M. Wohlleben (her.) *Bauten und orte als Träger von Erinnerung. Die Erinnerungsdebatte und die Denkmalpflege*. Hochschulverlag AG and

- der ETH: Zürich, 31–45.
- Holm, N. G. 2007: ”Lustgårdar och träd i religionens värld”, E. Latvakangas & H. Laaksonen (toim.), *Puu, puisto, puutarha Varsinais-Suomessa*. K & H, Kulttuurihistoria, Turun yliopisto: Turku, 21–25.
- Holm, N. G. 2008: ”Helighet och religiös erfarenhet”, T. Mahlamäki, I. Pyysiäinen & T. Taira (toim.) *Pyhä. Raja, kielto ja arvo kansanomaisessa uskonnossa*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1199, Tieto. SKS: Helsinki, 90–101.
- Hroch, M. 1985: *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Hroch, M. 1996: ”Epilogue”, M. Díaz-Andreu & T. Champion (eds.) *Nationalism and Archaeology in Europe*. Westview press: Boulder/San Francisco 1996, 294–299.
- Hroch, M. 1999: ”Historical belles-lettres as a vehicle of the image of national history”, M. Branch (ed.) *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries*. Studia Fennica Ethnologica 6. SKS: Helsinki, 97–108.
- Huldén, J. J. 1940: *Kring sagalund. Två banbrytares levnad*. Mercators Tryckeri och förlags AB: Helsingfors.
- Huurre, M. 2003: ”Appelgren-Kivalo, Hjalmar”, M. Klinge (red.) *Suomen kansallisbiografia* 1. SKS: Helsinki, 348–349.
- Härö, M. 1984: *Suomen muinaismuistoballinto 1884–1917*. Museovirasto: Helsinki.
- Häyrynen, M. 2005: *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 834. SKS: Helsinki.
- Högberg, A. 2009: ”Arkeologi – frälsning för folket?”, B. Petersson, K. Jennberg & C. Holtorf (red.) *Arkeologi och sambälle*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8, no 58. Lund, 77–96.
- Högnäs, S. 1995: *Kustens och skogarnas folk. Om synen på svenskt och finskt lynne*. Atlantis: Stockholm.
- Iggers, G. G. 1999: ”The Role of Professional Historical Scholarship in the Creation and Distortion of Memory”, A. Ollila (ed.) *Historical Perspectives on Memory*. Studia Historica 61. SHS: Helsinki, 49–67.
- Ignatius, K. E. F. 1881: ”Gabriel Rein. Esitelmä, jonka 9 p:nä marraskuuta 1878 piti K. E. F. Ignatius”, *Historiallinen arkisto* VII. SHS: Helsinki, 1–33.
- Ignatius, K. E. F. 1899: ”Minnestal öfver vicebibliotekariens professor Sven Gabriel Elm-gren”, *Acta Societatis Scientiarum Fennicae*, tomus XXIV. Helsingforsiae.
- Ihalainen, P. 2006: ”Modernisoituva kansallinen identiteetti käsitehistorian tutkimuskoh-teena”, L. –K. Moilanen & S. Sulkunen (toim.) *Aika ja identiteetti. Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle*. Historiallinen Arkisto 123. SKS: Helsinki, 171–191.
- Ijäs, M. 2003: ”Gummerus, Jaakko”, M. Klinge (red.) *Suomen kansallisbiografia* 3. SKS: Helsinki, 355–359.
- Immonen, K. 2007: ”Puun kulttuurihistoriaa”, E. Latvakangas & H. Laaksonen (toim.), *Puu, puisto, puutarha Varsinais-Suomessa*. K & H, Kulttuurihistoria, Turun yliopisto: Turku, 13–20.
- Immonen, V. 2008a: ”Tieteellisen arkeologian kehitys. Romantiikan ja evoluutioantropologian vuosisata”, P. Halinen, V. Immonen, M. Lavento, T. Mikkola, A. Siiriäinen & P. Uino (toim.) *Jobdatus arkeologiaan*. Gaudeamus: Helsinki, 78–81.
- Immonen, V. 2008b: ”Tieteellisen arkeologian kehitys. Kulttuurihistoriallinen suuntaus”, P.

- Halinen, V. Immonen, M. Lavento, T. Mikkola, A. Siiriäinen & P. Uino (toim.) *Jobdatus arkeologiaan*. Gaudeamus: Helsinki, 82–84.
- Innamaa, K. 1965: *Naantalin historia* III. Turun Sanomalehti ja kirjapaino osakeyhtiö: s.l.
- Isoaho, M. 2006: *The Image of Aleksandr Nevskiy in Medieval Russia – Warrior and Saint*. The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400-1700. peoples. Economics and Cultures. Brill: Leiden.
- Janson, S. 1991: ”Sigurd Curman riksantikvarie. En tillbakablick”, *Kultur och miljövärd* 4/1991. RAÄ: Stockholm, 4–12.
- Jansson, I. 2006: ”Fornvännens förbindelser med Östern under 100 år”, *Fornvännen* 101/2006, 131–142.
- Jansson, T. 2009: *Rikssprängningen som kom av sig. Finsk-svenska gemenskaper efter 1809*. Atlantis: Stockholm.
- Jarva, E. 2000: ”Porthan – Suomen klassillisen arkeologian esi-isä. Katsaus Porthanin arkeologia-luentoihin”, J. Manninen (toim.) *Porthanin monet kasvot. Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista*. Historian Arkisto 114. SKS: Helsinki, 61–89.
- Jensen, O. W. 2002: *Forntid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på forntid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förurupphysningen*. GOTARC Sere B. Gothenburg Archaeological Theses no 19. Göteborgs universitet: Göteborg.
- Jensen, O. W. 2009a: ”Fornforskning är att vilja upplyfta nationalespriten”. Om forntid-suppfattning och minnesvård i 1800-talets nationalisering av Sverige”, S. Edquist, L. Hermanson & S. Johansson (red.), *Tankar om ursprung. Forntiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*. The Museum of National Antiquities, Stockholm. Studies 13. Statens historiska museum: Stockholm, 159–178.
- Jensen, O. W. 2009b: ”Sveriges och Finlands gemensamma forntid – en ambivalent historia. Idéer om forntiden, kulturarvets begreppet och den nationella självbilden före och efter 1809”, *Fornvännen* 104. Stockholm, 288–301.
- Jochnick Östborn, A. af 1999: ”För Sverige har jag skänkt Gud mitt liv”. *Elisabeth Hesselblads kalelse och birgittinska mission i Sverige 1902-1935*. Scripta ecclesiologica minora, 1400-710X; 5. Artos: Skellefteå. Uppsala.
- Jochnick Östborn, A. af 2003: ”Den heliga Birgitta och den romersk-katolska missionen i Sverige”, A. Jarlert (red.) *Kyrkohistorisk årsskrift* 2003. Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen 1:103. Uppsala, 55–65.
- Jochnick Östborn, A. af 2005: ”Birgittinernas återkomst till Sverige”, Y. M. Werner (red.) *Kvinnligt klosterliv i Sverige och Norden. En motkultur i det moderna samhället*. Katolsk historisk förening, Skriftserie no 3. Catholica AB: Ängelholm, 23–69.
- Johansson, A. 1973a: *Finlands sak. Svensk politik och optimism under vinterkriget 1939-1940*. Allmänna Förlaget: Stockholm.
- Johansson, O. 1973b: *Sanct Henrikskretsen*. Institutionen för praktisk teologi vid Åbo Akademi. Skrifter nr 5. Åbo Akademi: Åbo.
- Johnston, W. M. 1991: *Celebrations. The Cult of Anniversaries in Europe and the United States Today*. Transaction Publishers: New Jersey.
- Jordanova, L. 2006: *History in Practise*. Hodder Education: London (2nd edition).
- Junnila, O. 1979: *Adolf Ivar Arwidsson*. Kirjayhtymä: Helsinki.
- Jussila, O. 1987: *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty*. WSOY: Porvoo.
- Kailanpää, A. 1986: ”Anttilan Aino-tytär kirjailija Aino Päläsi”, *Pälkäneen joulu* 34. Pälkäne-Seura: Pälkäne, 27–30.
- Kalela, J. 2000: *Historiankirjoitus ja historia*. Gaudeamus: Helsinki.
- Kalela, J. 2001: ”Historiantutkimus ja jokapäiväinen historia”, J. Kalela & I. Lindroos (toim.)

- Jokapäiväinen historia*. Tietolipas 177. SKS: Helsinki, 11–25.
- Kaljundi, L. 2007: ”Pirita klooster eest ajaloomälus: mitte ainult kloostri taga metsas”, V. Sarapik (ed.) *Pirita klooster 600*. Kunstiteaduslikke uurimusi/Studies in Art and Architecture/Studien für Kunstwissenschaft 2007/4 [16]. Tallinn, 111–144.
- Karling, S. 1950–1954: ”Sigurd Curman och Estland”, *Eesti teadusliku seltsi Rootsis aastaraamat, Annales societatis literarum Estonicae in Suecia* II. Stockholm.
- Karling, S. 1988: ”Kulturförbindelse mellan Estland och Sverige”, R. Raag & H. Runblom (red.) *Estländare i Sverige. Historia, språk, kultur*. Uppsala Multiethnic Papers 12. Centre for Multiethnic Research. Uppsala universitet: Uppsala.
- Karlsson, B. 1996: ”Parus Ater och Svenska Teatern”, O. Spring (red.) *Svenska Folkskolans Vänners Kalender 1996*. Årgång 110. SFV: Ekenäs 1996, 61–74.
- Kemiläinen, A. 1964: *Nationalism. Problems concerning the Word, the Concept, and Classification*. Studia historica Jyväskyläensia 3. Jyväskylä.
- Keskiaho, J. 2009: ”Bortom fragmenten. Handskriftsproduktion och boklig kultur i det medeltida Åbo stift”, *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2008 (2009), 209–252.
- Kiikeri, M. & P. Ylikoski, P. 2004: *Tiede tutkimuskohteena. Filosofinen johdatus tieteen tutkimukseen*. Gaudeamus: Helsinki.
- Kilström, B. I. 1990: *Höghyrkligheten i Sverige och Finland under 1900-talet*. Strängnäs.
- Kilström, B. I., Lehtisaari, E. & Vuorela, K. 1995: ”Finländsk rapsodi”, B. I. Kilström (red.), *Societas Sanctae Birgittae 1971-1995*. SSB: Eskilstuna, 73–78.
- Kilström, B. I. & Grefbäck, G. 1996: *Birgittastiftelsen 75 år*. Birgittastiftelsens småskriftserie nr. 4. Vadstena.
- King, D. 2006: *Drömmen om Atlantis. Olof Rudbecks jakt på en försvunnen värld*. Fahrenheit: Stockholm.
- Klessmann, ”E. 1991: Saksalainen romantiikka”, *Kaipuu maisemaan. Saksalaista romantiikkaa 1800-1840*. Tampereen taidemuseon julkaisuja 41. Tampere, 14–32.
- Klinge, M. 1967: *Kansalaismielen synty. Suomen ylioppilaiden aatteet ja järjestäytyminen ilmentämässä yleisen mielipiteen ja kansalaistietoisuuden kehittymistä v. 1853–1871*. WSOY: Porvoo.
- Klinge, M. 1975: *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista*, WSOY: Porvoo – Helsinki.
- Klinge, M. 1978: *Ylioppilaskunnan historia 1–4*. HYY & Gaudeamus: Helsinki.
- Klinge, M. 1982: *Kaksi Suomea*. Otava: Helsinki.
- Klinge, M. 1986: *Senaatintorin sanoma. Tutkielmia suuriruhtinaskunnan ajalta*. Otava: Helsinki.
- Klinge, M. 1987: *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808*. Helsingin yliopisto 1640–1990 1. Helsinki.
- Klinge, M. 1989a: *Keisarillisen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Helsingin yliopisto 1640–1990 2. Helsinki.
- Klinge, M. 1989b: *Mikä mies Porthan oli?* Tietolipas 116. SKS: Helsinki.
- Klinge, M. 1996: *Finlands historia 3*. Schildts: Helsingfors.
- Klinge, M. 1998: *Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa*. WSOY: Porvoo – Helsinki – Juva.
- Klinge, M. 1999: ”Omvälvningarnas år”, H. Ekberg (chefred.) *Finlands historia 4*. Schilts: Helsingfors, 11–32.
- Klinge, M. 2004: *Den politiske Runeberg*. Atlantis – Söderströms: Stockholm – Helsingfors.
- Klockars, B. 1984: *Ett år – ett liv*. Schildts: Helsingfors.
- Knapas, R. 1996: ”Im Park zu Tawasthus”, E. Ahl & M. Lindström (red.) *Tavastland*. Historiscus skriftserie vol. 12. Helsingfors, 42–55.
- Knapas, R. 2008: *Monrepos. Ludvig Heinrich Nicolay och hans värld i 1700-talets ryska Finland*.

- Atlantis & Söderströms: Helsingfors – Stockholm.
- Kolbe, L. 2005: ”Kaupungit muistojen tiheentymänä”, T. Halonen & L. Aro (toim.), *Suomalaisten symbolit*. Atena: Jyväskylä, 31–35.
- Kolbe, L. 2010: *Ibanuukisien ihmemaa. Suomalaisen itseymmärryksen jäljillä*. Kirjapaja: Helsinki.
- Korhonen, M. 2008: ”Åland som turistmål”, Y. Lindqvist (red.), *Tradition och tursim på Åland. Att använda kulturarvet*. Meddelanden från Folkkultursarkivet nr 21. SLS: Helsingfors, 23–44.
- Koselleck, R. 2004: *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*. Uddevalla.
- Koshar, R. 2000: *From Monuments to traces. Artifacts of german memory 1870–1990*. University of California Press: Berkeley – Los Angeles – London.
- Kosonen, K. 2000: *Kartta ja kansakunta. Suomalainen lehdistökartografia sortovuosien protesteista Suur-Suomen kuviin 1899–1942*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 793. SKS: Helsinki.
- Kostiainen, A. 2008: ”Historical Routes Re-invented för Tourism”, A. Kostiainen & T. Syrjämaa (eds.) *Touring the Past. Uses of History in Tourism*. Discussion and Working papers No 6. FUNTS & MAVY: Savonlinna, 9–19.
- Kristiansen, K. 1989: ”Fortids Kraft og Kæmpestyrke”. Om national og politisk brug af fortiden”, L. Hedeager & K. Schousboe (red.) *Brugte historier. Ti essays om brug og misbrug af historien*. Akademisk Forlag: København, 187–218.
- Krötzel, C. 1994: *Pilger, Mirakel und Alltag. Formen des Verhaltens im skandinavischen Mittelalter (12.–15. Jahrhundert)*. Studia historica 46. SHS: Helsinki.
- Kuhn, T. S. 1970: *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press: Chicago (2nd ed.).
- Kukkonen, J. 2000: ”Rauniot ja luonto valokuvaaja Hausenin etsimessä”. Elisa Orrman (red.) *Reinhold Hausen (1850–1942). Kansallisen arkiston rakentaja*. Helsinki, 71–76.
- Kulttuurimuistoja ja museioita koskeva lainsäädäntö. Helsingin yliopiston arkeologian laitos. Moniste 23. Helsinki 1980.
- Kummel, B. 1994: *Svenska i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen*. Åbo Akademis förlag: Åbo.
- Lahelma, A. 2008: *A Touch of Red. Archaeological and ethnographic Approaches to Interpreting Finnish Rock Paintings*. Iskos 15. Suomen muinaismuistoyhdistys: Helsinki.
- Laitila, I.-M. 1995: *Puistojen kaupunki. Hämeenlinnan vanhojen puistojen historiaa ja puistokulttuuria*. Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo: Hämeenlinna.
- Lamberg, M. 1996: ”Jöns Budde – en misogyn munk i Nädendal?”, *Finske Tidskrift* 4/1996, 199–208.
- Lamberg, M. 2002: ”Kestien ja ruokaruotsien aikaan. Murteet, kieleet ja kansallisuudet myöhäiskeskiajan Pohjolassa”, M. Lamberg & S. Niiranen (toim.) *Keskiajan rajoilla*. Atena: Jyväskylä, 32–76.
- Lamberg, M. 2007: *Jöns Budde. Birgittalaisveli ja hänen teoksensa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 115. SKS: Helsinki.
- Landgrén, L.-F. 2003: ”Anderson, Amos”, M. Klinge (toim.), *Suomen kansallisbiografia* 1. SKS: Helsinki, 294–296.
- Landgren, L. & Östenberg, I. 1996: *Monument och manuskript. Antikvetenskapens historia till 1800-talets mitt*. Studentlitteratur: Lund.
- Lang, W. 2006: ”The History of Archaeological Research (up to the late 1980’s)”, W. Lang & M. Laneman (ed.) *Archaeological Research in Estonia 1865–2005*. Estonian Archaeology 1. Humaniora: archaeologica. Tartu University Press: Tartu, 13–40.
- Larsson, S. 2000: *Stadens dolda kulturskikt. Lundaarkeologins förutsättningar och förståelsehorisonter*

- uttrycket genom praxis för källmaterialsproduktion 1890–1990*. Archaeologica Lundensia Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae IX. Kulturhistoriska museet: Lund.
- Laurén, C. 1973: ”Buddeforskningen – en historik och en blick framåt”, *Finske Tidskrift* 3–4/1973, 164–171.
- Legnér, M. 2004: *Fäderneslandets rätta beskrifning. Mötet mellan antikvarisk forskning och ekonomisk nyttokult i 1700-talets Sverige*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 669. Helsingfors.
- Le Goff, J. 1992: *History and Memory*. Columbia University Press: New York.
- Lehtola, J. 2009: ”Amos Andersonin kotiuurut”, *Organum* 3/2009, 23–30.
- Lehtonen, M. 1998: ”Yrjö Hirn”, P. Schybergson (red.) *I sanningens namn. Tolv framstående ledamöter i Finska Vetenskaps-Societeten*. SPHINX serie B: supplement 1998. Helsingfors, 143–155.
- Lehtonen, T. M. S. 1997: ”Esipuhe”, T. M. S. Lehtonen (toim.) *Keskiajan kevät. Kirjoituksia eurooppalaisen kulttuurin juurista*. WSOY: Porvoo – Helsinki – Juva 1997, 7–13.
- Lewi, H. 2000: ”The Commemorative Anatomy of a Colonial Park”, J. Birksted (ed.) *Landscapes of Memory and Experience*. Spon Press: London, 9–26.
- Liikanen, I. 1995: *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestyksen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Historiallisia Tutkimuksia 191. SHS: Helsinki.
- Lilius, H. 2000: ”Reinhold Hausen antikvaarisena tutkijana”, E. Orrman (toim.) *Reinhold Hausen (1850–1942). Kansallisen arkiston rakentaja*. Art House & Kansallisarkisto: Helsinki, 51–69.
- Limberg, L. 2008: ”Med Vilhelm Lundström i ledningen, åren 1908 till 1923”, L. Limberg, Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år. Riksföreningen Sverigekontakt: Göteborg, 41–76.
- Lind, T. 2009: ”Rauniot ja restaurointi. Kestävyys, kauneus, kertovuus”, T. Muhonen & J. Lehto-Vahtera (toim.), *Ikuinen raunio*. Aboa Vetus & Ars Nova: Turku, 20–31.
- Lindaräng, I. 2002: *Syner på Birgitta. En undersökning av några Birgittabiografier*. Föreningen Gamla Vadstena. Småskriftserien nr 46. Föreningen Gamla Vadstena: Vadstena.
- Lindaräng, I. 2005: *Ett jubileum i tiden. Birgittajubileet 2003 som historiebruk*. Tema kultur och samhälle. Skriftserie 2005:1. Linköpings universitet: Linköping.
- Lindaräng, I. 2007: *Helgonbruk i moderniseringstider. Bruket av Birgitta- och Olavstraditionerna i samband med minnesfiranden i Sverige och Norge 1891–2005*. Linköping Studies in Arts and Science No. 392. Linköpings universitet: Linköping.
- Lindberg, E. 1921: *I Åbo på 1800-talet. Bilder och minnen*. Åbo.
- Lindblom, A. 1970: *Femtio år med Birgitta. Birgittastiftelsen 1920–1970*. Allhems förlag: Malmö.
- Lindgren, L. 2000: *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 782. SKS: Helsinki.
- Lindgren, L. 2006: ”Suurmiesten patsaat ja kansan kuulusuus”, S. Närhinen & A. Tiitta (toim.), *Maamme-laulusta joulukuun kuudenteen*. Topelius-seuran julkaisuja 2. Helsinki, 18–28.
- Lindgren, L. 2009: *Memoria. Hautakuvaveisto ja muistojen kulttuuri*. SKS: Helsinki.
- Litzen, V. 2003: ”Karl August Bomansson”, M. Klinge (päätoim.) *Suomen kansallisbiografia 1*. SKS: Helsinki, 709–710.
- Litzen, V. 2004: ”Reinhold Hausen”, M. Klinge (päätoim.) *Suomen kansallisbiografia 2*. SKS: Helsinki, 609–610.
- Loima, J. 2006: *Myytit, uskomukset ja kansa. Jobdanto moderniin nationalismiin Suomessa 1809–1918*, Yliopistopaino: Helsinki.
- Londen, M., Enegren, J. & Simons, A. 2007: *Come to Finland. Julisteita & matkoja. Affischer &*

- resor 1851–1965*, Edita: Helsinki.
- Losman, B. 1987: ”Kvinnorganisering och kvinnorörelser i Sverige”, Gunhild Kyle (red.) *Handbok i svensk kvinnohistoria*. Malmö, 58–79.
- Lowenthal, D. 1985: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Lowenthal, D. 1998: *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Lundberg, U.–L. 1985: *Franciskus i Kökar. Det lilla samhället möter den stora traditionen*. Religionsvetenskapliga skrifter nr. 10. Åbo.
- Lähdesmäki, T. 2006: ”Identiteettikäsitteen siirtymä monumenttitutkimuksessa”, L.–K. Moilanen & S. Sulkunen (toim.) *Aika ja identiteetti. Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle*. Historiallinen Arkisto 123. SKS: Helsinki, 346–371.
- Lönnroth, H. & Linna, M. (toim.) 2004: *Suomen riimikronikka*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 913. SKS: Helsinki.
- Löytönen, E. & A. Sjöström, A. 2007: ”Puutarhanhoitoa ja ruusutarhoja Naantalissa”, E. Latvakangas & H. Laaksonen (toim.), *Puu, puisto, puutarha Varsinais-Suomessa*. K & H, Kulttuurihistoria, Turun yliopisto: Turku, 135–138.
- Lööf, L. O. 2008: ”Jubileumsutställningen 1923 och Utlandssvenska avdelningen”, L. Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*. Riksföreningen Sverigekontakt: Göteborg, 77–86.
- Maliniemi, A. 1939: ”Julkaisijan alkusanat”, [S. G. Elmgren] *Sven Gabriel Elmgrenin muistiinpanot*. Suomen historian lähteitä II. Julk. Aarno Maliniemi. Suomen historiallinen seura: Helsinki 1939, V–XV.
- Manninen, J. 2000a: ”Johdanto”, J. Manninen (toim.) *Porthanin monet kasvot. Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista*. Historian Arkisto 114. SKS: Helsinki, 7–14.
- Manninen, J. 2000b: *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Historiallisia tutkimuksia 210. SKS: Helsinki.
- Meier, H.-R. & Wohlleben, M. (her.) 2000: *Bauten und Orte als Träger von Erinnerung. Die Erinnerungsdebatte und die Denkmalpflege*. Hochschulverlag AG and der ETH: Zürich.
- Meinander, C. F. 1986: ”Före Matts Dreijer”, N. Edgren, P. Hakala, M. Sarantola & F. Åberg (ed.) *Historia bland öar och skär*. Historicus skriftserie vol. 11. Historicus r.f.: Helsingfors, 57–67.
- Meinander, H. 1999: ”Självständighetstiden”, H. Ekberg (huvudred.) *Finlands historia* 4. Schildts: Helsingfors, 33–550.
- Mentu, S. 2009: ”Konservointi, tutkimus ja suojele. Rauniorestauroinnin rooleja”, T. Muho-nen & J. Lehto-Vahtera (toim.), *Ikuinen raunio*. Aboa Vetus & Ars Nova: Turku, 8–19.
- Meurman, O. I. 1964: ”Johdannoksi”, A. Heimala (toim.), *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojele*. WSOY: Porvoo – Helsinki, 7–12.
- Meyer-Rath, A. 2007: ”Zeit-nah, Welt-fern? Paradoxien in der prädikatisierung von immateriellem Kulturerbe”, D. Hemme, M. Tauschek & R. Bendix (her.) *Prädikat "HERITAGE". Wertschöpfungen aus kulturellen Ressourcen*. Studien zur Kulturanthropologie/Europäischen Ethnologie 1. LIT Verlag: Berlin, 147–176.
- Morris, B. 1999: *St. Birgitta of Sweden. Studies in Medieval Mysticism* 1. Woodbridge.
- Murtorinne, E. 2006: ”Råbergh, Herman”, M. Klinge (päätoim.) *Suomen kansallisbiografia* 8. SKS: Helsinki, 462–463.
- Mylly, J. 2002: *Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa*. Kirja-Aurora: Turku.
- Mäkinen, I. 2003: ”Elmgren, Sven Gabriel”, M. Klinge (päätoim.) *Suomen kansallisbiografia* 2. Studia Biographica 3:2. SKS: Helsinki, 251–252.

- Naantalia. *Vallis-Gratiae-yhdistys 1928–1978*. Vallis Gratiae-yhdistys: Lieto 1978.
- Niemi, A. M. 2008: ”Vurmen för det förflutna – om populärt historiebruk”, *Finsk tidskrift* 9/2008, 460–468.
- Nietzsche, F. 1998: *Om historiens nytta och skada. En otidsenlig betraktelse*. Rabén Prisma: Stockholm.
- Nikander, G. 1956: ”Julius Finnberg. In memoriam”, *Turun kaupungin historiallinen museo. Vuosijulkaisu* 19. 1955. Turku, 52.
- Nilsson, K. N. A. 2000: *Svensk överklass och högerextremism under 1900-talet*. Federativs: Stockholm.
- Nodin, A. 1997: *Att måla upp en historia. Svenskt historiemåleri under 1800-talets andra hälft*. Göteborgs universitet, Konstvetenskapliga institutionens skriftserie nr 4/1997. Göteborg.
- Nora, P. (ed.) 1996–1998: *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Volume I–III*. Columbia Univ. Press: New York.
- Nora, P. 1996a: ”From *Lieux de mémoire* to *Realms of Memory*”, *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Volume I: Conflicts and Divisions*. Columbia Univ. Press: New York, XV–XXIV.
- Nora, P. 1996b: ”General Introduction: Between Memory and History”, *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Volume I: Conflicts and Divisions*. Columbia Univ. Press: New York, 1–20.
- Nora, P. 1998: ”The Era of Commemoration”, *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Volume III: Symbols*. Columbia Univ. Press: New York, 609–621.
- Nordenborg Myhre, L. 2001: ”Arkeologi och Nazism – en ockupation av ämnet”, C. Raudvere, A. Andrén & K. Jennbert (red.) *Myter om det nordiska – mellan romantik och politik. Vägar till Midgård 1*. Nordic Academic Press: Lund, 60–90.
- Nordlund, C. 2002: *Det uppböjda landet. Vetenskapen, landböjningsfrågan och kartläggningen av Sveriges förflutna, 1860–1930*. Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar nr 53. Landskapet som arena nr 3. Kungl. Skytteanska Samfundet: Umeå (2. uppl.).
- Nordman, C. A. 1968: *Archaeology in Finland before 1920. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918*, 14a. Societas Scientiarum Fennica: Helsinki.
- Nordman, C. A. 1980: *Finlands medeltida konsthantverk. Arts and Crafts in Medieval Finland*. Museiverket: Helsingfors.
- M. Norkunas, M. 2002: *Monuments and Memory. History and Representation in Lowell, Massachusetts*. Smithsonian Institution Press: Washington & London.
- Noyes, D. 2007: ”Voice in the Provinces: Submission, Recognition, and the Making of Heritage”, D. Hemme, M. Tauschek & R. Bendix (her.) *Prädikat ”HERITAGE”. Wertschöpfungen aus kulturellen Ressourcen*. Studien zur Kulturanthropologie/Europäischen Ethnologie 1. LIT Verlag: Berlin, 33–52.
- Nyberg, T. 1965: *Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters*. Bibliotheca Historica Lundensis XV. Lund.
- Nynäs, C. 2006: *Jag ser klart? Synen på den beliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier*. Åbo Akademi förlag: Åbo.
- Närhinen, S. & Tiitta, A. (toim.), 2006: *Maamme-laulusta joulukuun kuudenteen*. Topelius-seuran julkaisuja 2. Helsinki.
- Näse, L. (red.) 2000: *Sagalund. ”Min kostsamma leksak”, ”kallisarvoinen leikkikaluni*”. Sagalunds museum: Kimito.
- Oexle, O. G. (her.) 1995: *Memoria als Kultur*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 121. Vandenhoeck & Ruprecht: Göttingen.
- Olai, B. 2005: ”Föreningen för Birgittamuseet i Vadstena 1906–1935 – Birgittamuseum med

- förhinder”, A. Jarlert (red.) *Kyrkohistorisk årsskrift* 2005. Malmö, 29–44.
- Ollila, A. 1999: ”Introduction: History as memory and Memory as History”, A. Ollila (ed.) *Historical Perspectives on Memory*. Studia Historica 61. SHS: Helsinki, 7–18.
- Olsen, U. S. 2003: ”Birgittinorden och dess grenar”, P. Beskow & A. Landen (red.) *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373. En jubileumsbok 2003*. Natur och kultur: Stockholm, 377–391.
- Orrling, C. (red.) 2001: *Medeltidens ABC*. Statens historiska museum: Stockholm.
- Otte, H. 1868: *Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalter*. Leipzig (4. uppl.).
- Paasi, A. 1995: *Territories, Boundaries and Consciousness: the Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Chichester: John Wiley.
- Paden, W. E. 1992: *Interpreting the Sacred. Ways of Viewing Religion*. Beacon Press: Boston.
- Paden, W. E. 1994 (1988): *Religious Worlds. The Comparative Study of Religion*. Beacon Press: Boston.
- Palmén, E. G. 1922: ”Sven Gabriel Elmgren. Hänen satavuotispäivänsä johdosta kuvannut E. G. Palmén”, Historiallinen arkisto XXX. Helsinki, 1–65.
- Palola, A.-P. 1997: *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika – Turun piispat 1412–1460*. SKHS:n toimituksia 178. Helsinki.
- Parppe, K. ”Valamo i Ladoga på Agricolas tid. En granskning av bilden av klostret, utgående från texten ”Beskrivning av Valamo kloster””, H. Edgren & E. Ahl-Warås (red.) *”Den långa medeltiden” – Mikael Agricolas tid. Finskt Museum* 2008. Helsingfors, 23–34.
- Parppe, K. 2010: *Saints, Legends and Forgeries. The Formation of the Historiographical Image of Valaam Monastery*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies No 5. University of Eastern Finland: Joensuu.
- Pekkanen, T. & Seppälä-Pekkanen, V. 2005: ”Johdanto”, [D. Juslenius] T. Pekkanen & V. Seppälä-Pekkanen (toim.) *Aboa vetus & nova*. SKS: Helsinki, VI–XXXIII.
- Petersson, B. 2003: *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion*. Nordic Academic Press: Lund 2003.
- Pettersson, R. 2001: *Fädernesland och framtidsland. Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering*. Umeå universitet: Umeå.
- Pirinen, K. 1985: ”Jalmari Jaakkolan keskiajan kuva tämän hetken näkökulmasta”, *Historiallinen Aikakauskirja* 2/1985, 113–119.
- Poultula, R. 1993: *Naantalilaisia 1443–1993*. Turku 1993.
- Purhonen, P. (toim.) 2001: *Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset*. Museovirasto: Helsinki.
- Päivärinne, T. 2010: *Luonto, tiede ja teknologia. Kansanvalistuksen Suomi-kuva 1870–1920*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 183. Suomen tiedeseura: Helsinki.
- Rabbe, F. R. 1878: ”Sekularminne af finska häfdeforskare Daniel Juslenius, uppläst på finska historiska samfundets årsdag 9 november 1876 af Frans Johan Rabbe”, *Historiallinen arkisto* VI. SHS: Helsinki, 1–22.
- Raivo, P. J. 1999: ”Maisema ja mielikuvat”, M. Löytönen & L. Kolbe (toim.) *Suomi. Maa, kansa, kulttuurit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 753. SKS: Helsinki, 70–87.
- Rantavaara, I. 1977: *Yrjö Hirn 1870–1910*. I. Otava: Helsinki.
- Rantavaara, I. 1979: *Yrjö Hirn 1910–1952. Humanisti ja tutkija* II. Otava: Helsinki.
- Rautio, A. 1998: *Pääkaupunkiseudun julkiset muistomerkit ja taideteokset. Sibeliushonkijärven Oodiin 60 000 järvelle*. Karisto: Hämeenlinna.
- Rapola, M. 1960: *Sanojemme ensiesiintymisiä: Agricolasta Yrjö Koskiseen*. Valikoimia. Tietolipas 22. SKS: Helsinki.

- Ricoeur, P. 1988: *Från text till handling. En antologi om hermeneutik redigerad av Peter Kemp och Bengt Kristensson*. Brutus Östlings Bokförlag & Symposion AB: Stockholm/Stehag.
- Riikonen, H. K. 2004: "Hirn, Yrjö", M. Klinge (toim.) *Suomen kansallisbiografia* 3. SKS: Helsinki, 836–837.
- Ringbom, S. 1986: *Art History in Finland before 1920*. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918, 15b. Societas Scientiarum Fennica: Helsinki.
- Ripatti, A. 2007: "The Architect Jac. Ahrenberg and Studies on Turku Castle at the Turn of the 20th Century", Renja Suominen-Kokkonen (red.) *The Shaping of Art History in Finland*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 36. Helsinki, 53–66.
- Rodell, M. 2002: *Att giuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt*. Natur & Kultur: Stockholm.
- Ruoff, E. (toim.) 1991: *Maanpäällinen paratiisi. Puntarbaunelmia suomalaisessa kirjallisuudessa*. WSOY: Helsinki.
- Ruoff, E. 2000: "Erinnerungsträger und Erinnerungsräume in Landschaftsgärten des 18. Jahrhunderts", H.-R. Meier & M. Wohlleben (her.) *Bauten und orte als Träger von Erinnerung. Die Erinnerungsdebatte und die Denkmalpflege*. Hochschulverlag AG and der ETH: Zürich, 167–177.
- Russow, E., Valk, H., Haak, A., Pärn, A. & Mäesalu, A. 2006: "Medieval Archaeology of the European Context: Towns, Churches, Monasteries and Castles", W. Lang & M. Laneman (ed.) *Archaeological Research in Estonia 1865–2005*. Estonian Archaeology 1. Humaniora: archaeologica. Tartu University Press: Tartu, 159–192.
- Salmesvuori, P. 2009: *Power and Authority. Birgitta of Sweden and her Revelations*. Eget förlag: Helsingfors.
- Salminen, T. 2003: *Suomen tieteelliset voittomaat. Venäjä ja Siperia suomalaisessa arkeologiassa 1870–1935*. SMYA 110. Helsinki.
- Salminen, T. 2008: *Aatteen tie. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1172. SKS: Helsinki.
- Salo, P. 1997: *Suomi ja Pyhä Istuin 1918–1968. Suomen ja Vatikaanikaupungin valtion välisen suhteiden kehitys vuodesta 1918 vuoteen 1968*. SKHS: toimituksia 179. Helsinki.
- Sander Olsen, U. 2003: "Birgittinorden och dess grenar", P. Beskow & A. Landen (red.) *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373. En jubileumsbok 2003*. Natur & Kultur: Stockholm, 377–391.
- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* (SAOL). Norstedts Akademiska Förlag: Stockholm 2006 (13. uppl.).
- Savolainen, R. 2003: "Armfelt, Alexander", M. Klinge (päätoim.) *Suomen kansallisbiografia* 1. SKS: Helsinki, 369–372.
- Schenk, F. B. 2001: "Tannenberg/Grunwald", H. Schultze & M. François (her.), *Deutsche Erinnerungsorte* I. Verlag C. H. Beck: München, 438–454.
- Schultze, H. 1987: "The Revolution of the European Order and the Rise of German Nationalism", H. Schulze (ed.) *Nation-Building in Central Europe*. German Historical Perspectives III. Berg: Leamington Spa, Hamburg & New York, 5–18.
- Schulze, H. 1998 (1994): *States, Nations and Nationalism. From the Middle Ages to the Present*. Blackwell Publishers Ltd: Malden & Oxford.
- Schwindt, T. & U. T. Sirelius, U. T. 1922: *Studentavdelningarnas etnografiska museum 1876–1893*. SMYA 33. Helsingfors.
- Serenius, S. 1970: "Societas Sanctae Birgittae och kyrkolivet i Finland", *Societas Sanctae Birgittae 1920-1970. Festskrift utgiven av Societas Sanctae Birgittae*. SSB: Strängnäs, 57–63.
- Setälä, P. 1998: *Näköaloja Villa Lantesta*. Otava: Helsinki.

- Setälä, P. & Suvikumpu, L. 2004: "Suomen Rooman instituutti – kansallinen suurprojekti", P. Setälä, L. Suvikumpu, J. Sihvola & T. Keinänen (toim.) *Villa Lante. Suomen Rooman-instituutti 1954–2004*. WSOY: Helsinki, 19–155.
- Shama, S. 1996: *Landscape and Memory*. Fontana Press: London.
- Shanks, M. 1992: *Experiencing the Past. On the Character of Archaeology*. Routledge: London and New York.
- Sihvo, H. 2003: *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 940. SKS: Helsinki.
- Siltala, J. 1999: *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*. Otava: Helsinki.
- Skeates, R. 2000: *Debating the Archaeological Heritage*. Duckworth: London.
- Smeds, K. 1996: *Helsingfors – Paris. Finland på världsutställningarna 1851–1900*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland Nr 598. SLS: Helsingfors.
- Smith, A. D. 1986: *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell: Oxford.
- Smith, A. D. 1991: *National Identity*. University of Nevada Press: Reno – Las Vegas.
- Steinby, T. 1958: *På Gianicolo. Vänskrift till Amos Anderson. s.l.*
- Steinby, T. 1978: "Birgittavespern i Nådendal", T. Steinby (red.) *Historiska och litteraturhistoriska studier* 53. Svenska litteratursällskapet i Finland: Helsingfors, 351–380.
- Steinby, T. 1979: "Drama och musik hos Amos Anderson", T. Steinby (red.) *Historiska och litteraturhistoriska studier* 54. Svenska litteratursällskapet i Finland: Helsingfors, 5–64.
- Steinby, T. 1980 (1979): *Amos Anderson*. Föreningen Konstsamfundets publikationsserie II. Söderström & Co: Helsingfors (2. uppl.).
- Steinby, T. 1982: *Amos Anderson. Press och kultur*. Konstsamfundets publikationsserie III. Söderström & Co: Helsingfors.
- Steinby, T. 1992: *Elva uppsatser om Amos Anderson, HBL, Villa Lante m.m.* Föreningen Konstsamfundets publikationsserie XIV. s.l. .
- Steinhauser, M. 2000: "Die ästhetische Gegenwart des Vergangenen. Architektur- und Ruinenbilder zwischen Geschichte und Erinnerung", H.-R. Meier & M. Wohlleben (her.) *Bauten und orte als Träger von Erinnerung. Die Erinnerungsdebatte und die Denkmalpflege*. Hochschulverlag AG and der ETH: Zürich, 99–102.
- Stibeus, M. 2000: "Vadstena före staden", G. Söderström (red.) *600 år i Vadstena. Vadstenas historia från äldsta tider till år 2000*. Stockholmia: Stockholm, 45–49.
- Strasser, P. 2007: "Welt-Erbe? Thesen über das "Flaggschiffsprogramm" der UNESCO", D. Hemme, M. Tauschek & R. Bendix (her.) *Prädikat "HERITAGE". Wertschöpfungen aus kulturellen Ressourcen. Studien zur Kulturanthropologie/Europäischen Ethnologie* 1. LIT Verlag: Berlin, 101–128.
- Sturm, E. 1991: *Konservierte Welt. Museum und Musealisierung*. Berlin.
- Sulkunen, I. 2004: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. SKS: Helsinki.
- Sundin, B. 2003 (1997): "Hembygden som idé. Konstruktionen av lokal och regional identitet", L. Palmqvist & S. Bohman (red.) *Museer och kulturarv. En museivetenskaplig antologi*. Carlssons: Stockholm, 47–70.
- Sveriges kulturarv. Att förvalta det förflutna*. Svenska institutet: Stockholm 1998.
- Svanberg, J. 2003: "De äldsta bilderna av Birgitta och hennes vision av Jesu födelse", P. Beskow & A. Landen (red.) *Birgita av Vadstena. Pilgrim och profet 1303–1373. En jubileumsbok 2003*. Natur och kultur: Stockholm, 201–213.
- Swenson, A. 2007: ""Heritage", "Patrimoine" und "Kulturerbe"", D. Hemme, M. Tauschek & R. Bendix (her.) *Prädikat "HERITAGE". Wertschöpfungen aus kulturellen Ressourcen. Studien zur Kulturanthropologie/Europäischen Ethnologie* 1. LIT Verlag: Berlin, 53–74.

- Sydow, E. von 1988: ”Diplomatiska relationer mellan Estland och Sverige under mellankrigstiden”, R. Raag & H. Runblom (red.) *Estländare i Sverige. Historia, språk, kultur*. Uppsala Multiethnic Papers 12. centre for Multiethnic research. Uppsala universitet: Uppsala, 52–62.
- Syväoja, H. 1998: ”Suomen tulevaisuuden näen”. *Nationalistinen traditio autonomian ajan historiallisesa romaanissa ja novellissa*. SKS: Helsinki.
- Sörbom, P. 1998: ”Förord”, *Sveriges kulturarv. Att förvalta det förflutna*. Svenska institutet: Stockholm, 5–6.
- Sørensen, M. L. S. 1996: ”The Fall of a Nation, the Birth of a Subject: the National Use of Archaeology in Nineteenth Century Denmark”, M. Dáz-Andreu & T. Champion (eds.) *Nationalism and Archaeology in Europe*. Westview press: Boulder/San Francisco, 24–47.
- Taavitsainen, J.-P. 1999: ”Historiallisen ajan arkeologia tieteenalana ja antikvaarisena toimintana”, M. Niukkanen (red.) *Historiallisen ajan arkeologian menetelmät. Seminaari 1998. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja* 20. Vantaa, 6–14.
- Tallgren, A. M. 1920: *Suomen muinaismuistoyhdistyksen 50-vuotiskertomus*. SMYA XXX. SMY: Helsinki.
- Tamm, J. 1993: ”Om utforskningen av den materiella kulturen i Estlands kloster”, *Kirkearkeologi i Norden*. Hikuin 20. Højberg, 199–210.
- Tamm, J. 2002: *Eesti keskaegsed kloostrid. Medieval Monasteries of Estonia*. Tallinn.
- Tamm, J. & Raam, W. 2005: *Pirita klooster: ebitus- ja uurimislugu*. Tallinn.
- Tarkiainen, K. 2000a: ”Mikä mies Reinhold Hausen oli?”, E. Orrman (toim.) *Reinhold Hausen (1850–1942). Kansallisen arkiston rakentaja*. Kansallisarkisto: Helsinki, 7–12.
- Tarkiainen, K. 2000b: ””Ymmärsikö Pyhä Birgitta suomea?” Huomioita Reinhold Hausenin ja Claes Annderstedtin kirjeenvaihdosta 1879–1926”, E. Orrman (toim.) *Reinhold Hausen (1850–1942). Kansallisen arkiston rakentaja*. Kansallisarkisto: Helsinki, 103–109.
- Tarkiainen, K. 2003: ”Brenner, Elias”, M. Klinge (päätoim.) *Suomen kansallisbiografia* 1. SKS: Helsinki, 801–802.
- Tietosanakirja. A-Confort* I. Helsinki 1909.
- Tiitta, A. 1994: *Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 147. Suomen Tiedeseura: Helsinki.
- Tiitta, A. 2006: ”Suomalaisen maiseman hahmottuminen”, S. Närhinen & A. Tiitta (toim.), *Maamme-laulusta joulukuun kuudenteen*. Topelius-seuran julkaisuja 2. Helsinki, 46–62.
- Toijer, D. 1962: ”Utgivarförord”, [P. Gyllenius] C. J. Gardberg & Daniel Toijer (utg.) *Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii Dagbok 1622–1667*. Särtryck ur Värmland förr och nu 1962. Värmlands museum: Karlstad, IX–XVI.
- Tommila, P. 1989: *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. WSOY: Porvoo.
- Torstendahl, R. 1964: *Källkritik och vetenskapssyn i svensk forskning 1820–1920*. Studia Historica Upsaliensia XV. Uppsala.
- Trigger, B. G. 1989: *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Tschofen, B. 2007: ”Antreten, ablehnen, verwalten? Was der Heritage-Boom den Kulturwissenschaften aufträgt”, D. Hemme, M. Tauschek & R. Bendix (her.) *Prädikat ”HERITAGE”. Wertschöpfungen aus kulturellen Ressourcen*. Studien zur Kulturanthropologie/Europäischen Ethnologie 1. LIT Verlag: Berlin, 19–32.
- Tuan, Y.-F. 1990 (1974): *Topophilia. A Study of Environmental perception, Attitudes, and Values*. Columbia University Press: New York.
- Tuan, Y.-F. 2006: ”Paikan taju: paikka ja minuus”, S. Knuuttila, P. Laaksonen & U. Piela (toim.), *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85. SKS: Helsinki,

- Tuomisto, A. 2008: *Yrjö Liipolan sankarimuistomerkit aikansa historian kertojina*. Yrjö Liipolan museosäätiö: Ooli.
- Tvauri, A. 2004: "Viron keskiajan arkeologia 1991–2003", *SKAS* 2/2004, 4–26.
- Törnblom, L. 1998: "Medeltiden", M. Norrback (red.) *Finlands historia* 1. Schildts: Helsingfors, 271–426.
- Unnerbäck, A. & Söderström, G. 2000: "Nationalromantik och modernism", G. Söderström (red.) *600 år i Vadstena. Vadstenas historia från äldsta tider till år 2000*. Västervik, 715–778.
- Uotila, K. 2003a: "Naantalilaista arkeologiaa vuonna 2002 – 130 vuotta arkeologisia tutkimuksia matkailijoiden lomassa", *SKAS* 1/2003, 44–46.
- Uotila, K. 2003b: "130 vuotta arkeologiaa Naantalissa", K. Uotila, H. Lehtonen & C. Tulkki (red.) *Vallis Gratiae 1443–1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa – Arkeologiska undersökningar i Nådendal*. Kåkenhus -kirjat nro 1. Turku, 8–9.
- Uotila, K. 2009: "Keskiajan arkeologia", M. Lamberg, A. Lahtinen & S. Niiranen (toim.) *Keskiajan avain*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1203, tiede. SKS: Helsinki, 300–318.
- Upton, A. F. 1999: "History and national identity: some Finnish examples", M. Branch (ed.) *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries*. Studia Fennica Ethnologica 6. SKS: Helsinki, 153–165.
- Urpilainen, E. 1993: *Algot Scarin ja göötiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*. Historiallisia tutkimuksia 171. SHS: Helsinki.
- Utgren, L. & Harrison, D. 2003: *Birgittas vägar*. Gullers Förlag: Örebro.
- Vainio-Kurtakko, M. 2010: *Idyll eller verklighet? Albert Edelfelt och Gunnar Berndtson i det moderna genombrottets ambivalens*. SMYA 117. Helsingfors.
- Valkeapää, L. 1998: "Pitäjänkirkosta muinaismuistoksi – Suomen keskiaikaisten kirkkojen restaurointiin vaikuttaneet tekijät 1800-luvun loppupuolelta 1900-luvun alkuvuosikymmenille", S. Niiranen & M. Lamberg (toim.) *Ihmeiden peili*. Atena: Jyväskylä, 179–202.
- Valkeapää, L. 2000: *Pitäjänkirkosta kansallis-monumentiksi. Suomen keskiaikaisten kirkkojen restaurointi ja sen tausta vuosina 1870–1920*. SMYA 108. Helsinki.
- Valkeapää, L. 2004: "Muuttuvat merkitykset. Tapauksia suhtautumisesta keskiaikaisiin kirkkoihin Suomessa 1800- ja 1900-luvulla", S. Louekari & A. Sivula (toim.) *Historioita ja historiallisia keskusteluja*. Turun historiallinen yhdistys: Turku, 222–243.
- Valkeapää, L. 2007: "Emil Nervander as a Pioneer of Art History and Antiquarian Interests in Finland during the Last decades of the 19th Century", R. Suominen-Kokkonen (toim.) *The Shaping of Art History in Finland*. Taidehistoriallisia tutkimuksia. Konsthistoriska studier 36. Helsinki, 40–52.
- Valkeapää, L. 2009: "Naantalin viimeinen nunna", H.-M. Pellinen (toim.) *Maasta, kivistä ja bengestä. Earth, Stone and Spirit. Markus Hiekkänen Festschrift*. Turun yliopisto, Helsingin yliopisto, SKHS, SKAS: s.l., 96–102.
- Valkeapää, L. 2010: "Tutkimusmatkalla Suomessa v. 1871", [E. Nervander] M. Hiekkänen & L. Valkeapää (toim.), *Kesämatkoja Suomessa. Abvennmaalla ja Turun seudulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1263. SKS: Helsinki, 8–48.
- Vauchez, A. 1997: "The Cathedral", P. Nora (ed.) *Realms of memory. The Construction of the French past. Volume II: Traditions*. Columbia University Press: New York, 37–68.
- Verhoeven, J. 2006: *Zwischen Erhalten und Gestalten. Die Restaurierung des Limburger Domes seit 1869*. Theiss : Stuttgart.
- Vikström, B. 2005: *Den skapande läsaren. Hermeneutik och tolkningskompetens*. Studentlitteratur:

- Lund.
- Voionmaa, J. 1950: ”Juhani Rinne”, *Suomen Museo* LVII. Suomen Muinaismuistoyhdistys: Helsinki, 69–72.
- Vuorela, K. 1989: *Finlandia Catholica. Katolinen kirkko Suomessa 1700-luvulta 1980-luvulle*. Studium Catholicum: Helsinki.
- Wadensjö, B. 1969: ”Romersk-katolska kyrkan i svensk pressopinion 1920–1923”, Sven Göransson (red.) *Kyrkohistorisk årskrift 1968*. Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen 1:68. Uppsala, 205–224.
- Wadenström, R. 1996: ”Den tidsenliga medeltiden”, *Finsk Tidskrift* 4/1996. Föreningen Granskaren: Åbo, 209–221.
- Weigelt, F. A. 2007: ”Von ”Cultural Property” zu ”Cultural Heritage”. Die UNESCO-Konzeptionen im Wandel der Zeit”, D. Hemme, M. Tauschek & R. Bendix (her.) *Prädikat ”HERITAGE”. Wertschöpfungen aus kulturellen Ressourcen*. Studien zur Kulturanthropologie/Europäischen Ethnologie 1. LIT Verlag: Berlin, 129–146.
- Werner, K. F. 1992: ”Volk, Nation, Nationalismus, Masse: Mittelalter”, O. Brunner, W. Conze & R. Koselleck (eds.) *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, vol. VII. Stuttgart, 145–431.
- Werner, Y. M. 1996: *Världsvid men främmande. Den katolska kyrkan i Sverige 1873–1929*. Katolska bokförl.: Uppsala.
- Westlund, P.-O. 1946: ”Fornforskning och minnesvård. II. Byggnadsminnen”, A. Schück & B. Thordemann (red.) *Ad patriam illustrandam*. Hyllningsskrift till Sigurd curman 30 april 1946. Uppsala, 321–374.
- Wohlleben, M. 2000: ”Bauten und Räume als Träger von Erinnerung. Gedanken zur Einführung”, H.-R. Meier & M. Wohlleben (her.) *Bauten und orte als Träger von Erinnerung. Die Erinnerungsdebatte und die Denkmalpflege*. Hochschulverlag AG and der ETH: Zürich, 9–19.
- Zander, U. 1997: ”Historia och identitetsbildning”, C. Karlegård & K.-G. Karlsson (red.) *Historiedidaktik*. Studentlitteratur: Lund, 82–114.
- Zander, U. 2001: *Forstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Nordic Academic Press: Lund 2001.
- Åman, A. 2008: *Sigurd Curman. Riksentikvarien – Ett porträtt*. Svenska lärde. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien & Atlantis: Stockholm.
- Östergren, S. 1981: ”Vadstena nunnekloster som byggnadsminnesmärke 1798–1816”, *Fornvännen* 1/1981. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien: Stockholm, 36–40.